

Ἡ ΠΡΩΤΙΚὴ Ἔστις

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
ΣΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΗΠΕΡΩΤΗ
ΛΙΑΔΕΥΜΑ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ
ΛΟΧΝΑΣΤΟ
ΨΑΛΙΔΑ
1767 — 1829

ΕΤΟΣ Α'

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

ΕΚΔΟΤΑΙ:
Ε. Α. ΦΑΚΑΤΣΕΛΗΣ
ΜΙΧ. ΧΑΡ. ΜΑΝΟΣ

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ

Ἐπιτροπὴ ἐπιμελείας ὅλης:
ΙΩΑΝ. Ν. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΓΕΩΡ. Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΔΗΜ. Σ. ΣΑΛΑΜΑΓΚΑΣ
ΠΑΝΟΣ Γ. ΦΑΝΤΗΣ

ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ:

Ἑσωτερικοῦ: Ἑτησίᾳ . . Δραχ. 150.000
Ἐξάμηνος 80.000
Ἑξωτερικοῦ: Ἑτησίᾳ . . Δολλ. 15
ἢ Δίραι Ἀγγλίας 5
Νομικῶν προσώπων Δραχ. 200.000
ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ . . . ΔΡΑΧ. 12.500

Ἐμδόματα: ΜΙΧΑΗΛ ΧΑΡ. ΜΑΝΟΣ. Ὁδὸς 28ῆς Ὀκτωβρίου ἀριθ. 69 Ἰωάννινα

Ἀντεπιστέλλοντα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς:

ΚΩΝ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ (Βενετία)
ΔΕΑΝΔΡΟΣ Γ. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ (Ἀθήναι)
ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΖΙΤΣΑΙΑ (Θεσ/νίκη)
ΚΩΣΤΑΣ Α. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ (Θεσπρωτία)
Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ (Ἀθήναι)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

Τῆς Συντάξεως:	Ἀφιερώματα	327
Ἀθαν. Ψαλῖδα:	Στοχασμοὶ καὶ προτροπὲς πρὸς τὸ Γένος	329
Α. Γ. Βρανούση:	ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΨΑΛΙΔΑΣ, ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους (Μελέτη) 331 Ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Ψαλῖδα πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Μαυρο- κορδατο	439
Εὐριπ. Σούρλα:	Δύο ὑπομνήματα τοῦ Ψαλῖδα πρὸς τὸν Καποδίστρια	462
Ἀθαν. Ψαλῖδα:	Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλῖδας ὡς παιδαγωγός	471
Γ. Γ. Παπαγεωργίου:	Στοχασμοὶ καὶ προτροπὲς	484
Ἰωάν. Ὁρ. Καλογήρου:	Ὁδὴ στὸν Ψαλῖδα (ποίημα)	485
Ἀθαν. Ψαλῖδα:	Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις τοῦ Ψαλῖδα	487
Δ. Σ. Σαλαμάγκα:	Στοχασμοὶ καὶ προτροπὲς	494
Ἀγγ. Α. Παπακώστα:	Ἀποσπάσματα ἀπὸ ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Ψαλῖδα	495
Γεωργ. Χρ. Σούλη:	Ἀ. Ψαλῖδα: Ἀνέκδοτα ἔργα	498
Ἀχιλ. Βάντζιου:	Πῶς εἶδαν τὸν Ἀθαν. Ψαλῖδα οἱ ξένοι περιηγηταί	501
Γιάννη Ἀναστασίου:	Ἀποθνήκει τοῦ Ἀθαν. Ψαλῖδα πρὸς τοὺς διδασκάλους	507
	Πῶς εἶδε τὸν Ψαλῖδα ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς Τ. Σμάρτ Χιούξ 508	

Ἀπὸ μῆνα σὲ μῆνα: Σημειώματα: Μνημεῖον εἰς τὸν Ἑλληνα διδάσκαλον — Μιά ἰδέα τοῦ παίρνει σάρκα καὶ ὀστά — Ἑλληνοτουρκικὰ — Ἐπιβεβλημένη ὑποχρέωσις — Ἀραβαντινος καὶ Λαμπρίδης — Μιά ἄλλη ἐκδόησις — Παλαιὰ σοφία ποῦ εἶναι ἐπίκαιρος — **Ἐπιστολαί:** Ὁφειλομένη ἀπάντησις — Γιά τὴν ἱστορικὴ ἀκρίβεια — Τὸ κουρί — **Ἐκδηλώσεις γιὰ τὴν ἔκδοσις τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας» — Ἡπειρωτικὰ Βιβλία:** Κρυστάλλη «Ἄπαντα» — Μαργαρίτη Νικολάου: «55 Τραγούδια» — Γ. Σ. Δάνου «Ἡ πρώτη ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ μὲ τὴ συνολικὴ ἢ ἰδιοπτικὴ μέθοδος» — **Γεγονότα τοῦ Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου — Οἱ Ἡπειρώται τοῦ Ἑσωτερικοῦ καὶ Ἐξωτερικοῦ — Ἀθλητικὴ κίνησις — Βιβλία καὶ περιοδικὰ ποῦ λάβαμε — Ἀλληλογραφία**

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
ΣΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΗΠΕΙΡΩΤΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ
ΑΘΑΝΑΣΙΟ
ΨΑΛΙΔΑ
1767 - 1829

Αθανάσιος ὁ Φανερίας

[Τὸ πορτραῖτο τοῦ Φανερίας εἶναι χάραγμα τοῦ ζωγράφου Κ. Μαλάμου, βασισμένο στὴν παλιὰ ξυλογραφία τοῦ βιβλίου «Βίοι Παράλληλοι» τοῦ Ἀ. Γούδα.—Τὸ πανομοιότυπο τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Φανερίας εἶναι παρμένο ἀπὸ τὸ περιοδ. «Ἑστία», τόμ. Ζ' 1879 σ. 145]

Ἡ ΠΕΙΡΩΤΙΚὴ Ἑστία

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ

ΕΤΟΣ Α'

• ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ-ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1952 •

ΤΕΥΧΟΣ 4-5

ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ

ΚΑΘΩΣ περνάει ὁ καιρὸς καὶ ἀπομακρυνόμαστε χρονικά, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβωμε, ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐξόρμηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ γιὰ τὴν ἀναγέννησίν του, πολιτική, κοινωνική καὶ πνευματική, καθ' ὅλη τὴ διάρκειά τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ πολὺ πρὶν ἀκόμα, τόσο καὶ τῆς Ἡπείρου μας τῆς «εὐάνδρου» ὁ ρόλος ἀρχίζει νὰ ἀγνοῖται. Καὶ ὅμως ἡ βροντῶδης φωνὴ τοῦ Βαλαωρίτη «ἡ σκέψις μου θὰ στρέφεται πάντοτε πρὸς τὴν Ἡπειρόν» καὶ τοῦ Faugier ἡ σοφὴ παρατήρηση, ὅτι «στὴν Ἡπειρο χρωστάει τὴν ἀναγέννησίν της ἡ Ἑλλάδα», καὶ τοῦ μεγάλου Ἑλ. Βενιζέλου, σὲ μιὰ δυσμενῆ γι' αὐτὸν καὶ γιὰ τὸ ἔθνος στιγμή, ὁ ἀφορισμὸς «οἱ Ἡπειρώται, οἱ αἰῶνες οἱ Ἕλληνες» εἶναι ἐπιγράμματα, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ χαραχθοῦν στὴν εἴσοδο κάποιου τῆς Ἡπειρωτικῆς ζωῆς καὶ τοῦ Ἡπειρωτικοῦ πολιτισμοῦ μουσείου. Τόσο πιστὰ χαρακτηρίζουν τὴν Ἡπειρωτικὴν ἱστορίαν καὶ τὸν Ἡπειρωτικὸ λαό.

Ἀπὸ τὸν Κροκόδειλο Κλαδᾶ, τὸν Πούλιο Δράκο καὶ τὸν Μαλάμο, τοὺς πρώτους ἱστορικά γνωστοὺς ἀρματωλοὺς στὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἦταν Ἡπειρώτες, ὡς τοὺς Σουλιώτες, ποὺ ἔβασαν μὲ τὸ αἷμα τῆς λεβεντιᾶς καὶ τῆς αὐτοθυσίας τὴ γῆ τοῦ Φαλήρου γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀθήνας, ἡ Ἡπειρος ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ, σὲ μιὰ σειρά πολεμικῶν πράξεων, πνεῦμα πολεμικῆς

ἀρετῆς ἀτομικὸ καὶ ὁμαδικὸ καὶ νὰ παρουσιάσῃ ἥθος ἡρωϊκὸ ἀνυπέρβλητο. Ὁ τίμιος μόχθος τῶν παιδιῶν της, ποὺ δὲν ξεδεύτηκε γιὰ τίς ἀπολαύσεις τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς «ἀγαθῆς μερίδος», γιὰ τὴν ὁποία μίλησεν ὁ Χριστὸς, ἔγινε αἰτία νὰ ἀναλάμψῃ στὰ δουλωμένα χρώματα ἡ παιδεία καὶ νὰ δώσῃ τοὺς ἀγλαοὺς πνευματικοὺς καρπούς, ποὺ περιμένε τὸ ἔθνος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ λατρεία τῆς τέχνης, ἔλαβε στὴν Ἡπειρο ὁμαδικὸ χαρακτῆρα κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα μὲ τὴν ξυλογλυπτική, τὴ χρυσοχοϊκή, τὴ ζωγραφική, τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική, τὴν κεντητικὴ κ.τ.λ. Ἡ ἄνθησις δὲ τῆς Ἡπειρωτικῆς δημοτικῆς ποίησης, ὁ σκοπὸς Ἰωαννίνων, ὅπως ἔγραφαν στὰ παλὰ χειρόγραφα, καὶ ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια τῶν Ἡπειρωτῶν ἔκαμαν τὴν Ἡπειρο σχολεῖο Ἑλληνικῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας.

Ἐνα περιοδικὸ μὲ τὰ ἰδανικά καὶ τίς ἐπιδιώξεις τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας» δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ἀγνοήσῃ ὅλ' αὐτά. Γιατὶ κανένα γεγονὸς, εἴτε στὴν πανανθρώπιν ἱστορίαν ἀναφέρεται, εἴτε στὴν ἱστορίαν ἑνὸς χωριοῦ, δὲν εἶναι ξεχωριστό, μοναδικό, ἀλλὰ πάντοτε συγχέονται τὰ βήματα ἐκείνων, ποὺ πέρασαν, μὲ τὰ βήματα ἐκείνων, ποὺ φτάνουν.

Ἡ «Ἡπειρ. Ἑστία» χαράζει ἕναν δρόμο δικό της, ἀλλὰ μαζὶ καὶ συνε-

χίζει τὴ μακρόχρονη πνευματικὴ πορεία, ποὺ γνώρισε αὐτὸς ὁ τόπος καὶ ἰδίως τὰ Γιάννινα, ποὺ ἦταν «πρῶτα στ' ἄρματα, στὰ γρόσια καὶ στὰ γράμματα». Τὴν πνευματικὴ δόξα τῶν Γιαννίνων μ' αὐτὰ τὰ λόγια τὴν ἐξυμνεῖ ὁ Κ. Μ. Κούμας: «Εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωστεῖ ἡ Ἑλλάς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας, ὅχι μόνον διὰ τὴν σύστασιν καὶ συντήρησιν τῶν σχολείων τῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν πολυμαθειαν τῶν δασκάλων, καὶ τὸ περισσότερον διὰ τὸν ζῆλον, μὲ τὸν ὁποῖον περιέθαλπον οἱ καλοὶ Ἰωαννῖται τοὺς μαθητάς».

Ἐλάχιστος φόρος τιμῆς καὶ εἶδος εὐλαβικοῦ μνημοσύνου πρὸς τὶς μεγάλες Ἑπειρωτικὲς μορφές τοῦ Λόγου καὶ τῶν Ἔργων θὰ εἶναι τὰ ἀφιέρωματα τῆς «Ἑπειρωτικῆς Ἑστίας» ποὺ ἐγκαινιάζονται μὲ τὸ παρὸν διπλὸ τεῦχος, ἀφιερωμένο στὸν Ἀθανάσιο Ψαλῖδα.

Ἀρχίζομε ἀπ' αὐτὸν γιατί συνδυάζει τὸν ἐσωσχολικὸ μύστη τῆς ἐπιστήμης καὶ τὸν ἐξωσχολικὸ συγγραφέα καὶ διανοοῦμενο, ποὺ ἐργάστηκε ἐντατικὰ γιὰ τὴ μόρφωση τῆς νεολαίας καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνύψωση τοῦ τόπου. Πνεῦμα πλατὺ καὶ βαθύ, ἐβλεπε καὶ καταλάβαινε πολλὰ καὶ τὰ καταλάβαινε κατὰ βάθος. Δὲν ἦταν σοφός, γιὰ τὸν ὁποῖον θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθῇ, ὅτι ἡ σοφία περιορίζεται στὸ «ἐδῶ ἦταν ἓνας ἄνθρωπος κ' ἐκεῖ ταν ἓνας τόπος», ἀλλ' ὁ σοφός, γιὰ τὸν ὁποῖον ἡ θεωρητικὴ γνώση γίνεται ὅπλο μαχητικὸ στὰ χέρια ἑνὸς συγχρονισμένου ἀνθρώπου. Γιατί ὁ Ψαλῖδας ὁ μέγας Γιαννιώτης διδάσκαλος τοῦ γένους ἦταν ὁ πιὸ προοδευτικὸς στὰ Γιάννινα διδάσκαλος τοῦ καιροῦ του, ἀπόλυτα συγχρονισμένος μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, ποὺ καταλάβαινε τὸ ρυθμὸ τῆς σύγχρονης ζωῆς κι' ἄκουε τὸν παλμὸ τῆς. Γιὰ τοῦτο ἀρχίζομε ἀπὸ αὐτόν.

Σήμερα ὠρισμένες ἰδέες τοῦ Ἰωσφ

δὲν ἔχουν ἀξία· ἄλλες εἶναι ἀσφαλῶς ξεπερασμένες. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἔχει πολὺ προοδεύσει ἀπὸ τότε σὲ δ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐθνολογικὴ καὶ λαογραφικὴ γνώση τῶν λαῶν (γιὰ νὰ περιορισθοῦμε στὴ «Γεωγραφία» του). Μὰ ἡ ἀξία τοῦ Ψαλῖδα, ὅπως καὶ κάθε προσωπικότητος, πρέπει νὰ κριθῇ μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς του.

Γι' αὐτό, ὅπως καὶ τὸ ἀφιέρωμα τοῦτο, ἔτσι καὶ τ' ἄλλα ποὺ θ' ἀκολουθήσουν θ' ἀποτελοῦν μιὰ προσπάθεια νὰ φωτισθῇ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ὁ κόσμος, ἡ ἐποχὴ καὶ τὸ περιβάλλον ποὺ μέσα του ἔζησε καὶ ἔδρασε τὸ πρόσωπο, ποὺ γι' αὐτό θὰ γίνεται λόγος. Θὰ κρίνεται ὕστερα τὸ ἔργο του μὲ κάθε ἀμεροληψία καὶ ἀντικειμενικότητα καθὼς καὶ ἡ ἐπίδρασή του ἡ ἄμεση καὶ ἔμμεση, ποὺ θὰ ἔτυχε νὰ ἔχη. Δὲν πρόκειται νὰ περιοριστοῦμε στοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων μόνο. Γιατί τὸν πολιτισμὸ ἑνὸς τόπου, ἂν τὸν ἐπισημαίνουν οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων μὲ τὰ φιλολογικά τους ἔργα, ὅμως πλάι σ' αὐτοὺς καὶ κάποτε περισσότερο ἀπ' αὐτοὺς τὸν δημιουργοῦν οἱ ἄνθρωποι τῆς δράσης, «οἱ ἥρωες τῆς ἐνέργειας».

Τ' ἀφιέρωματα τῆς «Ἑπειρωτικῆς Ἑστίας», ὅπως φαίνεται κι' ἀπὸ τὶς παραπάνω γραμμές, δὲν θὰ ἔχουν σκοπὸ νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν περιέργεια τοῦ πολλοῦ κοινοῦ καὶ νὰ δώσουν ἓνα ἀπάνθισμα ἀπὸ λόγους καὶ φράσεις τοῦ τιμωμένου προσώπου. Μιὰ τέτοια φιλοδοξία τὴ βρῖσκομε πολὺ λίγη. Ἀλλὰ θὰ προσπαθήσωμε νὰ ζήσωμε ἰδεατὰ τὸ παρελθόν, ὅπως τὸ ἔζησαν ἐκεῖνοι, ποὺ ἐδημιούργησαν τὴν νεώτερη ἐλληνικὴ ἱστορία. Σκοπὸς μεγάλος ποὺ θ' ἀπαιτήσῃ τὴ συμπάρασταση καὶ τὴ συνεργασία ὅλων. Καὶ ὅχι μόνον τῶν Ἑπειρωτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν φίλων τῆς Ἑπείρου καὶ ἐκείνων, ποὺ κατέχουν κάποιον στοιχεῖο, ἔστω καὶ ἀσήμαντο στὰ μάτια τους, γιὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ θέματα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολοῦν.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ
ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΡΟΠΕΣ
ΠΡΟΣ ΤΟ ΓΕΝΟΣ

ΣΤΑΧΥΟΛΟΓΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΓΝΩΣΤΑ ΚΑΙ ΑΓΝΩΣΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΗ

— Οί δημοκρατικοί ἄνδρες, στοχάζομαι, πρέπει νὰ εἶναι καὶ γενναῖοι καὶ ὑπομονητικοί, διὰ νὰ κατορθώσουν ἔργα πελώρια, ἔ, τι λογῆς ἐλπίζονται ἀπὸ τοὺς γνησίους "Ελλήνας καὶ ἀληθινούς ἀνθρώπους . . .

(Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο, 18 Ἰαν. 1824)

*

— Τοῦ κάκου πασχίζετε νὰ φτιάξετε Κράτος! τοῦ κάκου, ἂν δὲν σπάσετε τὰ κεφάλια τῶν λογιωτάτων κι ἂν δὲν ἀποδεχθῆτε τὴν κοινὴ γλῶσσα ὡς γλῶσσα ἐθνική. . .

(Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Σπυρ. Τρικούπη — Μιχαλοπούλου, Τὰ Γιάννενα . . . σ. 22)

*

— "Αχ! τεταλαιπωρημένον καὶ διεσπαρμένον μου τῇδε κάκεισε Γένος! πόσῃ λύπῃν αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ μου! . . Ὁ κάλαμός μου καταβρέχεται ἀπὸ τὰ δάκρυα, ἡ λύπη καὶ ἡ κατῆφεια τὸν ἐμποδίζει ἀπὸ τὸ νὰ θρηνήσῃ τὴν ἀθλιότητά μας περαιτέρω. . .

. . . Τῇ ἀληθεῖ ἀναισθητότερος ἦθελα εἶμαι καὶ ἀπὸ αὐτὰς τὰς πέτρας, ἂν βλέποντας τὸ Γένος μου εἰς αὐτὴν τὴν ταλαιπωρίαν, εἰς αὐτὴν τὴν δυστυχίαν, δὲν ἦθελον ταραχθῇ τὰ σπλάγχνα μου, δὲν ἦθελον σηκωθῇ πυκναὶ ἀναθυμιάσεις λύπης ὡς νέφη ἀπὸ τὴν καρδίαν μου καὶ δὲν ἦθελα χύσει πηγὰς δακρύων . . .

(Ψαλῖδα, Καλοκινήματα . . . 1795, σ. 4—5)

*

— Λοιπόν, ἀδελφοί μου ὁμογενεῖς! ἐξυπνήσατε μίαν φορὰν ἀπὸ τὸν βαθὺν αὐτὸν ὕπνον καὶ πολυχρόνιον! Ἀνοίξατε τοὺς ὀφθαλμούς σας καὶ ἴδετε τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ ἡλίου! Στοχασθῆτε τίνων ἀπόγονοι εἰσθε καὶ πῶς κατεστάθητε, εἰς τί ἀθλίαν κατάστασιν ἀμαθείας καὶ βαρβαρότητος ἦλθατε! . .

Ἀποδιώξατε ὅλους τοὺς ὑποκριτὰς καὶ κόλακας, ὅπου σᾶς περικυρρίζουν! Οἷτινες ὡς κόρακες σᾶς ἐξορύττουσι καὶ τοὺς ψυχικοὺς καὶ σωματικοὺς ὀφθαλμούς. . .

Ἀποβάλατε καὶ τοὺς ἀγύρτας ὁμοῦ καὶ μαστροπούς! Καὶ ἀκολούθως ἔλα ἐκεῖνα τὰ ἀνθρωπάκια, ὅπου σᾶς ὑστεροῦν καὶ τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ζωὴν, τυφλώνοντάς σας μὲ τὴν εὐωνόν τους ἀμάθειαν . . .

Μιμηθῆτε τοὺς Εὐρωπαίους, τὰ πεπολιτισμένα καὶ λελαμπρυσμένα γένη. . .

(Καλοκινήματα, σ. 23—24)

— Οὕτως ἔλεγον οἱ σοφοὶ πρόγονοί μας; . . . Ὅχι βέβαια, ὄχι! Ἐπειδὴ αὐτοὶ ἐμάχοντο ὑπὲρ Πατρίδος, προηροῦντο θανεῖν ὑπὲρ τῆς Πατρίδος καὶ ζῆν κατὰ τὰ διάφορα περιστατικά καὶ ὄχι φυγεῖν! . . .

(Καλοκινήματα σ. 23)

*

— Δὲν κατασταίνουν ἀριπρεπείας τοὺς ἄνδρας τὰ οἰκίδια καὶ αἱ γωνίαι, ἀλλ' αἱ ἀγοραί, ἀλλὰ τὰ δημόσια, ἀλλὰ τὸ κοινόν! . . .

(Καλοκινήματα σ. 25)

*

— Ὁ φθόνος, ἡ χαμέρπεια καὶ ἡ δεισιδαιμονία εἶναι τρία τρομακτικὰ θηρία, ὅπου κατηδάφισαν πόλεις, ἐρήμαξαν ἔθνη, ἠφάνισαν δημοκρατίας, κατέλυσαν βασιλεία. . . . Αὐτὰ φημί τὰ τρία ὀλέθρια καὶ φθοροποιὰ θηρία κατεμάραναν τὸ ἄνθος τῆς γῆς, κατέσθην τὸν λαμπτήρα τοῦ Κόσμου. . . κατέστησαν ἐκείνην τὴν ἀρίστην καὶ λαμπρὰν Ἑλλάδα, μίαν βδελυρὰν καὶ σκοτεινὴν παστάδα. . .

(Καλοκινήματα σ. 3)

*

— . . . Θέλω . . . νὰ ἐξυπνίσω καὶ τοὺς ὁμογενεῖς μου σπουδαίους [= σπουδαστάς], κάμνοντάς τους περιεργότερους, διὰ νὰ μὴ λέγουν «αὐτὸς ἔφα» καὶ νὰ μένουν πάντοτε εἰς τὰς ψευδεῖς προλήψεις κατασταίνοντες τὸν νοῦν τους περιωρισμένον ὑπὲρ τὸ δέον. . .

Ἄλλὰ νὰ ἐξετάζουν, ἀλλὰ νὰ ἐρευνοῦν, ἀλλὰ νὰ συγκρίνουν· καὶ τὰ μὲν καλῶς λεγόμενα νὰ τὰ δέχωνται, τὰ δὲ κακῶς καὶ ἐσφαλμένως νὰ τὰ ἀπορρίπτουν, μὴ στοχαζόμενοι ποῖος τὰ εἶπεν, ἀλλὰ πῶς τὰ εἶπε καὶ διατί.

Καὶ νὰ γίνονιν μιμηταὶ καὶ ζηλωταὶ τῶν παλαιῶν μας ἐκείνων περιφήμων προγόνων, κατασταίνοντες τὸν νοῦν τους πάντῃ πάντως ἐλεύθερον ἀπὸ κάθε πρόληψιν ἀξίας καὶ ὑπολήψεως, τὸ ὅποιον εἶναι ἴδιον τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. . .

(Καλοκινήματα σ. 21—25)

Λ. Ι. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΨΑΛΙΔΑΣ

Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Ο ΠΑΤΡΙΩΤΗΣ—Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ—Ο ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ

ΜΕΓΑΛΟΣ, αναμφισβήτητα, και βαρύν: ο τίτλος «Διδάσκαλος τοῦ Γένους»! Όμως φοβίμαι πώς ή πολλή κι άκριτη συχνά χρήση του τόν έχει κάπως ξεθωριάσει. Τόν απονέμουμε εύκολα σέ μετριώτατους γραμματοδιδασκάλους, σέ κάθε ταπεινόν εργάτη τής παιδείας και τών γραμμάτων κατά τά χρόνια τής Τευρκοκρατίας—μορφές πάντοτε σεβαστές κατά πάντα, πού δέ μπορούν όμως νά βαστάξουν στούς άσθενικούς των ώμους όλοι τους τό βαρύν τίτλο πού τούς αποδώσαμε, τίτλο πού δηλώνει τόν πνευματικόν ήγέτη τοῦ Έθνους και πρέπει νά χαρακτηρίζη τήν ξεχωριστή προσωπικότητα, τόν αναμορφωτή, πού ακτινοβόλησε κι έξω από τούς τοίχους τοῦ σχολείου, τόν συνειδητόν εκπρόσωπο τών ανησυχιών, τών προβλημάτων, τών αγώνων και τών ελπίδων τοῦ καιροῦ του και τοῦ τόπου του.

Λίγους λοιπόν θά ξεχωρίσουμε σέ κάθε περίοδο προδρόμους φωτεινούς, πού ανέλαβαν συνειδητά κι έπαιξαν δημιουργικά τόν ήγετικό τους ρόλο στα χρόνια τής σκλαβιάς, κι οί λίγοι αὐτοί, οί ξεχωριστοί, θά κρατήσουν έπάξια τό βαρύν τίτλο και θά μείνουν στή νεοελληνική μας ιστορία πραγματικοί «Διδάσκαλοι τοῦ Γένους»¹.

Έκρινα απαραίτητη τή διασάφηση αὐτή, προτοῦ αναφέρω τ' όνομα τοῦ Ψαλίδα, γιά νά προσγράψω πλάϊ του, μ' όλη του τή βαρύτητα και τή λάμψη, τόν έπάξιο τίτλο.

Ο *Αθανάσιος Ψαλίδας*, ελάχιστα γνωστός μας δυστυχώς κι άδικα άγνοημένος, κατέχει αναμφισβήτητα ξεχωριστή θέση ανάμεσα στούς διαλεχτούς πνευματικούς ήγέτες πού άνέδειξε ή μεγάλη εποχή του.

Κορυφαίος Διδάσκαλος τοῦ Γένους, αντιπροσωπευτικός εκπρόσωπος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ και φυσιογνωμία από τις πιό δυνατές πού έβγαλε ό προεπαναστατικός Έλληνισμός, κινεῖται σ' όλους τούς τομείς τών πνευματικῶν, κοινωνικῶν και εθνικῶν προβλημάτων τής εποχῆς του, κυριαρχεῖ γύρω του και μέ τήν πολύμορφη δράση του καλύπτει τέσσερες δεκαετίες δλόκληρες—μισό σχεδόν αιώνα—πρὶν και μετά τό Εικοσιένα.

1. Οί σημειώσεις βρίσκονται στο τέλος τοῦ κάθε κεφαλαίου.

Δὲν ξέρω πῶς καὶ πότε θ' ἀποκτήσουμε μιὰ ἀντάξια εἰδικὴ μονογραφία καὶ μιὰ ὀλοκληρωμένη μελέτη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ψαλίδου. Ἡ ἐποχὴ τοῦ ἀνέβασε στὸ θρόνο τοῦ Κοραΐ². Ἡ χορεία τῶν μαθητῶν τοῦ κράτησε ζωντανὴ τὴν ἀνάμνησίν του, ἂν καὶ ἐλάχιστα ἀξιοποίησε τὴ δημιουργικὴ του ἐπίδραση. (Ἴσως τὸ κύμα τοῦ ἀρχαϊσμοῦ τῆς πρώτης μεταπελευθερωτικῆς περιόδου συνετέλεσε στὸ νὰ λησμονηθῇ ὁ Ψαλίδας. Ἴσως ὅμως καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο καὶ ἡ δράση του, ποὺ ἦταν στενὰ δεμένα πάντοτε μὲ τὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ του καὶ τοῦ τόπου του, δὲν ἔδιναν εὐκόλα τὴν εὐκαιρία ἀργότερα, στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, νὰ θυμηθῇ κανεὶς τὸ μεγάλο Ἡπειρώτη τῆς Τουρκοκρατίας). Ἀργὰ ἄρχισε νὰ γράφεται κατὰ γύρω ἀπ' τὸν Ψαλίδου καὶ τὸ ἔργο του. Κάθε φορὰ ὅμως ποὺ ἔφερνε ἢ ἔρευνα στὸ φῶς νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ δράση του, γινόταν ὀλοφάνερο ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ προσωπικότητα ὄχι τυχαία. Ἡ πρόσφατη στροφή τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν πρὸς τὴ μελέτη τοῦ προεπαναστατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, μέχρι σήμερα, δὲ μᾶς ἔδωσε σχεδὸν τίποτε ὀλοκληρωμένο γιὰ τὸν Ψαλίδου³. Προσφεύγουμε ἀκόμα στὰ παλιὰ βιογραφικὰ σημειώματα τοῦ Γούδα, τοῦ Κρίνου τοῦ Βλαντι⁴ κ. ἄ., ποὺ εἶναι ἐλλιπῆ καὶ ἀπληραιωμένα ἀναγκαστικά, ἀφοῦ στὸ μεταξὺ ἔγιναν γνωστὰ τόσα καὶ τόσα ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ Ψαλίδου, σκόρπια σ' ἑλληνικὲς βιβλιοθήκες τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ⁵, καὶ ἀφοῦ οἱ νεώτερες ἔρευνες — ἔστω καὶ σποραδικὰ ἢ ἀσυστηματοποίητα — ὑπέδειξαν ἢ παρουσίασαν ἀξιόλογα νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ, τὸ ἔργο καὶ τὴ δράση τοῦ Ψαλίδου⁶.

Γιὰ τὴ συνολικὴν ἐξέταση καὶ τὴν ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τοῦ Ψαλίδου, τὴν πλήρη — βιογραφικὴ, ἱστορικὴ καὶ γραμματολογικὴ — μελέτη ποὺ ἀξίζει νὰ γίνῃ γιὰ τὸν κορυφαῖο Διδάσκαλο τοῦ Γένους, μελέτη ποὺ θὰ τοῦ δώσῃ ἀσφαλῶς ξεχωριστὴ θέση μέσα στὴν προεπαναστατικὴ ἀναγεννητικὴ περίοδο τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ἐπιχειρῶ σήμερα μιὰ πρώτη συμβολή, ἐξετάζοντας ὠρισμένες πλευρὲς ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του, ποὺ ἔμεναν κάπως στὴν ἀφάνεια μέχρι σήμερα, καὶ συνάμα παρουσιάζοντας μερικὰ κείμενά του ἀνέκδοτα ἢ λησμονημένα, χρήσιμα ἀπὸ κάθε ἄποψη καὶ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸ θέμα μας.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Οἱ σημασιολογικὲς μεταπτώσεις ποὺ παίρνει ἡ λέξη «γένος» στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἢ στενὴ ἢ εὐρύτερη ἐννοιά της, δημιουργεῖ ἀρκετὲς συγχύσεις στὸ μελετητὴ τῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς. Πρβλ. σχετικὰ Νικ. Β. Τωμαδάκης, Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, Ἀθ. 1947, σελ. 73 - 77 (δπου καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία) καὶ πρόσφατα Κ. Θ. Δημαρά, Ἡ φωτισμένη Εὐρώπη, περ. «Νέα Ἑστία», τόμ. 51, τευχ. 591 (15 Φεβρ. 1952) σ. 227. Σήμερα, φυσικά, ὁ ὅρος «Διδάσκαλος τοῦ Γένους» δὲν μπορεῖ σὲ καμμιά περίπτωση νὰ κρατᾷ τὸ στενὸ περιεχόμενο ποὺ συναντοῦμε ἴσως στὴν παλαιότερη χρῆσιν του.

2. Κατὰ τὴ σύγχρονη μαρτυρία τοῦ Λόρδου Byron (στὶς σημειώσεις ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ β' ἔξμα τοῦ Childe Harold's Pilgrimage). Τὴν ἴδια πληροφορίαν μᾶς δίνει ἀργότερα καὶ ὁ J. Emerson (A picture of Greece in 1825 . . . τόμ. Α' London, 1826, σ. 9). Ὁλόκληρο τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ Byron τὸ παραθέτει καὶ ὁ Διον. Θερειαυτὸς ('Ἀδαμ. Κοραΐς, τόμ. Β', σελ. 124).

3. Ὁ Φ. Μιχαλόπουλος ἀνήγγειλε ἀπ' τὰ 1930 εἰδικὴ μονογραφία γὰρ τὸν Ψαλίδα στὴ σειρά τῶν «Μεγάλων μας Ἀναγεννητῶν», ποὺ ἐγκαινίασε τότε μὲ τὸ Ρήγα Βελεστινλή (βλ. Φ. Μιχαλόπουλου, Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ Νεοελλην. Ἀναγέννησις, Ἀθ. 1930, σελ. 73). Τὸ περιμένουμε πάντα, ἀφοῦ μάλιστα ὁ συγγραφέας φανέρωσε πὼς κατέχει καὶ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ Ψαλίδα (πρβλ. αὐτόθι, σελ. 22, σημ. 3). — Παρόμοια ὑπόσχεσι μᾶς ἔδωσε καὶ ὁ μακαρίτης Γ. Χαριτάκης (Ἡπειρ. Χρον. ΣΤ' 1931, σελ. 33). — Ὁ Ἡπειρώτης παιδαγωγὸς Εὐρ. Σούρλας, χρόνια τώρα, ἔχει ἀνέκδοτη τὴ διδακτορικὴ του διατριβὴ γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ καὶ παιδαγωγικὸ ἔργο τοῦ Ψαλίδα.

4. Ἀν. Γούδας, Βίοι παράλληλοι... τόμ. Β', Ἀθ. 1870, σελ. 285-308. — Σ. Δ. Κρίνου, Ἀθανάσιος Ψαλίδας, περιοδ. «Ἑστία», ἔτος Δ' τόμ. Ζ' ἀριθ. 167 (11 Μαρτ. 1879), σελ. 145-150. — Σ. Βλάντιη, Ἀθανάσιος Ψαλίδας, στὸ «Δελτίον τῆς Ἱστορ. καὶ Ἑθνολογ. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδος», τόμ. Θ' (1926), σελ. 89-96.

5. Θάπτανε πολλὲς σελίδες ἡ ἀναγραφὴ τῶν ἔργων τοῦ Ψαλίδα, ὅσα βρίσκονται ἀνέκδοτα — αὐτόγραφα ἢ ἀντίγραφα — στὶς διάφορες βιβλιοθήκες τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν γειτονικῶν χωρῶν καὶ περιγράφονται στοὺς δημοσιευμένους Καταλόγους Ἑλλήν. Χειρογράφων. Τὰ χειρόγραφα τοῦ Ψαλίδα, φιλοσοφικὲς πραγματεῖες, διδακτικὰ ἐγχειρίδια, «μαθηματάρια», σημειώσεις παραδόσεων, ἐπιστολὲς κ.ἄ. ἔργα, εἶναι πολὺ περισσότερα ἀπ' ὅσα σημείωσε σὲ μιὰ προχειρότατη ἀναγραφὴ ὁ Διον. Καλογερόπουλος (Ἑπτανησ. Ἐπιθεώρ. Β' 1924 σελ. 104-106). — Πρὶν ἐπιχειρήσουμε ὅμως τὴ συγκεντρωτικὴ ἀναγραφὴ τῶν περιγραφέντων ἤδη ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Ψαλίδα, εἶναι ἀνάγκη νὰ μᾶς δώσουν πρῶτα μιὰ ἀναγραφὴ τοῦ σχετικοῦ ὕλικου ὅσοι κατέχουν ἢ ἀνέλαβαν νὰ παρουσιάσουν τὰ χειρόγραφα τοῦ Ψαλίδα ποὺ ξέρουμε ὅτι διασώθηκαν, ἀλλ' ἀγνοοῦμε τὸ περιεχόμενό τους (Συλλογὴ Βλαχογιάννη, Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Ἀρχεῖο Ψαλίδα κλπ.).

6. Ἀρκεῖ νὰ σημειώσω τὶς ἐπιστολὲς ποὺ ἐδημοσίευσεν ὁ Δ. Σάργος (Ἡπ. Χρον. Β' 1927, σελ. 275 κ ἑξ.), τμήματα τῆς Γεωγραφίας τοῦ Ψ. ποὺ ἐξέδωκε ὁ Ν. Γιαννόπουλος (ἐφημ. «Δαϊκὴ Φωνή» Βόλου, 14-19 Ὀκτωβρ. 1929), ὁ Χρ. Σούλης (ἐφημ. «Ἡπειρος» Ἰωαννίνων 26-30 Μαΐου 1929) καὶ ὁ Γ. Χαριτάκης (Ἡπειρ. Χρον. ΣΤ' 1931, σελ. 32-74), δύο ἐπιστολὲς τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸ Μαυροκορδάτο, ποὺ ἀνακοίνωσε ὁ Γ. Βλαχογιάννης (ἐφημ. «Πρωΐα» 22 Νοεμβρ. 1931 καὶ περιοδ. «Νέα Ἑστία», τόμ. 36, 1944, σελ. 883-884), τὴν «Ἀρχαιολογία Ἀρβανιτῶν» ποὺ ἐδημοσίευσεν ὁ Εὐρ. Σούρλας (Ἡπειρ. Χρον. ΙΣΤ' 1941, σελ. 219-228), κ.ἄ.

Α'—ΣΠΟΥΔΕΣ, ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΗ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΗ ΕΞΟΡΜΗΣΗ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ

ΖΩΗ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΗ στὴν ὑπηρεσία τῆς Πατρίδος καὶ στὴν προκοπὴ τοῦ Γένους εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Ψαλίδα, γεμάτη ὁλόκληρη ἀπὸ ὠραίους ἀγῶνες, ἀνακαινιστικὰς προσπάθειες, πατριωτικὰς ἐνέργειες, πολύμορφη καὶ ἀκάματη δραστηριότητα.

Τὰ βιογραφικὰ τοῦ Ψαλίδα, σὲ γενικὰς γραμμὰς τοῦλάχιστον, μᾶς εἶναι μὲ ἀρκετὴ ὀπωσδήποτε ἀκρίβεια γνωστά, χάρις στὶς ἰδιόγραφες σημειώσεις του, τὶς ὁποῖες, καθὼς φαίνεται, ἐχρησιμοποίησε ὁ βιογράφος του Στ. Κρίνος¹.

Γεννήθηκε στὰ Γιάννενα τὸ 1767². Ὁ πατέρας του Πέτρος Ψαλίδας, ἀπὸ παλιὰ γιαννιώτικη οἰκογένεια³, ἦταν, φαίνεται, πολὺ εὐκατάστατος, ἐπιδιδόμενος μᾶζι καὶ μ' ἄλλους συγγενεῖς του στὸ ἐμπόριο μὲ τὴ Βλαχιά καὶ τὴ Ρωσσία. Ἡ ἀνώτερη κοινωνικὴ θέση τῆς οἰκογενείας του —μεγάλον πλεονέκτημα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη—

βοήθησε ἀσφαλῶς πολὺ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα ἀργότερα νὰ ἐπιβληθῇ στὴν κοινωνία τῶν Γιαννίνων καὶ ν' ἀντιμετωπίσῃ ἀκλόνητος τὶς ζωηρὲς ἀντιδράσεις πρὸς προκαλοῦσαν οἱ νεωτερισμοὶ του.

Μικρὸς ἀκόμα ὁ Ἀθανάσιος —ἔξη μόλις χρονῶν— ἔμεινε ὀρφανὸς ἀπὸ πατέρα (1773). Ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα στὰ Γιάννενα καὶ 18 χρονῶν (1785) ταξίδεψε στὴ Ρωσσία, κοντὰ στὰ μεγαλύτερα ἀδέρφια του καὶ τοὺς ἄλλους συγγενεῖς καὶ συμπατριῶτες του πρὸς τοὺς βρισκόνταν ἐκεῖ ἐγκατεστημένοι. Στὴ Ρωσσία συνέχισε τὶς σπουδές του, πρῶτα στὴ Νίζνα καὶ ἀργότερα στὴν Πολτάβα τῆς Οὐκρανίας, ὅπου φοίτησε σ' ἓνα Σεμινάριο. Κάποιος πλούσιος ἐκεῖ ὁμογενής, πρὸς τὸν εἶχε προσλάβει οἰκοδιδάσκαλο, τοῦ ἐμπιστεύθηκε τὸ γιό του καὶ δυὸ χρόνια ἀργότερα (τὸν Αὐγούστο τοῦ 1787), στέλνει τὸν Ψαλίδα συνοδὸ καὶ κηδεμόνα τοῦ γιοῦ του στὴ Βιέννη¹⁰.

Οἱ σπουδὲς τοῦ Ψαλίδα συνεχίζονται τώρα καὶ συμπληρῶνται στὴ Βιέννη. Στὴν ἀρχὴ ἐγγράφεται καὶ φοιτᾷ στὴν Ἱατρικὴ Σχολή. Τὰ πρῶτα ὅμως μαθήματα τῆς ἀνατομίας καὶ ἡ ἀποκρουστικὴ θέα τῶν πτωμάτων τοῦ προξενοῦν ἀποτροπιασμὸ καὶ αἰσθάνεται ἀδυναμία νὰ συνεχίσῃ τὴ φοίτησή του¹¹. Στράφηκε λοιπὸν ἄλλου, ἐκεῖ ὅπου τὸν τραβοῦσε περισσότερο ἡ κλίση του. Τί ἀκριβῶς ἐσπούδασε δὲ μᾶς εἶναι γνωστό. Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ξεπέρασε τὶς συνειθισμένες σπουδὲς τοῦ καιροῦ του καί, πέρα ἀπὸ τὴ γενικὴ μόρφωση καὶ τὴν πλήρη κατάρτισή του στὶς βασικὲς ἐπιστῆμες τῆς ἐποχῆς, ζήτησε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὶς ἀνησυχίες του σὲ ἀνώτερες φιλοσοφικὲς σπουδές.

Τὸ 1791, εἰκοσιτεσσάρων μόλις χρονῶν, ἐμφανίζεται μὲ τὸ φιλοσοφικὸ του σύγγραμμα «**Ἀληθὴς Εὐδαιμονία**»¹², ἔργο καθαρὰ ἀκαδημαϊκῆς μορφῆς, δημοσιευμένο παράλληλα καὶ σὲ γλῶσσα λατινικὴ, στὴν ὁποία ἔγραφαν, ὅπως εἶναι γνωστό, τὶς διατριβές τους οἱ σοφοὶ τῆς Εὐρώπης. Στὸ ἐξώφυλλο ἡ φράση τοῦ Δημοκρίτου «*Αἰτὴν οὐδὲν ἴδμεν· ἐν βυθῷ γὰρ ἡ ἀλήθεια*» (καὶ λατινικὰ «*Ratione nil scimus; in profundis enim veritas latet*»). Στὸν κατάλογο τῶν συνδρομητῶν, ἀνάμεσα στοὺς ὁμογενεῖς, καὶ πολλοὶ ξένοι σοφοί, καθηγηταὶ «ἐν τῇ τῆς Βιέννης Ἀκαδημίᾳ» κλπ.

Μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα ἀπασχολοῦν τὸ νεαρὸ Ἡπειρώτῃ: ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἔννοια καὶ τὰ ὅρια τῆς εὐδαιμονίας κ.τ.λ.

«... εἰς τὸ παρὸν βιβλίον —μᾶς λέει ὁ ἴδιος στὸν πρόλόγόν του— ἡθέλησα νὰ δείξω βεβαίως ἐκείνας τὰς ἀρχάς, αἵτινες ὑπὸ πολλῶν ἀμφιβάλλονται, καὶ ὅπου ὡς δόξαι καὶ φαντασίαι παρομοίων αὐτοῖς ἀνθρώπων νομίζονται· αὗται δὲ αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἡ ΥΠΑΡΞΙΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ, ἡ ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ, ἡ ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟΝ ΑΝΤΙΔΟΣΙΣ καὶ τέλος ἡ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ [...]. Ἡ βέβαιος καὶ ἀναμφίβολος τούτων τῶν τεσσάρων ἀρχῶν γνώσις πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου φυσικὴν καὶ ὑπὲρ φύσιν ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΝ ἀναγκαίως ἀπαιτεῖται...» (σελ. κβ', κδ').

Πρόκειται γιὰ μεγάλη φιλοσοφικὴ σύνθεση, πρὸς τὴν ἀπλωνόταν σὲ τρεῖς

τόμους, ὅπως ἀναγγέλλει ὁ ἴδιος, καὶ θὰ μᾶς ἔδινε ἓνα δλόκληρο φιλοσοφικὸ σύστημα, προωρισμένο ἀσφαλῶς νὰ βρῇ εὐρύτερη ἀπήχηση στὴν ἐποχὴ του — γι' αὐτὸ ἄλλωστε τὸ τυπώνει παράλληλα καὶ σὲ γλώσσα λατινικὴ — καὶ νὰ δώσῃ ἴσως ξεχωριστὴ θέσῃ στὸ ὄνομα τοῦ πρωτοπόρου Γραικοῦ μέσα στὴν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ κανένα ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ καιροῦ του. Ὁ στοχασμὸς του κινεῖται ἐλεύθερα καὶ φιλοδοξεῖ νὰ διατυπώσῃ δικές του πρωτότυπες θεωρίες: «*ἡμεῖς ἐδὼ δὲν δογματίζομεν κατὰ Κάντ*», σημειώνει (σελ. λδ'). Παράλληλα ὅμως δηλώνει ὅτι τὸ βιβλίον του, ἔμμεσα τοῦλάχιστον, ἔρχεται ν' ἀντικρούσῃ «*δλους τοὺς ἐχθροὺς τῆς θρησκείας, καθὼς εἶναι ὁ Ρουσό, ὁ Βολταίριος, ὁ Ἐλβέτιος καὶ ἄλλοι παρόμοιοι*» (σελ. λη'). Εἶναι κρῖμα ποὺ δὲν εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ὁ δεύτερος καὶ τρίτος τόμος τῆς πρωτότυπης αὐτῆς φιλοσοφικῆς πραγματείας. Ὁ Ψαλίδας περιμένε τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, «*ἓνα κἀγὼ τῇ ὑμετέρᾳ ταχείᾳ συνδρομῇ παρακινηθεὶς εἰς φῶς ἐκδώσω καὶ τὸν δεύτερον καὶ τρίτον τόμον . . .*» (σελ. λστ'), ἀλλὰ οἱ ἐκδοτικὲς δυσχέρειες, φαίνεται, δὲν τοῦ τὸ ἐπέτρεψαν ¹³.

Παραμένοντας στὴ Βιέννη, ἐξακολουθεῖ τὶς σπουδές, καὶ τὶς φιλοσοφικὲς του μελέτες καὶ ἐπεκτείνει καταπληκτικὰ τὴ συγγραφικὴν του δραστηριότητα. Παράλληλα συνθέτει ἢ μεταφράζει καὶ ἐκδίδει διάφορα ἄλλα βιβλία μὲ ποικίλον περιεχόμενον — διδακτικά, ἱστορικά, πολιτικά, λογοτεχνικά ¹⁴ — ἢ διορθώνει καὶ ἐπιμελεῖται τὴν ἐκδοσὴν βιβλίων ἄλλων ὁμογενῶν του, βρίσκοντας ἔτσι, φαίνεται, ἓναν πόρον ζωῆς στὰ τυπογραφεῖα τῆς Βιέννης ¹⁵.

Ἡ συγγραφικὴ καὶ ἐκδοτικὴ του δραστηριότητα σὲ πολλὰ σημεῖα συναντᾶται καὶ συμβαδίζει μὲ τὶς πρῶτες συγγραφικὰς προσπάθειες τοῦ Ρήγα καὶ ἄλλων φωτισμένων προδρόμων καὶ ἀναγεννητῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Στὰ 1795 ἔχει ἐτοιμα ἤδη καὶ ἀναγγέλλει ¹⁶ πῶς «*θέλουν ἐκδοθῇ πολλὰ ὀγλίγωρα*» δέκα περίπου συγγράμματά του:

- Γραμματικὴ
- Ρητορικὴ
- Λογικὴ
- Μεταφυσικὴ
- Πειραματικὴ Φυσικὴ («*κατὰ τοὺς νεωτέρους φυσικοὺς καὶ χυμικοὺς*»)
- Ἠθικὴ
- Τὸ Δίκαιον τῆς Φύσεως
- Παγκόσμιος Ἱστορία, καὶ
- Γεωγραφία.

Δὲν πρόλαβε τότε, στὴ Βιέννη, νὰ τὰ ἐκδώσῃ. Εὐτυχῶς ὅμως ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα διασώθηκαν σὲ χειρόγραφα ¹⁷ — εἴτε τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, εἴτε μεταγενέστερα.

Στὰ παραπάνω πρέπει νὰ προστεθοῦν δυὸ ἀκόμα βιβλία, ποὺ ἀνήκουν στὴ σειρά τῶν διδακτικῶν του ἐγχειριδίων: 1^ο ἡ μεγάλη *Ἀριθμητικὴ* τοῦ Metzburg, τὴν ὁποία μετέφρασε καὶ τύπωσε ὁ Ψαλίδας στὴ Βιέννη τὸ 1791, πλουτίζοντάς τὴν μὲ πολλὰς προσθήκας καὶ σημειώματα «*πρὸς κοινὴν χρῆσιν τῶν τῆς Ἑλλάδος σχο-*

λείων»¹⁸, έργο πού κριήθηκε ώφελιμώτατο γιά τήν έποχή του¹⁹, καί 2^ο ή «*Πραμάτεια περί τών Έλληνικών Συγγραφέων*», γραμμένη επίσης τό 1791 καί σωζόμενη σήμερα σέ χειρόγραφο τής Δημοτ. Βιβλιοθήκης Κοζάνης²⁰.

Οί συγγραφές του αὐτές, τυπωμένες κι ανέκδοτες, καθώς κι άλλες μεταγενέστερες, μᾶς δείχνουν έναν πολυγραφώτατο συγγραφέα. Ἡ καταπληκτική γιά σήμερα πολυμέρειά του τόν κατατάσσει στούς «πολυτίστορες» ἐκείνους λογίους πού ἀνέδειξε ἡ Εὐρώπη ἀπό τήν Ἀναγέννηση ὡς τό τέλος περίπου τοῦ 18ου αἵωνα, τυπικούς ἐκπροσώπους μιᾶς μεγάλης ἱστορικής περιόδου, πού θεμελιώνει καί οἰκοδομεῖ τήν καινούργια Εὐρώπη τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Οἱ ὁμογενεῖς του ξέρουν καλά πῶς ὅλα τά ἔθνη χρωστούν πολλά σ' αὐτούς τοὺς φωτισμένους λογίους, τοὺς «πολυτίστορες» καί «ἐγκυκλοπαιδικούς», τοὺς προδρόμους, πού δούλευαν ἀθόρυβα καί ἔμμεσα, ἀλλά θετικά καί ἀποτελεσματικά γιά τήν ἀφύπνιση καί τήν ἀνάσταση τοῦ Γένους.

Σ' ἓνα ἀπό τ' ἀνέκδοτα συγγράμματά του αὐτῆς τῆς περιόδου, γραμμένο στή Βιέννη τό 1793 καί σωζόμενο σήμερα στήν Ἑθνική Βιβλιοθήκη (ἀριθ. χειρογρ. 1155), βρίσκουμε στήν ἀρχή ἓνα ἐκφραστικώτατο ἐπίγραμμα, πού τοῦ ἀφιέρωσε κάποιος θαυμαστής του, γιά νά χαιρετίσει τό σοφό συγγραφέα καί τό ἐθνικό του ἔργο, πού προμηνοῦσε τήν κατάλυση τοῦ ζυγοῦ τῆς σκλαβιάς :

*Ἑλλάς τλασίπον', εὐφραίνου δράουσα γόνους σους
δέλτους ποιεῦντας, ἄς ζυγὸς ὤλεσ' ἀδρός!..*²¹.

*

Ὁ «φωτισμὸς τοῦ Γένους» εἶναι τό μεγάλο αἶτημα τῆς ἐποχῆς. Ὅλες οἱ δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκεῖ κατευθύνονται : *ὅπως βοηθήσωμεν πανταχόθεν νά ἀναλάβῃ τό πεπτωκὸς Γένος τῶν Ἑλλήνων*, καθὼς γράφει χαρακτηριστικά τήν ἴδια ἐποχή ὁ Ρήγας²². Ὅλα τὰ προοδευτικά στοιχεῖα, ἔμποροι καί λόγιοι τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καί προπαντὸς τῶν ἐλληνικῶν παροικιῶν τῆς Εὐρώπης, ζοῦν μέσα στὸν πυρετὸ τῆς μεγάλης προετοιμασίας. Ἡ ἀνάσταση τοῦ Γένους πλησιάζει. Τὸ αἰσθάνονται ὅλοι κι ἀφιερώνουν ὅλες τους τὶς δυνάμεις νά προπαρασκευάσουν τό ἔδαφος. Βλέπουν ἐπιτακτικὸ τό καθήκον τους καί τό ἔργο τους ἱερό, ἀλλὰ καί ἐξαιρετικά ἐπείγον. Θαρρεῖ κανεὶς πῶς τό Γένος ἀσθμαίνει σ' ἓναν ἀγῶνα δρόμου, γιά νά κερδίσει μονομιᾶς ὅ,τι εἶχε χάσει βραδυπορώντας ἐπὶ τρεῖς αἰῶνες μέσα στὸ σκότος καί κάτω ἀπ' τό βάρος τῆς σκλαβιάς, νά κατακτήσῃ γρήγορα «τὰ φῶτα τῆς Εὐρώπης», πού τὰ θεωρεῖ δική του φυσικὴ κληρονομιά. Μέσα σ' αὐτὸ τὸν πυρετὸ ἀσθμαίνει, θαρρεῖς, κι ὁ Ψαλίδας κι ἀπλώνει τὴ δραστηριότητά του σὲ μιὰ πολυμέρεια καταπληκτικὴ γιά μᾶς σήμερα, ἀλλὰ τόσο δικαιολογημένη γιά τήν ἐποχή του.

Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι πιά ἡ ἀόριστη ἐλπίδα πού τρεμόσβηνε ἄλλοτε στ' ἀποσταμένα στήθη τῶν ραγιάδων. Ὁ Ψαλίδας καί οἱ σύγχρονοί του ὁμογενεῖς στηρίζουν τώρα βάσιμα τὶς ἐλπίδες τους σὲ συγκεκριμένα πράγματα. Ἡ μεγάλη χριστιανικὴ αὐτοκρατορία τοῦ Βορρά, ἡ ὁμόδοξη Ρωσσία τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης, ἔδειχνε καθαρὰ πῶς ἦταν ἀποφασισμένη

νὰ περιορίσῃ τὴν Τουρκιὰ στὴν Ἀσία καὶ νὰ κυριαρχήσῃ στὸν Εὐξεινο καὶ στὸ Αἰγαῖο¹⁵. Μὲ τ' ὄνειρο τῆς Κωνσταντινούπολης πέθανε ὁ Μεγάλος Πέτρος. Οἱ θρῦλοι γιὰ τὸ «ξανθὸν γένος» τοῦ Βορρά, ποὺ θάρχόταν νὰ σαρώσῃ τὴν Τουρκιὰ ὡς τὴν Κόκκινη Μηλιά, βυυκάλιζαν τὰ ὄνειρα τῶν ραγιάδων. Ὁ ἀφανισμὸς, ἡ πολυαίμαχτη θυσία καὶ ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὰ Ὀρλωφικά (1770) εἶχαν κιόλας λησμονηθῇ. Ἡ μεγάλη Τσαρίνα τώρα ἔχει βαφτίσει Κωνσταντῖνο τὸν ἑγγονό της, τὸν μορφώνει μὲ Ἑλληνες παιδαγωγούς καὶ δασκάλους καὶ τὸν προορίζει γιὰ τὸν θρόνο τοῦ Βυζαντίου. Τὰ σχέδιά της εἶναι κοινὸ μυστικὸ πιά. Συζητοῦνται στὶς εὐρωπαϊκὲς Αὐλές, ἀναπτέρονουν τὶς ἐλπίδες τῶν Ἑλλήνων, ἐνθουσιάζουν τὸ Βολταῖρο, τὸν εὐνοούμενο φιλόσοφο τῆς Τσαρίνας, ποὺ τὴν ἐγκωμιάζει γιὰ τὴν κοσμοϊστορικὴ τῆς ἀπόφαση, καὶ καταλήγουν σὲ συγκεκριμένες συμφωνίες μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας γιὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ δράση καὶ τὸν διαμελισμὸ τῶν ὀθωμανικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βαλκανικῆς. Ἰδιαιτέρη εὐνοία καὶ ἐξαιρετικὰ προνόμια ἀπονέμονται στοὺς Ἑλληνες τῆς Ρωσσίας, ὑποσχέσεις μεγάλες δίδονται — ἢ διαδίδονται — καὶ οἱ προετοιμασίες εἶναι ὁλοφάνερες. Στὰ 1787 ἡ Μεγάλῃ Αἰκατερίνῃ κατεβαίνει στὴν Κριμαία καὶ κηρύσσει τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Τουρκίας . . .

Τὴν περίοδο αὕτῃ τοῦ μεγάλου ἀναβρασμοῦ ὁ Παλίδας ζῇ στὴ Ρωσία, ὅπως εἶδαμε (1785—1787). Συμμερίζεται ἀπόλυτα τὶς ἐλπίδες τῶν ὁμογενῶν του, τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὸ θαυμασμὸ τῶν συγχρόνων του γιὰ τὴν «κραταιοτάτῃ ἄνασσα», τὴ «Σεμίραμη τοῦ Βορρά», ὅπως τὴν ἔλεγε ὁ Βολταῖρος, τὴν «Ἀθηνα τῆς Ἀρκτου», ὅπως τὴν ἀποκαλοῦσε ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης.

Ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος ἐξακολουθοῦσε, ἐνῶ ὁ Παλίδας συνέχιζε τὶς σπουδές του στὴ Βιέννη. Παράλληλα μὲ τὶς σπουδές του ὅμως, ἄγρυπνα παρακολουθεῖ τὴ μεγάλη ὑπόθεση τῆς Πατρίδος του καὶ βράζει μέσα του ἡ μεγάλη προσδοκία. Τὸ πρῶτο του βιβλίον, ἡ «*Ἀληθὴς Εὐδαιμονία*», ποὺ τυπώνεται, ὅπως εἶδαμε, τὸ 1791 στὴ Βιέννη, μᾶς δείχνει ὁλοζάντανο τὸν ἐνθουσιώδη πατριώτη μὲ τὴν ἀκοίμητη λαχτῆρα γιὰ τὴν τύχη τῆς πατρίδος του.

Τὸ βιβλίον εἶναι ἀφιερωμένο «*Τῇ κραταιοτάτῃ καὶ εὐσεβεστάτῃ Μεγάλῃ Κυρίᾳ Κυρίᾳ Αἰκατερίνῃ τῇ Β', ἱμπερατορίσῃ πάσης Ρωσσίας κτλ. κτλ. κτλ.*» (σελ. δ'—ε'). Μετὰ τὴν ἀφιέρωση, ἀκολουθεῖ ἡ καθιερωμένη στὰ βιβλία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης π ρ ο σ φ ὡ ν η σ η, ἡ ὁποία ἐδῶ εἶναι ἀρκετὰ ἐκτενής (σελ. στ'—κα') καὶ δὲν περιορίζεται, ὅπως συνήθως, σὲ λίγα κολακευτικὰ λόγια τοῦ συγγραφέα πρὸς τὸ τιμώμενον πρόσωπο, ἀλλὰ παίρνει τὴ μορφή πραγματικῆς ἀναφορᾶς καὶ πατριωτικοῦ ὑπομνήματος, ποὺ τὸ ἀπευθύνει ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσσίας, ἀνεπίσημος πρεσβευτὴς τοῦ ὑπόδουλου Γένους του, ὁ Ἀθανάσιος Παλίδας.

Μεταφέρω ἐδῶ λίγες χαρακτηριστικὲς περικοπὲς ἀπ' τὴν προσφώνησιν αὐτῇ:

«... *Nῦν οὖν, κραταιοτάτῃ Ἀνασσα, ἐπὶ Σοὶ πεπλήρωται τὸ τοῦ πάλαι ἐκείνου φιλοσόφου ἀπόφθεγμα τοῦ «τότε τοὺς ὑπηκόους εὖ ἔχειν» ἀποφηναμένου, «ὅτε βασιλεύει φιλόσοφος ἢ φιλοσοφεῖ βασιλεύς». . . (σελ. η').*

... Ταῖς Σαῖς οὖν ἀκτῖσι καὶ ἡ Ἑλλάς, ἡ τὸ πάλαί μὲν ἔνδοξός τε καὶ εὐδαίμων διὰ τὴν Ἀθηναίων καὶ Ἀρην, νῦν δὲ ἄδοξος καὶ δυστυχὴς διὰ τὸν τῶν βαρβάρων θλίβοντα καὶ ἐπιβαρύνοντα ζυγόν, ψυχρὰ οὖσα, θερμαίνεσθαι ἤρξατο καὶ τὰς χεῖρας ἐκτείνειν καὶ τῷ νῶ ὡς παροῦσαν ὁρᾷν Σὲ τὴν αὐτῆς ἀντιλαμβανομένην καὶ ὑπερασπιζομένην καὶ τοῦ δεινοῦ ζυγοῦ λυτρωσομένην καὶ δέσποιναν αὐτῆς ἐσομένην . . . (σελ. ιδ' — ισ').

... Σέ, φημί, Κραταιοτάτη, προσδοκᾷ, ἐπὶ Σὲ ἐλπίζει, καὶ ἐλπίζουσα οὐκ ἐπαισχυνθήσεται . . . (σελ. ισ').

... Ταύτης οὖν τῆς Ἑλλάδος κἀγὼ ἔκγονος ὢν εἰς Σὲ τὴν αὐτῆς ἐσομένην Μητέρα προσδραμεῖν ἔκρινα καὶ τούτους μου τοὺς πρώτους καρπούς ὡς ἀπαρχὰς Αὐτῇ προσκομίσαι τε καὶ ἀναθεῖναι [. . .], ἵνα ἀνεπηρέαστοι ὑπὸ τῆς Σῆς ἀντιλήψεως διατηρῶνται καὶ διαφυλάττωνται.

Δέξαι τοίνυν εὐμενῶς, κραταιοτάτη Ἀνασσα, τοῦ τῆς ἐνδόξου ποτὲ καὶ ταῖς ἐπιστήμαις κατηγλαῖσμένης Ἑλλάδος ἐκγόνου τοὺς καρπούς Σοὶ προσκομιζόμενους, ὡς πρὸς τὴν κοινὴν πάντων ὠφέλειαν ἀφορῶντας [. . .], ἵνα κἀγὼ τούτοις παροτρυνόμενος πᾶσάν μου τὴν ζωὴν Σοὶ τῇ ἡμῶν μητρὶ ἀναθήσω, ὢν καὶ ἐσόμενος

τῆς Σῆς κραταιοτάτης Μεγαλειότητος
ὑποκλινέστατος ἐλάχιστος δοῦλος

(σελ. ιη' — κ').

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΕΤΡΟΥ ΨΑΛΙΔΑΣ

Τὴν ἴδια χρονιά οἱ γνωστοὶ Θεσσαλοὶ πρωτοπόροι Δανιὲλ Φιλιππίδης καὶ Γρηγ. Κωνσταντῆς ἀφιερώνουν τὴ «Νεωτερικὴ Γεωγραφία» τοὺς στὸν πρίγκιπα Ποτέμκιν, τὸν εὐνοούμενο τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης καὶ ἐμπνευστὴ τοῦ «Ἑλληνικοῦ Σχεδίου», ἐνῶ πολλοὶ ἄλλοι ἀφιερώνουν τὰ βιβλία τοὺς στὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας ἢ στὴν ἀνασσα τῆς Ρωσσίας, ὅσο ἐξακολουθοῦσε ἡ πολεμικὴ σύμπραξις τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν κατὰ τῆς Τουρκίας²⁴.

★

Στὸ ἴδιο ἐγκωμιαστικὸ πνεῦμα καὶ μὲ τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμό γράφει ὁ Ψαλίδας καὶ τυπώνει λίγο ἀργότερα ἓνα μικρὸ φυλλάδιο (σχ. 16^ο σελ. 32) μὲ τὸν τίτλο: «**ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΑ ἢ Β', ἥτοι ἱστορία σύντομος τῆς ἐν τῇ ὁδοιπορίᾳ Αὐτῆς πρὸς τοὺς ἐν Νίξῃ καὶ Ταυρίᾳ Γραικοὺς ὑπ' Αὐτῆς δειχθείσης εὐνοίας.** Συντεθείσα μὲν ὑπὸ Ἀθανασίου Πέτρου Ψαλίδα τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ τύποις ἐκδοθεῖσα Ἐν Βιέννῃ, 1792 ἔτει, παρὰ Ἰωσήφ τῷ Βασιμαῦστέρῳ»²⁵.

Φυλλάδιο καθαρὰ προπαγανδιστικὸ θὰ τῷλεγε ὁ σημερινὸς ἀναγνώστης. Εἶναι φανερὸ ὅμως πὺς ὁ Ψαλίδας δὲν κάνει πολιτικὴ προπαγάνδα, ὅπως τὴν ἐννοοῦμε σήμερα, ἀλλὰ κινεῖται ἀπὸ τὸν ἄδολο ἐνθουσιασμό του καὶ περιγράφει ἀπλῶς ὅσα εἶδε ὁ ἴδιος ἢ ἔμαθε, ὅταν βρισκόταν ἀκόμα ἀνάμεσα στοὺς συγγενεῖς καὶ συμπατριῶτες του στὴ Νίξνα (1787), περιστατικὰ ποὺ εἶχαν κάνει βαθύτατη ἐντύπωση τότε στοὺς Ἕλληνας καὶ θεωρήθηκαν βαρυσήμαντη καὶ ἀποφασιστικὴ

καμπή για τὴν τύχη τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ. Πρόκειται για τὴν πολυθόρυβη κἀθοδο τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης στὴν Κριμαία (1787), πού εἶχε πάρει τὸ χαράκτηρα θριαμβευτικοῦ ξεκινήματος πρὸς τὸ Βυζάντιο καὶ κατέληξε στὴν κήρυξη τοῦ δευτέρου ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου (1787—1792). Οἱ λαμπρὲς τελετές, οἱ θεαματικὲς παρελάσεις, οἱ θαμβωτικὲς ἐπιδείξεις, ἡ ξεχωριστὴ εὐνοια τῆς Αὐτοκρατορίας πρὸς τὶς ἑλληνικὲς παροικίες τῆς νότιας Ρωσσίας (φορολογικὴ ἀσυδοσία στοὺς Ἑλληνες ἐμπόρους, ἐλευθερία κινήσεως σ' ὅλη τὴ χώρα καὶ πολλὰ ἄλλα προνόμια), ὅλ' αὐτὰ θεωρήθηκαν ἱστορικὸς σταθμὸς γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ ὁμογενεῖς τῆς Βιέννης ζητοῦσαν ἀσφαλῶς κι ἀκουγαν ἀχόρταγα ἀπ' τὸ στόμα τοῦ Ψαλίδα τὶς θαυμαστὲς αὐτὲς διηγήσεις. Δὲν ἦταν ἀσκοπολοιπὸν κι ἀπὸ οἰκονομικὴ πλευρὰ ὁ φτωχὸς σπουδαστὴς τῆς Βιέννης νὰ τυπώσῃ σ' ἓνα φυλλαδάκι τὴν περιγραφή τῶν γεγονότων αὐτῶν, πού ἦταν τὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας στὶς συναναστροφὲς καὶ τὶς συνομιλίες τῶν ὁμογενῶν. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε πὼς ὁ ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος ἐξακολουθοῦσε κι ὁ Λάμπρος Κατσώνης κυριαρχοῦσε στὸ Αἰγαῖο . . .

Ποιὸ εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέα καὶ ποιὲς οἱ προθέσεις τοῦ φυλλαδίου, μᾶς τὰ λέει ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδας :

« . . νὰ καθιστορήσω ἐν συνόψει ὅλα ἐκεῖνα, ὧν ἐγὼ αὐτόπτης ἐγενόμην ἥτοι ἀμέσως ἢ καὶ ἐμμέσως . . .

. . . Αὐτὰ δὲ τὰ ἐπ' ἐμοῦ ἱστορηθησόμενα, εἶναι ἡ ξεχωριστὴ εὐνοια, ὁποῦ ἔδειξεν Αἰκατερίνα ἡ δευτέρα εἰς τὸν καιρὸν τῆς ὁδοιπορίας της, εἰς τοὺς ἐν Νίζνῃ καὶ Ταυρίᾳ, [=Κριμαίᾳ] Γραικοὺς, διὰ νὰ φανερωθῇ εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα ὁ κρῦφος αὐτῆς σκοπός, ὁποῦ δι' αὐτὴν τὴν τάλαινάν τε καὶ δυστυχῇ τρέφει, ὁ ὁποῖος, ἀνίσως κακῇ αὐτῆς τύχῃ δὲν ἤθελεν τὸν ἐμποδίσαι αἰτιά τινα ἐξωτερικά τε καὶ πλάγια, ἥθελε βέβαια πρὸ πολλοῦ φανερωθῇ, καὶ τὴν Παλλάδα εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα εἰσάξει, καὶ πάσης τῆς βαρβαρότητος ἀπαλλάξει . . . » (σελ. 4).

Φαίνεται πὼς τὸ φυλλαδίον αὐτὸ εἶχε γραφῇ πολὺ πρὶν ἐκδοθῇ (ἴσως ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφίξη τοῦ Ψαλίδα στὴ Βιέννη) κι ἄρχισε ἀσφαλῶς νὰ τυπώνεται στὸ τέλος τοῦ 1791, γιατί στὶς ἀρχὲς τοῦ 1792 ἡ Ρωσσία τερμάτιζε τὸν πεντάχρονο πόλεμό της κατὰ τῆς Τουρκίας (Συνθήκη Ἰασίου, 12 Ἰανουαρίου 1792), χωρὶς κανένα οὐσιαστικὸ κέρδος καὶ χωρὶς νὰ λαβαίνει καμμιά ἀπολύτως μέριμνα γιὰ τοὺς Ἑλληνες, πού μὲ τόσες ὑποσχέσεις τοὺς εἶχε ξεσηκώσει νὰ πολεμήσουν παρὰ τὸ πλεονέκτημα . . . Γιὰ δευτέρη φορὰ, μετὰ τὰ Ὀρλωφικά, οἱ ρωσσικὲς ὑποσχέσεις εἶχαν παρασύρει τοὺς Ἑλληνες σὲ ἀνοιχτὸ πόλεμο κατὰ τοῦ Σουλτάνου καὶ γιὰ δευτέρη φορὰ ξανάμεναν μόνοι κι ἀπροστάτευτοι ν' ἀντιμετωπίσουν τὶς φοβερὲς ἀντεκδικήσεις τῶν τυράννων . . . Γι' ἄλλη μιὰ φορὰ γκρεμίζονται τὰ ὄνειρα τῶν Ἑλλήνων . . .

Ὁ Ψαλίδας, πού συμμαριζόταν ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα (1787—1792) τὸν πατριωτικὸ ἐνθουσιασμό τῶν ὁμογενῶν του, συμμαρίζεται ἀσφαλῶς τώρα καὶ τὴν πανελλήνια ἀποκαρδίωση. Ἡ διάψευση τῶν ἐλπίδων, ἡ ἐγκατάλειψη κι ἡ πικρία τοῦ ψαλιδίζου τὰ φτερά τῶν νεανικῶν ἐνθουσιασμῶν του. Δὲν δημοσιεύει τίποτα

πιά ως τὰ 1795. Ἡ ὥμῃ πραγματικότητα ὅμως τὸν κάνει ρεαλιστὴ. Κλεισμένος στὸν ἑαυτό του, ἀκονίζει τὸ πείσμα του καὶ καταλήγει σὲ θετικότερες ἀποφάσεις. Καμμιά σωτηρία δὲν περιμένει ἀπ' ἑξῶ. Ὁ μόνος σίγουρος δρόμος γιὰ τὴν πολυπόθητη ἀνάσταση εἶναι οἱ ἴδιες οἱ δυνάμεις τοῦ Γένους κι αὐτὲς οἱ δυνάμεις πρέπει ν' ἀναπτυχθοῦν, ν' ἀνδρωθῇ ὁ Ἑλληνισμός, ν' ἀποκτήσῃ αὐτοσυνειδηση κι αὐτοπεποίθησι, γιὰ νὰ διεκδικήσῃ ἀποφασιστικὰ μιὰ μέρα τὰ δικαιώματά του στὴ ζωὴ καὶ στὴν ἱστορία. Ὅλο τὸ βάρος πέφτει στὴν πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ Ἑθνους κι αὐτὸ τὸ βάρος ἀποφασίζει νὰ ἐπωμισθῇ ὁ Ψαλίδας.

Θέλω νὰ πιστεύω πὼς τὸ διάστημα αὐτὸ στὴ Βιέννη ὁ Ψαλίδας δὲν ἔμεινε ἀσυγκίνητος κι ἀπ' τὴν καινούργια κοσμογονία τῆς ἐπαναστατικῆς Γαλλίας. Ἰδεολογικὰ εἶχε ἀρκετὰ προσανατολισθῇ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἀσφαλῶς δὲν παρέλειπε νὰ ἐνημερώνεται καὶ στὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις. Συγκεκριμένα στοιχεῖα, εἰδικὰ γιὰ τὸν Ψαλίδα, δὲν ἔχουμε. Μιὰ βαθμιαία ὅμως μεταστροφή τῶν πνευμάτων εἶναι ἔκδηλη σ' ὅλους τοὺς ἀπόδημους Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς. Οἱ ὁμογενεῖς τῆς Αὐστρίας, ποὺ εἶχαν κινητοποιηθῇ παρὰ τὸ πλευρὸ τῆς Μ. Αἰκατερίνης, ποὺ διέθεσαν τὰ πλούτη τους γιὰ νὰ συγκροτήσουν τὸ στόλο τοῦ Λάμπρου Κατσώνη²⁶ καὶ πανηγύριζαν ἄλλοτε τὴ «ρωσσογραφικὴ συμμαχία», μετὰ ἀπὸ τὴ διάψευση τῶν ἐλπίδων ποὺ εἶχαν στηρίξει στὴν ὁμόδοξη Ρωσσία, φαίνονται τώρα πολὺ εὐαίσθητοι μπροστὰ στὰ νέα κηρύγματα ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴ Γαλλία. Ὁ Ρήγας στὰ 1796, ὅταν ἔρχεται στὴ Βιέννη, βρίσκει ἤδη τὰ πνεύματα προσανατολισμένα πρὸς τὶς γαλλικὲς ἐπαναστατικὲς ιδέες²⁷.

Ἡδη πρὸ τοῦ 1795 συνετάραξε τὴν Αὐстроουγγρικὴ Ἀστυνομία ἡ συνωμοσία ἐνὸς Οὐγγρου καθηγητοῦ Μαρτίνοβιτς (1755 — 1795), ποὺ ἐργάσθηκε κι ἐμαρτύρησε γιὰ τὶς γαλλικὲς δημοκρατικὲς ιδέες²⁸. Πολυάριθμοι πράκτορες κινοῦνται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ στὶς εὐρωπαϊκὲς πρωτεύουσες κι ἀναφέρονται πολλὲς μυστικὲς ἐταιρεῖες, παρακλάδια ἴσως κάποιας τεκτονικῆς στοῖς, ποὺ καθοδηγεῖται, φαίνεται, ἀπὸ τὴ Γαλλία καὶ διοχετεύει παντοῦ τὰ ἐπαναστατικὰ κηρύγματα καὶ τὰ ἀνθρωπιστικὰ ιδεώδη. Συγχρόνως ὁ μεγάλος Κοραῆς, γράφοντας ἀπὸ τὸ Παρίσι πρὸς τοὺς συμπατριῶτες του, καλλιεργεῖ τὴ μεταστροφή αὐτὴ τῶν πνευμάτων καὶ συντελεῖ στὸ ν' ἀπαρνηθοῦν οἱ Ἕλληνες τὴν ἀπολυταρχικὴ Ρωσσία καὶ νὰ προσανατολισθοῦν πρὸς τὴ δημοκρατικὴ Γαλλία. Ἀπὸ τὰ 1792 ὀνειρεύεται μιὰ ἀπέραντη «Γαλλογραφικὴ Δημοκρατία» ὡς μόνη σωτηρία γιὰ τοὺς Ἕλληνες, «διὰ νὰ ἀπολαύσωσι τὴν ἀληθινὴν τῶν προπατόρων των ἐλευθερίαν, ἀσυγκρίτως διάφορον ἀπὸ τὴν ρωσικὴν ἐλευθερίαν...»²⁹.

*

Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς ζυμώσεις, ἀσφαλῶς, δὲν ἔμεινε ἀμέτοχος ὁ Ψαλίδας, ὁ ἄγρυπνος πάντα κι ἀνήσυχος πατριώτης. Δὲν ἀκοῦμε ὅμως τὴ φωνή του, παρὰ μόλις τὸ 1795, μετὰ ἀπὸ τρία δλόκληρὰ χρόνια σιωπῆς. Τὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι ἡ γονιμώτερη περίοδος τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος. Ὅπως εἶδαμε πρὶν πάνω, στὰ 1795 ἔχει ἔτοιμα γιὰ τύπωμα μιὰ δλόκληρη δεκάδα ἀπὸ βιβλία, συγγράμματα συστηματικά, ὅπου ἀποκρυστάλλωσε καὶ διατύπωσε μεθο-

δικά, γὰρ νὰ προσφέρει στὸ Γένος του, ὅλη τὴ σοφία ποὺ ἀπεκόμισε στὶς μακρόχρονες σπουδές του κι ὅλα τὰ στοιχεῖα τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐποχῆς του. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶναι ἀρχετὸ γιὰ νὰ μᾶς πληροφορήσῃ τί ἔκανε στὴ Βιέννη ὁ Παλίδας ὅλο τὸ διάστημα αὐτὸ (1792—1795), ποὺ δὲν ἀκοῦμε τὴ φωνή του.

Κι ἂν ἔσβησε μέσα του ἡ μεγάλη προσδοκία ποὺ θέρμαινε ἄλλοτε τὴν καρδιά του, ὅταν περίμενε τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος ἀπ' τοὺς Ρώσους καὶ ἐγκωμίαζε τὴ Μεγ. Αἰκατερίνη, εἶναι ὁλοφάνερο πὼς δὲν ἦταν ἀλὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ καταποντίζονται στὸ χάος τῶν ἀποκαρδιώσεων. Ἡ πικρὴ πείρα τοῦ ἔδειξε τὸν ἀσφαλῆ δρόμο. Αὐστηρὴ περισυλλογὴ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπιδεθῇ γονιμώτατα στὸ ἔργο του, νὰ συγκεντρώσῃ τὶς δυνάμεις του καὶ νὰ ἐτοιμασθῇ γιὰ τὴ μεγάλη ἀποστολὴ ποὺ ἐπωμίζεται. Ὁ «φωτισμὸς τοῦ Γένους» πρέπει νὰ συντελεσθῇ συστηματικὰ καὶ ὑπομονητικῶς, γιατί μονάχα αὐτὸ ὁδηγεῖ ἀλάνθαστα στὴν πολυπόθητὴ ἀναγέννηση καὶ τὴν ἀνάσταση τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

«Ἡ δουλεία δὲν στηρίζεται εἰς μόνον τὸ δόρυ τῶν κατακτητῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀμάθειαν τῶν δεδουλωμένων. Οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ συγγραφεῖς τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ — σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ Σπ. Λάμπρος — εἶναι οἱ σκαπανεῖς τῆς Ἑλευθερίας του, εἶναι οἱ πρόδρομοι τῶν ἐθνικῶν ἡρώων...»³⁰.

Ὁλος ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Παλίδα διοχετεύεται τώρα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Εἶναι ἄλλωστε τὸ καινούργιο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. «Τὰ νέα τῆς ἐπιστήμης διδάγματα διεδίδοντο ὡς κηρύγματα ἀπολυτρώσεως ἀπὸ τῶν προλήψεων καὶ τῶν τυραννιῶν. Ἑλευθερία πολιτικὴ καὶ ἐλευθέρια ἔρευνα συναδελοῦνται»³¹. Βαθὺς γνώστης τῆς περιόδου αὐτῆς ὁ ἀκαδημαϊκὸς Μιχ. Στεφανίδης διαγράφει ἐπιγραμματικὰ τὸ ἀναγεννητικὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ τὶς πατριωτικὰς προσπάθειες τῶν φωτισμένων πρωτοπόρων τῆς ἐποχῆς, ποὺ φιλοδοξοῦν, ὅπως ὁ Παλίδας, ν' ἀποτελέσουν τὴν καινούργια πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ Γένους: «Ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ ἐκείνῳ περιβάλλοντι — γράφει — ἀφηρεθῆ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν ἢ τῶν προλήψεων ἀγλὺς, καὶ εἶδον ὅτι ἢ τῆς πατρίδος τῶν ἐκπαίδευσιν, ἢ περιέτουςα τὴν σοφίαν τοῦ ἀριστοκρατικοῦ λογισματισμοῦ καὶ τὴν ἀμάθειαν τοῦ κλήρου, κατὰ συνθήκην καὶ κατὰ περάδωσιν, ἦτο ἀκριβὲς τὰ ψευδῆ ἐκεῖνα γράμματα, τῶν ὁποίων ἡδὴ τὴν κατάλυσιν ἐώρταζεν ἡ Δύσις. Καὶ ἠσθάνθησαν ἐντεῦθεν τὴν ἀνάγκην νὰ καταβιβάσωσι τὴν παιδείαν ἐν Ἑλλάδι μέχρι τῶν λαϊκῶν στρωμάτων, καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν ταύτην τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ νὰ ζωογονήσωσι διὰ τῶν καινῶν διδαγμάτων, διὰ τῶν Φυσικῶν Ἑπιστημῶν καὶ τῶν θετικῶν γνώσεων, ἐκείνων, αἵτινες ἐδίδασκον τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν πνευμάτων ἀπὸ τῶν ζυγῶν. Καὶ ἐμεγάλυνεν ἀκόμη περισσότερον ὁ πόθος αὐτῶν διὰ μίαν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, μέλος τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκογενείας καὶ ἐστίαν τοῦ νέου θαυμαστοῦ πολιτισμοῦ»³².

*

Ἀλλ' ἂς ἀκούσουμε τὴ φωνὴν τοῦ ἴδιου τοῦ Παλίδα. Στὰ 1795 κάποια περιστατικὰ τὸν ἀνάγκασαν νὰ τυπώσῃ — ὕστερ' ἀπὸ τρεῖς χρόνια σιωπῆς — ἓνα

φυλλάδιο, τὰ «**Καλοκινήματα**»⁹⁹. Ἀσήμαντη σχεδὸν μὰς φαίνεται ἡ ἀφορμή. Πίσω ὅμως ἀπὸ τὴν φαινομενικὰ ἀσήμαντη ἀφορμή, διακρίνουμε εὐκολὰ τα βανύ-τερα αἷτια: εἶναι ἡ σαφὲς ἀντίθεσή του πρὸς τὸ ἀπρηχαιωμένο καὶ ἀπωστεωμένο πνεῦμα, ποὺ βαραίνει ἀκόμα ἐπάνω στὴ ζωὴ καὶ τὶς ἀνιλήψεις τῶν ὁμογενῶν του, εἶναι ἡ συνειδητὰ ἀνακαινιστικὴ (ἂν καὶ κάπως ἀναρχικὴ) ἐξόρμησις τοῦ νέου σοφοῦ, ποὺ ἔρχεται νὰ καταγγεῖλῃ τὴ στασιμότητα καὶ τὴν ὁπισθοδρόμησιν τῶν «ἀνεγνω-ρισμένων» λογίων τῆς ἐποχῆς του καὶ ἔρχεται νὰ χαράξῃ τὴν καινούργια γραμμὴ ποὺ ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ ἡ πνευματικὴ πορεία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ τίτλος «**Καλοκινήματα**» δὲν ἐξηγεῖται παρὰ μονάχα ὡς προανάκρουσμα καὶ ἐξαγγελία μιᾶς νέας ἐξορμήσεως. Δὲν εἶναι τὸ πρῶτο βιβλίον τοῦ Ψαλίδου, ἀλλ' εἶναι ἡ πρώτη ἐξόρμησίς του γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς ἀναγεννητικοῦ προγράμματος, ποὺ ἀρχίζει νὰ μπαίνει σ' ἐκτελεστική. Δέκα χρόνια τώρα μακρὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του, εἶδε καὶ ἔμαθε τόσα καὶ τόσα, πέρασε προσδοκίες καὶ ἀπογοητεύσεις, μελέτησε τὰ προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐστάθμισε τὴν κατάστασιν καὶ κατέληξε σὲ μεγάλες ἀποφάσεις. Καὶ ἀρχίζει, γεμάτος ἐνθουσιασμό καὶ μαχητικότητα, τὸ μεγάλον ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀφύπνισιν τοῦ Γένους:

«*Λοιπὸν, ἀδελφοί μου ὁμογενεῖς! ἐξυπνήσατε μίαν φορὰν ἀπὸ τὸν βαθὺν αὐτὸν ὕπνον καὶ πολυχρόνιον ἀνοίξατε τοὺς ὀφθαλμοὺς σας καὶ ἴδετε τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ Ἥλιου στοχασθῆτε τίνων ἀπόγονοι εἴσθε καὶ πῶς κατεστάθητε, εἰς τί ἀθλίαν κατάστασιν Ἀμαθείας καὶ Βαρβαρότητος ἦλθετε ἀποδιώξατε ὅλους τοὺς ὑποκριτὰς καὶ κόλακας, ὅποιον οἷς περιτριγυρίζουν, οἵτινες ὡς κόρακες οἷς ἐξορύνονται καὶ τοὺς ψυχικοὺς καὶ σωματικοὺς ὀφθαλμοὺς ἀποβάλλετε καὶ τοὺς ἀγρότας ὁμοῦ καὶ μαστροπούς, καὶ ἀκολούθως ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀνθρωπάκια, ὅποιον οἷς ὑστεροῦν καὶ τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ζωὴν, τυφλώνοντάς σας μὲ τὴν εὐωνόν τους Ἀμάθειαν μιμηθῆτε τοὺς Εὐρωπαίους, τὰ πεπολιτισμένα καὶ λελαμπρυσμένα γέννη. . .» (Καλοκινήματα σ. 23—24).*

«*Ἄχ! τεταλαιπωρημένον καὶ διεσπαρμένον μου τῇδε κἀκεῖσε Γένος! πόσῃ λύπῃ αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ μου! . .*

. . . Ὁ κάλαμός μου καταβρέχεται ἀπὸ τὰ δάκρυα, ἡ λύπη καὶ ἡ κατῆφεια τὸν ἐμποδίζει ἀπὸ τὸ νὰ θρηνησῇ τὴν ἀθλιότητά μας περαιτέρω...

. . . Τῇ ἀληθείᾳ, ἀναισθητότερος ἤθελα εἶμαι καὶ ἀπὸ αὐτὰς τὰς πέτρας, ἂν βλέπωντας τὸ Γένος μου εἰς αὐτὴν τὴν ταλαιπωρίαν, εἰς αὐτὴν τὴν δυστυχίαν, δὲν ἤθελον ταραχθῇ τὰ σπλάγχνα μου, δὲν ἤθελον σηκωθῇ πικρὰ ἀναθυμιάσεις λύπης ὡς νέφη ἀπὸ τὴν καρδίαν μου καὶ δὲν ἤθελα χύσει πηγὰς δακρύων. . .» (αὐτ. σ. 4—5).

Ἄλλὰ οἱ θρηνοὶ γιὰ τὸ κατάντημα τοῦ ὑπόδουλον Γένους δὲν ὠφελοῦν. Χρειάζεται δράσις, ἀγῶνες σκληροὶ σὲ κάθε τομέα καὶ θυσίαι μεγάλες. Ὁ Ψαλίδας μελετᾷ καὶ ψάχνει νὰ βρῇ τὰ ἀποτελεσματικώτερα μέσα:

«*. . . Τί τὸ ὄφελος, ἂν καὶ ἀκαταπαύστως ἤθελα χύνει ποταμηδὸν δάκρυα, καθὼς καὶ τώρα χύνω, γράφωντας καὶ καταβρέχωντας τὸ χαρτίον; . . .» (αὐτ. σ. 5).*

Τὰ δάκρυα, προσθέτει ὁ ἴδιος, «*ἐσυνήθισαν νὰ τὰ νομίζουν διὰ σημεῖα ὑποκρίσεως καὶ τρέλας . . .*» (αὐτ. σ. 5). Γι' αὐτὸ πρέπει καίρια νὰ χτυπήση κανεὶς καὶ ἀμεσώτερα νὰ μιλήσῃ : «*δεῖται λόγον, δεῖται φωνῆς, καὶ φωνῆς ἐκκλητικῆς, ἐπειδὴ κεκώφωσθε τὰ ὦτα καὶ ἐσκληρύνθητε τῇ καρδίᾳ . . .*» (αὐτ. σ. 5). Καὶ ἀναγγέλλει τὴ μεγάλη του ἐξόρμηση :

«*Αὐτὴν δὲ τὴν ἐκκλητικὴν φωνὴν θέλεις τὴν ἀκούσει δι' ἄλλου τινὸς βιβλίου, ὅπου μετ' ὀλίγον θέλει ἐκδοθῇ . . .*» (αὐτ. σ. 5).

Δυστυχῶς ὅμως τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲ βγῆκε καὶ δὲν ἀκούσαμε «*τὴν ἐκκλητικὴν φωνήν*» του. Τί ἔγραφε ἄραγε καὶ τί ἐτοιμαζόταν νὰ βροντοφωνάξῃ μὲ τὸ νέο του βιβλίον ὁ Παλίδας ; Ἀσφαλῶς δὲν θάταν ἓνα ἀπλὸ ἐριστικὸ φυλλάδιον γίρω σὲ προσωπικὰς ἀντεγκλήσεις, ἀλλ' ἓνας γενικώτερος ἴσως ἔλεγχος πάνω σ' ὅλους τοὺς τομεῖς καὶ σ' ὅλη τὴν κατάστασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἓνα δορυμνὸν κατηγορητήριον γι' αὐτοὺς ποὺ μένουν ἀδιάφοροι μπροστὰ στὴ δυστυχία τοῦ ὑπόδουλου Γένους, γιὰ τοὺς «*ὑ π ο κ ρ ι τ ᾶ ς καὶ κ ό λ α κ α ς*», «*τ ο ὗ ς ἀ γ ὗ ρ τ α ς καὶ μ α σ τ ρ ο π ο ὗ ς*», γιὰ τοὺς κοντόφθαλμοις πνευματικὸς ἡγέτες, ποὺ ἄφηναν τὸ Γένος στὴν παχυλὴ ἀμάθεια ἢ τ' ὠδηγοῦσαν στὴν ὀπισθοδρομηση.

Ὁ Παλίδας ἔφησε τὸ ἀνάστημά του καὶ βγῆκε ν' ἀναιμετηρῇ θαραλέα μὲ τὸν Εὐ γ έ ν ι ο Β ο ὕ λ γ α ρ η (1716—1806), ποὺ εἶχεν ἐπιβληθῇ στὴ γενικὴν ἐκτίμησιν τότε καὶ ἀναγνωρίζοιτο ὡς αὐθεντία καὶ ἀνάμεσα στοὺς ὁμογενεῖς του καὶ στὴν ὁμόδοξον Ρωσσίαν, ὅπου ζοῦσε. Λέν κινεῖται ἀπὸ ταπεινὰς προσωπικὰς ἀντιζηλίους ὁ Παλίδας, ὅσο καὶ ἂν παρασύρεται σέ, νεανικὰς ἴσως, ὑπερβολὰς, ὅσο καὶ ἂν ἀδικῇ σὲ πολλὰ τὸ γηραιὸν δάσκαλό του. Ἐχει καί τι οὐσιαστικὸ νὰ πῇ καὶ νὰ ἐλέγξῃ. Τὰ «*Καλοκινήματα*» (βλ. ἰδίως σελ. 11 καὶ 15—18) θίγουν βασικὰ προβλήματα καὶ δεῖχνουν οὐσιαστικὴ τὴν ἀντίθεσιν τῶν δυὸ σοφῶν πάνω σὲ θεμελιώδεις ἀρχάς. Ὁ Παλίδας ἀποδεικνύει τὸ Βούλγαρον «*ὄχι φιλοσοφοῦντα, ἀλλὰ φιλοσοφοθεολογοῦντα, τὸ ὅποῖον εἶναι ἄτοπον καὶ πόρρω τῆς φιλοσοφίας*» (σελ. 11).

Ἡ μεγαλύτερη ὅμως κατηγορία ποὺ προσάπτει ὁ νεαρὸς Παλίδας στὸ γηραιὸν Κερκυραῖο σοφόν, ποὺ γέγρασε μακρυνὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα καὶ πέρασε τὴ ζωὴ του μέσα στὴν ἀνέση ποὺ τοῦ ἐξασφάλιζε ἡ εὐνοία τῆς ρωσικῆς αὐλῆς, εἶναι ὅτι : «*καταφρονήσας τὴν πατρίδα του καὶ ὅλον τὸν τὸ γένος, ἐπρόσφυγεν εἰς ξένα βάρβαρα γένη, τὸν πατριωτισμὸν δεύτερον ποιούμενος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς γαστέρος . . .*» (αὐτ. σ. 23).

Ὁ Εὐγένιος ἔγραφε (Λογική, σελ. 12 § ιγ') : «*τοῦ γὰρ σοφοῦ πᾶσα μὲν ἡ Γῆ πατρίς, πόλις δὲ ὁ Κόσμος*». Καὶ ὁ Παλίδας τὸν ἐλέγχει δορυμνὰ γι' αὐτὲς τὶς θεωρίαις του καὶ γράφει εἰρωνικά, ἀλλὰ καὶ μὲ πόνο :

«*. . . ὥστε ὅπου καὶ αὐτοῦ ἡ πατρίς εἶναι ὅλη ἡ Γῆ καὶ πόλις ἡ Ρωσσία καὶ συμπολῖται αἱ ἄρκοι φρεῦ ! οἱ μὲν εἰς τοὺς ὁμογενεῖς μου, ὅπου ἀπὸ παρόμοιων σοφῶν ἄνδρα προσδοκοῦν γωπισμὸν καὶ ὠφέλειαν . . .*». Καὶ ἀναρωτιέται :

«*Οὕτως ἔλεγον οἱ σοφοὶ πρόγονοί μας ; . . . ὄχι βέβαια, ὄχι ἐπειδὴ αὐτοὶ ἐμάχοντο ὑπὲρ πατρίδος, προηροῦντο θανεῖν ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ ζῆν κατὰ τὰ διάφορα περιστατικὰ καὶ ὄχι φνεῖν . . .*» (αὐτ. σελ. 23).

Πρὶν ἀπὸ 3-4 μόλις χρόνια, ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδας ἔβλεπε μὲ θαυμασμό τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη καὶ καμάρωνε πραγματικά, ὅπως ὅλοι οἱ ὁμογενεῖς του, γιὰ τὸ σοφὸ Γραικὸ μυστικιστὸ-σύμβουλο τῆς Μεγάλῃς Αἰκατερίνης. Οἱ χαρακτηρισμοὶ του τότε (1792) ἦταν γεμάτοι ἐγκώμια : «ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σλαβωνίου καὶ Χερσώνης, ὁ Σοφώτατος Εὐγένιος, τὸ καύχημα τοῦ Γένους, τὸ κλέος τῆς Κερκύρας, ἡ κορωνὶς τῶν διδασκάλων, ἐπισκόπων τε καὶ ἀρχιεπισκόπων . . .» (Αἰκατερίνα ἡ Β΄ . . . 1792, σ. 12). Τώρα (1795) τοῦ ἀπαγγέλλει ὁλόκληρο κατηγορητήριον. Ὁ «σοφώτατος Εὐγένιος», πού ἦταν ἄλλοτε «τὸ καύχημα τοῦ Γένους», ἀποδεικνύεται τώρα φωτεινὸ . . . «παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν» ! . . . Εἶναι κι αὐτὸ ἐκφραστικώτατο δεῖγμα τῆς μεταστροφῆς πού ἔχει συντελεσθῇ ἐν τῷ μεταξύ μέσα του, χαρακτηριστικὴ ἔνδειξη τῶν νέων πολιτικῶν καὶ ιδεολογικῶν προσανατολισμῶν τοῦ Ψαλίδα ⁸⁴.

*

Μ' αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις ὁ Ψαλίδας, εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἔβλεπε καθαρὰ πῶς ἄλλοῦ ἦταν ὁ προσορισμός του κι ὄχι στὴν ἀκαδημαϊκὴ σταδιοδρομία καὶ στίς μάταιες δάφνες τῶν Εὐρωπαϊκῶν Πανεπιστημίων. Ἡ συνείδησή του δὲν τοῦ συγχωροῦσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀτομικὴ του καλοπέραση στὰ Εὐρωπαϊκὰ κέντρα. «Οἱ σοφοὶ πρόγονοί μας . . . ἐμάχοντο ὑπὲρ πατρίδος, προηροῦντο θανεῖν ὑπὲρ τῆς τῆς πατρίδος καὶ ζῆν κατὰ τὰ διάφορα περιστατικὰ καὶ ὄχι φυγεῖν . . .» Ἡ φωνὴ τοῦ καθήκοντος τὸν τραβάει στὴν ὑπόδουλη πατρίδα, κοντὰ στὸ «τεταλαιπωρημένον καὶ διεσπαρμένον τῇδε κάκεῖσε Γένος» του. Πλησιάζει ἄλλωστε ὁ καιρὸς πού θ' ἀντηχήσῃ — ἂν ἴσως δὲν ἀντήχησε κιόλας — ἡ φωνὴ τῶν θουρίων τοῦ Ρήγα :

«Σᾶς κράζει ἡ Πατρίδα, σᾶς θέλει, σᾶς πονεῖ ! . . .»

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πρὶν ἐγκαταλείψῃ ἀκόμα τὴ Βιέννη ὁ Ψαλίδας, γίνεται λόγος γιὰ μιὰ τιμητικώτατη πρόσκληση : Ἡ Ἀκαδημία τῆς Πέστης προσφέρει στὸ νεαρὸ Γραικὸ τὴν ἔδρα τῆς Φιλοσοφίας ⁸⁵.

Ἀλλ' ὁ φιλόπατρις Ἡπειρώτης δὲν σκέπτεται παρὰ τὴν πατρίδα κι εἶναι ἀμετάπειστος στὴν ἀπόφασή του. Στὰ 1795 μᾶς λέει ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅτι «ἦτον ἐτοιμος νὰ μισέσῃ εἰς τὴν γλυκυνιάτην του πατρίδα, τῆς ὁποίας ὁ πόθος εἶχε ἀνάγει πλέον εἰς τὴν καρδίαν του καὶ ἀργοπορίαν δὲν ὑπέφρανε» ! . . . (Καλοκιν. σελ. 13).

Πραγματικά, στίς 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 1795 ⁸⁶ ὁ Ψαλίδας, ὕστερ' ἀπὸ δεκάχρονη ἀπουσία, ξαναγύριζε στὰ Γιάννενα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΤΟ Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

7. Βλ. πρὸ πάνω σημ. 4.

8. Κατὰ τὸν Σ. Κρεῖνο (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 145). Ὁ Ἀν. Γούδας, συγγενὴς τοῦ Ψαλίδα, ἀλλὰ πολὺ μεταγενέστερος, ἀνεβάζει τὴ γέννηση τοῦ Ψ. στὰ 1760 (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 285). Ὁ Σπ. Βλαντιῆς (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 89), στηριζόμενος στὴ νεκρολογία τοῦ G. Gras-

setti (In morte di Atanasio Psalidas... Corfù 1829, σ. 3), τοποθετεῖ τὴ γέννηση τοῦ Ψ. σὲ 1764. Ἀλλ' ἤδη ὁ Γ. Ζαβίρας (1744-1805) μᾶς ὑπέδειξε (Νέα Ἑλλάς... Ἀθ. 1872, σ. 187) σχετικὴ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Ψ., ὁ ὁποῖος στὸν πρόλογο τοῦ πρώτου του φίλου σοφικοῦ βιβλίου (Ἀληθὴς Εὐδαιμονία... Βιέννη 1791) μᾶς λέει πὼς ἦταν τότε μόλις 24 ἐτῶν: «... καὶ εἴ που τι κἀγὼ παρέβλεψα, σύγγνωτέ μοι ὡς εἰκοσιεσσάρων ἐτῶν νέος...» (σ. λστ'). Ἀρα γεννιήθηκε σὲ 1767, ὅπως γράφει κι ὁ Κρίνος, ὁ ὁποῖος στηρίζεται, φαίνεται, σὲ αὐτοβιογραφικὰ σημειώματα τοῦ Ψαλίδα.

9. Οἰκογένεια Ψαλίδα μνημονεύεται ἤδη σὲ γιαννιώτικες ἐνθυμήσεις τοῦ 1597 (βλ. Ἀθηναγόρα, Νέος Κουβαράς... Ἠπειρ. Χρον. Δ' 1929, σ. 10' καὶ μεταγενέστερες σ. 25.—Πρβλ. Ἠπειρ. Χρον. τόμ. Η' 1933, σ. 43 καὶ Θ' 1934, σ. 99 καὶ 177 καὶ ΙΑ' 1936, σ. 236, 237).—Ἰσως δὲν εἶναι ἄσχετη καὶ παλαιότερη μνεία τοῦ ὀνόματος σὲ βυζαντινὴ ἐπιγραφή τοῦ 1315 (Σπ. Λάμπρου, Ἑλληνες ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως, περιοδ. «Νέος Ἑλληνομνημὼν» Ε' 1908, σ. 280.—Πρβλ. καὶ Σωκρ. Κουγέα, Ἡ ἐκ Βεργοῖας βυζαντινὴ ἐπιγραφή, περιοδ. «Ἑλληνικά» Θ' 1936, σ. 163).

10. Ὁ πλοῦσιος αὐτὸς ὁμογενὴς τῆς Ρωσσίας, ποῦ ἐμπιστεύθηκε τὸ γιό του στὸν Ψαλίδα, ἦταν ὁ Ὀλύμπιος Κεφαλᾶς, κατὰ τὸν Στ. Κρίνο, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 146. Ἡ πληροφορία ἐπιβεβαιώνεται κι ἀπὸ γράμμα τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸ Μαυροκορδάτο. Ὁ μαθητὴς του, αὐτὸς, Βαρῶνος Θεοχάρης Κεφαλᾶς, βρίσκεται στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα τὸ 1823 κι ὁ Ψαλίδας ἐπικοινωνεῖ μαζί του (βλέπε πῶς κάτω, σὲ δημοσιευόμενα ἀνέκδοτα γράμματα τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸ Μαυροκορδάτο τῆς 12 Φεβρ. 1823 καὶ τὴν ἀπάντησή τοῦ τελευταίου τῆς 12 Μαρτ. 1823, καθὼς καὶ τίς ἐκεῖ σημειώσεις).

11. Grassetti, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 2.

12. «Ἀληθὴς εὐδαιμονία, ἥτοι βάσις πάσης θρησκείας» συνθεθεῖσα ὑπὸ Ἀθανασίου Πέτρου Ψαλίδα τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων εἰς τὴν ἀπλὴν διάλεκτον καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν λατινικὴν μεταφρασθεῖσα. Τόμ. Α'... Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1791, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Ἰωσήφ τοῦ Βαουμαϋστέρου. — Ἀπέναντι καὶ ὁ λατινικὸς τίτλος: «Vera felicitas, sive fundamentum omnis religionis. Graece et latine authore [?] Athanasio Petride Psalida Joanninensi ex Epiro... κτλ. — Σχ. 80, σ. 1-48 (χωρὶς ἀρίθμηση)—1-408. Δεύτερος καὶ τρίτος τόμος δὲν κυκλοφόρησε.

13. Δὲν ἐπιμένω στὴ λεπτομερειακὴ ἐξέταση τῶν σπουδῶν καὶ τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ Ψαλίδα, μιά καὶ τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς σημερινῆς μου μελέτης εἶναι ἡ καθαρὰ πατριωτικὴ δράση του. — Γιά τὴν «Ἀληθὴς Εὐδαιμονία» πρβλ. ὅσα σημειώνει ὁ Κ. Θ. Δημαράς (Οἱ πηγὲς τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ Κάλβου, περ. «Νέα Ἑστία», τόμ. 40, 1946, σ. 112-113), ὁ ὁποῖος βρίσκει στὸ ἔργο αὐτὸ «ιδέα καινούρια, πρωτότυπη καὶ ἀνατρεπτικὴ» γιὰ τὴν ἐποχὴ του. — Περιμένουμε τὴ γενικώτερη ἐργασία τοῦ Εὐρ. Σούρλα (πρβλ. πῶς πάνω, σημ. 3) γιὰ τὸν Ψαλίδα ὡς φιλόσοφο, ποῦ θεωρεῖται γενικὰ ὡς ὁ πρῶτος Ἑλληνας μαθητὴς τοῦ Kant. Σημειῶνω ὅστόσο, πὼς ὁ Κ. Κούμας (Ἱστορίαι τῶν ἀνθρ. πράξεων... τόμ. IB', Βιέννη 1832, σ. 573) ἀμφισβητεῖ τὴν πληροφορία τοῦ Νερούλου (J. Rizo Neroulo, Cours de littérature Grecque Moderne... Genève 1827, σ. 62), ὅτι ὁ Ψαλίδας ἐχορημάτισε μαθητὴς τοῦ Κάντ, καὶ μᾶς πληροφορεῖ, σὲ ὕψος ἀρκετὰ φιλόπογο, ὅτι ὁ Ψαλίδας «φιλοσοφίας ἄλλης εἶδῃσιν δὲν εἶχεν, εἰμὴ τῆς τότε θρυλουμένης τῶν Γάλλων ὕλοφροσύνης». Κάτι παρόμοιο εἶχε πῇ παλαιότερα ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης (Ἐπιστολὴ... Τεργέστη 1797, σ. 34 καὶ 36), ἐπικρίνοντας τὸν Ψαλίδα ὅτι «σφοδρῶς ἡμῖν ἐπισείει τὸν περίφημον αὐτοῦ καθηγητοῦ Κάντιον», ἐνῶ συγχρόνως «ἐπιδεικτιᾶν ἐθέλει, ὡς οὐκ ἄϊδρις ἐστὶν οὐδ' ἀνήκοος τῶν ἀεροστατικῶν μετεωρισμάτων, ὧν καθ' ἡμᾶς οἱ Γάλλοι ἐπινενοηκότες διεθρυλλήθησαν». — Οἱ φυσιοκρατικὲς, αἰσθησιαρχικὲς καὶ λογοκρατικὲς ἀντιλήψεις τοῦ 18ου αἰῶνα, ἡ «ὕλοφροσύνη» τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, διαφαίνονται στὸ ἔργο τοῦ Ψαλίδα καὶ μὲ μιὰ πρόχειρη ματιά (κι ὁ τίτλος μόνον τοῦ ἀνέκδοτου ἔργου του «Τὸ Δίκαιον τῆς Φύσεως» μᾶς ὁδηγεῖ ν' ἀναζητήσουμε τὴν πηγὴ του ἴσως στὸ Ρουσσώ). Χρειάζεται ὅμως προσεκτικὴ μελέτη. Ἀπὸ τοὺς ἀντιπᾶ

λους του χαρακτηρίζεται «ἄθεος» καὶ «βολταιριστής» (Γούδας, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 291). Εἶναι καὶ αὐτὸ ἀρκετὰ ἐνδεικτικὸν, ἂν καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ καλογερινὸς συντηρητισμὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔδινε συχνὰ τοὺς χαρακτηρισμοὺς αὐτοὺς, εὐκόλα καὶ ἀδιάκριτα, σὲ κάθε φιλελεύθερο στοχαστὴν ποὺ δὲν παραδεχόταν τὴ φιλοσοφία ὡς θεραπευνίδα τῆς θρησκείας. — Συνάμα ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ Ψαλίδας γνωρίζει καὶ τιμὰ ξεχωριστὰ τὸν Κάντ καὶ τὴ διδασκαλία του. Στὰ 1795 ἀναγγέλλει τὴν ἐκδόσιν μιᾶς «Λογικῆς» του, «κατὰ τὸ σύστημα τοῦ περιφήμου Φέδερ καὶ τοῦ περιπύστου ἀνάπασαν τὴν Εὐρώπην Γερμανοῦ Καντίου», τοῦ περὶ τὸ θεωρητικὸν μέρος τῆς Φιλοσοφίας ἐποχὴν ποιήσαντος, ὡς ἄλλος Καρτέσιος καὶ Λεϊβνίτιος» (Καλοκινήματα, σελ. 15). Κι ἀργότερα στὰ Γιάννενα δίδασκε, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ μαθητὴς του Χριστ. Φιλητᾶς (περ. «Ἑστία» Ζ' 1879, σ. 148), ἀνάμεσα στ' ἄλλα, καὶ «Στοιχεῖα Φιλοσοφίας κατὰ τοὺς νεωτέρους μεταφυσικοὺς τῆς Εὐρώπης, Λώκιον, Κάντιον κλπ.». «Ὅστε μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς πρῶτος εἰσηγητὴς τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας στὴν Ἑλλάδα, ἄσχετα ἂν ἄκουσε μαθήματα ἀπ' τὸν ἴδιον τὸν Κάντ ἢ τὸν μελέτησε μόνος του. Δυστυχῶς ὅμως τὸ πλῆθος τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ψαλίδα παραμένει ἀνέκδοτο. Τὰ χειρόγραφα του, ἂν καὶ πρόκειται συνήθως γιὰ διδασκτικὰ ἐγχειρίδια, προωρισμένα γιὰ κατώτερους κύκλους μαθημάτων, θὰ μᾶς διαφωτίσουν.—Περὶ τοῦ νὰ πῶ πῶς τὰ γνωστὰ μας σχεδιάσματα ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας ἀγνοοῦν τὸν Ψαλίδα (ἀπλὴ μνεία, χωρὶς καμμιά κρίσιν ἢ τοποθέτησιν τοῦ Ψ. στοῦ Θεοφ. Βορέα, Ἑλληνικὴ φιλοσοφία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωση χρόνους, στὰ «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν», τόμ. 4, 1929, σ. 85).

14. Στὴ νεοελληνικὴ μας λογοτεχνία προδρομικὴ θέσιν κατέχει ἡ ἀνώνυμη συλλογὴ «Ἐρωτος ἀποτελέσματα», ἥτοι ἱστορία ἠθικοερωτικῆ με πολιτικὰ τραγούδια· συντεθεισά μὲν εἰς τὴν ἀπλὴν ἡμῶν διάλεκτον πρὸς εὐθυμίαν καὶ ἐγλεντζέν τῶν εὐγενῶν νέων, ἀφιερωθεῖσα δὲ... Ἐν Βιέννῃ 1792. Ἐκ τῆς τυπογραφίας Βεντόττης», συλλογὴ ποὺ βάσιμα ἀποδίδεται στὸν Ψαλίδα. — Βλ. Ariane Camariano, Influenta poeziei lirice neogrecesti asupra celei românești, București 1935, σ. 9, σημ. 3 (πρβλ. Nestor Camariano, Contributions à la bibliographie des œuvres de Rigas Velentinis, ἀνάτυπο ἀπ' τὸ περιοδ. «Balcania», τόμ. Α' 1938, σ. 215-216). — Κ. Α. Παπαχρίστου, Τὸ βιβλίον Ἐρωτος Ἀποτελέσματα καὶ ὁ Ψαλίδας, στὸ «Ἀφιέρωμα εἰς Κωνστ. Ἀμαντόν», Ἀθ. 1940, σ. 393-408 (πρβλ. ὅμως καὶ Δ. Γκιβνῆ, Τὰ ἀνώνυμα ἔργα τοῦ Κοραῆ, Ἀθ. 1948, σ. 17-18, ὅπου χρήσιμες παρατηρήσεις). — Σημειώων ὥστόσο πῶς ὁ Νίκος Α. Βέης ἀποδίδει τὰ διηγήματα τῆς συλλογῆς αὐτῆς στὸν Κύπριον σύντροφον καὶ συμμάχον τοῦ Ρήγα Ἰωάννη Καρατάζα (βλ. Πρακτικὰ Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τόμ. 17, 1942 σελ. 95, ὅπου ὅμως δὲν δημοσιεύεται ἡ ἀνακοίνωσις. Περίληψί της βλ. στὴν ἐφημερίδα «Καθημερινή», 1 Μαΐου 1942).

15. Ὁ ἐκδότης, ὅταν δὲν ἀναγράφῃ τ' ὄνομα τοῦ Ψαλίδα στὰ ἐξώφυλλα τῶν ἐκδόσεων, σημειώνει: «Δι' ἐπιμελείας καὶ ἀκριβοῦς διορθώσεως σπουδαίου τινος περὶ τὰ ἐνταῦθα φιλοσοφικὰ μαθήματα ἀσχολουμένου» (πρβλ. Καλοκινήματα, σ. 13). Γιὰ τίς παρανοήσεις, στίς ὁποῖες ὠδήγησε ἡ φράσις, βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἡ φωτισμένη Εὐρώπη, περ. «Νέα Ἑστία», τόμ. 51, τ. 591 (15 Φεβρ. 1952), σελ. 226, ὅπου πολλὰ γιὰ τὴ σημασία τῆς λ. *σπουδαῖος* [=σπουδαστής]. Πρβλ. καὶ Λ. Πολίτην, στὸ περ. «Ἑλληνικά», τόμ. ΙΒ' (1952), σ. 204.

16. Βλ. σ. 6 τοῦ φυλλαδίου: «Καλοκινήματα, ἥτοι ἐγχειρίδιον κατὰ φθόνον καὶ κατὰ τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου...», ποῦ τύπως ὁ ἴδιος ὁ Ψ. ἀνώνυμα στὴ Βιέννῃ τὸ 1795.—Τὸ σπανιστάτο αὐτὸ ἔντυπο, ἀνύπαρκτο στίς βιβλιοθηκὰς τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ἀνατύπωνε τελευταῖα σὲ ἐλάχιστα ἀντίτυπα ὁ κ. Ἀλκης Ἀγγέλου (Παιδικὸ Χωριὸ Πεσταλότσι. Τρόγκεν — Ἑλβετία [1951], σ. 160, σ. 32). Οἱ παραπομπές μου γίνονται στὴ νέα αὐτὴ ἐκδόσις, προσφορὰ πολύτιμη τοῦ κ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, γιὰ τὴν ὁποία καὶ ἀπὸ 'δῶ τὸν εὐχαριστῶ.

17. Πρβλ. πῶς πάνω, σημ. 5.

18. Πρβλ. Ν. Δελιαλάη, Κατάλογος ἐντύπων Δημοτ. Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 153, ἀρ. 584.

19. Κ. Κούμα, Ἱστορία τῶν Ἀνθρῶπ. Πράξεων... τόμ. ΙΒ', Βιέννη 1832, σ. 573.

20. Ν. Δελιαλάη, Ἑπειρωτικαὶ Σημειώσεις, στὰ «Ἑπειρ. Χρονικά» Ζ' 1932 σ. 247. Ἀντ. Σιγάλα, Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Ἑλλήν. Κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας, Α' Ἀρχεῖα καὶ Βιβλιοθήκαι Δυτ. Μακεδονίας, Θεσ/νίκη 1939, σ. 16, ἀριθ. 19.

21. Πρβλ. Ἰ. Σακελλίωτος, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθ. 1892, σ. 209-210. Συνθέτης τοῦ ἐπιγράμματος αὐτοῦ εἶναι ὁ Γρηγόριος Παλιουρίτης κατὰ τὸν Π. Ζερέντη (Δελτ. Ἰστ. Ἑθν. Ἑτ. Η' 1923, σ. 111).

22. «Φυσικῆς Ἀπάνθισμα διὰ τοὺς ἀγχίνους καὶ φιλομαθεῖς Ἑλλήνας... παρὰ Ρήγα Βελεστινλή Θετταλῶν... Ἐν Βιέννῃ... 1790», σ. θ'.

23. Ἀπὸ τὴν ἀφθονότητα γύρω στὸ θέμα αὐτὸ βιβλιογραφία ἀρκοῦμαι νὰ σημειώσω τὸ περιεκτικώτατο βιβλίον τοῦ Παντ. Μ. Κοντογιάννη, Οἱ Ἑλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' ρωσοτουρκικὸν πόλεμον (1768—1774), Ἀθ. 1903 καὶ τὸ βιβλίον τοῦ καθηγ. Γ. Κόλια, Οἱ Ἑλληνες κατὰ τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον (1787-1792), Ἀθ. 1940.

23α. Πρβλ. καὶ C. Kérofilas, Voltaire philhellène (Ἀθ. 1929).

24. Τὴν προσφώνησιν τοῦ Παλίδα πρὸς τὴ Μεγάλῃ Αἰκατερίνῃ τὴν παραθέτει καὶ ὁ Κ. Σάθας, Τουρκοκρατούμενῃ Ἑλλάς... Ἀθ. 1869, σ. 542-543 (σημ.), μαζί μὲ πολλὰ ἄλλα ἀνάλογα ἑλληνικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς.

25. Παίρνω τὸν τίτλον ἀπὸ τὸ Βρετὸ (Νεοελλ. Φιλολ. Β' σ. 91, ἀριθ. 228), γιατί τὸ ἀντίτυπον τῆς Βιβλιοθ. τῆς Βουλῆς, τὸ μοναδικὸ πού βρῆκα στὶς δημόσιες βιβλιοθήκες τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι χωρὶς ἐξώφυλλον.

26. Π. Μαγιάκου, Ὁ Λάμπρος Κατσώνης, Ἀθ. 1932, σ. 42-43.

27. Τὰ ἔγγραφα τῆς Ἀστυνομίας καὶ οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας, πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴ συνωμοσίαν τοῦ Ρήγα καὶ τίς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων πατριωτῶν τῆς Βιέννης μὲ τοὺς Γάλλους, ἀναφέρουν ὅτι «τὰ πρῶτα σχέδια ἀνέρχονται εἰς πολλὰ ἡδη ἔτη». Legend — Λάμπρου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή... Ἀθ. 1891, σελ. 47 (= ΔΙΕΕ γ' 1891 σ. 639). Πρβλ. καὶ Κ. Ἀμάντου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή, Ἀθ. 1930, σ. 11: «Ἡ ἀστυνομία ἐγνώριζεν ἤδη ἀπὸ τινῶν ἐτῶν ὅτι πολλοὶ Ἑλληνες ἦσαν ὁπαδοὶ τῶν γαλλικῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν καὶ ὅτι μυστικὰ εἰργάζοντο διὰ διαδόσεως δημοκρατικῶν συγγραμμάτων νὰ συγκινήσουν διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητά τοὺς διεσπαρμένους εἰς διαφόρους χώρας ὁμοδόξους των...»

28. Κ. Ἀμάντου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 194 (πρβλ. καὶ σ. 11 καὶ 103).

29. Ἀδ. Κοραή, Ἐπιστολὴ πρὸς Πρωτοψάλτην... Παρίσι 1838, σ. 92.—πρβλ. Φ. Μιχαλόπουλον, Ρήγας ὁ Βελεστινλής, Ἀθ. 1930, σ. 42 — Sp. Pappas, France et Grèce (la petite histoire), Paris [χ.χ.], σ. 45.

30. Σπ. Λάμπρου, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα, Ἀθ. 1892, σ. 23.

31. Μιχ. Στεφανίδου, Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως—Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἐπανάστασις, Ἀθ. 1926, σ. 9.

32. ἐνθ' ἄνωτ. σ. 10.

33. Βλ. πιδὶ πάνω σημ. 16.

34. Στὰ «Καλοκινήματα» τοῦ Παλίδα ἀπάντησε μ' ἓναν λίβελλο ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης. Τυπώθηκε τὸ 1797 στὴν Τεργέστη, ὑπὸ τύπον ἐπιστολῆς «τῷ δασιωτῇ καὶ λογιστῇ ἐν ἱεροδιακόνεισ κυρίῳ Παγκρατίῳ», σὲ μικρὸ σχῆμα (32°—σελ. 1—53+1 λευκὴ + 1 παροράμ. + 1 λευκὴ.—Βιβλ. Βουλῆς) μὲ τὸν τίτλον: «Ἐπιστολὴ τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου, ἀρχιεπισκόπου Σλαβωνίου καὶ Χερσῶνος.— Τεργεσίῳ, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ἰωάννου Μπατίστα Σπερανδίου 1797». Πρόκειται γιὰ λιβελλογραφίαν σὲ τόνο ἀνάρμοστο γιὰ τὴ σοφία, τὴν ἡλικία καὶ τὸ σχῆμα τοῦ γηραιοῦ ἀρχιεπισκόπου: «... ἐπιθυμεῖς δὲ παρ' ἐμοῦ καὶ τινα ἀνασκευὴν τῶν διαφορῶν λήρων, ὧν κατ' ἐμοῦ ὁ Παλίδας κατεπα-

λίδισε. Τί; τὴν Αὐγείου κόπρον ἀνασκαλεῦσαι τε καὶ καθᾶραι ἐπιχειρήσομεν; ὦ!... ὁ συρφετός ἀγῆς! ὀγληρόν τὸ ἔργον! ἴσως καὶ περιττόν. Ἐκείνῳ μὲν, μὴ καὶ πάλιν ἀνακοπήρῃ σοὶ δέ...» κτλ. (σ. 11). Τὰ «Καλοκινήματα», λέει, «ᾧφειλεν ἐπιγράψαι ἀληθέστερον **Κακοκινήματα**» (σ. 3), γιατί καὶ στὰ νοήματα καὶ στὴ γλῶσσα εἶναι πανάθλια. Καὶ ὑποστηρίζοντας τὸν ἄκρον ἀρχαϊσμό του, προσθέτει: «ὁ δὲ Ψαλίδας αὐτὸς (ἐπεὶ οὕτω θέλει καὶ βούλεται), χυδαιολογῶν φιλοσοφεῖτω καὶ φιλοσοφῶν χυδαιολογεῖτω. Ἔτι καὶ ἄλβανιστί, εἶπερ αὐτῷ καὶ τοῦτο δόξει...» (σ. 24). Γιὰ τὴ βαρύτατη κατηγορία ὅμως ποῦ τοῦ προσάπτει ὁ Ψαλίδας, ὅτι ἐγκατέλειπε τὸ Γένος του «τὸν πατριωτισμὸν δεύτερον ποιούμενος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς γαστέρος», ἀποφεύγει νὰ μιλήσῃ. «**Τὶ ἀποκρινόμεθα; ΟΥΔΕΝ!**» (σ. 53, τὰ κεφαλαῖα εἶναι στὸ κείμενο). — Ἄν ἡ ἐπίθεσις τοῦ Ψαλίδα εἶχε ταπεινά προσωπικά ἐλατήρια, ἀσφαλῶς ὁ Βούλγαρης θὰ ἔσπευδε ν' ἀποκαλύψῃ τὸν ἐπικριτὴ του. Ἄλλὰ τίποτα τέτοιο δὲν ὑπάρχει.

35. Α. Horvath, Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα (Οὐγγρ.—Ἑλλ. Μελέται, Ἀρ. 3). Βουδαπέστη 1937, σ. 5.

36. Κρίνος, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 147.

Β'—Ο ΨΑΛΙΔΑΣ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ (1795-1821)

Ο ΠΩΣ ΕΙΔΑΜΕ, ὁ Ψαλίδας δὲν εἶναι ὁ τύπος τοῦ σοφοῦ, ποῦ ζῇ ἀποτραβηγμένος ἀπὸ τὴ ζωὴ, σκυμμένος στὶς μελέτες του καὶ περιορισμένος στὸ στενὰ διδακτικὸ του ἔργο. Ἀντιπροσωπευτικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ἀγκαλιάζει στὸ σύνολό τους τὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ του καὶ τοῦ τόπου του. Ἄν εἶχε μείνῃ στὴν Εὐρώπῃ, ὅπως ὁ Κοραΐς¹, θὰ μᾶς ἄφηνε ἀσφαλῶς μεγάλο συγγραφικὸ ἔργο, ἐμβαθύνοντας στὰ θεωρητικὰ θέματα, ὅπου εἶχε στρέψῃ ἀπὸ νωρὶς τὸ στοχασμὸ του, καὶ συνεχίζοντας τὶς φιλοσοφικὰς μελέτες ποῦ ἄρχισε καὶ τύπωσε στὴ Βιέννῃ.

Οἱ ἀνάγκες τοῦ Γένους ὅμως, ποῦ στενάζει κάτω ἀπ' τὴ σκλαβιά καὶ χάνεται μέσα στὴν παχυλὴ ἀμάθεια, τὸν καλοῦν σὲ **θ ε ι κ ῶ τ ε ρ ο υ ς** τομεῖς νὰ προσφέρῃ τὶς ὑπηρεσίες του.

Τὰ Γιάννενα, ἡ ἰδιαιτέρη του πατρίδα, εἶναι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ πνευματικὴ καὶ —οὐσιαστικὰ— καὶ ἡ πολιτικὴ πρωτεύουσα τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Εἶναι ἡ καινούργια καρδιά τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπ' ὅπου διοχετεύεται παντοῦ ζωντανὸ τὸ νέο αἷμα, ἡ πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνάπλασις, ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἐμπορικὴ ζωτικότητα, ὁ διαφωτισμὸς καὶ ἡ ἀφύπνισις, ποῦ θὰ ὡδηγοῦσαν στὴν Ἀνάστασις τοῦ Γένους².

Μὲ πλήρη συναίσθησις τῆς ἀποστολῆς του, κατεβαίνει ὁ Ψαλίδας στὴ σκλαβωμένη πατρίδα, γιὰ ν' ἀναλάβῃ ἐκεῖ τὴν πνευματικὴ καὶ —εὐρύτερα— τὴν κοινωνικὴ, πολιτικὴ καὶ ἐθνικὴ ἡγεσία τοῦ τόπου του.

Ὁ Χριστόφορος Πετραιβὸς τὸν συγκαίρει μ' ἐνθουσιασμὸ καὶ τοῦ γράφει ἐπιγραμματικά: «**Οἶδα ὡς, πατριώτης ὢν καὶ φιλογενῆς εἰς ἄκρον, τῇ τεκούσῃ προσέδραμες, παριδὼν τὰ κρείττω**»³.

*

Στὰ Γιάννενα ἀρχίζει τώρα ὁ Ψαλίδας τὸ καινούργιο του στάδιο.

Χωρὶς πολλὰς δυσκολίες ἐπέτυχε νὰ τοῦ ἀνατεθῇ ἡ διεύθυνσις τῆς παλιᾶς

Μαρουτσαίας Σχολῆς. Ἀρχισε τὸ διδακτικὸ τοῦ ἔργο (1 Φεβρ. 1796) ⁴ μ' ὅλον τὸν ἐνθουσιασμό τῆς μεγάλης του καρδιάς, μὲ τὴ νεανικὴ ἐπαναστατικὴ τῶν νεωτεριστικῶν ἰδεῶν του καὶ μὲ δημιουργικὴ ἀφοσίωση στὴν ἀναγεννητικὴ καὶ ἀναμορφωτικὴ προσπάθεια τῆς μεγάλης ἀποστολῆς του. Ὅμως, ἕνα χρόνον μόλις ἀργότερα, χάνεται τὸ Μαρούτσειο Κληροδότημα, ποὺ συντηροῦσε τὴ Σχολὴ του, καὶ ὁ Ψαλίδας βρίσκεται σὲ δύσκολη θέση.

Σὲ λίγο, τιμητικὲς προσκλήσεις καταφθάνουν ἀπὸ ἄλλες πόλεις, ἀκόμα καὶ ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου τὸν καλεῖ, μὲ δελεαστικὲς ὑποσχέσεις γενναίας ἀμοιβῆς, ὁ ἡγεμονικὸς οἶκος τοῦ Μουρούζη ⁵, ἀνοίγοντάς του ἔτσι εὐρύτερες προοπτικὲς γιὰ μιὰ ἔνδοξη σταδιοδρομία ἀνάμεσα σινοὺς κύκλους τῶν Φαναριωτῶν.

Προτιμᾷ νὰ μείνῃ στὰ Γιάννενα. Κι ἂν ἡ παλιὰ Σχολὴ του ἔκλεισε ἀπὸ ἔλλειψη πόρων, ἐργάζεται ἐπίμονα καὶ πετυχαίνει σὲ λίγο τὸ γενναῖο κληροδότημα τοῦ Ζῶη Καπλάνη ⁶. Χάρις σ' αὐτὸ ὁργανώνει τὴ λαμπρότερη καὶ πρὸ συγχρονισμένη Σχολὴ τῆς ἐποχῆς του, τὴν ὁποία διευθύνει ὡς τὰ 1820.

Μὲ τόλμη ἀξιοθαύμαστη, μ' ἀποφασιστικὴ σταθερὰ καὶ συνέπεια ἀπόλυτη, ἐπιβάλλει τὶς νεωτεριστικὲς του ἀντιλήψεις, μεταρρυθμίζει τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, προσγειώνει τὴ διδασκαλία καὶ προσαρμόζει τὸ πρόγραμμά του στὶς σύγχρονες ἀπαιτήσεις, σφυγμομετρεῖ τὴν πραγματικότητα καὶ σταθμίζει ρεαλιστικὰ τὶς ἀνάγκες τῆς νεολαίας τοῦ καιροῦ του, διδάσκει καὶ συγγράφει στὴν ἀ π λ ῆ γ λ ὥ σ σ α, εἰσάγει τὶς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ ἐπιμένει νὰ τὶς διδάσκῃ—ἀρκετὰ θεματικὰ μάλιστα πολλὰς φορὲς—παρὰ τὶς ζωηρὰς ἀντιδράσεις, καλλιιεργεῖ τὴν ἐλεύθερη σκέψη, διδάσκει τὰ προοδευτικώτερα φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ καιροῦ του ⁷, παρέχει τὴ ζωντανὴ μάθησι, γιὰ τὴν ὁποία διψοῦσε τὸ Γένος, ἀλλὰ προπάντων—μακρὰ ἀπὸ κάθε σχολαστικισμό καὶ κάθε στεῖρο δογματισμὸ—μορφώνει ψυχὰς, πλάθει φιλελεύθερους ἀνθρώπους, μορφώνει συνειδήσεις.

Γιὰ τὴν ἀκτινοβολία του μιλοῦν μὲ τὸ μεγαλύτερο θαυμασμὸ ὅσοι τὸν γνώρισαν:

«Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας—γράφει κάποιος ἀπ' αὐτοὺς—ἐκτὸς τῆς πολυμαθείας, εἶχε προσέτι ἐν τῇ καρδίᾳ τὸ πῦρ τοῦ οὐρανοῦ. Φιλόσοφος ἐνθουσιαστής, δὲν ἐδίδασκε τὰ γράμματα πρὸς διάδοσιν μόνον γνώσεων ὠφελίμων, ἀλλὰ καὶ πρὸς δημιουργίαν πολιτῶν γενναιοφρόνων. Ἡ ποικιλία καὶ ἡ χάρις τῆς διδασκαλίας του ἀπετέλει κόσμον ὁλόκληρον, καὶ κόσμον ὥρατον, ἡ δὲ παράστασις του τοσοῦτο εἶχε τὸ ἐπαγωγόν, ὥστε οἱ ὁμιληταὶ αὐτοῦ, μετὰ τὸ τέλος τοῦ μαθήματος, ἀπεχώρουν τεθλιμμένοι...» ⁸.

Πόσην εὐρύτητα ἔδινε ὁ ἴδιος στὴν ἀποστολὴ του, πόσο σημαντικὸν καὶ πολύμορφο θεωροῦσε τὸ μεγάλο του ρόλο, τὸ καταλαβαίνουμε εὐκόλα ἀπ' ὅσα ἔγραφε, πρὶν ἀκόμα κατεβῇ στὴν Ἑλλάδα, στὰ 1795:

«... Ὅλοι σχεδὸν οἱ διδάσκαλοι τοῦ Γένους μας εἶναι διδασκαλάκια, τὰ ὅποια, ἢ τοι μεταφράζοντα καμμίαν γραμματικίτζαν ἢ διδάσκοντα τὸ τύπῳ καὶ τὸ ἐκ τρίτου καὶ ἐκ τετάρτου τοῦ Γαζῆ ἢ συγγράφοντα τρεῖς - τέσσαρας στίχους

ποιητικούς, νομίζουν ότι έχαμαν μέγαλον τι εἰς τὸ κοινόν...» (Καλοκινήματα, σ. 25).

Μ' αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις εἶχε κατεβῆ στὴν πατρίδα, ἔτοιμος ν' ἀποδυθῇ στὸν πιὸ σκληρὸν ἀγώνα καὶ νὰ ἐπωμισθῇ τὶς πιὸ βαρεῖες εὐθύνες ἀπέναντι τοῦ Γένους. Φιλοδοξεῖ ν' ἀφυπνίσῃ τὴ νεολαία καὶ νὰ τὴν ἀνυψώσῃ στοὺς εὐρύτερους πνευματικούς ὁρίζοντες τῆς προοδευτικῆς Εὐρώπης, νὰ γκρεμίσῃ προλήψεις, νὰ δημιουργήσῃ φιλελεύθερα πνεύματα καὶ —γενικώτερα— νὰ κατευθύνῃ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς πατρίδος του καὶ μὲ γοργὰ βήματα νὰ ὁδηγήσῃ τὸ Γένος πρὸς τὸ φωτισμό, τὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ χειραφέτησιν, στὸ δρόμο τῆς προόδου καὶ τῆς ἀναγεννήσεως, ἔτοιμο νὰ δεχθῇ τὴ μελλούμενη ἀνάστασή του.

Δὲν ἐπεκτείνομαι στὴ λεπτομερειακὴ ἐξέταση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ του ἔργου καὶ στὴν ἀναμορφωτικὴ ἀκτινοβολία του, γιὰ νὰ ἐνιοπίσω τὴ μελέτη μου στὸ καθαρὰ πατριωτικὸ του ἔργο καὶ στὴν ἐθνικὴ καὶ ἐπαναστατικὴ του δράση. Παρατρέχω ἐπίσης τοὺς ἀγῶνες του γιὰ τὴν ἐπιβολὴ καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς ζωντανῆς μας γλώσσας⁹, γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς σύγχρονης του λαϊκῆς λογοτεχνίας¹⁰, τοὺς ἰδεολογικούς του ἀγῶνες μὲ τὰ συντηρητικὰ καὶ ὀπισθοδρομικὰ στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς του κτλ.

Ἀκλόνητος στὶς ἀντιδράσεις, στὴ λυσσαλέα καὶ συχνὰ συκοφαντικὴ πολεμικὴ τῶν μικροψυχῶν ἀντιπάλων του, ἀτάραχος στὶς καταγγελίες «ἐπὶ ἀθεΐα καὶ ἐπὶ βολταιρισμῷ»¹¹, παραμένει «τὸ στήριγμα τῶν ἐν Ἰωαννίνοις ἐλευθεροφρονούντων»¹², συναναστρέφεται μ' ὅλα τὰ ζωντανὰ στοιχεῖα τοῦ καιροῦ του, ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸν Κοραῖ¹³, καθοδηγεῖ τὶς προσπάθειες τοῦ Βηλαρά¹⁴, ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸ Χριστόπουλο¹⁵, μὲ τὸν Ἰω. Ζαμπέλιο¹⁶ κ.π.ἀ., συνεννοεῖται μυστικὰ μὲ τὸν Περγαῖδ¹⁷, βρίσκεται σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν Κωλέττη, τὸν Γ. Σακελλάριο, τὸν Κυρίτση Καραγιάννη, τὸν Ταγιαπιέρα, τὸ γνωστὸ δηλαδὴ κύκλο τοῦ Βηλαρά στὰ Γιάννενα¹⁸, καὶ μ' ὅλα τ' ἀνήσυχα πνεύματα τῆς ἐποχῆς του¹⁹ —μ' ἕνα λόγο, κρατᾷ στὰ χέρια του, ζῇ καὶ ἀνασαίνει καὶ σκορπάει παντοῦ τὸν ἀναγεννητικὸ παλμὸ τοῦ Γένους.

Οἱ πολύμοχθες πρᾶσπάθειές του καὶ οἱ πολύμορφοι ἀγῶνες του ἀγκαλιάζουν ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ του καὶ τοῦ τόπου του (ἐθνικά, κοινωνικά, γλωσσικά, παιδευτικά) καὶ ἡ μελέτη τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του μᾶς ἀποκαλύπτει ὁλόκληρην τὴν ἐποποιίαν τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τὴ βασανιστικὴ πορεία τοῦ Ἕθνους πρὸς τὴν ἀναγέννησιν καὶ τὸ Μεγάλον Εἰκοσιένα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΤΟ Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Πρὸς Κ. "Α μ α ν τ ο ν, Μικρὰ Μελετήματα, 'Αθ. 1940, σ. 38.
2. Πρὸς Φ. Μιχαλόπουλου, Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ Νεοελλην. Ἀναγέννησις, 'Αθ. 1930.
3. «Ἡπειρ. Χρονικά» Β' 1927, σ. 281.
4. Κριτικὸς, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 147.—Γιὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Μαρουτσαίας Σχολῆς βλ. Κ. Μέρτζιου, Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἡπειρ. Ἀρχεῖον, στὰ «Ἡπειρ. Χρονικά» ΙΑ 1936, σ. 187.
5. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 147.—Πρὸς Εὐαγγέλιου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τόμ. Α', 'Αθ. 1936, σ. 162, σημ. 8.

6. Ὁ Κρίνος (ἐνθ' ἀνωτ. σ. 147) ἀναφέρει «μακράν ἀλληλογραφίαν» τοῦ Ψαλίδα μετὸν Καπλάνη. «σφωζομένην ἐν βιβλίῳ ἐπιγραφομένην «Κ ό π ι α γ ρ α φ ῶ ν, ε ι ς τ ό Σ χ ο λ ε ῖ ο ν τ ῆ ς Ἀ γ ί α ς Μ α ρ ί ν α ς ἀ ν α φ ε ρ ο μ έ ν ω ν». χωρὶς νὰ δηλώσῃ καθαρὰ ἂν ἐννοῇ ἐντοπο βιβλίον ἢ χειρόγραφον κώδικα τοῦ ἀρχείου του. Ὁ Φ. Μιχαλόπουλος (Ἡπειρ. Χρον. Ζ' 1932, σ. 133) τὸ ἀναφέρει ὡς ἐντοπο, μετὰ τοποχρονολογία ἐκδόσεως «Ἐν Μόσχᾳ 1804» καὶ ἀριθμὸ σελίδων 46. Οἱ Δ. Γκίνης καὶ Β. Μέξας (Ἑλλην. Βιβλιογρ. ἀρ. 271) δὲν συνήνευσαν πούθεν τὸ ἐντοπο αὐτό, ποῦ θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δώσῃ ἐνδιαφέροντα πράγματα. —Πλουσιό ὄλικὸ γιὰ τὴν Καπλάνειον Σχολήν (ὅχι ὁμῶς γράμματα τοῦ Ψαλίδα) περιέχει τὸ σπανιώτατο φυλλάδιον «Σ υ σ τ α τ ι κ ᾶ γ ρ ᾶ μ α τ α τ ῆ ς ἐ ν Ἰ ω α ν ν ί ν ο ι ς Π α τ ρ ι α ρ χ ι κ ῆ ς Σ χ ο λ ῆ ς τ ῶ ν Φ ι λ ο σ ο φ ι κ ῶ ν καὶ Ἐ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ῶ ν Μ α θ η τ ῶ ν, τ ῆ ς τ ε Π α τ ρ ῶ α ς Ἑ λ λ η ν ι κ ῆ ς Γ λ ῶ σ σ η ς καὶ τ ῶ ν Ἑ ξ ῶ ν Δ ι α λ έ κ τ ῶ ν. Ἐ κ δ ο θ έ ν τ α δι' ἐ ξ ὄ δ ω ν τ ῶ ν ἐ ν Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ο ὑ π ό λ η ἑ μ π ο ρ ε υ ο μ έ ν ω ν σ υ ν ε π α ρ χ ι ω τ ῶ ν ε ι ς ἐ ν δ ε ι ξ ῖ ν ε ὑ γ γ ῳ μ ο ν ο ς Δ ι α θ έ σ ε ω ς α ὑ τ ῶ ν τ ε καὶ τ ῆ ς π α τ ρ ῖ δ ο ς καὶ κ ο ι ν ῇ τ ῆ ς Ἑ λ λ ᾶ δ ο ς π ρ ό ς τ ό ν Κ ρ ί τ ο ρ α κ ύ ρ ι ο ν Ζ ῳ ῆ ν Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ο ῦ Καπλάνη ἐν Μόσχῃ (sic) διατρίβοντα. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἔτει 1806» (σχ. 16^ο σ. 55 + 1 λευκή), καθὼς καὶ τὸ βιβλίον «Σ π ᾶ ν ι α ε ὑ π ο ι ῖ τ α ς ἔ ρ γ α τ ο ῦ Ζ ῳ ῆ Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ο ῦ Κ α π λ ᾶ ν η, γ ε ν ν η θ έ ν τ ο ς ε ι ς Γ ρ α ι κ ῖ α ν τ ῷ 1736 καὶ ἀποθανόντος Μόσχᾳ τῇ 20 Δεκεμβρίου, τῷ 1806 ἔτει. Μόσχᾳ 1809, σχ. 4^ο σ. XXIII + 1 λευκὴ ἄ. ἀρ. + 110). τυπωμένο ἐλληνικὰ καὶ ρωσσικὰ. — Ἀλλ' αὐτὰ περιέχουν τίς δωρεές, τῇ διαθήκῃ τοῦ Καπλάνη καὶ τοὺς κανονισμοὺς τῆς Σχολῆς. Πῶς λειτουργοῦσε ὁμῶς ἡ Σχολὴ τοῦ Ψαλίδα στὰ Γιάννινα θὰ διαφωτισθοῦμε μόνον ὅταν ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς κ. Σ ω κ ρ. Κ ο υ γ έ α ς δημοσιεύσῃ τὸν «Κ ῳ δ ι κ α τ ῆ ς Κ α π λ α ν ε ῖ ο υ Σ χ ο λ ῆ ς» καὶ 300 περίπου ἔγγραφα σχετικὰ μετὰ τῇ διαχείρισιν τῶν κληροδοτημάτων, ποῦ σόθηκαν στὸ γνωστὸ ἀρχεῖο τοῦ Σταυροῦ Ἰωάννου (πρβλ. Ἡπειρ. Χρον. ΙΔ' 1939, σ. 26 - 27 καὶ 37). — Χρήσιμο θὰ ἦταν νὰ θρεθῇ καὶ ὁ χειρόγραφος Κ α τ ᾶ λ ο γ ο ς τ ῆ ς Β ι β λ ι ο θ ῆ κ η ς τ ῆ ς Κ α π λ α ν ε ῖ ο υ Σ χ ο λ ῆ ς, ποῦ θρῖσκόταν ἄλλοτε στὰ χέρια τοῦ μακαρίτη Μ. Γεδεῶν (πρβλ. Ἐκκλησ. Ἀλήθ. Η' 1888, σ. 384 σημ. 65).

7. Πρβλ. πρὸ πάντων, κςφ. Α' σημ. 13.

8. Α. Β. [= ?], Περί Ἀθανασίου Ψαλίδα, περ. «Ἐστία» Ζ' (1879) σ. 203.

9. Βλ. πρόχειρα Γ'. Χ. Σ ο ὑ λ η, Ὁ Ψαλίδας καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, περιοδ. «Ἡπειρ. Γράμματα» Α' (1944) σ. 84 - 88. — Ὁ Ψαλίδας δὲ μᾶς ἔδωσε σὲ πειθαρχημένο γράψιμο τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν γλωσσικῶν του θεωριῶν, ἂν καὶ ξέρομε ὅτι βοηθαί καὶ καθοδηγεῖ τὴν ἀνάλογον προσπάθειαν τοῦ Βηλαρά (ἐπίμονα τοῦ ζητᾶει «Γραμματικὴ στὴ γλῶσσα μας!» — βλ. Ἀπαντα Ι. Βηλαρά, σ. 258). Ἡ «Ρ ο μ έ η κ η Γ λ ό σ α» τοῦ Βηλαρά (1814) εἶναι ἀφιερωμένη στὸν Ψαλίδα, γιατί καὶ ἐκεῖνος ἔχει τίς ἴδιες τολμηρὰς μεταρρυθμιστικὰς ἀντιλήψεις. Ἦδη στὰ 1812 ἔγραφε στὸν Ἰ. Ζαμπέλιο (βλ. πρὸ κάτω, σημ. 16): «Ἀποβλέπει ὁ λόγος μου εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ὀρθογραφίας, ἀναγκαίας εἰς τὴν παλαιάν καὶ περιττῆς εἰς τὴν νέαν τῶν Γραικῶν γλῶσσαν, καὶ πολλῶν ἀκόμη γραμμάτων, ἀχρήστων εἰς ἡμᾶς... Ἑλληνες ἦσαν οἱ Ἑλληνες καὶ πρὸ τῆς εὐρέσεως τοῦ η καὶ τοῦ ω. Ἑλληνες θέλουν εἶναι πάλιν, ὅχι ἂν τὰ φυλάξουν χωρὶς νὰ χρειάζωνται, ἀλλ' ἂν τὰ ἀπορρίψουν ὡς περιττά». Καὶ ἡ ἐκκῆθη αὐτὴ διακήρυξις τῶν γλωσσικῶν του πεποιθήσεων τελειώνει μετὰ τὴν μεγαλειώδη φράσιν: «Ἐἵμαι ἐτοιμοὶ εἰς ὑπεράσπισίν τῆς ἐπὶ παντός δικαστηρίου!»

10. Πρβλ. πρὸ πάντων σημ. Α' 14. — Ὁ Ψαλίδας «εἶναι ἀπὸ τοῦς λίγους ποῦ ἐξετίμησαν στὴν ἐποχὴν τοῦ τὸν Ἐρωτόκριτο καὶ τὴν Ἰξία του», γράφει ὁ καθηγ. Ἐ μ μ. Κ ρ ι α ρ ᾶ ς (Νέα Ἐστία, ΜΒ' 1947, σ. 1299). — Καταδικάζει τὴν στιχουργικὴν μανίαν τῶν συγχρόνων του λογίων, ποῦ κατατρίβονται νὰ μιμηθοῦν τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ μέτρα τῶν ἀρχαίων (πρβλ. Καλοκινῆμ. σ. 20 - 21), καθοδηγεῖ καὶ ἐνθαρρύνει τίς προσπάθειες τοῦ Βηλαρά, ἀλληλογραφεῖ μετὰ τὸν Ἀθαν. Χριστόπουλον (βλ. πρὸ κάτω σημ. 15), ἀπαγγέλλει μ' ἐνθουσιασμὸν στίχους τοῦ νέου Ἀνακρέοντα θέλοντας νὰ παρουσιάσῃ στοὺς ξένους φιλέλληνες τὴν σύγχρονήν του νεοελληνικὴν ποίησιν («χιλιᾶκις τὸν ἦκουσα ἀπαγγέλλοντα καὶ ἐρμηνεύοντα τὰ Λυρικά τοῦ Ἀθαν. Χριστοπούλου...», μᾶς λέει ὁ ἀγγλος περιηγητὴς Holland — ἡ σχετικὴ περικοπὴ πρόχειρα στοῦ

Σ. 'Α ρ α θ α ν τ ι ν ο υ, 'Ιστορ. 'Αλῆ πασᾶ, 'Αθ. 1895, σ. 475 σημ.), καὶ γενικά προβάλλει γιὰ πρότυπα τὴν ποίηση καὶ τὸ «ὕφος» τοῦ Ρήγγα, τοῦ Βηλαρά, τοῦ Χριστόπουλου, τὰ πεζὰ τοῦ Κανέλλου καὶ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ, τὸν ὁποῖο θαυμάτα ἐκτιμοῦσε, καθὼς φαίνεται (βλ. Grasseti, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 8 καὶ Σ. Β λ α ν τ ῆ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 95. — Πρβλ. καὶ 'Η λ. Β ο υ τ ι ε ρ ῖ δ η, 'Ο Σολωμός κ' οἱ "Ελληνες, Α'—'Αθ. 1937, σ. 42-43).

11. Γ ο ὕ θ α ς, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 291.

12. Αὐτόθι, σ. 294.

13. Βλ. «'Απάνθισμα ἐπιστολῶν 'Αδαμ. Κοραῆ, ἐκδίδοντος 'Ι α κ. Ρ ῶ τ α . . . [Α'], 'Αθ. 1839, σ. 209-210.—'Επιστολαὶ 'Αδ. Κοραῆ, ἐκδ. Ν. Δ α μ α λ ᾶ, 'Αθ. 1885, τόμ. Α' σ. 450.453 καὶ τόμ. Γ' σ. 562.—'Ο Ψαλίδας ἔστειλε γράμματα στὸν Κοραῆ καὶ μέσφ τοῦ Μιχαήλ Ζωσιμά («καὶ γράμμα πρὸς τὸν Κοραῆν σὰς ἐπερίκλεισα», γράφει στὸν τελευταῖο σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 23 Σεπτ. 1804 — βλ. «Παρνασσός» Θ' 1885 σ. 328).

14. Βλ. 'Απαντα 'Ιωάννου Βηλαρά, ἐπιμελεῖα Γ. Βαθαρέτου, 'Αθ. [1935], σ. κε', 252, 258, 266, 284, 289 κ.ά. — Πρβλ. καὶ πιὸ πάνω σημ. 9.

15. Μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Χριστόπουλου πρὸς τὸν Ψαλῖδα (10 Νοεμ. 1811) δημοσίευσε ὁ Στ. Κρίνος στὸ περ. «'Εστία», ἔτος Γ' τόμ. Ε' ἀρ. 125 (25 Μαΐου 1878), σελ. 321. 'Αναδημοσιεύεται καὶ στὴν ἐκδόσιν Ραφτάνη (Ζάκυνθος 1880 σ. 12-13) τῶν ποιημάτων τοῦ Χριστόπουλου. ('Αρχίζει: 'Α δ ε λ φ ε φί λ ε, ἔ λ α θ α τὸ γ ρ ά μ μ α σ ο υ τὸ π ρ ῶ τ ο ν κ αὶ τὸ δ ε ὕ τ ε ρ ο ν . . . »). 'Αλληλογραφία Ψαλῖδα—Χριστόπουλου διαπιστώνεται καὶ ἀργότερα (1815) ἀπὸ γράμμα τοῦ Βηλαρά πρὸς τὸν τὸν Ψ. ('Απαντα σ. 284).—Πρβλ. καὶ πιὸ πάνω σημ. 10.

16. 'Εκτενὴ ἀποσπάσματα σημαντικώτατης, καθὼς φαίνεται, ἐπιστολῆς (13 Φεβρ. 1812) τοῦ Ψ. πρὸς τὸν 'Ιω. Ζαμπέλιο δημοσίευσε ὁ Κρίνος (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 149-150).—Πρβλ. καὶ πιὸ πάνω σημ. 9. — Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν δράσιν τοῦ 'Ιω. Ζαμπελίου βλ. Σπ. Β λ α ν τ ῆ, 'Εθνικὴ θράσις τοῦ 'Ιωάννου Ζαμπελίου, ΔΙΕΕ, τ. Θ' 1926, σ. 5-22 καὶ τὴν ἐκτενὴ εἰσαγωγὴν τοῦ Γ. Σι δ έ ρ η στὴν ἐπανεκδόσιν τῆς «Χριστίνας», 'Αθ. 1943, σ. ε' - ζ'.

17. Βλέπε πιὸ κάτω, στὸ ἀμέσως ἐπόμενο κεφάλαιο Γ'.

18. Γιὰ τὴν ἀτμόσφαιρα γενικά καὶ τὸ ἰδεολογικὸ κλίμα, μέσα στὸ ὁποῖο κινούνται οἱ κύκλοι αὐτοὶ στὰ Γιάννενα, ἀρκοῦμαι νὰ σημειώσω λίγα στοιχεῖα. 'Ολοὶ τοὺς φαίνονται θαυμάτα ἐπηρεασμένοι (συνήθως μέσφ τῆς 'Ιταλίας) ἀπὸ τὸ Γαλλικὸ Διαφωτισμὸ καὶ τὴ Γαλλικὴ 'Επανάστασιν. 'Ο Βοναπάρτης τοὺς ἐνθουσιάζει. 'Ανησυχοῦν γιὰ τὴ σύλληψιν τοῦ Ρήγγα καὶ προτείνουν στὸν 'Αλῆ νὰ παρέμβῃ γιὰ τὴ σωτηρίαν του (πρβλ. πιὸ κάτω, κεφ. Γ' σημ. 2). Σ' αὐτοὺς τοὺς κύκλους πρέπει ν' ἀναζητηθῇ ὁ ποιητὴς τῆς διαλογικῆς σάτιρας «Ρωσσο-α γ γ λ ο γ ά λ λ ο ς» (Κ. Δ η μ α ρ ᾶ ς, 'Αγγλοελλ. 'Επιθ. Γ' 1948 σ. 299). Σ' αὐτοὺς τοὺς κύκλους ἀνήκει ἢ εἶναι γινώριμος καὶ συγγενέστατος ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τῆς «'Ε λ λ η ν ι κ ῆ ς Ν ο μ α ρ χ ί α ς».

'Εκτός ἀπὸ τὸ Βηλαρά, ποὺ εἶναι κάπως πιὸ γνωστός καὶ θὰ γίνῃ γι' αὐτὸν λόγος καὶ πιὸ κάτω, σημειώσω λίγα χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸν καθένα ἀπὸ τοὺς ἄλλους ποὺ ἀνέφερα.

Γιὰ τὸν 'Ιω. Κ ω λ έ τ τ η (δὲν τολμῶ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν ὀρθὴ γραφὴ Κ ο λ έ τ τ η ς...) λένε πῶς ἦταν καὶ μαθητὴς τοῦ Ψαλῖδα (Ν. Π α τ σ έ λ η ς, 'Ηπειρωτ. Χρον. ΣΤ', 1931, παρὰρτ. βιογρ. σ. 9). Γιὰ τίς στενὲς σχέσεις Κ. καὶ Ψ. ὑποσχέθηκε νέα στοιχεῖα ἀπὸ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τῆς Συλλογῆς Βλαχογιάννη ὁ φίλος "Α γ γ. Π α π α κ ώ σ τ α ς (ἐφ. «'Ηπειρ. Βῆμα» 25 Μαΐου 1949, σ. 1, στὴλ. στ'). Φοιτητὴς στὴν 'Ιταλία, εἶχε σχετισθῇ μὲ τὸ Φώσκολο καὶ τοὺς ἐκαὶ ἐπαναστατικοὺς κύκλους. «Συνέστησε πρῶτος τῶν 'Ελλήνων μετὰ τοῦ Φωσκόλου—μᾶς λέει μιὰ παλιὰ πηγὴ—ἐταιρίαν μυστικὴν ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως τοῦ 'Ελληνικοῦ 'Εθνους διὰ τῶν Ἀλλήλων» (Π. Σ ο ὕ τ σ ο υ, Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ 'Ι. Κωλέτου... 'Αθ. 1847, σ. 4). Κι ἂν ἀμφισβητεῖται ἡ πληροφορία πῶς ἔγραψε ὁ ἴδιος καὶ τὴν «'Ελλην. Νομαρχία», πρέπει ὅμως νὰ θεωρηθῇ δέδαιον ὅτι, ἐπιστρέφοντας στὰ Γιάννενα, ἔφερε μαζί του ἀντίτυπα τοῦ φλογεροῦ αὐτοῦ ἐπαναστατικοῦ διδύλου (πρβλ. 'Ελλην. Νομαρχ. ἐκδ. Γ. Βαλέτα σ. 245). Γιατρὸς στὴν ἀλλή τοῦ 'Αλῆ πασᾶ, ἐξακολουθοῦσε ἀκόμα νὰ λαβαίνει φανερά ἐπαναστατικὰ γράμματα ἀπὸ τὸ Φώσκολο, κατὰ τὴ μαρτυρίαν τοῦ Γ. Τ ε ρ τ σ έ τ η (Λόγος τῆς 25 Μαρτ. 1872, σ. 4—πρῶχειρα βλ. Γ. Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, 'Ιστορ. 'Ανθολ. σ. 85).

Γιὰ τὸ Γεώργιο Σακελλάριο (1765 - 1838), τὸν Κοζάνιτη γιατρό καὶ ποιητὴ, γνῶριμον ἀσφαλῶς τοῦ Ψαλίδα καὶ ἀπὸ τῆς Βιέννης, ξέρομεν ὅτι εἶχε ἀρχίσει νὰ μεταφράζῃ καὶ νὰ τυπῶν τὸν «Νέον Ἀνάχαρση», ποὺ συνέχισε ὅποτε ὁ Ρήγας, καὶ ὅτι διέδιδε στοὺς ὁμογενεῖς τῆς Βιέννης χειρόγραφα ἀντίγραφα τοῦ θουρίου «Ὡς πότε παλληκάρια...», ὅπως ἀναφέρουν τὰ ἔγγραφα τῶν ἀνακρίσεων τῆς Αὐστριακῆς ἀυτονομίας γιὰ τὴ συνωμοσίαν τοῦ Ρήγα (βλ. Legrand — Δάμπροφ, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεσστινῆ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων...» Ἀθ. 1891, σ. 19, 616', 103α'). Λίγο πρὶν γίνουν οἱ συλλήψεις τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του, ἔφυγε, φαίνεται, καὶ καταστάλαξε, ὅπως ὁ Ψαλίδας, ὁ Κυρίτσος κ.ά., στὰ Γιάννενα (Σπ. Δάμπροφ, «Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα», Ἀθ. 1892, σ. 136 - 137). — Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ποιητικὸν τοῦ ἔργου βλ. Κ. Θ. Δημαρά, Ρωμαντικά Σημειώματα Α' — Οἱ Νύχτες τοῦ Γιούγκ στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1817, Ἀθ. 1944 σ. 10 κ.έξ. καὶ 21 - 22, ὅπου προγενέστερη βιβλιογραφία, καὶ συμπληρωματικὰ τοῦ Ἰδίου στοὺς περ. «Ἀγγλοελλην. Ἐπιθεώρηση», τόμ. Γ' (1947) σ. 21 - 22 καὶ 299. Πρβλ. τοῦ Ἰδίου, Ἱστορ. Νεοελλ. Λογοτ., Α', Ἀθ. [1948], σ. 174 - 176 καὶ Σπ. Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορ. Ἀλλήπασα, Ἀθ. 1895, σ. 470.

Γιὰ τὸν γιατρό ἐπίσης Κυρίτση Καραγιάννη, ποὺ ἀδικοσκοτώθηκε κάτω ἀπ' τὴς κατάρεις τοῦ Μητροπολίτη (Α. Π. Κουτσολέξη, Διαφέροντα καὶ περιεργά τινα ἱστορήματα, Ἀθ. 1882, σ. 4 κ.έξ.), μᾶς εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸν θρήνησε σὲ παθητικῶτατῃ ὁδῇ του, δυστυχῶς ἀνέκδοτη, ὁ φίλος του Βηλαράς (πρβλ. [Κ. Ἀσωπίου], Τὰ Σούτσια..., Ἀθ. 1853 σ. 8 - 9 καὶ Ν. Κονεμένου, Τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, Κέρκυρα 1873, σ. 48). Οἱ γνωστὲς σχέσεις του μὲ τὴν Κυρά Φροσύνη θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ μᾶς δώσουν μιὰν εὐλογημένη ἐξήγησιν γιὰ τὰ πραγματικὰ αἷτια τοῦ πνιγμοῦ τῆς τολμηρᾶ ἐξελιγμένης ἀρχόντισσας (Κουτσαλ. ἔ.α. — Ἀραβαντ. ἔ.α. 378). Οἱ πληροφορίες μας τὸν ἐμφανίζουν ἄκρατο ὀρθολογιστὴ. Εἶναι ἴσως ὁ φανατικώτερος μέσα στὸν κύκλον τοῦ ὁπαδὸς τῶν γαλλικῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν, ποὺ ἔφτανε ὥς τις πιὸ παράτολμες ἀκρότητες: Μέσα στὰ Γιάννενα προπαγάνδιζε «παρρησίαν εἰς τοὺς πολλοὺς τὴν ἀθείαν καὶ τὴν ἀσέβειαν» (Μιχ. Περδίκχη, Προβιοτικαὶ εἰς τὸν Ἑρμῆλον, 1817 σ. 65 — Πρβλ. Κουτσολέξη, ἔ.α.)· γι' αὐτὸ καὶ ὁ Φιλητάς τὸν ὀνομάζει «ἄθλιον» (Ἀραβαντ. ἔ.α. σ. 378 σημ. 2 καὶ 471 σημ.). Σ' αὐτὸν ἀποδίδεται ἡ πρωτοδουλεία τοῦ διαθήματος ποὺ ἔγινε στὸν Ἀλῆ γιὰ τὴ σωτηρίαν τοῦ Ρήγα (Χριστ. Περραιβοῦ, Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰσίου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θεταλοῦ..., Ἀθ. 1860, σ. 43). Στὴ Βιέννη, ὅπου σπούδαζε μαζί μὲ τὸν Ψαλίδα, συνδέθηκε μὲ τὸν περίφημον «φιλέλληνα ἱατροφιλόσοφον» Πέτρο Φράγκ (Περρ. σ. 43), στενὸ φίλον τοῦ Ρήγα (Περρ. σ. 38) καὶ ἀποτελοῦσε μέλος τῆς «Ἑταιρείας» (Περραιβός, ἔ.α. 43). — Πρβλ. Κ. Δημαρά, Οἱ Νύχτες τοῦ Γιούγκ... σ. 22 - 23 καὶ Παντ. Κοντογιάννη, Εἰδήσεις περὶ τοῦ ἡπειρωτικοῦ οἴκου Καραγιάννη, στὸν τόμον «Τεσσαρακονταετηρίδα Κ. Κόντου», Ἀθ. 1909, σ. 194. — Πρβλ. καὶ πιὸ κάτω, κεφ. Γ' σημ. 1.

Ὁ ξακουστὸς γιατρός ἐπίσης Διον. Ταγιαπιέρης (1777 - 1842), γνωστὸς ἀπὸ τὴς σχετικῆς σάτιρας τοῦ Βηλαρά καὶ τοῦ Σολωμοῦ, ἐμφορεῖται ἀπὸ τὴς ἴδιες φιλελεύθερες γαλλικῆς ἰδέες. Σπούδασε στὸ Παρίσι καὶ ἐκδηλώθηκε πολὺ τολμηρὰ ὑπὲρ τοῦ Βοναπάρτη. Καταδιώκεται ἀπὸ τὰ Ἑπτάνησα καὶ καταφεύγει στὰ Γιάννενα (γεγονὸς πολὺ ἐνδεικτικὸς γιὰ τὸ κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἀλῆ). Θεωρήθηκε μάλιστα καὶ πιθανὸς συγγραφέας τῆς «Ἑλλην. Νομαρχίας» (βλ. ἐκδ. Βαλέτα, σ. 265). — Πρβλ. καὶ Σπ. Ἀραβαντινοῦ — Διμπεράτου, Ἑπτάνησοι ἱατροί... Κέρκυρα 1938, σ. 55 - 58.

19. Δὲν μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω σὲ ποιά περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ Ψαλίδα θὰ ἦταν δυνατόν ν' ἀνταποκρίνεται ἡ πληροφορία ποὺ μᾶς δίνει ἡ κ. Μαριέττα Ε. Γιαννοπούλου (Ἀπὸ τῆς ζωῆς τῆς Ἰσαβέλλας Θεοτόκη, περιόδ. «Ἀλκυονίδες», ἔτος Α', ἀρ. 6, Μάρτ. — Ἀπρ. 1951, σ. 2), ὅτι ἀνάμεσα στοὺς φιλολογικοὺς, ἐπαναστατικοὺς καὶ φιλελληνικοὺς κύκλους, ποὺ συγκέντρωνε στὸ σαλόνι τῆς ἡ φιλόμουσος κοντέσσα τῆς Βενετίας Ἰσαβέλλα Θεοτόκη - Ἀλμπρίτσι, σόχναζε καὶ ὁ Ψαλίδας, μαζί μὲ τὸ Φώσκολο, τὸν Καποδίστρια κ.π.ά. Ἰταλοὺς καὶ Κερκυραίους. Ἡ πληροφορία εἶναι ἀξιόπρᾶκτη, ἂν ὀφείλεται σὲ ἀξιόπιστη πηγή.

Γ'— Ο ΨΑΛΙΔΑΣ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΚΟΝΤΑ ΣΤΟΝ ΑΛΗ ΠΑΣΑ

Ο ΠΩΣ ΕΓΙΝΕ φανερό μ' όσα εκθέσαμε, ό Ψαλίδας έβλεπε πολύ ευρύτερη τήν αποστολή του. 'Ο Διδάσκαλος του Γένους, κατά τήν αντίληψή του, έπρεπε νά έπωμισθώ όλες τίς ευθύνες τής ήγεσίας του 'Εθνους, σ' όλους τούς τομείς. Οί τέσσερις τοίχοι του σχολείου ήταν πολύ στενοί γι' αυτόν. 'Η ζωή στην αφάνεια του

Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ

(Από παλιά χαλκογραφία)

γραφείου ή τής έδρας του προκαλούσε τήν ασφυξία. 'Η πληθωρική ζωτικότητα τής επαναστατικής του ιδιοσυγκρασίας τόν ώθοϋσε στόν ευρύ στόβο τής δημόσιας ζωής. Ο ίδιος διακήρυξε, πούν άκόμα κατεβή στην 'Ελλάδα :

«Δέν κατασταίνουν άριπρεπές τούς άνδρας τά οικίδια και αί γυνάιαι, άλλ' αί αγοραί, άλλά τά δημόσια, άλλά τó κοινόν» ! (Καλοκινήματα σ. 25).

Μ' αυτές τίς πεποιθήσεις ξεκίνησε νά κατεβή τó 1795 στην υπόδουλη Πατρίδα του.

Οί νεωτεριστικές του ιδέες, οί αντίληψεις του Εϋρωπαϊκού Διαφωτισμού—ή, πλό συγκεκριμένα, του «Διαφωτισμένου Δεσποτισμού» —τών χρόνων του και ή άκοίμητη

φροντίδα γιά τó Γένος, τόν έφεραν από πολύ νωρίς κοντά στίς πολιτικές και κοινωνικές ζυμώσεις τής εποχής του. Δέν περιορίζεται σέ άφηρημένους και θεωρητικούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς, άλλά αναμειγνύεται ένωρίτατα στην ένεργό δράση, όπου κι όπως μπορεί, όπου κι όπως καταλαβαίνει πώς θά μπορούσε νά ώφελήση κατά κάποιον τρόπο τήν Πατρίδα.

Τά πρώτα χρόνια (1787 - 1792) φαίνεται πολλά νά έλπίζη, όπως είδμε, από τή Μεγάλη Αϊκατερίνη τής Ρωσίας. Περνώντας γιά λίγο άπ' τίς Παραδουνάβειες 'Ηγεμονίες, όταν κατέβαινε άπ' τή Ρωσία στη Βιέννη (1787), γνώρισε, φαίνεται, στο Βουκουρέστι τούς κύκλους του Καταρτζή και τó Ρήγα, μέ τόν όποιο πολλές ένδείξεις δείχνουν στενώτερη έπαφή, έπαφή πού καλλιεργήθηκε ίσως περισσότερο κι άργότερα στη Βιέννη (1790).

Δέν είμαστε βέβαιοι, άν ξέρουμε άκριβώς μέ ποιές προθέσεις κατέβαινε τó 1795 στην 'Ελλάδα, γιά ν' αντιμετώπιση αποφασιστικός τήν όμη πραγματικότητα τής σκλαβιάς ¹. Κάποιοι δεσμοί του μέ τούς γνωστούς κύκλους πού βρήκε ήδη συγκροτημένους στη Βιέννη ό Ρήγας όταν ήρθε (1796), ή κίνηση των 'Ελλήνων πατριωτών πού σημειώθηκε άργότερα στά Γιάννενα γιά νά προκαλέση τήν επέμ-

βαση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ δέσμιου Πρωτομάρτυρα, ὅλα αὐτὰ εἶναι ἐνδείξεις εὐγλωττες, ἀλλὰ δυστυχῶς παραμένουν μονάχα ἐνδείξεις².

Στὰ Γιάννενα τώρα (1795 - 1820), ἡ ὠμὴ πραγματικότητα, ρεαλιστική ἀσταθμισμένη, καθορίζει τὴ στάση του.

Ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ὁ ἀντιφατικὸς κι ἀνεξερευνήτος κατὰ βάθος, ὁ πανίσχυρος σατράπης πὺν ἐξαφάνισε τοὺς μικροὺς τυραννίσκους τῶν ραγιαδῶν, ὁ ἀνεξίθρησκος πὺν ἤθελε νὰ στηρίξη τὴ δύναμή του στὸ ἀχμαιότατο ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῆς ἐπικράτειάς του, ὁ ὠμότατος ἐξολοθρευτὴς τῆς κλεφτουριάς, πὺν συγχρόνως ὄχι μονάχα ἀνεχόταν ἀλλὰ καὶ ὑποστήριζε τὰ γράμματα, τὸ ἐμπόριο, τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, τὰ σχολεῖα καὶ τὴν προκοπὴ τοῦ τόπου, ὁ παντοδύναμος Βεζύρης τῆς Ἡπείρου, κυριαρχοῦσε, μαζί μὲ τοὺς γιούς του, σ' ὁλόκληρη σχεδὸν τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ κ ρ α τ ο ὦ σ ε σ τ ᾶ χ έ ρ ι α τ ο υ τ ῆ ν τ ὕ χ η καὶ τὸ μέλλον της.

Ὁ Ψαλίδας τὸν ἔχει προσεταιρισθῇ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πὺν γύρισε στὰ Γιάννενα. Κατακτᾷ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ τυράννου καὶ γίνεται τὸ δεξιὸν τοῦ χέρι σὺς ἐπαφές καὶ διαπραγματεύσεις τῆς αὐλῆς του μὲ τοὺς ξένους. Κατακτᾷ μιὰ ἐπίκαιρη θέση, ἀπ' ὅπου πιστεύει πὺς θὰ βρῇ μιὰ μέρα τὸ κλειδί, γιὰ νὰ ὁδηγήσῃ σ' εὐνοϊκότερες λύσεις τὶς τύχες τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ, πὺν διακυβεύονται τώρα στοὺς ἀνταγωνισμοὺς τῶν Δυνάμεων. Στὴν πολυτάραχη ἐποχὴ τῶν Ναπολεοντείων χρόνων ὁ Ψαλίδας κυριαρχεῖ μέσα στὰ Γιάννενα, ὅπου ἡ δραστηριότης τῆς Εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας εἶναι ἀσυνήθιστα ἀνεπτυγμένη³.

Χάρις στὴ γνωστὴ γλωσσομάθειά του καὶ τὴν πολιτικὴν του διορατικότητα, ὁ «ἀρχιδιδάσκαλος» τῶν Γιαννίνων εἶναι ὄχι μονάχα χρησιμώτατος, ἀλλ' ἀπαραίτητος γιὰ τὶς διαπραγματεύσεις τοῦ Βεζύρη μὲ τοὺς Γάλλους, τοὺς Ρώσους καὶ τοὺς Ἀγγλους, πὺν κυριαρχοῦν διαδοχικὰ στὸ Ἰόνιο καὶ στὰ Ἡπειρωτικὰ παράλια (Βουθρωτό, Πάργα, Πρέβεζα κλπ).

Ὁ παλὶός συνοδοιπὸρος — ἂν ὄχι καὶ στενότερα γνώριμος — τοῦ Ρήγα, ἀναλαμβάνει τώρα τὶς διπλωματικὰς ἀποστολὰς πὺν τοῦ ἀναθέτε ὁ Ἀλῆς, ρυθμίζει «νομμοφρονέστατα» τὶς σχέσεις καλῆς γειτονίας μὲ τοὺς Εὐρωπαίους πὺν κατέχουν τὰ Ἑπτάνησα⁴, συγχρόνως ὅμως ἀνοίγει μ υ σ τ ι κ ῆ ἀ λ λ η λ ο γ ρ α φ ῖ α μ ἐ τ ὸ ν Π ε ρ ρ α ι β ὸ, τὸ σύντροφο τοῦ Ρήγα, πὺν βρίσκεται τώρα στὴν ἀδούλωτη Πάργα.

Στὰ λίγα γράμματα τοῦ Περραιβοῦ πρὸς τὸν Ψαλίδα, πὺν μᾶς εἶναι γνωστά⁵, οἱ Τοῦρκοι ἀποκαλοῦνται φανερά «ἐχθροί», γίνεται λόγος γι' ἀποστολὰς βιβλίων καὶ χαρτῶν τοῦ Ρήγα, «τοῦ πολύτλα», ὅπως τὸν ὀνομάζει ὁ Περραιβὸς (σελ. 281, 1γ'), λέγονται πολλὰ—φανερά ἢ συγκεκαλυμμένα καὶ κ ρ υ π τ ο γ ρ α φ ῆ μ ἐ ν α⁶—γιὰ πολεμικὰς προετοιμασίες, γιὰ τὴν Ἰταλία, τὴ Γαλλία καὶ τὸ Βοναπάρτη (σελ. 282, 1στ'), γιὰ τὶς γνωστὰς περιπέτειες τοῦ Περραιβοῦ κατὰ τὴ σύλληψη τοῦ Ρήγα (σελ. 282, 1στ'), καὶ γράφονται πολλὰ ἄλλα ἀκόμα, ὄχι ἀπλῶς παράτολμα, ἀλλὰ ὁλοφάνερα ἐνοχοποιητικά: «Ἡ ἄρρητα τῶν ἀετῶν — γράφει σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὰς τὶς ἐπιστολὰς τοῦ ὁ Περραιβὸς στὸν Ψαλίδα — ἄς μὴ σὲ θανατώξῃ

[=ἄς μὴ σὲ παραξενεύῃ]· ἐπειδὴ χρειάζεται ἀρχήν, ἐνέργειαν καὶ νίκην...» (σελ. 282, ιε'). «Τὰ τοιαῦτα εἶναι πολλὰ καὶ ὁ κάλαμος ἀδυνατεῖ νὰ τὰ σαφηνίσῃ ἀμέσως . . .» (σελ. 282, ιστ').

Τὰ λίγα στοιχεῖα πὺν κατέχουμε δὲν μποροῦν δυστυχῶς οὔτε καὶ σὲ μᾶς σήμερα «νὰ σαφηνίσουν τὰ τοιαῦτα». Ἔχουμε πάντως μπροστά μας ἀναμφισβήτητα

Ο ΡΗΓΑΣ (1757-1798)

(Ἀπὸ παλιά χαλκογραφία τοῦ 1824)

μηθοῦμε λίγο σὲ ποιὲς ἐνέργειες ἀνακατεῦται τὰ χρόνια αὐτὰ στὴν Πάργα ὁ Περραιβὸς καὶ τί ἀντιπροσωπεύει τ' ὄνομά του στὴν κοινὴ συνείδηση τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Χριστόφορος Περραιβὸς ἔϊναι ὁ νεαρώτερος ἀπ' τοὺς συντρόφους τοῦ Ρήγα, πὺν συλλαμβάνεται μαζὶ μὲ τὸν Πρωτομάρτυρα στὴν Τεργέστη (1797) καὶ ξεφεύγει παρ' ἐλπίδα τὸ θάνατο, γιὰ νὰ συνεχίσῃ ἀσταμάτητα τὶς ἐπαναστατικὲς ἐνέργειες. Ὑστερ' ἀπὸ πολλὰς περιπέτειες, βρίσκειται τώρα στὴν Πάργα, παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τοὺς ἀδάμαστους Σουλιῶτες καὶ κατευθύνει τοὺς ἀγῶνες τῶν Παργινῶν καὶ τῇ σθεναρῇ ἀντίστασίν τους στὶς ἀπειλὲς καὶ στὴν ἐπιβουλὴ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Ἀλλὰ πὺν εὐγλωττα μιλοῦν γι' αὐτὸν τὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς. Ὁ Μητροπολίτης Ἰωαννίνων Ἰερόθεος, τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἔγραφε στοὺς Παργινούς:

τολμηρὲς συνωμοτικὲς ἐνέργειες. Τί νᾶταν ἄραγε αὐτὸ πὺν περίμενε ὁ Ψαλίδας στὰ Γιάννενα νὰ τοῦ στείλῃ κρυφὰ ὁ Περραιβὸς ἀπὸ τὴν Πάργα, κρύβοντάς το μέσα σὲ ἀσκιὰ γεμᾶτα λάδι, ἀπ' αὐτὰ πὺν φέρναν ταχτικά οἱ Παργινοὶ στὰ Γιάννενα; Σ' ἓνα γράμμα του ὁ δεύτερος γράφει ἀνάμεσα στ' ἄλλα: «Ἡ παραγγελία ἤθελε τῇ σταλθῇ εὐθύς, πλὴν ὁ ἀγωγιάτης εἶχε γεμίσει τοὺς ἀσκούς· μὲ τὸν ἴδιον ὅμως εἰς δευτέραν του παρουσίαν θέλει σοὶ σταλθῇ ἀναμφιβόλως...» (σελ. 281 ιε').

Ἡ σημασία τῶν σχέσεων τοῦ Ψαλίδα μὲ τὸν Περραιβὸ θὰ

ἐκτιμηθῇ σωστά, ἂν θυ-

«... Καὶ ἄλλοτε σᾶς ἔγραφα καὶ προφορικῶς, ὅταν ἐπέρᾳς ἀπὸ τὴν πατρίδα σας, σᾶς ὠμίλησα καὶ σᾶς ἐσυμβούλευσα πνευματικῶς καὶ πατρικῶς διὰ τὴν τραβήξετε χεῖρ ἀπὸ τοὺς Σουλιώτας καὶ νὰ μὴ τοὺς δίδετε [καμμίαν βοήθειαν, οὔτε εἰς τὸν τόπον σας νὰ τοὺς δεχθῇτε, ἐπειδὴ εἶναι κακοῦργοι καὶ φερμαν-
λῆδες ἀπὸ τὸ Δοβλέτι...

Σεῖς ὅμως... δὲν ἐδώσατε ποτὲ ἀκρόασιν καὶ κλίσιν εἰς τὰς πατρικὰς καὶ σωτηριώδεις διὰ τὴν πατρίδα σας νοουθεσίας μου, ἀλλ' ἀκούετε καὶ ἀκολουθεῖτε, ὡς μανθάνω, τὰς συμβουλὰς τοῦ Περραιβοῦ, ὁ ὁποῖος σᾶς ἀπατᾷ, καὶ δὲν ἠξεύρετε ὅτι αὐτὸς μὲ καὶ ποῖον Ῥήγαν Θεσσαλὸν καὶ μὲ ἄλλους μερικοὺς παρομοίους λογιωτάτους, συνεννοημένοι καὶ μὲ τοὺς Φραντζέζους ἐσκόπευον νὰ κάμουν ἐπαναστάσεις κατὰ τοῦ κραταιοτάτου Σουλτάνου. Ἀλλ' ὁ μεγαλοδύναμος Θεὸς τοὺς ἐπαίδενσε κατὰ τὰς πράξεις των μὲ τὸν θάνατον ὅπερ τοὺς ἔπρεπε, μόνος δὲ ὁ Περραιβὸς ἐσώθη διὰ τὰς ἰδικὰς σας ἀμαρτίας...».

Ο ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΙΕΡΘΕΟΣ

(Ἀπὸ παλιὰ χαλκογραφία τοῦ 1800)

Στὶς λίγες αὐτὲς γραμμὲς διαγράφεται καθαρὰ ἡ εἰκόνη τοῦ Περραιβοῦ, τὸ παρελθόν του, ἡ δράση του, οἱ σκοποὶ του. Διαγράφεται ὅμως καθαρὰ καὶ ὁλόκληρη ἡ τότε κατάσταση: Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ὁ Τύραννος, οἱ ἐθελόδουλοι ραγιάδες, οἱ κοντόφθαλμοι «ποιμένες», ποὺ τρέμουν τοὺς «ἀθέους» Γάλλους τοῦ Βοναπάρτη—καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ Ῥήγας, ὁ Περραιβὸς καὶ «μερικοὶ ἄλλοι παρόμοιοι λογιωτάτοι», τὰ φιλελεύθερα καὶ «φωτισμένα» πνεύματα τῆς ἐποχῆς, καὶ μαζί τους, βέβαια, καὶ ὁ Ψαλίδας*.

Ξέρει πολὺ καλὰ τὸν Ψαλίδα ὁ Περραιβός, ὅταν τοῦ γράφῃ: «Οἶός μοι γὰρ δοκεῖς, τοιοῦτος κἀγὼ σοί...» (ἔ.ἀ. σελ. 281 ιγ').

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Περραιβός — ἀπὸ τὰ 1797 δηλ. ποὺ ξέφυγε τὴ σύλληψη στὴν Τεργέστη καὶ κατέφυγε στὰ Ἑπτάνησα, γιὰ νὰ βάλῃ σ' ἐφαρμογὴ τὰ σχέδια τοῦ Ρήγα — διεξάγει μυστικὴ ἀλληλογραφία μὲ πολλοὺς Ἑλληνες πατριῶτες. Μιὰ σειρὰ ἀπὸ τέτοια γράμματα τοῦ Περραιβοῦ πρὸς τὸν Παργινὸ Ἀνδρέα Ἰδρωμένο, ἀνέκδοτα δυστυχῶς μέχρι σήμερα, ἀναφέρει ὁ Σπ. Λάμπρος, ποὺ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι μέσα σ' αὐτὰ ὁ Περραιβός «ποιεῖται λόγον περὶ ἐταιρείας καὶ ἀδελφῶν, καὶ κρυπτογραφήματα μεταχειρίζεται. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀναγινώσκονται διὰ τοῦ κρυπτογραφικοῦ ἀλφαβήτου τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὅντος νεωτέρου. Φαίνεται δ' ἄλλως ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης ὁ Περραιβός εἰς διηνεκεῖς πρὸς πολλοὺς διαιτελῶν σχέσεις καὶ κατεχόμενος ἀπαύστως ὑπὸ τῆς ιδέας τῆς ἐλευθερώσεως τῆς πατρίδος»¹⁰.

Ἡ μνεῖα «Ἑταιρείας» καὶ «ἀδελφῶν» θὰ μᾶς ὠδηγοῦσε στὸ ἀνεξιχνίαστο ζήτημα τῆς μυστικῆς ἑταιρείας τοῦ Ρήγα καὶ τῶν διακλαδώσεών της, ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ τὸ θέμα μας¹¹. Τὰ γνωστά μας ὅμως γράμματα τοῦ Περραιβοῦ πρὸς τὸν Ψαλίδα, ποὺ μνημονεύσαμε, μᾶς δείχνουν ὅτι προσωπικὴ γνωριμία δὲν ὑπῆρχε ἀκόμα τότε (1799) μεταξύ τους — ὁ Ψαλίδας εἶχε φύγει ἀπὸ τὴ Βιέννη ὅταν ἔφτασε ἐκεῖ ὁ Περραιβός — καὶ ὅτι, ἀροτοῦ ἀρχίσῃ ἡ ἀλληλογραφία τους, προηγήθηκε ἡ συνωμοτικὴ ἐπικοινωνία καὶ ἀναγνώρισή τους ἐπὶ τῇ βάσει ὀρισμένων συνθηματικῶν σημείων. Ποιᾶς ἄραγε μυστικῆς ὀργανώσεως (πατριωτικῆς; τεκτονικῆς;) τὰ συνθηματικὰ σημεῖα ἢ σχήματα ἀπεκάλυψαν στὸν Περραιβὸ ὅτι καὶ ὁ Ψαλίδας συμμετεῖχε στὴν ἴδια κίνηση; Τὸ πρῶτο του γράμμα (ἔ.ἀ. σ. 280 ιγ') δείχνει ὅτι ἔστειλε στὸν Ψαλίδα καὶ περιέμενε νὰ λαβῇ πρῶτα κάποια σημεῖα μυστικῆς ἀναγνώρισεως καὶ ἔπειτα ἄρχισε νὰ τοῦ γράφῃ, καὶ τοῦ γράφῃ ἀνοιχτά:

«Ἀλλὰ, τότε νῦν ἔχον, λέγεται ὁ τῆς ἐχεμυθείας δεσμός, καὶ λυθεῖς (ὦ χαρὰς ἀρρήτου!) συνέσφιξε τὰς δύο ἡμῶν ψυχὰς εἰς ἓν. Ὡ φίλη κάρα καὶ φιλογενέστατε ἄνερ, μὴ τῇ ἐξαίφνης ἡμῶν ἀδελφότητι ἐκπλαγῆς, ἀλλὰ τὸ εὐκρινὲς τῆς φιλίας γνούς καὶ ὡς σὲ αὐτὸν κἀμὲ κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὸ φιλογενὲς ἐννοήσας σύγχαιρε. Οἶδα ὡς, πατριώτης ὢν καὶ φιλογενὲς εἰς ἄκρον, τῇ τεκούσῃ προσέδραμες, παριδὼν τὰ κρείττω. Οὐ μὴν δὲ τῷ ἡμικυκλίῳ ἐλάτρευσας. Τοιοῦτος ὢν τοὺς τοιούτους φίλει· οἶός μοι γὰρ δοκεῖς, τοιοῦτος κἀγὼ σοί. Εἰ καὶ μόλις ἀρχὴν ἡ ἀδελφότης ἡμῶν εἴληφεν, ἀλλ' ἔλκει με ὡς εἰς πολυχρόνιον θάρος· ἀνδρὸς γὰρ ἐλευθέρου ἐλευθέρως τε φρονεῖν καὶ λέγειν. Μὴ φθονήσης μέτοχόν με ποιῶν τινῶν ἐξαιρέτων βίβλων, πρὸ πάντων δὲ τοῦ μεταφρασθέντος Ἀναχάρσιδος [τοῦ Ρήγα], ἢ χαρτῶν γεωγραφικῶν ἐξόχως τῶν τοῦ πόλυ-
τλα [= τοῦ Ρήγα], οὗτινος τὴν γνῶσιν οὐκ ἀφήρεσας...» κτλ.¹².

Συγγενικὲς ἀντιλήψεις, κοινοὶ δεσμοὶ καὶ κοινὲς ἐνέργειες ἔφεραν σ' ἐπαφὴ τοὺς δυὸ πατριῶτες. Σὲ τί ἀκριβῶς ἀπέβλεπε ὅμως καὶ ποῦ ἀκριβῶς κατέληξε ἡ συνεργασία αὐτῇ, δυστυχῶς, δὲν μᾶς εἶναι γνωστό.

*

Ἔτσι ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐργάζεται ὁ μέγας αὐτὸς πατριώτης καὶ — νομιμοφρονέστατα — νὰ «προσφέρει» καὶ τὶς «ὑπηρεσίες» του στὸν Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ τύραννος τὸν χρησιμοποιοῖ σ' ὅλες τὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ξένους.

Ἰδιαίτερα εὐνοεῖ τὶς συναναστροφές του μὲ τοὺς ξένους ποὺ ἐπισκέπτονται τὰ Γιάννενα καὶ τοῦ ἀναθέτει νὰ τοὺς διαφωτίξῃ γιὰ τὴ «χρηστή» διοίκηση καὶ τὶς «ἀγαθές» προθέσεις τοῦ Βεζύρη¹³. Ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι ποὺ πέρασαν τὰ χρόνια αὐτὰ ἀπ' τὴν Ἡπειρο, ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴ συναντήσουν τὸν Ψαλίδα· κι ὅσοι ἔγραψαν περιγητικά βιβλία, μίλησαν μὲ θαυμασμό γιὰ τὴ μόρφωσή του καὶ γιὰ τὸν πατριωτισμὸ του καὶ μᾶς ἄφησαν χαρακτηριστικὲς ἐντυπώσεις καὶ περιγραφές τῶν συνομιλιῶν τους μὲ τὴν ὑπέροχη αὐτὴ φυσιογνωμία, τὸν ἀνεπίσημο πρεσβευτὴ τοῦ ὑπόδουλου Γένους.

Οἱ συνομιλίες τοῦ Ψαλίδα μὲ τοὺς ξένους, ὅσες μᾶς διασώζουν τὰ περιγητικὰ τους βιβλία, μᾶς δίνουν νὰ καταλάβουμε σὲ ποιά περίπου θέματα περιστρέφονταν: θέματα φιλολογικά, φιλοσοφικά, πολιτικά, ἱστορικά, ἀρχαιολογικά κλπ., ἀλλὰ πάντα, πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ Ἑλλάδα, ἡ παλιά της δόξα, ἡ βαρυστέναχτη σκλαβιά, τ' ὄνειρο τῆς ἀνάστασης, οἱ εὐθύνες τῶν Μεγάλων, ποὺ παρατείνουν μὲ τοὺς ἀνταγωνισμοὺς των τὸ μαρτύριο καὶ τὴ σκλαβιά ἐνὸς περήφανου λαοῦ κάτω ἀπ' τὸ βαρύτερο ζυγὸ τῆς τυραννίας. Ὁ ἐπιβλητικὸς Διδάσκαλος τοῦ Γένους μιλάει πάντα μὲ πάθος, συγκινεῖ καὶ συνεπαίρνει τὸ συνομιλητὴ του:

«Ὁ θαυμαστὸς οὗτος ἀνὴρ — μᾶς λέει ἓνας περιγητὴς — ἐκέκτητο ὅσην πολυμάθειαν καὶ εὐφυίαν, τοσαύτην εὐφράδειαν καὶ δεινότητα περὶ τὸ λέγειν· ἐλάλει ἀπαισίτως τὴν λατινικὴν, τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νεωτέραν ἐλληνικὴν, τὴν γαλλικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὴν γερμανικὴν καὶ τὴν ρωσσικὴν· ἦτο ἱκανὸς ν' ἀγορεύσῃ μετὰ νεανικῆς ζωηρότητος περὶ παντὸς θέματος, ἰδίως δὲ περὶ τῆς τέχνης, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς εὐκλείας τῆς πατρίδος του Ἑλλάδος...»¹⁴.

Λίγα μόλις λεπτὰ μετὰ τὴ γνωριμία του μὲ τὸν ξένον αὐτὸν περιγητὴ — πρόκειται γιὰ τὸν Ἀγγλο Henry Holland — ὁ Ψαλίδας «ἄρχισε νὰ διατυπώνῃ τὰ παράπονά του γιὰ τὴν ἀγνωμοσύνη τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν, τὰ ὁποῖα δὲν ἐξεπλήρωσαν ἀπέναντι τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων τὸ χρέος τους γιὰ τὶς εὐεργασίες ποὺ ἀντλήσαν ἀπὸ τοὺς προγόνους των». Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ψαλίδα ἔκανε ἰσχυρὴ ἐντύπωση στὸν Ἀγγλο συνομιλητὴ του, ὁ ὁποῖος τὴν παραθέτει στὸ βιβλίον του, ἂν καὶ τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ σοφοῦ Γραικοῦ ἔθιγαν ἀρετὰ καὶ τὴν Ἀγγλία. Ὁ Ψαλίδας, ποὺ «μιλοῦσε ἀσταμάτητα σὰν χέιμαρρος», ἀνέπτυξε στὸν Εὐρωπαῖο περιγητὴ ὅτι ἡ Εὐρώπη δλόκληρη ὀφείλει τὰ φῶτα της, τὴν πρόοδο καὶ τὴν ὑπαύξή της στὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία ζητάει τώρα τὴ βοήθειά της γιὰ νὰ συντρίψῃ τὸ ζυγὸ τῆς σκλαβιᾶς: «Οἱ σημερινοὶ ἀπόγονοι αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων [= τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων] ἔχουν τὴν ἴδια ἱκανότητα νὰ γίνουν μεγάλοι, ἀρκεῖ μονάχα νὰ τοὺς δοθῇ κατάλληλη περίσταση καὶ κάποια μικρὴ βοήθεια, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ δείξουν τὶς ἀρετές τους καὶ νὰ ἀράουν μιὰ θέση μετὰ τῶν ἐλευθέρων λαῶν...»¹⁵.

Οἱ ἀρχαιολογοῦντες ξένοι δὲν τὸν συγκινοῦν, φαίνεται, πολὺ. Σέβεται τὸν ἱερό τους ζῆλο, ὅταν ζητοῦν ν' ἀνακαλύψουν λείψανα τῆς προγονικῆς μας δόξας, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ τοὺς παρακινῇ νὰ ἴδουν κάτω ἀπ' τὴν τέφρα τῶν ἀρχαίων τὴν ὀλοζώντανη παρουσία τῶν ἀπογόνων καὶ νὰ προσέξουν τὰ μαρτύριά τους.

Ἀμείλικτος ὅμως εἶναι ἀπέναντι στοὺς ἀρχαιοκάπηλους ἐπιδρομεῖς τῆς ἐποχῆς του, πού εἶχαν ἀπογυμνώσει τ' αἰετώματα καὶ τὶς μετόπες τοῦ Παρθενώνα καὶ φυγάδευαν στὰ ξένα κάθε ἀξιόλογο ἔργο τέχνης. Παρακολουθεῖ ἀγρυπνος, ἀλλὰ καὶ μὲ πολὺ πόνο, τὴν ἄγρια λεηλασία τῶν «πολιτισμένων» ἐπιδρομέων, πού δὲ διστάζει νὰ τοὺς στιγματίζῃ σὲ κάθε περίστασι. Διδάσκοντας γεωγραφία στὰ Ἑλληνόπουλα μνημόνευε τ' ἀρχαῖα λείψανα τῆς κάθε περιοχῆς καὶ σημείωνε τὰ τυχόν ἀρχαῖα εὐρήματα πού εἶχαν ἀπαχθῇ στὸ ἐξωτερικόν: «καὶ τοῦτο—γράφει στὴ Γεωγραφία του (§ 47, Ἑπειρ. Χρον. ΣΤ' 1931 σ. 56)—ὁ εἰς τὰ Ἰωάννινα εὐρισκόμενος ὑπουργὸς Ἀγγλέζος Λήκ [Leake] ὁ ο λ ί ω ς τὸ ἐ π ῆ ρ ε καὶ τὸ ἔστειλεν εἰς τὴν πατρίδα του».

Ὑψώνει τὸ ἀνάστημά του —πραγματικὸς ἡγέτης τοῦ ὑπόδουλου Γένους— καὶ προειδοποιεῖ αὐστηρὰ τοὺς συμπατριῶτες τοῦ λόρδου Ἑλγιν: «Ἐσεῖς οἱ Ἀγγλοι—εἴπε στὸ συνοδὸ καὶ συνταξιδιώτη τοῦ Μπαίρον, τὸν Hobhouse—μᾶς παίρνετε τὰ ἔργα τῶν προγόνων μας· φυλάξτε τὰ καλά! Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες θάβρουμε μιὰ μέρα νὰ σᾶς τὰ ξαναζητήσουμε!...»¹⁶.

«Τυμβωρύχο» καὶ «ἐρρύσλο» ἀποκαλεῖ θαρρετὰ κατὰ πρόσωπο ἕναν Ἀγγλο ἀρχαιολόγο, πού ἀπεκόμιζε, φαίνεται, καὶ μετέφερε τὴν πατρίδα του κάποια πλούσια συγκομιδὴ ἀπ' τὶς ἀνασκαφές του. Ὁ Ἀγγλος ἐπίσης περιηγητὴς T. Smart Hughes, πού βρίσκεται μαζί μὲ τὸν συμπατριώτη του ἀρχαιολόγο, στὴν ἴδια συντροφιά, κι ἀκούει κατάπληκτος τὴ βιαιότατη ἐπίθεσι τοῦ Ψαλῖδα, παραθέτει ἑλληνικὰ στὸ κείμενο τοῦ βιβλίου του τοὺς βαριοὺς αὐτοὺς χαρακτηρισμοὺς πού ξεστόμισε ὁ γιαννιώτης σοφός.

Μὰ ἡ ἐλευθεροστομία τοῦ ἀγέρωχου πατριώτη δὲ σταματᾷ ἐδῶ. Ἐλέγχει μὲ δριμύτητα τὶς Μεγάλαις Δυνάμεις πού ἐκπροσωποῦν οἱ ξένοι συνομιληταὶ του καὶ μὲ ἀπροσδόκητη παρησία καὶ ἀξιοθαύμαστη ἀφοβία ἀποδίδει στὸν καθένα τὶς εὐθύνες του. Ὁ ἴδιος Ἀγγλος περιηγητὴς μᾶς δίνει συνοπτικὰ ὅ,τι ἄκουσε ἀπ' τὸ στόμα τοῦ Ψαλῖδα σὲ μιὰ θυελλώδη συζήτηση μέσα στὸ Ἀγγλικὸ Προξενεῖο τῶν Γιαννίνων:

«Ὁλόκληρο τὸ ἔθνος μας —γράφει ὁ Hughes— χτυπήθηκε καὶ κατηγορήθηκε γιὰ ταπεινὴ ἀχαριστία, ἐπειδὴ ζητᾷ μᾶλλον νὰ φκιάσῃ καὶ νουέριες ἀλυσίδες γιὰ τοὺς δύστυχους Ἕλληνες, ἀντὶ νὰ σπάσῃ αὐτὲς μὲ τὶς ὁποῖες εἶναι φορτωμένοι—κι αὐτὸ ὡς ἀνταπόδοσι γιὰ ὅλα τ' ἀνεκτίμητα ὠφελήματα πού ἐλάβαμε ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν προγόνων τους...».

Σ' ἄλλη συζήτηση, ἀργότερα, ἐπαναλαμβάνει τὰ ἴδια ὁ Ψαλῖδας: «Κλαιγόταν—λέει ὁ ἴδιος περιηγητὴς—γιὰ τὶς ἀτυχίες τῆς πατρίδος του κι ἔβριζε πικρὰ τὶς Εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις, πού ἐπέτρεπαν νὰ παρατείνεται ἀκόμα ἕνας τέτοιος ζυγός...». Δὲν παρέλειπε ὅμως ν' ἀγανακτῇ συνάμα καὶ γιὰ τὸ ραγιαδισμό πολ-

λῶν συμπατριωτῶν του, πού τοὺς ἀποκαλοῦσε «ἀνδράποδα»! (ὁ περιηγητὴς σημειώνει μετὰ τὴν ἑλληνικὴ αὐτὴ λέξη τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Ψαλίδα) ¹⁷.

Πόσους κινδύνους δημιουργοῦσε ἡ παράτολμη αὐτὴ ἐλευθεροστομία τοῦ ἀγέρωχου σοφοῦ, τὸ αἰσθάνεται εὐκόλα ὁ καθένας. Ὁ Ἀλῆς ζητοῦσε καὶ τοῦ μετέφραζαν συχνὰ τὰ βιβλία ξένων περιηγητῶν κι ἔβαζε νὰ τοῦ τὰ διαβάζουν, γιὰ ν' ἀκούη τις ἐντυπώσεις τῶν Εὐρωπαίων γιὰ τὸ κράτος τοῦ. Ὁ Ψαλίδας — διηγεῖται κάποιος σύγχρονός του — θάπεφτε σὲ φριχτὰ βασανιστήρια καὶ θάχανε τὸ κεφάλι του κάποτε, ὅταν ὁ Ἀλῆς ζήτησε νὰ τοῦ διαβάσουν ἓνα ξένο περιηγητικὸ βιβλίο. Τὸ βιβλίο ἐκεῖνο [= τοῦ Holland ?] περιεῖχε καὶ μιὰ ἀπ' τὶς πολλὰς συνομιλίες τοῦ Ψαλίδα μετὰ τοὺς ξένους, ὅπου ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους «ἀ π η ὑ θ υ ν ε π α ρ ᾶ π ο ν α κατὰ τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς ἀσπλαγχνίας τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης εἰς τὰ ἀπερίγραπτα δεινὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους». Εὐτυχῶς, ὁ Ἕλληνας αὐλικός, πού διάβαζε στὸν Ἀλῆ τὴ μετάφραση, κατῳρῶσε νὰ παρατρέξῃ τις ἐνοχοποιητικὰς ἐκεῖνες σελίδες κι ὁ Ψαλίδας σώθηκε... ¹⁸

*

Ἀλλὰ ἡ μεγαλύτερη διπλωματικὴ ἀποστολὴ τοῦ Ψαλίδα ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ στὴν Εὐρώπη, στὰ 1814, ὅταν συνήλθε τὸ ἱστορικὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης ¹⁹.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ψαλίδα στὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης θὰ ἦταν μιὰ σημαντικώτατη εὐκαιρία γιὰ τὸν ἀνήσυχο πατριώτη, πού εἴκοσι τῶρα χρόνια εἶχε ἀπομονωθῇ στὰ Γιάννενα, νὰ ἐπικοινωνήσῃ ξανά μετὰ τοὺς παλιοὺς γνωστούς του στὸ Ἐξωτερικό. Στὴ Βιέννη θὰ συναντοῦσε τὸν Καποδίστρια, παλιὺς γνωρίμους του ἀπ' τὴ Ρωσσία, τὴ Μολδοβλαχία, τὴν Αὐστρία καὶ τὴ λοιπὴ Εὐρώπη. Τὸ ταξίδι του, ἀπ' τὰ Ἑπτάνησα καὶ τὴν Ἰταλία ὡς τὴ Βιέννη, θὰ τοῦ παρείχε τὴν εὐκαιρία γιὰ πλῆθος ἐπαφὰς καὶ συνομιλίας. Ὁ παλιὸς φίλος του Περραιβός, οἱ Ἑλληνικὲς Κοινότητες τοῦ Ἐξωτερικοῦ, οἱ κύκλοι τῆς ἀρτισύστατης Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ τὸ πλῆθος τῶν παντοειδῶν πρακτόρων, πού κινοῦνται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὰ παρασκήνια τοῦ Συνεδρίου, ὅλοι θὰ ἐπεδίωκαν νὰ ἐπικοινωνήσουν μετὰ τὸν κορυφαῖο Γραικὸ τῆς Ἠπείρου. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς κρατᾷε στὰ χέρια του πάντοτε τὴν τύχη τῆς Ἑλλάδος· εἶναι οὐσιαστικὰ ἀνεξάρτητος ἀπ' τὸ Σουλτάνο· κι ὅσοι μελετοῦν καὶ σχεδιάζουν τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ Ἑθνους, πρῶτο πρόβλημα πού ἀντιμετωπίζουν εἶναι ἡ κατὰ κάποιον ὁποιοδήποτε τρόπο ἐξουδετέρωση τοῦ παντοδύναμου Βεζύρη.

Θάχαμε ἀσφαλῶς νὰ σημειώσουμε ἓναν καινούργιο, ἀποφασιστικὸ ἴσως, σταθμὸ στὴ δράση τοῦ Ψαλίδα, ἄλλη στάση ἀπέναντι τοῦ Τυράννου, καί, ἴσως ἴσως, μίαν ἄλλη τροπὴ τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν γνωστῶν σχεδίων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας γιὰ τὸν προσεταιρισμὸ ἢ τὴν ἐξουδετέρωση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Ἡ ἀποστολὴ ὅμως τοῦ Ψαλίδα στὴ Βιέννη ματαιώθηκε, γιὰ λόγους πού δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς. Οἱ Ἀγγλοὶ τοῦλάχιστον, πού ἔχουν κυρίαρχη θέσιν στὸ Συνέδριο, φαίνεται ν' ἀντέδρασαν — ἴσως καὶ γιὰ τὸ λόγῳ ὅτι ὁ Ψαλίδας εἶχε παλαιότερα θεωρηθῇ ρωσσόφιλος κι ἀργότερα γαλλόφιλος. Ἐκεῖνο πού ξέρουμε

μονάχα, χάρις στις νεώτερες έρευνες των αρχείων της Γαλλικής διπλωματίας του καιρού εκείνου²⁰, είναι ότι ο 'Αλής είχε αποφασίσει να στείλη τον Ψαλίδα στη Βιέννη, για να παρακολουθήση τις διπλωματικές ζυμώσεις των παρασκηνίων του Συνεδρίου και να τον ενημερώνη, γιατί πολύ τον άνησυχούσε ο θρυλούμενος προσεχής διαμελισμός της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ή τύχη των 'Επτανήσων.

*

Παρέμεινε λοιπόν στα Γιάννενα ο Διδάσκαλος του Γένους, συνεχίζοντας το διδακτικό και συγγραφικό του έργο, ενώ ο 'Αλής τον άπασχολεί συχνά, σε κάθε περίπτωση που τον κρίνει απαραίτητο.

Και δέν είναι μονάχα ή γλωσσομάθεια του δασκάλου, απαραίτητη για τις πολλές έπαφές του 'Αλῆ με τους ξένους. Το γνωστό κύρος του μέσα στην κοινωνία των Γιαννίνων, ή άναμφισβήτητη άμεροληψία κι άνωτερότητά του, ή δξυδέρκεια, ή ακριβοδίκαιη εκτίμηση προσώπων και πραγμάτων, ή πειστικότητα του λόγου του, καθιστούν τον «'Αρχιδιδάσκαλον της Καπλανείου» άδιάβλητον κριτή, πρόσωπο κοινής έμπιστοσύνης για όλους, σε κάθε υπόθεση και διαφορά των όμοεθνών του. Οί συμπολίτες του καταφεύγουν συχνά σ' αυτόν, όπως και σ' άλλους έγκριτους πολίτες και τον ζητούν «αί ρε τ ο κ ρ ι τ ή», δηλαδή μεσολαβητή και διαιτητή, για να λυθῇ ή διαφορά τους ειρηνικά με διαιτησία—αίρετοκρισία, όπως την έλεγαν τότε.

'Ο Ψαλίδας ως αίρετοκριτής στα Γιάννενα δέν εκτελεί ύπηρεσία του 'Αλῆ πασά, όπως φαντάστηκαν μερικοί νεώτεροι, που δέν έδίστασαν να μιλήσουν με . . . οίκτο για το . . . «κατάντημα» του σοφού δασκάλου, χαρακτηρίζοντάς τον «συμβουλάτορα και δικαστή στην αυλή του τυράννου»! . . . Προεκτείνοντας την πληροφορία αυτή ένας ανιστόρητος θα μπορούσε να φαντασθῇ πως ο Ψαλίδας—ούτε λίγο, ούτε πολύ—δίκαιζε, καταδίκαιζε κι έστελνε . . . στην άγχόνη τους πατριώτες που έμαρτύρησαν στον άπαισιο πλάτανο του 'Αλῆ πασά!.. Πόσο όλισθηρές είναι και οί πιο μικρές ακόμα έπιπολαιότητες στην ιστορική έρευνα! . . .

'Ανάγκη, σ' αυτό το σημείο, να ξεετάσουμε κάπως πλατύτερα τα πράγματα. Και πρώτα πρέπει να ιδούμε και νάχουμε ύπ' όψη μας πως λειτουργούσε γενικότερα ή Δικαιοσύνη στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Όπως είναι φυσικό, ο Τουρκος κατακτητής κρατάει στα χέρια του και τη δικαστική έξουσία, καθώς και όλες τις άλλες. Ένωρίτατα όμως, για λόγους θρησκευτικούς, οικονομικούς και πολιτικούς, άνεγνώρισε, «κατ' αρχήν», στους ραγιάδες το δικαίωμα της «έ τ ε ρ ο δ ι κ ί α ς». Η άναγνώριση αυτή, που άναφέρεται ήδη στα γενικά ή τα κατά τόπους προνόμια των ραγιαδών από την εποχή της άλωσης²¹, παραχωρούσε στον Κ λ ῆ ρ ο δικαστική έξουσία για τις διαφορές των χριστιανών, γύρω σε ζητήματα ιδιωτικού δικαίου κυρίως²². Με τον καιρό όμως, όταν άναπτύσσεται άρκετά πλέον ή αυτοδιοίκηση των Κοινοτήτων, ή τ ο π ι κ ή κοιν ο τ ι κ ή έξ ο υ σ ί α διεκδικεί τα δικαστικά προνόμια του Κλήρου, περιο-

ρίζει τὴν ἀνάμιξη καὶ τὴν ἐπιρροή τοῦ Μητροπολίτη στὰ κοινὰ καὶ ἐπεκτείνει τὴ δικαιοδοσία τῆς καὶ στὴ δικαστικὴ ἐξουσία. «Ἡ κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα ἀρξαμένη βελτίωσις τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν ραγιαδῶν, ὀφειλομένη εἰς τὴν πρόοδον τῆς βιοτεχνίας, τοῦ ἐμπορίου, τῆς ναυτιλίας, ἔχουν ὡς ἐπακόλουθον τὴν βελτίωσιν καὶ τόνωσιν τῆς θέσεως τῶν λαϊκῶν πρὸς τὸν ἀπὸ πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως. Τὸ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐφαρμοζόμενον Δίκαιον δὲν ἐπαρκεῖ πλέον διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ιδιωτικῶν διαφορῶν. Αἱ λύσεις αὐτοῦ δὲν ἱκανοποιοῦν τοὺς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐλλληνικοῦ λαϊκοῦ Δικαίου ἐμπορουμένους λαϊκοὺς προκρίτους»²⁸.

Ἐχοντας ὅλ' αὐτὰ ὑπ' ὄψην μας, βλέπουμε καθαρὰ πλέον ποιὲς προσπάθειες καταβάλλει τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο γιὰ νὰ κρατήσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς λαϊκοὺς θεσμούς, τὴν αὐτονομία καὶ τὴν αὐτοτέλεια τῆς πολιτείας καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κοινοτικὴ ἐξουσία καὶ τὴν αὐτοδιοίκησιν, ἀκόμα καὶ κάτω ἀπ' τὸ ζυγὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Ὁ Ψαλίδας τᾶβλεπε στὴν ἐποχὴ του καλύτερα ἀπὸ μᾶς βέβαια. Ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα τῆς καθόδου του στὴν ὑπόδουλη πατρίδα, τὸ θεωρεῖ καθήκον του ν' ἀναμιχθῇ στὰ κοινά. Κι ἕνας καίριος τομέας τῆς κοινοτικῆς ζωῆς, ἡ λειτουργία τῶν λαϊκῶν θεσμῶν τῆς Δικαιοσύνης, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ τὸν ἀφήσῃ ἀδιάφορο. Ρίχνει ὅλο τὸ βάρος τοῦ κύρους του, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν αὐτοτέλεια τῶν ὁμογενῶν του σ' αὐτὸν τὸν οὐσιαστικώτατο τομέα, αὐτοτέλεια καὶ ἀπέναντι τοῦ Βεζύρη καὶ ἀπέναντι τοῦ Κλήρου. Παρ' ὅλες τὶς φροντίδες τῆς κύριας ἀσχολίας του, δέχεται συχνότατα ν' ἀναλάβῃ ὡς αἰρετοκρίτης τὴν ἐπίλυση τῶν υποθέσεων καὶ τὴν εἰρηνικὴ διευθέτηση κάθε διαφορᾶς τῶν ὁμογενῶν του, γιὰ νὰ μὴν προσφύγουν οὔτε στὸν Κατὴ ἢ στὸ Βεζύρη, οὔτε στὸ Μητροπολίτη. «Χάριν φιλίας—γράφει ἕνας σύγχρονός του²⁹— θέλει νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς ὅσοι τὸν προσκαλοῦν εἰς τοιαύτας ὑποθέσεις» καὶ δὲν ἔννοεῖ, φυσικά, σὲ καμμιά περίπτωση ν' ἀρνηθῇ τὶς ὑπηρεσίες του, ἀφοῦ βλέπει κι ἐδῶ ἐθνικὴ τὴν ἀποστολὴ του.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἄλλωστε συναντοῦμε συχνὰ στὰ Γιάννενα κι ἄλλους ἔγκριτους πολῖτες (τὸν προεστὸ Σταῦρον Ἰωάννου κ. ἄ.), ποὺ ἀναλαμβάνουν ὡς «αἰρετοὶ κριταῖ» τὴν εἰρηνικὴ ἐπίλυση τῶν διαφορῶν καὶ τὸν ἀκριβοδίκαιο συμβιβασμὸ τῶν ἀντιδίκων. «Οἱ Ἕλληνες δὲν ἐπεθύμουν ν' ἀπευθύνωνται εἰς τὰ τουρκικὰ δικαστήρια, ἀφ' ἐνὸς διότι ἡ διαδικασία πρὸ τοῦ Καδὴ, ὁ ὁποῖος ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ 10% ἐξ ἐκάστης ἐνώπιον αὐτοῦ φερομένης πολιτικῆς ὑποθέσεως, ἦτο πολὺ δαπανηρὰ, ἀφ' ἑτέρου διότι οἱ Ἕλληνες ἐφοβοῦντο ὅτι ἠδύναντο νὰ χάσουν ἐντελῶς τὴν περιουσίαν των, ἐὰν αὕτη ἐγίνετο γνωστὴ εἰς τὸν Τοῦρκον κυρίαρχον»³⁰. Ἀλλ' οὔτε στὸ Μητροπολίτη ἐπιθυμοῦν νὰ καταφεύγουν πλέον. «Τὸ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐφαρμοζόμενον Δίκαιον — γράφει εἰδικὸς μελετητὴς — δὲν ἐπαρκεῖ πλέον διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ιδιωτικῶν διαφορῶν. Αἱ λύσεις αὐτοῦ δὲν ἱκανοποιοῦν τοὺς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐλληνικοῦ λαϊκοῦ Δικαίου ἐμπορουμένους λαϊκοὺς προκρίτους»³¹. Οἱ κωδικοποιήσεις τοῦ τοπικοῦ λαϊκοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, ποὺ καταστρώνονται τὴν ἐποχὴ αὕτη στίς αὐτοδιοικούμενες κοινότητες ἢ περιοχές, περιέχουν αὐστηρὰς διατάξεις ποὺ ἀπαγορεύουν στὸν Κλῆρο κάθε ἀνάμιξη πλέον

στις κοσμικὲς ὑποθέσεις : «τὸ ἱερατεῖον νὰ περιορίζεται ἐντὸς τῶν ὁρίων του, διὰ νὰ μὴ γίνεταί αἷτιον τοῦ νὰ ἀτιμάζωνται τὰ ἱερά καὶ νὰ ἐκλείπη ἡ πρὸς τὰ θεῖα εὐλάβεια τῶν χριστιανῶν μὲ τὰ πάθη τῶν ἱερέων»²⁷. Τὰ γνωστὰ «*Σιουρούτια*» τῶν Ζαγοροχωριῶν τῆς Ἡπείρου θέτουν ἀπερίφραστα τὴ δικαστικὴ ἐξουσία τοῦ Μητροπολίτη κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ «γενικοῦ προεστώτος»²⁸.

Ἡ Ἐκκλησία ἐφήρμοξε τὸ πατροπαράδοτον βυζαντινορρωμαϊκὸ δίκαιον μὲ βάση πάντοτε τὴν «Ἐξάβιβλον» τοῦ Ἀρμενοπούλου. Οἱ προεστοὶ καὶ οἱ ἄλλοικοσμοὶ «αἵρετοὶ κριταὶ» ἐφαρμόζουν τὸ λαϊκὸ ἐθιμικὸ δίκαιον τοῦ τόπου. «Ὁ ὄργανον δὲ τῆς ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογῆς τοῦ ὑπῆρξεν, ἀρχικῶς τοῦλάχιστον, ὁ θεσμός τῆς αἵρετοκρισίας· διότι βαθμὴδὸν διεμορφώθησαν διάφορα λαϊκὰ δικαστήρια ποικίλης συνθέσεως, δικαιοδοσίας καὶ βαθμῶν διαδικασίας. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικά, ἐφαρμόζοντα ἐπίσημον, ταῦτα ἐφαρμόζουν δημῶδες Δίκαιον»²⁹. Παράλληλα ὅμως, «ἀπὸ τῆς γνωριμίας μὲ τὰ ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος δεκτὰ γενόμενα φυσικὰ δίκαια, ὧφειλαν νὰ κρίνουν κατὰ τὸ δίκαιον τοῦ ὁρθοῦ λόγου»³⁰.

Τῆς νεωτεριστικῆς αὐτῆς σχολῆς τοῦ «φυσικοῦ δικαίου» φαίνεται ὁπαδὸς ὁ Ψαλίδας. Θεωρητικὰ τοῦλάχιστον φαίνεται πὼς τὸν εἶχαν ἀπασχολήσει καὶ αὐτὰ τὰ θέματα καὶ ἴσως σχετικὸ νὰ εἶναι τὸ ἔργο ποὺ εἶχε συγγράψει, νέος ἀκόμα στὴ Βιέννη, μὲ τὸν τίτλον «*Τὸ Δίκαιον τῆς Φύσεως*» (Καλοκινῆμ. σ. 6.—πρβλ. καὶ πιὸ πάνω σ. 11 καὶ σημ. Α' 13). Ἴσως μάλιστα νὰ εἶχε καὶ εὐρύτερες φιλοδοξίες σ' αὐτὸν τὸν τομέα. Πιθανὸν δηλ. σὲ ἐνέργειες καὶ προτάσεις τοῦ Ψαλίδα νὰ ὀφείλεται ἡ σκέψη τοῦ Ἀλῆ νὰ εἰσαγάγῃ στὸ κράτος του... Σύνταγμα!³¹ Ὅταν ὅμως ἀποφάσισε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ σκέψη αὐτὴ ὁ Ἀλῆς, ἦταν πλέον πολὺ ἔργον καὶ ὁ Ψαλίδας δὲν ἀναφέρεται νὰ συμμετέχῃ στὴν κίνησιν αὐτή, ἀποκαρδιωμένος ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴ διαγωγὴ καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ Τυράννου. Παλαιότερα ὅμως πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ὁ Ἀνελάμβανε εὐχαρίστως νὰ ἐκπονήσῃ τὸ Συνταγματικὸ Χάρτη τῆς ἰδιότυπης ἐπικράτειας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἡ πολυμερέστατη θεωρητικὴ κατάρτισίς του καὶ οἱ ἀνησυχίες του μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ πιστεύουμε ὅτι εἶχε στρέψῃ καὶ σ' αὐτὸν τὸν τομέα τὴν προσοχήν του. Ἡ σχολὴ τοῦ φυσικοῦ δικαίου κυριαρχεῖ στὴ «φωτισμένη» Εὐρώπῃ τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ, ὅπως γράφει ὁ ἀκαδημαϊκὸς Γ. Μαριδάκης, «προσέδωσεν ὁμοιομορφίαν εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ ἐδημιούργησεν εἰς τοὺς ἄνδρας τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως τὴν παραίσθησιν ὅτι νομοθετοῦν διὰ τὴν Ἀνθρωπότητα»³². Ὁ Ψαλίδας, διαποτισμένος βαθιὰ ἀπὸ τὰς ἰδέας αὐτές, ἐνημερωμένος στὴ σχετικὴ κίνησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ἄπλωνε ἀσφαλῶς καὶ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνσιν τὰ νεανικὰ ὄνειρα τῶν πατριωτικῶν ἀνησυχιῶν του. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς, τὰ πρῶτα χρόνια τοῦλάχιστον, ἐπέτρεπε, φαίνεται, σὲ πολλοὺς νὰ τὸν φανταστοῦν σὰν μικρογραφία τοῦ Φρειδερίκου τῆς Πρωσίας ἢ τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης καὶ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν προτύπων τοῦ «φωτισμένου δεσποτισμοῦ» καὶ ὁ Ψαλίδας ὁραματίζεται ἀσφαλῶς νὰ παίξῃ πλαῖν τοῦ ρόλου τοῦ Βολταίρου καὶ τῶν ἄλλων φημισμένων συμβούλων τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν τῆς ἐποχῆς.

Ἄλλ' ἂν τὰ μεγάλα αὐτὰ ὄνειρα τῆς πρώτης περιόδου γρήγορα διαψεύσθῃ.

καν, δὲν ἦταν δυνατὸν ὅμως ὁ Ψαλίδας νὰ μὴν ἐνδιαφερωθῇ γιὰ τὴν κοινοτικὴ ὀργάνωση καὶ τοὺς λαϊκοὺς θεσμοὺς τῆς αὐτοδιοικουμένης πολιτείας τῶν ὁμοεθνῶν του. Μιὰ πτυχή μονάχα τῶν προσπαθειῶν του πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἦταν ἡ ἀνάμειξί του στὶς αἰρετοκρισίες».

Ποιά ἔννοια ἔχει ἡ δραστηριότητά του σ' αὐτὸν τὸν τομέα, ἔχει ἐκτεθῇ, νομίζω, ἀρκετὰ ἀναλυτικά. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι, ὡς αἰρετοκριτής, δὲν ἐκτελοῦσε ὑπερηρεσία τοῦ Ἀληπάσα καὶ εἶναι κάπως ἄστοχη ἡ σχετικὴ φράση τοῦ βιογράφου του Γούδα (ἔ.ἀ.σ. 293), ποὺ γράφει ὅτι ὁ Ἀλῆς «ἐπὶ πασῶν τῶν δικῶν, καθ' ἃς δὲν ἤθελε νὰ πλεονεκτῇ ἢ νὰ ἀδικῇ, διώριζεν αἰρετοκριτὴν τὸν Ψαλίδαν», φράση ποὺ ἔδωσε ἀφορμὴ σὲ νεώτεροὺς νὰ χαρακτηρίσουν τὸν Ψαλίδα «συμβουλάτορα καὶ δικαστὴ στὴν αὐλὴ τοῦ Τυράννου»... Ἡ ἀπόστασις εἶναι τεράστια! Ἡ αἰρετοκρισία—μᾶς ἐξηγεῖ εἰδικὸς μελετητής—εἶναι «μέσον λύσεως δικαστικῶν διαφορῶν ἐξαργτωμένον ἐκ τῆς ἀπολύτου καὶ ἐλευθέρου βουλήσεως τῶν διαφερομένων, προϋποθέτουσα σύμβασιν μεταξὺ τούτων περὶ αὐτῆς»²² καί, φυσικὰ, δὲν εἶναι «συμβουλάτορας καὶ δικαστὴς τοῦ τυράννου» ὁ αἰρετοκριτής...

Ὅσα πιὸ πάνω ἐκθέσαμε, δείχνουν ἀρκετὰ τὴν πολυμερέστατη φυσιογνωμία τοῦ Ψαλίδα καὶ τὴν ἀκάματη πολυπραγμοσύνη του.

Κάποιες ἐπικρίσεις εἰς βάρος τοῦ Ψαλίδα, ποὺ ἀκούστηκαν ἐκ μέρους τῶν συγχρόνων του, κύρια ἀφορμὴ εἶχαν ἀκριβῶς τὴν πολυπραγμοσύνη αὐτῆ τοῦ σοφοῦ πατριώτη. Ἡ Σχολὴ του ἔχει ἀνάγλη ἀπ' τὴν ἀμέριστη ἀφοσίωσή του, ἐνῶ ὁ ἀνήσυχος «Ἀρχιδιδάσκαλος τῆς Καπλανείου» πολυπραγμονεῖ, παραμελεῖ τὸ διδακτικὸ του ἔργο καὶ «κατὰ δυστυχίαν δὲν πηγαίνει καὶ καθ' ἡμέραν εἰς τὸ σχολεῖον, ἐπειδὴ ἀνακατῶνεται καὶ εἰς ὑποθέσεις ἐμπορικὰς, ἤγουν αἰρετοκρισίας κ.τ.τ., καὶ εἰς ἄλλας διαφοροὺς ἀσχολίας...».

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς δημοσιεύονται στὸ περιοδικὸ «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» τῆς Βιέννης (ἔτος 1817, ἀρ. 5, ἀ' Μαρτίου, σ. 84-90) ἀπὸ τὸ γιαννιώτη, μαθητὴ, φαίνεται, τοῦ Ψαλίδα, Δημήτριον Ἀθανασίου, ἔμπορον τῶρα στὴ Βιέννη, ὁ ὁποῖος ἐκθέτει στὸ δημοσίευσμά του τὴν κατάστασι γενικὰ τῶν σχολείων στὰ Γιάννενα καὶ ἐγκωμιάζει τὸν Ψαλίδα καὶ τὴ συγχρονισμένη μέθοδο τῆς διδασκαλίας του. Οἱ παρατηρήσεις του δὲν στρέφονται κυρίως κατὰ τοῦ Ψαλίδα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν προεστῶν τῆς Κοινότητος, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀμείβουν, λέει, ἱκανοποιητικὰ τοὺς δασκάλους τῶν σχολείων καὶ τοὺς ἀναγκάζουν ν' ἀσχοληθοῦν καὶ μὲ «ὑποθέσεις ἐμπορικὰς καὶ ἄλλας διαφοροὺς ἀσχολίας».

Ὁ Ψαλίδας, λέει τὸ δημοσίευμα αὐτό, βοήθησε ὅλους τοὺς ἀξιους μαθητάς του ν' ἀνεβοῦν καὶ νὰ προοδεύσουν καὶ τοὺς παρώτρυνε νὰ φύγουν στὴν Εὐρώπῃ γιὰ ἀνώτερες σπουδές. «Διὰ τὴν ἀνιχώρησιν λοιπὸν αὐτῶν τῶν ἀξιωτέρων του μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐχρησίμευον ὡς ὑποδιδάσκαλοι, ἀναγκάζεται νὰ παραδίδῃ ὅλα αὐτός. Τὶ ἐμπορεῖ ὅμως νὰ κάμῃ ἕνας μόνος ἄνθρωπος; τί νὰ

πρωτοδιδάξῃ μόνος ὁ κύριος Ψαλίδας, ὅστις καὶ κατὰ δυστυχίαν δὲν πηγαίνει καὶ καθ' ἡμέραν εἰς τὸ σχολεῖον, ἐπειδὴ ἀνακατόνεται καὶ εἰς ὑποθέσεις ἐμπορικὰς, ἤγουν αἰρετοκρισίας κ.τ.τ., καὶ εἰς ἄλλας διαφόρους ἀσχολίας (καὶ τοῦτο, στοχάζομαι, προέρχεται ἀπὸ δύο αἰτία· ἢ διότι δὲν πληρώνεται καλὰ, καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἀπαντᾷ τὰ ἔξοδά του καὶ κατ' ἄλλον τρόπον· ἢ διότι χάριν φιλίας θέλει νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς ὅσοι τὸν προσκαλοῦν εἰς τοιαύτας ὑποθέσεις, παραμελῶν τὰ χρέη τοῦ ἐπαγγέλματός του). Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ πράττῃ ὅ,τι ἐπαγγέλλεται· καὶ ὡς ὁ ἔμπορος δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἦναι ἐνταυτῷ καὶ διδάσκαλος, οὕτω καὶ ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἐνταυτῷ καὶ ἔμπορος. . .» (σ. 87) καὶ προσθετεῖ : «Οἱ ἀρχιδιδάσκαλοι καὶ οἱ ὑπιδιδάσκαλοι πρέπει νὰ πληρονοῦνται καλὰ, διὰ νὰ μὴν ἀναγκάζωνται διὰ τὴν στέρησιν τῶν ἐξόδων τῶν νὰ ἐνασχωλῶνται εἰς ἄλλα . .» (ἐνθ' ἀνωτ. σ. 88).

Ὁ Ψαλίδας διάβασε ἀσφαλῶς⁵⁴ στὸ ἐλληνικὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης τὴν ἐπίκρισιν αὐτῇ. Θᾶχε ἀκούσει βέβαια καὶ πολὺ περισσότερα προφορικῶς, ὅπως εἶχε λάβει καὶ αὐστηρὲς συστάσεις ἀπὸ μέρους τῆς Ἐκκλησίας νὰ μὴν ἀνακατεύεται εἰς «δημοτικὰς καὶ ἀγοραίας φροντίδας».

Δὲν ἦταν τόσο ἐπιπόλαιος, ὥστε νὰ μὴν τὰ καλοστοχαστῇ ὅλ' αὐτά. Ἡ πολυπραγμοσύνη ὅμως αὐτῇ ἦταν μέσα στὸ αἷμα του. Τὴν ἀνάμιξή του στὰ κοινά, στὶς αἰρετοκρισίας κτλ., τὴ θεωροῦσε καθήκον του. Οἱ «ἐμπορικὲς» ἀσχολίες — γιὰ τίς ὁποῖες δὲν ξέρουμε λεπτομέρειες — τοῦ ἐξασφαλίζουν τὴν ἀπαραίτητη οἰκονομικὴ εὐχέρεια, ὥστε νὰ μὴ χάσῃ τὴν ἀνώτερη κοινωνικὴ του θέση. Ὡς μὴν ξεχνᾷμε πὼς στὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μονάχα οἱ εὐκατάστατοι, οἱ «δυνατοί», μποροῦσαν νὰ θεωροῦνται ἔγκριτοι πολῖτες καὶ μόνο σ' αὐτοὺς ἐπιτρεπόταν ἡ ἀνάμιξις στὰ κοινά. . . Ἡ οἰκονομικὴ του ἀνεξαρτησία δὲν τὸν βοηθοῦσε μονάχα νὰ κρατήσῃ τὴν ἀνώτερη κοινωνικὴ του θέση καὶ τὴν «ἐπιπόληψήν», ἀλλὰ τοῦ ἐξασφάλιζε καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπέναντι τῶν προεστώων καὶ τοῦ κλήρου, ποὺ διαχειρίζονταν τὸ Κληροδόμημα τῆς Καπλανείου καὶ πολλὰς φορὲς ἐπεδίωξαν νὰ καταστήσουν τὸν «Ἀρχιδιδάσκαλο» τῆς Σχολῆς ὑποτελῇ καὶ ὑποχείριό τους. Ἡ κοινὴ ἀντίληψις περὶ «ἀρχόντων» καὶ «ἀρχοντίας» τοῦ ἐπέβαλε νὰ εἶναι οἰκονομικὰ εὐκατάστατος, γιὰ νᾶχῃ καὶ τὸ ἀπαραίτητο κῦρος νὰ πλησιάζῃ — καὶ νὰ ἐπηρεάζῃ ἴσως — τοὺς προεστοὺς καὶ τὸν ἴδιον τὸν Ἀλῆ πασά.

Ἡ ὥμῃ πραγματικότης, ἄλλωστε, τοῦ ἐπέβαλε, ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή τοῦ ἐρχομοῦ του στὰ Γιάννενα, νὰ κερδίσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ Βεζύρη. Ὁ ὀπισθοδρομικὸς συντηρητισμὸς πολεμαίει μὲ μεσαιωνικὸ φανατισμὸ τίς νεωτεριστικὰς ἰδέας. Κατατρέπει φανερὰ τὸν Ψαλίδα, τὸν συκοφαντεῖ, τὸν διαβάλλει ὅπου κι ὅπως μπορεῖ. Ὁ τολμηρὸς νεωτεριστὴς ἐπέμενε νὰ διδάσκῃ τίς φυσικὰς ἐπιστῆμες καὶ τὰ μαθηματικὰ καὶ νὰ εἰσάγῃ τίς σύγχρονες ἀντιλήψεις τῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἦταν γνωστὸ, ὅπως γράφει ὁ σύγχρονός του Κούμας, ὅτι «ὅστις ἐπάτει τὴν Εὐρώπην, ἦτο χωρὶς ἄλλην ἐξέτασιν ἄθεος· ἡ μαθηματικὴ . . . ἦτο πηγὴ τῆς ἀθεΐας, τῆς ὁποίας πρῶτον ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ κατάλυσις τῆς νηστείας»⁵⁵. Πρὶν λίγα χρόνια ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ Βούλγαρης, ἄν καὶ κληρικὸς, ποὺ ἐκήρυττε συχνὰ καὶ ἀπ' ἄμ·

βωνος, ἄν καὶ ἀρχαϊστῆς, ἀναγκάστηκε ἀπ' τοὺς κατατρεγμοὺς τῶν ἀντιπάλων του νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ Γιάννενα, ἐπειδὴ τόλμησε νὰ διδάξῃ Φυσικὴ, Χημεία καὶ Φιλοσοφία . . .⁸⁶. Οἱ διώκτες τοῦ Μεθόδιου Ἀνθρακίτη, παλαιότερα, καὶ τοῦ Εὐγένιου Βούλαρη, βρέθηκαν ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή σφοδροὶ πολέμιοι τοῦ Ψαλίδα.

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ψαλίδα, οἱ διδάσκαλοι τῆς Μπαλαναίας Σχολῆς, ἔχουν ἀποκλείσει ἀπ' τὴ διδασκαλία τοὺς κάθε σύγχρονη ἐπιστημονικὴ γνώση ὡς ἀντι-θρησκευτικὴ. «*Οὗτος ὁ ἄλλως σεβάσμιος ἀνὴρ—γράφει γιὰ τὸν Κοσμᾶ Μπαλάνο ὁ Δημήτριος Ἀθανασίου, πού μνημονεύσαμε πιὸ πάνω — ἔπρεπε νὰ ἔχῃ μαθη-τὰς τοὺς πάππους καὶ προπάππους μας... Βιβλία γραμμένα εἰς τὴν ἀπλὴν διά-λεκτον εἶναι ἐξωρισμένα ἐκεῖθεν... Ἐκτὸς τούτου, ἐμποδίζει μεγάλως ὁ ρηθεὶς νὰ μανθάνωσιν οἱ μαθηταὶ εὐρωπαϊκὰς διαλέκτους, λέγων ὅτι αὐταί, γέμουσαι ἀπὸ ἄθεα βιβλία, καὶ μνοῦσι νὰ ἀθεῖσιν οὗτοι τὰς μανθάνοῦσι...*» (Ἐρμῆς ὁ Λόγιος 1817, σ. 85). Πίσω ἀπ' τὸ Μπαλάνο κρύβεται ὁλόκληρο τὸ ἀντίπαλο στρατόπεδο καὶ ὁ παντοδύναμος Κληρὸς, πού — ὅπως ἐξη-γίσαμε καὶ πιὸ πάνω — τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βρίσκεται σὲ δεξυτάτῃ ἀντίθεση πρὸς τοὺς «γαλλόφρονες» καὶ γενικὰ πρὸς τὶς νεωτεριστικὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς, πρᾶγμα γνωστὸ ἄλλωστε καὶ εὐεξήγητο.

Ὁ διωγμὸς κατὰ τοῦ Ψαλίδα γίνεται μ' ὅλα τὰ μέσα καὶ ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὰς. Διώκονται ἀκόμα καὶ οἱ μαθηταὶ του. Σύγχρονος Γιαννιώτης γράφει (10 Μαρτίου 1804) πρὸς τὸν Μιχαὴλ Ζωσιμᾶ γιὰ τὸ Γρηγόριο Παλιουρίτη : «*Αὐτὸς κατ' ἀρχὰς ἐχηρμάτισεν εἰς τὸν ἅγιον οἰκονόμον [=στὸν Κοσμᾶ Μπαλάνο] μαθητῆς, καὶ ἔπειτα ἔφυγεν καὶ ἐπῆγεν ὑποκάτω εἰς τὸν κύρ Ἀθανάσιον Ψαλί-δαν· τὸν ἐκατάτρεξαν οἱ Μπαλαναῖοι πρὸ χρόνων, ἀλλ' ὁ Ψαλί-δας τὸν ἐβοήθησε . . .*»⁸⁷. Τὸν ἐβοήθησε καὶ τὸν ἀνέδειξε, ὅπως καὶ πολλοὺς ἄλ-λους, παρὰ τοὺς διωγμοὺς καὶ τὶς ἐπιθέσεις τῶν ἀντιπάλων, πού θεωροῦσαν ὅλους τοὺς μαθητὰς τοῦ Ψαλίδα «ἀθέους» καὶ «ἀχρείους». Ὁ Δημήτριος Ἀθα-νασίου, πού ἐπανειλημμένα ἀνέφερα, γράφει : «*Ὅσοι ἐπρόκοπαν ἦσαν ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους αὐτὸς [=ὁ Κοσμᾶς Μπαλάνος] ὠνόμαζεν ἀθέους καὶ ἀχρείους*» (Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, 1817 σ. 86),

Ὁ Ψαλίδας, ὅπως εἶδαμε, χαρακτηρίζεται «*ἄθεος*» καὶ «*βολταιριστῆς*» καὶ καταγγέλλεται φανερὰ γι' αὐτό, ἀλλ' οἱ καταγγελίαι αὐτοῦ τοῦ εἵδους ἄφηναν, φαίνεται, ἀδιάφορο τὸν Ἀλῆ. Ἀναγκάζεται νὰ κάνῃ θεαματικὰ πειράματα Φυσικῆς καὶ Χημείας στὴ Σχολὴ του, ἐπιδιώκοντας μάλιστα τὴν παρουσίαν πολλῶν φιλοπε-ριεργῶν θεατῶν καὶ καλῶντας συχνὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιο τὸν Ἀλῆ ἢ τοὺς γιούς του, γιὰ νὰ διαλύσῃ κακὸβούλους θρύλους πού διαδίδουν οἱ ἀντίπαλοί του γιὰ τὶς «*σατανικὰς*» συσκευὲς καὶ τὰ «*μυστηριώδη*» ὄργανα πού ἔχει στὴ Σχολὴ του⁸⁸.

Μόχθησε σκληρὰ γιὰ ν' ἀντεπεξέλθῃ στὶς ἀδιάκοπες σκευωρίες καὶ ἦταν ἀπαραίτητο νὰ κατακτῇ τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν εὐνοία τοῦ Βεζύρη, γιατί εἶχε ν' ἀντιπαλέψῃ μὲ ζωηρὰς ἀντιδράσεις καὶ σοβαρώτατους κινδύνους.

Διαποτισμένος ἀπ' τὸ ἀντικληρικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἐριστικὸς καὶ φιλό-ψογος, ἀκαμπτος στὴν ἐλευθεροφροσύνη καὶ ἀνελέητα ἐλευθεροστόμος, «*ψαλιδό-*

γλωσσος», όπως τὸν εἶπε χαρακτηριστικὰ ὁ Βλαχογιάννης, ἀνοίξε σφοδρὸν ἀγώνα κατὰ τοῦ Ἱερατείου — ὅμοιον μ' αὐτὸν ποὺ βρίσκουμε σὲ πολλές σελίδες τοῦ Κοραΐ, τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» καὶ στὰ ἔργα τοῦ Βηλαρά⁹⁰.

Τὸ ἀγεφύρωτο χάσμα δημιουργήσε φανατικούς ἐχθρούς κι ἓνας ἐξοντωτικὸς ἀγώνας διεξάγεται συνεχῶς. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ψαλῖδα εἶναι ἰσχυρότατοι καὶ μόνο ἡ εὐνοία τοῦ Βεζύρη τοῦ παρεῖχε κάποιαν ἐξασφάλιση. Ἦταν ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου.

Ἀλλὰ οἱ περισσότερες ἐπικρίσεις καὶ συκοφαντίες εἰς βάρος τοῦ Ψαλῖδα ὑποβάλλονται στὸν Καπλάνη. Ἀνώνυμα γράμματα τῶν καλοθελητῶν εἶχαν φέρεи σὲ ἀπελπισία τὸ μεγάλο εὐεργέτη, ποὺ ζοῦσε τόσο μικρὰ ἀπ' τὰ Γιάννενα καὶ δὲν μποροῦσε ὁ ἴδιος νὰ σχηματίσῃ δική του γνώμη. Ἡ ἀνανδρία τῶν ἀνωνυμογράφων καὶ οἱ φρικτὲς σκευωρίες εἶχαν προξενήσει τόση ἀηδία στὴν ψυχὴ του, ὥστε ὁ φιλόπατρις καὶ φιλογενὴς εὐεργέτης εἶχε ἀποφασίσει σχεδὸν ν' ἀπαρνηθῇ τὴν ἰδιαιτέρη του πατρίδα καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὸ Κληροδότημά του στὰ Ἐπτάνησα... Φαντάζεται εὐκολὰ ὁ καθένας πόσα καὶ πόσα θάγραφαν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ψαλῖδα στὸν ἀγαθώτατο Ζώη Καπλάνη, ὥστε νὰ πικραθῇ τόσο καὶ νὰ γράφῃ ὁ ἴδιος ὅτι ἦταν ἀδύνατο πὰ «νὰ συγχίζωμαι, πολιορκούμενος, ἀπὸ ἀνώνυμα γράμματα, κατακρίσεως γέμοντα τὰ ὁποῖα εἰς τσαύτην ἀδημόνιαν [sic] μὲ ἔφερον, ὥστε καὶ εἶχον ἀποφασίσει νὰ ἀφιερῶσω αὐτὸ τὸ λάσσον εἰς τὴν Ἐπτάνησον Πολιταρχίαν καὶ ἤμουνα εἰς τὴν ἀκμήν νὰ τὸ βάλω εἰς πρᾶξι ν...» (Συστατικά γράμματα... σελ. 9' — πρβλ. πὸ πάνω κεφ. Β' σημ. 6).

Ὁ γέρος εὐεργέτης ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ στὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὴν ἱερὰ Σύνοδο. Ζηταίει τὴν προστασία τοῦ Πατριάρχου ὑπὲρ τῆς Σχολῆς του καὶ παρακαλεῖ νὰ ἐκπονηθῇ λεπτομερὴς κανονισμὸς καὶ νὰ ἐπικυρωθῇ μὲ πατριαρχικὸ σιγίλλιο. Φαίνεται πὼς ὁ Ψαλῖδας διαχειριζόταν τὰ πρῶτα χρόνια (ὡς τὰ 1805) καὶ τὸ κληροδότημα τοῦ Καπλάνη κι αὐτὸ τοῦ ἐξασφάλιζε πλήρη ἀνεξαρτησία καὶ αὐτοτέλεια τῆς Σχολῆς του μέσα στὰ Γιάννενα. Τώρα τὸ πατριαρχικὸ σιγίλλιο (Σεπτ. 1805) δρίζει διαχειριστὰς στὰ Γιάννενα τοὺς ἐπιτρόπους τῶν τεσσάρων κεντρικῶν ἐκκλησιῶν (αὐτ. σ. 4) καὶ ἀναφέρει ὅτι ὁ Καπλάνης «ἀναιρεῖ μὲν τὰ πρὶν εἰς Ἰωάννινα παρ' αὐτοῦ γεγραμμένα περὶ τῆς Σχολῆς ταύτης καὶ ἀφαιρεῖ παρὰ τοῦ Διδασκάλου ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν οἰκονομίας, ὥστε μῆτε αὐτὸν μῆτε ἄλλον τινὰ ἔχειν ἐξ ἀδείας αὐτοῦ δύναμιν καὶ λόγον περὶ ταύτης τῆς Σχολῆς τοῦντεῦθεν καὶ εἰς τὸ ἔξης...» (αὐτόθι, σ. 6).

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐξασφαλίζεται ὁ ἄμεσος ἔλεγχος τῆς Σχολῆς τοῦ Ψαλῖδα, ἡ ὁποία ὑπὸ τὴν σκέπην τῶρα τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἱερᾶς Συνόδου προσεπονομάζεται «Πατριαρχική». Τὸ πατριαρχικὸ σιγίλλιο (Σεπτ. 1805), ποὺ κωδικοποιεῖ ὅλες τὶς διατάξεις καὶ τὸν ἐσωτερικὸ κανονισμό τῆς Σχολῆς (διαχείριση κληροδοτήματος, ἀριθμὸς καὶ τρόπος ἐκλογῆς ἐπιτρόπων στὰ Γιάννενα, στὴν Πόλη καὶ στὴ Μόσχα, ἀριθμὸς, προσόντα καὶ ἀμοιβὴ διδασκάλων, λειτουργία καὶ πρόγραμμα τῆς Σχολῆς κτλ.) δὲν περιορίζει μόνον τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν αὐτοτέλεια τοῦ Ψαλῖδα, ἀλλὰ βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ κἀνῃ πρὸς τὸν «Ἀρχιδι-

δάσκαλον», καὶ κάποιες συστάσεις πού εἶναι φανερὴ αἰχμὴ κατὰ τοῦ Ψαλίδα καὶ τῆς πολυπραγμοσύνης του καὶ ἀπειλητικὴ προειδοποίησις ἀφορισμοῦ!

«Ἐντελλόμεθα δὲ καὶ παρακελευόμεθα σφοδρῶς τοῖς Διδασκάλοις τούτοις, ἵνα ἀπέχων δι' ὅλον τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων, μάλιστ' ὁ φιλόσοφος, καὶ μῆτε κρίσεις καὶ ἀνακρίσεις καὶ αἵρετοκρισίας ἀναδέχσθαι, μῆτε ἐν ταῖς περὶ τῶν συμβαινόντων φιλονεικίαις καὶ διχογνωμίαις περὶ βιωτικῶν καὶ ἀγοραίων καὶ τῆς Κοινότητος ὅλης δοσιμάτων παρεμβάλλεσθαι, μῆτε εἰς Μητρόπολιν ἢ εἰς Κριτήρια καὶ ἐξουσιαστὰς μαρτυρίαν φέρειν, καὶ τὸ δημοτικὸν ποιεῖν, προσέχοντος μόνον καὶ μόνον τῷ ἰδίῳ αὐτῶν καλῶ καὶ ἐπαινουμένῳ ἐπαγγέλματι. Ταῦτα δὲ παραφυλαξάτωσαν ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ»!... (αὐτόθι, σ. 16· πρβλ. καὶ σ. 53).

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ψαλίδα ἐπέτυχαν ἔτσι μιὰ ἐπίσημη ἐπίπληξή του ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Κλῆρος στὰ Γιάννενα ζητοῦσε τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρέμβῃ καὶ νὰ περιορίσῃ κάπως τὸν ἐνοχλητικὸ «Ἀρχιδιδάσκαλον τῆς Καπλανείου». Ἐλπίζει, μὲ τίς αὐστηρὲς αὐτὲς συστάσεις τοῦ Πατριαρχείου καὶ μὲ τὴν ἀπειλή τοῦ ἀφορισμοῦ, ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἐνοχλητικὴν ἀνάμνησιν τοῦ Ψαλίδα στὰ κοινὰ καὶ νὰ κόψῃ καὶ τοὺς δεσμούς του μὲ τὸ Βεζύρη, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει, φαίνεται, σκανδαλωδῶς τὸν Ψαλίδα καὶ τὴ Σχολή του εἰς βάρος τῶν ἄλλων σχολῶν καὶ τῶν ἀντιπάλων του. Ἐλπίζει ἔτσι, νὰ τὸν ἀπομονώσῃ καὶ νὰ τὸν φέρῃ σὲ ἄμνησιν καὶ ἀποκλειστικὴ ἐξάρτησιν ἀπὸ τὸν Ἀρχιερέα, τοὺς ἐπιτρόπους του καὶ τοὺς προεστούς, ὅπως ἦταν σ' ὅλες τίς Κοινοτικὲς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης συνήθως τὰ σχολεῖα κι οἱ δασκάλοι.

Γιὰ νὰ ζήσῃ λοιπὸν ὁ Ψαλίδας, νὰ κυριαρχῇ μέσα στὰ Γιάννενα, νὰ διατηρῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἰδεολογίας του, νὰ ἐπιβάλλῃ τοὺς νεωτερισμούς του καὶ νὰ ἐργασθῇ, ὅπως αὐτὸς ἐνόμιζε προσφορώτερα, γιὰ τὸ φωτισμὸ καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους, ἦταν ἀπαράιτη τῆς ὑποστήριξιν τοῦ Βεζύρη.

Ἐν τούτοις, ὁ τολμηρὸς πρωτοπόρος «ἐκινδύνευσεν σημαντικὰ — μᾶς λέει ὁ μαθητὴς του Φιλητᾶς — ὅταν κατεδόθη ἀπὸ Μητροπολίτην ἄγιον, ὅτι ἀφιέρωσε πρὸς Αἰκατερίνην τὴν Β' βιβλίον τι, διατριβῶν ἐν Βιέννῃ· καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι δὲν ἤθελε ἀποφύγει τοὺς ὄνυχας τοῦ τίγριδος, ἀλλὰ τὸν ἐβοήθησεν ὅτι εὗρισκετο τότε συγγενευμένος μὲ τὸν ἱατρὸν Λουκᾶν, ἄνθρωπον ἐκείνου [= τοῦ Ἀλῆ] πατρόθεν»...⁴⁰

*

Οἱ σχέσεις τοῦ Ψαλίδα μὲ τὸν Ἀλῆ πασᾶ θὰ ἐκτιμηθοῦν σωστά, μόνον ἂν λάβουμε ὅλ' αὐτὰ τὰ περιστατικὰ ὑπ' ὄψιν μας καὶ ἂν ἐξετάσουμε προσεκτικὰ ποιὲς συνθῆκες ἐπικρατοῦσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

Τὶς διάφορες ἄλλωστε «ὑπηρεσίες» πού «προσέφερε» ὁ Ψαλίδας στὸν Ἀλῆ — καὶ εἶδαμε ποιὲς ὑπηρεσίες προσέφερε καὶ πῶς — καὶ νᾶθελε νὰ τίς ἀρνηθῇ, δὲν θὰ μπορούσε. Αὐτὸ εἶναι εὐνόητο. Ἐν τούτοις, νομίζω πὼς θ' ἀδικούσαμε πολὺ τὸν ὑπέροχον πατριώτη, ἂν τὸν θεωρούσαμε ἄβουλο ἐκτελεστή τῶν ἐντολῶν τοῦ τυράννου. Ἐξήγησα καὶ πιὸ πάνω ποιὲς ἀνησυχίες ὠδήγησαν τὸν τολμηρὸ λόγιον

τῆς Βιέννης νὰ κατεβῇ στὴν ὑπόδουλη πατρίδα. Ἀναλαμβάνει καὶ διεξάγει, μὲ πλὴρ ἡ συναισθησὶ τῶν εὐθυνῶν καὶ τῶν κινδύνων, μιὰ τεράστια ἐθνικὴ προσπάθεια, ποὺ ἀδυνατοῦμε σήμερα νὰ τὴ συλλάβουμε σ' ὅλη τὴν ἔκτασή της, γιατί μένει ἀνεξιχνίαστη σὲ πολλά, ὅπως μένουν ἀστάθμητες στὰ καθέκαστά τους οἱ μυστικὲς προθέσεις τοῦ Ψαλίδα, τὰ πραγματικά κίνητρα, ἡ βαθύτερη σκοπιμότητα, ἡ μακρυνότερη προοπτικὴ καὶ τ' ἀπώτερα σχέδια — τόσο τὰ δικά του, ὅσο καὶ κάποιων ἄλλων πατριωτῶν ποὺ κινοῦνται τὴν ἴδια ἐποχὴ παράλληλα μ' αὐτόν.

Ὑπενθυμίζω ἀπλῶς ὅτι ἡ ἴδια ἡ «*Ἑλληνικὴ Νομαρχία*», τὸ φλογερότερο ἀντιτυραννικὸ βιβλίον τῆς ἐπαναστατικῆς φιλολογίας τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἀναγνωρίζει ὅτι, γιὰ μιὰ περίοδο τοῦλάχιστον, πολλοὶ πατριῶτες εἶδαν στὸ πρόσωπο τοῦ Ἀλῆ τὸν ἀμείλικτο τιμωρὸ τῶν τυραννίσκων τοῦ ραγιά, τὸν ἐμπεδωτὴ τῆς τάξεως καὶ τῆς ἡσυχίας, τὸν ἀνεξιθρησκο ὑποστηρικτὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ποὺ ἐξυπηρετοῦσε, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὸ «φωτισμὸ» τοῦ Γένους :

«*Καθεὶς ἐνόμιζε—γράφει (1806) ὁ ἀνώνυμος ἐθνεγέρτης—διὰ ὀλίγον καιρόν, νὰ εὐρῇκεν εἰς αὐτὸν [= στὸν Ἀλῆ] ἡ εὐκαρπὸς γῆ τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἕνα διανθετεντὴν καὶ ἕνα πατέρα...*»⁴¹

Τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἄλλωστε, γεμῆτο αὐτοπεποίτηση γιὰ τὸ μέλλον, δὲν ζητοῦσε παρὰ μερικὲς στοιχειώδεις προϋποθέσεις ἐννομίας καὶ καλῆς διοικήσεως, γιὰ νὰ μπορέσῃ ν' ἀναπτυχθῇ οἰκονομικά καὶ πνευματικά, νὰ ὀργανώσῃ τὴν αὐτόνομη ζωὴ του, ἀπαραίτητη προϋπόθεση, ἀλλὰ καὶ σίγουρη βάσις γιὰ τὴ νέα του ἐξόρμησις. Γι' αὐτὸ δὲν μᾶς παραξενεύουν τὰ ἐγκώμια καὶ οἱ ἐνθουσιασμοὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς γιὰ τὴν ἐννομία ποὺ ἐβλεπαν στὸ κράτος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Κάμποσα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν «*Ἑλλ. Νομαρχία*», ἡ γνωστὴ γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῆς στὴν προσπάθεια τοῦ Ρήγα «*Ἐφημερίς*» τῆς Βιέννης ἔγραφε :

«Γραφαὶ ἀπὸ πολλὰ μέρη τῆς Ρούμελης κηρύττουν τὴν εὐτυχίαν τῶν ραγιάδων ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ὑψηλοτάτου ἡγεμόνος πάσης τῆς Ἡπείρου καὶ πασιᾶ τῶν Ἰωαννίνων Ἀλήπασια Βελήπασια. Ἡ Ὑψηλότης του, ἀφοῦ ἔκαμεν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη νὰ ἀπολαμβάνουν οἱ χριστιανοὶ μίαν ἀκραν εἰρήνην καὶ ἐλευθερίαν, ἠθέλησε νὰ τοὺς ἐλαφρώσῃ καὶ ἀπὸ τὰ δασύματα καὶ ἐξωτερικὰς ἀδικίας καί, συμφωνῶντας μαζί τους ἕνα διωρισμένον ἐλαφρὸν δόσιμον, ὅπου νὰ τοῦ δίδουν δύο φοραῖς τὸν χρόνον μὲ τὴν ἡσυχίαν τους, ἐσήκωσε νὰ μὴν εἶναι τελείως γκονζιαμ-πασῆδες, καψιμάληδες καὶ οἱ τοιοῦτοι, ἀξιῶνοντας ἡ Ὑψηλότης του μόνον ἕνα ἄρχοντα τῆς πόλεως Ἰωαννίνων, προεστῶτατοῦ Ζαγορίου...» κτλ.⁴²

Ἀλλὰ καὶ πολὺ ἀργότερα, στὰ τελευταῖα προεπαναστατικὰ χρόνια, ἐξακολουθοῦσαν οἱ Ἕλληνες νὰ βρίσκουν πολλὰ καλὰς πλευρὰς στὴ διοίκησιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ν' ἀναγνωρίζουν τὰ πλεονεκτήματα ποὺ ἔβρισκαν στὸ κράτος του. Στὸ «*Λόγιον Ἐρμῆ*» τῆς Βιέννης (α' Μαρτίου 1817, σ. 84) ἕνας Γιαννιώτης, δ Δημ. Ἀθανασίου, ἔγραφε :

«... ἡμεῖς λέγω [= οἱ Ἰωαννῖται], οἵτινες καὶ περισσοτέρους τρόπους παρὰ τοὺς ἄλλους ἔχομεν, καὶ τὴν εἰς τὰς μαθήσεις ὑπεράσπισιν καὶ προστασίαν τοῦ ὑψηλοτάτου ἡμῶν Αὐθέντου ἀπολαμβάνομεν, ὅστις, ὥς ἤδη γνωστὸν τοῖς πᾶσιν, ἀπέστειλεν εἰς τὴν σοφὴν Εὐρώπην μεῖ ἰδίᾳ του ἔξοδα τόσους νέους, διὰ νὰ σπουδάσωσι, καὶ πρὸ μικροῦ ἐτοιμάζετο νὰ στείλῃ τρεῖς εὐφυεῖς εἰς τὴν Λόνδραν, διὰ νὰ ἐμπορέσῃ ποτὲ νὰ εἰσάξῃ εἰς τὴν ἐπικράτειάν του τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν καθέδραν του λαμπρὰν καὶ περιβλεπτον...» κτλ.

Ἀρχοῦμαι στὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ κείμενα, γραμμένα μάλιστα ἀπὸ Ἑλληνας ποὺ ζοῦσαν μακρὰν ἀπ' τὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἀλῆ καὶ νομίζω ὅτι μᾶς δείχνουν καθαρὰ πῶς ἔβλεπαν οἱ Ἑλληνες τῆς ἐποχῆς του τὸν ἰδιότυπο Βεζύρη τῆς Ἡπείρου.

Ἄς προστεθῇ ἐπίσης ὅτι οἱ σχέσεις τοῦ Ἀλῆ μετὰ τὸν Ναπολέοντα¹⁴ ἄλλοτε, ἢ προετοιμασίᾳ ἀργότερα τῆς ἀποστασίας ἀπ' τὴν Πύλην, ἀνοίγαν κάθε φορὰ καινούργιες προοπτικὲς γιὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Ἀλῆ πασᾶς — ἄσχετο ἂν, θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ, ὠφέλησε κάπως τὸν ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα καὶ ἂν ἐξασφάλισε κάποιους εὐνοϊκοὺς ὅρους γιὰ τὴ μεγάλη ἐξόρμησιν τοῦ Γένους κατὰ τὴν τελευταία προεπαναστατικὴ περίοδον—τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἐκμεταλλεύθηκε (ἢ ἀξιοποίησε, ἂν θέλετε) τὸ ἀκμαιότατον ἐλληνικὸ στοιχεῖο τῆς ἐπικρατείας του, βαναυρίζοντάς το συχνὰ μετὰ κούφιας ἐλπίδος, παραχωρῶντας κάτι γιὰ νὰ κερδίξῃ πολλαπλάσια, ἀλλὰ καὶ ἔτοιμος πάντοτε νὰ προσαρμολογῇ σ' ὅποιονδήποτε νέαν διεθνεῖς ἢ ἐσωτερικὴν ἐξελίξειν.

Σήμερα βλέπουμε διαφορετικὰ τὴν κατάστασιν καὶ χαρακτηρίζουμε «κούφιας» τὶς ἐλπίδες αὐτές, ἀφοῦ ξέρουμε ποῦ κατέληξαν ὅλ' αὐτά. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὅμως ὁ παντοδύναμος καὶ ἀνεξάρτητος σχεδὸν Βεζύρης τῆς Ἡπείρου μετὰ τὸν ἀντιφατικὸν φιλελευθερισμὸν τοῦ δημιουργοῦσε πολλὰς ἐλπίδας καὶ αὐτὸ δικαιολογεῖ ἀπόλυτα τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων πατριωτῶν καὶ τὶς ποικιλότροπες προσπάθειές τους νὰ τὸν προσοικειωθοῦν καὶ νὰ βρῶσκωνται κοντά του, γιὰ νὰ ἐκμεταλλευθοῦν—τώρα ἢ στὴν κατάλληλη στιγμή ἀργότερα—καὶ ν' ἀξιοποιήσουν τὶς εὐνοϊκὰς περιστάσεις.

*

Κατηγορεῖται ὁ Ψαλίδας ὅτι πολυπραγμονεῖ καὶ κατατρίβεται «εἰς δημοτικὰς καὶ ἀγοραίας φροντίδας». Ἀλλά, ὅπως ἐξηγήσαμε καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου τούτου, αὐτὸ εἶναι τὸ ξεχωριστὸ γνώρισμα τῆς πληθωρικῆς ἰδιοσυγκρασίας του καὶ ἀπορρέει ἀπὸ βαθιὰ μελετημένους καὶ συνειδητὰ κατασταλαγμένους ἀρχές. Ἀρκεῖ νὰ ξαναθυμηθοῦμε ὅσα διεκήρυττε προτοῦ κατεβῇ ἀκόμα στὴν Ἑλλάδα: «Δὲν κατασταίνομεν ἀριπρεπὲς τοὺς ἄνδρας τὰ οἰκίδια καὶ αἱ γωνίαι, ἀλλ' αἱ ἀγοραί, ἀλλὰ τὰ δημόσια, ἀλλὰ τὸ κοινόν»! Τὰ ἐθνγεγενητὰ κηρύγματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προτρέπουν ὅλους τοὺς φωτισμένους Γραικοὺς τοῦ Ἐξωτερικοῦ νὰ κατέβουν στὴν ὑπόδουλη πατρίδα καὶ νὰ πᾶρουν μέρος στὰ κοινά:

«Μισεύσετε παραχρήμα διὰ τὴν πατρίδα σας. Ἴδου τὸ χρέος σας! . . .», βροντοφωνάζει ὁ συγγραφέας τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας». «Ὅλα τὰ ἄξια τέκνα τῆς Ἑλλάδος, πού διαπρέπουν στὰ ξένα, καθήκον ἔχουν νὰ γυρίσουν κοντὰ τῆς : «Αὐτοὶ δὲν εἶναι ἀμαθεῖς, αὐτοὶ ἐφωτίσθησαν μὲ τὰς ἀναγκαιοτέρας σπουδὰς καὶ αὐτοὶ ἠμποροῦσαν μὲ τὴν παρουσίαν τους νὰ εὐκολύνουν τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς Πατρίδος μας» . . . «Καὶ ποῖος νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὸ τὸ χρηστὸν ἔργον, ὅταν ἐσεῖς λείπετε ; Ποῖος νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τὰς συνελεύσεις — ὅπου τὴν σήμερον συνηθίζουν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ κάμνουν οἱ προεστοὶ τῆς κάθε πολιτείας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν μητρόπολιν — καὶ νὰ διορθώσῃ ὅπωςοῦν τὰς τόσας καὶ τόσας ἀδικίας ὅπου κάμνουν οἱ ; . . .»⁴⁴

Ὁ Ψαλίδας δὲν παρασύρεται ἀσυλλόγιστα σὲ πολυπραγμοσύνες, ἀλλ' ἀκολουθεῖ συνειδητὰ τὴν ἐθνωφελῆ γραμμὴ πού χάραξε καὶ θεωρεῖ ἐπιτακτικὸ καθήκον — παράλληλα πρὸς τὸ διδακτικὸ καὶ ἐθνοδιαφωτιστικὸ τοῦ ἔργου — καὶ τὴν ἀνάμειξή του στὰ κοινά, στὴ δημόσια ζωὴ καὶ στὶς πολιτικὰς ζυμώσεις τοῦ καιροῦ του καὶ τοῦ τόπου του.

*

Διαβάζοντας τὶς ἐπικρίσεις αὐτές, πού παραθέσαμε πρὶ πάντων, θὰ νόμιζε κανεὶς πὼς ὁ Ψαλίδας ἀπεκόμιζε καὶ κάποια σημαντικὰ κέρδη ἀπὸ «τὰς ἀγοραίας φροντίδας» καὶ «τὰς ἄλλας διαφόρους ἀσχολίας».

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι συχνά, ὁ δάσκαλος — μικρὸς ἢ μεγάλος — τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἀμείβεται ἱκανοποιητικὰ καὶ ἐξασφαλίζει εὐκόλα μιὰν ἀνεστὴ ὁπωςδήποτε ζωὴ καὶ κάποια σχετικὴ οἰκονομικὴ εὐχέρεια.⁴⁵ Ἡ ἄλλ' αὐτὸ ἰσχύει κυρίως γι' ἀσκητικούς τύπους δασκάλων ἢ κληρικῶν, καὶ ὄχι γιὰ πολυέξοδους κοσμικοὺς σὰν τὸν Ψαλίδα. Πάντως ὁ «Ἀρχιδιδάσκαλος τῆς Καπλανείου» ἔπρεπε καὶ μποροῦσε νὰ εἶναι ὄχι ἀπλῶς εὐκατάστατος, ἀλλὰ πλούσιος. Ἐν τούτοις τὸν συναντοῦμε σ' ἐξαιρετικὰ δύσκολη θέσῃ ἀμέσως μετὰ τὸ 1820. Ἄλλ' ἢ ἀνατρέξουμε λίγο στὰ παλαιότερα χρόνια.

Ποιὰ οἰκονομικὰ ὠφελήματα εἶχε ὁ Ψαλίδας παρέχοντας τὶς ἐκδουλεύσεις του στὸν Ἀλῆ πασά ; Ἐπρεπε ἀσφαλῶς νὰ πληρώνεται, ὅταν τοῦλάχιστον ἀνελάμβανε γιὰ λογαριασμὸ τῆς αὐλῆς τὶς διπλωματικὰς ἀποστολὰς καὶ τὰ πολυδάπανα ταξίδια στὰ Ἐπτάνησα, ἂν ὄχι καὶ γιὰ τὶς πολυέξοδες κάθε τόσο φιλοξενίες καὶ συνεστιάσεις μὲ τοὺς Εὐρωπαίους ἐπισκέπτες τοῦ Κράτους.

Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ πολυμήχανος Βεζύρης ἀποστράγγιζε σχεδὸν τοὺς ὑπηκόους του ζητώντας συνεχῶς «νὰ τοῦ κάνουν τὴ χάρη», νὰ τὸν... «δανείσουν» ἢ νὰ τοῦ «ἀγοράσουν» τὰ προϊόντα τῶν ἀποθηκῶν του, σὲ τιμὰς πού τὶς καθώριζε αὐθαίρετα ὁ ἴδιος,⁴⁶ καὶ γενικὰ νὰ τοῦ παρέχουν κάθε τόσο κάποια σημαντικὴ «ἐκδούλευση», ἀφοῦ ὅλοι τους ἦταν «παιδιά του» καὶ αὐτὸς περνοῦσε γιὰ «πατέρας» . . . Κι ὅλα βέβαια «μπετχαβά» (= δωρεάν). «Ἐγὼ κάνω τόσα γιὰ σᾶς...», συνηθίζε νὰ λέῃ καὶ νὰ γράφῃ. Εἶναι εὐνόητο πὼς λίγοι τολμοῦσαν νὰ ζητοῦν ἐκκαθάριση καὶ πολὺ - πολὺ λίγοι ἐξόφληση τῶν λογαριασμῶν . . . Ὁ προεστὸς τῆς πολιτείας Σταῦρος Ἰωάννου, πού διαχειρίζεται τεράστια ποσὰ καὶ συναλλάσ-

σεται συχνὰ μὲ τὸν Ἀλῆ, σημειώνει στὰ «δεφτέρια» του, ἀνάμεσα στ' ἄλλα κι ἓνα σεβαστὸ ποσό, πὺν δάνεισε στὸ Βεζύρη (Σεπτ. 1801), καὶ προσθέτει χαρακτηριστικά: «Τὰ ἄνωθεν ὅλα εἶναι ἀγύριστα, ὡς εὐρίσκονται ὁμῶς γραμμένα· ἐνδεχόμενον νὰ μὴ τὰ πληρώσῃ, πλὴν εἶναι περιττόν, ὅτι ὅσοι ἔδωκαν τότε τὰ ἐχάρισαν . . .».⁴⁷

Τὸ πολῦτιμο αὐτὸ ἀρχεῖο μᾶς δείχνει ὅτι ποτὲ δὲν ἔβγαζε ὁ Ἀλῆς ρευστὸ χρήμα ἀπὸ τὰ θησαυροφυλάκιά του γιὰ νὰ πληρώσῃ. Ὅταν καμμιὰ φορὰ ἀποφάσιζε νὰ πληρώσῃ κάτι, παραχωροῦσε στὸν ἐνδιαφερόμενο τὸ δικαίωμα νὰ εἰσπράξῃ τοὺς φόρους ἀπὸ κάποια περιοχὴ ἢ ἀπὸ ὠρισμένα εἶδη (ὁ Σταῦρος Ἰωάννου π.χ. δέχεται νὰ πληρωθῇ ἀπὸ τὴ φορολογία τῶν ἐξαγομένων δερμάτων κτλ).⁴⁸

Πρὸς τοὺς γραμματικὸς τῆς αὐλῆς του κι ἄλλους «εὐνοομένους» Γραικοὺς συνείδησε συχνὰ νὰ δείχνῃ τὴν «εὐνοιά» του ὁ Βεζύρης, παραχωρῶντας τὸ «ἰλιζάμι», τὸ δικαίωμα δηλ. νὰ εἰσπράξουν ὠρισμένους φόρους. Στὴν πραγματικότητα ἡ «εὐνοία» αὐτὴ δὲν ἦταν παρὰ μιὰ εὐσχημὴ ἀπαίτηση νὰ τοῦ π ρ ο κ α τ α β ἄ λ ο υ ν τὰ ποσὰ πὺν ὁ ἴδιος αὐθαίρετα καθόριζε. Οἱ «παραχωρήσεις» αὐτὲς ἐξυπηρετοῦσαν συνήθως μονάχα τὸ ταμεῖο τοῦ Βεζύρη, ἐνῶ οἱ «εὐνοοούμενοι» κατέληγαν συχνὰ καὶ στὴ φυλακὴ, γιατί δὲν κατώρθωναν νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς ὑπέρογκες ἀπαιτήσεις τοῦ «Υψηλοτάτου». Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἓνα σχετικὸ σημείωμα τοῦ Κώστα Γραμματικοῦ, πὺν ἀναφέρεται σὲ μιὰ τέτοια ὑπόθεση, στὴν ὁποία συμμετεῖχαν κι ὁ Ἀλέξης Νοῦτσος, ὁ Γεώργιος Τουρτούρης, ὁ Μάνθος Οἰκονόμου, ὁ Σπύρος Κολοβὸς κι ὁ Νικολογιάγκος, πὺν κατέληξε στὴ φυλακὴ, «ἐπειδὴ δὲν εἶχε ἐπληρώσει τὸν συμφωνητικὸν ἡλιζάμι τῆς δευτέρας χρονιᾶς»⁴⁹...

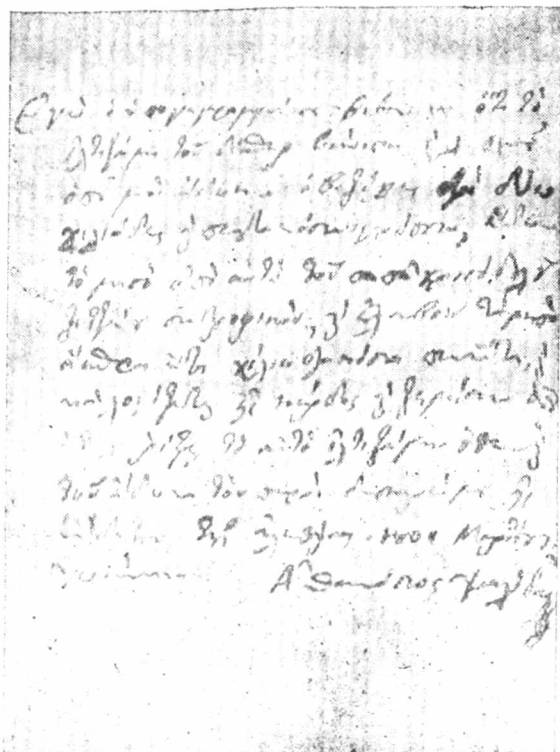
Τὴν «εὐνοία» αὐτὴ τοῦ Βεζύρη δὲν ἦταν δυνατόν νὰ τὴν ἀποφύγῃ κι ὁ Ψαλίδας. Ἐνα ἔγγραφο τῆς ἐποχῆς, ἐξοφλητικὴ ἀπόδειξη τοῦ Ἀλῆ πασᾶ (1 Σεπτ. 1801), γράφει :

*«Με την προσταγή του υψηλοτατου βεζυρη αληπασια εφεντη μας' επλεροσε ο κηρ αθανασης δασκαλος ψαληδας το ηλητζαμη της κορητζουνηστας της χηλιαδες πεντακοσια γροσια ητη γροσια 3500 για τον ερχουμενον μαρτη...» κτλ.*⁵⁰

Ἀσφαλῶς, ἡ περίπτωσις αὐτή, πὺν ἔιχε νὰ μᾶς εἶναι γνωστή, δὲν θὰ θὰ ἦταν ἡ μόνη. Αὐτὲς ἴσως εἶναι οἱ «ἐμπορικὲς» ὑποθέσεις τοῦ Ψαλίδα, γιὰ τὶς ὁποῖες μιλοῦν οἱ ἐπικριταὶ του.⁵¹ Τὸ φοροτεχνικὸ σύστημα ὁμῶς τῆς ἐποχῆς ἔφερε σὲ πολὺ δύσκολη θέση ἀσφαλῶς τὸν «Ἀρχιδιδάσκαλον», ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ προκατέβαλλε στὸ Βεζύρη τὸ ποσὸ πὺν ἀπαιτοῦσε, παραχωροῦσε ὕστερα κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του σὲ τρίτους τὰ δικαιώματά του.

Ἐπεσε στὰ χέρια μου ἓνας «δεσκερὲς»,⁵² μιὰ ἀπόδειξη δηλαδή, ἰδιόγραφη τοῦ Ψαλίδα, πὺν μᾶς δείχνει ὅτι ὁ Βεζύρης ἀντὶ νὰ τοῦ πληρώσῃ 2.500 γρόσια, τοῦ παραχωρεῖ τὸ «ἰλιζάμι», δηλαδή τὸ γεωργικὸ φόρο τῆς περιοχῆς τριῶν μικροσυνοικισμῶν πὺν βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὰ Γιάννενα. Ὁ δάσκαλός μας δὲν μποροῦσε, φυσικά, νὰ γίνῃ καὶ φοροεἰσπράκτορας — ἄλλος στὴ θέση του θὰ κατώρθωνε ἴσως νὰ εἰσπράξῃ περισσότερα . . . — καὶ παραχωρεῖ σὲ τρίτους τὴν ἐπικερδῆ αὐτὴ ἐπιχείρησις, πὺν δὲν τοῦ ταίριαζε, ἀρκούμενος νὰ εἰσπράξῃ μονάχα

τὸ ποσὸ πού τοῦ ἀνῆκε. Μὲ τὴν ἀπόδειξη αὐτή, ὁ Ψαλίδας παραχωρεῖ τὸ μισθὸ «ἰλιτζάμι». Ἀσφαλῶς σὲ κάποιον ἄλλον θὰ παραχώρησε καὶ τὸ ἄλλο μισθό. Ὁ «δεσκερὲς», γραμμένος μὲ τὸ χέρι τοῦ Ψαλίδα (διαστ. 187×129 χιλ.) γράφει:

ΕΝΑ ΑΥΤΟΓΡΑΦΟ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ

ζάμι», ἀντὶ νὰ τοῦ πληρώσῃ 2.500 γρόσια, τότε θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐξοφλεῖ ὁ Ἀλῆς κάποιο χρέος του ἀπέναντι τοῦ Ψαλίδα.

Τὸ ποσὸ αὐτό, πὺν ἀντιπροσωπεύει μόλις τὸν ἐτήσιο μισθὸ ἑνὸς δασκάλου τῆς ἐποχῆς⁵³, ἴσως νὰ εἴναι πενιχρὴ ἀποζημίωση τοῦ Ψαλίδα γιὰ τὰ ἐξοδα πὺν ἔκανε στὶς μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις πὺν διεξήγαγε μὲ τὶς ἀρχὲς κατοχῆς τῆς Ἑπτανήσου καὶ μὲ τὴν Ἰόνιο Γερουσία γιὰ λογαριασμὸ τῆς αὐτῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, διαπραγματεύσεις πὺν ἄρχισαν πρὶν ἀπ' τὸ 1799 καὶ κατέληξαν σὲ κάποια συνθήκη στὰ 1803, καὶ στὶς ὁποῖες ἔλαβαν μέρος σημαίνοντα πρόσωπα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ Ἀρτης (καὶ ἔπειτα Οὐγγροβλαχίας) Ἰγνάντιος, ὁ Καποδίστριας κ.π.ᾶ.⁵⁴

*

Ἐκαὶ τὴν παρέμβαση αὐτή, γιὰ νὰ παρουσιάσω καὶ νὰ τοποθετήσω — ἐξημενούντὰς το σωστά, ὑποθέτω — τὸ ἀνέκδοτο σημεῖωμα τοῦ Ψαλίδα πὺν ἔπεσε

«Ἐγὼ δ ὑπογεγραμμένος βεβαιώνω ὅτι τὸ ἰλιτζάμι τοῦ δίσπερ, βάνιστας κ(αί) λεπενοῦ, ὁποῦ μοὶ ἔδωκεν ὁ βεζύρης διὰ δύο χιλιάδες κ(αί) πεντακόσια γρόσια, ἔδωκα τὸ μισθὸ ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ παπαχριστόδουλου ζιτζαίου συντροφικόν, κ(αί) ἔλαβον τὰ μισὰ ἄσπρα, ἥτοι χίλια διακόσια πενήντα, κ(αί) νὰ λογίζεται εἰς κέρδος κ(αί) ζημίαν ὁποῦ ἤθελε ῥίξῃ τὸ αὐτὸ ἰλιτζάμι. Ὅθεν κ(αί) τοῦ ἔδωκα τὸν παρὸν δεσκερὲν μου εἰς ἔνδειξιν τῆς ἀληθείας.

1804 Μαρτίου 9, Ἰωάννινα

Ἀθανάσιος Ψαλίδας

Ἄν ἡ φράση «ὁποῦ μοὶ ἔδωκεν ὁ Βεζύρης διὰ δύο χιλιάδες καὶ πεντακόσια γρόσια» σημαίνει ἴσως — πρᾶγμα ἀμφίβολο — ὅτι ὁ Βεζύρης παραχωρεῖ στὸν Ψαλίδα τὸ «ἰλι-

στά χέρια μου. Εἶναι ἴσως χαρακτηριστικό ὅτι μετὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (1801-1804) δὲν βρίσκουμε καμμὶαν ἄλλη πληροφορία γιὰ «ἐμπορικὲς» ὑποθέσεις τοῦ Παλίδα, ἂν καὶ γράφουν τόσα γι' αὐτὸν καὶ τὴ ζωὴ του οἱ ξένοι περιηγηταί.

Γιὰ τὴν ἀνιδιοτέλεια τοῦ Παλίδα ὅμως καὶ γιὰ τὴν ἐντιμὴ φτώχεια του ἔχουμε ρητὲς μαρτυρίες. Ὁ μαθητὴς του Χριστόφορος Φιλιπῆς γράφει :

«Ὁ μακαρίτης Παλίδας ἦτο τὸ ἐπάγγελμα διδάσκαλος καὶ ἔζη μὲ μόνον τὸν μισθόν, τὸν ὁποῖον ἐλάμβανεν ἐκ τοῦ ἀφιερώματος τοῦ ἀειμνήστου Καπλάνη, ἀπὸ δὲ τὸν Ἀλῆ Πασᾶν δὲν ἀπελάμβανε τίποτε, εἰμὴ μόνον ἐὰν τὸν εἶχε χρεῖαν καμμίαν φορὰν, καθὼς ἔτυχε ὅταν ἐκράτουν τὴν Ἑπτάνησον οἱ Ρῶσσοι, πρὸς τοὺς ὁποίους τὸν ἔστελνε δι' ὑποθέσεις του, ὡς γνωρίζοντα τὴν γλῶσσαν· τὸ πολὺ—πολὺ ἤκουσε κανὲν φιλοφρονητικὸν «μπίρο» (νιῆ) καὶ τίποτε πλεόν. Ἐκινδύευεν ὅμως σημαντικά. . .» κτλ.⁵⁵

Ὁ μισθὸς τοῦ δασκάλου ἀπὸ τὸ Καπλάνειο κληροδότημα ἔπρεπε νὰ τοῦ ἐξασφαλίζῃ μιὰν ἀνετὴ ὁπωσδήποτε ζωὴ. Ἐν τούτοις, ὅταν ἄρχισαν οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ ἡ πολιορκία τοῦ Ἀλῆ, κήκων τὰ Γιάννενα (Αὐγούστος 1820) καὶ σκόρπισαν οἱ Γιαννιώτες ἀνέστιοι καὶ γυμνοὶ στὰ χωριά⁵⁶, ὁ Παλίδας βρέθηκε σὲ ἐξαιρετικὰ δύσκολη θέση. Ἡ ἀκίνητη περιουσία του (τὸ σπίτι, τὰ βιβλία καὶ τὰ χαριά του) ἀποτεφρώθηκαν, ἀλλ' ἡ κινητὴ περιουσία, ἂν ὑπῆρχε, μποροῦσε νὰ διασωθῇ. Φαίνεται ὅμως πὼς δὲν ὑπῆρχε. . .

Ὁ γηραιὸς σοφός, πού θυσίασε ὅλη του τὴ ζωὴ καὶ τὴ ζωτικότητα γιὰ τὸ Γένος, ἀντιμετώπιζε τώρα φοβερὴ δυστυχία. Καὶ τὸ χειρότερο εἶναι πὼς δὲν εἶχε φροντίσει νὰ εἰσπράξῃ οὔτε τοὺς μισθοὺς πού τοῦ καθυστεροῦσαν οἱ διαχειρισταὶ τῶν «Λάσσων» τοῦ Καπλάνη. . .

Ἀφοῦ περιπλανήθηκε ἀρκετοὺς μῆνες στὰ Ζαγοροχώρια, τόλμησε νὰ κατεβῇ καὶ πάλι στὰ Γιάννενα μὲ σταθερὴ ἀπόφαση νὰ διεκδικήσῃ τὰ καθυστερούμενα πού τοῦ χρωστοῦσαν οἱ ἐπίτροποι τοῦ Κληροδοτήματος.

Ὁ προεστὸς Δημήτριος Ἀθανασίου (νᾶναι ἄραγε ὁ ἴδιος πού δημοσίευσε τὸ 1817 στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ» τὶς ἐπικρίσεις γιὰ τὴν πολυπραγμοσύνη τοῦ Παλίδα;) γράφει στίς 7 Μαΐου τοῦ 1821 πρὸς τὸν Σταῦρον Ἰωάννου :

«Ὁ Παλίδας τυραννεῖται ἀπὸ τὴν δυστυχίαν, ἔχει καὶ δίκαιον. Ὅλοι οἱ ἐδῶ συμπατριῶται θέλουν διὰ νὰ πληρωθῇ. Ἡ αὐθεντεία τῆς [δηλ. ὁ Σταῦρος] ἔχει ἄσπρα τοῦ σχολείου τὰ περισσεύματα τῆς βιβλιοθήκης, ὅπου δὲν ἐπροφθάσθη διὰ νὰ γίνῃ. Ἀπὸ αὐτὰ νὰ πληρωθῇ ὁ Παλίδας. . .»

Οἱ προεστοὶ κάτι τοῦ ἐξοικονόμησαν «διὰ πρόφθασμα». Ἀλλὰ ὁ ἐντιμότητος Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ἐννοεῖ νὰ πληρώσῃ πρῶτα τὸν ἐπιστάτη καὶ θυρωρὸ τοῦ σχολείου καὶ ἔπειτα νὰ λάβῃ αὐτὸς τὰ δικά του καθυστερούμενα. . .

«Διὰ τὸ πρόφθασμα, τοῦ ἐκάμαμε· αὐτὰ δὲν ἦτον ἐδικά του, ἦτον τοῦ

πορτάρι όπου είχε να τὰ λαμβάνη, καὶ εἰς αὐτὸν δὲν ἔμεινε τίποτε», γράφουν στὴν ἴδια ἐπιστολὴ οἱ προεστοὶ τῶν Γιαννίνων.⁵⁷

*

Νομίζω πὼς διαφωτισθήκαμε ἀρκετὰ πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς, πὺ μιλοῦν ἀρκετὰ εὐγλωττα.

Πολυάσχολος συχνὰ γιὰ ν' ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες του, ἀλλὰ πάντοτε περήφανος στὴν ἀξιοπρέπειά του ὁ σοφὲς τῶν Γιαννίνων, ἔζησε 25 ὁλόκληρα χρόνια κάτω ἀπ' τὴν τυραννία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, μόχθησε ὅπου κι ὅπως μπορούσε γιὰ νὰ ὠφελήσῃ τὸ ὑπόδουλο Γένος, θυσίασε τὴν ἀκάματη ζωτικότητά του σ' ἓναν πολυμέτωπο ἀγώνα, ἀνάμεσα ἀπὸ φοβεροὺς καθημερινοὺς κινδύνους, πὺ οὔτε ἡ φαντασία μας δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς πλησιάσῃ, καὶ δὲν ἐδεῖλινε ποτὲ μπροστὰ σὲ τίποτα, ὥστε ν' ἀποσυρθῇ ἀπ' τὴν ἐνεργὸ δράση καὶ νὰ περιοριστῇ στὴν ἀφάνεια.

«Ὁ φθόνος, ἡ χαμέρπεια καὶ ἡ δεισιδαιμονία εἶναι τρία τρομακτικὰ θηρία», ἔχει γράψῃ ὁ ἴδιος⁵⁸. Φθόνος, χαμέρπεια, δεισιδαιμονία, βδελυρὲς σκευωρίες καὶ πεταπότητες κάθε εἵδους τὸν κυκλώνουν καθημερινά, ἐνῶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀγχόνης εἶναι συνεχῶς πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι του. . . Κι ὅμως ἐπιμένει ὁλόκληρη τὴ ζωὴ του νὰ στέκῃ ἀκλόνητος στὶς ἐπάλξεις! Εἶν' ἀποφασισμένος νὰ μοιάσῃ τοὺς ἀληθεῖς Σοφοὺς, οἱ ὁποῖοι καίουν, ὡς ἄλλοι λύχνοι λάμποντες, καὶ φθειρόμενοι διὰ τὴν ὠφέλειαν τῶν φωτιζομένων, καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἐξήρηται ἡ καὶ ἑαυτὸ Εὐτυχία τοῦ κοινού». . .⁵⁹. Ὁ φίλος του ὁ Βηλαρᾶς, συνοδοιπόρος στὸν κοινὸν ἐθνδιαφωτιστικὸν ἀγώνα, ἔγραφε, τὴν ἴδια ἐποχὴ, πὺ χαρακτηριστικά: «Ὁ φωτισμὸς τοῦ Γένους εἶναι ἱερὸ καὶ ἀπαραίτητο χρέος ὅλων τῶν προκομμένων!»⁶⁰.

Μένει λοιπὸν ἀκλόνητος στὶς ἐπάλξεις ὁ Ψαλίδας, φροντίζει νὰ κρατᾷ πάντοτε καὶ κάποιαν ἐπίκαιρη θέση κοντὰ στὴν αὐτὴ τοῦ Βεζύρη, ἐλπίζοντας κάπου κάποτε ν' ἀξιοποιήσῃ κάποια εὐκαιρία, ἐνῶ μέσα του ἔβραζε τὸ μῖσος κατὰ τῆς τυραννίας.

Πόσα καὶ πόσα δὲν εἶδαν τὰ μάτια του, πόσα καὶ πόσα δὲν ὑπέφερε ἡ καρδιά του. . . Τ' ἀναθυμᾶται κάποτε μὲ φρίκη καὶ γράφει:

«Παράξενον πρᾶγμα ἦταν στὰ Γιάννινα σὲ μερικοὺς, ὁποῦ ἀτιμᾶζονταν ἢ τὰ παιδιά τους ἢ τὰ ἀδέρφια τους ἢ αἱ ἀδερφές τους ἀπὸ τοὺς πασιάδες. . . Οἱ ὁποῖοι, ἂν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐλυπιούνταν καὶ ἐφαίνονταν πὼς βάνουν τὸ κεφάλι τους νὰ ἀποθάνουν, ὕστερον ὅμως τὴν ἀτιμίαν τὴν ἐστοχάζονταν τιμὴν, τὴν κακίαν ἀρετὴν, ἐτεντώνονταν, ὑπερηφανεύονταν στὴν ἀτιμίαν τῶν ἰδικῶν τους καὶ ἐφοβέριζαν καὶ τὸν κόσμον. . . Καὶ ἤθελαν νὰ συμβουλεύουν τοὺς ἄλλους καὶ νὰ δείχνωνται στὸν κόσμον φρόνιμοι καὶ ἔμπειροι σ' ὅλα, οἱ νήπιοι καὶ ἀνόητοι. . . Καὶ ἀγωνίζονταν νὰ πλουτίσουν μὲ τὴν ἀτιμίαν τῶν ἐδικῶν τους οἱ τερλοῖ! . .

Καὶ οἱ τίμιοι, βλέποντες τὰ παρόμοια, ἢ ἔπρεπε, διὰ νὰ μὴ κινδυνεύσουν, νὰ δαγκάνουν τὴν γλῶσσαν τους, ἢ νὰ τοὺς λέν κἄν ὅτι ἔχουν δίκιο σ' ἐκεῖνα ὁποῦ λέν...

Ταλαίπωρη ἀνθρωπότητα, σὲ πόσα ἄτοπα κατανταίνεις, ἀπὸ κάτω σὲ μὰ τυραννικὴ κυβέρνηση!...»⁶¹

Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, οἱ μικρόψυχοι ραγιαδες, τὰ «ἀνδράποδα», ὅπως τ' ἀποκαλοῦσε ὁ Ψαλίδας, οἱ ἐθελόδουλοι, ποὺ ἄφηναν τὴν ἐθελοδοουλία ἢ τὴ φθο-
νερὴ μισαλλοδοξία τους ν' ἀγγίζει τὰ ὅρια τῆς προδοσίας — «ταλαίπωρη ἀνθρω-
πότητα, σὲ πόσα ἄτοπα κατανταίνεις»! — Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ Τύραννος, ὁμός, ἀχόρταγος, πανοῦργος, διέψευθε κάθε μέρα τὶς ἀπώτερες ἐλπίδες καὶ τὶς ἀόριστες προσδοκίες τῶν Ἑλλήνων ποὺ τὸν περιτριγύριζαν, ἔθρεφε τὸ μῖσος καὶ προκα-
λοῦσε τὴν ἐξέγερση...

Καρτερικός ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους κρατοῦσε τὸ πόστο του. Ὁ ἴδιος ἔγραψε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦτα λόγια: «Οἱ δημοκρατικοὶ ἄνδρες, στοχάζομαι, πρέπει νὰ εἶναι καὶ γενναῖοι καὶ ὑπομονητικοί, διὰ νὰ κατορθώσουν ἔργα πελώρια, ὅ,τι λογῆς ἐλπίζονται ἀπὸ τοὺς γνησίους Ἑλλήνας καὶ ἀληθι-
νοὺς ἀνθρώπους...»⁶².

Κάτι ξέρεي ὁ Περγαῖος, ὅταν τοῦ συνιστᾷ νὰ σταθῇ καρτερικὰ στὶς ἐπάλ-
ξεις, «ἄκμων σιγερὸς κατὰ τῶν λυπηρῶν γενόμενος» καὶ «λαμπρύνων τὸ ἐσκοτι-
σμένον γένος...»⁶³.

Στὴ διάκριση τοῦ θηρίου κάθε στιγμή, ἔζησε μιὰ δλόκληρη ζωὴ μέσα στὴ σπηλιὰ τοῦ λύκου, π ρ ό μ α χ ο ς τ ο ὦ ἀ γ ω ν ι ζ ό μ ε ν ο υ Ἑ θ ν ο υ ς, κι ἔδινε κάθε μέρα, σὲ κάθε τομέα, καὶ μιὰ μάχη.

Διηγοῦνται ἓνα χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο, ἐν' ἀπ' τὰ πολλὰ καθημερινὰ περιστατικὰ τῆς πολυτάραχης ζωῆς του:

Ὅταν κάποτε ὁ Ἀλῆς ἤθελε ν' ἀπαλλαγῇ ἀπ' τὸν ἐνοχλητικὸ Πρόξενο τῆς Γαλλίας στὴν Ἠπειρο, τὸ γνωστὸ συγγραφεὶα Rouquerville, ἀμείλικτο ἐπικριτὴ καὶ δυσφημιστὴ του, πρότεινε στὸν Ψαλίδα ν' ἀναλάβῃ νὰ δηλητηριάσῃ τὸ «σκυ-
λόφραγκο» σ' ἓνα φιλικὸ γεῦμα. Ὑποσχέθηκε τὰ πάντα στὸν Ψαλίδα γι' ἀμοιβή του, φανερώνοντας συνάμα τὶς φοβερὲς συνέπειες ποὺ θάχε ἡ ἄρνησή του. Κάτω-
χρος ἄκουσε τὶς προτάσεις τοῦ Τυράννου ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους. Μὲ βδελυγμία δέχθηκε τὶς δελεαστικὰς ὑποσχέσεις κι ἀπτόητος ἀντιμετώπισε τὶς ἀπειλές. Χωρὶς κανένα δισταγμὸ, ἀντέταξε τὴν περήφανη ἄρνησή του, ἂν καὶ ἔξερε καλὰ πὼς αὐτὸ μπορούσε νὰ τὸν ὀδηγήσῃ ἀμέσως στὴν ἀγχόνη...

— «Γκερμίσου ἀπὸ μπροστά μου!», ἦταν ἡ ἀπάντηση τοῦ Τυράννου. Ὁ Ἀλῆς ἔπνιξε, φαίνεται, τὴν ὀργή του, γιατί εἶχε ἐγγυηθῇ προηγουμένως μὲ ὄρκο στὸ Κοράνι του πὼς δὲ θὰ βλάβῃ τὸν Ψαλίδα. Κυρίως ὅμως ἐπειδὴ εἶχε ἐμπιστοσύνη στὴν ἐχεμύθεια τοῦ δασκάλου, ποὺ ἔξερε, φαίνεται, νὰ σιωπᾷ καὶ νὰ θρέφῃ μὲς στὴν ἐγκαρτέρηση τὸ μῖσος καὶ τὴν ἐκδίκηση...»⁶⁴

Ὁ φλογερὸς πατριώτης, ὅπως γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Σπ. Λάμπρος, «δὲν ἔπαυεν ἐγκλείων εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς ὅλην τὴν ἀπέχθειαν, ἣν ἠσθάνετο

κατά του 'Αλῆ, ἥτις καὶ ἐξέσπασε τέλος μετὰ τὴν τραγικὴν καταστροφὴν τοῦ τυράννου . . .».⁶⁵

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΤΟ Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. "Ας σημειωθῇ ὅτι καὶ γιὰ τὸν Κυρίτση Καραγιάννη (πρὸς πᾶν σημ. Β' 18), τὸν παλιὸ συσπουδαστὴ τοῦ Ψαλῖδα στὴ Βιέννη, ποὺ τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐγκαταλείπει τὴ Βιέννη καὶ κατεβαίνει στὰ Γιάννενα, ἐνῶ ἡ ἀρχοντικὴ οἰκογένειά του εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐκπατρισθῇ, διερωτήθηκαν οἱ σύγχρονοί του, ὅπως γράφει ὁ Κ ο υ τ σ α λ έ ξ η ς (ἔ.δ. σ. 5): «Μὲ ποῖον σκοπὸν ἦλθεν ὁ πλούσιος αὐτὸς ἄνθρωπος εἰς τὴν δούλην πατρίδα, τὴν τυραννουμένην ἀπὸ τὸν 'Αλῆν; . . . Ὁ ἱατρὸς αὐτὸς κατὰ τὸ φαινόμενον ἐλάτρευε τὸν 'Αλῆν, ἀλλὰ τί ἐκρούπετο εἰς τὴν ψυχὴν του; Ἦτο δημοκρατικὸς! ἐσύχναζεν εἰς τῶν πατριωτῶν του τὰς οἰκίας . . .» κτλ.

2. Πρὸς πᾶν, σημ. Β' 18. — Ὁ ἴδιος ὁ Ψαλῖδας διηγῆθηκε στὸν Περραιβὸ τὴν κίνησιν τῶν 'Ελλήνων πατριωτῶν, ποὺ ἐπηρέαζαν τὸν 'Αλῆ γιὰ τὴ σωτηρίαν τοῦ Ρήγα. [Χριστοφ. Περραιβόφ.], Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰοιδίμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θεσσαλοῦ . . . 'Αθ. 1860, σ. 42: «Συνομιλῶν ἐν Κερκύρᾳ μετὰ τοῦ αἰοιδίμου 'Α. Ψαλῖδα, διδασκάλου τῶν Ἰωαννίνων, περὶ τῶν συμβάντων τοῦ Ρήγα, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ὅτι ὁ 'Αλῆ Πασᾶς, μαθὼν τὴν ἀποστολὴν τοῦ Ρήγα εἰς τὸν ἐν Βελιγραδίῳ Πασᾶν, ἔγραψε μ' ἐπιτήδες ταχυδρόμους πρὸς αὐτόν, παρακαλῶν νὰ τῷ κάμῃ τὴν χάριν πέμπων αὐτὸν εἰς Ἰωάννινα . . .» κτλ. Καὶ προσθετεῖ ὁ Περραιβός (σ. 43): «Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνθυμεῖται ἀκούσας ἐν Ἰωαννίνοισι καὶ ὁ ἀξιοσέβαστος καὶ παλαιὸς φίλος μου Κ. 'Ασώπιος . . .», καθὼς καὶ ἄλλοι. Πρὸς τοῦ ἴδιου Χ ρ. Περραιβόφ., 'Απομνημονεύματα πολεμικά . . . τόμ. Α', 'Αθ. 1836, σ. ιγ'. — Πρὶν ἀπὸ τὸν Περραιβό, ἀναφέρει σχετικὰς εἰδήσεις ὁ Ἰω. Φιλήμων, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, Ναύπλιον 1834, σ. 94, καθὼς καὶ ὁ Ἡπειρώτης γραμματικὸς τοῦ Καραϊσκάκη Γεώργιος Γαζής ὁ Δελφινικιώτης στὸ ἀνέκδοτό του «Λεξικὸν τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων» (βλ. Α. Γούδας, Βίοι παράλληλοι, Β' σ. 143-144 καὶ πρὸς Α. Ι. Βρανούση, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρευνᾶν γιὰ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ τῶν μιμητῶν του, 'Αθ. 1948, σ. 5-6 καὶ Ν. Α. Βέη, Δυὸ κείμενα σχετικὰ μὲ τὸν Ρήγα Βελεστινλὴ - Φεραίῳ, στὴ «Φιλολογ. Πρωτοχρονιά» ΣΤ' 1949, σ. 57-62). — Γύρω στὸ θέμα αὐτὸ τῶν θυρολουμένων σχέσεων τοῦ 'Αλῆ μὲ τὸν Ρήγα, βλ. ἐπίσης Σ π. Δάμπροφ, 'Αποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα, 'Αθ. 1892, σ. 48, 92 καὶ 115, 144, Φ. Μιχαλόπουλος, Τὰ Γιάννενα . . . 'Αθ. 1930, σ. 5-6, Γ. Κορδάτου, Ρήγας Φεραίος καὶ ἡ Βαλκανικὴ Ὁμοσπονδία, 'Αθ. 1945, σ. 58-59, Αρ. Δασκαλάκης, Rhigas Velestinlis . . . Paris 1937, σ. 186, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία. — Ἡ παράδοση ποὺ διέσωσε ὁ Κ. Σάθας (Νεοελλ. Φιλολογία . . . 'Αθ. 1867, σ. 533 σημ.), ὅτι τάχα ὑπῆρχε καὶ εἶχε διασωθῇ μυστικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Ρήγα μὲ τοὺς τουρκαλθανοὺς Ἄγιο Μουχουρτάρη καὶ Μουχουρτάρ Πότα, πρωτοπαλλήκαρος τοῦ 'Αλῆ πασᾶ, θὰ μᾶς ἔφερνε σὲ παρακινδυνευμένους προεκτάσεις τοῦ θέματος (πρὸς Α. Δάμπροφ, ἔ.δ. σ. 48, 115. — Εὐλόγιος Κουρίλα, Ρήγας ὁ Φεραίος καὶ τὰ ἀνέκδοτα ποιήματά του ἐξ ἀθωνικοῦ χειρογράφου, περ. «Θεσσαλικά Χρονικά», τόμ. Γ' 1933, σ. 56-57. — Δασκαλάκης, ἔ.δ. σ. 125). — Παρακινδυνευμένο ἐπίσης θὰ ἦταν νὰ συσχετισθοῦν τὰ παραπάνω μὲ τὸ σχέδιον ποὺ εἶχε καταστρώσει, ὅπως ξέρουμε, ὁ Ρήγας, κατεβαίνοντας ἀπὸ τὴν Τεργέστη, ν' ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν Πρέβεζα, γιὰ τὴν ὁποία ἦταν προωρισμένα καὶ τὰ κιβώτια μὲ τὸ ἐπαναστατικὸ ἐντυπο ὕλικό, ποὺ κατασχέθηκαν ἀπ' τὴν Αὐστριακὴν Ἀστυνομία (Κ. 'Αμάντου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ, 'Αθ. 1930, σ. ιγ' καὶ 7). Ἡ Πρέβεζα ἦταν τότε στὰ χέρια τῶν Γάλλων (ἀπὸ 17 Ὀκτ. 1797) καὶ ἦταν γιὰ τὸ Ρήγα τὸ πρῶτο φυσικὸ καὶ ἀσφαλέστερο λιμάνι γιὰ νὰ ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Χαρακτηριστικὸς εἶναι οἱ πληροφορίες τῆς ἐποχῆς ὅτι εἶχε πολλοὺς «π ο π ο λ ά ρ ο υ ς» μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς, καὶ ἀπ' αὐτοὺς 200 περίπου κατέσφαξε μαζί με τὴ Γαλλικὴ φρουρὰ τῆς πόλης, ἕνα χρόνον ἀργότερα, ὁ 'Αλῆ πασᾶς. Ὁ στιχουργὸς τῆς «Ἀληπασιᾶδος» Χατζὴ Σαχρέτης μᾶς παρουσιάζει τὴν Πρέβεζα ὡς ἐπικίνδυνον φωλιά ἐπαναστατῶν πρὶν ἀπὸ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τὸν 'Αλῆ:

«Ἡ κλεφτουριά τῆς Ρούμελης ἐδῶ ἔναι μαζεμένη»
μερόνυχτα γιὰ πόλεμον αὐτοὶ ἔναι λυσσαρμένοι».

(Πρόβλ. Α. Β ρ έ κ ο σ η ν, Ἡπειρ. Χρον. Γ' 1928 σ. 292 κ.ά.)

Ὁ Ρήγας ἔστειλε τὰ κιθώτια του στὴν Πρέβεζα σὲ κάποιον Laurentio Aliandro, ὅπως τὸν γράφουν τὰ αὐστριακὰ ἔγγραφα (Legrand - Λάμπρου, ἔ.ά. σ. 756'), Λαυρέντιον Ἀλεξάνδρου ἢ Βαλεντίνην, κατὰ τὸν καθ' ἡγ. Ν. Β έ η (Ὁ Ρήγας καὶ ὁ Ἀργέντης καὶ ὁ Πρεβεζαῖος Λαυρέντιος Ἀλεξάνδρου, ἔφημ. «Ἐλευθερία» 28 Νοεμ. 1948).

Δὲν ἀντέχω στὸν πειρασμὸ καὶ θὰ διατυπώσω ἐδῶ τὴ σειρά τῶν πιὸ πέρα συλλογισμῶν μου καὶ ὑποθέσεων, ἀν καὶ ξέρω πῶς ἡ πολλὴ φαντασία δὲν ἔχει τὴ θέσιν τῆς στὴν ἐπιστημονικὴ ἱστορικὴ ἔρευνα... Ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ Ρήγας, ἀφοῦ ἐξασφάλιζε ὅ,τι εἶχε ἐλπίσει ἀπὸ μέρους τῶν Γάλλων, σχεδίαζε ἀπὸ τὴν Πρέβεζα ν' ἀνέβῃ στοὺς Σούλι καὶ ἐκεῖ ν' ἀνάψῃ τὴ φωτιά τοῦ μεγάλου ξεσηκωμοῦ, ἀπὸ τὴν Πίνδο ὡς τὴ Μάνη... Προσεκτικώτερη μελέτη δείχνει διαφορετικὰ κάπως τὰ πράγματα: «Τὰ κατασχεθέντα ταξιδιωτικὰ πράγματα τοῦ Ρήγα μὲ τὸν ἄκακον καὶ εἰρηνικὸν τὸν χαρακτῆρα δείχνουν καὶ αὐτὰ ὅτι ὁ μέγας Ἕλληνας πατριώτης δὲν ἐπήγγινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ κινήσῃ ἡ μέσως τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ διὰ νὰ συνεχίσῃ ἐκεῖ τὸ διαφωτιστικὸν ἔργον του, προπαγανδίζων τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀρπυνίζων εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων τὸν πόθον διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν» (Σωκρ. Κουγέας, π. «Νέα Ἑστία» τόμ. ΜΓ' 1948 σ. 402). Τὸ προπαγανδιστικὸν στάδιον τοῦ ἑθνεγερτικοῦ τοῦ προγράμματος δὲν εἶχε ὁλοκληρωθῇ. Καί, ἀσφαλῶς, ὁλόκληρα κιθώτια μὲ τὴν «Περὶ ἡγήσεων τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος», τὴ μεγάλη Χάρτα, τίς χαλκογραφίαι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τίς χιλιάδες τῶν προκηρῦξεων, δὲν προωριζόταν γιὰ τὰ κατὰ βράχια τοῦ Σουλίου ἢ τῆς Μάνης, ἀλλὰ γιὰ τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα, ὅπου ἡ σπουδαίοντα νεολαία τοῦ Ἑθνικοῦ διφύτου καὶ περιμένε ἡδὴ τὰ ἑθνεγερτικὰ κηρύγματα. Ἄλλα κιθώτια μὲ παρόμοιο ὕλικόν εἶχαν σταλῇ ἐπὶ τὴ Σμύρνη (Legrand - Λάμπρου, ἔ.ά. σ. 75α'). Καί, φυσικὰ, ἀπ' ὅλα τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς κυρίως Ἑλλάδος τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἰδιαιτέραν σημασίαν εἶχαν τὰ **Γιάννενα**. Θέλω νὰ πιστεύω ὅτι ἀπὸ τὴν Πρέβεζα πρῶτον μὲν τὸ Ρήγα θὰ ἦταν νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τοὺς γνωστοὺς τοῦ πατριωτικοῦ κύκλου τῶν Γιαννιῶν καὶ ἐκεῖ νὰ διοχετεύσῃ τὰ «ἄκακα καὶ εἰρηνικά» βιβλία καὶ τοὺς χάρτες του καὶ μαζί μ' αὐτὰ —προφυλακτικὰ καὶ μὲ τρόπο— καὶ τίς ἐπαναστατικὰς προκηρῦξεις, τὰ θούρια καὶ τὴ «Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις». — Ἀπὸ τοὺς πιὸ στενοὺς καὶ ἐνθουσιώδεις συνεργάτας τοῦ Ρήγα, ἀφωσιωμένος φίλος καὶ «εὐπαρρησίαςτος» ἀγωνιστῆς, ποῦ ἐμπροσθέντος μαζί μὲ τὸν Πρωτομάρτυρα στοὺς Βελιγράδι, εἶναι καὶ ὁ Ἡπειρώτης (ἀπ' τὰ Γιάννενα ἢ ἀπ' τὴ Ζίτσα) γιατρός Δ η μ ἡ τ ρ ι ο ς Ν ι κ ο λ ῖ δ η ς, συσπουδαστῆς ἀσφαλῶς ἐπὶ τὴν Βιέννην καὶ στενὸς φίλος τῶν ἄλλων συμπατριωτῶν τοῦ Κυρίτση Καραγιάννη, Γ. Σακελλάριου, Παλίδας κλπ. (Δάμπρου, Ἀποκαλύψεις... σ. 123-4 κ.ά. — πρόβλ. Ν. Β έ η ἐπὶ «Νέα Ἑστία» Δ' 1941 σ. 653 καὶ 654ε'), οἱ ὅποιοι μάλιστα ἔδειξαν ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴ διάσωσίν του (Περαιβόυ, Σύντ. βιογρ... σ. 43). Πιθανώτατα, καὶ ὁ Δημ. Νικολίδης θὰ κατέβαινε μαζί μὲ τὸν Ρήγα ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Μποροῦσε ν' ἀγνοήσῃ τὰ Γιάννενα καὶ τοὺς ἐκεῖ στενοὺς του φίλους, συσπουδαστὰς καὶ συμπατριῶτες του; — Πάντως τὰ Γιάννενα εἶχαν στενὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν Βιέννην. Ἡ ἀνάκρισις τῶν αὐστριακῶν ἀρχῶν ἀνεκάλυψε τέσσερα ὀνόματα ἐμπόρων, ποῦ ἐρίσκονταν ἐπὶ τὰ Γιάννενα καὶ εἶχαν μυστικὴ συνεννόησιν μὲ τὸν Ρήγα (Legrand - Λάμπρου, ἔ.ά. σ. 73), ἐν ὧς ὁλόκληρη τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ἕνας μονάχα κληρικὸς ἐπὶ τὴν Πάτρα ἀναφέρεται πῶς γινώριζε τὰ σχέδιά του. Οἱ Ἡπειρώτες ἐμποροὶ ἐφερναν ἀπὸ τὴ Δύση καὶ τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην τὰ νέα κηρύγματα ἐπὶ τὴν πατρίδα τους, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες χώρας, ὅπου ταξίδευαν καὶ ἐδωροῦντο ὑποποτι γιὰ τὰ «ἀνατρεπτικά» γιὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δημοκρατικὰ τοῦ φρονήματα: «Presque tous les négociants de Janina et d'Albanie, établis ici, sont tous des sans culottes, ils ont traduits les Droits de l'Homme et les savent par cœur» μὰς λέει: ἕνας σύγχρονος παρατηρητὴς ἀπὸ τὴ Μολδοβλαχία (Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria Românilor... suppl. II, σ. 93. — Μιχαλοπούλου, Ρήγας σ. 45).

Γαλλικά ἐπαναστατικά τραγούδια τῆς ἐποχῆς τραγουδοῦνται στὴν Ἠπειρο ὡς τὰ ἀπόμακρα χωριά τῆς Πίνδου: «le voyageur ne s'étonnera pas moins un jour... d'entendre, comme nationale parmi les Valaques du Pinde, la chanson triviale de la Carmagnole, qui signala les premiers embrasement de la révolution» (Pouqueville, Voyage de la Grèce, ἐκδ. 6', τόμ. 3, Paris 1826, σ. 283). Ὁ γιὸς τοῦ Ἀλῆ, ὁ Μουχτάρ πασάς, παρατηρεῖ καὶ σημειώνει στὰ 1798 πὼς οἱ ὑπῆκοοὶ τοῦ τραγουδοῦσαν τὴ Μ α σ σ α λ ι ὠ τ ι θ α μεταφρασμένη ἐλληνικά ἀπ' τὸ Ρ ή γ α (Mendelssohn — Bartholdy, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος... μεταφρ. Α. Βλάχου, τ. Α', Ἀθ. 1873, σ. 128—πρβλ. Γ. Κορθάτου, Ρήγας... σ. 105, σημ. 2).—Ἐπὶ τῆς λοιπῆς γόνιμο ἔδαφος στὴν Ἠπειρο τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη γιὰ νὰ θεμελιώσῃ ἐκεῖ τὴ μεγάλη του ἐξόρμηση ὁ Ρήγας καὶ δὲν στηριζόταν μόνον στὰ καριοφίλια τῶν Σουλτανῶν. Ἰδιαίτερα, ἀσφαλῶς, τὸν ἀπασχολοῦσαν τὰ Γιάννενα. Ἐκεῖ ἐρισκόταν οἱ φίλοι καὶ γνωστοὶ τοῦ ἀπὸ τῆς Βιέννης ἔμποροι, ἐκεῖ ὁ γιατρός Κυρίτσης Καραγιάννης, ὁ σύντροφός του Γεώργιος Σακελλάριος, ὁ Ψαλίδας καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ποὺ δὲν μποροῦμε θυσαυχῶς νὰ τοὺς ξέρουμε. Εἶναι διαπιστωμένο ὁμῶς ὅτι οἱ πατριωτικοὶ αὐτοὶ κύκλοι τῶν Γιαννίνων τὸν περίμεναν, εἶναι ἐνήμεροι τῶν σχεδίων του, πληροφοροῦνται ἀμέσως τὴ σύλληψή του, παρακολουθοῦν τὴν πορεία τῶν ἀνακρίσεων, μαθαίνουν ἀμέσως τὴ μεταγωγὴ του ἀπὸ τῆς Βιέννης στὸ Βελιγράδι καὶ σπεύδουν νὰ κινητοποιηθοῦν καὶ ἐπιχειροῦν—ἀκόμα καὶ μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Ἀλῆ πασά!— νὰ τὸν σώσουν, ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμὴ... (βλ. πρὸ πάντων σημ. Β' 18). Δὲν μπορῶ νὰ φαντασθῶ, φυσικά, οὔτε θέλω νὰ πῶ πὼς ἀπ' τὴν Πρέβεζα ὁ Ρήγας θὰ κατευθυνόταν... στὸ σαράϊ τοῦ Ἀλῆ, ὅσο κι ἂν οἱ θρόνοι προσπαθοῦν νὰ μᾶς πείσουν πὼς ὑπῆρχε μυστικὴ συνεννόηση Ρήγα—Πασβάντογλου καὶ Ἀλῆ... («... ἀνεδέχθη ὁ Ρήγας τὸν κόπον ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Πασβάντογλου πληρεξούσιος νὰ μεταβῇ διὰ τοῦ Αὐστριακοῦ Κράτους καὶ Τερζέστης εἰς τὴν Ἠπειρον πρὸς τὸν Ἀλῆ πασά...», γράφει ὁ Γ. Γαζής· βλ. Γούδα, ἔ.ἀ. σ. 144). Τολμῶ ὁμῶς νὰ ὑποθέσω ὅτι θὰ ἐρχόταν ἀμέσως σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν κύκλον τῶν φιλιων τοῦ στὰ Γιάννενα καὶ ἐκεῖ θὰ διωχέτετε τὸ ἔντυπο ὕλικό τῶν κειμένων του. Εἰκάζω μάλιστα ὅτι γιὰ τὸν *Ψαλίδα* εἰδικά ἔφερνε μαζί του καὶ ἓνα μικρὸ προσωπικὸ ὄρω: ἦταν ἡ ἀπάντηση τοῦ Εὐγένιου Βουλγαρη στὰ «Καλοκινήματα» !.. Πραγματικά, πὼς ἄλλιῳς νὰ ἐξηγηθῇ τὸ γεγονός ὅτι, ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀπαραίτητα γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ ἔντυπα, ἔφερνε μαζί του ὁ Ρήγας καὶ ἓνα ἀντίτυπο τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ; Ὁ κατάλογος «τῶν κατασχθέντων ἀντικειμένων» τοῦ Ρήγα, ποὺ συνέταξε ἡ αὐστριακὴ ἀστυνομία (Κ. Ἀμάντου, ἔ.ἀ. σ. 145-149) ἀναφέρει καὶ «Ἐν διδόν: *Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Εὐγενίου*, τυπωμένον ἐλληνικά ἐν Τερζέστη 1797» (ἔ.ἀ. σ. 45). Ὅσο τοῦλάχιστον ξέρω, ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει μέχρι σήμερα ταυτίσει τὸ ἔντυπο αὐτὸ μὲ τὸ γνωστὸ μας σπανιώτατο διδισκράκι τοῦ Βουλγαρη ποὺ προανέφερα (βλ. πρὸ πάντων σημ. Α' 34), τὴν Ἐπιστολὴν του δηλαδὴ πρὸς τὸν Παγκράτιον, ποὺ τυπώθηκε ἐκεῖνη τὴ χρονιά (1797) στὴν Τερζέστη. Σὲ τί θὰ τοῦ χρησίμευε τοῦ Ρήγα ἓνας ἀνούσιος λιβελλος, ἀφοῦ εἶναι διαπιστωμένο ὅτι στὰ κειμήτιά του εἶχε κλείσει μόνον δικὰ του ἔντυπα, τὰ χρεϊώδη ἀτομικά του πράγματα (πρβλ. Σ. Κουγέα, Τὶ ἐπῆρε μαζί του ὁ Ρήγας ἐρχόμενος εἰς Ἑλλάδα, περ. «Νέα Ἑστία» ΜΓ' 1948, σ. 401-402) καὶ ἐλάχιστα ξένα βιβλία, ἀπολύτως ἀπαραίτητα γιὰ τὸ ἔργο του (τὴ Νεωτερικὴ Γεωγραφία τοῦ Φιλιππίδου καὶ Κωσταντᾶ, ἓνα γερμανικὸ σχέδιο πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων, ἱστορικὰ βιβλία καὶ πίνακες κτλ.); Νὰ ὑποθέσουμε ὅτι, καταβαίνοντας στὴν Τερζέστη, ἀγόρασε ἐκεῖ ἀπὸ ἀπλὴ περιέργεια τὸ νεοτύπωτο ἐλληνικὸ φυλλαδίον καὶ βρέθηκε τυχαῖα ἀνάμεσα στὰ πράγματά του; Ἀλλὰ ξέρουμε ὅτι ὁ Ρήγας συνέλεξε μὲ ὅλους ἐφθασεν εἰς Τερζέστην» (Ἀμάντος, ἔ.ἀ. σ. 47). Ἄρα τὸ εἶχε προμηθευθῇ ἀπὸ τῆς Βιέννης καὶ τῷ ἔφερε μαζί του γιὰ ὀρίσμενον σκοπὸ. Τῷ ἔφερε ἄραγε νὰ τὸ προσφέρῃ στὸν παλιὸ του γνώριμον τὸν Ψαλίδα;—Εἶπα καὶ πρὸ πάντων ὅτι ἡ πολλὴ φαντασία εἶναι ἀπαράδεκτη στὴν ἐπιστημονικὴ ἱστορικὴ ἔρευνα...

3. Σ π. Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, Ἱστορ. Ἀλῆ πασά... Ἀθ. 1895 (δουπ. καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία), ἰδίως σ. 127-128, 90 κἄξ, 202 κἄξ, κ.ἀ. — Τ ρ. Ε ὕ α γ γ ε λ ῖ θ ο υ, Ἱστορ. Ἀλῆ πασά... Ἀθ. 1896, σ. 223 κἄξ, 503 κἄξ, 541 κἄξ, 555 κἄξ, κ.ἀ. — Ἀφθονες πληροφορίες

καὶ σχετικὸ ὕλικό ἀπὸ ἐπίσημα ἀρχεῖα τῆς ξένης διπλωματίας τοῦ καιροῦ ἐκείνου στὰ μεταγενέστερα βιβλία: E. Rodocanachi, Bonaparte et les îles Ioniennes, Paris 1899, (ἐλλήν. μετάφρ. Νοεμ. Ζωηροῦ Πασσᾶ μὲ προλεγόμεν. Σπ. Παππᾶ, Κέρκυρα 1937, στίς ἐκδόσεις τῆς Ἑταιρείας Ἑπτανησιακῶν Μελετῶν, ἀρ. 5). — E. d. Driault, La politique orientale de Napoléon... Paris 1904. — Σπ. Παππᾶ, Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρούμελη... Ἀθ. 1904 (ἀνατ. ἀπὸ τὸ ΔΙΕΕ, τόμ. ΣΤ'). — A. Boppe, L'Albanie et Napoléon... Paris 1914. — καὶ τελευταῖα τοῦ G. Remérand, Ali de Tébélin, pacha de Janina, Paris 1928. — Ἐπίσης Κ λ. Ν ι κ ο λ α ῖ δ ο υ. Ὁ ἀνταγωνισμὸς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἐν Ἡπείρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ πρὸ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπαναστ. τοῦ 1821 (ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου), σὺν περ. «Ἡπειρωτ. Χρονικά» Α' 1926, σ. 41-52. — Ἐλπίζω σύντομα νὰ δημοσιεύσῃ περὶ τὴν 100 καὶ πλέον ἀνέκδοτες ἐπιστολὰς καὶ ἐκθέσεις τοῦ H. Pouqueville (τῶν ἐτῶν 1815, 1816, 1817), ποὺ δρέθησαν στὰ Γιάννενα, καὶ συμπληρῶνουν σὲ πολλὰ τὴν πληροφορίαν μας γι' αὐτὴν τὴν περίοδο.

4. Δυὸ ἐπιστολὰς τοῦ Παλίδου μὲ τέτοιον περιεχόμενον (πρὸς τὴν Ἰόνιον Γερουσίαν;) δημοσίευσεν ὁ Δ η μ. Σ ἄ ρ ρ ο ς. Γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάρης, στὰ «Ἡπειρ. Χρονικά» Β' 1927, σ. 275-277. — Παρόμοιον περιεχόμενον θάξῃ φαντάζομαι, καὶ μιὰ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Παλίδου (27 Ἰουν. 1811) πρὸς τὸν Ἀγγλο στρατιωτικὸ διοικητὴν Μάλτας καὶ Ἑπτανήσων H. Lowe, ἡ ὁποία σώζεται στὰ χειρόγραφα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (Add. Mss. 20177, f. 224), σ' ἔναν πολυσέλιδο κώδικα ποὺ τὰ περιεχόμενά του, ὅπως τοὐλάχιστον δείχνουν οἱ κατάλογοι, φαίνονται ἀξιολογώτατα γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ εἰδικὰ γιὰ τοὺς Ἑλλήνες ὁπλαρχηγούς ποὺ κατέφευγαν ἀπὸ τὴν Ἡπειρὸν καὶ τὴ Ρούμελη στὰ Ἑπτάνησα. Πρὸς καὶ σχετικὸ σημεῖωμα τοῦ Σπ. Α ἄ μ π ρ ο υ στὸ «Νέον Ἑλληνομνημόνα» 10 (1913) σ. 484 (ὅπου κατὰ λάθος ὁ κώδικας σημειώνεται μὲ ἀριθ. 20176, ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ Add. 20177). — Γιὰ τὸν Hudson Lowe καὶ τὴν ἐνέργειάν του στὴν Ἡπειρὸν, βλ. Ἡπειρ. Χρον. Α' 1926 σ. 42 καὶ 51 κέξ. — Γιὰ τὴν διπλωματικὴν ἀποστολὴν τοῦ Ψ. βλ. ἐπίσης Σ. Κ ρ ῖ ν ο υ, ἔ.δ. σ. 147, Σ. Β λ α ν τ ῆ, ἔ.δ. σ. 90-91 καὶ Σ. Ἀ ρ α θ α ν τ ῖ ν ο υ, ἔ.δ. σ. 209.

5. Ἐξή γράμματα τοῦ Περραιβοῦ πρὸς τὸν Παλίδου, γραμμένα γύρω στὰ 1799 ἀπὸ τὴν Πάρη, δημοσίευσεν ὁ Δ η μ. Σ ἄ ρ ρ ο ς, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 280-283.

6. Γιὰ τὴν ἀποκρυπτογράφησιν τοῦ βλ. Στ. Μ α κ ρ υ μ ῖ χ α λ ο υ, Βιβλιογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὸν Περραιβόν, Ἀθ. 1950, σ. 8.

7. Ὁ Περραιβὸς ἀγωνίστηκε ὑπεράνθρωπα μιὰ ζωὴ ὁλόκληρη καὶ φύλαξε μὲ συνέπεια τὴν ὑποθήκην τοῦ Ρήγα, δουλεύοντας γιὰ τὸ ἔθνος ἀσταμάτητα, ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Ρήγα ὡς τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου του (4 Μαΐου 1863). Μᾶς εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ καινούργια ὁλοκληρωμένη βιογραφία του, γιατί ἐμέωσαν κάπως τὸ κύρος του τελευταῖα οἱ αὐστηροὶ ἐλεγχοὶ νεωτέρων ἐρευνῶν (Ζερλέντης, Ἀμάντος, Μακρυμύχαιος κ.ά.). Ἀλλ' ὅπως γράφει ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς κ. Σ ω κ ρ. Κ ο υ γ ῆ α ς, ὁ Περραιβὸς «παρ' ὅλας τὰς ἐπικρίσεις παλαιότερων καὶ νεωτέρων ἐρευνητῶν, ἀποτελεῖ ἀναντιρρήτως μίαν ἀ π ὅ τ ἄ ς σ π ο υ δ α ῖ ο τ ἔ ρ α ς φ υ σ ῖ ο γ γ ν ω μ ῖ α ς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγώνος» (Ν. Ἑστία ΜΘ' σ. 428). — Ἐκτός ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἔργα του, ποὺ εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ αὐτοβιογραφικὰ στοιχεῖα, ἰδίως τὰ «Ἀπομνημονεύματα», ἔχουμε τὴν σύντομην βιογραφίαν τοῦ Γούδα (Βοῖ παραλλήλοι... τόμ. Ε', Ἀθ. 1872, σ. 285-328) καὶ ἀρκετὴ νεώτερη βιβλιογραφία. Ἀρκοῦμαι νὰ σημειώσω: Α ἄ μ π ρ ο υ, Ἀποκαλύψεις... σ. 57, 70, 100-102, 122 κ.ά. — τ ο ὕ ῖ δ ῖ ο υ, Μικταὶ Σελίδες, Ἀθ. 1905, σ. 623-653 — Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Ἀνέκδ. ἔγγραφα... σ. θ', ιγ' κέξ., κατ' κ.ά. — τ ο ὕ ῖ δ ῖ ο υ, σὺν περ. «Ἑλληνικά» Η' 1936 σ. 210 — Σπ. Θ ε ο τ ὁ κ η, Ὁ Χριστόφορος Περραιβὸς κατὰ τὸ 1805, σὺν «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγ. Ἑλλάδος» τοῦ 1926, σ. 137-149 — Γ. Κ ο ρ δ ἄ τ ο υ, Ρήγας Φεραίος καὶ ἡ Βαλκανικὴ Ὀμοσπονδία, Ἀθ. 1945, σ. 67-83 (στίς σ. 78-82 ἀναδημοσιεύονται ἑκτενῆ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν γνωστὸν ἀνώνυμον λιβελλο κατὰ τοῦ Περραιβοῦ). — Ν. Β ἔ η, Καλδικὰ μελετήματα, στὴ «Νέα Ἑστία» ΜΒ' 1947, σ. 1380-1384 — τ ο ὕ ῖ δ ῖ ο υ, στὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» ἔκδ. Γ. Βαλέτα, Ἀθ. 1949, σ. 47 κέξ. — Σ τ ε φ. Μ α κ ρ υ μ ῖ χ α λ ο υ, Βιβλιογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὸν Περραιβόν, Ἀθ. 1950. — Σ ω κ ρ. Κ ο υ γ ῆ α ς, Ἡ ἐπαναστατικὴ προκήρυξις τῆς Καλαμάτας

και δ συντάκτης αὐτῆς, στό περ. «Ἑλλην. Δημιουργία», τόμ. Ζ' 1951, σ. 437 - 439 — τοῦ ἰδίου, 'Ο Περραιβός εἰς τὴν Μάνην, στό περ. «Νέα Ἑστία», τόμ. ΜΘ' 1951, σ. 428 - 438.

8. Τὸ γράμμα αὐτό, καθὼς και ἄλλα ἀνάλογα τῆς ἐποχῆς, τὰ παραθέτει αὐτοῦσια ὁ Χ ρ ι σ τ. Π ε ρ ρ α ι β ὅ ς στὴν Ἱστορία τοῦ Σουλίου (στὴν τελευταία ἐκδόση [= ε' ?] Δημητράκου, 'Αθ. 1933, σ. 69 - 70), ὁ Π. Α. Σ [α λ α π ά ν τ α ς], 'Η Πάργα ... 'Αθ. 1861, σ. 137 - 138 καὶ τ' ἀναδημοσιεύουν πολλοὶ μεταγενέστεροι: Τ ρ ὺ φ. Εὐ δ α γ γ ε λ ῖ δ ο υ. 'Ιστ. 'Αλῆ Πασά... 'Αθ. 1896, σ. 391 - 392, κ.π.ἀ.—'Υπέροχη εἶναι ἡ ἀπάντησις τῶν Παργινῶν στό γράμμα αὐτό τοῦ 'Ιεροθέου! 'Αντιγράφω μιὰ περικοπή: «... ὁπότεν ὁ ἴδιος 'Ιησοῦς Χριστός μᾶς διδάσκει τρανότατα λέγων «Μ ά χ ο υ ὃ π ἔ ρ Η ἱ σ τ ε ω ς κ α ἰ Π α τ ρ ῖ δ ο ς», τίς ἄρα φιλόχριστος καὶ φιλόπατρις τολμᾷ ἐπειτα νά καταδικάσῃ τοῦ 'Ρήγα καὶ τῶν συνεταίρων αὐτοῦ τὰς πράξεις; Ὅυτε τῆς παρούσης ἐποχῆς, οὔτε τῆς ἰδικῆς μας δυνάμεις ἔργον εἶναι, Πανιερώτατε, νά διακρίνωμεν τὰ ἐμυθισθέντων αἰσθήματα... 'Η ά μ ε ρ ὀ λ η π τ ο ς ἱ σ τ ο ρ ῖ α μέλλει βέβαια νά ἐξιχνιάσῃ καὶ εὐκρινίσῃ τὰς πράξεις αὐτῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα...» (ἐνθ' ἄνωτ., Περρ. 71 - 72, Σαλαπ. 139 - 141, Εὐδαγγ. 393 - 4). — 'Η «ἡμερόληπτος Ἱστορία» δὲν μπόρεσε νά δώσῃ καμμιά ἠθική δικαίωσιν στόν 'Ιερόθεο καὶ στοὺς ὁμοίους του· Χρέος τῆς ὁμῶς εἶναι νά προσπαθῇ πάντα νά κ α τ α ν ο ῇ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα καὶ νά ἐ ξ η γ ῇ τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα. Καὶ στὴν περίπτωσή μας, μόνο τὸν ἀνιστόρητο ξενίζουσιν τὰ κείμενα αὐτὰ καὶ οἱ πράξεις τοῦ 'Ιεροθέου, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ φυσικὲς συνέπειες καὶ γνήσιες ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πολιτικῆς ποῦ ἀκολοθοῦσε τότε τὸ ρωσσοφιλο Φανάρι καὶ ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία ἀπέναντι τῶν Γάλλων καὶ τῶν νέων ἰδεῶν. ('Αρκεῖ νά θυμηθοῦμε ἕνα ἀπροκάλυπτο κήρυγμα ἐθελοδοουλίας, τὴν «Πατρικὴ Διδασκαλία», τὴν πολεμικὴν τοῦ Πατριαρχείου κατὰ τοῦ Ρήγα, τοῦ Κοραῆ κ.ἀ., κατὰ τῶν νεωτεριστικῶν μαθημάτων κλπ.). Γι' αὐτό, ἄδικα ἐπιχείρησε παλαιότερα ν' ἀμφισβητήσῃ τὰ κείμενα αὐτὰ τοῦ 'Ιεροθέου ὡς πλαστά ὁ Π ε ρ. Ζ ε ρ λ έ ν τ η ς ('Ιερόθεος ὁ ἀπὸ Εὐρίπου 'Ιωαννίνων καὶ ἡ ἀναστάσις τῆς μητροπόλεως Κερκύρας, στό περ. «Νέος Ποιμὴν» Κων)πόλεως, Γ' 1921 σ. 409-416).

9. Οἱ «λογιώτατοι» αὐτοί, ποὺ γύριζαν ἀπὸ τὴν Εὐρώπῃ διαποτισμένοι ἀπὸ τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα τῆς καὶ ἰδίως ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, χαρακτηρίζονται ἀπὸ τοὺς συντηρητικούς χωρὶς διάκριση «ἄθεις» καὶ εἶναι γνωστὰ τὰ κείμενα καὶ οἱ ἀγῶνες ποὺ ἔφεραν τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σ' ἕναν ἀγεφύρωτο διχασμὸν καὶ ἐξοντωτικὸ συχνὰ πόλεμον. Ὁ Κλήρος καὶ τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα βρέθηκαν, ὅπως ἦταν φυσικό, ἀντιμέτωποι στὶς καινούργιες ἀνατρεπτικὲς ἰδέες. Μ' ἐπικεφαλῆς τὸ Πατριαρχεῖο — καὶ γενικὰ τὸ ρωσσοφιλο Φανάρι — ὁργανώνεται ἡ ἄμυνα, ποὺ συστηματοποιεῖ τὸν ἀγῶνα καὶ ὁδηγεῖ, ὅπως ἦταν ἐπίσης φυσικό, σὲ ὀξύτατες ἀντιθέσεις. Τὸ συντηρητικὸ στρατόπεδο ὑποστηρίζει, ὅπως ὅλη ἡ ἀντιναπολεοντικὴ Εὐρώπῃ τῆς ἐποχῆς, τὴν «καθεστηκυῖα τάξη». Φυσικὴ συνέπεια τὸ κήρυγμα ἐθελοδοουλίας τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» τοῦ Πατριαρχείου, τὴν ὁποία στιγματίσει ὁ Κοραῆς (1798), καὶ ἄλλες γνωστὲς ἐκδηλώσεις. Ὁ «Ἑλληνισμὸς ἐξαναξεῖ, θαρρεῖς, τίς παλιεῖς ὀξύτατες ἀντιθέσεις τῶν «ἐνωτικῶν» καὶ «ἀνθιενωτικῶν». Τὰ τόσο εὐεξήγητα αὐτὰ πράγματα δὲν ἐπιτρέπουν, νομίζω, καμμιά δικολαβικὴ ἐρμηνεία. Ἄλλωστε εἶναι ἀναμφισβήτητο καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ ἀπὸ ὠρισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις ν' ἀρνήθῃ πὼς ἡ Ἐκκλησία φύλαξε στοργικὰ στόν κόρφο τῆς τὸν Ἑλληνισμόν κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνες τῆς σκλαβιάς καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη βέβαια ἀπὸ ἱστορικὲς παραχαράξεις γιὰ τὴν ἱστορικὴν τῆς δικαίωση (ἀρκοῦμαι ἐδῶ νά παραπέμψω στὶς σχετικὲς ἐργασίες τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Δ η μ. Μ π α λ ά ν ο υ: Αἱ θυσίαι τοῦ κλήρου ὑπὲρ τῆς Ἑθνικῆς ἀποκαταστάσεως μέχρι τοῦ 1821, καὶ: Αἱ ὑπὲρ τοῦ Ἑθνικοῦ θυσίαι τοῦ κλήρου κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, «στό Ἡμερολόγιον τῆς Μεγ. Ἑλλάδος» 1922 σ. 253 - 263 καὶ 1923 σ. 185 - 194). — Ἐκανα ὅλη αὐτὴ τὴν παρέκβαση ἐδῶ, γιὰ νά φανῇ πόσο σαφὴς εἶναι γενικώτερα ὁ διαχωρισμὸς τῶν δυὸ παρατάξεων, τίς ὁποῖες συναντοῦμε καὶ στὰ Γιάννενα τὴν ἐποχὴν τοῦ Ψαλῖδα καὶ ποιά ἔννοια ἔχουν οἱ χαρακτηρισμοί: ἄθεοι, βολταιρισταί, γαλλόφρονες, καρμπονάροι, φαρμασσόνοι, γιακωβίνοι, λιμπερτίνοι, ποπολάροι, στασιώδεις καὶ φιλοτάραχοι κτλ. — Ἄλλωστε τὰ δυὸ ἀντίμαχα στρατόπεδα ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν κι ἀργό-

τερα, ἂν καὶ εἶχε περάσει ὁ σάλος τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῶν Ναπολεοντειῶν πολέμων. Στὰ γνωστὰ ἤδη σχετικὰ κείμενα ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ προσθέσω μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτῇ καὶ μιὰ πρόσθετη μαρτυρία ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο «Λεξικὸν τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων» τοῦ Γ. Γ α ζ ῆ (γιά τὸ ἔργο αὐτὸ βλέπε ὅσα σημείωσα στὴ μελέτῃ μου «Συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα», σ. 5-6). Στὰ ἄρθρα τοῦ Λεξικοῦ τοῦ ὁ Γαζῆς, ἀνάμεσα στὰ ὀνόματα τῶν ἀγωνιστῶν ποὺ βιογραφεῖ, τῶν μαχῶν ποὺ περιγράφει κτλ., ἔχει καὶ ἓνα περίεργο λήμμα: «Θ η ρ ι ἄ ν θ ρ ω π ο ι». Στὸ ἄρθρο αὐτὸ (σ. 128-130) διαβάζουμε «Θηριανθρώπους ἐδῶ ἐννοοῦμεν ὄχι μόνον τοὺς κακούργους καὶ ληστές, ἀλλ' ἀνθρώπους χεῖρονες τῶν ληστῶν, ὅποιοι εἶναι οἱ λ ι μ π ε ρ τ ῖ ν ο ι καὶ ὀ ν τ ῖ τ α ι καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κακῶς πεπαιδευμένους ἢ ἀναθρεμμένους ἄνδρας πολιτικούς καὶ διπλωμάτας» ὅτινες μὲ τὸ ὄνομα μόνον λέγονται χριστιανοί, μὲ τὴν διαγωγὴν ὅμως εἶναι χεῖρονες τῶν θηρίων. Διότι ἀνθρώπος ὅστις δὲν πιστεύει...» κτλ. —καὶ καταλήγει: «Εἰς τὸν καιρὸν τῆς Ἐπαναστάσεως ἦλθον καὶ ἦσαν πλῆθος τοιούτων ἀνθρωπομόρφων θηρίων καὶ διὰ τοῦτο ἀναφέρομεν περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα». Σὲ μιὰ ὑποσημείωση μᾶς ἐξηγεῖ ὅτι «Οἱ μὲν λ ι β ε ρ τ ῖ ν ο ι (ἦγουν ἐλεύθεροι) λέγονται διότι εἶναι ἐλεύθεροι νὰ πιστεύουν τὴν θρησκείαν τῶν ὅπως θέλουν καὶ ὄχι ὅπως εἶναι, ἦγουν νὰ πιστεύουν καὶ νὰ μὴ πιστεύουν. Οἱ δὲ Ὀ ν τ ῖ τ α ι πιστεύουν ὄχι ἀγίαν Τριάδα, ἀλλ' ἔν Ὀν... καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ π λ ε ῖ σ τ ο ι τ ῶ ν φ ι λ ο σ ὄ φ ω ν καὶ π ο λ ι τ ι κ ῶ ν ἄ ν δ ρ ῶ ν εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, ἀπὸ τοὺς ὁποίους διαδίδεται εἰς τὸν ἅλπουν λαὸν τὸ μῖσος τῆς ἀθείας».

10. Σ π. Ἀ μ π ρ ο υ, Μικτὰ Σελίδες, Ἀθ. 1905, σ. 647.

11. Βλ. τὴν πρόσφατη σχετικὴ μελέτη—περίληψη εὐρύτερης ἐργασίας, τὴν ὁποία περιμένουμε — τοῦ κ. Σ τ α ὕ ρ ο υ Σ κ ο π ε τ έ α, Οἱ πρόδρομοι τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, στὸ περ. «Ἑλληνικὴ Δημιουργία», τόμ. Θ', τευχ. 99 (15 Μαρτ. 1952) σ. 372-377.—Ἐνῶ ὁ Ψαλίδας βρισκόταν ἀκόμα στὴν Πολτάβα τῆς Ρωσσίας, ἔφτασε ἐκεῖ τὸ 1786 πρόσφυγας ὁ ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Μ α υ ρ ο κ ο ρ δ ᾱ τ ο ς ὁ «Φιραρῆς», λόγιος μὲ προοδευτικὸ πνεῦμα, μαικήνας τῶν γραμμάτων καὶ ποιητής, μυημένος σὲ φιλελεύθερες καὶ ἐπαναστατικὲς τεκτονικὲς ὁργανώσεις τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδρυτής, καθὼς λέγεται, μιᾶς μυστικῆς πατριωτικῆς Ἐταιρείας. Τὸν περιστοιχίζει ἓνας κύκλος «φωτισμένων» Ἑλλήνων καὶ ξένων, ἀκόμη καὶ Γάλλων ἐπαναστατῶν. Μαζί του βρίσκεται πιθανώτατα κι ὁ Ρήγας γιὰ λίγο διάστημα. Ἄν ὁ Ψαλίδας εἶναι πράγματι, ὅπως πιστεύεται, ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Ἐρωτος Ἀποτελέσματα» (πρβλ. πῦθ πάνω σημ. Α' 14), τότε μᾶς λείπει πολλὰ ἢ ἀκόλουθη περικοπὴ τοῦ βιβλίου: «Αὕτη οὖν ἡ Πουλτάβα ἐστάθη καταφύγιον καὶ εἰς τὸν Μολδαβίας αὐθέντην τὸν Μαυροκορδάτον, λέγω, ἐκείνον, ὁ ὁποῖος προιδὼν τὸ σκληρόν τε καὶ βάρβαρον, οὐχ ἦττον δὲ καὶ τὸ ἄδικον τῆς κατ' αὐτοῦ ψήφου ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, ἔφυγε νυκτὸς μὲ ὀλίγους τινὰς δούλους του, ἀφείς τὸν θρόνον. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἦτον καὶ τ ι ς γ ρ α μ μ α τ ι κ ὸ ς τοῦ Καμαράση Ἀ ν τ ὶ ν ι ο ς καλούμενος Ζ α γ ω ρ α ῖ ο ς, ὁ δὲ τὸσον ὥραιος, ὅσον ἀγγίνους καὶ σπουδαῖος καὶ εἰδήμων πολλῶν γλωσσῶν». Τὴν περικοπὴ αὐτὴ ἐπρόσεξε ὁ φίλος Κ. Π α π α χ ρ ῖ σ τ ο ς (ἐ.ἀ.σ. 394), ὁ ὁποῖος πειστικὰ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ «γραμματικὸς Ἀντώνιος Ζαγοραῖος» δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Πρωτομάγιστρο Ρήγα. Σ' αὐτὸ τὸν κύκλο λοιπὸν τοῦ Φιραρῆ στὴν Πολτάβα καλλιιεργεῖ τίς νέες του γνωριμίες ὁ Ψαλίδας κι ἐδῶ ἴσως μυήθηκε μαζί μὲ τὸ Ρήγα σὲ κάποια μυστικὴ (τεκτονικὴ) πατριωτικὴ ὁργάνωση. Ἴσως ἐδῶ ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς ἢ «Ἐταιρείας» καὶ οἱ μεταγενέστερες διακλαδώσεις τῆς συνωμοσίας τοῦ Ρήγα. Κι ὁ Ψαλίδας, ἀσφαλῶς, κάπου ἦταν «μεμυημένος», γιὰ νὰ «συνδεθῇ» τόσο εὐκόλα μὲ τὸν ἄγνωστὸ του Περραιβὸς τὸ 1799. (Γιὰ τὸ Φιραρῆ βλ. Dascalakis, ἐ.ἀ.σ. 35, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία σχετικὴ).

12. Οἱ δύο πατριώτες συναντήθηκαν ἀργότερα στὴν Κέρκυρα καὶ γνωρίστηκαν ἀπὸ κοντά. «Συνομιλῶν ἐν Κερκύρᾳ μετὰ τοῦ ἀοιδίμου Ἀ. Ψαλίδα...», γράφει ὁ Περραιβὸς (Σύντ. βιογρ. Ρήγα, σ. 41). Ἡ συνάντησις ἐγίνε μετὰ τὰ 1799, ὁπότε γράφονταν τὰ γράμματα ποὺ ἀναφέραμε, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1817, ὁπότε ὁ Περραιβὸς ἔφυγε γιὰ τὴ Ρωσσία καὶ δὲν ξαναγύρισε, ὅσο τούλάχιστον ξέρω, στὴν Κέρκυρα. Σὲ κάποιο λοιπὸν ἀπὸ τὰ ταξίδια

πού ἔκανε (ιδίως ἐπὶ Ρώσων) στὰ Ἑπτάνησα ὁ Ψαλίδας ὡς «ἀπεσταλμένος» τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, συναντήθηκε μὲ τὸν Περραιβὸ καὶ γνωρίστηκαν ἀπὸ κοντά. Ἡ συνομιλία τους περι-στράφηκε πάλι γύρω ἀπὸ τὸ Ρ ή γ α: «Συνομιλῶν ἐν Κερκύρᾳ μετὰ τοῦ ἀοιδίου Ἀ. Ψαλίδα, διδασκάλου τῶν Ἰωαννίνων, περὶ τῶν συμβάντων τοῦ Ρήγα, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς κτλ...» (πρβλ. σημ. Γ' 2).

13. Κρῖνος, ἔ.δ.σ. 147β.

14. Henry Holland, Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc. during the years 1812 and 1813. London 1815, σ. 161 κέξ. Ἡ περικοπή πού παραθέτω εἶναι ἀπ' τὴν παλιά μετάφραση τοῦ Κ ρ ί ν ο υ (ἔ.δ.σ. 149α) καὶ Σ. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ῦ (ἔ.δ. σ. 475 σημ.).

15. H. Holland, ἔ.δ.

16. J. C. Hobhouse, A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810, London 1813, σ. 347-348 (σημ.).

17. T. Smart Hughes, Travels in Sicily, Crece and Albania... London 1820, τομ. Α' σ. 441 κέξ. καὶ 462 κέξ.—Τ' ἀποσπάσματα πού παραθέτω εἶναι ἀπὸ τὴ μετάφραση τῶν σχετικῶν κεφαλαίων τοῦ Ἀγγλου περιηγητοῦ πού ἐδημοσίευσε ὁ φίλος Γ ι ά ν ν η ς Ἀ ν α σ τ α σ ί ο υ σ τὴν ἐφημ. «Ἡπειρωτ. Ἀγών» (Ἰωαννίνων), 1 καὶ 9 Σεπτεμβρ. 1951.

18. Ἀλεξίου Πάλλη, Μελέται ἐπὶ τῆς ἀρχαίας χωρογραφίας καὶ ἱστορίας τῆς Ἡπείρου, στὸ περ. «Πανδώρα» τόμ. Θ' (1858-9), σ. 185α καὶ σημ. 1. — καὶ στὸ ἡμερολόγιο «Ἡ Ἡπειρος» τῆς Ἑλπ. Μαυρογορδάτου, ἔτος Γ', ἐν Κων)πόλει 1912, σ. 54.

19. Gabriel Rémérand, Ali de Tébelen, pacha de Janina, Paris 1928, σ. 214-215.—Εὐρ Σούρλα, Ὁ Ψαλίδας καὶ τὸ Συνέδριον τῆς Βιέννης. Μιά μεταωφθεῖσα διπλωματικὴ ἀποστολή, στὰ «Ἡπειρ. Χρονικά» IB' 1937, σ. 157-159.

20. G. Rémérand, ἔ.δ.—Πρβλ καὶ Χ. Σούλην, Ἡπειρ. Χρον. ΣΤ' 1931 σ. 185 καὶ Εὐρ. Σούρλαν, αὐτ. IB' 1937 σ. 294-299.

21. Κ. Ἀμάντου, Οἱ προνομιακοὶ Ὅρισμοὶ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, περ. «Ἑλληνικά» Θ' 1936, σ. 103-166. Πρβλ. Ν. Πανταζοπούλου, Τινὰ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν «προνομίων» ἐπὶ Τουρκοκρατίας, περ. «Ἀρχεῖον Ἰδιωτ. Δικαίου», τόμ. 10, 1943, σ. 449-471.—Ἰδιαίτερα γὰ τὰ Γιάννενα, βλ. Κ. Ἀμαντον, ἔ.δ. σ. 119-120 καὶ τοῦ ἴδιου, Ἡ ἀναγνώρισις ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν θρησκευτικῶν δικαιωμάτων τῶν Χριστιανῶν καὶ ὁ Ὅρισμός τοῦ Σινάν πασᾶ, στὰ «Ἡπειρ. Χρον.» Ε' 1930 σ. 208 κέξ.

22. Ν. Πανταζοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 463-4 καὶ τοῦ ἴδιου, Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, Ἀθ. 1947, σ. 84 καὶ 90-93.

23. Ν. Πανταζοπούλου, Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, Ἀθ. 1947, σ. 105.

24. Δημ. Ἀθανασίου, Πρὸς τοὺς Ἰωαννίτας, τοὺς φίλους μου συμπολίτας, περ. «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος» (Βιέννης), ἔτ. 1817, σ. 87.

25. Maurer, Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς, ἑλλ. μετάφρ. Χ. Πράτσικα καὶ Ε. Καραστάθη, τόμ. Α', Ἀθ. 1943, σ. 85.

26. Παντζόπ. ἔ.δ.σ. 105. 27. αὐτόθι, σ. 107.

28. Ἰω. Λαμπρίδου, Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα, τευχ. 9 (Ζαγοριακὰ β'), Ἀθ. 1889, σ. 34.—Παντζόπ. ἔ.δ.σ. 108.—πρβλ. Δ. Σάργου, Ζαγοριακῶν θεσμῶν ἔρευνα, στὰ «Ἡπ. Χρον.» Β' 1927, σ. 286 κέξ.

29. Πανταζόπ. ἔ.δ.σ. 104. 30. Maurer, ἔ.δ.σ. 96 § 38.

31. Βλ. πρόχειρα στοῦ Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἱστορ. Ἀλῆ πασᾶ, Ἀθ. 1896 σ. 681.

32. Γ. Μαριδάκη, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις ὡς ἔκφρασις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, περ. «Νέα Ἑστία» ΜΘ', τ. 571 (15 Ἀπρ. 1951) σ. 506α.

33. Ἰ. Βισβίζη, Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἑλλήν. Ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστριαίου. Μετ' ἀνεκδότων ἐγγράφων, Ἀθ. 1941, σ. 183 (πρβλ. αὐτόθι καὶ σ. 13).

34. Ὅτι ὁ Παλίδας προμηθεύεσθαι καὶ διάβαζε τὸ «Λόγιο Ἑρμῆ» τῆς Βιέννης φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Σταύρου, πού μελέτησε ὁ καθηγ. κ. Σωκρ. Κουγέας (βλ. Ἑπειρ. Χρον. ΙΔ' 1939 σ. 4) καὶ ἀπὸ τῆ γνωστῆ ἐπιστολῇ τοῦ Παλίδα πρὸς τὸν Ἰ. Ζαμπέλιο (βλ. πῦδ πάνω σημ. Β' 16).

35. Κ. Κούμα, Ἱστορία τῶν Ἀνθρῶπ. Πράξεων... τόμ. ΙΒ', ἐν Βιέννῃ 1832, σ. 575.

36. Πρβλ. Φ. Μιχαλοπούλου, Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ Νεοελλ. Ἀναγέννησις, Ἀθ. 1930, σ. 55.

37. Τὴν ἐπιστολὴ αὐτῇ, γραμμὴν ἀπὸ τὸν Χριστόδουλο Εὐθυμίου. δημοσιεύει ὁ Π. Ζερλέντης, στὸ περ. «Παρνασσός», Θ' 1885 σ. 327.

38. Γούδας. ἔ.ἀ.σ. 293.— Κρίνος, ἔ.ἀ.σ. 148β.

39. Ὡς σημειωθῇ ὅτι καὶ ὁ συντηρητικὸς κατὰ τὰ ἄλλα Νεόφυτος Δούκας (1760-1945) μίλησε μὲ δριμύτητα γιὰ τὸν ἀνώτερο κλῆρο καὶ τοὺς μοναχοὺς τῆς ἐποχῆς του. Βλ. Σοφ. Λώλη, Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Νεοφύτου Δούκα, Νέα Ὑόρκη 1949, ἰδίως σ. 89.

40. Τὸ κείμενο τοῦ Φιλητᾶ δημοσιεύει ὁ Σπ. Ἀραβαντινός (Ἱστορ. Ἀλῆ πασᾶ σ. 475 σημ.) ἀπὸ ἀνέκδοτα χειρόγραφα πού κατεῖχε (πρβλ. αὐτόθι, σ. μβ'). Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ἀλῆ μὲ τὸ Λουκᾶ καὶ Θανάση Βάγια, βλ. Ε. Π. Φωτιάδου, Συμβολὴ εἰς τὴν περὶ τοῦ Θανάση Βάγια ἔρευναν, «Ἑπειρ. Χρον.» Α' 1926, σ. 304-312 (ἰδίως σ. 305, ὅπου καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία).

41. «Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἥτοι λόγος περὶ Ἑλευθερίας... παρὰ ἀνωνύμου τοῦ Ἑλλήνος. Ἐν Ἰταλίᾳ 1806», σ. 44.— Οἱ παραπομπές μου γίνονται στὶς σελίδες τοῦ πρωτοτύπου, τὶς ὁποῖες βρῖσκει ὁ ἀναγνώστης καὶ στὶς δυὸ μεταγενέστερες ἐπανεκδόσεις Ν. Τομαδάκη (Ἀθ. 1949) καὶ Γ. Βαλέτα (Ἀθ. 1949).

42. Παίρνω τὴν περικοπὴ αὐτῇ τῆς «Ἐφημερίδος» (τοῦ 1791) ἀπὸ τῆ γνωστῆ μελέτῃ τοῦ Δημοσθ. Ρούσσου, Αἱ πρῶται ἑλληνικαὶ ἑφημερίδες, πρωτοδημοσιευμένη στὴν ἑφημ. «Ἑλευθερον Βῆμα» 25-30 Νοεμβρ. 1928 καὶ ἀργότερα στὸ περ. «Νέον Κράτος» Δ' 1940, σ. 557 κξ. (ἡ πῦδ πάνω περικοπὴ στὴ σ. 668). Βλ. καὶ D. Russo, Studi istorice Greco-Romane. Opere postume, publicate supt ingrijirea lui C. Giurescu de A. si N. Camariano, Bucuresti 1939, τόμ. Β' σ. 351-398.

43. Πρβλ. πῦδ πάνω σημ. Γ' 3.

44. Ἑλλήν. Νομαρχία. σ. 198, 199, 216.

45. Πρβλ. π.χ. Ν. Α. Βέη, Ὁ διδάσκαλος Δημήτριος Βόντας ὁ Ἰωαννῆς καὶ περιουσιακαὶ παρακαταθῆκαι αὐτοῦ, στὸν τόμο «Ἐπιστημον. Μνημόσυνον Γεωργίου Κ. Γαρυδία», Ἀθ. 1939 σ. 65-75.

46. Πρβλ. Σ. Κουγέας, Τὸ ἡπειρωτικὸν ἀρχεῖον Σταύρου Ἰωάννου. «Ἑπειρωτ. Χρονικά» ΙΔ' 1939, σ. 24.— Οἱ ἀνέκδοτες ἐπιστολές τοῦ Rouqueville, πού ἐτοιμάζω γιὰ ἔκδοσιν (βλ. πῦδ πάνω, σημ. Γ' 3), περιέχουν πολλὰ χαρακτηριστικὰ τέτοια στοιχεῖα.

47. Σ. Κουγέας, ἔ.ἀ.σ. 34. 48. αὐτόθι. σ. 11. 49. Ἑπειρ. Χρον. ΙΙ' 1938 σ. 5 καὶ 43-44.

50. Κουγέας, ἔ.ἀ.σ. 137-138. Δημοσιεύω τὴν περικοπὴ μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου, ὅπως τὸ ἀντέγραψα ἀπὸ τὸ Ἱστορ. Ἀρχεῖο τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης (ἀρ. 10446). Σημειῶνω ὅτι στὸν προτελευταῖο στίχο διαβάζω καθαρὰ «ἡμορρατα» (τὸ ἥμορο—τὰ ἥμορρα), ἀντὶ τοῦ «ἡμράτια» πού ὑπάρχει στὸ δημοσίευμα.

51. Πρβλ. καὶ Κουγέας, ἔ.ἀ.σ. 138 (ἀρ. ἐγγρ. 10447).

52. Βρίσκεται στὰ Γιάννενα, στὸ οἰκογενειακὸ ἀρχεῖο τοῦ κ. Πουτέση (ὁδὸς Βηλαρᾶ 87), τὸν ὁποῖο καὶ ἀπὸ δὴ εὐχαριστῶ.

53. Πρβλ. Κρίνον, ἔ.ἀ.σ. 147.

54. Κ. Ράδου, Οἱ Σουλῶται καὶ οἱ Ἀρματολῶι ἐν Ἑπτανήσῳ, στὴν «Ἑπετ. Φιλολ. Συλλ. Παρνασσού» ΙΒ' 1916 σ. 31-108.— Π. Ζερλέντης, Συνθήκη Ἑπτανήσιων καὶ Ἀλῆ πασᾶ ἔτει 1803, Ἀθ. 1921.— Βασ. Στεφανίδου, Ὁ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάντιος ὁ Λέσβιος. Ἀθ. 1934.— Ν. Σβώρων, Ἑγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἐν Λευκάδι κλέφτας καὶ ἀρματολούς, στὴν «Ἑπετ. τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Α' 1939, σ. 105-123.

55. Βλ. πὺὸ κάτω σημ. Γ' 40.

56. «Οἱ δυστυχεῖς Ἰωαννῖται, εὐτυχεῖς ὄντες ποτέ, τανὺν κατήντησαν νὰ περιφέρωνται εἰς τὰ χωρία, ζητοῦντες ψωμί ἐλεημοσύνην διὰ νὰ τραφοῦν αὐτοὶ καὶ τὰ παιδιὰ των...», γράφει ἕνας σύγχρονος Φιλικὸς (Εμμ. Ξάνθου, Ἀπομνημ. ἔκδ. β' Ἀθ. 1939, σ. 104). Χαρακτηριστικὲς ἐνθυμήσεις καὶ στὸ «Σημειωματὰρι τοῦ Γεροκαλαμίνου» τοῦ Κ. Κρυστάλλη (Πεζογραφήματα, Ἀθ. 1894, σ. 44), ποὺ ὁ Δ. Λουκόπουλος τὸ ξανατύπωσε ὡς ἀνέκδοτο χειρόγραφο χρονικὸ στὸ «Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλάδος», τοῦ 1933, σ. 129-144.

57. Κρυστάλλης, ἔ.ἀ. σ. 284-285 (ἀρ. ἐγγρ. 142).

58. Καλοκινήματα, σ. 3.

59. Καλοκινήματα σ. 24.

60. Ἰω. Βηλαρά, Ἀπαντα, ἐπιμελεῖα Γ. Βαβαρέτου, Ἀθ. [1935], σ. 245.

61. Ἀπὸ ἀνέκδοτο χειρόγραφο τοῦ Ψαλῖδα, ποὺ δημοσιεύει ὁ Σ. Κρυτίνος, ἔ.ἀ. σ. 147β,² καὶ ἀναδημοσιεύει κι ὁ Σ. Ἀραβαντινός, ἔ.ἀ. σ. 438, σημ. 1.

62. Βλ. πὺὸ κάτω τὴν ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Ψαλῖδα τῆς 18 Ἰανουαρίου 1824 πρὸς τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδαίτο.

63. Ἡπειρ. Χρον. Β' 1927, σ. 282.

64. Τὸ ἐπισόδιον αὐτὸ μᾶς τὸ διέσωσε ὁ Γούδας, ἔ.ἀ. σ. 297-298, ὅπως τὸ ἄκουσε «σχεδὸν αὐτολεξεῖ παρὰ τῆς σεβασμίας Βασιλικῆς Ψαλῖδα».—Γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ διέτρεξε νὰ δολοφονηθῇ στὰ Γιάννενα ὁ Rouqueville γράφει ὁ ἴδιος, Histoire de la régénération de la Grèce, ἑλλην. μετάφρ. Ξ. Ζύγουρα, τόμ. Α' Ἀθ. 1890, σ. 251.—Σχετικοὶ θρύλοι καὶ σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Ν. Σπ. [= ?] στὸ περ. «Ἑβδομάς» Α', ἀρ. 6 (8 Ἀπρ. 1984), στὸ «Δελτίον τῆς Ἑβδομάδος», σ. 3.

65. Σπ. Λάπρου, Περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας, στὴν «Ἑπετ. Φιλολ. Συλλ. Παρνασσού» ΙΒ' 1916, σ. 152.

Δ' — Ο ΨΑΛΙΔΑΣ, Η ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Ο ΦΩΤΙΣΜΕΝΟΣ ΣΟΦΟΣ, ποὺ ἔταξε τὸν ἑαυτὸ του κι ὅλες του τὶς δυνάμεις στὴν ὑπηρεσία τῆς Πατρίδος, ὁ φιλελεύθερος πατριώτης, ποὺ μόχθησε ὅσο λίγοι στὰ χρόνια του γιὰ τὴν ἀφύπνιση, τὸ φωτισμὸ καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους, ὁ στενὸς συνεργάτης τῶν κύκλων τοῦ Ρήγα, ὁ φίλος, συναγωνιστὴς καὶ συνοδοιπόρος τοῦ Περγαίτου, τοῦ Κοραῖ, τοῦ Βηλαρά, τοῦ Σακελλάριου, τοῦ Κυρίτση Καραγιάννη, τοῦ Κωλέττη, τοῦ Ζαμπέλιου κι ὅλων τῶν ἀνήσυχων στοιχείων τῆς ἐποχῆς του, συμμετεῖχε πάντοτε—καὶ μεταξὺ τῶν πρώτων μάλιστα—σὲ κάθε πατριωτικὴ κίνηση ποὺ ἀπέβλεπε στὴν προετοιμασία τῆς μελλούμενης ἀνάστασης τοῦ Γένους, σὲ κάθε μυστικὸ σχέδιο καὶ σὲ κάθε προπαρασκευαστικὴ—γιὰ ἔμμεση ἢ ἄμεση δράση—ἐνέργεια.

Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία ὑπολογίζει πολὺ καὶ προσδοκᾷ πάμπολλα ἀπὸ τοὺς πατριωτικοὺς κύκλους τῶν Γιαννίνων. Στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ γύρω τῆς εἶναι συγκεντρωμένες πολλὲς ἐθνικὲς δυνάμεις, ποὺ θὰ δώσουν χρήσιμους παράγοντες στὸ σχεδιαζόμενο ἀγῶνα. Οἱ Ἡπειρώτες ἀρχηγοὶ κι οἱ ἄλλοι πρωτεργάτες τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας γνωρίζουν καλὰ πρόσωπα καὶ πράγματα¹.

Στὰ 1818 ἔχουν ἤδη κατηχηθῇ στὸ μεγάλο μυστικὸ ὅλοι οἱ πατριωτικοὶ κύκλοι τῶν Γιαννίνων καὶ ἡ κατήχησις προχωρεῖ τολμηρὰ κι ὡς τὸ στενὸ περι-

βάλλον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Κάποιοι τολμηρότεροι ἀποφασίζουν νὰ προσηλυτίσουν καὶ τὸν ἴδιο τὸ Βεζύρη, ἀλλὰ ἡ φρόνησις τῶν συνετῶν Ἡπειρωτῶν τοὺς ἀποτρέπει².

«Ἡ Ἑταιρεία ἐπολλαπλασιάσθη εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ τὰ πέριξ μέρη πρὸς ὅλους τοὺς *πολεμικοὺς καὶ πολιτικοὺς τῶν*»³. Ὁ φλογερὸς κι ἀνήσυχος Διδάσκαλος τοῦ Γένους παίζει ἀσφαλῶς σημαντικὸ ρόλο σ' ὅλην αὐτὴ τὴν κίνησι. Ἀλλωστε καὶ κάποιοι στενοὶ σύγγενεῖς του, ποὺ ζοῦσαν στὴ Ρωσσία καὶ στὶς Παραδουνάβειες χῶρες, κινοῦνται τώρα πυρετωδῶς γιὰ τὴν προετοιμασία τῶν ἐξορμήσεων τοῦ Ὑψηλάντη⁴.

Σὲ λίγο, ἡ πολιτορχία τοῦ ἀποστάτη Βεζύρη τῶν Γιαννίνων ἀπ' τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα ἀπασχολεῖ ζωηρὰ τοὺς Φιλικούς, ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητὴ αὐτὴ εὐκαιρία⁵. Οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοί, καὶ ἰδιαίτερα οἱ Σουλιώτες, παίζουν ἤδη τὸ διπλὸ παιγνίδι τοὺς στὶς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, γιὰ νὰ παρατείνουν τὴν ἀπασχόλησι τῶν ἐχθρικών δυνάμεων στὴν Ἡπειρο. Ἐκτακτοὶ ἀπεσταλμένοι τῆς Φιλικῆς ἐτοιμάζονται γιὰ τὰ Γιάννενα: «Ἐκεῖ εἶναι συναγμένοι ὅλοι οἱ γενναῖοι ἄνδρες τοῦ Γένους μας ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Ἑλλάδος», γράφουν οἱ σχετικὰς ἐπιστολὰς τῶν ὀργανωτῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. «Ἐκεῖ εἶναι συναγμένοι ὅλοι οἱ καπιτάνοι τῆς Θεσσαλίας, Λεβαδείας, Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προσμένει νινὰς τὰς μεγαλυτέρας δουλεύσεις... Ἐκεῖ τοὺς εὐρίσκει ὅλους μαζί καὶ τοὺς καταπέθει βέβαια μὲ μεγάλην εὐκολίαν...»⁶.

Οἱ ἴδιοι μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ζωηρὰς ζυμώσεις γίνονται στὰ στρατόπεδα τῆς Ἡπείρου:

«Ὁ Πενθερὸς [ἔτσι ἀποκαλεῖται κρυπτογραφικὰ ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατὰ τὸν μυστικὸν κώδικα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας] ἀντιστέκεται γενναίως· δὲν ἦταν ἀχαμνὴ αὐτὴ ἡ σκηνή, νὰ ἐσυντροφεύετο μὲ γνώμας καὶ ἔργα τῶν Κυρίων, καὶ ἀναμφιβόλως ἠθέλαμεν ὠφεληθῇ μεγάλως, ὅταν ἡ Ἀθηνᾶ συντροφεύῃ τὸν Ἀρην...». Καὶ σ' ἄλλῃ ἐπιστολῇ ἀναφέρεται ὅτι: «Ὁ Πενθερὸς εἰσέτι δὲν ἐξέπνευσε καὶ ἐλπίζονται καὶ ἀπ' αὐτὸν καλὰ πρῶτα· διότι, ὡς ἐβεβαιώθη ἀπὸ ἑνὸς Ἀρχιερέα, εἶναι ὁ λὸς ὅλως εἰς τὴν ὑπόθεσιν. Δὲν πρέπει νὰ ἀμεληθῶσι τὰ ὅσα γράφουσιν οἱ Ἐπίτροποι πρὸς τοὺς ἐδῶ...»⁷.

Ὁ γαμπρὸς τοῦ Παλίδα, ὁ γατρὸς Λουκάς Βάγιας, ἔμπιστος τοῦ Ἀλῆ, «ἐβγήκεν ἀπὸ μέσα μὲ ἀρκετὴν ποσότητα χρημάτων καὶ ἔγινεν ἄφαντος, μὴν ἠξεύροντας κανεὶς ποῦ ἐπῆγεν», πληροφορεῖ στὶς 9 Ἰανουαρίου 1821 ὁ φιλικὸς Μάνθος Ριζάρης τὸν Ξάνθο⁸. Θὰ τὸν βροῦμε ἀργότερα στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, στὸ πλευρὸ τοῦ Μαυροκορδάτου⁹.

Ὁ προεστὸς τοῦ Ζαγοριοῦ, ὁ κύρ-Ἀλέξης Νοῦτσος, συναποκομίζει κι αὐτὸς ὅσους θησαυροὺς μπορεῖ καὶ κατεβαίνει στὴν ἀγωνιζόμενη Ἑλλάδα¹⁰. Τὸ ἴδιο ἐπιχειρεῖ ὁ τραγικὸς κύρ-Μάνθος Οἰκονόμου¹¹, γραμματικοὶ καὶ σύμβουλοι τοῦ Ἀλῆ, καὶ πληθὸς παλληκάρια κι ὀπλαρχηγοί, Ἕλληνες καὶ Τουρκαλβανοί¹².

Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία ἔχει κάνει πλούσια συγκομιδὴ στελεχῶν, παλληκαριῶν καὶ χρημάτων στὰ Γιάννενα.

Ὁ Ὑψηλάντης διορίζει «Ἀρχηγὸ τῶν Ἡπειρωτικῶν Ὀπλῶν» τὸ Χ ρ ι - σ τ ό φ ο ρ ο Π ε ρ ρ α ι β ό, τὸ γνωστό ἀγωνιστὴ τῆς Πάργας, παλιὸ σύντροφο τοῦ Ρήγα καὶ στενὸ φίλο τοῦ Ψαλίδα, ὅπως εἶδαμε. «Σᾶς στέλλω — γράφει ἡ σχετικὴ προκήρυξη τοῦ Ὑψηλάντη (7 Ὀκτ. 1820)— *τὸν ἀνδρεῖον καὶ γενναῖον Περραιβόν, τὸν παλαῖον συναγωνιστὴν σας, μὲ τὸν ὁποῖον πολλάκις συνηγωνίσθητε κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς Πατρίδος καὶ ἐμοιράσατε εὐτυχίας καὶ τάλαιπωρίας...*»¹³.

Ὁ Περραιβός, ὅστερ' ἀπὸ μεγάλο ταξίδι (Βεσσαραβία—Κων/πολη—Ὑδρα—Μάνη), καθυστέρησε ἀρκετὰ στὴ Μάνη¹⁴, ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821¹⁵ ἔφτασε στὸ Σούλι. Εἶναι δυνατὸν νὰ μὴν ἐπικοινωνήσῃ στὴν Ἡπειρο μὲ τὸν Ψαλίδα, τὸν παλιὸ γνώριμο καὶ συνεργάτη του στὶς παλιές συνομοτικές τους ἐνέργειες ;¹⁶

Ἄλλος ἀπεσταλμένος τῆς Φιλικῆς στὴν Ἡπειρο, ὁ Μετσοβίτης Δ η μ ή - τ ρ ι ο ς Ὑ π α τ ρ ο ς, δὲν ἔφτασε δυστυχῶς στὸν προορισμὸ του¹⁷. Ἐφτασε ὅμως σὲ λίγο ὁ Ἡπειρωτομακεδόνας (ἀπὸ τὴ Μηλιά τοῦ Μετσόβου) ἀγωνιστὴς Ἀ ν α - σ τ ά σ ι ο ς Κ α ρ α μ ή ς, γνώρισε ἀπὸ κοντὰ στὰ Ζαγοροχώρια τὴν τοπικὴ (ἐπαναστατικὴ ὁργάνωση, συνδέθηκε μαζί της καὶ μᾶς ἄφησε, εὐτυχῶς, σημαν- τικὲς πληροφορίες σὲ μιὰ Ἐκθεση πού συνέταξε ἀργότερα (24 Ἰουνίου 1822) πρὸς τὴν Προσωρινὴ Διοίκησιν τῆς Ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος.

Στὰ Ζαγοροχώρια ἔχει καταφύγει ὁ Ψαλίδας, ὁ στενός του φίλος Βηλαρᾶς καὶ πλῆθος ἄλλοι Γιαννιώτες, ἀπὸ τὸν Αὔγουστο τοῦ 1820, πού ἄρχισαν οἱ ἐχθροπραξίες κατὰ τοῦ Ἀλῆ καὶ καταστράφηκαν τὰ Γιάννενα.

Ἐδῶ εἶναι, φαίνεται, ἡ κ ε ν τ ρ ι κ ῆ ἐ π α ν α σ τ α τ ι κ ῆ ὁ ρ γ ά - ν ω σ η, πού καθοδηγεῖ τὸν ἀγῶνα στὴν Ἡπειρο τὶς παραμονές καὶ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Μεγάλου Εἰκοσιένα. Ἀπὸ δῶ κατευθύνονται οἱ μυστικὲς ἐνέργειες γιὰ τὴν κατήχησιν καὶ τὸν προσηλυτισμὸ στὰ σχέδια τῆς Φιλικῆς ὅλων τῶν σημαν- τικῶν παραγόντων πού βρίσκονται συγκεντρωμένοι στὰ Γιάννενα καὶ στὰ δυὸ ἀντίμαχα στρατόπεδα τῆς Ἡπείρου. Ἀπὸ δῶ φυγαδεύονται ὅστερα γιὰ τὴν ἐπα- ναστατημένη Ἑλλάδα ὅλοι οἱ πατριῶτες καὶ οἱ ὀπλαρχηγοί. Ἐδῶ συγκεντρώνεται τὸ ἄφθονο ἡπειρωτικὸ χοῦμα καὶ διοχετεύεται στοὺς ἀγωνιζόμενους ἀδελφούς.

Τὴν ὁργάνωση αὐτὴ καὶ τὴν περίφημη «*Κάσσα τῶν Γιαννίων*» διευθύνει στὸ Τσεπέλοβο τοῦ Ζαγοριοῦ, ὁ γιατρὸς καὶ ποιητὴς Ἰ ω ά ν ν η ς Β η λ α ρ ά ς (1771 — 1823), ὁ γνωστός παλιὸς ἐπαναστάτης τῆς Βενετίας, πού κινδύνευσε σοβαρὰ γιὰ τὶς τολμηρὲς ἐπαναστατικὲς του ἐνέργειες στὰ φοιτητικὰ του χρόνια, καὶ ἂν κάποια καλὴ τύχη δὲν τὸν βοηθοῦσε, θᾶχε ὑποστῇ τότε (1797) τὸ μαρτύριο τοῦ Ρήγα, ἕνα χρόνο περίπου πρὶν ἀπὸ τὸ Θεσσαλὸ Πρωτομάρτυρα¹⁸. Στὸ πλευρὸ τοῦ Βηλαρᾶ βρίσκεται ὁ Ψ α λ ί δ α ς καὶ οἱ δυὸ μαζί — συνοδοιπόροι στὸν ἐθνοδια- φωτιστικὸν ἀγῶνα πάντα, συνοδοιπόροι καὶ στὸν ἀπελευθερωτικὸ — ἐπεκτείνουν τὴ δράσιν, συντονίζουν τὶς ἐνέργειες, συσπειρώνουν γύρω τους ὅλα τὰ χρήσιμα στοιχεῖα καὶ καταστρώνουν τὰ σχέδια γ ι α ν ᾶ ξ ε σ η κ ῶ σ ο υ ν ὁ λ ὁ κ λ η ρ η τ ῆ ν Ἡ π ε ι ρ ο.

Ἡ ἐκθεσὶς τοῦ Ἀναστ. Καραμίχου (24 Ἰουν. 1822), ποὺ προανέφερα, μᾶς πληροφορεῖ ἀρκετὰ πράγματα γιὰ ὅλην αὐτὴ τὴν κίνηση. Παραθέτω μερικὲς περικοπὲς ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Καρμίχου, γιὰτὶ μεταφέρει, ὅπως θὰ ἰδοῦμε,

τὶς σκέψεις καὶ τὰ σχέδια τῶν πατριωτικῶν κύκλων τοῦ Βηλαρά καὶ τοῦ Παλίδου καὶ ἐκθέτει τὶς ἐπαναστατικὰς τοὺς ἐνέργειες :

Ο ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ

(Ἀπὸ παλιὰ εὐλογγραφία)

«... Δεκαοκτὼ ἤδη μῆνας διατρίψας εἰς τὴν Ἑπειρον καὶ Θεσσαλίαν, ἐπροδιάθεσα τὰ πνεύματα τῶν κατοίκων καὶ ἔβαλα συστηματικῶς τὰς βάσεις μιᾶς γενικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῶν τυράννων, εὐθύς ὅταν ἤθελε δοθῇ ἡ καλὴ περίστασις. Συνεννοήθην μὲ πολλοὺς φιλογενεῖς ἄνδρας, οἵτινες μὲ ἱερὰς ὀρκους ὑπεσχέθησαν πίστιν καὶ προθυμίαν, καὶ εἶναι ἔτοιμοι νὰ συνεισφέρωσιν ἕκαστος ὅ,τι δύναται ὑπὲρ τῆς κοινῆς καὶ ἰδίας τῶν ἐλευθερίας.

Ἀπελθὼν δὲ καὶ εἰς τὸ Ζαγόρι, συνωμίλησα μετὰ τοῦ ἐξοχωτάτου Ἰωάννου Βηλαρά, ἀνδρὸς ἐπισήμου διὰ τὴν παιδείαν καὶ φρόνησίν του, ὅστις μὲ ὑπεσχέθη ὡσαύτως τὴν πρὸς τὸ ἔθνος πίστιν καὶ προθυμίαν. Τὸν καλὸν τοῦτον πατριώτην ἐκρίναμεν μετὰ τοῦ κυρίου Δη-

μητρίου Κωνσταντίνου Ἀθανασίου¹⁹ ἄξιον νὰ εἶναι ἐπιστάτης καὶ φύλαξ τῶν ὅσων χορημάτων ἤθελε δυνηθῇ νὰ συνάξῃ ἀπὸ φιλογενεῖς καὶ ἐλευθερόφρονες πολίτας· καὶ εἴμεθα εὐέλπιδες ὅτι ἡ ἐθνικὴ αὕτη Κάσσων Ἰωάννινων ἔμπορεῖ νὰ σταθῇ μίαν ἡμέραν ὡφελιμωτάτῃ εἰς τὴν ἐξόπλισιν ἐκείνων τῶν μερῶν.

Πόσον μέγα συμφέρον εἶναι εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἐθνικῆς μας ἐλευθερίας τὸ νὰ ἐνεργηθῇ τακτικῶς ἡ ἐπανάστασις τῶν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη εὐρισκομένων ἀνδρείων ὁμογενῶν, κανεὶς δὲν ἀμφιβάλλει... .

... Ἐὰν ἦσαν εἰς τὰ ὄπλα τὸ Μέτσοβον, τὰ Χάσια, τὸ Ζαγόρι, τὰ Ἰωάννινα, τὰ Γρεβενά, ποῦ ἤθελεν εὑρεῖ καιρὸν ὁ Χουρσίτης νὰ συνάξῃ τόσας χιλιάδας καὶ νὰ ἀπειλῇ εἰσβολὴν εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Ἑλλάδος; Εἶναι ὅμως καιρὸς καὶ τὸ νέφος τοῦτο νὰ διαλύσωμεν καὶ πᾶν ἄλλο εἰς τὸ ἔξῃς νὰ ἐμποδίσωμεν, ἐὰν δεῖξωμεν θερμότητα καὶ ζῆλον ἐθνικόν, ὅποιον ἀπαιτεῖ μία τοιαύτη ἐθνικὴ ἐπανάστασις.

Προβάλλω λοιπὸν μὲ σέβας βαθύτατον πρὸς τὴν Ὑπερτάτην τοῦ Ἑθνους Βουλὴν:

α') "Οτι συμφέρει νὰ γράψῃ πρὸς τὸν προειρημένον ἐξοχώτατον Ἰωάννην Βηλαράν, ἐπικυροῦσα αὐτὸν εἰς τὴν ἐπιστάσιαν καὶ φύλαξιν τῶν γινομένων συνδρομῶν, ἐνθαρρύνουσα τὸν ζῆλόν του καὶ διδοῦσα εἰς αὐτὸν τὰς ἀπαιτουμένας κατὰ καιρὸν διαταγὰς.

β') Νὰ ἐμπιστευθῇ καὶ εἰς ἐμὲ ἰσχύν τινα καὶ κῦρος, διὰ τὰ παρευρίσκωμαι εἰς τὰ σύνορα τῆς Ἡπείρου καὶ νὰ ἐνεργῶ πάντα τὰ ἀναγκαῖα μέσα διὰ τὰ συνάψω εἰς ἓν τὰς ἰδέας τῶν προειδοποιημένων ὁμογενῶν καὶ διὰ τῆς μυστικῆς συγκοινωνίας νὰ τοὺς καταστήσω ἓν σῶμα.

γ') Νὰ σταλθῇ εἰς τὴν Ἡπειρον ἐντεῦθεν καὶ ἐκ τῶν νήσων τῆς Ἑλλάδος ἀρκετὴ στρατιωτικὴ δύναμις, ἥτις ἐπιφανεῖσα, νὰ συνταράξῃ τοὺς ἐχθρούς, καὶ ἐμψυχώσασα τοὺς ὁμογενεῖς, νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς καιρὸν νὰ ἐγερθῶσι καὶ νὰ συγκροτήσωσι στρατιωτικὰ σώματα...»²⁰.

Οἱ προτάσεις αὐτές, τὶς ὁποῦς ὑποβάλλει στὴ Βουλὴ τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος ὁ Ἀναστ. Καραμῦχος, εἶναι ἀκριβῶς τὰ σχέδια πού εἶχαν καταστρώσει στὰ Ζαγοροχώρια τὴν ἐποχὴ αὐτὴ οἱ πατριῶτες τῆς Ἡπείρου μ' ἐπικεφαλῆς τὸ Βηλαρά καὶ τὸν Ψαλίδα. Ἀλλ' ἄς ἀκούσουμε καλύτερα τὸν ἴδιο τὸν Ψαλίδα πῶς ἐκθέτει ὅλες αὐτὲς τὶς ἐπαναστατικὰς ἐνέργειες.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1822 ὁ Ψαλίδας, ἀφήνοντας τὰ Ζαγοροχώρια, περνάει στὴν Κέρκυρα²¹, γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσῃ ἀπὸ καὶ μὲ τὴν προσωρινὴ Ἐπαναστατικὴ Διοίκησιν. Ἐκεῖ συντάσσει ἀμέσως καὶ στέλνει ἓνα ὑπόμνημα «*Πρὸς τὴ γενναίωτατη Βουλὴ καὶ τὸν ἐκλαμπρότατο Πρίγκηπα τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους*», τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, ὅπου, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, γράφει :

«Ὅσο ξακολουθοῦσε ἡ πολιορκία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀπὸ τὸ Σουλιάνο, σκορπισμένοι καὶ καταστρεφμένοι ἀπὸ τὴν πυρκαγιά τῶν Γιαννίνων, κάτι ἐλπίζαμε. Ἀφοῦ ὅμως ἔπεσε [= τελέωτε] ὁ πόλεμος τοῦ Ἀλῆ, ἀρχίσαμε νὰ γυρεύουμε τρόπο νὰ σηκώσουμε τὴν Ἡπειρο.

Μὲ τὸ μέσον τοῦ Λαπαῆ, παλαιοῦ γραμματικοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ²², καὶ τοῦ Ἀθ. Καραμίχα, ἐκάναμεν ἓνα σχέδιον γενικὸν πολεμικόν, μὲ τὴν χωρογραφίαν τῆς Ἡπείρου καὶ γιὰ τὸν πολεμικὸν χαρακτῆρα τῶν Ἀρβανιτῶν, τῆς μόνης πιθανὰ βοηθητικῆς μας δυνάμεως στὴν Ἡπειρο, κατὰ τὸ παρόν.

Λὲν ἔλειψε μὲ τὸ ἴδιο μέσον κι ἄλλος φιλογενὴς Ἡπειρώτης, Ἰωάννης ὁ Βηλαράς, νὰ στείλῃ ἀναφορὰν πρὸς τὸν Ἐκλαμπρότατον Πρίγκηπα διὰ μίαν κοινὴν κάσσαν τῶν Ἰωαννίνων. Αὐτὴ κατὰ δυστυχίαν ἐκάη καὶ δὲν ἤξεύρομεν τί ἀπόγινε...»²³.

Ἀγροικηθήκαμεν [= συνενγνηθήκαμε] μὲ τὸν ἴδιον Βηλαράν, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς τὰ χωριά τῶν Ἰωαννίνων Ζαγόρια, κατὰ τὴν ἀπόφασιν ὁποῦ ἐκάμαμεν νὰ ἐνεργῇ αὐτὸς ἐκεῖ καὶ ἐγὼ ἀπ' ἐδῶ ἀπὸ τοὺς Κορφούς.

Τὸ σχέδιον εἶναι νὰ σηκώσουν τ' ἄρματα ὅλη ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Ἡπείρου, ὀνομαζόμενοι Παρακαλαμίτες,

νὰ ἐνωθοῦν μὲ τοὺς Σουλιῶτες, χωρὶὰ τῆς Κόνιτσας καὶ νὰ φθάσουν ἕως τὸ Ἀργυροκάστρον, ἀφοῦ ἐνωθοῦν μὲ ἐκεῖνο τῆς Παλιᾶς Πογωνιανῆς, καὶ νὰ σύρουν στὸ μέρος τους τοὺς ἐκεῖ χαύνους Ἀρβανῖτες . . .»²⁴.

Τὰ ὑπομνήματα αὐτὰ τοῦ Καραμῖχου καὶ τοῦ Ψαλῖδα, καθὼς καὶ ἄλλα ἀκόμα τοῦ δευτέρου πρὸς τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο, ποὺ ἀκολούθησαν, εἶναι μοναδικὰ ἱστορικὰ ντοκουμέντα καὶ ἀποκαλύπτουν ἄγνωστες πτυχὲς τῶν ἀγώνων τοῦ Εἰκοσιένα στὴν Ἠπειρο. Ἐδῶ ζωγραφίζεται ἀνάγλυφος ὁ Ψαλῖδας, οἱ ἀσταμάητες πατριωτικὲς τοῦ ἐνέργειες, τὰ μεγάλα του σχέδια καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ του δράση. Δυστυχῶς, δὲν ἔχουμε ὁλόκληρο τὸ κείμενο τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς τοῦ Ψαλῖδα, ποὺ παρέθεσα πρὸςπάνω. Ὁ Βλαχογιάννης, ποὺ τὴν παρουσίασε, σημειώνει ὅτι ἀκολουθοῦν πρὸς κάτω λεπτομέρειες γιὰ πολεμοφόδια καὶ χρήματα καὶ ὁ Ψαλῖδας ζηταί ἀπ' τὸ Μαυροκορδάτο νὰ τοὺς ἐφοδιάσῃ μὲ σχετικὴ ἐξουσιοδότηση, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἐνέργοῦν σὰν ἐπίσημοι ἐκπρόσωποι τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως στὴν Ἠπειρο· ζηταί: «*δυνὰ ἀποδείξεις πληρεξουσιότητος, εἰς ἐμένα καὶ τὸν Βηλαράν*».

Δυστυχῶς, ὁ Μαυροκορδάτος δὲν μπόρεσε ἢ δὲ θέλησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν πολεμικὴν ἐπιχειρήσειν πρὸς τὴν Ἠπειρο. Τὰ σχέδια τοῦ Ψαλῖδα καὶ τοῦ Βηλαρά γιὰ τὴν ἐξέγερση τῶν μαχητικώτατων ἐπαρχιῶν τῆς Ἠπείρου, ἀπὸ τὸ Σούλι ὡς τὸν Καλαμά, τὴν Πωγωνιανὴ καὶ τὴν Κόνιτσα καὶ ὡς τ' Ἀργυροκάστρο καὶ τὴ Χιμάρα, ἔμειναν χωρὶς καμμιὰ σχεδὸν ἐπίσημη ὑποστήριξη ἀπ' τὸ κέντρο. Εἶναι βέβαιο ὅμως ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος ἔλαβε σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν του τὴν ὑποδείξειν καὶ τὰ σχέδια τοῦ Ψαλῖδα καὶ τοῦ Βηλαρά. Ἡ πατριωτικὴ ὀργάνωσις τῶν Ἠπειρωτῶν δὲν ἀρξέσθηκε μόνον στὰ δυνὰ ὑπομνήματα ποὺ ἀναφέραμε — τοῦ Καραμῖχου καὶ τοῦ Ψαλῖδα — ἀλλὰ βρῆκε τρόπο νὰ στείλῃ καὶ εἰδικὸν ἀπεσταλμένο στὸ Μεσολόγγι, γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸ Μαυροκορδάτο καὶ νὰ τοῦ ἐκθέσῃ τὴν κατὰστασιν τῆς Ἠπείρου καὶ τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια γιὰ τὸν ξεσηκωμό της. Ὁ ἀπεσταλμένος αὐτὸς ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Βηλαρά ὁ Στέφανος, ποὺ μαζί μὲ τὸν πρωτότοκο γιὸ τοῦ Ψαλῖδα τὸν Πέτρο κατέβηκαν ν' ἀγωνισθοῦν στὴ μαχόμενὴ Ἑλλάδα²⁵.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Μαυροκορδάτου στὸ ὑπόμνημα τοῦ Ψαλῖδα δὲν σώζεται δυστυχῶς, ξέρουμε ὅμως μὴ σύντομη περίληψί της ἀπὸ τὸ πρωτόκολλο ποὺ κρατοῦσε ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὅπου, μὲ ἡμερομηνία 29 Δεκεμβρίου 1822, σημειώνει τὰ ἑξῆς:

«*Πρὸς Ψαλῖδαν εἰς Κορυφούς. Ἀπόκρισις εἰς τὸ γράμμα του* — ὅτι ἐπληροφορήθην καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐκ στόματος τοῦ Ἰωάννου Βηλαρά²⁶ περὶ τοῦ σκοποῦ των καὶ ὅσα ζητοῦν — ὅτι κατὰ τὸ παρὸν, διὰ τὰς μεγάλας ἀνάγκας καὶ τοὺς κινδύνους εἰς τοὺς ὁποίους εὐρισκόμεθα, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τοὺς συνδράμωμεν· θέλω δὲ τοὺς ἰδεᾶσαι περὶ τῶν πρακτέων ἐν καιρῷ, ἀφ' οὗ ἔλευθερωθῶμεν ἀπὸ τὰ παρόντα δεινὰ κτλ.»²⁷.

Ἄλλ' ἂν ὁ Μαυροκορδάτος βρισκόταν σὲ ἀδυναμίαν νὰ στείλῃ στρατεύματα στὴν Ἠπειρο, ἐν τούτοις δὲν παρέλειψε νὰ ἐφοδιάσῃ μ' ἐπίσημη ἐξουσιοδότηση

τὸ Βηλαρᾶ—ἴσως καὶ τὸν Ψαλίδα—καὶ νὰ υἱοθετήσῃ τὰ σχέδια καὶ τὴν ἐπαναστατικὴν ὀργάνωσιν τῶν πατριωτῶν τῆς Ἡπείρου, τὴν ὁποία, ὅπως εἶδαμε, καθοδηγοῦσε ὁ Βηλαρᾶς καὶ ὁ Ψαλίδας.

Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Μαυροκορδάτου, ποὺ φυλάσσεται σήμερα στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, βρίσκεται ἓνα χειρόγραφο σχέδιο προκηρύξεως «Πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἡπείρου» (φάκ. 2, ἀριθ. 205), ἀχρονολόγητο δυστυχῶς, ἀλλὰ γραμμένον ἀσφαλῶς στὰ τέλη τοῦ 1822 ἢ μῆλλον στὶς ἀρχὲς τοῦ 1823 καὶ προωρισμένο νὰ σταλῇ στὸν Ψαλίδα καὶ στὸ Βηλαρᾶ.

Ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ ἄγνωστο ἐντελὸς ντοκουμέντο, ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ τὸ παραθέσω αὐτοῦσιο :

φ Ι^α Π ρ ὸ ς τ ο ῦ ς κ α τ ο ἰ κ ο υ ς τ ῆ ς Ἡ π ε ῖ ρ ο υ .

Δύο σχεδὸν χρόνοι ἐπέρασαν, ἀφοῦ ἡ Ἑλλάς ἔβαλεν εἰς πρᾶξιν τὸ ὁποῖον προπολλοῦ ἐμελέτησε σχέδιον, τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς ἀπὸ τοὺς σκληροῦς τῆς Τυραννίας ὄνυχας. Εἰς τὴν Πελοπόννησον πρῶτον ἤχησεν ἡ μαγικὴ τῆς Ἐλευθερίας σάλπιγξ, καὶ εὐθὺς ἡ φωνὴ τῆς διεδόθη εἰς ὅλα τὰ γεινιάζοντα μέρη. Ἡ Αἰτωλία καὶ Ἀκαρνανία, προδιατεθειμέναι ἤδη, εἰσῆλθον καὶ αὐταὶ μετὰ χαρᾶς εἰς τὸν ἱερὸν Ἀγῶνα καὶ ἠγωνίσθησαν ἀξίως τῆς παλαιᾶς τῶν δόξης· μολονότι δὲ ἐσχίστως αἱ θαδιουργίαι καὶ ἐπιβουλαι τινῶν καπιτάνων συνήργησαν εἰς τὴν ἀμύνησιν τῆς δόξης καὶ τῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων ἐκάστης, αὐταὶ μολοντοῦτο, σταθεραὶ εἰς τὴν πρώτην ἀλόφασιν τῶν καὶ γενναῖα φρονοῦσαι, ξεκακολουθεῖν τὸν ἀγωνίζονται καὶ διπλασιάζουν τῶρα τὰς δυνάμεις τῶν, ὅχι μόνον νὰ ἐξαναλάβουν τὰ πρῶτα ὄριά τῶν, ἀλλὰ νὰ τὰ στήσωσι καὶ περαιτέρω.

Ἡ πατρίς σας Ἡ π ε ῖ ρ ο ς βλέπουσα ταῦτα πάντα, ὅχι μακρὰν αὐτῆς ἐνεργούμενα, μετ' ἀγανάκτησιν βέβαια ὑποφέρει τὰς ἀλύσεις τῆς Τυραννίας, αἱ ὁποῖαι τὴν κρατοῦσιν εἰσέτι ἀκίνητον. Τὴν εὐκαιρίαν ἴσως ἐπρόσμενε καὶ προσμένει διὰ νὰ τὰς διαρρήξῃ καὶ πράττει κατὰ τοῦτο φρονιμώτατα, μὴ θέλουσα νὰ διακινδυνεύσῃ πρὸ τῆς ἀρμοδίας στιγμῆς. Ἀλλ' αὕτη τελοσπάντων πλησιάζει, Γενναῖοι Ἡπειρώται, καὶ ὥς ῥοδοδάκτυλος αὐγὴ ἔρχεται νὰ | προαναγγεῖλῃ τῇς μελλούσης Ἐλευθερίας σας τὴν ἀνατολὴν.

Ἦδη, ὅποτε δυνάμεις ἱκαναὶ πελοποννησίων καὶ ἐντοπίων ἐτοιμάζονται νὰ κτυπήσουν πανταχόθεν τὸν ἐχθρόν, τὸν ὁποῖον οἱ προδόται ὠδήγησαν μέχρι τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου, ἀναμφιβόλως καὶ Σεῖς δὲν θέλετε μείνει πλέον ἀδιάφοροι. Πρὶν ὅμως κινηθῆτε, πρὶν ἔτι ἴδῃτε τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα προχωρημένα καὶ πλησιάζοντα εἰς τὰ σύνορά σας, πρέπει νὰ προπαρασκευασθῆτε, νὰ συστήσετε ἐν κέντρον συναλλήλου ἀνταποκρίσεως. Τέλος νὰ προμηθευθῆτε τὰναγκαῖα ἐφόδια, ἄνευ τῶν ὁποίων ἡ ἐπιτυχία τοῦ κινήματος εἶναι ἀδύνατος.

Ὁ κύριος..... Β ε λ λ α ρ ᾶ ς²⁸, ἄνθρωπος μετ' ἐφρόνησιν ἱκανήν, καὶ ἀγαθὸς Πατριώτης, θέλει γενῇ ὁδηγός σας. Εἰς αὐτὸν ἐπίτηδες ἀποστελλόμενον θέλητε δώσει πλήρη πίστιν καὶ ἠνωμένοι μαζύ του θέλετε προετοιμάσει τὴν δόξαν τῆς Ἡπειρωτικῆς Γῆς, ἄξιοι ἀπόγονοι τοῦ περιφήμου Πύρρου φαίνόμενοι.

Ἡ Ἑλληνικὴ Διοίκησις βλέπουσα ἡμᾶς τὸν αὐτοκόπως διατεθειμένους, θέλει σῶς ὑποστηρίξει καταπάντα, καὶ οὕτως εὐκόλως θέλετε ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ σας, ἀποδεικνύοντες τὴν Πατρίδα σας μῆλος ἀχώριστον τῆς λοιπῆς Ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΤΟ Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Ἐκτός ἀπὸ τὸ Γιαννιώτη Ἰσακὰ λωφ, τὸν Ἀρκενὸ Σκορφᾶ καὶ τοὺς λοιποὺς ἄλλους Ἠπειρώτες, καὶ ὁ Πάτριος Ἐάνθος ἔχει ἀπὸ πολὺ νωρὶς (1812-1814) σχετισθῇ μὲ τοὺς κύκλους τῶν πατριωτῶν ποὺ ζοῦν στὰ Γιάννενα· βλ. Ἐμμ. Ἐάνθου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἐκδ. 6', Ἀθ. 1939, σ. 29.

2. Ἰω. Φιλιήμονος, Δοκίμιον περὶ Φιλ. Ἐταιρ., Ναύπλιον 1834, σ. 206-207.

3. Φιλιήμων, ἔ.δ. σ. 208. — Πρβλ. Τ. Κανδηλώρου, Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία, Ἀθ. 1926, σ. 336.

4. Ἐάνθος, ἔ.δ. σ. 44, 125, 154. — Σακελλᾶ, Γ. Σακελλᾶρου, Φιλικὴ Ἐταιρεία, ἐν Ὁδησσῷ 1909, σ. 71. — Κανδηλώρου, ἔ.δ. σ. 408, 429. — Ἐσφαλμένα ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (Ἱστορία τῆς Ριζαρίας Ἐκκλησίας, Σχολῆς, Ἀθ. 1919, σ. 12) καὶ ὅσοι τὸν ἀκολουθοῦν ἀνεξέλεγκτα, ταύτισαν τὸν μνημονευόμενον κάπου (Ἐάνθου σ. 125) Παλιθεα μὲ τὸ Γιαννιώτη σοφὸ. Οἱ ἄλλες παραπομπὲς ποὺ δύνανται πρὸ πάντων διευκρινίζουσιν ὅτι πρόκειται γιὰ ἄλλον ἢ ἄλλους μὲ τ' ὄνομα αὐτὸ Γιαννιώτες, συγγενεῖς ἀσφαλῶς τοῦ δασκάλου μας, ἐγκατεστημένους στὴ νότια Ρωσία καὶ Μολδοβλαχία.

5. Καὶ ὁ Κοραΐς ἔγραψε σχετικὰ (15 Σεπτ. 1820, πρὸς Ἀ. Κοντόσταθλον, περ. «Πανδώρα» ΙΖ' 1866 σ. 476): «Στοχάζομαι ὅτι μὲ χειρότερόν του διάβολον ἐμπλέχθη τοῦ Βυζαντινοῦ ὁ διάβολος. Ὅτι μὲ λυπεῖ εἶναι ὅτι δὲν εἴμεθα εἰς κατάστασιν νὰ ὤψληθῶμεν ἡμεῖς ἀπὸ ταύτην τὴν παρήξενον περίστασιν...». — Ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης (29 Ἰανουαρίου 1821) συνιστοῦσε στὸν Κολοκοτρώνη καὶ τοὺς ἄλλους καπετανεῖς: «Πασχίσετε νὰ φυλάττετε σωμαχίαν μετὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, τοιαύτην ὅμως ὥστε, ἀφανίζοντας τοὺς σουλτανικοὺς, νὰ τὸν ἔχετε πάντοτε εἰς τὸ χέρι σας μὲ ὅλα του τὰ πλοῦτή... Συντρίψατε καὶ διώξατε τὰ βασίλικά στρατεύματα ἐξ Ἠπείρου, προσποιούμενοι πίστιν πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶ...» (Κανδηλώρου, ἔ.δ. σ. 426). — Γιὰ τὴν στάση καὶ τοὺς ἀγῶνες τῶν Σουλτανικῶν τὴν ἐποχὴ αὐτή, βλ. Χρ. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα πολεμικά... Α', Ἀθ. 1836, σ. 5 κέξ. (δόλοκληρος σχεδὸν ὁ Δ' τόμος σ' αὐτὸ ἀναφέρεται).

6. Ἐάνθος, ἔ.δ. σ. 105. 7. Ἐάνθος, ἔ.δ. σ. 100 καὶ 116. 8. Ἐάνθος, ἔ.δ. σ. 125.

9. Βλ. πρὸ κάτω τὴν ἐπιστολὴν τῆς 12 Μαρτίου 1823 τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν Παλιθεα.

10. Σ. Κορυφαῖς, «Ἠπειρ. Χρονικά» ΙΔ' 1939, σ. 36 κέξ., 48α κέξ. — Πρβλ. Α. Ι. Βρανούση, Μία ἑμμετρὴ Ἱστορία τοῦ Ζαγορίου, Ἀθ. 1946, σ. 14.

11. Α. Σάρρου, Ἠπειρωτικά Ἐνθυμήσεις ἢ χρονικά σημεῖωματα καὶ ἐπιγραφαί, στὰ «Ἠπειρ. Χρον.» ΙΒ' 1937, σ. 120-121, ὅπου ἐνθυμήσεις τῆς ἐποχῆς καὶ σχετικὴ διδασκαλία. — Γ. Κράμου, Ἱστορικὰ ἑπανορθώματα, περιοδ. «Παρνασσός» τόμ. Ζ' 1883, σ. 971-972, ὅπου συγκινητικὴ ἀφήγησις ἀπὸ χειρόγραφο τῆς ἐποχῆς. — Πρβλ. Ἠπειρ. Χρον. ΙΓ' 1938, σελ. 21.

12. Πρβλ. Κορυφαῖς, ἔ.δ. σ. 48γ κέξ.

13. Φιλιήμων, ἔ.δ. σ. 283. — Χρ. Περραιβοῦ, Ἀπομνημον. Α', σ. 18.

14. Σ. Κορυφαῖς, Ὁ Περραιβὸς εἰς τὴν Μάνην, περ. «Ν. Ἑστία» ΜΘ' 1951, σ. 428-438.

15. Ἡ ἡμερομηνία τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Περραιβοῦ ἀπὸ τὴν Μάνην 15 Μαρτίου 1821, ποὺ μᾶς δίνει ὁ Φιλιήμων (ἔ.δ. σ. 184), δὲν φαίνεται ἀπολύτως ἀκριβὴς, μετὰ τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς δῶκεν ὁ καθηγ. κ. Κορυφαῖς (ὅπου ἡ πρὸ πάντων σημ. 14). — Γιὰ τὴν ἀφίξη τοῦ Περραιβοῦ στὸ Σούλι, βλ. τοῦ Ἰθίου, Ἀπομνημον. Α' σ. 14, 18 κέξ.

16. 'Από τὴν ἀναφορά τοῦ Ψαλῖδα πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο, τὴν ὁποία παραθέτω, σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο (σ. 66-67), πληροφοροῦμαστε τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια τοῦ κατέστρωσαν στὰ Ζαγοροχώρια ὁ Ψαλῖδας, ὁ Βηλαρᾶς, ὁ Ἀθανασίου, ὁ Καραμῆχος καὶ ὁ Νικολάος Λασπᾶς ἢ Λασπᾶς. Ὁ Περραιβὸς μᾶς διέσωσε τὴν πληροφορία ὅτι εἶχε συνάψει μυστικὴ ἀνταπόκριση μὲ τὸ Λασπᾶ καὶ ὅτι, στὸ Σούλι εὕρισκόμενος, «ἐλάμβανε τὰς πλέον δεδαίαιας εἰδήσεις ἐγκαίρως ἀπὸ τὸν γραμματέα τοῦ Χουροῦ πασᾶ Νικολάου Λασπᾶ» ('Απομν. Α', σ. 117· πρβλ. αὐτόθι καὶ σ. 86, σημ. 2).— Βλ. καὶ πιὸ κάτω τὴν σημ. 22.

17. Φιλήμων, ἔ.δ. σ. 316-318.

18. Σπ. Λάμπρου, 'Ο Ἰωάννης Βηλαρᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης Κρασσᾶς ἐν Βενετίᾳ, περ. «Νέος Ἑλληνομνημὼν» Η' 1911, σ. 315-352 (στὶς σ. 337-352 τὰ ἐγγραφα τῶν ἀνακρίσεων τῆς ἀστυνομίας ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας). — τοῦ Ἰδίου, 'Ο Ἰωάννης Βηλαρᾶς ἐν Βενετίᾳ, στὸ «Ἠπειρωτ. Ἡμερολόγιον» τοῦ Μ. Οἰκονομίδου, ἔτος Β' 1914, σ. 171-204 (στὶς σ. 194-204 τὰ ἰταλικά ἐγγραφα). — τοῦ Ἰδίου, Ρήγας, Βηλαρᾶς, Χριστόπουλος, στὶς «Διαλέξεις περὶ Ἑλλ. ποιητῶν τοῦ 18' αἰῶνος» τοῦ Φιλολ. Συλλ. Παρνασσῶ, ἔκδ. 6' Ἀθ. 1925, τόμ. Α', σ. 67-72. — Ἰωάννου Βηλαρᾶ Ἀπαντα, ἐπιμελ. Γ. Βαθαρέτου, Ἀθ. [1935], σ. 337-345, ὅπου τὰ ἐγγραφα τῶν ἀνακρίσεων σ' ἐλληνικὴ μετάφραση.— Πρβλ. καὶ Σπ. Ἀρθαθάνη—Δυμπερᾶτοῦ, 'Ο Βηλαρᾶς' ἱατρός, ποιητὴς καὶ πατριώτης, περ. «Νεοσλην. Γράμματα» Α', ἀρ. 23 (15 Σεπτ. 1935) σ. 2.

19. Συναντήσαμε καὶ πιὸ πάνω τ'ὄνομα αὐτὸ (σ. 41, 43, 46, 51 καὶ σημ. Γ' 24). Μαθητὴς ἴσως τοῦ Ψαλῖδα, ἐμπορος ἀργότερα στὴ Βέννη καὶ συνεργάτης στὸ «Ἁγίο Ἑρμῆ», πρόκριτος καὶ προσετός ἐπειτα στὰ Γιάννενα (πρβλ. Κουγέα ν, Ἠπ. Χρον. ΙΔ' 1939 σ. 13, 285 κ.ά.), συμμετέχει στὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια τοῦ Βηλαρᾶ, τοῦ Ψαλῖδα, τοῦ Καραμῆχου, τοῦ Λασπᾶ κτλ. καὶ καταφεύγει κι αὐτὸς ἀργότερα στὴν ἐπαναστατικὴν Ἑλλάδα. Στὰ Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, στὸ Ἀρχεῖο Μαυροκορδάτου (φάκ. 8. ἀρ. 2069), συνήντησα μιὰ ἐπιστολὴ του (ἀπὸ Μεσολόγγι 11 Σεπτεμβρ. 1824) πρὸς τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο «εἰς Λιγοβίτζι». Συστηματικώτερη ἐρευνα θὰ μᾶς δῶνε ἴσως περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἄγνωστη αὐτῇ φυσιογνωμία.

20. Τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ τοῦ Καραμῆχου δημοσιευμένο στὰ Ἀρχεῖα Ἑλλήν. Παιγγενεσίας... τόμ. Α', Ἀθ. 1857, σ. 228-229. — Βλ. Νίκου Α. Βέη, Ἰωάννης Βηλαρᾶς καὶ Ἀναστάσιος Ἰω. Καραμῆχος, περ. «Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις», ἔτος 30, ἀρ. 349 (Νοέμβρ. 1936) σ. 7-8. Πρβλ. τοῦ Ἰδίου, Δύο διαλογικὰ ποιήματα σχετικὰ πρὸς τὴν Χίον, περ. «Ἑλληνικά» Θ' 1936 σ. 257-260. — Ἄν καὶ τὰ κείμενα αὐτὰ ἦταν πρὸ πολλοῦ γνωστὰ, διέφυγαν τὴν προσοχὴ τοῦ κ. Γ. Βαλέτα, ὅταν ἔγραφε τὸ ἀρθρο «Ποιητικὸς γενετισμὸς» στὴ «Νέα Ἑστία», τόμ. ΔΕ', τεύχ. 406 (1 Μαΐου 1944) σ. 455-457, ὅπου ἀδிகήθηκε φοβερά ἡ μνήμη τοῦ Βηλαρᾶ. Ἡ πατριωτικὴ σκοπιμότης τοῦ ἀρθρου στὶς κρίσιμότητες γιὰ τὸ ἔθνος μας μέρες τοῦ 1944 δεῖχνει πῶς δὲν πρόκειται γιὰ ἱστορικὴ ἐρευνα, ἀλλὰ ἄλλη ἦταν ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέα, ποῦ ἔγραφε μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μιὰ τολμηρὴ σελίδα Ἑθνικῆς Ἀντιστάσεως. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Γ. Βαλέτα γιὰ ν. Δύο ποιητὲς ἀνήσυχτοι στοὺς τάφους τους, στὸ ἴδιο περιοδικὸ ΛΣΤ' (1944) σ. 803-812 καὶ 882-892, φοβοῦμαι πῶς πιὸ πολλὴ σύγχυσις ἔφερε στὸ θέμα, ἂν καὶ ὑπέμνησε χρήσιμες μαρτυρίες, τίς ὁποῖες ὁμως ἀγνοεῖ ἐντελῶς ἀργότερα ὁ Μ. Μ. Παπαϊωάννου στὴ μελέτη του «Ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Βηλαρᾶ καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν ΟΜΑΔΩΝ του [ἡπὼς ΟΠΑΔΩΝ του ?] στὴν Ἐπανάστασις τοῦ 1821», στὸ περ. «Μετέωρα» (Τρικάλων), ἔτ. Β' (1948), σ. 7-9 καὶ 26-28. Δισταγμοί, ἀδικαιολόγητοι νομίζω, ἐμπόδισαν κι ἀργότερα τὸ Γ. Βαλέτα (Τὸ προδομένο Εἰκοσιένα, Ἀθ. 1946, σ. 123) ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν πατριωτικὴν δράσις τοῦ Βηλαρᾶ. Πιστεύω πῶς τὰ κείμενα ποῦ παραθέτω γιὰ τὴν δράσις τοῦ Ψαλῖδα ἀποκαθιστοῦν καὶ τὴ μνήμη τοῦ Βηλαρᾶ. Στὸ θέμα αὐτὸ ἐλπίζω νὰ ἐπανέλθω κάποτε εἰδικώτερα.

21. Οἱ Ἑλληνες πατριῶτες ποῦ εἶχαν δῇ ἀπὸ τὰ Γιάννενα στὰ Ζαγοροχώρια, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως καὶ τίς πόλεμικὰς ἐπιχειρήσεις, ὁρῶσαν τρόπο δια-

φυγῆς πρὸς τὰ Ἑπτάνησα καὶ διαπεραιώθηκαν ἀρκετοὶ «ἀπὸ Ζαγόρι εἰς Κορφοῦς»· βλ. «Ἡπειρ. Χρον.» ΙΔ' (1939), σ. 13, 14, 48 καὶ 132 (ἀρ. 166).

22. Ὁ Νικολάος Λαπαζῆς ἢ Λαπαζῆς «Ἀναγνώστης» ἀπὸ τῆς Σιάτιστας, μυημένος στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία, ἔδρασε ποικιλότροπα ὡς «γραμματικὸς» τῶν πασάδων ποὺ πολιορκοῦσαν τὸν Ἀλῆ. Παρέθετα πρὸ πᾶνω (σημ. 16) ὅσα γράφει γι' αὐτόν ὁ Περραιβός. Βλ. ἐπίσης Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου... Α', Ἀθ. 1856, σ. 324 καὶ 340, Σ π. Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορ. Ἀλῆ πασᾶ... Ἀθ. 1895, σ. 282 καὶ Σ. Κουγέα, Τὸ Ἡπειρωτ. Ἀρχεῖον Σταύρου Ἰωάννου, στὰ «Ἡπειρ. Χρον.» ΙΔ' 1939 σ. 48, κ.ά.

23. Εἶναι ἀξιόπρσεκτε ἡ πληροφορία ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς Βηλαρᾶς ἔγραψε κι ἔστειλε στὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο, πρὶν ἀπ' τὸν Παλίδα μάλιστα, σχετικὴ ἀναφορά καὶ ὑπομνήμα γιὰ τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια καὶ τὶς ἐνέργειες τῶν πατριωτῶν τῆς Ἡπείρου. Πιθανώτατα τὸ ὑπομνήμα αὐτὸ τοῦ Βηλαρᾶ εἶχε δοθῇ στὸν Ἀναστ. Καραμῖχο, ὅταν ἔφευγε ἀπ' τὰ Ζαγοροχώρια γιὰ νὰ κατεβῇ στὴ μαχόμενη Ἑλλάδα. Αὐτό, πιστεῶ, θέλει νὰ πῇ ἡ φράση τοῦ Παλίδα: «δὲν ἔλειψε μὲ τὸ ἴδιον μέσον κι ἄλλος φιλογενής... νὰ στείλῃ ἀναφορὰν...». Ἡ τελευταία φράση: «αὐτὴ κατὰ δυστυχίαν ἐκῆν καὶ δὲν ἤξεύρομεν τί ἀπόγινε», ἀναφέρεται ἄραγε στὴν «ἀναφορὰν» ἢ στὴν «κοινὴν κάσσαν τῶν Ἰωαννίνων»; Ποιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ «ἐκῆν»; Ἴσως, ἂν ἀποκτήσουμε ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ Παλίδα, νὰ διαφωτισθοῦμε καλύτερα. Πάντως ὁ Καραμῖχος, ὅπως εἶδαμε, φτάνοντας στὸ Ἄργος, συντάσσει καὶ ὑποβάλλει (24 Ἰουν. 1822) δικὴ του σχετικὴ ἀναφορὰ. Ὑπέβαλε ἄραγε συγχρόνως καὶ ὑπομνήμα τοῦ Βηλαρᾶ; Ἀγνοοῦμε, ὅπως ἀγνοεῖ, φαίνεται, κι ὁ Παλίδας τὴν τύχη τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Βηλαρᾶ καὶ τὴν ἐκθεση τοῦ Καραμῖχου. Ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα ἦταν πάρα πολὺ δύσκολη ἀπ' τὰ Ζαγοροχώρια, γι' αὐτὸ ὁ Παλίδας ἔρχεται στὴν Κέρκυρα, ὅπου συντάσσει τὰ ἐκτενῆ ὑπομνήματά του. — Ἡ «κοινὴ κάσσα τῶν Ἰωαννίνων» συστήθηκε ἀσφαλῶς κατὰ τὶς ὑποδείξεις καὶ τὶς συστάσεις τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, γιατί παρόμοια πράγματα ὁργανώθηκαν καὶ σ' ἄλλα μέρη ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Φιλικῆς. Ἴσως ὁ Περραιβός, μόλις ἤρθε στὴν Ἡπειρο (Ἀπρίλ. 1821), συνέστησε στοὺς κύκλους τῶν «μεμυημένων» πατριωτῶν νὰ συγκροτήσουν στὰ Γιάννενα τὴν «κοινὴν κάσσαν». Τὰ ἴδια συνιστοῦσε ἀλλωστε τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Περραιβός καὶ στοὺς Φιλικοὺς τῆς Λευκάδας: «Στήσατε μίαν χρηματικὴν τράπεζαν, καταβάλλοντες σεῖς πρῶτοι πρὸς καλὸν τῶν ἄλλων παράδειγμα καὶ συνάξατε ὅσα χρήματα δυνηθῆτε, ἵνα μ' αὐτὰ καὶ μὲ ὅσα ἄλλα σὰς πεμφθῶσιν ἔξωθεν, δυνηθῆτε ν' ἀπαντήσετε τὰ ἔξωθεν πάσης ἀναγκαίας βοηθείας διὰ τὴν Ἐπαναστάσιν» (βλ. Κ. Μαχαίρη, Λευκὰς καὶ Λευκάδιοι ἐπὶ Ἀγγλικῆς Προστασίας, 1810-1864, Κέρκυρα 1940, σ. 64).

24. Τὸ σημαντικώτατο αὐτὸ κείμενο τοῦ Παλίδα δημοσίευσε ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης στὴ «Νέα Ἑστία» τόμ. 36, τεύχ. 419-420 (Δεκέμβρ. 1944) σ. 883-884 καὶ ἀναδημοσίευσε ἔπειτα ὁ Ἀγγ. Παπακώστας, Ἀγῶνες καὶ θυσιῆς Βορειοηπειρωτῶν στὸ Βίκοσιάν, Ἀθ. 1945, σ. 13-14. Δυστυχῶς οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ δευτέρος μᾶς ἔδωσε πλῆρες καὶ αὐτοῦμο τὸ πολύτιμο αὐτὸ ντοκουμέντο. Μάταια τὸ ἀναζητήσα στὸ «Ἀρχεῖο Μαυροκορδάτου». Ἴσως ὑπάρχει καὶ σῴζεται στὴ «Συλλογὴ Βλαχογιάννη», τὴν ὁποία ὅμως δὲν ἐρευνῆσα, μὴ κι ἔχει ἀναλάβει ὁ φίλος κ. Ἀγγ. Παπακώστας τὴν ἐκδοση τῶν Ψαλιδικῶν χειρογράφων τῆς συλλογῆς.

25. Στὴν πρώτη μεταθανάτια ἐκδοση τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου Βηλαρᾶ (Κέρκυρα 1827) ὁ βιογράφος του Π. Πετρίδης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ποιητὴς «τὸν πρῶτον του υἱόν, ἀφοῦ τὸν ἐπρόκοψεν ἀρκετὰ εἰς τὸν δρόμον τῆς σπουδῆς καὶ τῆς ἀρετῆς, ζῶν ἀκόμη, τὸν ἐστειλεν εἰς Ναύπليون νὰ συναγωνισθῇ μὲ τοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς του» (πρβλ. καὶ Ἀπαντα, ἐπιμ. Γ. Βαθαρέτου, σ. κς'). Ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ παραθέτω μαθαίνουμε περισσότερες λεπτομέρειες: Τὸ Στέφανο Βηλαρᾶ τὸν πῆρε ἀπ' τὰ Ζαγοροχώρια μαζί του στὰ Ἑπτάνησα ὁ Παλίδας (κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1822· στίς 22 Σεπτ. 1822 ὁ ποιητὴς ἀπ' τὰ Ζαγοροχώρια γράφει καὶ στέλνει ἐνα ὑπέροχο γράμμα στὸ γιό του στὰ Ἑπτάνησα—βλ. Ἀπαντα, σ. 1στ'-ιη'). Ἀπὸ τὰ Ἑπτάνησα τὸν στέλνει ὁ Παλίδας στὸ Μεσολόγγι, γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο, νὰ τοῦ

ἐκθέσῃ τὴν κατάστασιν τῆς Ἠπείρου καὶ τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια τῶν ἐκεῖ πατριωτικῶν κύκλων, νὰ τοῦ ἐπιδῶσῃ τὰ σχετικὰ ὑπομνήματα καὶ νὰ εἴσκηται ἀντιπρόσωπος καὶ σύνδεσμός τους κοντὰ στὴν κεντρικὴ ἐπαναστατικὴ Διοίκησιν. Τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1822 εἰσκόταν στὸ Μεσολόγγι (βλ. καὶ ἐπομένην σημ. 26). Ὁ Ψαλίδας γράφει (12 Φεβρ. 1823) στὸ Μαυροκορδατο: «ἤμπορεῖ νὰ σὰς πληροφορήσῃ ὁ Στέφανός μου, ὁ ποῦ σὰς ἔστειλα» καὶ πρὸ κάτω: «ὁ Στέφανος νὰ κάμῃ τὸν τρόπον ὅπου τὸν ἔχω εἰπεῖ, διὰ νὰ μοῦ ἔλθουν εἰς χεῖρας...». Τὸ 1824 ἐξακολουθεῖ νὰ εἴσκηται στὸ Μεσολόγγι. Ὁ Ψαλίδας γράφει πάλι στὸ Μαυροκορδατο (18 Ἰαν. 1824): «Σὰς παρακαλῶ ἀκόμη νὰ παρηγορήσετε ὡς φιλόστοργος πατὴρ τὸν Στέφανον Βηλαράν, ὅπου ἐστερήθηκε τὸν πατέρα του... Τοῦ νέου δὲν τοῦ ἔγραψα, μὴ διαρυπηθῇ...» κτλ. Ἀργότερα, φαίνεται, κατέβηκε στὸ Ναύπλιο ὁ Στέφανος, «νὰ συναγωνισθῇ μὲ τοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς του». Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν κατέβηκε τυπογράφος τὸ Ναύπλιο καὶ στὴν Ἀθήνα. Στὰ 1835 τὸν εἴσκει στὸν κατάλογον τῶν συνδρομητῶν τοῦ «Λεξικοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῆς διαλέκτου» τοῦ Σκαρλ. Βυζαντίου. Μερικὰ βιβλία ἀργότερα (γύρω στὰ 1860) ἀναγράφουν τυπογραφεῖο «Λαζάρου Βιλαρά». εἶναι ἄραγε γιὸς τοῦ Στέφανου; — Στὴν Ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα κατέβηκε καὶ πολέμησε καὶ τοῦ Ψαλίδας ὁ πρωτότοκος γιός, ὁ Πέτρος Ψαλίδας. Ὁ Ἀν. Γούδας (ἐ. ἀ. σ. 294) στὰ 1870 μᾶς τὸν περιγράφει γέροντα, παλαίμαχον ἀγωνιστὴ, φτωχὸ περιβολάρη ἢ φύλακα στὸν «Κήπο τῆς Ἀμαλίας» (σημερινὴ πλατεῖα Κλαυθμῶνος) στὴν Ἀθήνα: «ἀπόμαχον φαλαγγίτην, ἐπιτηροῦντα ἤδη τὸν ἐνώπιον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν κήπον, ἵνα προσθέτῃ μισθάριον τι εἰς τὰς τοῦ θαύμου του ἀποδοχὰς καὶ ἀποξῆ...». Φαίνεται πῶς ὁ Ψαλίδας ἔστειλε τὸ γιό του στὸ Μεσολόγγι λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸ Στέφανο Βηλαρά. Ἰσως κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1823. Στὸ γράμμα τοῦ Ψαλίδας τῆς 22 Νοεμβρ. 1823 ὁ Μαυροκορδατος σημειώνει στὸ περιθώριον τὴν ἡμερομηνία τῆς ἀπαντήσεως: «Ἀπάντησις 17 Ἰαν. 1808 εἰς τὸν υἱόν του» καὶ στίς 18 Ἰαν. 1824 ὁ Ψ. γράφει: «Ὁ υἱός μου σὰς ἔφερε γράμματα καὶ ἐδικὰ μου καὶ τοῦ Γκιλφόρδ». — Εἶναι κάπως περίεργον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ψαλίδας ἀνέθεσε τὴν πρώτη καὶ σοβαρώτερη ἀποστολὴ πρὸς τὸ Μαυροκορδατο ὄχι στὸ γιό του, ἀλλὰ στὸ γιό τοῦ Βηλαρά, πρὸς κριθὴν καταλληλότερον. Φαίνεται πῶς ὁ Πέτρος Ψαλίδας δὲν ἐμοίαζε καὶ πολὺ στὸ μεγάλο πατέρα του καὶ δὲν «ἐπρόκοψεν ἀρκετὰ εἰς τὸν θρόνον τῆς σπουδῆς», ὅπως εἶχε προκόψει ὁ γιός τοῦ Βηλαρά. Λέγεται ὅτι πολὺτιμα χειρόγραφα τοῦ Διδασκάλου τοῦ Γένους «περιήλθον εἰς χεῖρας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὅς, μὴ εἰδὼς τὴν ἀξίαν τοιούτων ἔργων, ἐπώλει ἀντὶ εὐτελοῦς τιμῆματος ἢ ἔδιδεν ὁ ἀτυχὴς εἰς χεῖρας ἀδεξίων ἀνθρώπων...». Μιὰ χειρόγραφον «Ἰστορίαν τῆς Ἠπείρου» τοῦ Ψαλίδας ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ γιου τοῦ «περιήλθεν εἰς χεῖρας τοῦ ἡμετέρου κ. Ζώτου Μολοσσού» γιὰ λίγο διὰ τιμὴν, ἀλλὰ «ὁ πένον μινος καὶ ἐπὶ τῆς ψάθης θανὼν ἀγωνιστὴς υἱὸς τοῦ ἀειμνήστου Ψαλίδας Πέτρος, λοχαγὸς τῆς φάλαγγος, ἐπώλησεν εἰς Ἀγγλον τινὰ ἀντὶ δέκα λιγῶν ἀγγλικῶν... Τίνα νὰ καταρασθῇ τις διὰ τὴν ἀπώλειαν ταύτην;...» (Ν. Τσιγαρά, Ἠπειρωτικά, Ἀθ. 1885, σ. 9-10 — ἀνατύπ. ἀπ' τὸ «Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον»).

26. Ὁ Μαυροκορδατος, μέσα στὸ φόρτον τῆς δουλειᾶς καὶ στὴν παραζάλη τῶν πολιτικῶν ἐπιχειρήσεων, εἶναι ἀξιοθαύμαστο πῶς κατάρθωνε νὰ κρατᾷ τὴν ὀγκώδη ἀλληλογραφία πρὸς ἐλπίσιν στὸ σωζόμενο ἀρχεῖο του. Κρατῶντας βιαστικὰ σημείωσιν στὸ μυστικὸν τοῦ πρωτόκολλο γιὰ τὸ γράμμα πρὸς τὸν Ψαλίδαν, δὲν εἶναι καθόλου παράξενον, ἂν ἔκανε σύγχυσιν τῶν ὀνομάτων καὶ γράφει τὴν ἀνακρίβεια «ἐκ στόματος τοῦ Ἰωάννου Βηλαρά», ἐνῶ οἱ πληροφορίες πρὸς τὸν ἔχει λάβει ἦταν «ἐκ στόματος» τοῦ Στεφάνου Βηλαρά (πρβλ. καὶ τὴν προηγούμενην σημ. 25). Διάβασε ὅμως ὑπομνήματα καὶ ἀναφορὰς τοῦ Ψαλίδαν — ἴσως καὶ τοῦ Ἰω. Βηλαρά — καὶ ἔμαθε πολλὰ ἀπὸ τὰ γράμματα αὐτά, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Καραμύχου, γιὰ τὸν Ἰωάννην Βηλαρά καὶ αὐτὸν εἶχε στὸ νοῦ του. Εἶναι φυσικόν, μέσα στίς τόσας καὶ τόσας καθημερινὰς γνωριμίας του, νὰ μὴ συγκρατῇ ἀκριβῶς τὸ μικρὸν ὄνομα τοῦ Βηλαρά πρὸς ἐπισκόπῃ κοντὰ του στὸ Μεσολόγγι καὶ τοῦ Βηλαρά πρὸς ζήτησιν ἐπίσημης ἐξουσιοδότησης γιὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐπαναστατικῆς ὁργανώσεως στὰ Ζαγοροχώρια. Ἡ σύγχυσις αὕτη φαίνεται καθαρά στὴν Προκήρυξιν «Πρὸς τοὺς κατοίκους

τῆς Ἑπείρου», τὴν ὁποία παραθέτω (σ. 68) καὶ ὅπου ἄφησε κενὴ μὲ τρία - τέσσαρα ἀποσιωπητικὰ τῇ θέσει τοῦ θαμπιστικοῦ ὀνόματος τοῦ Βηλαρά, γράφοντας: «Ὁ κύριος... Βελλαράς, ἄνθρωπος μὲ φρόνησιν ἱκανὴν καὶ ἀγαθὸς πατριώτης, θέλει γενῇ ὁδηγός σας». — Ἐκανε λάθος λοιπόν ὁ Γ. Βλαχογιάννης πὺν ἔγραψε, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν του τὰ κεῖμενα αὐτά, ὅτι ὁ ποιητὴς Ἰωάννης Βηλαράς κατέθηκε τὸ 1822 ἀπὸ τὰ Ζαγοροχώρια στὸ Μεσολόγγι (ἐφημ. «Πρωΐα» 22 Νοεμβρ. 1931, σ. 1, στήλ. ε'). Κἀντι τέτοιο θὰ τῷ γράφει θέβαια καὶ ὁ Ψαλίδας στὶς ἐπιστολὰς του καὶ ὁ πρῶτος διογρᾶφος τοῦ ποιητῆ, ἂν συνέβαινε. "Ὅλα ὁμῶς δείχνουν πὺς μόνο ὁ Στῆφανος Βηλαράς, ὁ γιὸς τοῦ ποιητῆ, κατέθηκε στὸ Μεσολόγγι.

27. Ἀπὸ τὸ «Μυστικὸν Πρωτόκολλον τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Ἀ. Μαυροκορδάτου (1822-1823)», πὺν ἐρίσκεται στὰ χειρόγραφα τοῦ Ἀρχείου του, στὰ Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (φάκ. 2), σελ. 35.

28. Βλ. πὺν πάνω τῇ σημ. 26.

Ε'—Ο ΨΑΛΙΔΑΣ ΣΤΑ ΕΠΤΑΝΗΣΑ (1822-1829)

α'—ΕΘΝΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΑ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ

Ο ΨΑΛΙΔΑΣ, ὅπως εἶδαμε, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1822 (τὸν Ἰούλιο τοῦ 1822, γράφει ὁ Κρίνος, ἔ. ἀ. σ. 148α) ἄφησε τὰ Ζαγοροχώρια καὶ πέρασε στὴν Κέρκυρα, ἀπ' ὅπου ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Ἡπειρο, ἀπ' τὴ μιὰ μεριά, καὶ μὲ τὴ Ρούμελη, ἀπ' τὴν ἄλλη, ἦταν ὁπωσδήποτε εὐκόλη. Τὸν πρωτότοκο γιὸ του τὸν Πέτρο τὸν ἔστειλε ν' ἀγωνισθῇ στὴ μαχόμενη Ἑλλάδα, ὅπως εἶχε στείλει καὶ τὸ γιὸ τοῦ Βηλαρά τὸ Στέφανο (προβλ. πὺν πάνω σημ. Δ' 25). Κοντὰ στὸ Μαυροκορδάτο στὸ Μεσολόγγι βρίσκεται ἐπίσης ὁ γαμπρὸς τοῦ Ψαλίδι, ὁ γιατρὸς Λουκάς Βάγιας.

Ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδας παραμένει στὴν Κέρκυρα καὶ περιμένει μάταια τὴν εὐκαιρία νὰ χρησιμοποιηθῇ κάπου καὶ νὰ προσφέρῃ τὶς ὑπηρεσίες του στὴ μαχόμενη Πατρίδα. Τὶς τελευταῖες μέρες τοῦ 1823¹ πεθαίνει στὸ Τσεπέλοβο τοῦ Ζαγοριοῦ ὁ φίλος καὶ συναγωνιστὴς τοῦ Βηλαράς, ὁ συντονιστὴς τῶν κοινῶν ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν στὰ Ζαγοροχώρια. Μὰ ὁ Ψαλίδας δὲν ἀπελπιζεται. Ἐξακολουθεῖ νὰ γράφῃ πάντα στὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο — ἴσως εἶχε γνωριστῇ καὶ προσωπικὰ μαζί του, ὅταν περνοῦσε ἀπ' τὴ Μολδοβλαχία (1787)— νὰ τὸν πληροφορῇ γιὰ τὴν κατάστασιν στὴν Ἡπειρο, νὰ συγκεντρῶν καὶ νὰ τοῦ μεταβιβάξῃ πολυτιμες εἰδήσεις γιὰ τοὺς τούρκους καὶ τουρκαλβανούς πασάδες καὶ μπέηδες τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἡπείρου, γιὰ τὶς μετακινήσεις ἐχθρικῶν στρατευμάτων κτλ., καὶ νὰ ὑποβάλλῃ προτάσεις καὶ σχέδια, ὑποδεικνύοντας πάντα πόσο θὰ ἦταν εὐκόλο καὶ πόσο χρήσιμο νὰ ξεσηκωθῇ ἡ Ἡπειρος. Χιμαριῶτες καὶ Σουλιῶτες δπλαρχηγούς, πὺν καταφεύγουν στὴν Κέρκυρα, τοὺς συναντᾷ, τοὺς συγκεντρώνει, τοὺς πείθει νὰ περάσουν στὰ ἑλληνικὰ στρατόπεδα τῆς Ρούμελης καὶ ξοδεύει τὰ λίγα χρήματα πὺν τοῦ βρίσκονται, γιὰ νὰ τοὺς μαρκάρῃ ὁ ἴδιος γιὰ τὸ Μεσολόγγι.

Συγχρόνως ὁμῶς ἐπικοινωνεῖ μὲ φιλελληνικὰ κομιτᾶτα τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὶς φιλελληνικὰς ὁργανώσεις τοῦ Λονδίνου. «Εἰς τὴν Λόνδρον— γράφει μὲ περηφάνεια, ἀλλὰ καὶ μὲ βαθὺ παράπονο— μὲ γνωρίζουν οἱ Φιλέλληνες ὅλοι καὶ καλύτερα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας...». Γράφει, γράφει ἀκούραστος παν·

του, όπου νομίζει πώς είναι χρήσιμο ν' ακουστή ή φωνή του. Ἐκθέτει, φαίνεται, σὲ μακρὰ ὑπομνήματα τὴν κατάστασι τῆς Ἑλλάδος, τ' ἀνδραγαθήματα τῶν τέκνων της, τὴν πορεία καὶ τὴν πρόοδο τῶν σκληρῶν ἀγώνων καὶ ξεσηκώνει τὸν ἐνθουσιασμό τῶν φιλελληνικῶν κύκλων πρὸς τὸν διαβάζοντα.

Ἀφωσιωμένοι πάντοτε στὴν ὑπόθεσι τῆς Ἑλλάδος καὶ στὸν ἀπελευθερωτικό της ἀγώνα, ἐργάζεται ἀκαταπόνητος, ἀλλὰ μάταια περιμένει ἀπ' τὸ Μαυροκορδατο νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ κάπου, ὥστε ν' ἀναπτύξῃ ὅλη του τὴ δραστηριότητα, ὅλο τὸν νεανικό ἐνθουσιασμό του ὁ σεβάσιμος Διδάσκαλος τοῦ Γένους. . . «*Μὴ βαρεθῇτε, παρακαλῶ, νὰ μοῦ γράφετε δύο στίχους ἀποκριτικούς εἰς ἀνάπαυσίν μου, προστάζοντάς με εἰς ὅ,τι μὲ κρίνετε ἱκανόν*», γράφει. . . Συχνὰ δὲν παίρνει οὔτε ἀπάντησι καὶ στὰ γράμματά του. Κι ὅμως, χωρὶς μικροεγωϊσμούς καὶ ἀνάρμοστες στὴν περίστασι τούτῃ εὐθιζίες, ἐξακολουθεῖ νὰ γράφῃ, γιὰτὶ συμπάσχει καὶ συμμεοχεῖ καὶ συμμετέχει μ' ὅλη τὴ σκέψῃ του καὶ τὴν καρδιά του στὸν τιτανικό ἀγώνα τῆς Πατρίδος, στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἀνάστασι τοῦ Γένους! . . —πόσα ὄνειρα, πόσες θυσίες καὶ πόσους μόχθους, πόσες δοκιμασίες καὶ πόσους κινδύνους δὲν ἐδοκίμασε ὁ περήφανος σοφὸς μιὰ ὁλόκληρη ζωὴ στὶς ἐπάλξεις, μὲ τὴ λαχτάρα καὶ τὴν προσδοκία τῆς ἀναστάσιμης αὐτῆς ἡμέρας, πρὸς γλυκοχάραξε τώρα στὸν ἑλληνικὸν ὁρίζοντα. . .

*

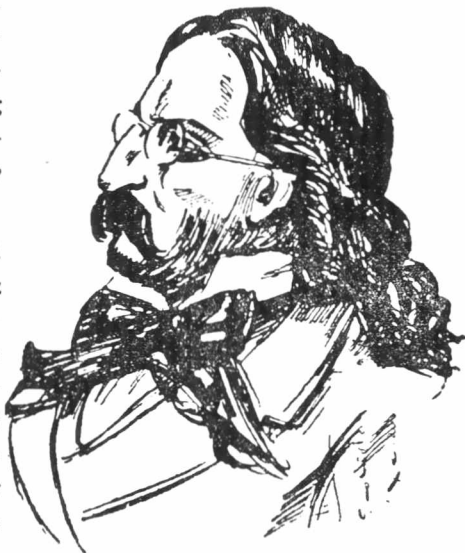
Τὰ ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Ψαλίδου πρὸς τὸ Μαυροκορδατο μᾶς ἀποκαλύπτουν ἕνα ὑπέροχο πατριώτη καὶ ἀκαταπόνητον ἀγωνιστὴ καὶ μᾶς διαφωτίζουν κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν πολύμορφῃ δράσει τοῦ σοφοῦ Διδασκάλου τοῦ Γένους κατὰ τὴν Ἐπανάστασι. Ἡ τελευταία περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ Ψαλίδου, ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῶν Γιαννίνων ὡς τὸ θάνατό του (1820 - 1829), μιὰ περίοδος πρὸς μᾶς ἦταν ἐντελῶς ἀγνωστὴ σχεδόν, ἀποδεικνύεται τώρα ὅτι ἦταν τὸ ἀποκορύφωμα τῶν ἐθνικῶν τοῦ προσπαθειῶν καὶ τὸ λαμπρὸ ἐπιστέγασμα τῆς πολυκύμαντης ζωῆς, τῶν ἀγώνων, τῶν μόχθων καὶ τῶν θυσιῶν τοῦ Μεγάλου Σοφοῦ καὶ ἀκαταπόνητου Πατριώτη, πρὸς ἀφιέρωσε ὅλες του τὶς δυνάμεις, σαράντα ὁλόκληρα χρόνια, γιὰ τὸ φωτισμό, τὴν ἀφύπνισι καὶ τὴν ἀνάστασι τοῦ Γένους...

Τὰ κείμενα πρὸς παραθέτω πρὸς κάτω μιλοῦν μόνον τοὺς κατὰ τὸν πρὸς εὐλωτο τρόπο, ὥστε νὰ περιτευῇ κάθε ἀνάλυσι καὶ λεπτομερέστερος ὑπομνηματισμός. Δὲν ἔχομε βέβαια ὅλα τὰ ὑπομνήματα καὶ τὰ γράμματα πρὸς ἔγραφε καὶ λαβαίνει τὴν περίοδο αὐτὴ ὁ Ψαλίδας. Μὰ καὶτὰ λίγα πρὸς κατάρθωσα νὰ συγκεντρώσω καὶ παραθέτω πρὸς κάτω, εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ διαφωτισθοῦμε.

Μόλις ἔφτασε στὴν Κέρκυρα ὁ Ψαλίδας (στὰ μέσα τοῦ 1822), γράφει καὶ στέλνει, ὅπως εἶδαμε, «*Πρὸς τὴ Γενναϊότητα Βουλὴ καὶ τὸν Ἐκλαμπρότατο Πρίγκιπα τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους*», τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδατο, τὸ πρῶτο ὑπόμνημά του, ὅπου ἐκθέτει τὴν κατάστασι, πρὸς διαφορφώθηκε στὴν Ἡπειρο μετὰ τὴν πτώσι τοῦ Ἀλῆ, καὶ τὰ ἐπαναστατικά σχέδια τῶν ἐκεῖ πατριωτικῶν κύκλων. Δυστυχῶς, ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ μόνον ἕνα μέρος γνωρίζομε, δημοσιευμένο ἀπὸ

τὸ Γιάννη Βλαχογιάννη (τὸ παρέθεσα πὺν πάνω σ. 66-67· βλ. καὶ σημ. Δ' 24). Στὸ πρῶτο αὐτὸ ὑπόμνημα τοῦ Ψαλίδα ἀπάντησε ὁ Μαυροκορδάτος στὶς 29 Δεκεμβρίου 1822 (βλ. πὺν πάνω σ. 67 καὶ σημ. Δ' 27). Ὁ Ψαλίδας δὲν ἔλαβε, φαίνεται, τὴν ἀπάντησιν τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τ' ἄλλα ἔγγραφα (τὶς ἀποδείξεις πληρεξουσίου-τητος» ποὺ ζητοῦσε, τὶς προκηρύξεις κτλ.). Οἱ δυσκολίες τῆς ἐπικοινωνίας, ὁ αὐστη- ρὸς ἔλεγχος τῶν ἀγγλικῶν ἀρχῶν τῆς Ἑ- πτανήσου καὶ ἄλλες ἴσως ἀνωμαλίες τὶς ὁποῖες δὲν ξέρουμε, ἐμπόδισαν τὸν κοι- νιστὴ τῶν ἐγγράφων νὰ τὰ προωθήσῃ, στὸν προορισμὸ τους.

Στὶς 12 Φεβρ. 1823 συντάσσει καὶ στέλνει ἓνα δεύτερο μακρότατο ὑπόμνημα (βλ. πὺν κάτω στὰ δημοσιευόμενα γράμ- ματα, ἀριθ. 1): «Καὶ χωρὶς νὰ λάβω τὰ γράμματά σας (ἐπειδὴ δὲν μοῦ ἐδό- θηκαν), καὶ χωρὶς νὰ πληροφορηθῶ διὰ τὰ γενναῖά σας καὶ εὐνοϊκὰ πρὸς με φρο- νήματα, ἐπρόκεινα νὰ σᾶς γράψω τοὺς στοχασμούς μου...». Καὶ ἐκθέτει μὲ κάθε λεπτομέρεια τὴ γενικὴ κατάστασιν τῆς Ἡ- πείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, προτρέποντας τὴν Προσωρινὴ Διοίκησιν τῆς Ἐπανα- στατημένης Ἑλλάδος νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ στὶς δυὸ αὐτὰς ἐπαρχίες, ποὺ εἶναι τὰ ἀσφαλέστερα προπύργια τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ πλουσιώτερες περιοχές. Τὴ χώρα καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς εἶναι σὲ θέσιν νὰ τὰ γνωρίζῃ καλύ- τερα ἀπὸ κάθε ἄλλον. Πρὶν καταφύγῃ στὴν Κέρκυρα ὅμως, περπάτησε τὴν Ἡπειρο καὶ συνεννοήθηκε μ' ὅλους τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ἐπαρχιῶν γιὰ τὴ γενικὴ κινήσιν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων τοῦ τόπου: «τ ο ὺ ς ε ἴ ν α ι ὡ μ ι λ η μ ῆ - ν ο ν καὶ καρτεροῦν μὲ προθυμίαν, καὶ γίνονται αὐτοὶ πρόμαχοι τοῦ Ἑλλη- νικοῦ»... «ὡς ἀγνοῖ Ἕλληνες καὶ πέρουσι πρόσμεναν... μόνον μαρτυροῦν καὶ μολύβι, διὰ νὰ πολεμήσουν διὰ τὴν Ἐλευθερίαν τους... Τοῦτο δὲν τὸ ἔμαθα ἐδῶ, ἀλλὰ τὸ ἦ κ ο υ σ α πέρουσι ἀ π ὸ τ ο ὺ ς ἰ δ ῖ ο υ ς...», «ὅταν ἐπερνοῦσα διὰ ἐδῶ, μὲ τοὺς ὁποίους ὡ μ ῖ λ η σ α ἀ ρ κ ε τ ᾶ καὶ μοῦ ὑποσχέθηκαν ἡρωϊ- σμόν»... Ἡ περιγραφὴ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἡ ἀπαρίθμησιν τῶν πολεμιστῶν ποὺ μπορεῖ νὰ δώσῃ ἡ καθεμίᾳ τους, μᾶς δείχνει πόσο μελετημένα ἦσαν τὰ ἐπαναστα- τικὰ σχέδια τοῦ Βηλαρά καὶ τοῦ Ψαλίδα, καὶ τῶν ἄλλων πατριωτῶν, ποὺ εἶχαν καταφύγει ἀπὸ τὰ Γιάννενα στὰ Ζαγοροχώρια (πρβλ. πὺν πάνω σ. 64 κἑξ.).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ

Συνάμα ὅμως εἶναι πολὺ μελετημένη καὶ ἡ κατάστασιν τῶν γειτονικῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Καὶ τὸν παράγοντα αὐτόν, στὸν ὁποῖο δίνει μεγάλη σημα- σία ὁ Ψαλίδας, τὸν ἔχει σταθμίσει μὲ γνώσιν καὶ ρεαλισμὸ καὶ δὲν παύει σ' ὅλα

τὰ γράμματά του νὰ ἐπιμένῃ γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ ξεσηκωμοῦ σ' ὅλες τὶς ἀναρχοῦμενες καὶ πάντα φιλοπόλεμες περιοχὰς τῆς Ἀλβανίας, τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς Σερβίας.

Θετικὲς καὶ καλοζυγισμένες εἶναι οἱ ὑποδείξεις του καὶ γιὰ τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασι. Μισεῖ θανάσιμα τοὺς *τ ο υ ρ κ ο λ ᾶ τ ρ ε ς*, «ὁποῦ χρειάζονται καθάρισμα μὲ τὸν ὠφελιμώτερον καὶ ἡσυχώτερον τρόπον»! . . . Εἶναι ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους δὲν ἐδίσταζε νὰ στιγματίζῃ κι ὅταν ἀκόμα ζοῦσε κάτω ἀπὸ τὴν τυραννία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στὰ Γιάννενα καὶ τοὺς ὠνόμαζε περιφρονητικά «*ἀ ν δ ρ ᾶ π ο δ α*» (βλ. πρὸ πάνω σ. 37). Στὸ θέμα αὐτὸ ἐπανέρχεται συχνὰ στὶς ἐπιστολές του καὶ συνιστᾷ μὲ κάθε τρόπο — «ἢ μὲ μίαν αὐστηρὰν προσταγὴν, ἢ μὲ μίαν χρήσιμον ἐξόντωσιν»... — τὴν «ταπείνωσιν μερικῶν καπιταναρέων καὶ ἰσχυρογνώμωνων ὑπερηφάνων προεστώτων, ὑπεροπτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος [= περιφρονητῶν τοῦ λαοῦ], ὡς *τ ο υ ρ κ ο μ α θ η μ ῆ ν ω ν* καὶ *τ ο υ ρ κ ο λ α τ ρ ῶ ν*» . . . «Ἐπειδὴ καὶ ἡξεύρω ὅτι οἱ *π ρ ο ε σ τ ο ἰ τ ο ῦ Μ ω ρ ῆ ω ς* ἐσυνήθισαν ἀπὸ τοὺς βαρβάρους Τούρκους καὶ ἀγαποῦν τὰ παρόμοια, καὶ στοχάζονται τοὺς ἄλλους ὁποῦ ἐθυσιάσθηκαν ὅτι εἶχαν χρέος, καὶ αὐτοὶ εἰς ἀνταμοιβὴν δὲν ἔχουν χρέος νὰ τοὺς δώσουν ἵπποτε» . . .³.

Ἐδῶ μιλάει ὁ ἐπαναστάτης Ψαλίδας, ὁ φλογερὸς πατριώτης κι ἀποφασιστικὸς ἀγωνιστής, ποὺ χρόνια δλόκληρα ἔπνιγε στὰ στήθη του τὸ ἄσπονδο μῖσος κατὰ τῆς τυραννίας, τὴν ὀργὴ καὶ τὴν ἀκοίμητη λαχτάρα τῆς ἀνάστασης, τὴν ἀκατανίκητη ὀρμὴ γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας, γιὰ τὴ συντριβὴ τῶν τυράννων καὶ τὴν ἐκδίκηση! . . .

Ἀλλ' ὁ ἐπαναστάτης Ψαλίδας, ὅταν γράφῃ, δὲν ξεχνάει καὶ τὸν παιδαγωγὸ Ψαλίδα, τὸ Διδάσκαλο τοῦ Γένους. Ἀνάμεσα σ' ὅλα τ' ἄλλα, πρῶτο μέλημα θεωρεῖ καὶ τὴν ἵδρυσιν σχολείων, κοινῶν σχολείων γιὰ ὅλα τὰ Ἑλληνόπουλα. Ὑπέροχη σελίδα ἀναμορφωτικοῦ εκπαιδευτικοῦ προγράμματος ἀποτελοῦν οἱ λίγες ὑποδείξεις, ποὺ παρεμβάλλει στὸ γράμμα του, γιὰ τὴν ἀνατροφή, τὴ μόρφωση καὶ τὴ σπαρτιατικὴ ἀγωγὴ τῆς νεολαίας τοῦ μαχόμενου Ἑθνους:

«Στοχάζομαι ὅτι ἡ Βουλὴ τοῦ Γένους θὰ θεσπίσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδιῶν καὶ θὰ διορίσῃ σχολεῖα κανονικὰ κατωτέρα, εἰς τὰ ὁποῖα νὰ παιδεύωνται τὰ Ἑλληνόπουλα, ἀπὸ τὰ πέντε χρόνια ὡς τὰ δώδεκα, *γ ε ν ι κ ῶ ς ὅ λ α*, τὴν Ἱερὰν Κατήχησιν, τὴν Ἱερὰν Ἱστορίαν, τὴν Ἱστορίαν τοῦ Γένους, τὴν Ἀριθμητικὴν, τὴν Γεωγραφίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους διεξοδικὰ καὶ τῶν ἄλλων τόπων σύντομα, τὴν τελειοποίησιν τῆς *μ η τ ρ ι κ ῆ ς τ ο υ ς γ λ ῶ σ σ η ς*, τὴν ἠθικὴν. Καὶ ὅλα τοῦτα νὰ τὰ μαθαίνουν στὴ *μ η τ ρ ι κ ῇ τ ο υ ς γ λ ῶ σ σ α*, καὶ ἡ παλαιὰ Ἑλληνικὴ νὰ μείνῃ ὡς γλῶσσα καὶ νὰ διδάσκεται εἰς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τὰ ἐπιστημονικὰ, ὅταν γένουν' ἐπειδὴ διὰ τέτοια σχολεῖα δὲν ἔχει καιρὸν ἀκόμη τὸ Γένος, καθὼς καὶ ἡ λατινικὴ.

Ἡ μάθησις ὅμως αὐτὴ τῶν παιδιῶν νὰ γίνεται τρεῖς ὥρες πρὸ τοῦ γεύματος καὶ δύο μετὰ τὸ γεῦμα· καὶ κάθε ἡμέραν τὸ δειλινὸν μίαν ὥραν νὰ χορεύουν τὰ παιδιὰ μὲ πατριωτικὰ τραγοῦδια, καὶ τὸν χορὸν νὰ τὸν σέρ[ν]ῃ ἓνας νέος πατριώτης ἀρματωμένος· καὶ ὁ χορὸς νὰ

εἶναι κοπιαστικός, ὥς εἰδος παλαίστρας, ὁποῦ νὰ χρησιμεύῃ καὶ διὰ τὴν ὑγείαν καὶ διὰ τὴν εὐρυθμίαν τοῦ σώματος τῶν παιδιῶν. . . »

Στὸ μακρότατο αὐτὸ γράμμα (11 σελίδες ἑξαιρετικὰ πυκνογραμμένες) τοῦ Παλίδα ἀπάντησε ὁ Μαυροκορδάτος (παραθέτω πρὸ κάτω ὁλόκληρο τὸ γράμμα, ἀριθ. 1), ἀμέσως μόλις τὸ ἔλαβε (12 Μαρτ. 1823). Μὲ σεβασμὸ καὶ βαθεῖα ἐκτίμηση ἀποτεινεται στὸ σοφὸ Διδάσκαλο τοῦ Γένους. Ἀρχισε τὸ γράμμα του μὲ τὴν προσφώνηση : «*Σοφολογιώτατε !*»... Ἀμέσως ὅμως κατάλαβε πὼς δὲν τοῦ πολυταιρίαζε τοῦ Παλίδα ὁ παγερὸς αὐτὸς τίτλος καὶ τὸν διορθώνει σὲ θερμότερο τόνο : «*Σοφὲ Πατριῶτα !*»... «*Εὐχαρίστως ἀνέγνωσα τοὺς σοφοὺς τῶνόντι καὶ ἀξιολόγους στοχασμούς σας*»... Τὸ γράμμα αὐτό, ἂν ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Παλίδα, ἦταν ἡ πρώτη ἡθικὴ τόνωση καὶ ἡ πρώτη ἐπίσημη ἀναγνώριση τοῦ πατριωτικοῦ του ζήλου. «*Ἀγκαλὰ καὶ μακρόθεν δὲν παύετε ὠφελοῦντες τὴν Πατρίδα*— τοῦ γράφει ὁ Μαυροκορδάτος — *ἦτον εὐκατὸν μολόντοιο νὰ εὐρίσκονσθαι παρὼν εἰς τὰ πράγματα, ἐπειδὴ ἐξεύρω ὅτι ἠθέλατε χρησιμεύσει ὅχι ὀλίγον, καὶ διὰ τὴν περὶ ταῦτα ἐμπειρίαν σας, καὶ διὰ τὴν παιδείαν τὴν ὁποίαν ἔχετε*»... Καὶ τὸ γράμμα τελειώνει μὲ τὴν τιμητικὴν παράκληση καὶ διαβεβαίωση : «*Γράφετέ με συνεχῶς, καὶ ἄς εἰσθε βέβαιος, ὅτι θέλω δέχεσθαι καὶ ἀκούει ἀομένως τὰ ὅσα μὲ γράφετε, ὥς ὑπαγορευόμενα ἀπὸ τὸ φιλόπατρι καὶ τὴν περὶ τὰ καλὰ κλίσιν σας*»...

Ἀσφαλῶς δὲν ἔπαυσε νὰ τοῦ γράφῃ ὁ Παλίδας τακτικά. Στὰ σωζόμενα ὅμως γράμματα τοῦ Ἀρχεῖου Μαυροκορδάτου μετὰ ἀπὸ 9 περίπου μῆνες συναντοῦμε καὶ πάλι γράμμα τοῦ Παλίδα, μὲ ἡμερομηνία 22 Νοεμβρ. 1823 (βλ. πρὸ κάτω ἀριθ. 2). Στὸ διάστημα αὐτὸ ἄλλωστε ὁ Μαυροκορδάτος ἔλειπε ἀπ' τὸ Μεσολόγγι. Οἱ συμβουλὲς καὶ ὑποδείξεις ἐξακολουθοῦν, καθὼς καὶ οἱ πληροφορίαι γιὰ τὶς κινήσεις τῶν ἐχθρῶν. Περισσότερες κάπως εἶναι τώρα οἱ εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Εὐρώπῃ : «*Ὅλη ἡ Εὐρώπη τὰ μάτια της τὰ ἔχει εἰς τὴν Ἑλλάδα !* . . . Συνιστᾷ πολιτικότητα ἀπέναντι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ἰδιαίτερα ἀπέναντι τῆς Ἀγγλίας.

Στὴν Κέρκυρα, ὅπου βρίσκεται, παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴ δυσμενῆ οὐδετερότητα τῶν Ἀγγλικῶν Ἀρχῶν τῆς Ἑπτανήσου, καὶ εἰδικώτερα τοῦ Μαΐτλαντ, καὶ σπεύδει (16 Δεκεμβρ. 1823 ἀριθ. 3) νὰ κατατοπίσῃ τὸ Μαυροκορδάτο γιὰ τὶς προστριβὲς ποὺ ἀναφύονται καὶ νὰ τοῦ συστήσῃ καὶ πάλι πολιτικότητα στοὺς διπλωματικούς χειρισμούς τῶν ἐπεισοδίων : «*δὲν ἦταν ὅμως κακὸν νὰ ἐγγράφετε καὶ ἐδῶ τὰ δέοντα πολιτικώτερα τοῦ πρόποντος, διὰ νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ δυσἀρεσκεία. Τὰ λόγια δὲν πειράζουν*»... «*Ἐπειδὴ οἱ Ἀγγλοὶ εἶναι πολλὰ ὑπερήφανοι, καὶ τόσον ὁποῦ ὑπερέχουν ὅλους*»... Τοὺς ξέρει καλὰ ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους ἀπὸ τὰ Γιάννενα, ὅπου εἶχε ἀρκετὲς προστριβὲς μαζί τους (πρβλ. πρὸ πάνω σ. 36).

Οἱ γνώμες καὶ ὑποδείξεις του γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας καὶ γιὰ τὸν προσεταιρισμὸ τῶν γειτονικῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς καὶ τῶν δυσἀρεστημένων κατὰ τοῦ Σουλτάνου τοπαρχῶν καὶ φυλάρχων, ἐπαναλαμβάνονται, στερεότυπα σχεδόν, ὅπως σὲ κάθε γράμμα του : «*Πρέπει νὰ ἐφεύρετε κάθε μέσον διὰ νὰ ἀνάγῃ ἡ φωτιὰ στὴν Γκεγκαριὰ καὶ εἰς τὴν Σερβίαν*... *Εἶναι ἀνάγκη νὰ στα-*

λοῦν εἰς τὸν Δεσπότην τοῦ Μαυροβουνίου γράμματα, καὶ εἰς τὸν Πρενκλέσην τῶν Μερεντίτηδων, καὶ εἰς τοὺς Νιτουρηδες στὸ Παρασιάμι, καὶ εἰς τοὺς Σέροβους εἰς τὸ Μπελιγράδι, καὶ εἰς τοὺς Ἑρτζεγοβινέζους τῆς Μπόσνας, καὶ καθ' ἑξῆς εἰς κάθε μέρος ὅπου εἶναι δυνατόν, μὲ κάθε μέσον, καὶ μὲ διάφορα εἶδη ὑποσχέσεων καὶ διερεθισμῶν ... Ἀκόμη καὶ τοὺς Ἀγάδες τῆς Τζαμουριᾶς νὰ ξερεθίσετε εἰς ἀποστασίαν κατὰ τοῦ Σουλτάνου ... ἤθελαν ὅμως βεβαίωσιν ὅτι δὲν πειράζονται οὔτε εἰς τὴν θρησκείαν τους, οὔτε εἰς τὸ ἔχειν τους». . . Τὸ κήρυγμα καὶ τὰ σχέδια τοῦ Ρήγα γιὰ μιὰ παμβαλκανικὴ ἐξέγερση ἠχοῦσαν ἀκόμα στὸ νοῦ τοῦ Ψαλίδας. Δὲν παρυσύρεται ὅμως σὲ οὐτοπίες. Βλέπει ρεαλιστικὰ τὴν κατάσταση — «τὰ βάρβαρα γένη εἶναι εὐερέθιστα...» — καὶ ἐκτιμᾷ σωστά τὴν ἀνάγκη καὶ τὴν ἀξία ἐνὸς γενικώτερου περισπασμοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας.

Οἱ γνωριμίες καὶ ἡ στενὴ ἐπαφή του μὲ τὶς φιλελληνικὲς ὁργανώσεις τῆς Εὐρώπης τοῦ παρέχουν τὴ δυνατότητα νὰ ἐργασθῇ θετικὰ καὶ σ' αὐτὸν τὸν τομέα γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς Ἑλλάδος. Μὲ δυὸ σύντομα γράμματά του (4 Ἰανουαρίου. 1824, ἀριθ. 4—5) συνιστᾷ στὸ Μαυροκορδατο τρεῖς ξένους φιλέλληνες, ἕναν Ἀγγλο, ἕναν Σουηδὸ καὶ ἕναν Γερμανό, ποὺ κατέβαιναν ν' ἀγωνισθοῦν στὴ μαχόμενη Ἑλλάδα.

Στὴν περίοδο αὐτή—τέλη τοῦ 1823 καὶ ἀρχὲς τοῦ 1824—ἀνήκουν τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ σωζόμενα γράμματα τοῦ Ψαλίδας πρὸς τὸ Μαυροκορδατο. Γράφει στὶς 22 Νοεμβρίου. 1823 (ἀριθ. 2), στὶς 19 Δεκεμβρίου. (ἀριθ. 3), στὶς 4 Ἰαν. 1824 (ἀριθ. 4, 5), ὅπως εἶδαμε, καὶ συνεχίζει τακτικὰ: στὶς 18 Ἰανουαρίου. καὶ 4 Φεβρ. 1824 (ἀριθ. 6), στὶς 16 Φεβρ. (ἀριθ. 7), στὶς 24 Φεβρ. (ἀρ. 8), στὶς 24 Μαρτίου (ἀρ. 9) καὶ ὕστερα χάνουμε τὰ ἔχνη του ἐπὶ δέκα ὁλόκληρους μῆνες, ὥς τὶς 29 Ἰανουαρίου. 1825. (ἀριθ. 10).

Τὰ γράμματά του τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1824, συμπληρωμένο καὶ μὲ ὕστερο γράμμα καὶ προσθήκες στὶς 4 Φεβρουαρίου (ἀριθ. 6), εἶναι ἀπ' τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ καὶ βαρυσήμαντα. Ἐδῶ προβάλλει πάλι ἀνάγλυφος ὁ Ψαλίδας, ἡ ἀκοίμητη ἔγνοια του γιὰ τὴν ἀγωνιζόμενη Πατρίδα, οἱ γνῶμες καὶ ὑποδείξεις του, ἀλλὰ συνάμα ἀποκαλύπτεται μπροστά μας καὶ ὁ ἀγωνιστὴς Ψαλίδας, ὁ ἀφανὴς τροφὸς τῆς τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ ἐθνεγέρτης Διδάσκαλος τοῦ Γένους, ποὺ ὁλόκληρη τὴ ζωὴ του ἐσάπιξε τὸν ἀναστάσιμο συναγεμῶ τῶν ψυχῶν, τώρα, τώρα ποὺ ἐσήμανε ἡ Μεγάλὴ Ὥρα, ὅχι μονάχα δίνει τὸ «παρὸν» στὸ ἐθνικὸ προσκλητήριο, ἀλλὰ γίνεται στρατολόγος καὶ τροφὸς τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους.

Στὴν Κέρκυρα καὶ στ' ἄλλα Ἰόνια νησιά βρῖσκονται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ πολλοὶ πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Σούλι καὶ τὴ Χιμάρα. Πάμπολλες οἰκογένειες, πλῆθος γυναικόπαιδα, ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἀντρειωμένοι, μαρτυροτοκαπνισμένα παλληκάρια καὶ καπετανεῖοι, ποὺ ἀδρανοῦσαν ἀφωπλισμένοι ἀπὸ τὶς ἀγγλικὲς ἀρχὲς τῆς Ἑπτανήσου καὶ κινδύνευαν ν' ἀποχαυνωθοῦν στὴν τρυφηλὴ ζωὴ τῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ νὰ ξεουθενωθοῦν κάτω ἀπ' τὴν περιφρόνηση τῆς «ἀνώτερης» κοινωνίας καὶ τῶν καχύποπτων ὁργάνων τοῦ Μαΐταντ.

Μαζί μὲ τοὺς Σουλιῶτες πρόσφυγες εἶχε καταφύγει στὰ Ἑπτάνησα κι ὁ Χρυστόφ. Περγραιβός, ὁ ὁποῖος ὅμως φρόντισε γρήγορα νὰ ξεμπλέξει κι ἔφυγε γιὰ τὸ Μεσολόγγι. Προτοῦ νὰ φύγῃ ὅμως γιὰ τὸ Μεσολόγγι, ἔγραψε (18 Ἰανουαρ. 1823) ἀπὸ τοὺς Παξοὺς, ὅπου βρισκόταν, ἕνα αὐστηρὸ πατριωτικὸ γράμμα στοὺς Καπετανεῦς τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοὺς καλοῦσε νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ Ἑπτάνησα καὶ νὰ κατέβουν στὴν ἀγωνιζόμενη Ἑλλάδα : «... τὰ καφεπωλεῖα, πνευματοπωλεῖα καὶ περιδιβάσεις τῶν ἀγνιῶν καὶ προαστείων τῆς Κερκύρας δὲν εἶναι συγχωρημένα καὶ πρόποντα εἰς τοὺς ἥρωας, ἀλλ' εἰς ἀνάνδρους καὶ τρουφηλοὺς... Ἐγὼ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναχωρῶ ἐντεῦθεν καὶ ὑπάγω εἰς Μεσολόγγιον...» (Χρ. Περγραιβοῦ, Ἀπομνημ. Α' σ. 207-8).

Μὲ τὸν ἴδιο πόνο ἔβλεπε κι ὁ Ψαλίδας ν' ἀδρανοῦν καὶ νὰ μένουν μακριὰ ἀπ' τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα τοῦ ἔθνους, καθηλωμένες ἄδικα στὰ Ἑπτάνησα, οἱ ἐκλεκτὲς πολεμικὲς δυνάμεις τῶν ἐμπειροπόλεμων καὶ γενναίων Σουλιωτῶν καὶ Χιμαριωτῶν. Παρὰ τὴν αὐστηρὴν ἀπαγορεύσεις καὶ τὴν ἀγρυπνὴ παρακολούθηση τῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς, ἄφοβος ὁ Ψαλίδας πλησιάζει τοὺς πρόσφυγες καπετανεῦς, τοὺς συγκεντρώνει, τοὺς μιλάει, τοὺς κατηχεῖ καὶ τοὺς καταπείθει νὰ ἐκπληρώσουν καὶ τὸ τελευταῖο χρέος τους πρὸς τὴν ἀγωνιζόμενη κοινὴ Μητέρα - Πατρίδα. Καταλαβαίνει εὐκόλα ὁ καθένας μας πόσους κινδύνους καὶ πόσες δυσκολίες ἀντιμετώπιζε στὸ ἐγχεῖρημά του αὐτὸ ὁ σεβάσμιος Διδάσκαλος τοῦ Γένους. Ξερριζωμένοι πιά ἀπ' τὰ χώματά τους καὶ ξεκληρισμένοι οἱ σκληροτράχηλοι ἐκεῖνοι πολέμαρχοι, κατατσακισμένοι κι ἐξουθενωμένοι τώρα, χωρὶς ἄρματα καὶ χωρὶς ἐλπίδα νὰ ξαναγυρίσουν στ' ἄγρια λημέρια τους, ἦταν πολὺ - πολὺ δύσκολο νὰ πεισθοῦν πὼς ἦταν ἕνας, κοινὸς κι ἐνιαῖος ὁ ἀγῶνας ἀπ' τὸ Μοριά ὡς τὴ Χιμάρρα καὶ νὰ πιστέψουν ὅτι πολεμῶντας γιὰ τὸ Μεσολόγγι πολεμοῦσαν καὶ γιὰ τὴ δική τους ἀπόμακρη πατρίδα... Μόχθησε πολὺ καὶ σ' αὐτὸν τὸν τομέα ὁ Ψαλίδας...

Ἀλλὰ κι ὁ κίνδυνος δὲν ἦταν μικρὸς. Οἱ ἀγγλικὲς ἀρχὲς μὲ τὴ «δυσμενῇ οὐδετερότητα» καὶ ἡ ἐχθρική στάση τοῦ Μαίτλαντ καὶ τῶν ὁργάνων του ἀπέναντι τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων ἐπεφύλασσαν αὐστηρότατες κυρώσεις γιὰ κάθε πατριωτικὴ ἐνέργεια καὶ γιὰ κάθε ἐκδήλωση συμπαθείας πρὸς τὴν Ἐπανάσταση. Ὅταν ὁ Περγραιβὸς ἔγραψε κι ἔστειλε πρὸς τοὺς Σουλιῶτες πρόσφυγες τῆς Κερκύρας τὴν ἐπιστολὴ πού ἀνέφερα πιὸ πάνω (18 Ἰαν. 1823), ἔλαβε ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, ἀλλὰ, γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο, ἔσπευσε νὰ ἐξαφανισθῇ καὶ νὰ φύγῃ ἀπ' τοὺς Παξοὺς : «*Μολονότι ἡ ρηθεῖσα ἐπιστολὴ — γράφει ὁ ἴδιος — ἐστάλη ἀσφαλῶς καὶ ἐκ τῶν πρὸς τοὺς ὁποίους διευθύνθη καὶ ἀνεγνώσθη τιμίων πατριωτῶν δὲν ἠλπίζετό τις προδοσίᾳ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὁ Περγραιβὸς ὅμως ἀνεχώρησε πρὶν τὸ πρᾶγμα κοινολογηθῇ ἢ τυχὸν φθάσῃ εἰς τὰ ὦτα τῆς Κυβερνήσεως...*» (Χρ. Περγραιβοῦ, Ἀπομν. Α' σ. 208). Ὁ Ψαλίδας ἐν τούτοις, ἄφοβος ὅπως σ' ὅλην τὴ ζωὴ καὶ παράτολμος, διεξάγει τὸ ἔργο αὐτὸ ἐξακολουθητικὰ ἐπὶ 2—3 χρόνια, παραμένοντας μέσα στὴν Κέρκυρα καὶ ἀψηφῶντας, ὅπως πάντα, κάθε κίνδυνο...

Τὰ δημοσιευμένα γράμματά του μᾶς ἀποκαλύπτουν λίγες πτυχὲς ἀπὸ τὴν ἀκαταπόνητη καὶ τόσο ἐπικίνδυνη ἐθνικὴ τούτῃ προσπάθειά του : Ἦδη στὶς 12

Φεβρ. 1823, άμέσως ύστερα δηλ. από την άναχώρηση του Πετραιβοϋ, γράφει πρὸς τὸ Μαυροκορδάτο : «Διὰ συνεργείας μου στέλνεται μία μικρὴ βεήθεια εἰς τὸ Γένος, ὁ καπετάν Ζώης μετὰ τὰ παιδιά Τζαβέλα, ὡς τριάντα στρατιῶτες διαλε[γ]μένοι καὶ τίμιοι καὶ ἄξιοι καὶ πιστοὶ καὶ πολεμικοὶ καὶ ἔμπειροὶ τῶν τόπων...» (ἀριθ. 1). Λίγο ἀργότερα (22 Νοεμβρ. 1823) σημειώνει καὶ πάλι λακωνικά, χωρὶς θριαμβολογίες, ὅπως θάκανε ἄλλος ἴσως στὴ θέση του, καὶ ἀπέριττο, ὅπως μιλοῦν οἱ συνειδητοὶ πατριῶτες, ὅταν ἐκπληρώνουν τὸ χρέος τους... «Τὸν Νότην Μπότζαρην τέλος πάντων τὸν ἐξεκίνησα δι' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς θέλει σὰς συντροφέει εἰς τοὺς σκοποὺς σας ὡς παλαιὸς καπετάνος καὶ ἐπιχειρηματίας μετὰ γνώσιν. Εἶναι ἀκόμη ὀλίγοι Σουλῶτες ἐδῶ, οἱ ὁποῖοι τοῦτες τὲς ἡμέρες κινοῦν δι' αὐτοῦ...» (ἀριθ. 2). Κοντὰ σ' αὐτοὺς τοῦ ἔρχονται συστημένοι ἀπὸ τὰ Φιλελληνικὰ Κομιτᾶτα τῆς Εὐρώπης καὶ ξένοι φιλέλληνες, τοὺς ὁποῖους ὑποδέχεται, περιποιεῖται καὶ διαπαικίζει στὸ Μεσολόγγι μετὰ εἰδικὰ συστατικὰ γράμματα πρὸς τὸ Μαυροκορδάτο : «...τὸν ἐπιφέροντα τὴν παροῦσάν μου Ἑγγλὸν φιλέλληνα κύριον Ἐδουάρδον Φούοκ, τὸν ὁποῖον φίλος μου μοῦ τὸν συσταίνει καὶ ἐγὼ τὸν συσταίνω εἰς τὴν εὐνοίαν σας καὶ γενναιότητά σας, ὡς πρόθυμον νὰ δουλεύῃ ὑπὲρ τῆς Ἑλευθερίας τοῦ Γένους μας...» (ἀρ. 4) «... Καὶ οἱ ἐπιφέροντες τὸ παρόν μου μετὰ τὸ αὐτὸ πλοῖον κατέφθασαν ἀπὸ Λόνδραν...» (ἀρ. 5). Καὶ σημειώνει πάλι (4 Ἰανουαρ. 1824), ἀπλῶ καὶ σὲ ὑστερόγραφο, γιὰ τοὺς Σουλῶτες : «Τὸν Νάστον τοῦ Μπότζαρη τὸν ξεκινῶ ὀγλήγορα...» (ἀρ. 5).

Ἀλλὰ τοὺς μόχθους καὶ τὲς θυσίες ποὺ καταβάλλει ὁ Ψαλίδας, συνεχίζοντας τὸ δύσκολο καὶ ἐπικίνδυνον αὐτὸ ἔργον τῆς στρατολογίας καὶ ἀποστολῆς πολεμιστῶν γιὰ τὴ μαχόμενη Ἑλλάδα, τ' ἀποκαλύπτει παραστατικώτατα τὸ γράμμα του τῆς 18ης Ἰανουαρ. 1824 (ἀριθ. 6) μετὰ τὸ ὑστερόγραφο καὶ τὲς χαρακτηριστικὰς μεταγενέστερες προσθήκας.

Ὅταν, πρὶν ἓνα χρόνον (12 Φεβρ. 1823), ἔγραφε (ἀρ. 1) στὸ Μαυροκορδάτο, ὅτι εἶχε συνεννοηθῇ μετὰ τοὺς κυριώτερους καπετανεῖς τῆς Ἠπείρου καὶ εἶχε προετοιμάσει τὰ πνεύματα — «καθὼς τοὺς εἶναι ὀμιλημένον καὶ καρτεροῦν μετὰ προθυμίαν», ὥστε νὰ μὴ χρειάζωνται παρὰ «μόνον μαρourτην καὶ μολύβι, διὰ νὰ πολεμήσουν διὰ τὴν Ἑλευθερίαν τους» — ἀσφαλῶς οὔτε ὁ ἴδιος δὲν θὰ τὸ πίστευε ὅτι θὰ κατώρθωνε ποτέ, μετὰ τὴν συνεχῆ διαβίωσίν του, νὰ τοὺς ξεσηκώσῃ καὶ νὰ τοὺς πείσῃ ν' ἀφίσουν τ' ἀπρόσιτα βουνά τους καὶ νὰ κατεβῶν στὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα, ἐκεῖ ποὺ κρινόταν τώρα ἡ τύχη ὅλων τῶν προσπαθειῶν καὶ τῶν ἀγώνων. Κι ὅμως, νὰ ποὺ τὸ κατώρθωσε, καθὼς φαίνεται.

Ἀπὸ πολὺν καιρὸ βρισκόταν σ' ἐπαφὴ μετὰ τοὺς καπετανεῖς τῆς Χιμάρας. Ἀλληλογραφοῦσε τακτικὰ μαζί τους καὶ ἐστελνε μάλιστα ἀπ' τὴν Κέρκυρα καὶ μυστικὰ γράμματα γιὰ νὰ τὰ διαβιβάσουν στὸν «Πρόενκα τῶν Μερεντίτηδων». Συχνὰ μεταβιβάζει καὶ στὸ Μαυροκορδάτο εἰδήσεις ἀπὸ τὴ Χιμᾶρα : «Οἱ φίλοι ἀπὸ Χειμάρραν μετὰ εἰδοποιῶν...» κτλ. (ἀριθ. 2). Δυὸ χιλιάδες περίπου «ντουφέκια καλὰ» ὑπολογίζει ὅτι μποροῦν ν' ἀποδώσουν τ' ἀνυπότακτα χωριά Παλάσα, Δρυμάδες, Βοῦνο καὶ Χιμᾶρα. Γι' αὐτὸ συνέχιζε ἀσταμάτητα τὰ διαβήματά του,

ὥσπου κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸ Καπετάν - Πύλιο, τὸ γνωστὸ δηλ. Χιμαριώτῃ πολέμαρχο Σπυρομίλιο, νὰ κατέβῃ μὲ τὰ παλληκάρια του στὴν Κέρκυρα κι ἀπὸ κεῖ νὰ περάσῃ στὸ Μεσολόγγι. Ἐξῆς ὁλόκληρους μῆνες, μᾶς λέει ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδας, πάσχιζε καὶ μοχθοῦσε γιὰ νὰ τὸ πετύχῃ αὐτὸ καὶ ξόδεψε ὅσα τὸ πενιχρό του βαλάντιο τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ξοδέψῃ...

Ἄλλ' ἄς ἀκούσουμε τὸ γράμμα του πρὸς τὸ Μαυροκορδατο (ἀρ. 6):

«... Σᾶς παρακαλῶ νὰ μὴ βαρεθῇτε ἀπὸ τὰ συχνὰ γράμματά μου, καὶ ἄς μὴ λαβαίνω καὶ ἀπόκρισίν σας, διὰ τὲς πολλὰς φροντίδες σας.

Κατὰ τὸ παρὸν ὅμως σᾶς βαρβαίνω μὲ τὴν παροῦσάν μου, ἡ ὁποία θὰ σᾶς ἐγγχειρισθῇ ἀπὸ τὸν Καπετάν Πήλιον Βουνιώτην, ἀπὸ τὴν γενεάν τῶν Κοκάτων, ὁποῦ σᾶς τὸν στέλνω καὶ σᾶς τὸν συσταίνω μὲ καμπόσοα παλληκάρια του καὶ μὲ τὸν γαμβρόν του, χωρὶς ὅμως ἄρματα — διατὶ ὅμως χωρὶς ἄρματα, ὁ ἴδιος θέλει σᾶς εἰπῇ.

Εἶχα ἐξ μῆνας ὁποῦ ὠργάνιζα αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν καὶ τέλος πάντων τὴν κατάφερα καὶ μὲ τὰ πτωχικά μου ἔξοδα σᾶς τὸν ἔστειλα, διὰ νὰ τὸν μεταχειρισθῇτε καὶ αὐτοῦ μὲ τοὺς ἀνθρώπους του, δίνοντάς τους ἄρματα δανεικά, ὅσο νὰ λάβουν τὰ ἐδικά τους. Καὶ εἰς τὰ καράβια νὰ τοὺς βάλετε, διὰ νὰ αποφασίσετε τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἡπείρου, διὰ νὰ σᾶς παραδώσουν τὰ δύο κάστρα τοῦ τόπου τους, ὁποῦ τὰ φυλάττουν οἱ ἐδικοί τους, τὸ Παλέριο τοῦ Χειμάρρας καὶ τὴν Αὐλῶνα, διὰ νὰ τὰ ἔχετε ὁρμητήρια κατὰ τῆς Χαονίας, καὶ μαζί μὲ τὰ κάστρα [αὐτὰ], ἀποκτῇ τὸ Γένος καὶ 2000 ντουφέκια καλὰ Παλασοδρυμαδιωτοβουνοχειμαρριώτικα, καὶ τόπον, ὁποῦ νὰ τρέμῃ ἡ Χαονία καὶ Μολοσσία. Καὶ ἔτζι ἡ δύναμις τῆς Ἑλλάδος διὰ στεριᾶς νὰ προχωρῇ ἄφοβα...».

Ἐξῆς μῆνες «ὠργάνιζε αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν» ὁ Ψαλίδας μὲ κινδύνους καὶ ἀγωνίες καὶ ξόδεψε ἀσφαλῶς κι ἀρκετὰ χρήματα, γιὰ νὰ τὴν φέρῃ σὲ πέρας. Κάποια κακοτυχία ὅμως παρὰ λίγο νὰ ματαιώσῃ τὸ ἐγχεῖρημα. Ὁ Καπετάν Πύλιος μὲ τὰ παλληκάρια του, καθὼς ἐρχόταν ν' ἀπερβιασθοῦν — νύχτα ἀσφαλῶς

ΕΝΑΣ ΣΟΥΛΙΩΤΟΧΙΜΑΡΙΩΤΗΣ
ΠΟΛΕΜΙΣΤΗΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ

(Ἀπὸ παλιά χαλκογραφία τῆς ἐποχῆς)

μὲ καμμιὰ παλιόβαρκα — ἀπὸ τὴν ἀντικρυνὴ Χιμάρα στὶς ἀκτὲς τῆς Κέρκυρας, παρ' ὅλες τὶς προφυλάξεις, ἔγιναν, φαίνεται, ἀντιληπτοί, πιάστηκαν ἀπὸ τὴν ἀστυνομία τοῦ Μαΐταντ καὶ ἀφωπλίστηκαν. . . Πολλὰ διαβήματα θάγγιναν ἀσφαλῶς γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους. . . Χωρὶς χρονοτριβὴ ὁ Ψαλίδας σπεύδει νὰ τοὺς μπαρκάρη γιὰ τὸ Μεσολόγγι, ἔστω καὶ χωρὶς ἄρματα. . . «*Διατὶ ὁμως χωρὶς ἄρματα — γράφει στὸ Μαυροκορδάτο — ὁ ἴδιος θέλει σὰς εἰπῇ*»...

Μὲ ἀνακούφιση γράφει τὸ γράμμα στὸ Μαυροκορδάτο (18 Ἰανουαρίου), γιὰτὶ πίστευε πὼς ἔξη μηνῶν βάσανα τελείωναν πιά... «*Τέλος πάντων τὴν κατάφερα καὶ μὲ τὰ πτωχικά μου ἔξοδα σὰς τὸν ἔστειλα, διὰ νὰ τὸν μεταχειρισθῇτε καὶ αὐτοῦ μὲ τοὺς ἀνθρώπους του, δίδοντάς τους ἄρματα δανεικά, ὅσο νὰ λάβουν τὰ ἐδικά τους*»... Ἀλλὰ ἡ ἐπιτήρηση καὶ ὁ ἐλεγχος τῶν Ἀρχῶν ἦταν, φαίνεται, ἀγρυπνος πάντα καὶ αὐστηρός. Τὴν τελευταία στιγμή, προτοῦ μπαρκάρουν γιὰ τὸ Μεσολόγγι οἱ Χιμαριῶτες τοῦ Καπετὰν Πύλιου καὶ οἱ Σουλιῶτες τοῦ Νάστου Νταγκλῆ, νέα ἐμπόδια ξεφύτρωσαν. . . Μπροστὰ στὶς συνεχεῖς αὐτὲς ἀντιξοότητες, τὶς ἀτυχίες καὶ τοὺς κινδύνους, ἀποκαρδιωμένος σχεδὸν ὁ Ψαλίδας σημειώνει μετὰ ἀπὸ δυὸ βδομάδες στὸ γράμμα του τῆς 18ης Ἰανουαρίου: «*1824 Φεβρουαρίου 4. — Ἡ παροῦσα ἔμεινεν ἕως σήμερον*» ἐπειδὴ ὁ Καπετὰν Πύλιος καὶ Νάστος Νταγκλῆς ἐμποδίσθησαν, καὶ κρῖμα εἰς τὰ 6 τάλληρα τὰ πτωχικά μου, ὅπου ἕκαμα ἔξοδα δι' αὐτούς...».⁵

Ἀλλὰ καὶ πάλι δὲν ἀπελπίζεται ἐντελῶς καὶ δὲν ἐννοεῖ νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὴν προσπάθειά του. Θὰ ἐπιμείνῃ καὶ πάλι νὰ τοὺς μπαρκάρῃ μὲ πρώτη εὐκαιρία: «*Μὲ δεύτερον ὁμως [πλοῖον] ἴσως ἔλθουν*... Ὅμως χρειάζονται τάλληρα καὶ ἐγὼ δὲν ἔχω...».

Ἄν καὶ εἶχε ἐξαντλήσει, ὅπως λέει, τὶς πενιχρές του οἰκονομικὲς δυνατότητες, ἐντούτοις βρῆκε τρόπο ν' ἀποτελειώσῃ τὸ ἔργο πού εἶχε ἀναλάβει. Σὲ λίγες μέρες ὁ Καπετὰν Πύλιος καὶ οἱ ἄλλοι Χιμαριῶτες, ὁ Νάστος Σουλιώτης καὶ τὰ παλληκάρια του, εἶχαν διαπεραιωθῇ στὸ Μεσολόγγι...

Τὶς ἄοκνες προσπάθειες τοῦ Ψαλίδα καὶ τὴν ἀποφασιστικὴ συμβολή του γιὰ τὴ στρατολόγησι τῶν Χιμαριωτῶν τοῦ Σπυρομίλιου καὶ τὴ διαπεραίωσή τους στὸ Μεσολόγγι τὶς ἀναγνωρίζει ἀνεπιφύλακτα καὶ τὶς ἐπιβεβαιώνει ὁ ἴδιος ὁ Καπετὰν-Πύλιος Βουνιώτης, ὁ γνωστός Σπύρος Μίλιος, σὲ μιὰ ἀναφορά του πού ἔγραψε ἀργότερα πρὸς τὸ Μαυροκορδάτο. Εὐρισκόμενος στὴν Τριπολιτσὰ ἐπικεφαλῆς 100 παλληκარიῶν, ἔλαβε διαταγὴ νὰ μετακινηθῇ πρὸς τὸ Μακρονόρος, νὰ πιάσῃ τὶς διαβάσεις στὰ δεξιὰ τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Τολμáει λοιπόν, προτοῦ ξεκινήσῃ, νὰ ζητήσῃ μιὰ μικρὴ χρηματικὴ ἐνίσχυση γιὰ τὸ σῶμα του, («*ἐν ἀκόντο διὸ μηνῶν μυσθῶν τουλάχιστον εἰς τοὺς 100 στρατιόταις ὑπὸ τῆς ὀδигίασμου*», ὅπως γράφει), καὶ θεωρεῖ ἀπαραίτητο νὰ ὑπενθυμίσῃ στὴ Διοίκησι τὸ παρελθὸν καὶ τὴ δράσι του. Παραθέτω ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη αὐτὴ ἀναφορὰ (Ἀρχεῖο Μαυροκορδάτου, φάκ. 10, ἀρ. 2729), ἰδιόγραφη, καθὼς

φαίνεται, τοῦ Σπύρου Μίλιου καὶ γραμμένη ἀπ' τὴν Τριπολιτσά στίς 28 Μαρτίου 1825 :

Ἐκλαμπρώτατε Κύριε.

Ζητῶ θερμῶς τὴν συμπάθειαν τῆς Ἐκλαμ: διὰ τὴν πολυλογίαν τῆς παρούσης μου ἐπειδὴ αἱ διαφοραὶ ὑποθέσεις μοὶ τὸ καλοῦν.

Ἐκλαμπρώτατε πατριωτισμοῦ ἐνθουσιασμένους καὶ ἀπὸ διαφορῶν φίλους παρακινούμενος, ἐξ ὅχως ἀπὸ τὸν κύριον Ἀθανάσιον Ψαλίδαν (ὅστις καὶ πρὴν τοῦ ἐρχομοῦ μου μετ' ἤχε συστάσῃ εἰς τὴν Ἐκλαμπρωτιάνου) ἤλθον μετ' ἑκατόντα στρατιώτας συμπατριώτατος νὰ δουλέψω καὶ μετ' ὅπλων τὴν πατρίδα.

Ἐν ᾧ δὲ ἐυρισκόμην εἰς τὴν πατρίδα μου δὲν ἔλιπα ποτὲ ἀπὸ τοῦ νὰ δουλέω καὶ μακρόθεν τὸ ἔθνος μου. ἐξ ὅχως στέλλοντας ὅχι μετ' ὀλίγον κίνδυνον καὶ μετ' ἐξοδάμου διαφορῶν πεζοῦς μετ' ἑκατόντα πρὸς τὸν Πρενκλέση τῶν Μιριντίδων καπ: Ντόντα, τὰ ὅποια μοὶ ἐστὲλόντο ἀπὸ τὸν ἄνω κύριον Ψαλίδαν ὅστις μοὶ ἔγραψεν νὰ ἦτον γράμματα αὐτὰ διὰ ὑπόθεσιν τοῦ ἔθνους. Ἐρχόμενος δὲ εἰς Χρυσοβίτζαν ἐδέχθη παρὰ τῆς Ἐκλαμπρωτιάνου καὶ ἀξιόθην ἀρχηγὸς τοῦ σώματος στρατιωτῶν ὑπὸ τῆς ὁδηγίας μου...

Ἡ ἀναφορὰ αὕτη τοῦ Σπυρομίλιου μᾶς πληροφορεῖ πῶς ὁ Ψαλίδας ὄχι μόνον σὲ Χιμαριῶτες ὀπλαρχηγούς ἔγραψε γιὰ νὰ τοὺς ξεσηκώσῃ καὶ νὰ τοὺς κατεβάσῃ εἰς τὴν μαχόμενη Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰδικὰ γράμματα ἔστειλε γιὰ νὰ τὰ διαβιάσουν στὸν Πρένκα τῶν Μερεντίδων, τὸν ὁποῖο προσπαθοῦσε νὰ ξεσηκώσῃ κατὰ τοῦ Σουλτάνου καὶ νὰ τὸν πείσῃ νὰ πολεμήσῃ στὸ πλευρὸ τῶν Ἑλλήνων. Εἶδαμε ἐν γράμματι τοῦ πόσο ἀπαραίτητο θεωροῦσε ν' ἀνάψῃ μιὰ παμβαλκανικὴ ἐξέγερσιν. Ἀπ' ὅλα τὰ «εὐερέθιστα βάρβαρα γέννη» περισσότερο φαίνεται νὰ ἐλπίσῃ τοὺς Μερεντίδους τοῦ Πρένκα. Ἡ ἀνυπότακτος αὕτη φυλὴ τῆς βορείας Ἀλβανίας, οἱ Μερεντίδες ἢ Μιρδίτες, χριστιανοὶ εἰς τὴν θρησκείαν καὶ ὁμολογῶντες τὸ δόγμα («παπολάτραι», ὅπως τοὺς λέει εἰς τὴν Γεωγραφίαν τοῦ Ὁ. Ψ. § 49), ἀποτελοῦσαν μιὰ χριστιανικὴ νησίδα ἀνάμεσα τοὺς τουρκαλβανούς («μωαμεττίνους») τῆς περιοχῆς καὶ ζοῦσαν πάντα αὐτόνομοι σὲ μιὰ μικρὴ ὁμοσπονδίαν ἀπὸ φάρες, πιστοὶ εἰς τὸ φύλαρχόν τοις τὸν Πρένκα (ἄλβαν. prenk = ἀρχηγός) ἢ Πρενκλέση, φιλοπόλεμοι καὶ πάντα δυσαρεστημένοι κατὰ τῶν τούρκων. Αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀλβανίας προσπαθεῖ, ἀπ' τὴν ἀρχὴν τῆς Ἐπαναστάσεως, νὰ προσεταιρισθῇ ὁ Ψαλίδας καὶ νὰ τοὺς ξεσηκώσῃ νὰ πολεμήσῃ στὸ πλευρὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἦδη εἰς τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον (12 Φεβρ. 1823, ἀρ. 1) ἐφιστὰ τὴν προσοχὴν «εἰς τὸν δεσπότην τοῦ Μαυροβουνίου καὶ εἰς τὸν Πρένκα τῶν Μερεντίδων, οἱ ὅποιοι, ἂν τὸ σπράττωμα τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος φθάσῃ εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἡπείρου, αὐτοὶ εἶναι ἀρχετοὶ νὰ καταρουφήσῃ τὴν Γεγκαριά». Δὲν ἔγινε ὅμως καμμιὰ ἐνέργεια καὶ ὁ Πρένκας μετ' ἑκατὸν χιλιάδες Μερεντίδες κατέβαινε σὲ λίγο πολιορκητὴς εἰς τὸ Μεσολόγγιν μαζί μετ' ὅλους τοὺς τουρκαλβανούς τοῦ Σκόδρα. Ὁ Ψαλίδας στενοχωρεῖται πού δὲν εἰσακούσθη καὶ σημειώνει (22 Νοεμβρ. 1823, ἀρ. 2): «Ἄν τὸν παρελθόντα Μάϊον ἔστειλιν ἢ Βουλὴν, ὥς ἔγραψα, πρὸς τὸν Πρενκλέσιν, δὲν θὰ ἐλάμβανεν ἢ πατρίδα αὐτὴν τὴν ζημίαν κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, οὐδὲ ὁ Πρενκλέσης αὐτοῦ πολιορκητὴς θὰ ἦταν, ἀλλὰ θὰ ἦταν εἰς τὴν πατρίδα

του. Μ' όλον τοῦτο καλὸν ἦταν νὰ πραγματευόσθαι μὲ αὐτὸν καὶ αὐτοῦ ὁπὺ εἶναι σιμά...». Στὸ θέμα αὐτὸ ἐπανερχεῖται συχνὰ κι ἐπίμονα ὁ Ψαλίδας στὰ γράμματά του (ἀρ. 1, 2, 3, 6, 7, 8): «Εἶναι χρεῖα νὰ σταλθοῦν γράμματα στὸν Πρένκα»!... Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ ὅμως τοῦ Σπυρομίλιου μαθαίνουμε πὼς ἐπανειλημμένα ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδας, μὲ δική του ἴσως πρωτοβουλία, ἔγραφε κι ἔστελνε ἀπ' τὴν Κέρκυρα μέσῳ Χιμάρως γράμματα στὸν Πρένκα «διὰ ὑπόθεσες τοῦ Ἑθνους», ὅπως σημειώνει ὁ Χιμαριώτης ἀγωνιστής.

Ποιὸς μπορεῖ νὰ ξέρη σὲ πόσους ἄλλους ἔγραφε ὁ Ψαλίδας τὴν περίοδο αὐτή. Ἡ δραστηριότητα ποὺ ἀναπτύσσει εἶναι ἀξιοθαύμαστη. Γράφει στὸ Μαυροκορδατο, γράφει στοὺς Σουλιῶτες, στοὺς Χιμαριώτες, στοὺς Μερεντιήδες καὶ σ' ὅλους σχεδὸν τοὺς καπτανεύους καὶ πρόχριτους τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Ἀρβανιτιᾶς. Ἰσως καὶ σ' ἄλλους γνωστοὺς φυλάρχους τῆς Βαλκανικῆς. Συγκεντρώνει ἀπὸ παντοῦ πληροφορίες, «εἵδησες βέβαιες», παρακολουθεῖ ὅλες τὶς μετακινήσεις στρατευμάτων, ἀκόμα καὶ τὶς ἐσωτερικὲς διχόνοιες τῶν ἐχθρῶν καὶ ἐνημερώνει τακτικὰ κι ἀκούραστα κάθε τόσο τὸ Μαυροκορδατο.

*

Ἀλλὰ ἡ δραστηριότητά του ἐκτείνεται καὶ πολὺ πρὸ πέρα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ γειτονικὸ χῶρο τῆς Βαλκανικῆς. Ἐπικοινωνεῖ μὲ τὶς φιλελλήνικες ὁργανώσεις τῆς Εὐρώπης καὶ ἀλληλογραφεῖ μὲ ξένους καὶ μ' Ἕλληνες τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Ἀπὸ τὴν ἀγγλοκρατούμενη Κέρκυρα εἶν' εὐκολώτερη ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸ Λονδίνο. «Εἰς τὴν Λόνδραν — γράφει (4 Φεβρ. 1824) μὲ περηφάνεια, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιο παράπονο — μὲ γνωρίζουν οἱ Φιλέλληνες ὅλοι καὶ καλύτερα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας...» (ἀρ. 6).

Στὸ Λονδίνο βρισκόταν τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἓνας παλιὸς μαθητὴς του, ὁ Παργινὸς Νικόλαος Μανιάκης (1789 - 1854)¹, ποὺ σπούδαζε ἐκεῖ (1819-1825) μὲ ὑποτροφία τοῦ Γκυλφορντ καὶ εἶχε ἀναπτύξει μεγάλη δραστηριότητα ἀνάμεσα στοὺς φιλελλήνικους κύκλους. Ἦταν ἡ ψυχὴ τοῦ «Greek Comity», τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου τῆς Ἀγγλίας, ἔκανε διαβήματα ἀκόμα καὶ στὴν Οὐάσιγκτον, ἀλληλογραφοῦσε μὲ τὸν Κοραῆ, τὸν Κοδρικᾶ, τὸ Βογορίδη, τὸν Κλωνάρη, τὸν Πολυχροναῖδην, τὸ Μιχ. Σχινᾶ κι ἄλλους Ἕλληνες τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Ζητώντας ν' ἀναξωπυρῶση μεταξὺ τους τὴν παλιὰ ἐταιριστικὴ κίνηση, εἶχε σχετισθῇ μὲ τὸ Φώσκολο, ἔγραφε πατριωτικὸς στίχους (τύπωσε μάλιστα καὶ μιὰ ὠδή του γιὰ τὸν Κανάρη τὸ 1824 στὸ Καϊμπριτζ), μετέφραζε καὶ δημοσίευε ἀγγλικὸς παιᾶνες στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἑλληνικὰ ποιήματα στὰ ἀγγλικά καὶ εἶναι χαρακτηριστικώτατο ὅτι στὸ ἀρχεῖο του βρέθηκε τὸ μόνο ἀντίγραφο ποὺ σώθηκε ἀπ' τὸ ἐπαναστατικὸ «Σύνταγμα» τοῦ Ρήγα, «Ρήγα τοῦ Φιλοπάτριδος: Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης κτλ.»².

Μ' αὐτὸν τὸν ἀνήσυχον Παργινὸ σπουδαστὴ, γνήσιο πνευματικὸ του τέκνο, ἀλληλογραφεῖ τώρα ἀπ' τὴν Κέρκυρα ὁ Ψαλίδας, ἐνημερώνεται κι ἐνημερώνει καὶ τὸ Μαυροκορδατο (ἀρ. 1, 2,) κι ἐπιστρατεύει ὅλες του τὶς δυνάμεις γιὰ νὰ βοηθήσῃ κι αὐτὸς ἀπὸ τὴν Κέρκυρα τὶς ἐθνικὲς προσπάθειες τοῦ μαθητοῦ του. Γρά-

φει, γράφει ἀκούραστος παντοῦ, ὅπου νομίζει πὸς εἶναι χρήσιμο ν' ἀκουστῇ ἡ φωνή του. Ἐκθέτει, φαίνεται, σὲ μακρὰ ὑπομνήματα τὴν κατάστασι τῆς Ἑλλάδος, τ' ἀνδραγαθήματα τῶν τέκνων τῆς, τὴν πορεία καὶ τὴν πρόοδο τῶν σκληρῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων καὶ ξεσηκώνει τὸν ἐνθουσιασμό τῶν φιλελληνικῶν κύκλων ποὺ τὸν διαβάζουν: «*Ἡ Καταγραφή τῆς Καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἔστειλα, ἐξωντάνευσε τὴν Ἑταιρείαν καὶ ἐνήργησε [=συνετέλεσε] νὰ γένη καὶ ἄλλη*», γράφει στὸ Μαυροκορδατο (ἀρ. 6). Τὰ ὑπομνήματά του αὐτὰ μεταφράζονται στ' ἀγγλικά καὶ δημοσιεύονται ἀπ' τὸ Ν. Μανιάκη στὶς μεγάλες ἐφημερίδες τοῦ Λονδίνου: «*Αὐτὴν τὴν γραφὴν*—τοῦ γράφει ὁ μαθητὴς του ἀπὸ τὸ Λονδίνο στὶς 13 Δεκεμβρ. 1823 (ἀρ. 6)—*ἀμέσως τὴν μετέφρασα εἰς τὸ ἀγγλικὸν καὶ ἐτυπώθη ἀνανύμως εἰς τὰς ἐφημερίδας... καί, ὡς μανθάνω, ἔκαμε με-γίστην ἐντύπωσιν εἰς ὅλον τὸ γένος τῶν Βρεττανῶν*»!..

Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ψαλίδα μὲ τὸν μαθητὴ του Ν. Μανιάκη καὶ τὸ Φιλελληνικὸ Κομιτάτο τοῦ Λονδίνου, ἂν ποτε βρεθῇ, θὰ μᾶς δώσῃ ἀποκαλυπτικά καὶ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα. Ἴσως σ' ἐνέργειες καὶ ὑποδείξεις τοῦ Ψαλίδα ὀφείλονται οἱ χρησιμώτατες δωρεές τῶν φιλελληνικῶν ὁργανώσεων τῆς Ἀγγλίας, ἰδίως ἡ ἀποστολὴ τοῦ τυπογραφείου (βλ. ἀρ. 2). Ἡ ἀλληλογραφία αὐτὴ ἄρχισε ἀμέσως μόλις ἔφτασε στὴν Κέρκυρα ὁ Ψαλίδας (μέσα τοῦ 1822), ἀφοῦ στὶς 24 Δεκεμβρ. 1822 εἶχε λάβει κιόλας γράμματα ἀπ' τὸ Μανιάκη: «*Ὁ φιλέλλην Καννίγκιος—γράφει πρὸς τὸ Μαυροκορδατο στὶς 12 Φεβρ. 1823 (ἀρ. 1) ὁ Ψαλίδας—ἔγινεν ὑπουργὸς τῶν ἔξω πραγμάτων, καθὼς μὲ βεβαιώνουν οἱ φίλοι μου ἀπὸ Λόνδραν ἀπὸ ταῖς 24 παρελθόντος Δεκεμβρίου...*». Καὶ διατηρήθηκε, φαίνεται, τακτικὴ ἡ ἀλληλογραφία αὐτή. Στὶς 22 Νοεμβρ. 1823 (ἀρ. 2) ἔγραφε πάλι ὁ Ψαλίδας στὸ Μαυροκορδατο: «*Σὰς στέλνω καὶ μερικὰ ποιημάτια, ὅπου μοῦ ἔστειλεν ὁ ποτὲ μαθητὴς μου καὶ νῦν νομικὸς Νικόλαος Μανιάκης ἀπὸ Λόνδραν...*». Ἀπὸ τὸ Μανιάκη καὶ τὸ Φιλελληνικὸ Κομιτάτο τοῦ Λονδίνου τοῦ ἔρχονται συστημένοι οἱ Εὐρωπαῖοι φιλέλληνες, τοὺς ὁποίους ὑποδέχεται στὴν Κέρκυρα καὶ φροντίζει νὰ τοὺς διαπεραιώσῃ μὲ δικά του συστατικά γράμματα (βλ. ἀρ. 4 - 5) πρὸς τὸ Μαυροκορδατο στὸ Μεσολόγγι.

Ἐνα γράμμα τοῦ Ν. Μανιάκη πρὸς τὸν Ψαλίδα, ποὺ εὐτύχησα νὰ ἀνακαλύψω καὶ καταχωρῶ πιδ κάτω (στὸν ἀριθ. 6), γραμμéνο ἀπὸ τὸ Λονδίνο στὶς 13 Δεκεμβρ. 1823, εἶναι χαρακτηριστικώτατο γιὰ τὸ σῆμασμο ποὺ τρέφουν ὅλοι πρὸς τὴ μεγάλη ἐθνικὴ φυσιογνωμία τοῦ Ψαλίδα καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει κάτι ἀπὸ τὴν ἀγνωστὴ ὡς τώρα δραστηριότητα καὶ ἀκτινοβολία τοῦ σοφοῦ Διδασκάλου τοῦ Γένους στὸ Ἐξωτερικό.

*

Τὰ γράμματα τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸ Μαυροκορδατο συνεχίζονταν τακτικά καὶ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1824. Μετὰ τὰ πρῶτα (ἀριθ. 1 - 6), ποὺ ἀνέλυσα κάπως ἐκτενέστερα, τ' ἄλλα εἶναι συντομώτερα καὶ μὲ παρόμοιο σχεδὸν περιεχόμενο:

Στὶς 16 Φεβρ. 1824 (ἀριθ. 7) γράφει γιὰ τὴν ἀποστολὴ Σουλιωτῶν καὶ Χιμαριωτῶν, γιὰ τίς κινήσεις, τίς ὀχυρώσεις καὶ τίς ἐσωτερικὰς διχόνοιες τῶν

ἐχθρῶν, διαβιβάζει εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀπὸ τὸν πόλεμο τῆς Μεγ. Βρετανίας κατὰ τοῦ Ἀλγερίου καὶ συνιστᾷ ἕναν νεαρὸ Χιώτη, ποὺ κατέβαινε «ἀπὸ Βιένναν πυρπολούμενος ἀπὸ φιλογένειαν», γιὰ τὸ Μεσολόγγι.

Στις 24 Φεβρ. 1824 (ἀριθ. 8) τοῦ γράφει πάλι γιὰ νὰ τοῦ συστήσῃ κάποιον πατριώτη ποὺ κατέβαινε γιὰ τὸ Μεσολόγγι καὶ παρεμβάλλει λίγες πληροφορίες γιὰ συγκεντρώσεις ἐχθρικών στρατευμάτων στὰ Γιάννενα.

Τὸ γράμμα τῆς 24ης Μαρτίου 1824 (ἀριθ. 9) ἀναφέρεται σὲ μιὰ ἰδιωτική ὑπόθεση τοῦ Ψαλίδα, γιὰ τὴν ὁποία ζητᾷ τὴν παρέμβαση τοῦ Μαυροκορδάτου. Ἀκολουθοῦν «εἰδησες βέβαιες» γιὰ τὶς ἐσωτερικὲς ἀνωμαλίες καὶ διαμάχες τῶν ἐχθρῶν.

Ἡ ἐρευνά μου στὸ Ἀρχεῖο Μαυροκορδάτου, ποὺ βρίσκεται, ὅπως εἶπα, στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ταξινομημένο κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ, ἄρχισε ἀπ' τοὺς πρώτους φακέλους τοῦ 1822 καὶ ἔφτασε ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1825⁹. Τὰ γράμματα τοῦ Ψαλίδα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε πιὸ πάνω λόγος, ἀνήκουν ὅλα στὰ ἔτη 1823—1824. Ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ ὁμως τοῦ 1824 ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1825 δὲν συναντοῦμε παρὰ ἓνα μονάχα σύντομο γράμμα τοῦ Ψαλίδα (ἀριθ. 10), γραμμένο στίς 29 Ἰανουαρ. 1825. Δὲν δείχνει ν' ἀποτελῇ συνέχεια ἄλλων ἐπιστολῶν, οὔτε τὸ περιεχόμενο εἶναι παρόμοιο μὲ τῶν παλιῶν ἐπιστολῶν, ποὺ ξέραμε. Ὁ Ψαλίδας γράφει ἀπλῶς λίγες σειρὲς γιὰ νὰ συστήσῃ στὸ Μαυροκορδάτο κάποιον συμπατριώτη του, «ὁποῦ ἐδούλευσε τὸ Γένος εἰς τοῦτες τὰς περιστάσεις» καὶ κατέβαινε τώρα στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα νὰ βρῇ κάποιους χρεωφειλέτες του. Ζητᾷ λοιπὸν καὶ πάλι ὁ Ψαλίδας τὴν παρέμβαση τοῦ Μαυροκορδάτου, «ἐπειδὴ πολλοὶ ἀρπάζουν χρήματα τῶν πατριωτῶν καὶ καταφεύγουν αὐτόσε, νομίζοντες τὴν Ἑλλάδα ἄσυλον τῶν κακοτρόπων καὶ ληστῶν καὶ τόπον ἀναρχίας καὶ ἀνομίας»...

Τὸ γράμμα αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο ποὺ διευθύνεται «εἰς Ναύπλιον», ἐνῶ ὅλα τὰ προηγούμενα διευθύνονται «εἰς Μεσολόγγι». Ἴσως ὁ Ψαλίδας δὲν ἔγραφε ὅταν ἤξερε πῶς ὁ Μαυροκορδάτος ἔλειπε ἀπ' τὸ Μεσολόγγι, εἴτε ἀπασχολημένο: στίς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις τῆς Ρούμελης, εἴτε στίς ἐργασίες τῆς Βουλῆς καὶ τὶς ἄλλες κυβερνητικὲς ἀποστολές του στὴν Πελοπόννησο. Φαίνεται ὁμως καθαρά, πῶς τὰ γράμματα, ποὺ συχνὰ - πυκνὰ ἔγραφε ἄλλοτε, ἔχουν τώρα πολὺ ἀραιώσῃ. Εἶναι φανερὸ βέβαια ὅτι καὶ ἀπὸ τὴν προηγούμενη περίοδο δὲν μᾶς διασώθηκαν ὅλα τὰ γράμματα τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸ Μαυροκορδάτο. Αὐτὰ τὰ ἴδια ποὺ σώζονται μᾶς δείχνουν ὅτι ἀνάμεσά τους ὑπάρχουν κενὰ καὶ ὅτι μεσολαβοῦσαν καὶ ἄλλα ποὺ χάθηκαν. Στὸ μακρὸ διάστημα ὁμως τῶν 15—16 μηνῶν, ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1824 ὡς τὸ θέρους τοῦ 1825 κάποιον γράμμα τοῦ Ψαλίδα ἔπρεπε νὰ σωθῇ μέσα στὸ ἀρχεῖο τοῦ Μαυροκορδάτου, ἂν ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους ἐξακολουθοῦσε νὰ γράφῃ τακτικά, ὅπως ἄλλοτε, τὰ πολυσέλιδα καὶ βαρυσήμαντα ἔκείνα ὑπομνήματα ποὺ συνήθιζε. Ἴσως, εἶπα, αὐτὸ νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος ἀπουσίαζε ἀπ' τὸ Μεσολόγγι. Ἴσως ὁμως ἔτι εἶχε καμφοθῇ κάπως καὶ ὁ ἀρχικὸς ζήλος τοῦ Ψαλίδα, ἐπειδὴ ὁ Μαυροκορδάτος συνήθως δὲν τοῦ ἀπαντοῦσε...

Στὰ γράμματά του εἶναι συνειθισμένη ἐπιδόξ ἢ παράκληση: «Ἀξιῶσατέ με προσταγῶν σας καὶ θέλετε μὲ εὐφρῖ προθυμότερον εἰς τὴν ἐκπλήρωσίν τους...» (ἀρ. 1) ... «Παρακαλῶ νὰ μὲ ἀξιῶσετε καὶ προσταγῶν σας καὶ ἀποκρίσεώς σας διὰ ἡσυχίαν μου...» (ἀρ. 3)... «Παρακαλῶ νὰ μὲ ἀξιῶσετε ἀποκρίσεώς σας διὰ ἀνάπαυσίν μου...» (ἀρ. 5)... «Μὴ βαρεθῆτε, παρακαλῶ, νὰ μοῦ γράψετε δυὸ στίχους ἀποκριτικούς εἰς ἀνάπαυσίν μου, προστάζοντές με καὶ εἰς ὅ,τι μὲ κρίνετε ἱκανόν...» (ἀρ. 6).—Ἐχει ἐντούτοις ὅλη τὴ διάθεσιν ν' ἀναγνωρίσῃ πὺς ὁ τόσο πολυάσχολος «Πρίγκιπας» δὲν διέθετε τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸ γιὰ νὰ τοῦ ἀπαντᾷ πάντοτε: «Σᾶς παρακαλῶ νὰ μὴ βαρεθῆτε ἀπὸ τὰ συχνὰ γράμματά μου, καὶ ἄς μὴ λαμβάνω καὶ ἀπόκρισίν σας, διὰ τὰς πολλὰς φροντίδας σας...» (ἀρ. 6)... «Ἐγὼ σᾶς βαρύνω· ἀλλὰ καὶ μ' ὅλον ὅπου γράμματα δὲν λαμβάνω, σᾶς γράφω...» (ἀρ. 8).—Τὸ συγκρατημένο ὅμως αὐτὸ παράπονον τὸν πνίγει κάποτε: «Ἀπὸ 15 Ἰουνίου γρόμμα σας δὲν ἔλαβον καὶ ἀπορῶ πὺς μὲ ἀλησιμονήσατε...» (ἀρ. 2). Στὶς ἀνώμαλες συνθήκες τῶν τότε περιστάσεων τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο ἄλλωστε νὰ ξέρῃ ἂν τὰ γράμματά του ἔφταναν στὸν προορισμό τους: «Ἐχω πολλὰ νὰ γράψω, ἀλλὰ χωρὶς γράμμα σας δὲν γράφω τίποτε»!... (ἀρ. 2).—Ὅταν ὅμως βλέπῃ ἄλλοι γνωστοί του στὴν Κέρκυρα νὰ παίρνουν τακτικὰ γράμματα ἀπ' τὸ Μαυροκορδατό καὶ νὰ λαβαίνουν καὶ τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά» τοῦ Μεσολογγίου, τότε πικραίνεται βαθύτατα ὁ σεβάσμιος Διδάσκαλος τοῦ Γένους: «Οἱ ἐδῶ φαγάδες ἔλαβαν τὰ Χρονικά καὶ ἐγὼ ὄχι; Ἀπόκρισίν σας δὲν ἔλαβα ἀπὸ τὸν παρελθόντα Ἰούνιον... Διὰ τί; Ἐγὼ δὲν σᾶς ἔφταιξα...» (ἀρ. 6). Τολμάει νὰ διαμαρτυρηθῇ καὶ νὰ ζητήσῃ ἐπιτέλους μιὰν ἐξήγησιν, γιὰ νὰ κανονίσῃ τὴ στάση του: «Ὅλοι ἐδῶ λαμβάνουν γράμματά σας καὶ Χρονικά, καὶ ἐγὼ ὄχι! Διὰ τί; Παρακαλῶ, λύσατέ μου τὴν ἀπορίαν, διὰ νὰ παύσω εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ τὸ νὰ σᾶς ἐνοχλῶ...» (ἀρ. 7).

Δυστυχῶς, οὔτε κι ἐμεῖς σήμερον εἴμαστε ἀπόλυτα σὲ θέσιν νὰ λύσουμε τὴ δικαιολογημένη αὐτὴ ἀπορία. Φαίνεται ὅμως πὺς ὁ Ψαλίδας ἄρχισε νὰ γίνεται καὶ κάπως... ἐνοχλητικὸς στὸν «Πρίγκιπα» μὲ τὶς συνεχεῖς συστάσεις καὶ συμβουλὰς ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ δίνει μὲ τὰ γράμματά του καὶ οἱ ὁποῖες συχνά, σὲ τελευταία ἀνάλυσιν, δὲν ἦταν παρὰ ἓνας εὐσχημὸς ἔλεγχος γιὰ τὴν συνεχῆ ἀναβλητικότητα καὶ τὴν μὴ ἐφαρμογὴ τῶν ὑποδείξεων... Εἰδικότερα ἄλλωστε γιὰ τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά» ὁ Ψαλίδας εἶχε μιλήσει σχεδὸν μὲ περιφρόνησιν! Τὰ γραφόμενά του εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ μιὰ συνειθισμένη ἐπίκρισις: «Νὰ προστάξετε καὶ τὸν ἐκδότην τῶν Χρονικῶν μας νὰ μεταχειρισθῇ τὸ ὄφρος τοῦ Γένους καὶ ὄχι τοῦ Κοραΐ· ἐπειδὴ ἀνέγνωσα τὸ πρῶτον φύλλον καὶ εἶναι ἀχρεῖον»!... (ἀρ. 6).

Ὁ σοφὸς πατριώτης συνείθισε νὰ μιλήῃ ἀπροκάλυπτα καὶ δὲν ἔκανε ποτὲ του συμβιβασμούς. Ἦταν δυνατὸν νὰ μὴ θιγῇ ὁ Φαναριώτης «Πρίγκιπας» ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐπίκρισις, ἢ μάλλον ἐπίθεσις; Ὁ πρωτοπόρος Διδάσκαλος τοῦ Γένους θεωροῦσε λυμένο πᾶν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ εἶχαν ἐπικρατήσῃ ἀπόλυτα στὰ Γιάννενα οἱ ἰδέες του καὶ οἱ ἰδέες τοῦ Βηλαρά. Θεωροῦσε φυσικὴ πλέον κι αὐτο-

νόητη τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς στὴν ἀπελευθερουμένη τώρα Ἑλλάδα. Γι' αὐτὸ πολὺ ξαφνιασθηκε μὲ τὴν ἐντελῶς ἀπροσδόκητη γι' αὐτόν ... ὑποτροπὴ τοῦ κακοῦ καὶ ξεσπάθωσε δριμύτατος! Βλέπει τώρα στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα βιβλία καὶ ἐφημερίδες «εἰς κορακιστικὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας τὸ ὕφος ἀναγουλιάζει τινὰς [=κανεῖς] ἀκουοντάς το...» (ἀρ. 6). Γράφει λοιπὸν μὲ ἀγανάκτηση στὸ Μαυροκορδάτο: «Ὁ κόσμος θέλει τὸ κοινὸν ὕφος τοῦ Ρήγα, τοῦ Χριστόπουλου καὶ ἄλλων παρομοίων καὶ ὄχι τὸ μιξοσόλοικον, τὸ ἀνόητον καὶ τραγελαφικόν!... Τὸ ὕφος τὸ ἐθνικὸν μαγεύει τὰ ἄφτιά τοῦ Γένους, διότι τὸ καταλαμβάνει... Τὰ Χρονικὰ νὰ γένουν ἀπλοελληνικά καὶ γαλλικά καὶ ὄχι μιξοσόλεια καὶ ἰταλικά. Τὰ ἀπλοελληνικά φωτίζουν ὅλο τὸ Γένος μας... Στοχασθῆτε το καὶ διορθώσατέ το, ἂν τὸ ἐγκρίνετε, καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο...» (ἀρ. 6).

Ἦταν φυσικὸ ὅλ' αὐτὰ —καὶ ἄλλα ποὺ ἀσφαλῶς μᾶς διαφεύγουν— νὰ δημιουργήσουν κάποια ψυχρότητα. Ὁ Ψαλίδας μάταια περίμενε νὰ τοῦ σταλοῦν τὰ «Ἑλλην. Χρονικά» καὶ νὰ λάβῃ καὶ ἀπάντησιν ἀπ' τὸ Μαυροκορδάτο. Μάταια ἐπικαλέσθηκε καὶ τὴ γνώμη τοῦ Σπ. Τρικούπη: «Τοῦτο μοῦ τὸ παράγγειλε νὰ σᾶς τὸ γράψω καὶ ὁ κοινὸς φίλος μας Τρικούπης, ὅπου εἶναι εἰς τὸν Κόμητα Γκιλφὸρδ καὶ τρώγεται ἐδῶ ἀκατάπαυστα μὲ μερικὸν ψωρολογιωτάτους. Αὐτὸς μοῦ εἶπεν ὅτι ἔχετε ὁμιλήσει δι' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν...» (ἀρ. 6).

Καταλάβαινε πὰ ὁ Ψαλίδας πὼς ὁ Μαυροκορδάτος ἄλλαξε κάπως στάση ἀπέναντί του. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα γράμματά του (24 Φεβρ. 1824) παραπονεῖται καὶ διερωτᾶται: «Ὅλοι οἱ αὐτοῦ δὲν μοῦ γράφουν, οὐδὲ καὶ μιξοσόλεια Χρονικά μοῦ ἔστειλαν. Τί νὰ κάμω, δὲν ἤξεύρω»!.. (ἀρ. 8). Ἐλπίζει ὅμως πὼς ὁ Τρικούπης, ποὺ κατέβαινε τότε στὸ Μεσολόγδι, θὰ διευθετήσῃ τὴ διαφορὰ καὶ θὰ διαλύσῃ τὶς παρεξηγήσεις. Τὸ γράμμα τελειώνει μὲ τὴ φράση: «Ἔρχεται καὶ ὁ κοινὸς μας φίλος αὐτοῦ Τρικούπης. Θέλει σᾶς ὁμιλήσῃ διὰ τὰ Χρονικά...» (ἀρ. 8).

Οἱ παρεξηγήσεις ὅμως δὲν διαλύθηκαν, φαίνεται, καὶ ἡ διαφορὰ δὲν διευθετήθηκε... Ὁ Ψαλίδας, χωρὶς νὰ λάβῃ βέβαια καμμιά ἀπάντησιν, γράφει ἓνα ἄκόμα γράμμα στὶς 24 Μαρτίου 1824 (ἀρ. 9) καὶ ὕστερα σταματᾷ... Ἐντούτοις καμμιά ψυχρότητα δὲν διαφαίνεται πουνθενὰ στὰ γραφόμενά του, οὔτε καὶ στὸ σύντομο συστατικὸ τῆς 25ης Ἰανουαρ. 1825 (ἀρ. 10).

*

Ἄν ὁ Ψαλίδας ἐξακολούθησε καὶ ἀργότερα ν' ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸ Μαυροκορδάτο, δὲν εἶμαι, δυστυχῶς, σὲ θέση νὰ τὸ ξέρω¹⁰. Εἶναι βέβαιο πάντως ὅτι ὁ σοφὸς πατριώτης, ἂν καὶ παραγνωρισμένος ἀρκετά, ἂν καὶ παραμεριζόμενος στὴν Κέρκυρα, δὲν ἔπαυσε ποτέ, παρὰ τὶς ἀντιξοότητες καὶ τὶς πικρίες ποὺ δοκίμαζε, οὔτε κουράστηκε ποτέ νὰ προσφέρῃ τὶς ὑπηρεσίες του, ὅπου καὶ ὅπως μποροῦσε, νὰ γράφῃ ὅπου νόμιζε χρήσιμο ν' ἀκουστῇ ἡ φωνή του καὶ ν' ἀφιερῶνῃ ὅλες του τὶς δυνάμεις γιὰ τὴ μεγάλη ὑπόθεσιν τῆς Ἑλλάδος...

Νεώτερες ἔρευνες θὰ μᾶς προσφέρουν ἴσως ἀποκαλυπτικά στοιχεῖα γιὰ τὴ δράση του. Μένουν ἀκόμα ἀνεξερεύνητες περιοχές, δημόσια καὶ ἰδιωτικά ἀρχεῖα, ἀλλὰ προσιτὰ ἢ σχεδὸν προσιτὰ καὶ ἄλλα ἀπρόσιτα ἀκόμα, (Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Ἀρχεῖο Μαυροκορδάτου, Συλλογὴ Βλαχογιάννη, Ἀρχεῖα Φιλελλ. Κομιτάτου τοῦ Λονδίνου, Καποδιστριακά Ἀρχεῖα, Ἀρχεῖα Ἰονίου Γερουσίας, τὸ Ἀρχεῖο Ψαλίδα κ.π.ᾶ.), πού δὲν ξέρουμε τί μᾶς ἐπιφυλάσσουν.

Ἔχουμε πληροφορίες ἐπίσης ὅτι ἀλληλογραφεῖ τὴν περίοδο αὐτὴ μὲ τὸν Σπ. Τρικούπη καὶ μὲ τὸν Ἰω. Κωλέττη.

Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ψαλίδα μὲ τὸ Σπ. Τρικούπη ἄρχισε ἀσφαλῶς μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Τρικούπη ἀπὸ τὴν Κέρκυρα (Μάρτιο τοῦ 1824. πρβλ. ἐπιστολὴ Ψαλ. ἀρ. 8 καὶ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ Τρικούπη πρὸς Μαυροκορδάτο, Ἀρχ. Μαυροκορδάτου ἀρ. 976 καὶ 974). Ὁ Τρικούπης καθυστέρησε λίγους μῆνες στὴ Ζάκυνθο καὶ ὕστερα πέρασε στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ὅπου μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Μαυροκορδάτου, ἀνέλαβε σημαίνουσες θέσεις. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἀσφαλῶς ἀνίκει μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸν Τρικούπη, ἀπ' τὴν ὁποία, δυστυχῶς, δὲν γνωρίζουμε παρὰ μιὰ μονάχα περικοπὴ: «Τοῦ κακοῦ πασχίζετε νὰ φτιάξετε Κράτος! τοῦ κακοῦ, ἂν δὲν σπάσετε τὰ κεφάλια τῶν λογιωτῶν καὶ ἂν δὲν ἀποδεχθῆτε τὴν κοινὴ γλῶσσα, ὡς γλῶσσα ἐθνικὴ»!...¹²

Ἀλληλογραφία τοῦ Ψαλίδα μὲ τὸν Ἰω. Κωλέττη, σωζόμενη στ' ἀνέκδοτα χειρόγραφα τῆς Συλλογῆς Βλαχογιάννη, ἀνίγγει πὼς θὰ δημοσιεύσῃ ὁ φίλος συνάδελφος καὶ συνερευνητὴς κ. Ἀγγ. Παπακώστας (πρβλ. καὶ πιὸ πάνω, σελ. 28, σημ. Β' 10)¹³.

Στὴ δράση ὅμως καὶ στὸ ἔργο τοῦ Ψαλίδα αὐτῆς τῆς περιόδου ἔχουμε νὰ προσθέσουμε, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἀλληλογραφία μὲ τὸ Μαυροκορδάτο, μὲ τὸ Μανιάκη, μὲ τὸν Τρικούπη, μὲ τὸν Κωλέττη κλπ., καὶ μερικὰ σημαντικά ἀκόμα στοιχεῖα.

Δὲν εἴμαστε σήμερα σὲ θέση νὰ παρακολουθήσουμε τὸν Ψαλίδα κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1825, τὸ 1826 καὶ τὸ 1827. Προσωπικὰ πιστεύω πὼς συνεχίζει ἀκούραστος καὶ ἐντείνει τὶς ἐθνικὰς του ἐνέργειες καὶ τὴν πατριωτικὴν δράσιν στὸ πλευρὸ τοῦ μαχόμενου Ἐθνους του, ὅπως ἔκανε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού ἦρθε στὴν Κέρκυρα, μὲ τὴν ἴδια πίστη καὶ ἀφοσίωση ὅπως σ' ὅλη του τὴ ζωὴ. Στὰ 1828 τὸν βρίσκουμε καὶ πάλι στὶς ἐπάλξεις. Εἶναι ἡ κρισιμώτερη καμπὴ τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ κρίνεται ἡ τύχη τῶν ἀγώνων καὶ τῶν θυσιῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Στὶς διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις τοῦ 1828 ὁ Ψαλίδας ἐπιστρατεύει ὅλες του τὶς δυνάμεις καὶ προσφέρει θετικὴ καὶ πολύτιμη τὴ συμβολή του: Συναντᾷ τὸν Κάννιγγ, ἀναπτύσσει στοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων τὰ δίκαια τῆς Πατρίδος του, συντάσσει καὶ ὑποβάλλει μακρὰ ὑπομνήματα, γράφει στὸν Κυβερνήτη Καποδίστρια καὶ βοηθᾷ θετικὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀντιπροσωπεία στὶς διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἀνακήρυξη τῆς Ἀνεξαρτησίας, γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν συνόρων κτλ.

✱

Τὰ ὑπομνήματα τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸν Κάννιγγ καὶ τὸν Καποδίστρια ἐπισφραγίζουν τὴ μακρὰ καὶ πολυκύμαντὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀσταμάτητὴ ἐθνικὴ δράσιν

τοῦ σοφοῦ Πατριώτη. Εἶναι ἡ τελευταία προσφορά πρὸς τὸ Ἔθνος, ἡ τελευταία ὑπηρεσία πρὸς τὴν Πατρίδα ἑνὸς μεγάλου τέκνου της, πού δὲν πρόλαβε νὰ πατήση καὶ ν' ἀσπασθῇ τὰ ἐλεύθερα χρώματά της, γιατί σὲ λίγο ἔκλεισε τὰ μάτια του γιὰ πάντα...

Ὅ,τι μᾶς περισώθηκε ἀπὸ τὶς ἐπιστολὰς καὶ τὰ ὑπομνήματα αὐτὰ δημοσιεύεται πῶς κάτω. Ἀνάγκη ὅμως νὰ κάνουμε μιὰ μικρὴ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ καὶ νὰ γίνουν οἱ ἀπαραίτητες συσχετίσεις μὲ τὰ γεγονότα καὶ τὰ περιστατικά πού ἔδωσαν ἀφορμὴ γιὰ τὴ σύνταξη τῶν ὑπομνημάτων αὐτῶν τοῦ Ψαλίδας.

Μὲ τὴ συνθήκη πού ὑπέγραψαν στὸ Λονδίνο οἱ τρεῖς ἐνδιαφερόμενες Μεγάλαις Δυνάμεις (Ἀγγλία, Γαλλία, Ρωσσία) στὶς 6 Ἰουλίου (ν. ἡ.) τοῦ 1827, ἀποφάσιζαν ἐπιτέλους νὰ τεθῇ ἓνα τέρμα στὴν πολυαίμαχτη θυσία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἀνέλπιστη ἐπέμβαση τῶν συμμαχικῶν στόλων στὸ Ναυαρίνο (Ὀκτώβρ. 1827) ἔδειχνε καθαρὰ τὴ σταθερὴ ἀπόφαση τῶν Δυνάμεων νὰ προχωρήσουν στὴν ἐφαρμογὴ τῆς Συνθήκης τῆς 6ης Ἰουλίου, παρὰ τὴ δυστροπία τῆς Πύλης.

Οἱ πρεσβευταὶ τῶν τριῶν Δυνάμεων λοιπὸν ἀποχωροῦν ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολι, καὶ ἀποσύρονται στὴν Κέρκυρα, γιὰ νὰ ἐπεξεργαστοῦν τὶς λεπτομέρειες τοῦ διακανονισμοῦ πού πρόβλεπε ἡ Συνθήκη (δροθεσία, ἐπικυριαρχία Πύλης, φόροι, ἀποζημιώσεις τουρκικῶν κτημάτων κτλ.)¹⁴.

Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ἀκριβῶς (ἀρχὲς Αὐγούστου 1828) ὁ Ψαλίδας κινεῖται δραστήρια στὴν Κέρκυρα, καθὼς φαίνεται, καὶ ἐνεργεῖ παντοῦ καὶ μὲ κάθε τρόπο γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς Ἑλλάδος. Κάτοχος μοναδικῶς τῶν σχετικῶν ζητημάτων, ἀναπτύσσει τὴν ἔγκυρη γνώμη του καὶ μὲ τὴ διπλωματικὴ του πείρα, τὴ μόρφωση καὶ τὴ γλωσσομάθειά του ἐπηρεάζει τὸ στενὸ περιβάλλον τῶν συμμάχων πρεσβευτῶν. Τὸν θεωροῦν ὅλοι στὴν Κέρκυρα μοναδικὸν ἐμπειρογνώμονα καὶ ὁ Κάννιγγ, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας, πού ἔχει τὴν πρωτοβουλία τῶν διασκέψεων, τὸν καλεῖ ν' ἀκούσῃ τὴ γνώμη του καὶ τὶς πολύτιμες πληροφορίες του γιὰ κάθε λεπτομέρεια πού θᾶπρεπε νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν στὶς διαπραγματεύσεις. Τοῦ ζητεῖ καὶ γραπτὸ ὑπόμνημα πάνω σ' ὥρισμα ἐρωτημάτων του καὶ ὁ ἀκάματος πατριώτης σπεύδει νὰ τὸ συντάξῃ συγχρόνως ὅμως βγάζει καὶ ἓνα ἀντίγραφο, γιὰ νὰ τὸ κοινοποιήσῃ στὸν Καποδίστρια, νὰ ἐνημερώσῃ καὶ τὸν Κυβερνήτη του σ' ὅλα:

«Ὁ Ἐξοχώτατος Πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας κύριος Κάννιγγ — γράφει στὸν Καποδίστρια — μὲ ἔκραξεν εἰς τὸ παλάτι καὶ μὲ ἔρωτησε πολλὰ, καὶ μὲ ἐπαρακάλεσε νὰ τοῦ δώσω ἐγγράφως ταῖς ἀποκρίσεις εἰς γλῶσσαν λατινικὴν... Τὸ ἀντίγραφον ὅλων τούτων τῶν ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων ἔστοχάσθηκα νὰ τὰ γράψω καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν μας καὶ νὰ σᾶς τὰ στείλω, κρίνων αὐτὰ ἐπωφελεῖ... Παρακαλῶ, δεχθῆτε εὐμενῶς τὸν κόπον μου...»

Τὸ ὑπόμνημα πρέπει νὰ ἦταν μακρότατο, ἀλλὰ δυστυχῶς ἓνα ἀπόσπασμα γνωρίζουμε μονάχα, τὸ σχετικὸ μὲ τὴν Ἠπειρὸ καὶ τὴ Θεσσαλία.

Δὲν ξέρουμε ἀκριβῶς ποιά ἐρωτήματα ἔθεσε ὁ Κάννιγγ στὸν Ψαλίδα. Εἶναι γνωστὸ ὅμως καὶ φαίνεται κι ἀπ' τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ὑπομνήματος πού ἔχουμε μπροστά μας, ὅτι τὰ βασικά θέματα πού εἶχαν νὰ μελετήσουν οἱ πληρεξούσιοι τῶν Δυνάμεων ἦταν: πρῶτα - πρῶτα ἡ συνοριακὴ γραμμὴ πού θάπρεπε νὰ καθορίσουν γιὰ νὰ διαχωρῇ τὴν ἐπαναστατημένους ἐπαρχίες ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια. Νὰ βρεθοῦν κατ'ἀλληλα φυσικὰ ὅρια, πού νὰ ἐγγυῶνται τὴν ἀσφάλεια, ἀλλὰ νὰ περικλείουν καὶ ἐπαρχίες φανερὰ ἐπαναστατημένες καὶ μὲ ἀδιαφιλονεικητὴ πλειοψηφία τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν. Ὑστερα—δεύτερο βασικὸ ζήτημα—νὰ ὑπολογισθοῦν καὶ νὰ ἐκτιμηθοῦν τὰ τουρκικὰ κτήματα (σουλτανικὴ γῆ, βακούφια, τσιφλίκια, ἀτομικὴ ἰδιοκτησία κλπ.), ὅσα θὰ περιλαμβάνονται τώρα μέσα στὰ σύνορα τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ κράτους, κτλ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ

Στα 1828 οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες οὔτε τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ὁλόκληρη δὲν κατεῖχαν. Ὁ Ψαλίδας ἐντούτοις στὸ Ὑπόμνημά του ἐπεκτείνεται καὶ περιλαμβάνει ὅλες τὴς ἑλληνικὲς ἐπαρχίες, πού εἶχαν κατὰ καιροὺς πολεμήσει ἀπὸ τὸ 1821 ὡς τὸ 1827 καὶ θέλει μέσα στὰ σύνορα τοῦ νέου κράτους καὶ τὴ Θεσσαλία μὲ τὴν Ἡπειρο. Ἐμπειρὸς διπλωμάτης καὶ ρεαλιστής, ξέρεי πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ἐπεκταθῇ ὡς τὰ βορειότατα ἐκεῖνα σημεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πού εἶχαν κάποτε κι αὐτὰ ἐπαναστατήσῃ (Νάουσα, Χαλκιδικὴ κλπ.) ἀλλὰ βρισκόταν τώρα καταπλημμυρισμένα ἀπὸ Τούρκους. Ἐπιμένει ὅμως γιὰ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἡπειρο καὶ ἡ συνοριακὴ γραμμὴ πού προτείνει εἶναι: *Ὀλυμπος — Χάσια — Μέτσοβο — Ἀκροκεραυνία*. Βορειότατο σημεῖο ἡ Χιμάρα, ἡ ἀδούλωτη Χιμάρα πού τὰ παλληκάρια τῆς δοξάστηκαν στὸ Μεσσολόγι κι ἑφτά χρόνια τώρα πολεμοῦσαν στὸν κοινὸν ἀγῶνα, φτάνοντας κι ὡς τὴν Κρήτη...

Ὁ πληθυσμὸς τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν, γιὰ τὴς ὁποῖες ὑπεραμύνεται ὁ Ψαλίδας, εἶναι σὲ συντριπτικὴ πλειοψηφία ἑλληνικὴ. «Τούτους τοὺς τόπους ἔξωχάτατε, τοὺς ἀπέρασα... ὅχι ὡς ἀπλοὺς θεωρητής, ἀλλ' ὡς διωρισμένος παρατηρητής». Ξέρει καλὰ αὐτὰ πού ὑποστηρίζει καὶ ἡ γνώμη του εἶναι ἀπαράσάλευτα ἔγκυρη.

Οἱ τρεῖς Πρεσβευταί, ἀφοῦ τελείωσαν τὴ σχετικὴ προεργασία, ἀφῆναν τὴν Κέρκυρα, στὰ τέλη Αὐγούστου 1828, γιὰ νὰ κατέβουν στὸν Πόρο καὶ νὰ προχωρήσουν—παρὰ τὴν ἀπουσία ἀντιπροσώπων τῆς Πύλης—στὶς τελικὲς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ καθορίσουν ὅλες τὶς λεπτομέρειες τῶν διακανονισμῶν ποὺ προέβλεπε ἡ Συνθήκη τῆς 6ης Ἰουλίου¹⁶.

Στὶς 13/25 Αὐγούστου εἰδοποιοῦν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα τὸν Κυβερνήτη καὶ ζητοῦν «ἵνα φροντίσῃ καὶ προετοιμάσῃ τὰ πολιτειογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ἄλλα ὅσα χρειασθῇσονται πρὸς ὁδηγίαν εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν σύσκεψιν περὶ τε τῶν ὁρίων καὶ τοῦ φόρου καὶ τῆς ἀποζημιώσεως...»¹⁶ κτλ.

Τὸ ἔργο ἦταν βαρύντατο γιὰ τὶς νεοσύστατες ὑπηρεσίες τοῦ σχεδὸν ἀνύπαρκτου ἀκόμα Ἑλληνικοῦ Κράτους. Σ' ἐλάχιστο χρονικὸ διάστημα ἔπρεπε νὰ συνταχθοῦν ἓνα πλῆθος στατιστικοὶ πίνακες, νὰ συγκεντρωθοῦν ἓνα σωρὸ στοιχεῖα (γεωγραφικά, ἱστορικά, δημογραφικά, οἰκονομικά, ἀπογραφικά, διοικητικά, φορολογικά, φοροτεχνικά, στατιστικά κτλ.) καὶ νὰ συνταχθοῦν ἐμπεριστατωμένα ὑπομνήματα γιὰ κάθε ἐπαρχία καὶ γιὰ κάθε θέμα ποὺ θὰ ζητοῦσαν οἱ ἀπαιτητικοὶ πληρεξούσιοι τῶν Δυνάμεων.

Ὁ Καποδίστριας ἀπαντᾷ στὸν Κάννιγγ (14/26 Αὐγ.) ὅτι ἡ Ἑλλ. Κυβέρνηση «θέλει βάλει ὑπ' ὄψιν τῆς ὑμετέρας Ἐξοχότητος καὶ τῶν συμπρέσβων ὅσας πολιτειογραφικὰς ἱστορήσεις ἡδυνήθη νὰ συλλέξῃ ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων...»¹⁷. Συγχρόνως ὁμως, τὴν ἴδια μέρα (14/26 Αὐγ.) ὁ Κυβερνήτης ἀπευθύνει Ἐγκύκλιο¹⁸ πρὸς τὸ «Πανελλήνιον» καὶ πρὸς τοὺς «Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους», καὶ κάνει ἐκκλήση νὰ ἐπισπεύσουν «τὰς καταστασιγραφίας (données statistiques)». Καὶ προσθέτει :

«Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ καιρὸς καὶ μᾶλλον ἤδη ἐπείγει, καὶ πάλιν προσκαλοῦμεν, κύριοι, ἕκαστον ὑμῶν ἰδίᾳ, νὰ πορίσῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ συντομώτερον πᾶν ὅ,τι γνωρίζει περὶ τῶν ἀκολουθῶν ζητημάτων :

α') Εἰς τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ὁ πόλεμος ἔτρεξε, ποία ἦτον ποτὲ καὶ ποία εἶναι τώρα ἡ ἀναλογία τῶν Ἑλλήνων κατοίκων πρὸς τοὺς Ὀθωμανούς ;

β') Ποία δὲ καὶ ἡ ἀναλογία τῶν ὑποστατικῶν τῶν Τούρκων πρὸς τὰ τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐκείναις ;

γ') Μεταξὺ τῶν τουρκικῶν κτημάτων, ποία ἡ ἀναλογία τῶν δημοσίων καὶ ἱερῶν πρὸς τὰ ἰδιωτικὰ ; [... κτλ.]. Καὶ ἡ ἐκκλήση καταλήγει : «*Ἀνυπομόνως προσμενομεν κατὰ τὸ μέρος ὃ ἕκαστος ἐξ ὑμῶν γνωρίζει· καὶ δύνανται ἐκ τούτου ἀξιολόγως νὰ ὠφελήσῃ τὴν Πολιτείαν ἐν ἀκμαίῳ καιρῷ τῷ παρόντι*»¹⁹.

Ἀσφαλῶς, αὐτὴ τὴν ἐκκλήση τοῦ Καποδίστρια εἶδε καὶ διύβασε ὁ Ψαλίδας στὴν Κέρκυρα. Ἄν καὶ ἔφθασε κάπως ἀργὰ στὰ χέρια του, ἐντούτοις σπεύδει νὰ προσφέρῃ καὶ αὐτὸς τὴ συνδρομὴ του στὴ μεγάλη ἐθνικὴ προσπάθεια, νὰ δώσῃ τὸ «παρὼν» στὴν κρίσιμη καὶ ἀποφασιστικὴ στιγμή ποὺ περνάει ἡ τύχη τῆς Ἑλ-

λάδος. Χωρίς καμμιὰ ἀναβολή, μέσα σὲ διάστημα μιᾶς μόλις ἡμέρας, συντάσσει καὶ ὑποβάλλει στὸν Κυβερνήτη τὸ Ὑπόμνημά του (24 Σεπτεμβρίου 1828) :

Ἐξοχώτατε Κυβερνήτα τῆς Ἑλλάδος,

προσκυνῶ.

Μίαν προκήρυξίν σας ἐχθὲς ἀνέγνωσα, εἰς τὴν ὁποίαν διορίζετε ἐπιτρόπους νὰ σᾶς καταγράψουν ὅλα τὰ πολεμήσαντα μέρη, πόσοι Τοῦρκοι εἶναι καὶ πόσοι Χριστιανοί, πόσα ὑποστατικά ἔχουν οἱ Τοῦρκοι, πόσας ζημίας ἔκαμαν οἱ πασάδες μετὰ τὴν 6ης Ἰουλίου Συνθήκην καὶ πόσα βακούφια εἶναι.

Ἐγὼ λοιπόν, Ἐξοχώτατε, ὡς ἔμπειρος καὶ ὡς πατριώτης, ἰδοὺ ὁποῦ σᾶς καταγράφω διὰ τὴν Ἡπειρον...

Καὶ γράφει μὲ πόνο πραγματικὸ γιὰ τὴν ἰδιαίτερή του πατρίδα ὁ μεγάλος αὐτὸς Ἡπειρώτης. Ὑποστηρίζει μὲ πάθος τὰ δίκαιά της, ὅπως καὶ στὸ παλαιότερο ὑπόμνημά του, καὶ λαχταρᾷ νὰ ἰδῇ καὶ τὴν Ἡπειρο μέσα στὰ σύνορα τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους. Οἱ πολύχρονοι ἀγῶνες της κι οἱ θυσιές τῆς δίνουν ὅλα τὰ δικαίωματα :

Καὶ πρῶτον ἡ Ἡπειρος εἶναι μέρος καὶ πολεμήσαν καὶ πολεμοῦν ἕως ταύτης τῆς ὥρας...».

Ἀναλυτικὰ ἐκθέτει τὰ ζητήματα πού ζητοῦσε ἡ ἐκκλησιὰ τοῦ Κυβερνήτη. Εἰν' ὅλα θέματα πού τᾶχει ἀπὸ κοντὰ μελετήσει κι ἔχει ἐμβαθύνει ὅσο κανεῖς ἀπ' τοὺς συγχρόνους του πάνω στὰ ἱστορικά, γεωγραφικά, ἐθνολογικά, δημογραφικά, οἰκονομικά, διοικητικά, ἐκπαιδευτικά, κοινωνικά, πολιτικά καὶ ἐθνικά προβλήματα τοῦ καιροῦ του καὶ τοῦ τόπου του.

Ἠλιάϊ στὴ «Γεωγραφία»²⁰ καὶ τὴν «Ἀρχαιολογία Ἀρβανιτῶν»²¹, τὰ γνωστά, ἀξιολογώτατα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ σπουδαῖα γιὰ τὴ μελέτη της, ἔργα τοῦ γιαννιώτη σοφοῦ, πλάϊ στὰ μακρὰ ὑπομνήματά του πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο, ἔρχεται τώρα νὰ προστεθῇ κι ἓνα ἀκόμα πολύτιμο ντοκουμέντο, σημαντικώτατο, γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Ἡπείρου στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοῦ Εἰκοσιένα,

Παρὰ τὴν κάποια καθυστέρηση, τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Παλίδα δὲν ἔφτασε ἐκπρόθεσμα στὰ χέρια τοῦ Κυβερνήτη. Οἱ διαπραγματεύσεις ἐξακολουθοῦσαν καὶ συνεχίστηκαν στὸν Πόρο ὡς τὶς 3/15 Δεκεμβρίου τοῦ 1828.²²

Στις 9 Ὀκτωβρίου οἱ πληρεξούσιοι τῶν τριῶν Δυνάμεων καθορίζουν ἀκριβέστερα τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τοὺς διακανονισμοὺς στοιχεῖα, πού ζητοῦν, καὶ διατυπώνουν στὸν Κυβερνήτη 28 συγκεκριμένα ἐρωτήματα.²³

Εἶναι ἓνα ἀπ' τὰ πιὸ ἀξιόλογα καὶ πιὸ ἐνδιαφέροντα ἱστορικά κείμενα τῆς παλιγγενεσίας μας τὸ ἐμπεριστατωμένο ὑπόμνημα πού ὑπέβαλε τότε (18/30 Ὀκτωβρ.]1828) ὁ Καποδίστριας²⁴ στοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν Δυνάμεων, ἀπαντώντας στὰ 28 ζητήματα πού τοῦ ἔδωσαν. Συνοψίζει, μὲ ἀριθμοὺς καὶ στατιστικές, ὅλο τὸ ἑλληνικὸ πρόβλημα καὶ τὴν κατάσταση τῆς Ἑλλάδος στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοῦ Εἰκοσιένα.

Τὰ δυὸ ὑπομνήματα, πὺν εἶχει στείλει στὸν Καποδίστρια ὁ Ψαλίδας, ἀσφαλῶς χρησίμευσαν πολὺ στὴ σύνταξη τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ ὑπομνήματος, χρησιμοποιοῦντο εὐρύτατα σὲ πολλὰ κεφάλαια καὶ ἐπηρέασαν ἴσως τὸν Κυβερνήτη σὲ ὠρισμένες ἀπόψεις.

Ἡ ἡπειρος περιλαμβάνεται στὶς ἐπίσημες διεκδικήσεις τῆς Ἑλλάδος. Ἡ συνοριακὴ γραμμὴ: Ὀλύμπος — Χάσια — Μέτσοβο — Ἀκροκεραυνία, τὴν ὁποία βλέπουμε νὰ ὑποστηρίξει ὁ Ψαλίδας στὸ πρῶτο ὑπόμνημά του πρὸς τὸν Κάννιγγ, πὺν τὸ κοινοποίησε καὶ στὸν Καποδίστρια, βρίσκεται καθαρὰ διατυπωμένη καὶ στὶς ἐπίσημες ἀπόψεις τοῦ Κυβερνήτη:

...«Ἡ φυσικωτάτη ὁροθεσία, ἐξ ἧς μόνης ἤθελεν ἀπολάβει ἡ νέα ἐπικράτεια τὸν προσήκοντα σχηματισμόν... ἤθελεν εἶσθαι, κατὰ γῆν μὲν, γραμμὴ προῖοῦσα ἀπὸ τῶν βάσεων τοῦ ὄρους Ὀλύμπου κατὰ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, διὰ τοῦ ὄρους Χάσια καὶ Μετσόβου καὶ Χορμόβου καὶ Σαμαρίνας καὶ Γαρδικίου, εἰς τὸ Παλέριον [= Πάνοριον] κατὰ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν...»²⁵.

...«Ἄν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ εἰς τὰ ἐτι σωζόμενα μνημεῖα καὶ εἰς τὰς γνώμας τῶν περιηγητῶν καὶ τῶν γεωγράφων, ἡ ἔκτασις τῆς γῆς ταύτης ὀρίζεται πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τῆς Βοϊούσης, ἀνατρεχούσης τῆς γραμμῆς μέχρι τῶν πηγῶν αὐτῆς καὶ διὰ τῶν ὄφρων τῶν τε ὀρέων Ζαγορίου καὶ Μετσόβου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, φθανούσης εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον...»²⁶.

*

Ἀπλώθηκαν κάπως στὴν ἱστορικὴ αὐτὴ ἀναδρομὴ, γιατί ἐπρεπε νὰ γίνουν οἱ ἀπαραίτητες συσχετίσεις τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Ψαλίδα μὲ τὰ πρόσωπα, τὰ πράγματα καὶ τὰ περιστατικά, πὺν ἔδωσαν ἀφορμὴ στὴ σύνταξή τους.

Ἡ σημασία τῶν ὑπομνημάτων αὐτῶν καὶ ἡ συμβολὴ τους στὴν ἐθνικὴ προσπάθεια τοῦ Κυβερνήτη Καποδίστρια, κατὰ τὴν χρῆσιμώτερη καὶ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν τύχη τῆς Ἑλλάδος ἱστορικὴ καμπὴ τοῦ 1828, ἔχει καταδειχθῇ, πιστεύω, μ' ὅσα ἐξίθεσα πρὸ πάνω.

Στὸ γνωστὸ μέχρι σήμερα ἔργον τοῦ Ψαλίδα, τὰ κείμενα αὐτά, ὅπως καὶ τὰ γράμματα καὶ ὑπομνήματά του πρὸς τὸ Μαυροκορδαίτο, ἔρχονται νὰ προσθέσουν μερικὲς ἀπὸ τίς πρὸ χαρακτηριστικὲς καὶ πρὸ πολυτίμες ἴσως σελίδες πὺν μᾶς ἄφησε ὁ σοφὸς Διδάσκαλος τοῦ Γένους.

Στὴ γνωστὴ καὶ πολὺμορφη ἐθνικὴ δράση του, τὰ κείμενα αὐτά, ἔρχονται νὰ προσθέσουν ἕναν ἀκόμα τίτλον τιμῆς γιὰ τὸ μεγάλο τέχνη τῆς Ἠπείρου, καὶ μᾶς ἀποκαλύπτουν μιὰ ἀκόμα πολυτίμη—καὶ ἀνιδιοτελεῖ, ὅπως πάντα—προσφορά του στὴ μεγάλη ὑπόθεση τοῦ Γένους.

*

Διαβάζοντας κανεὶς τὰ κείμενα τοῦ Ψαλίδα, ὅσα κατῶρθωσα νὰ συγκεντρώσω καὶ παραθέτω πρὸ κάτω, θὰ γνωρίσῃ ἀπὸ κοντὰ τὸν ἀ γ ω ν ι σ τ ῆ Ψ α λ ί δ α, τίς λεπτομέρειες τῶν ἐθνικῶν προσπαθειῶν του κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ θὰ ἐκτιμῇ τὴ συμβολὴν του στὸν ἱερὸ ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ Ἑθνους.

Πρὶν ὅμως παραθέσω τὰ κείμενα αὐτά, νομίζω ἀπαραίτητο νὰ ἰδοῦμε λίγο ἀπὸ κοντὰ καὶ τὸν ἄ ν θ ρ ω π ο Ψ α λ ί δ α, πού ἀγωνίζεται σκληρὰ γιὰ νὰ ζήσει, πρόσφυγας στὰ Ἐπτάνησα ὅλην αὐτὴ τὴν περίοδο (1822 - 1829).

Β'—ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΡΔΙΩΣΕΙΣ

Ο ΣΑ ΕΚΘΕΣΑΜΕ πιὸ πάνω μᾶς δείχνουν μόνον τὶς ἐθνικὲς προσπάθειες καὶ τὴν πατριωτικὴ δραστηριότητα τοῦ Ψαλίδα. Εἶναι μιὰ ὀκταετία ὁλόκληρη (1821 - 1828) γεμάτη ἀπ' τὴν ἀσίγαστη ἔγνοια γιὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγώνα τῆς Πατρίδος καὶ γιὰ τὴν τύχη καὶ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἄλλη πλευρὰ τῆς ζωῆς του, τὸ ἐσωτερικὸ δράμα τοῦ ἀνθρώπου, ἐλάχιστα μᾶς ἔγινε γνωστό, ἂν καὶ τὰ γράμματά του κάτι ἀποκαλύπτουν — ἢ μᾶλλον κάτι φαίνεται πὼς κρύβουν, κάτι ἀπ' τὰ βάσανα, τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς καὶ τὶς ἀποκαρδιώσεις.

Ἡ ἰδιωτικὴ ζωὴ τοῦ Ψαλίδα στὴν Κέρκυρα εἶναι μιὰ βασανισμένη ζωὴ, πού κυλάει ἀνάμεσα στὴν ἔ ν τ ι μ η π ε ν ί α καὶ τὴν π ε ρ ῆ φ α ν η ἀ ξ ι ο π ρ έ π ε ι α.

Πάμπτωχος ἔχει καταφύγει στὴν Κέρκυρα. Ἡ καταστροφή τῶν Γιαννίνων (1820) τοῦ στέρησε τὰ πάντα. Οἱ κακουχίες καὶ οἱ περιπλανήσεις στὰ Ζαγοροχώρια ἐπὶ δυὸ σχεδὸν ὁλόκληρα χρόνια (Αὐγ. 1820 — Ἰουλ. 1822) τοῦ στέρησαν καὶ δυὸ ἀγαπημένα του παιδιά: τὴν κόρη του Ἐλισσάβερ (πού τὴν εἶχε παντρεύει μὲ τὸ γιατρὸ Λουκά Βάγια), καὶ τὸ γιό του Νικόλαο.²⁷ Πρόσφυγας τώρα στὴν Κέρκυρα, ἀγωνίζεται μὲ ἰ δ ι ω τ ι κ έ ς π α ρ α δ ό σ ε ι ς νὰ βγάλῃ τὸ ψωμί του καὶ τὸ ψωμί τῆς οἰκογενείας του... Τὰ λίγα χρήματα, πού εἰσέπραξε ἴσως (βλ. σ. 51) ἀπὸ τοὺς καθυστερούμενους μισθοὺς του στὰ Γιάννενα (1821), εἶχαν ἀσφαλῶς ἐξανεμισθῇ ἢ εἶχαν κατατεθῇ στὴν περίφημη «Κάσσα τῶν Γιαννίνων», πού εἶχε, ὅπως εἶδαμε, ὀργανώσει μαζὶ μὲ τὸ Βηλαρά στὰ Ζαγοροχώρια.

Παρὰ τὰ βαρὶὰ πλήγματα τῆς οἰκογενείας του, παρὰ τὸν βαρύτατο ἀπορφανισμό πού ἔνωσε μὲ τὸ θάνατο τοῦ ἐπιστήθιου φίλου καὶ συνεργάτη του Βηλαρά, παρὰ τὴν ἀποκαρδίωση πού δοκιμάζει γιὰ τὴν σχεδὸν παραγνωρισμένους καὶ ἀχρησιμοποίητος στὴν Κέρκυρα, παρ' ὅλ' αὐτά, ἔχει τὸ σθένος νὰ δουλεύῃ μὲ νεανικὸν ἐνθουσιασμό καὶ ἀμείωτο ζῆλο γιὰ τὸν ἀγώνα τοῦ Ἔθνους.

Καὶ δὲν εἶναι μόνο τὰ ὑπομνήματα πού γράφει, τὰ πολεμικὰ σχέδια πού καταστρώνει, οἱ πατριωτικὲς ἐνέργειες καὶ τὰ διαβήματά του, πού φθάνουν ὡς τὸ Μεσολόγγι καὶ τὸ Ναύπλιο, ὡς τὴ βόρεια Ἀλβανία καὶ ὡς τὸ Λονδίνο. Ἐ ο δ ε ύ ε ι κιόλας ἀπ' τὸ φτωχὸ του βαλάντιο, γιὰ νὰ συντηρῇ πρόσφυγες Ἡπειρώτες πού ἔχει ἀναλάβει ὑπὸ τὴν προστασίαν του, ὅπως τὸ γιό τοῦ Βηλαρά²⁸ καὶ ἄλλους ἴσως, ἔ ο δ ε ύ ε ι νὰ συγκεντρώσῃ, νὰ συντηρήσῃ καὶ νὰ διαπεραιώσῃ μὲ δικά του ἔξοδα στὴ μαχόμενη Ἑλλάδα πρόσφυγες ὀπλαρχηγούς ἀπὸ τὸ Σούλι καὶ τὴ Χιμάρα...

Μιὰ προσπάθεια πραγματικὰ ὑπεράνθρωπη!

*

Οἱ πατριωτικὲς ἐνέργειες ὅμως τοῦ Ψαλίδα στὴν Κέρκυρα δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ διαφύγουν τὴν προσοχὴ τῶν Ἀγγλικῶν Ἀρχῶν πού κατεῖχαν τὰ Ἐπτά-

νησα κι είχαν κηρύξει αυστηρή ουδετερότητα, την οποία ο "Υπατος 'Αρμυστς Th. Maitland, ο φοβερός «Σουλτάν—Θωμάς», όπως τὸν εἶπαν οἱ Ἑπτανήσιοι, εἶχε μετατρέψει σὲ καθαρά ἐχθρική στάση ἀπέναντι τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων, ἐπιθυμῶντας νὰ βοηθήσῃ τὴ γειτονική φιλική του αὐτοκρατορία τοῦ Σουλτάνου νὰ καταστείλῃ τὴν . . . ἀνταρσία «μερικῶν φιλοταράχων ὑποκειμένων» . . . Καὶ ἡ παραμικρὴ ἀνάμιξη στὶς ἐπαναστατικὲς ἐνέργειες εἶχε αὐστηρότατες κυρώσεις γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Ἑπτανήσου (ἀφαίρεση πολιτικῶν δικαιωμάτων, δήμευση περιουσιῶν κτλ.)²⁹.

Κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες εἶναι περίεργο πῶς ἐξακολουθοῦσε νὰ ζῇ στὴν Κέρκυρα ὁ Ψαλίδας. Ἀσφαλῶς ὅμως δὲν ἔμεινε ἀνενόχλητος καὶ πολλὰς φορὲς θὰ χρειάσθηκε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὶς ὑψηλές του γνωριμίες, γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὶς βαρεῖες συνέπειες τῶν τολμηρῶν ἐνεργειῶν του.

Παρ' ὅλα ὅμως αὐτά, ὁ Ψαλίδας πλήρωσε ἀκριβὰ τὴ δυσμένεια τῶν Ἀρχῶν ἀπέναντί του . . .

*

"Οταν κατέφυγε στὴν Κέρκυρα ὁ Ψαλίδας (στὰ μέσα τοῦ 1822), «ἔτυχε —μᾶς λέει μιὰ πληροφορία—καλῆς ὑποδοχῆς ὑπὸ τοῦ λόρδου Ἀρμυστοῦ "Αδαμ»³⁰, τοῦ ὑποδιοικητοῦ καὶ ἀναπληρωτοῦ τοῦ Μαίτλαντ. Στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου κυριαρχοῦσε ἡ μορφὴ καὶ ἡ δράση ἐνὸς μεγάλου φιλλέληνα, τοῦ **λόρδου Γκυλφορντ** (Guilford, 1766—1827), ποὺ ἦταν τώρα «Ἀρχων τῆς Παιδείας» τοῦ Ἰονίου Κράτους καὶ μοχλοῦσε νὰ ὀργανώσῃ τὴν ἐκπαίδευση καὶ νὰ προικίσῃ τὴν Κέρκυρα μ' ἓνα Ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο. Χρόνια τώρα σπούδαζαν μ' ἐξοδὰ του σ' εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια μερικοὶ Ἕλληνες, ποὺ θ' ἀποτελοῦσαν τὸν πρῶτο πυρῆνα τῶν καθηγητῶν, καὶ ἡ σχετικὴ προεργασία φαίνονταν πῶς εἶχε πῆ ἀντελεσθῇ.

Παλιὰ φιλία συνδέει τὸν Ψαλίδα μὲ τὸν Ἀγγλο φιλέλληνα, ποὺ θαύμαζε, καθὼς φαίνεται, τὸ Γιαννιώτῃ σοφὸ καὶ ζητοῦσε κάποτε ν' ἀποκτήσῃ τὰ ἔργα του. Στὰ 1813 ὁ Γκυλφορντ, ἐνθουσιασμένος γιὰ κάποιο βιβλίο τοῦ Ψαλίδα, ἔσπευδε νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ τοῦ τὸ στείλῃ καὶ τοῦ ἔγραφε ἀνάμεσα στ' ἄλλα: « . . . et mihi tantum legendi desiderium incupit, ut te sollicitare non desinam prius quam a te librum accepero. Obsecro te igitur, mi Psalida, ut exemdbar aliquod mihi huc trasmitaj. . . » [= . . . καὶ τὴν ἐπιθυμία νὰ τὸ διαβάσω μοῦ ἔβαλε, ὥστε δὲν θὰ σ' ἀφήσω νὰ ἡσυχάσῃς, προτοῦ λάβω ἀπὸ σὲ τὸ βιβλίο. Σὲ ἱκετεύω λοιπόν, Ψαλίδα μου, νὰ μοῦ στείλῃς ἐναάντιτυπο...]³¹.

Κάποια μεταγενέστερη πληροφορία ἰσχυρίζεται ὅτι, τώρα, ποὺ ὁ Ψαλίδας βρισκόταν στὴν Κέρκυρα, «ὁ ἄρχων Γυλφορντ δὲν εἶχε περὶ αὐτοῦ οὐδεμίαν ὑπόληψιν, μάλιστα τὸν ἀπεστρέφετο, ἔνεκα τῆς ἐλευθεροστομίας του, ἣτις ἐδικαίωνε, κατὰ τὴν παρατήρησιν τῶν ἐχθρῶν του, τὴν ἐπωνυμίαν *Ψαλίδας*»...³². Εἶναι μᾶλλον πιθανώτερο πῶς τὰ αἰσθήματα τοῦ Γκυλφορντ δὲν ἄλλαξαν, οὔτε μειώθηκε ἡ παλιὰ ἐκτίμησις ποὺ ἔτρεφε πρὸς τὸ Γιαννιώτῃ σοφόν. Οἱ πατριωτικὲς ἐνέργειες ὅμως τοῦ Ψαλίδα στὴν Κέρκυρα καὶ ἡ δράση του, δράση καθαρά παρὰ-

νομη γιὰ τὸ καθεστὼς πὺ ἐπικρατοῦσε στὰ Ἑπτάνησα, δημιουργοῦσε ἀσφαλῶς ζητήματα κι ἔφερενε συχνά σὲ δύσκολη θέση κι αὐτοὺς ἀκόμα τοὺς φίλους του. Ὁ Γκυίλφορντ ἐξακολουθοῦσε νὰ κρατᾷ μὲ συνέπεια πάντα τὸ βαθὺ φιλελληνισμό του κι ἔβλεπε μὲ συμπάθεια τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐπίσημη πολιτικὴ τῆς Κυβερνήσεώς του ὅμως ἦταν ἀντίθετη—μέχρι τοῦ 1826 τουλάχιστον—κι ὁ ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων προκαλοῦσε πολλὴ δυσπιστία στοὺς κυριάρχους τῆς Εὐρώπης, πὺ ἔκαναν τόσους καὶ τόσους ἀγῶνες, γιὰ νὰ καταπνίξουν κάθε ἐπικίνδυνη γιὰ τὴν «καθεστηκυῖα τάξη» ἀναταραχὴ. Σ' ἓνα γράμμα του πρὸς τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο, γραμμéνο ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο στίς 1/13 Μαρτίου 1823, ὁ Γκυίλφορντ τοῦ συνιστᾷ προπάντων: «νὰ ἀναιρέσῃ καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς πολλοὺς ἰδέαν ὅτι ὁ ἀγῶν, τὸν ὁποῖον ἀνεδέχθη, ἐπιστηρίζεται εἰς βάσεις ἐπικινδύνους καὶ φιλοταράχους, βάσεις πολλὰ θανασίμους...»⁸².

Ὁ Μαίτλαντ σὲ μιὰ ἀπειλητικὴ καὶ ὕβριστικὴ προκήρυξή του (20 Δεκ. 1823) κατὰ τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων μιλάει μὲ τὴ μεγαλύτερη περιφρόνηση περὶ «ἐνὸς ὑποκειμένου καλουμένου Πρίγκηψ Μαυροκορδάτος», γιὰτὶ ὁ Μαυροκορδάτος, ὅπως μᾶς λέει ὁ Παπαδόπουλος - Βρετός, «ἐθεωρεῖτο τότε ὡς γαλλόφρων»⁸⁴.

Μέσα σὲ τέτοια ἀτμόσφαιρα, καταλαβαίνει εὐκόλα κανεὶς μὲ πόση δυσπιστία καὶ καχυποψία θάβλεπαν οἱ Ἀρχεῖς τῆς Ἑπτανήσου τὸν Ψαλίδα, πὺ ἦταν γνωστὸς ἄλλοτε ὡς ρωσσοφίλος⁸⁵ καὶ φαινόταν ἀνέκαθεν γαλλόφρων⁸⁶, μὲ ἰδέες δηλαδὴ φανερά «ἐπικινδύνους καὶ φιλοταράχους» καὶ «βάσεις πολλὰ θανασίμους»...

*

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1823 ἄρχισε νὰ λειτουργῇ στὴν Κέρκυρα ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο, παλιὸ εὐγενικὸ ὄνειρο πὺ πραγματοποιοῦσε τώρα ὁ λόρδος Γκυίλφορντ ὡς «Ἀρχὼν τῆς Παιδείας». Κοντὰ του βρίσκονται ἀπ' τοὺς πρῶτους οἱ Ἡπειρώτες Κωνστ. Ἀσωπίος (1790-1872) καὶ Χριστόφορος Φιλητᾶς (1787 - 1867), παλιοὶ μαθηταὶ τοῦ Ψαλίδα, πὺ εἶχαν μετεκπαιδευθῇ στὴν Εὐρώπη ὡς ὑπότροφοι τοῦ Γκυίλφορντ καὶ γύρισαν τώρα νὰ καταλάβουν τὶς πανεπιστημιακὰς τοὺς ἑδρες. Στίς 17/29 Μαΐου 1824 ἔγιναν πανηγυρικὰ καὶ μὲ θεαματικὰς δημόσιες ἐκδηλώσεις τὰ ἐπίσημα ἐγκαίνια τῆς Ἀκαδημίας κι ἀναγορεύθηκαν οἱ πρῶτοι διδάκτορες, στεφανωμένοι ἀρχαῖοπρεπα καὶ ντυμένοι ἀρχαῖες ἑλληνικὰς ἐνδυμασίαις, ἱμάτια καὶ χιτῶνες καὶ χλαμύδες, τὸ ἐπίσημο δηλαδὴ ἐνδυμα τῆς Ἀκαδημίας⁸⁷. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, «τὸ κοινὸν ἀπόρησε μὴ βλέπον εἰς τὸν χορὸν τῶν καθηγητῶν καὶ τὸν διδάσκαλον Ψαλιδάν»...⁸⁸.

Ὁ παραγκωνισμὸς τοῦ Ψαλίδα ἀποδόθηκε τότε στὴν ἀντιζηλία τῶν παλιῶν μαθητῶν του, πὺ ἤθελαν τάχα νὰ ὑποσκελίσουν τὸ δάσκαλό τους. Ἡ Ἀκαδημία

ἐξακολούθησε ν' ἀναγορεύῃ διδάκτορες καὶ νὰ συμπληρώνῃ τὶς ἔδρες τῆς. Στὶς 15 Ἰουνίου τοῦ 1825 κάλεσαν καὶ τὸν Ψαλῖδα καὶ ἀπονεμήθηκε καὶ σ' αὐτὸν τὸ ἐπίσημο διδακτορικὸ δίπλωμα⁹⁹:

Ἀγαθῇ Τύχῃ

ΙΟΝΙΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ'

Ἐπὶ Βασιλικῷ Ἀρμοστοῦ
Φριδερίκου Ἀδαμ

Ἀρχοντος τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας
Φριδερίκου Κόμητος Γκυλφόρδου

Προέδρου τῆς Βουλῆς
Μαρίνου Βέγια

Δέδοκται τῷ Ἀρχοντι καὶ τῷ Συνεδρίῳ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας
τὸν Ἀθανάσιον Ψαλῖδαν, ἐπειδὴ καὶ . . .
στεφανῶσαι αὐτὸν τῷ τῆς Φιλοσοφίας στεφάνῳ κατὰ τὸν Νόμον,
δοῦναι δ' αὐτῷ τὸ δίπλωμα τόδε τῇ σφραγίδι τῆς Ἀκαδημίας
ἐσφραγισμένον.

Κερκύρα, Ἔτους Σωτηρίου ΑΩΚΕ' Ἰουνίου ιε'

Γυίλφορδ
Ἀρχων

Ἰάκωβος Λουσινιανός
Ἀρχιγραμματεὺς

Ἀλλὰ ὁ τίτλος τοῦ διδάκτορος ἔμεινε μόνον τίτλος, χωρὶς νὰ δοθῇ στὸν Ψαλῖδα καὶ ἀνάλογη ἔδρα στὴν Ἀκαδημία, ἐνῶ ὅλοι ὅσοι ἀναγορεύονται διδάκτορες παίρνουν ἀμέσως καὶ τὴν πανεπιστημιακὴν τους ἔδρα ἀπὸ τὸ Γκυίλφορντ. Διδάσκουν ἤδη στὴν Ἀκαδημία, ὅπως εἶπαμε, οἱ παλιοὶ μαθηταὶ τοῦ Ψαλῖδα Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος καὶ Χριστόφορος Φιλητᾶς καὶ ἔχουν προστεθῇ τώρα καὶ ὁ Νικόλαος Μανιάκης, ὁ Θ. Μανούσης (1795-1858), ἴσως καὶ ἄλλοι ἀκόμα, ἐνῶ ὁ σοφὸς τους δάσκαλος ἐξακολουθοῦσε νὰ βρίσκεται ἀπ' ἔξω . . .

Τὸ πρῶγμα σχολιάζεται εὐρύτατα καὶ φαίνεται ἀνεξήγητο. Ἕλληνες τῆς Τεργέστης πολιορκοῦν τὸν καθηγητὴ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας Ν. Πίγκολο, πὺν περνοῦσε ἀπ' τὴν πόλιν τους πηγαίνοντας στὴν Εὐρώπη, καὶ ζητοῦν νὰ μάθουν τὴν αἰτία τοῦ συνεχιζόμενου παραγκωνισμοῦ τοῦ Ψαλῖδα. Μᾶς διασώθηκαν λίγες φράσεις ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ν. Νικκόλου, πὺν εἶχε πολὺ καλὰ γνωρίσει τὸν Ψαλῖδα :

«Ἡ ἀληθὴς καὶ βεβαία παιδεία πάντοτε ἐφθονήθη . . . Ἡ ἀρετὴ εἶναι βαθιὰ ριζωμένη εἰς τὴν ψυχὴν του. Σωκρατίζει . . . Τὸν ἄνδρα τὸν ἐγνώρισα καὶ παντελῶς δὲν ἀπατώμαι. Τὰ χαρακτηριστικὰ του εἶναι τὰ ἐξῆς: παιδεία βεβαία, ἀρετὴ ἀπροσωπώλητος καὶ ἀπλότης ἀληθεστάτη» !..¹⁰⁰.

Τὸ σύντομο αὐτὸ ἐγκώμιο τοῦ Ψαλῖδα μᾶς δείχνει παραστατικώτατα τὴ βαθειὰ ἐκτίμησιν πὺν ἔτρεφαν ὅλοι οἱ σύγχρονοί του γιὰ τὸν σεβασμῖο Διδάσκαλο τοῦ Γένους, συνάμα ὅμως δείχνει πὺς κανένας τους δὲν ὑποψιαζόταν τὰ βαθύτερα καὶ πραγματικὰ αἶτια, γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ Ἀρχεῖς τῆς Ἑπτανήσου ἐπέμεναν νὰ κρατοῦν σὲ ἀπόστασιν τὸν ἀνήσυχο καὶ συχνὰ παράτολμο πατριώτη. Φαίνεται πὺς

οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Παλίδας δὲν μποροῦσε ἢ δὲν ἤθελε νὰ τὸ καταλάβῃ αὐτὸ καὶ βαυκαλιζόταν ἐπὶ χρόνια μὲ τὴν μάταια προσδοκία καὶ πικραινόταν ἄδικα γιὰ τὸν ἀνεξήγητο παραγκωνισμό του. Ἐνα σύντομο κείμενό του αὐτῆς τῆς περιόδου, ποὺ μᾶς εἶναι γνωστό, ἀπεικονίζει ὅλη του τὴν πικρία καὶ τὸ παράπονο, ἀλλὰ κι ὅλο τὸν ἀνδρισμὸ καὶ τὴν περήφανη ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀγέρωχου σοφοῦ :

« Ἀρχισεν ἐδῶ ἡ Ἀκαδημία — ἐξομολογεῖται ὁ Παλίδας — καὶ τὸν πρῶτον χρόνον δὲν μοῦ εἰπώθη τίποτε ... Τὸν δεύτερον χρόνον μοῦ δίδει τὴν εἴδησιν [ὁ Γκυίλφορντ] διὰ τοῦ κυρίου Λουσινιανοῦ, ἐξ ἀπορρήτων του, νὰ ἐτοιμάσω τὰ φορέματα τὰ ἀκαδημαϊκὰ καὶ νὰ πηγαίνω εἰς τὴν Ἀκαδημίαν νὰ μὲ κάμῃ Διδάκτορα τῆς Φιλοσοφίας. Ἐξόδουσα τριάντα τάλληρα εἰς τὰ φορέματα¹, ἐπῆγα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, μὲ ἐκήρυξε Διδάκτορα τῆς Φιλοσοφίας, καὶ κανένα τόπον [= θέση, ἔδρα] δὲν μοῦ ἔδωκε. Διὰ τί ; δὲν ἠξέυρω . . .

Ἰσως χρειάζονταν νὰ κολακεύσω κανέναν διὰ νὰ τὸ ἐπιτύχω ; ... Ἀλλ' αὐτὸ δὲν τὸ ἔκαμα νέος καὶ τώρα γέροντας δὲν μοῦ πρέπει !.. Εἶναι ποταπότης εἰς ἐμένα νὰ κολακεύσω ἕναν ἀπὸ τοὺς διδασκάλους διὰ νὰ μεσιτεύσῃ εἰς τὸν Κόμητα, ὁ ὁποῖος μ' ἐγνώρισε καὶ μ' ἐκήρυξε διὰ διδάσκαλον τῆς Ἰονίας Ἀκαδημίας... »².

Ἀσφαλῶς δὲν ἦταν, ὅπως σκόπιμα ἴσως εἶχε διαδοθῇ, ἡ ἀντιζηλία τῶν μαθητῶν του αἰτία τοῦ παραγκωνισμοῦ τοῦ Παλίδα. Κάποιος, σύγχρονός του ἴσως, ποὺ ἤξερε καλὰ τὰ πράγματα, μᾶς ἔδωσε ἀργότερα τὴν πιθανώτερη ἐξήγησιν :

« Τὸ δεύτερον τῆς ἡμετέρας Ἐπαναστάσεως ἔτος ἦλθεν ὁ Παλίδας εἰς Κέρκυραν, ὅτε ἡ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος ἀντιπάθεια τῆς Ἀγγλίας ἦτο κεκορυφωμένη. Ὁ Παλίδας δὲν ἦτο μόνον ἐλευθεροφρων, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐλευθεροστομος. Ὁλόκληρος τότε ἡ Ἑπτάνησος ἦτο φιλορρωσσικὴ. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ διότι ἐκ μόνων τῶν ἐν Ρωσσίᾳ πλουτισάντων ὁμογενῶν ὑπεστηρίζετο καὶ ἐβοηθεῖτο ἡ Ἑλληνικὴ παιδείσις ἐν καιρῷ τῆς δουλείας, ὁ Παλίδας ἐλάλει δημοσίᾳ κατὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ ὑπὲρ τῆς Ρωσσίας, τὰ λεγόμενά του δὲ ἐλογίζοντο ἐν Κερκύρᾳ ὡς χρησιμὰ. Συγχρόνως δὲ εἶχε φιλίαν στενήν, ἔνεκα τῆς ταυτότητος τῶν φρονημάτων, μετὰ πάντων τῶν ἐκεῖσε σφόδρα φιλορρωσσῶν, καὶ ἰδίως μετὰ τοῦ γηραιοῦ τῆς Ρωσσίας Γενικοῦ Προξένου Παπαδοπούλου, πελοποννησίου, ἀνδρὸς διακεκριμένου ἐπὶ παιδείᾳ, τὰ μέγιστα δὲ ὑποβλεπομένου ὑπὸ τοῦ Ἀρμοστοῦ Ἀδάμ. Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων, ὁ Παλίδας μέχρι τοῦ 1827, ὅτε ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐκάμφθη κάπως ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος, ὑπέκειντο εἰς εἰδός τι εὐγενοῦς κατασκοπείας καὶ ἀστυνομικῆς ἐπιτηρώσεως. — Αὐτὴ λοιπὸν ἦτον ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀρμοστής ἐκεῖνος δὲν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἐπανειλημμένας τοῦ ἀειμνήστου Γυλφὸρδ πιραστάσεις καὶ παρακλήσεις περὶ τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ ὡς καθηγητοῦ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ... » — Καὶ προσθέτει : « Ἀλλωστε, καὶ ὁ Ἀσώπιος καὶ ὁ Φιλιτᾶς δὲν ἦσαν κακότεροισι διὰ νὰ φθονήσωσι καὶ ὑποσκελίσωσι τὸν ἑαυτῶν διδάσκαλον καὶ εὐεργέτην. Ἠξέυρω μάλιστα ὅτι πολλάκις παρεκλήθη παρ' αὐτῶν ὁ Παλίδας ὅπως μὴ ὁμιλῇ δημοσίᾳ κατὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ ὑπὲρ τῆς Ρωσσίας ἀλλ' ὁ Παλίδας δὲν ἦτον ὁ ἀνθρῶπος ὁ δυνάμενος νὰ κρυφθῇ καὶ προσποιηθῇ »³.

*

Ἄλλὰ καὶ νέαν ἀποκαρδίωση ἦταν, φαίνεται, γραφτὸ νὰ δοκιμάσῃ τὴν περίοδο αὐτὴ ὁ Ψαλίδας.

Στὰ 1826 ἡ πλούσια Ἑλληνικὴ Κοινότης τῆς Τεργέστης ἀποφασίζει νὰ καλέσῃ τὸν Ψαλίδα-διευθυντὴ τῆς ἐκεῖ Ἑλληνικῆς Σχολῆς. Πρωτοῦ τὸν καλέσουν ὅμως, ζητοῦν πληροφορίες γι' αὐτὸν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του Κων. Ἀσώπιο καὶ Χριστόφ. Φιλητᾶ. Εἶναι ἐνδιαφέρονσι ἡ σχετικὴ ἐπιστολὴ ποὺ ἔγραψε (στὶς 6 Μαρτίου 1826) ἐκ μέρους τῶν προεστῶν τῆς Κοινότητος ὁ Ἰάκωβος Ρώτας καὶ μεταφέρω ἐδῶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς (Ἐθν. Βιβλιοθ.—Τμῆμα Χειρογράφων — Ἀρχεῖον Ἀσωπίου, ἀριθ. Ἀσ. 153):

Φίλοι Ἀσώπιοι καὶ Φιλητᾶ,

Τοῦ ἐνταῦθα Ἑλληνικοῦ Σχολείου τὴν κατάστασιν, ἀφ' οὗτο σὺ καὶ ὁ Φιλητᾶς τὸ παραιτήσατε, εἶναι δύσκολον νὰ σὰς περιγράψω...

... Πρῶτον λοιπὸν ἔργον τῆς Ἐπιτροπείας ἦτον νὰ σκεφθῇ διὰ τὴν εὐρεσιν ἐνός σοφοῦ καὶ ἐναρέτου ὁμογενοῦς διδασκάλου, ὅστις μὲ τὴν σοφίαν καὶ ἀρετὴν του ἤθελε μεταρρυθμίσει τὰ πάντα κατ' εὐχὴν.

Πολλοὶ διδασκαλοὶ ἐπροβλήθησαν ἀπὸ τὴν πενταμελῆ Ἐπιτροπείαν ἀλλ' ἐκ τούτων ὁ λὼν ἐκρίθη ἐπιτηδειότερος καὶ προσφυέστερος εἰς τὸν σκοπὸν μας ὁ κύριος Ἀθανάσιος Ψαλίδας, προβληθεὶς ἀπὸ ἐν τῶν πέντε μελῶν τῆς Ἐπιτροπείας. Ὅλοι οἱ πέντε ἐστάθμην προσκολλημένοι μὲ ἐπιμονὴν εἰς αὐτὸν τὸν διδασκαλόν, τὸν ὅποιον εἶναι ἐλπίζομεν νὰ ἀπολαύσωμεν, διότι ἀκούομεν ὅτι ἐκ τῶν περιστάσεων ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, καὶ εὐρίσκεται εἰς τὴν αὐτοῦ Ἀκαδημίαν. διδασκαλὸς τῆς θεολογίας. Λέγω ὅτι εἶναι ἐλπίζομεν, διότι ὁ προβαλὼν αὐτὸν ὁμογενὴς ἐλπίζει, ὡς εἶπεν, νὰ τὸν καταπέσῃ τὸν Ψαλίδαν νὰ ἔλθῃ.

Τώρα ὅλα τὰ πέντε μέλη τῆς Ἐπιτροπείας ἔχοντες καὶ εἰς τοὺς δύο σας μεγάλην ὑπόληψιν διὰ τὸ ἀδέκαστον, τὸ φιλαληθὲς καὶ τὸ ἐνάρετόν σας φέριμον· τοιαύτην ὑπόληψιν ἔχοντες διὰ τοὺς δύο σας καὶ ὅλοι οἱ ἐνταῦθα ὁμογενεῖς, ἡ δὲ πενταμελὴς ἐπιτροπεία γνωρίζουσα πόσον σεῖς οἱ δύο μὲ ἀγαπᾶτε, μὲ παρεκάλεσαν νὰ σὰς γράψω ταύτην τὴν ὑπόθεσιν καὶ νὰ σὰς παρακαλέσω θερμῶς νὰ μὲ γράψετε πληροφορίαν ἀληθῆ, ἀδέκαστον καὶ δικαίαν, διὰ τὸν κύριον Ψαλίδαν· ἔχι μόνον διὰ τὴν σοφίαν του, διὰ τὴν ὅποιαν ὅλοι ἡμεῖς εἴμεθα πεπεισμένοι, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν διὰ τὴν ἠθικὴν του διαγωγὴν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον. Ὁ κυριώτερος ἡμῶν σκοπὸς εἶναι νὰ μορφωθῶσι τὰ ἦθη τῶν ὁμογενῶν νέων διὰ τῆς παιδείας καὶ τῶν καλῶν τῆς διαγωγῆς παραδειγμάτων τοῦ Ἀρχιδιδασκάλου. Εἰς τῶν συνειδησίν σας ἐνώπιον Θεοῦ σὰς ὀκνίξω νὰ μὲ γράψετε τὴν ἀλήθειαν, ἐάν ὁ Ψαλίδας ἦναι τοιοῦτος, ὅποιον τὸν ἐπιθυμοῦμεν κατὰ τὰ ἦθη.

Ἄν ἦναι τοιοῦτος τῷ ὄντι, ὅποιος νὰ μορφώσῃ εἰς τὴν ἀρετὴν τοὺς νέους μας, τότε σὰς παρακαλῶ θερμῶς νὰ μὲ γράψετε ἕκαστος ξεχωριστὴν ἐπιστολὴν ὅποιαν κρίνετε ἀξίαν νὰ ἀναγνωσθῇ πρῶτον εἰς τὴν πενταμελῆ ἡμῶν ἐπιτροπείαν, καὶ δευτέρον εἰς τὸ γνωστὸν σας Καπίτωλον.

Ἄλλ' ἐάν κατ' ἀτυχίαν δὲν ἦναι τοιοῦτος, τότε γράψατέ με ἐνα ὄχι, καὶ τοῦτο φθάσει. Καὶ σὰς ὑπόσχομαι νὰ κρύψω τὸ ὄχι τοῦτο μέσα εἰς τὰ καταχθόνια. Πρὸ πάντων δὲ σὰς παρακαλῶ νὰ μὲ στείλετε ὅσον τάχιστα τὴν ἀπόκρισίν σας, ἢ διὰ θαλάσσης, ἢ διὰ τοῦ Ὀτράντου. Τὴν προσμένω λοιπὸν ἀνυπομόνως.

ὁ φίλος σας Ἰάκωβος Ρώτας

Ἄλλὰ ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἀσωπίου καὶ τοῦ Φιλητᾶ ἀργοῦσε... Ὁ Ρώτας, ξαναγράφοντας δυὸ μῆνες ἀργότερα (6 Μαΐου 1826) στὸν Ἀσώπιο, σημειώνει:

«προσμένω ἀπόκρισίν σου εἰς τὴν ἐπιστολήν μου 6 Μαρτίου ἀπὸ σέ [καὶ ἀπὸ τὸν] Φιλητᾶν...» (Ἀρχεῖον Ἀσωπ. ἀρ. 154). Γιατὶ ἄραγε καθυστεροῦσε, δυὸ μῆνες τώρα, ἡ ἀπάντησις; Δυστυχῶς, δὲν εἴμαστε σὲ θέσιν νὰ ξέρουμε τίποτε παραπέρα. Τὸ ἐπόμενο γράμμα τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἀσωπίου εἶναι τῆς 10ης Φεβρ. 1827, χωρὶς τίποτα τὸ σχετικὸ ἀπὸ κεῖ καὶ κάτω. Ὁ Ἀσώπιος ἄλλωστε στὸ σωζόμενο ἀρχεῖο του δὲν ἔχει παρὰ μονάχα τὰ γράμματα ποὺ λάβαινε καὶ δὲν κρατοῦσε ἀντίγραφο τῶν ὧσων ἔστελνε, ὥστε νὰ διαφωτισθοῦμε.

Ὁ καθηγητὴς κ. Σωκρ. Κουγέας, ποὺ μελέτησε ὁλόκληρο τὸ πλούσιο ἀρχεῖο τοῦ Ἀσωπίου καὶ δημοσίευσε κι ἓνα μέρος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰάκ. Πρώτα ποὺ παρέθεσα (Σ. Κ ο υ γ έ α, Ὁ Κοραῖς εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Ἀσωπίου, περ. «Ἑλληνικά» ΣΤ' 1933, σελ. 71-72), ἔχει τὴ γνώμη ὅτι ὁ Ἰάκ. Πρώτας, θαυμαστῆς καὶ λάτρης τοῦ Κοραῖ καὶ πρῶτος ἐκδότης τῶν ἐπιστολῶν του, γράφοντας τὸ παραπάνω γράμμα του «θέλει νὰ μάθῃ καὶ μὲ πολλὰς ἐπιφυλάξεις ἐρωτᾷ τὸν Ἀσώπιον ἂν ὁ Παλίδας καταλέγεται μεταξὺ τῶν κ ο ρ α ῖ σ τ ῶ ν ἢ τῶν Ἀ ν τ ι - κ ο ρ α ῖ σ τ ῶ ν» (αὐτ. σ. 71).

Δὲν ξέρω ἂν αὐτὸ καὶ μόνον ζητᾷ νὰ μάθῃ ἀπ' τὸν Ἀσώπιο καὶ τὸ Φιλητᾶ ὁ Ἰάκ. Πρώτας μὲ τὸ γράμμα του γιὰ τὸν Παλίδα, εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι ὁ πιστὸς θασιώτης τοῦ Κοραῖ ἔθετε ὡς β α σ ι κ ῆ καὶ ἀπαραίτητη προϋπόθεσις ὁ νέος διευθυντὴς τῆς Σχολῆς νὰ εἶναι Κοραϊστῆς. Σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἀσφαλῶς δὲν ἐννοοῦσε νὰ κάνῃ καμμιά ὑποχώρησι. Καὶ ὁ Παλίδας ἦταν ἀνέκαθεν «δεδηλωμένος» Ἀ ν τ ι - κ ο ρ α ῖ σ τ ῆ ς.

Οἱ σχέσεις τοῦ Παλίδα μὲ τὸν Κοραῖ ποτὲ δὲν ἦταν ἐγκάρδιες. Κάποια κρυφὴ ἀντιζηλία, θαρρεῖς, χωρίζει ἀπὸ παλιὰ τοὺς δυὸ κορυφαίους Διδασκάλους τοῦ Γένους. Ἀλληλογραφοῦν μὲ κάποια προσποιητὴ εὐγένεια καὶ δείχνουν μιὰ συμβατικὴ ἀλληλοεκτίμησι, ἐνῶ εἶναι φανερὴ ἡ ἀμοιβαία ψυχρότητα (πρβλ. πρὸ πάνω, εἰσαγωγὴ σημ. 2, κεφ. Β' σημ. 13). Ἡ ἀντίθεσή τους στὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἐπέφερε τὴ ρήξιν. Ἀσφαλῶς ὅμως ἦταν πολὺ ἐνοχλητικὴ γιὰ τὸν ἐγωϊσμὸ τοῦ Παλίδα ἡ κηδεμονία ποὺ ἀσκοῦσε ὁ Κοραῖς στὰ πνευματικὰ ζητήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδιαιτέρα στοὺς Ἡπειρώτες εὐεργέτες Καπλάνη, Ζωσιμάδες κλπ., τοὺς ὁποίους ἐπηρέαζε μὲ τὰ γράμματά του καὶ τοὺς ἔπειθε συχνὰ νὰ ἐπιβάλουν στὸν «Ἀρχιδιδάσκαλον τῶν Ἰωαννίνων» τὶς ὑποδείξεις του... Ὁ Παλίδας, ὅπως εἶδαμε, ἔγραφε τακτικά, φαίνεται, στὸν Κοραῖ, τὰ πρῶτα χρόνια τουλάχιστον. Ζῶντας κάτω ἀπὸ τὴν τυραννίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, δυσκολευόταν βέβαια νὰ γράφῃ ἀνοιχτὰ καὶ καθαρὰ στὸν Κοραῖ γιὰ τὰ μεγάλα ἐθνικὰ ζητήματα. Ἀποτολμοῦσε ἐντούτοις ν' ἀνακοινῶν στὸ σοφὸ φίλο του καὶ νὰ ἐκθέτῃ συγκεκαλυμμένα καὶ ἀλληγορικὰ τὰ τολμηρὰ του ἴσως ἐπαναστατικὰ σχέδια ἢ τοὺς ἀπώτερους σκοποὺς, τὶς μάταιες ἴσως ἐλπίδες καὶ τὶς πατριωτικὰς του ἐπιδιώξεις, γιὰ τὸν προσηταιρισμὸ ἴσως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, γιὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν περιστάσεων κτλ. Ὁ Κοραῖς τὸν μέμφεται, ἄδικα νομίζω. Σ' ἓνα γράμμα του πρὸς τὸν ἀφωσιωμένο φίλο του, τὸν Ἡπειρώτη Ἀλέξανδρο Βασιλεῖον, στὶς 27 Μαρτ. 1804, γράφει ἀνάμεσα στ' ἄλλα: «Ὁλαί τοῦ Παλίδα αἱ πρὸς ἐμὲ ἐπιστολαὶ εἶναι, καθὼς καὶ αἱ πρὸς σέ, περικυκλωμένα

μὲ ἐμβλήματα, μὲ ἀλλήλογορίας, μὲ πολλὰ καὶ μεγάλα θαύματα que voulez-vous faire à cela?...». Κι ἐπειδὴ ὁ Ψαλίδας, πιὸ κοντὰ πάντοτε πρὸς τὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα, δὲν ἔπαυε, φαίνεται, νὰ ἐκθέτῃ καὶ τὶς γλωσσικὲς του πεποιθήσεις καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ πείσῃ μὲ τὰ γράμματά του κι αὐτὸν ἀκόμα τὸν Κοραῖ καὶ τοὺς ὁπαδοὺς του, ὁ Κοραῖς... οἰκτεῖρει τὸ γιαννιώτῃ σοφὸ γιὰ τὴν... «ἐλαφρότητά» του καὶ προσθέτει στὸ ἴδιο γράμμα: «*Ἄν ἦναι πολλὰ νέος τὴν ἡλικίαν, τὰ λησμονεῖ καὶ αὐτός· ἂν ἀπὸ δυστυχίαν [=κατὰ δυστυχίαν] ὅμως ἦναι κοθισταμένης ἡλικίας, εἶναι σημεῖα πολλῆς ἐλαφρείας, μάλιστα πεμπόμενα πρὸς σὲ καὶ ἐμέ, τοὺς ὁποίους εἶναι πιθανὸν ὅτι δὲν στοχάζεται ὡς ἐλαφροῦς...*» (Ἐπιστολαὶ Ἀδ. Κοραῖ, ἐκδ. Ν. Δαμαλά, Ἀθ. 1885, τόμ. Α' σ. 450). Παρ' ὅλ' αὐτὰ ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ τοῦ γράφῃ (πρβλ. ἐνθ' ἄνωτ. σ. 453 καὶ τόμ. Γ' σ. 562).

Ζηλωτὴς κι ἀντίζηλος ἴσως τῆς δόξας τοῦ Κοραῖ ὁ Ψαλίδας, δὲν ἔπαυε ἐντούτοις ν' ἀναγνωρίζῃ τὴν ἀξία τοῦ «ἀντιπάλου» του καὶ νὰ μιλάῃ ἀντικειμενικά, ὅταν ἐπιμόνα ζητοῦσαν τὴ γνώμη του οἱ ὁπαδοὶ τοῦ σοφοῦ Γραικοῦ τῆς Γαλλίας: «*Μῆτε τὸν κ λ ε ι ν ὸ ν καὶ ἀ ξ ι ἐ π α ι ν ο ν Κο ρ α ῖ ν νὰ κατηγορήσω σκοπὸν ἔχω, μῆτε πάλιν, διότι τὸ Γ έ ν ο ς χ ρ ε ω σ τ ε ῖ εἰς αὐτὸν μέγα τι, πρέπει εἰς ἐμέ διὰ τοῦτο νὰ κοῦψω τὴν ἀλήθειαν...* Ὁ Κοραῖς κάμνει ὅ,τι εἰς τὴν Ἑλλάδα νομίζει ὠφέλιμον», ἀλλ' ὅμως «οἱ Ἰωαννῖται καὶ πρὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κοραῖ εἶχον τὴν φιλομάθειαν καὶ φιλεπιστημοσύνην...» κι ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδας δὲν περιέμενε —αὐτὸ θέλει μὲ πλάγιο τρόπο νὰ πῇ— νὰ φωτισθῇ ἀπὸ τὸν Κοραῖ, γιὰ ν' ἀναλάβῃ τὴ μεγάλη ἀποστολὴ τοῦ Διδασκάλου τοῦ Γένους...⁴⁴.

Αὐτὰ ἔγραφε ὁ Ψαλίδας τὸ 1812. Ἀργότερα ὅμως, ὅσο ἔβλεπε νὰ πληθαίνουν οἱ ὁπαδοὶ τῶν γλωσσικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κοραῖ, ἄρχισε νὰ κηρύττῃ φανερὰ τὴν ἀντίθεσή του καὶ νὰ πολεμᾷ τὴν διάδοσιν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν «κορακιστικῶν». Χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα περιεῖχε ἀσφαλῶς ἡ ἀλλήλογραφία μὲ τὸ Βηλαρεᾶ, τὸ Χριστόπουλο⁴⁵ καὶ ἄλλους ὁμόγνωμους ἢ ἀντίγνωμους. Ὁ Κ. Κούμας, ἀργότερα, θερμὸς θιασιώτης τοῦ Κοραῖ, ἐνῶ καταδικάζει τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Ψαλίδαστὰ Γιάννενα καὶ οὐσιαστικὰ μᾶς δείχνει τὴν ἀναγεννητικὴ πνοὴ τοῦ Ψαλίδα, ἐντούτοις δὲν βρῆκε ἕναν καλὸ λόγο νὰ γράψῃ γι' αὐτὸν καὶ μιλάει ἀρκετὰ φιλόσοφα, παρεκβαίνοντας μάλιστα ἀπ' τὸ κύριο θέμα του (πρβλ. πιὸ πάνω, σημ. Α' 13).

Μετὰ ἀπ' αὐτά, δριμύτατος ἐκδηλώνεται κι ὁ Ψαλίδας. Οἱ σχετικὲς περικοπὲς τῶν ἐπιστολῶν του πρὸς τὸ Μαυροκορδάτο (βλ. ἐπιστολὴ 18 Ἰαν. καὶ 4 Φεβρ. 1824—ἀρ. 6) μᾶς τὸν δείχνουν φανατικὸν ἀντικοραϊστὴ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα.

Στὰ 1825 γνώρισεν τὸν Ψαλίδα στὴν Κέρκυρα ὁ Ἀγγλὸς περιηγητὴς James Emerson κι ἄκουσε τὰ ἴδια πράγματα ἀπ' τὸ στόμα του κατὰ τοῦ Κοραῖ: «Πολλοὶ Ἕλληνες λόγιοι — γράφει ὁ Emerson — βρίσκονται ἐγκατεστημένοι σ' αὐτὸ τὸ νησί [στὴν Κέρκυρα]. Κορυφαῖος ἀνάμεσά τους [ἢ «ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν» = at the head of these] εἶναι ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, τὸν ὁποῖον οἱ συμπατριῶτες του θεωροῦν [rival = ἀντίζηλο, ισάξιο ἀνταγωνιστή,] ἐφάμιλλον τοῦ γηραιοῦ Κοραῖ... Ἡ συνομιλία του, ὅταν τὸν ἐπεσκέφθηκα, ἦταν ζωηρὴ καὶ πνευματώδης. Τὸ μόνον πρᾶγμα ποὺ δὲ μοῦ ἄρεσε ἀπ' αὐτόν,

ἦταν [an affected contempt] ὁ φθόνος του γιὰ τὴν ἀξία τοῦ Κοραῆ. . .».⁴⁸

Ἔχοντας ὅλ' αὐτὰ ὑπ' ὄψη μας, καταλαβαίνουμε ὅτι. ὅσο κι ἂν ἦταν εὐνοϊκὰ ἢ ἐνθουσιώδη τὰ συστατικά γράμματα τοῦ Ἀσωπίου καὶ τοῦ Φιλητᾶ γιὰ τὸ γηραιὸ δάσκαλό τους, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ παρουσιάσουν καὶ ὡς κοραϊστὴ τὸν Ψαλίδα. Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἐξ ἄλλου φαίνεται πὼς ζήτησαν οἱ Ἕλληνες τῆς Τεργέστης πληροφορίες γιὰ τὸν Ψαλίδα κι ἀπὸ τὸν περαστικὸ ἀπ' τὴν πόλη τους καθηγητὴ τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας Νικ. Πίγκολο καὶ τότε δόθηκε, φαίνεται, ἡ ἀπάντησις τοῦ τελευταίου, ποὺ καταχωρήσαμε πιὸ πάνω, μὲ τὸν ἐγκωμιαστικὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Ψαλίδας: «Ἡ ἀρετὴ εἶναι βαθιὰ ριζωμένη εἰς τὴν ψυχὴν του· σωκρατίζει... Τὰ χαρακτηριστικά του εἶναι τὰ ἐξῆς: παιδεία βεβαία, ἀρετὴ ἀπροσωπώληπτος καὶ ἀπλότης ἀληθεσιπύκτη»!... Ἀλλὰ γιὰ τὸν Ἰάκ. Ρώτα, τὸν πιστὸ καὶ ἀφωσιωμένο λάτρη καὶ ὁπαδὸ τοῦ Κοραῆ, ὅλ' αὐτὰ ἀσφαλῶς εἶχαν δευτερεύουσα σημασία καὶ τὰ ἐπισκίαζε τὸ... θανάσιμο ἐλάττωμα τοῦ Ψαλίδας: ὁ ἀντικοραϊσμός του. . .

Πληροφορήθηκε ἀσφαλῶς ὅλες αὐτὲς τὶς παρασκηνιακὰς κινήσεις ὁ σεβάσμιος Γιαννιώτης σοφὸς καὶ πολλὴ πικρία θὰ δοκίμασε καὶ μόνο μὲ τὴ σκέψη ὅτι ἔφτασε νὰ ζητοῦν συστατικὰ γράμματα καὶ πληροφορίες γι' αὐτὸν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του. . . Ἀλλοτε ζητοῦσαν ἀπ' αὐτὸν οἱ Ἕλληνες συστατικὰ γράμματα κι ἦταν ἐνθερμος κι ἀπροσωπώληπτος ὑποστηρικτὴς ὅλων τῶν νέων ποὺ ἤθελαν νὰ προκόψουν⁴⁹.

Θεωρῶ πιθανώτατο ὅμως ὅτι κι ὁ Ψαλίδας—ὅσο κι ἂν ἦταν ἀποκαρδιωμένος γιὰ τὸν παραγκωνισμό του ἀπὸ τὴν Ἰόνια Ἀκαδημία, ὅσο κι ἂν οἱ βιοποριστικὲς του ἀνάγκες ἦταν μεγάλες—δὲν θὰ δεχόταν ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπ' τὴν Κέρκυρα καὶ νὰ φύγῃ στὴν Τεργέστη. Τὶς πατριωτικὲς του ἐνέργειες δὲν μπορούσε νὰ τὶς ἐγκαταλείψῃ κι ἔτρεφε πάντα τὴ μεγάλη προσδοκία πὼς θὰ κληθῇ νὰ προσφέρῃ τὶς ὑπηρεσίες του στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. . .

*

Ἀλλὰ ὁ μεγαλύτερος καημὸς του ἦταν νὰ ἰδῇ τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα νὰ προχωροῦν στὴν Ἠπειρο, νὰ τρέξῃ νὰ τὴν ξεσηκώσῃ καὶ ν' ἀναλάβῃ ἴσως τὴν ἡγεσία τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν τῆς παλιᾶς ἐπικράτειας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ποὺ τόσο καλὰ τὶς ἤξερε καὶ τόσο μελετημένα εἶχε σχεδιάσει τὴν ἀπελευθέρωσή τους. Σ' ὅλα τὰ γράμματά του πρὸς τὸ Μαυροκορδάτο γι' αὐτὸ μιλοῦσε κι αὐτὸ ἐπαναλάμβανε: «Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες, οἱ ὁρμητικοὶ Ἕλληνες, τί ἀργοῦν; ὅταν ὅλοι οἱ Ἠπειρώται ἀδελφοί τους τοὺς καρτεροῦν; . . .» (ἀρ. 8). Ἀκοίμητη ἔγνοια τὸν βασάνιζε γιὰ τὴ βόρεια γενικὰ Ἑλλάδα: «Ἡ Ἠπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία οὐδὲ κάστρα ἔχει οὐδὲ Τούρκους, οὐδὲ ἡ κάτω Μακεδονία καὶ οἱ τρεῖς τοῦτοι τόποι καρτεροῦν τὰς δυνάμεις σας, διὰ νὰ ἐνωθοῦν μὲ αὐτὲς, καὶ μόνον μπαροῦν τὴν ζητοῦν!...» (ἀρ. 8). Γιὰ τὴν Ἠπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία μιλοῦσε πάντα μὲ πάθος καὶ καημό! Καὶ μὲ τὸν ἴδιον ἱερό του ζῆλο ἀγωνίζεται

αργότερα, στὰ 1828, νὰ πείσῃ τὸν Κάννιγγ καὶ τὸν Καποδίστρια γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν, γιὰ τ' ἀπαράγραπτα ἔθνικά τους δίκαια, γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ περιληφθοῦν κι αὐτὲς μέσα στὰ σύνορα τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ἦταν γραφτὸ μὲ τὸν ἀγιάτρευτον αὐτὸν καημὸ νὰ πάῃ στὸν ἄλλο κόσμο...

*

Εἶναι τραγικὸ ν' ἀναλογίζεται κανεὶς τὸ ψυχικὸ δρᾶμα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πατριώτη... Ὅλες σχεδὸν οἱ προσδοκίαις του διαφεύσθηκαν. Ὁ κατατρεγμὸς καὶ οἱ ἀτυχίες τὸν συνώδευαν σὲ κάθε του βῆμα καὶ τὸν πότιζε καθημερινὰ τὸ φαρμάκι τῆς ἡ πικρίας . . . Ἡ αὐτοπεποίθησις, βέβαια, καὶ ἡ γενναιοψυχία ποτὲ δὲν τὸν ἐγκατέλειψαν, γιατί ποτὲ δὲν τοῦ ἔλειψε ἡ ἀκλόνητη πίστις στὴ μεγάλη ἀποστολή του. Ὅσο κι ἂν δέχνεται ὅμως ἀγέρωχος κι ἀκαταπόνητος, αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἐντατικὴ δραστηριότητά του τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἡ ἀσίγαστη ἀνυσχία του, ἡ ὁλόψυχη συμμετοχή του, παρ' ὅλους τοὺς κινδύνους, στὴν Ἐπανάστασι καὶ γενικώτερα στὴν ὑπόθεσις τῆς Ἑλλάδος, δείχνει — ἀπὸ μιὰ πλευρὰ τοῦλάχιστον — τὴν ἐσωτερικὴ του ἀντίδρασι νὰ κατανικήσῃ τὶς ἀποκαρδιώσεις, νὰ ξεπεράσῃ τὸν ἑαυτὸ του καὶ νὰ ξεσπάσῃ σὲ κάτι μεγάλον καὶ σὲ κάτι γενναῖον, ὅπως τοῦ ταίριαζε... Ἀπ' αὐτὸ τὸ ξέσπασμα πηγάζει ἡ ἀνοιχτὴ πολεμικὴ του κατὰ τοῦ Κοραῖ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἡ ἀσυμμάζευτη καὶ παράτολμη συχνὰ «ἐλευθεροστομία» του, ἡ εἰρωνεία κι ὁ σαρκασμὸς, γιὰ τὸ ὅποια μιλοῦν οἱ σύγχρονοί του.

Σὲ ὥρες ἀπομονώσεως ὅμως καὶ σὲ στιγμὲς περισυλλογῆς, ξεχείλιζε ἡ πικρία, πού χρόνια ἀποταμίευε κι ἔπνιγε στὴ μεγάλη του καρδιά, κι ἀνέβαινε στὰ χεῖλη του συγκρατημένο τὸ κρυφὸ του παράπονον. Σ' ἓνα γράμμα τοῦ πρὸς τὸ μαθητὴ του Φιλητᾶ, τὸ τελευταῖον γνωστὸ μας κείμενον τοῦ Ψαλίδου, γραμμένο (9 Μαρτ. 1829) λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, γράφει :

Φίλτατε Φιλητᾶ,

χαίροις καὶ εὐτυχοίης !

Ἔλαβα τὸ γράμμα σου καὶ ἐχάρηκα, ἀφοῦ εἶδα ὅτι ὑγιαίνεις . . .

Ὁ Μανάρης ὑγιαίνει, ἐπάχυνε καὶ κάνει τὸ ἔργον του καλά. Ἐγὼ ἀληθινὰ γέρον καὶ ἀμαθὴς ἢ ὀλιγομαθὴς καὶ ἀγροῦκος, ὅμως ἐστάθηκα τυχερὸς νὰ εὐτυχῇσουν ἄλλοι—ὄχι ἀπὸ ἐμένα, ἀλλὰ διὰ μέσου μου—καὶ τοῦτο μὲ εὐχαριστεῖ...».

Τὸ γράμμα εἶναι γραμμένο στίς 9 Μαρτίου 1829 ἀπὸ τὴ Λευκάδα, ὅπου ὁ Ψαλίδας εἶχε ἀναλάβει τὴ διεύθυνση τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνικοῦ Λυκείου. Μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Γκυίλφορντ (Ὀκτώβρ. 1827), εἶχε σχεδὸν διαλυθῇ ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, εἶχε μεταρρυθμισθῇ τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα τῶν Ἐπτανήσων καὶ πολλοὶ ἀπ' τοὺς παλιούς καθηγητὰς τῆς Ἀκαδημίας εἶχαν τοποθετηθῇ στὰ Λύκεια (μέσας σχολές), πού εἶχαν ἰδρυθῇ χωριστὰ σὲ κάθε νησί ⁴⁹. Ὁ Κ. Ἀσώπιος εἶχε μείνει στὴν Κέρκυρα, ὁ Χ. Φιλητᾶς εἶχε πάει στὴ Ζάκυνθο, ὁ Κ. Σακελλαρόπουλος στὴν Κεφαλλονιά, ὁ Νικόλαος Μανιάκης στὴν Ἰθάκη, καὶ στὴ Λευκάδα, εἶχε διορισθῇ —ἐπιτέλους!— κι ὁ Ψαλίδας διευθυντής. Ἐκεῖ βρισκόταν λοιπὸν ἀπὸ

τὸ φθινόπωρο τοῦ 1828 ὁ γηραιὸς Διδάσκαλος τοῦ Γένους καὶ φρόντιζε πατρικὰ τὸν ὑποδιδάσκαλο καὶ μαθητὴ του Μανάρη κι ἐξακολουθοῦσε —ἀνεξίκακος πάντα, μακρυνὰ ἀπὸ κάθε μικρὴ ψυχὴ ἀντιζηλία— ν'ἀλληλογραφῇ καὶ μὲ τοὺς παλιούς του μαθητάς... Καταλαβαίνουμε πολλὰ ἀπὸ μερικὲς φράσεις τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν παλιὸ μαθητὴ του Φιλητᾶ: «Ὁ Μανάρης ὑγιαίνει, ἐπάχυνε καὶ κάνει τὸ ἔργον του καλὰ. Ἐγὼ ἀληθινὰ γέρον καὶ ἀμαθὴς ἢ ὀλιγομαθὴς καὶ ἀγροῖκος, ὅμως ἐστάθηκα τυχερὸς νὰ εὐτυχίσουν ἄλλοι—ὄχι ἀπὸ ἐμένα, ἀλλὰ διὰ μέσου μου—καὶ τοῦτο μὲ εὐχαριστεῖ... Δὲν ξέρουμε ὅμως σὲ ποιά περιστατικὰ ἀναφέρεται καὶ μιὰ ἄλλη πικραμένη φράση ἀπὸ τὸ ἴδιο γράμμα: «Ἴσως ζήσω καὶ γυρίσω εἰς τὴν πατρίδα μου καὶ ἐκεῖ φανερωθῶν τοῦ καθενὸς τὰ χωρὶς λόγον ἀγνώμονα καὶ πειρακτικὰ λόγια...»⁴⁹.

«Ἴσως ζήσω καὶ γυρίσω εἰς τὴν πατρίδα μου...». Μ' αὐτὸν τὸν καημὸ στὴν καρδιά τὸν βρῆκε ὁ θάνατος λίγους μῆνες ἀργότερα, ξαφνικά, στίς 20 Ἰουλίου τοῦ 1829⁵⁰, σὲ ἡλικία 62 μονάχα χρονῶν...

Τὸ θλιβερὸ ἄγγελμα διαδόθηκε ἀμέσως παντοῦ καὶ συγκίνησε βαθύτατα τὴν ἐπανησιακὴ κοινωνία, ποὺ ἐλάτρευε κυριολεκτικὰ καὶ θαύμαζε τὸ σοφὸ Διδάσκαλο τοῦ Γένους καὶ συμμεριζόταν πάντα τὴν πικρία γιὰ τὸν ἄδικο παραγκωνισμό του. Ἰδιαίτερα συγκινήθηκαν στὴν Κέρκυρα οἱ κύκλοι τῶν γνωστῶν καὶ φίλων του, τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων καὶ τῶν πατριωτῶν, τῶν καθηγητῶν καὶ τῶν μαθητῶν του. Κάποια συναίσθησις ἐνοχῆς, θαρρεῖς, ἐβάραινε ὅλους καὶ συναγωνίζονται τώρα σὲ τιμητικὲς ἐκδηλώσεις πρὸς τὸν παλαίμαχο πατριώτη καὶ σεβάσμιο σοφὸ, ποὺ πέθανε ἔτσι ἀνεπάντεχα καὶ παραγνωρισμένος ἀκόμα, πικραμένος καὶ παραμερισμένος στὸ μικρὸ σχολεῖο τῆς Λευκάδας, ἀπ' ὅπου ἀγνάντευε ἀχόρταγα μὲ βουρκαωμένα μάτια τὰ σκλαβωμένα χώματα τῆς Ἡπείρου του...

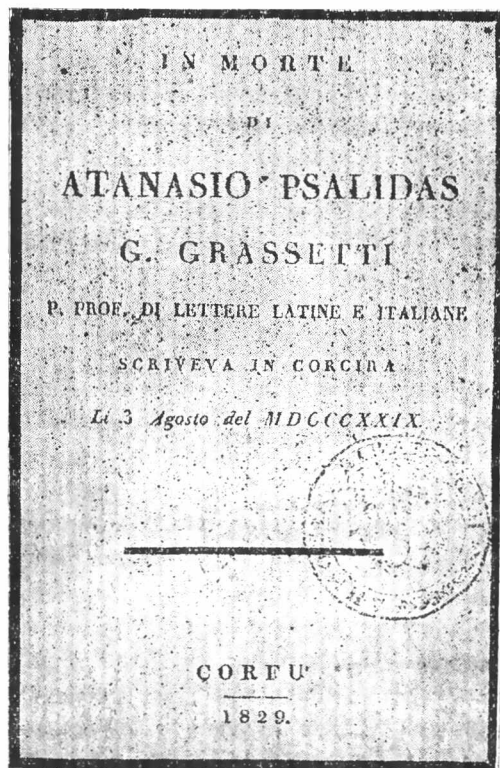
Στὴ Λευκάδα κηδεύτηκε μὲ κάθε τιμὴ⁵¹. Στὴν Κέρκυρα τοῦ ἔκαμαν, φαίνεται, μνημόσυνο κι ἐξεφώνησε συγκινητικὸν ἐπιμνημόσυνο λόγο ὁ καθηγητὴς τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας Γασέτανος Γρασσέττης. Ἡ Ἰόνιος Γερουσία ψήφισε τιμητικὴ σύνταξη γιὰ τὴν ἀπορφανισμένη οἰκογένεια τοῦ μεγάλου νεκροῦ...

Ἡ νεκρολογία τοῦ Γρασσέττη εἶναι ἓνα θερμότατο ἐγκώμιο, γεμᾶτο ἐκδηλώσεις θαυμασμοῦ καὶ λατρείας πρὸς τὸν ἀκάματο Πατριώτη, τὸν ὑπέροχο Ἄνθρωπο, τὸν ἐμπνευσμένο Διδάσκαλο, τὸ σεβάσμιο Σοφὸ, τὸ φωτισμένο Πρωτοπόρο κι Ἀιαμορφωτὴ. Δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ ξέρω ἂν ἐκφωνήθηκε πράγματι σὲ μνημόσυνο, ὅπως ὑποθέτω⁵², τυπώθηκε ὅμως στὴν Κέρκυρα καὶ κυκλοφόρησε σ' ἓνα μικρὸ φυλλάδιο (σχ. 16°, σελ. 1 [τίτλος] † 1 λευκὴ χ. ἀ. † 10) καὶ σὲ γλῶσσα ἰταλική, μὲ τὸν τίτλο: «In morte di ATANASIO PSALIDAS. — G. Grassetti, p. prof. di Lettere Latine e Italiane, scriveva in Corcira li 3 Agosto del MDCCCXXIX.—Corfù 1829».

«Υπῆρξε πικρὸς ὁ θάνατός Του...» (fu amara la morte di Lui), ἐξομολογεῖται ὁ Ἰταλὸς φιλέλληνας καὶ θρηνηεῖ «τὴν ἀπώλεια τοῦ Ἀνθρώπου, ποὺ

ἦταν ὁ σίγουρος ὁδηγὸς τῆς νεολαίας στὸ δρόμο τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Γνώσεως...» (la perdita d' Uomo ch' era scorta sicura a' giovinetti per lo cammino della Virtù e del Sapere...).

Στὸν ἴδιο ἐγκωμιαστικὸ τόνο σκιαγραφεῖ ὁ Grasseti τὸ μεγάλο νεκρὸ καὶ

διαγράφει μ' ἄδρῆς γραμμὲς τὶς εὐεργεσίες του πρὸς τὸ Ἔθνος καὶ τὴν ἰδιαιτέρῃ του πατρίδα: «Στάθηκε ἓνας πραγματικὸς εὐεργέτης τῆς χώρας του ἐπὶ τριάντα ὁλόκληρα χρόνια! καὶ δὲν ὑπάρχει σήμερα Ἡπειρώτης ποὺ νὰ μὴ τὸν ἀναθυμᾶται καὶ νὰ μὴ δακρύζη!...» (...fu Egli un vera benefattore del suo paese per lo intervallo di trent'ann; e non è ora cittadino d' Epiro che nol ricordi colle lagrime in sugli occhi!.. — σελ. 4).

Με πικρία ἀναφέρεται στὸν ἄδικο παραγκωνισμὸ τοῦ σεβάσμιου Διδασκάλου τοῦ Γένους ἀπὸ τὴν Ἴονιο Ἀκαδημία (...ma non gli consentì benigna la Fortuna d' essere messo nel numero de' Professori dello Stato Jonio.. — σελ. 4) καὶ ἐξαίρει ἐπιγραμματικὰ τὸν ἀνώτερο χαρακτήρα του, τὰ εὐγενικά του αἰσθήματα, τὴ μεγάλη του καρδιά, τὴν ἀδέκαστη ἀμεροληψία του, τὴν ἀνοιχτό-

καρδὴ πάντα καλωσύνη του, τὴ βαθειὰ ἀνθρωπιστικὴ του μόρφωση: «Fu da natura inchinevole a quegli saffetti più gentili, che più fanno l'uomo all' uomo fratello: Ne' desiderj modesto, come colui che lietamente sopportava la povertà; di costumi piacevolissimi; motteggiatore festevole, assai faceto sempre nel conversare. Non vano; non iroso; non invido dell' altrui fama, se meritata, ma più presto lodator generoso; acre sferza a' Letterati impostori. Ebbe ingegno perspicace, sano giudizio, memoria facile e ferma, erudizione senza pedanteria, grande rinomanza come Ellenista...» (σελ. 5).

Ἀλλὰ τὸ μισὸ περίπου μέρος τοῦ λόγου του (σελ. 7-10) τὸ ἀφιερώνει ὁ Grasseti γιὰ ν' ἀναλύσῃ καὶ νὰ ἐξάσῃ τὶς φωτεινὲς γλωσσικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Ψαλίδα καὶ μεταφέρει ὁλόκληρες περικοπὲς ἀπὸ τὴν ἐνθουσιώδη διδασκαλία τοῦ μεγάλου Ἀναμορφωτῆ, λόγια σοφά, ποὺ εἶχαν χαραχθῇ βαθιά στὴν

ψυχὴ τῶν ἀκροατῶν του⁵³. Ἐδῶ ἀναφέρονται καὶ οἱ γνῶμες τοῦ Ψαλίδα γιὰ τὴ σύγχρονη του λογοτεχνία, ὅπως τὴς ἄκουσε ὁ Grassetti ἀπὸ τὸ στόμα του (πρβλ. πὶδ πάνω, σημ Β' 10) καὶ ἐξαίρονται σὰν πρότυπα τὰ πεζὰ τοῦ Κανέλλου, τ' ἀνακρεόντεια τοῦ Χριστόπουλου, τὰ ποιήματα τοῦ Βηλαρά καὶ τὰ ἐξ αἰ σ ι α λ υ ρ ι κ ᾶ τ ο ὦ Σ ο λ ω μ ο ὦ... (σελ. 8)⁵⁴.

Ὁ Gaetano Grassetti (1785 - 1836), ὁ θερμὸς αὐτὸς φιλέλληνας καὶ φωτισμένος καθηγητὴς τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας, θέλησε μὲ τὴ νεκρολογία του νὰ ἐξοφλήσῃ κάτι ἀπ' τὸ βαρὺ χρέος ποὺ αἰσθάνονταν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων ἀπέναντι στοῦ μεγάλου νεκροῦ, τὸ σοφὸ ἀναγεννητὴ, τὸν ἀδικημένο πατριώτη. Ἡ νεκρολογία του τελειώνει μὲ τὰ συγκινημένα καὶ συγκινητικὰ αὐτὰ λόγια :

...E questi sieno i pochi fiori, che noi spargiamo sulla pietra sepolcrale dell' amatissimo nostro compagno di studj!

ALLE OSSA
DEL CITTADINO, DEL FILOSOFO
DELL' AMICO
ATANASIO PSALIDAS
Pace...

★

Οἱ ἐκδηλώσεις αὐτὲς ἦταν ἡ πάνδημη ἀναγνώριση μιᾶς κορυφαίας φυσιογνωμίας, ποὺ ἡ ἀκτινοβολία τῆς ἔφθανε μακρὰ καὶ ἐπηρέαζε βαθιά, ἀλλὰ συνάμα ἦταν καὶ μιὰ ἀποδοκιμασία τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων ποὺ παραγκωνίζαν τὸν Ψαλίδα τὰ τελευταῖα χρόνια στὰ Ἑπτάνησα καὶ ἠθέλαν νὰ τὸν κρατοῦν στὴν ἀφάνεια ἦταν ἡ πανηγυρικὴ ἐπικρότηση καὶ ἐπιδιοκιμασία τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ τοῦ ἔργου καὶ τῶν ἡρωϊκῶν του πατριωτικῶν ἐνεργειῶν.

Αὐτὸν τὸν ἀκούραστο καὶ παρὰτολμο Πατριώτη, ποὺ στάθηκε πάντα ἀγέρωχος στὴν πίστη του, ἄφοβος καὶ ἀσυμβίβαστος μπροστὰ σὲ κάθε εἶδους τυραννία, αὐτὸν τὸ φωτεινὸ Πρωτοπόρο, τὸν περήφανο Ἀγωνιστὴ, αὐτὸν βρῆκε ν' ἀνεβάσῃ τώρα σὲ σύμβολο καὶ ν' ἀνακηρύξῃ ἄξιον τῆς Πατρίδος ὁ δέσμιος λαὸς τῆς Ἑπτανήσου... Μέσα στὴν ἐπίσημη συνεδρίαση τῆς Ἰόνιας Γερουσίας ὁ Λευκάδιος γερουσιαστὴς Πετριτσόπουλος, ὁ γνωστὸς ἀπ' τοὺς ἀγῶνες του γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἔνωση τῆς Ἑπτανήσου, πλέκει τὸ ἐγκώμιο τοῦ Ψαλίδα καὶ συγκινεῖ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Ἑπτανησιακοῦ λαοῦ νὰ μεριμνήσουν γιὰ τὴν ἀπορφανισμένη οἰκογένεια τοῦ μεγάλου Πατριώτη :

«Ἡ δὲ Ἰόνιος Γερουσία, κατὰ πρότασιν τοῦ Λευκαδίου γερουσιαστοῦ Πετριτσοπούλου, ἐψήφισε, μὲ θ α υ μ α σ μ ὸ ν π ά ν τ ω ν, εἰς τὴν χίραν Ψαλίδα μνησίαν σ η μ α ν τ ι κ ῆ ν σύνταξιν, ἣν ἀπόλαυσε — κατὰ δευτέραν χάριν τῆς Ἰονίου Γερουσίας — ἐν Ἀθήναις, ὅπου μετέβη μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν τινων...» (Βρετοῦ, Νεοελλ. Φιλολ. Β' σ. 351).

Ἡ γενναία ἀπόφαση τῆς Ἰονίου Γερουσίας ἦταν ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση καὶ ἡ πανεθνικὴ εὐγνωμοσύνη τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν κορυφαῖο Διδάσκαλο

τοῦ Γένους καὶ τὸν ἀκάματο Πατριώτη. Ὅταν, ἀργότερα, ἡ χήρα τοῦ Ψαλίδα, ἀποκατεστημένη ἤδη στὴν Ἀθήνα, θέλησε νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τῆ σύνταξί της, ἡ Ἰόνιος Γερουσία βρῆκε εὐκαιρία νὰ διατρανώσῃ καὶ πάλι τὴν ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη της πρὸς τὴ μνήμη τοῦ Ψαλίδα: «ἡ σύνταξις — ἀπάντησε — ὠρίσθη οὐχὶ μόνον ἔνεκα περιθάλψεως, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα εὐγνωμοσύνης. Καὶ ἂν ἤδη ἐξέλιπεν ἡ ἀνάγκη τῆς περιθάλψεως, ἡ σύνταξις ὁμως πρέπει νὰ διατηρηθῇ, ἐφ' ὅσον ζῇ ἡ σύζυγος τοῦ Ψαλίδα, χάριν εὐγνωμοσύνης τῆς Ἰονίου Ποντείας εἰς τὰς ἐξόχους ὑπηρεσίας τοῦ Ψαλίδα»... (Γούδας ἐ.ἀ.σ.300).

*

Στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ στὴ Λευκάδα, ὅπου θάφτηκε μὲ πάνδημη κηδεία καὶ μὲ κάθε τιμὴ ὁ μεγάλος Διδάσκαλος τοῦ Γένους καὶ Πατριώτης, οἱ φίλοι καὶ θαυμισταὶ του τοῦ ἔστησαν μιὰ μεγάλη ἐπιτύμβια πλάκα μὲ μιὰ ἀρκετὰ εὐγλωττὴ ἐπιγραφή, γιὰ νὰ διαιωνίξῃ τὴν εὐγνωμοσύνη τους: ⁵⁸

ΑΘΑΝΑΣΙΩ ΨΑΛΙΔΑ

Τῷ ἐκ Κασσιόπης τῆς Ἡπείρου, ἀνδρὶ ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας οὐ μόνον ἐν φιλοσόφῳ θεωρίᾳ τεθραμμένῳ, ἀλλὰ καὶ τῇ ἄλλῃ παιδείᾳ, καὶ δὴ τῇ τῶν γλωσσῶν Ἑλληνίδος, Λατινίδος, Γευτονίδος καὶ Ῥωσίδος κεκοσμημένῳ, τῷ τριάκοντα τριῶν δεόντων ἔτη ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ τοῦ πρώτου τῶν διδασκάλων βήματος εὐκλεῶς διδάξαντι, καὶ [...] τοὺς σοφίας ὕστερον θαυμαζομένους ἀπο[...], τῷ ἐν τῇ Λευκαδίῳ πόλει τοῦ Λυκείου τοὺς οἶακας συνετῶς διευθύναντι, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ Ἰονίου Κράτους κομιδῇ τιμηθέντι, ὧν τιμῶν ἔνεκα, οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ μυρίων ὅσων εὐεργεσιῶν ἡ περιλειφθεῖσα γαμετὴ τῇ Ἰονίῳ Ἀρχῇ διὰ μοῦ εὐγνώμων διατελέσει οὔσα. Τῷ φιλοστόργῳ πατρί, τῷ περὶ πάντας διὰ τὸ τοῦ ἡθους χαρίεν εὖ φρονοῦντι φίλῳ,

ἐν ἔτει ΑΩΚΘ' τελευτήσαντι

εἰς αἰωνίαν μνήμην

ἦδε ἡ λίθος

ἀνεγέγερται.

*

Ἴσως τὰ κόκκαλά Του δὲν θ' ἀργήσουν νὰ μεταφερθοῦν τιμητικὰ μιὰ μέρα καὶ ν' ἀποτεθοῦν σὲ κάποιο λαμπρὸ μνημεῖο στὰ Γιάννενα, γιὰ νὰ τὰ κλείσῃ στοργικὰ στὰ σπλάχνα της ἡ γῆ τῆς Ἡπείρου ποὺ τὸν ἐβλάστησε καὶ ν' ἀναπαύωνται γιὰ πάντα στ' ἅγια χώματά της, ποὺ τὰ πότισε, μιὰ ὁλόκληρη ζωὴ, μὲ ἰδρωτὰ καὶ αἷμα... Ἀλλὰ ἡ ἀνήσυχη ψυχὴ Του θ' ἀργήσῃ ἴσως πολὺ νὰ βρῇ γαλήνη καὶ ἀνάπαυση, ὥσπου νὰ ἰδῇ τὸ «τεταλαιπωρημένον Γένος» του στὸ δρόμο τῆς Προόδου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, ὅπως τ' ὠνειρευόταν...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΤΟ Ε' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Στην πρώτη έκδοση τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρά (Κέρκυρα 1827) ἡ προτασσομένη σύντομη βιογραφία ἀναφέρει πῶς ὁ ποιητὴς πέθανε στίς 28 Δεκεμβρίου 1823. Ὁ Παλίδας, ἀναγγέλλοντας τὸ θάνατο τοῦ Βηλαρά στοῦ Μαυροκορδάτου, γράφει στίς 18 Ἰανουαρ. 1824 ὅτι «ἔχει 15 ἡμέρες ὁ ποὺ ἀπέθανε» (βλ. πιὸ κάτω τίς δημοσιεύμενες ἐπιστολές, ἀρ. 6). Στηριζόμενος σ' αὐτὸ ὁ Βλαχογιάννης, ποὺ πρωτοδημοσίευσε τὴν ἐπιστολὴν (ἐφημ. «Πρωΐα» 22 Νοεμβρ. 1931), ἐπέμεινε ὅτι πρέπει νὰ διορθωθῇ ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ Βηλαρά 3 Ἰανουαρ. 1824, ἀντὶ 28 Δεκεμβρ. 1823 ποὺ λείει ἡ παλιὰ βιογραφία. Στὴν ἀποψη αὐτὴ ἐπιμένουν κι ἄλλοι ἀργότερα (βλ. π.χ. Ἀγγ. Παπακώστα, Γνωστὰ καὶ ἄγνωστα χειρόγραφα τοῦ Βηλαρά, στὴ «Φιλολογ. Πρωτοχρονιά» ΣΤ' 1949, σ. 229 σημ. 2). Δὲν βλέπω ὅμως κανένα λόγο ν' ἀμφισβητήσουμε τὰ ἀκριβῆ χρονολογικὰ στοιχεῖα τῆς πρώτης βιογραφίας, ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἄμεσες καὶ ἐξακριβωμένες πληροφορίες τῆς οἰκογένειας τοῦ ποιητῆ, ἡ ὁποία μπορούσε νὰ θυμᾶται μὲ ἀκρίβεια τὴν ἡμερομηνία τοῦ θανάτου. Ἀντίθετα ὁ Παλίδας γράφει ἐντελῶς ἀόριστα («ἔχει 15 ἡμέρες ὁποῦ ἀπέθανε...»), εἴτε ἐπειδὴ δὲν τοῦ εἶχαν γράφει τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία, εἴτε ἐπειδὴ δὲν ἐνόμιζε ἀπαραίτητο νὰ ὑπολογίσῃ καὶ νὰ σημειώσῃ ὅτι, ὅταν ἔγραφε στίς 18 Ἰαν. 1824, ὁ Βηλαράς εἶχε ἤδη 19 — 20 μέρες πεθαμένος κι ὄχι 15. — Πολὺς θόρυβος δηλαδὴ γιὰ τὸ τίποτε... Ἀλλὰ θέλω νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν στοῦ ὅτι ὁ Παλίδας μιλάει ἀόριστα καὶ καθορίζει «χρονόρικα» τὸ διάστημα σὲ 15 μέρες, κι αὐτὸ δὲ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διορθώσουμε τὸν καλὰ πληροφορημένο βιογράφο τοῦ 1827.

2. Ὅπως εἶπα καὶ πιὸ πάνω (σημ. Δ' 24), δὲν τὸ συνήντησα μέσα στὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχεῖου Μαυροκορδάτου. Τὸ ξέρουμε μόνον ἀπὸ τὴν ἀποσπασματικὴν δημοσίευσή του ἀπὸ τὸ Γ. Βλαχογιάννη (βλ. σημ. Δ' 24).

3. Ὁ Παλίδας ἀγανακτεῖ γιὰ τὰ «ποταπὰ καὶ χαμερπῆ φερόματα τῶν τουρκοκρατῶν προεστώτων καὶ καπετανarέων» καὶ δὲν διστάζει νὰ προτείνῃ... «καθάρισμα μὲ τὸν ὠφελιμώτερον καὶ ἱσχυώτερον τρόπον» (ὅλες οἱ σχετικὲς περικοπὲς ἀπὸ τὴν ἐπιστ., ἀρ. 1). Τέτοιες προτάσεις ἀκούστηκαν συχνὰ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Χαρακτηριστικὰ μιλάει π.χ. ἕνας πελοποννησίσις ἀγωνιστής: «... Δὲν ὠφελεῖ ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ τὸ δίκιο. Ἄν οἱ τουρκικοὶ γέροντες δὲν λείψουν ἀπὸ τὴ μέση, ἡ πατρίδα θὰ χαθῇ. Εἶπα στοῦ Θεοδωράκη [τὸν Κολοκοτρώνη] νὰ στείλῃ μπιστικοὺς νὰ τοὺς ξεκάμουν καὶ ὅταν θὰ μαθαίνομε τὰ μαντάτα νὰ λέμε: ὦ, τί κρίμα στὸν ἄνθρωπο! καὶ νὰ πικραινόμαστε τάχα γιὰ τὸ χαμὸ!.. Μὰ ὁ Θεοδωράκης δὲ μ' ἀκουσε!..» (βλ. πρόχειρα στοῦ Γ. Βαλέτα, Τὸ προδομένο Εἰκοσιένα, Ἀθ. 1946, σ. 64 — 65, ὅπου καὶ ἡ παραπάνω περικοπὴ, ἀπὸ τ' Ἀπομνημονεύματα τοῦ Σηληιάδην).

4. Ὁ Γ. Βλαχογιάννης, ποὺ πρωτοδημοσίευσε τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν (ἐφημ. «Πρωΐα» 22 Νοεμβρ. 1931), ὀρθὰ υπέθεσε ὅτι ὁ Καπετάν - Πύλιος ὁ Βουνιώτης (= ἀπὸ τὸ Βοῦνο τῆς Χιμάμαρας) δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸ γνωστὸ Σπουρομίλιο. Ἡ ἀνέκδοτη ἀναφορὰ τοῦ Σπύρου Μίλιου, ποὺ παραθέτω πιὸ πάνω (σ. 83), τὸ ἐπιβεβαιώνει ἀπόλυτα. Ἀλλωστε, κατὰ τὸν Π. Ἀραβαντινὸ (Ἡπειρ. Γλωσσάριον, Ἀθ. 1909, σ. 100), σὲ ὠρισμένα ἡπειρωτικὰ ἰδιώματα Πύλιος λέγεται ὁ Σπύρος, ὅπως Μίλιος = ὁ Μιχαήλ. — Γιὰ τὸ Σπουρομίλιο βλ. πρόχειρα Ἀγγ. Παπακώστα, Ἀγῶνες καὶ θυσίες Βορειοηπειρωτῶν στοῦ Εἰκοσιένα, Ἀθ. 1945, σ. 23, ὅπου καὶ σχετικὴ διδύογραφία.

5. Τί ἀξία ἀντιπροσώπευαν περίπου «τὰ 6 τάλληρα τὰ φτωχικά» τοῦ Παλίδα θὰ τὸ καταλάβουμε, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Γκυλφοντ θεωροῦσε ἄρκετὰ 8 τάλληρα τὸ μῆνα γιὰ ἕναν ὑπότροφό του (πρβλ. Γ. καὶ Β. Σαλβάνου, Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία... Ἀθ. 1949, σ. 47, σημ. 52).

6. Βλ. Κ. Ἀμάντου, Οἱ δόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος, Ἀθ. 1923, σ. 183 — 184. Διεξοδικὰ μιλάει καὶ μὲ ἰδιαιτέρεν συμπάθεια γιὰ τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς αὐτοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀλβανίας ὁ Rouquerville στὰ ἔργα του.

7. "Όλες οι σχετικές πληροφορίες μου από την εργασία του Π. Χιώτη, Νικολάου Μανιάκη έλος και σφδόμενα συγγράμματα, στο περιοδικό «Παρθενών» Α' 1871, σ. 416-427 και 445-452.

8. 'Από τὰ κατάλοιπα του Ν. Μανιάκη τὸ δημοσίευσε ὁ Π. Χιώτης στὸ περιοδ. «Παρθενών» Α' 1871, σ. 506-512 καὶ 545-556. 'Ανατυπώθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸ Θ. Βολιθὴ (Τὸ πολίτευμα τοῦ Ρήγα, 'Αθ. 1924). 'Ο καθ' ἑ. Κ. 'Αμάντος εὐτύχησε νὰ ἐρῇ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ πρωτοτύπου στὰ αὐστριακὰ ἀρχεῖα, ποὺ πιστοποιεῖ τὴ γνησιότητα τοῦ μοναδικοῦ ἀντιγράφου τοῦ Ν. Μανιάκη (Κ. 'Αμάντος, 'Ανέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή, 'Αθ. 1930, σ. 44-83, κδ'-κγ' καὶ λ'-λδ').

9. Εἶχα ἐργασθῇ κάμποσες ἐβδομάδες κι εἶχα ἐρευνήσει τοὺς πρώτους δέκα φακέλους τοῦ 'Αρχείου Μαυροκορδάτου, φυλλομετρώντας ἀρκετὲς χιλιάδες χειρόγραφες σελίδες κι ἀντιγράφοντας ὅλα τὰ γράμματα τοῦ Ψαλῖδα ποὺ συναντοῦσα, καθὼς καὶ κάθε ἄλλο σχετικὸ, ὅταν μοῦ δηλώθηκε ὅτι ὁ Διευθυντὴς τῶν Γενικῶν 'Αρχείων τοῦ Κράτους κ. 'Εμμ. Πρωτοφάλλτης ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἴδιο θέμα κι ἔχει συγκεντρώσει ἀφθονο ὕλικὸ γιὰ τὴ δράση καὶ τὴ συμβολὴ τοῦ Ψαλῖδα στὴν 'Επανάσταση τοῦ Εἰκοσιένα. 'Αναγκάσθηκα λοιπὸν νὰ σταματήσω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὴν ἐρευνά μου καὶ νὰ περιμένω τὴν ἐξαντλητικὴ ἐρευνα ποὺ μᾶς ὑπόσχεται ὁ κ. Πρωτοφάλλτης. Δὲν μοῦ ἦταν δυνατόν ὅμως νὰ μὴν αξιοποιήσω τὸν καρπὸ τῶν κόπων μου καὶ χρησιμοποίησα τὴ συγκομιδὴ τῶν ἐρευνῶν μου αὐτῶν, μιά καὶ τυπωνόταν ἡ μελέτη μου τούτη καὶ μοῦ ἦταν ἀπαραίτητα τὰ στοιχεῖα αὐτὰ γιὰ τὴν πληρέστερη εἰκόνα τοῦ Ψαλῖδα. Θέλω νὰ πιστεύω πὼς τὰ λίγα κείμενα, ποὺ ἔσπευσα νὰ φέρω στὸ φῶς, δὲν ἐλαττώνουν καθόλου τὴ σημασία τῆς ἐκτενέστερης ἐργασίας τοῦ κ. Πρωτοφάλλτη, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐπαυξάνουν τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ τὸ πλούσιο ὕλικὸ ποὺ μᾶς ὑπόσχεται, ὕλικὸ συγκειτρωμένο —ὅπως εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ— ὄχι μονάχα ἀπ' τὸ 'Αρχεῖο Μαυροκορδάτου, ἀλλὰ κι ἀπὸ τὴ Συλλογὴ Βλαχογιάννη καὶ πολλὲς ἄλλες πηγές.

10. Πρβλ. τὴν προηγούμενη σημ. 9.

11. Τὸ πολῦτιμο αὐτὸ ἐθνικὸ κειμήλιο, τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ Ψαλῖδα, εἶχε περάσει στὰ χέρια τοῦ Σ. Κρίνου. «'Ο φιλόλογος καθηγητὴς τῆς φαρμακευτικῆς ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ 'Αθηνῶν» Στ. Μαάτιος Δ. Κρίνος (1815-1886) τὸ χρησιμοποίησε εὐρύτατα γράφοντας τὴν ἐμπεριστατωμένη βιογραφία τοῦ Ψαλῖδα στὸ περιοδ. «'Εστία» τοῦ 1879 (πρβλ. πρὶό πάνω, εἰσαγωγή, σημ. 4) καὶ μᾶς ἔδωσε ἀρκετὸ ἀνέκδοτο ὕλικὸ (τὴν «'Εστία» ἔ.ἀ. καὶ στὴν ἐφημ. «'Ωρα» 21 Αὐγ. 1878 καὶ 18 'Ιανουαρ. 1879 — βλ. πρὶό κάτω τὰ δημοσιεύματα 'Υπομνήματα τοῦ Ψ. πρὸς τὸν Καποδίστρια καὶ πρβλ. πρὶό πάνω τίς σημ. Β' 16, Γ' 61, πρὶό κάτω τὴ σημ. Ε' 42 κτλ.). 'Απὸ τὸν Σ. Κρίνο τὸ πολῦτιμο αὐτὸ ἀρχεῖο πέρασε στοὺς ἀπογόνους του καὶ διασώθηκε μέχρι σήμερα (πρβλ. Ν. Βέην, ἐφημ. «Πρωτῖα» 22 Μαρτ. 1942). 'Αντιλαμβάνεται εὐκολα κανεῖς τί ἐθνικὸ ἀπόκτημα θὰ ἦταν μιά ὁλοκληρωμένη κι ἐπιστημονικὰ φροντισμένη ἐκδοσὴ του. Τὸ πρόσφατο ἀρθρο τοῦ κ. Κ. Θ. Δημαρά («Τὸ ἀρχεῖο Ψαλῖδα», ἐφημ. «Βῆμα» 14 Μαρτ. 1952) καὶ ἡ θερμὴ ἐκκλήσῃ του [γιὰ τὴ διάσωση αὐτοῦ τοῦ θησαυροῦ, εὐχόμεστε νὰ ἐρῇ ἀπήχηση στοὺς ἀρμοδίους — ἰδιαίτερα ὅμως στὸν πατριωτισμὸ τῶν 'Ηπειρωτῶν, ποὺ κάποιος ἴσως θὰ μπορούσε νὰ συμβάλῃ θετικὰ στὴ διάσωση τοῦ 'Αρχείου Ψαλῖδα, φιλοδοξώντας νὰ συνδέσῃ τ' ὄνομά του μὲ τὴ μνήμη τοῦ μεγάλου Σοφοῦ καὶ κορυφαίου Διδασκάλου τοῦ Γένους.

12. 'Η περικοπὴ αὐτὴ δημοσιεύεται στὸ βιβλίον «Τὰ Γιάννενα κι ἡ Νεοελλ. 'Αναγέννηση» 'Αθ. 1930, σ. 22) τοῦ κ. Φάνη Μιχαλοπούλου, ὁ ὁποῖος κατέχει καὶ τὴν ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ (αὐτ. σ. 22, σημ. 3).

13. Στὰ Γενικά 'Αρχεῖα τοῦ Κράτους τὰ σχετικὰ εὐρετηριακὰ δελτία σημειώνουν ἐπιστολὰς τοῦ Ψαλῖδα πρὸς τὸν Δημήτριο Ποστολάκα (Συλλογὴ Βλαχογιάννη, φάκ. Α' 42α καὶ 42β), τίς ὁποῖες ὅμως δὲν μπόρεσα νὰ ἰδῶ.

14. Βλ. πρόχειρα Σ π. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλλήν. Ἐπαναστάσεως (ἔκθ. ἑκατονταετηρίδος), Ἀθ. 1926, τόμ. Δ', σ. 135, 214 ἐξ.

15. Τρικούπη ς, ἐνθ' ἄνωτ. Δ' σ. 214 κέξ. — Ed. Driault - M. Lhéritier, Histoire diplomatique de la Grèce, de 1821 à nos jours, τόμ. Α', Paris 1925, σ. 419 - 432, — Σ. Θ. Δάσκαρι, Διπλωματική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 1821 - 1914, Ἀθ. 1947, σ. 37 - 38.

16. Τὰ σχετικὰ καίμενα καὶ ὑπομνήματα «ἐκ τῶν Πράξεων τοῦ ἐν Πόρφ Συνεδρίου». ἔρσκονται συγκεντρωμένα στὸν τελευταῖο τόμο τῆς γνωστῆς συλλογῆς «Correspondance de Capodistria...». Παραπέμπω στὴν ἑλληνικὴ ἔκδοσι: Ἐπιστολαὶ Ι. Α. Καποδίστρια. Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος... συλλεγεῖσαι... ἐκδοθεῖσαι δὲ παρὰ Ε. Α. Βετάν... μεταφρασθεῖσαι ἐκ τοῦ γαλλικοῦ παρὰ Μιχαήλ Γ. Σχινᾶ, τόμ. Α' - Δ', Ἀθ. 1841 - 1843. — Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κάννιγγ πρὸς τὸν Κυβερνήτη, τόμ. Δ' σ. 331 - 332.

17. Ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Δ' σ. 333.

18. Αὐτ., τόμ. Β', σ. 207-210.

19. Αὐτ., τόμ. Β', σ. 208 - 209.

20 καὶ 21. Πρὸλ. πρὸ πάνω, εἰσαγωγὴ, σημ. 6.

22. Ἐπιστ. Καποδίστρια, τόμ. Δ' σ. 425.

23. Αὐτόθι, σ. 342.

24. Αὐτόθι, σ. 342-406

25. Ὑπόμνημα 11/23 Σεπτ. 1828 (ἔ.α., Δ' σ. 339-340).

26. Τελικὸ ὑπόμνημα 18/30 Ὀκτ. 1828 (ἔ.α. Δ' σ. 344).

27. Κριτικός, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 148.

28. Βλ. τὴ γνωστὴ ἐπιστολὴ τοῦ Βηλαρά πρὸς τὸ γιό του (Ἀπαντα σ. ιζ'). Πρὸλ. καὶ πρὸ πάνω τῇ σημ. Δ' 25.

29. Βλ. πρόχειρα Κων. Διαμαντή, Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία τοῦ κόμιστος Γκιλ, φορδ. Ἀθ. 1949 (ἀνατ. ἀπ' τὸ περιοδ. «Ἑλληνικὴ Δημιουργία» Β', τευχ. 31), σ. 7, σημ. 25-ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. — Κ. Καίροφύλα, Μέτληας ὁ ἐχθρὸς τῆς Ἑλλήν. Ἐπαναστάσεως, περ. «Νέα Ἑστία», ἔτος Δ', τευχ. 95 - 96 (1 - 15 Δεκ. 1930) σ. 1261 - 1265.

30. Ἀνδρ. Παπαδοπούλου — Βρετὸν, Νεοελλ. Φιλολογία... Β', Ἀθ. 1857, σελ. 351.

31. Πρόκειται γιὰ τὸ βιβλίον «Ἐρωτος ἀποτελεσμα», γιὰ τὸ ὅποιο βλ. πρὸ πάνω, σημ. Α' 14. — Τίς περικοπὲς τῆς ἐπιστολῆς δημοσιεύει ὁ Σ. Κριτικός, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 146β, σημ. 1.

32. Βρετὸς, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 351.

33. Τὸ γράμμα ἔρσκειται, ἀνέκδοτο, στὰ Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Ἀρχ. Μαυρ. ἀρ. 340).

34. Πρὸλ. Διαμαντή ν. ἐνθ' ἄνωτ. σ. 7, σημ. 25.

35. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 13 - 15, 30, 45 καὶ πρὸλ. πρὸ κάτω.

36. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 16, σημ. Α' 13, σημ. Β' 18, σελ. 33, σημ. Γ' 9 κ.ά.

37. Γιὰ τὴν Ἰόνια Ἀκαδημία καὶ κάθε τι «σχετικὸ μού χρησίμευσε πολὺ ἡ μελέτη τοῦ φίλου κ. Κ. Διαμαντή, πρὸ προανέφερα (σημ. 29), καὶ τὸ βιβλίον Γερ. & Βάσως Σαλδάνου, Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, ὁ ἱδρυτὴς αὐτῆς κόμης Γύλφορδ, οἱ καθηγηταὶ καὶ σπουδασταὶ αὐτῆς, Ἀθ. 1949. — Γιὰ τίς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς ἐνδυμασίαις τῶν καθηγητῶν καὶ σπουδαστῶν πρὸλ. Διαμαντή ν. ἐνθ' ἄνωτ. σ. 9 καὶ σημ. 38.

38. Βρετὸς, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 351.

39. Δὲν εἶδα τὸ δίπλωμα τοῦ Ψαλλίδα. Αὐτὸ πρὸ παραθέτω δὲν εἶναι παρὰ τὸ στερεότυπο κεῖμενο ὅλων τῶν διπλωμάτων τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας, στὸ ὅποιο ἄλλαξε μόνον τὸ ὄνομα τοῦ διδάκτορος, τὸ αἰτιολογικὸ τῆς ἀπονομῆς καὶ ἡ ἡμερομηνία. Βασίσθηκα στὰ γνωστά μας διπλώματα τοῦ Ἀ. Ἰδρωμένου («Ἑστία» Ζ' 1879 σ. 238) καὶ τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου Βρετὸν (Διαμάντης, ἔ.α. σ. 12, ὅπου φωτισμένη). Τὸ δίπλωμα τοῦ Ψαλλίδα εἶχε περιέλθει στὰ χέρια τοῦ Σ. Κρίνου, ὁ ὅποιος μᾶς δίνει καὶ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία τῆς ἀπονομῆς του (Κριτικός, ἔ.α. σ. 150, σημ. 1). Θὰ σώζεται ἀσφαλῶς στὸ Ἀρχεῖον Ψαλλίδα (πρὸλ. πρὸ πάνω σημ. 11).

40. Τὴν περικοπὴν παραθέτει ὁ Σ. Κριτικός (ἔ.α. σ. 150α), ὁ ὅποιος ἀντλεῖ, φαίνεται, ἀπὸ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ Ψαλλίδα (πρὸλ. πρὸ πάνω σημ. Ε' 9).

41. Τί ἀξία ἀντιπροσώπευαν 30 τάλληρα καταλαβαίνουμε, ἂν λάβουμε ὅπ' ὅψη μας ὅτι 60 τάλληρα τὸ μῆνα ἦταν ὁ γενναῖος μισθὸς ἐνὸς καθηγητοῦ τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας (Σαλδάνος, ἔ.α. σελ. 47, σημ. 52).

42. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ δημοσιεύει ὁ Σ. Κ ρ ῖ ν ο ς (ἔ.ἀ. σελ. 150), ἀπὸ ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Ψαλῖδα ποὺ κατεῖχε (πρβλ. πρὶ πάνω, σημ. Ε' 11) καὶ τὸ ὅποιο, ὅπως σημειώνει (σελ. 150α), «ὁ ἴδιος [ὁ Ψαλῖδας] μᾶς ἀφῆκεν ἐν μορφῇ διαλόγου περὶ τοῦ ζητήματος τῆς καθήγεσας».

43. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολιμαία διατριβὴ «Περὶ Ἀθανασίου Ψαλῖδα», ποὺ δημοσιεύθηκε συμπληρωματικὰ στὴν «Ε σ τ ῖ α» (Ζ' 1879, σελ. 203-204) ἐξ ἀφορμῆς τῆς βιογραφίας τοῦ Σ. Κρίνου (αὐτόθι, σελ. 145-150), μὲ τὴν ὑπογραφὴ Α. Β. [= ?].—Πρβλ. καὶ πρὶ πάνω σημ. Β' 8. — Ἴσως γιὰ παρόμοια αἰτία ὁ Ἀρμιοστὴς Ἀδαμ δὲν ἐπεκύρωσε καὶ τὴν πρόταση τοῦ Γκυλφορντ γιὰ τὸ διορισμὸ τοῦ ἐθνικοῦ μας θάρδου Ἀ. Κ ἄ λ θ ο υ, στὴν Ἀκαδημία (πρβλ. Γ. Ζ ὡ ρ α, Ἀνδρέας Κάλδος, περιοδ. «Νέα Ἑστία» τόμ. Μ', τεύχ. 467, Χριστοῦγ. 1946, σελ. 39).

44. Οἱ περικοπὲς τοῦ Ψαλῖδα εἶναι ἀπ' τὴ γνωστὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἰω. Ζαμπέλιο, γραμμὴν ὡς ἀπάντησιν σ' ὠρισμένα ἐρωτήματα τοῦ Λευκαδίου κοραϊστοῦ στίς 13 Φεβρ. 1812 καὶ πρωτοδημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Σ. Κ ρ ῖ ν ο, ἔ.ἀ. σελ. 149 - 150. Πρβλ. καὶ πρὶ πάνω σημ. Β' 16.

45. Ὁ Ἀθαν. Χριστόπουλος στὴ γνωστὴ ἐπιστολὴ του (10 Νοεμβρ. 1811) πρὸς τὸν Ψαλῖδα (βλ. πρὶ πάνω, σημ. Β' 15) μᾶς δείχνει ὅτι στὴν ἀλληλογραφίαν τους γινόταν πολλὸς λόγος γιὰ τὶς γλωσσικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν κοραϊστῶν, ποὺ τὶς διέδιδαν καὶ τὶς ὑποστήριζαν μὲ τὸ «Λόγιο Ἑρμῆ» τῆς Βιέννης. Ὁ Ψαλῖδας γνωρίζει τὴ γνωστὴ σάτιρα τοῦ φαναριώτη Ἰακωβάκη Ρίζου Νερουλοῦ, τὰ «Κ ο ρ α κ ι σ τ ι κ ἄ», δυὸ χρόνια τοὐλάχιστον πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδόσιν τους. Ὁ Χριστόπουλος τοῦ γράφει: «... ἐκεῖνα δὲ ὁποῦ φλυαροῦν κάποιοι τερατολόγοι εἰς τὸν Λόγιόν τους Ἑρμῆν εἶναι γραιὺς μαντευμάτων καὶ γέρου παραμύθια, καὶ δὲν τὰ δέχονται οὔτε οἱ εὐγενεῖς καὶ σπουδαῖοι τοῦ Γένους μας, οὔτε τὸ πλῆθος· μάλιστα ἐδῶ ἔνας ἀρχοντας τοὺς ἔκαμε καὶ μίαν κωμωδίαν ἀξιόλογον, τὴν ὅποιαν θὰ τὴν τυπώσουν καὶ τυπώνοντάς την, θέλω σὲ τὴν στείλει νὰ πεθάνῃς ἀπὸ τὰ γέλια...».

46. A picture of Greece in 1825; as exhibited in the personal narratives of James Emerson, Esq., Count Pecchio, and W. H. Humphreys, Esq. Comprising a detailed account of events of the Late Campaign, and sketches of the principal Military, Naval and Political chiefs, in two volumes. Vol I. — London... 1826, σελ. 9. — Καὶ γαλλικὴ μετάφρασις: Tableau de la Grèce en 1825 ou recit des voyages de M. J. Emerson et du Cte Peccio, trad. de l'anglais... Paris 1826. — Καὶ ἐλληνικὴ μετάφρασις: Κόμητος Giuseppe Pecchio, Ἡ Ἑ λ λ ἄ ς κ α τ ἄ τ ὸ ἔ α ρ τ ο ὕ 1825, μετάφρ. Σταμ. Ἀ. Ἀντωνοπούλου... Ἀθ. 1885 (ἐκδ. περιοδ. «Ἀττικὸς Ὀρίζων»).

47. Θερμὰ συστατικὰ γράμματα ἔγραψε ὁ Ψαλῖδας γιὰ τὸν Κωνστ. Ἀ σ ῶ π ι ο πρὸς τὸ Ζῶη Καπλάνη (βλ. «Ἀττικόν Ἡμερολόγιον» τοῦ 1873, σελ.), γιὰ τὸν Γ ρ η γ ὅ ρ ι ο Π α λ ι ο υ ρ ῖ τ η πρὸς τὸ Μιχαὴλ Ζωσιμᾶ καὶ τὴν Ἑλλην. Κοινότητα τοῦ Λιθόρ-νου (23 Σεπτ. 1804—βλ. περιοδ. «Παρνασσός» Θ' 1885 σελ. 328), γιὰ τὸν Θεσσαλὸ Δ ι ο ν ὺ σ ι ο Π ὺ ρ ρ ο (στά 1806—πρβλ. Ν. Βέην, περ. «Πειραϊκὰ Γράμματα» Β', τεύχ. 6, Δεκέμβρ. 1942, σελ. 291) καὶ πολλὰ ἄλλα ποὺ μᾶς διαφεύγουν.

48. Πρβλ. Σ α λ θ ἄ ν ο υ, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 51 - 52.

49. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Ψαλῖδα —τὸ τελευταῖον γνωστὸ μας γραπτὸ του— γραμμὴν ἀπὸ τὴ Λευκάδα στίς 9 Μαρτ. 1829 πρὸς τὸ μαθητὴ του Χριστόφορο Φιλητᾶ, στὴ Ζάκυνθο, δημοσιεύθηκε μαζί μ' ἄλλα κατάλοιπα τοῦ Φιλητᾶ στὴν ἐφημ. «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου» (Ἀθηνῶν), ἔτος Α', ἀρ. 36 (21 Μαῖου 1893), σελ. 3, στήλ. 6'.—Γιὰ ἄλλα κατάλοιπα τοῦ Χρ. Φιλητᾶ βλ. Σ π. Ἀ ρ α θ α ν τ ι ν ο ὕ, Ἰστωρ. Ἀλὴ πασᾶ, Ἀθ. 1895, σελ. μδ' καὶ πρβλ. πρὶ πάνω τὶς σημειώσεις μου Γ' 40 καὶ Γ' 55.—Γιὰ τὸ Φιλητᾶ, βλ. Σ π. Δ ε Β ι ἄ ζ η, Χρι-στόφορος Φιλητᾶς, σὺ ἡμερολ. «Ἡ Ἡπειρος» (Κων/πόλεως), ἔτος 1911, σελ. 73 - 81. — Τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ Ψαλῖδα πρὸς τὸ Φιλητᾶ μᾶς ἀποκαλύπτει καὶ μιὰ ἄλλη ἀγωνιστὴ ἑνασχό-ληση τοῦ Γιαννιώτη σοφοῦ, τὴ χ α ρ τ ο γ ρ α φ ῖ α. Ὁ Ψαλῖδας σχεδιάζει μόνος του γεω-...; καὶ ἱστορικοὺς χάρτες, γιὰ νὰ συμπληρώσῃ ἴσως τὰ γεωγραφικὰ καὶ ἱστορικά του

συγγράμματα μὲ τοὺς ἀπαραίτητους πίνακες, ἡ ξεσηκῶνει ξένους γεωγραφικοὺς χάρτες γιὰ νὰ ἐπιφέρῃ ἴσως τὶς παρατηρήσεις του στὸ ζήτημα τοῦ λεπτομερειακοῦ καθορισμοῦ τῶν συνόρων τοῦ ἀρτισύστατου Ἑλληνικοῦ Κράτους. Στὸ γράμμα πρὸς Φιλητᾶ λέει: «Παρακαλῶ, γράψε μου τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ πίνακος τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, τὸν ὅποιον μοῦ εἶχες δώσει καὶ ἀντέγραψα καὶ ἐλησμόνησα νὰ ἀντιγράψω τὴν ἐπιγραφὴν ὅπου λέγει ὅτι ἐσχεδιάσθη ὁ παρὼν πίνακας εἰς τοὺς χρόνους τούτους, ὅταν οἱ πληρεξούσιοι ἀπὸ τὴν Πόλιν δύο Τοῦρκοι καὶ δύο Βενετοὶ ἐδιωρίσθησαν νὰ διορίσουν τὰ σύνορα Βόνιτσας (ἡ ὁποία προχθὲς παρεδόθη μὲ συνθήκας εἰς τοὺς Ἑλληνας) καὶ Πρεβέζης» κάποια τέτοια ἔχει ἐπιγραφὴ ἰταλικά» ἀντίγραφέα τα καὶ στείλε μού τα νὰ τὰ προσθέσω εἰς τὸν ἱδικόν μου πίνακα». — Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ φτωχὸς Διδάσκαλος τοῦ Γένους ὑπολόγιζε τώρα, παρὰ τὰ γράμματα του, νὰ τοῦ προσπορίσῃ καὶ κάποιο πενιχρὸ ἔσοδο ἢ παλιὰ δεξιόταχνα τοῦ στῆ χαρτογραφία. Σχεδιάζει χάρτες (γιὰ σχολικὴ ἄραγε χρῆση;) μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τοὺς διαθέσῃ στὸ ἐμπόριον: «Ἐγγραψα εἰς Κορφοὺς τοῦ Σκουμπουρδῆ—σημειώνει στὸ ἴδιο γράμμα του πρὸς τὸ Φιλητᾶ—νὰ σταλθοῦν καὶ αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς γεωγραφικοὺς μου πίνακας μερικοὶ νὰ πούλῃ θοῦν». — Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ Β. Δ. Ζῶτος - Μολοσσός (Ἡπειρ. Μελέται, τόμ. Δ', τευχ. α': Δρομολόγιον τῆς Ἑλλήν. Χερσονήσου... Ἀθ. 1878, σελ. ιγ' καὶ κη') ἀναφέρει ὅτι κατεῖχε «ἐνα πίνακα τῆς Ἡπείρου, ἀκριδέστατον, ἔργον τοῦ μ. Ἀθανασίου Ψαλίδας, ὅστις δαπάναις τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐπεριηγεῖτο μαζὶ μὲ τὸν Πουκεδίλ κτλ...» (Πρβλ. καὶ πιὸ πᾶνω, σημ. Δ' 25). Ἰσως αὐτὸν τὸ Χάρτη τῆς Ἡπείρου τοῦ Ψαλίδας τύπωσε ὁ Ζῶτος Μολοσσός ὡς δικό του ἔργο στὰ 1898 (πρβλ. Χ[ρηστοθεασίην], στὴν ἐφημ. «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου» ΣΤ' ἀρ. 272, 13 Μαρτ. 1898, σελ. 46γ). Ὁ πολῦτιμος φίλος κ. Φάνης Μιχαλόπουλος, πού κατέχει ἀντίτυπον τοῦ Χάρτη αὐτοῦ, θεωρεῖ ἀδικαιολόγητες γιὰ τὸ 1898 τὶς ἀτέλειές του καὶ πιστεύει ὅτι εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Ψαλίδας.— Πρόσφυγας στὴν Κέρκυρα ὁ Ψαλίδας ζητάει καὶ προμηθεύεται γεωγραφικοὺς Ἀτλαντες ἀπὸ τὸ Λονδίνο. Ὁ μαθητῆς του Ν. Μανιάκης στίς 13 Δεκ. 1823 (βλ. ἐπιστολές, ἀρ. 6) τοῦ γράφει: «Θέλει σοὶ στείλω τὸν Ἀτλαντα μὲ ἄλλην εὐκαιρίαν».—Ὁ Ψαλίδας ἦταν μελετητῆς τῆς χώρας του καὶ γεωγράφος μὲ τὴν εὐρύτερη σημασίαν. Δὲν φαίνεται ἀπίθανη ἡ πιὸ πᾶνω πληροφορία τοῦ Ζῶτου—Μολοσσοῦ ὅτι ὁ Ψ. «δαπάναις τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐπεριηγεῖτο μαζὶ μὲ τὸν Πουκεδίλ...» κτλ. Ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδας ἔγραψε στὸν Καποδίστρια: «Τούτους τοὺς τόπους, Ἐξοχώτατε, τοὺς ἀπέρρασα... ὅχι ὡς ἀπλοῦς θεωρητῆς, ἀλλ' ὡς διωρισμένος παρατηρητῆς...». Καὶ ἄλλοι σημειώνει: «Ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ἡπειρος παρόντες μου ἐμετρήθη ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶν... εἰς τοὺς 1815...». Σ' ἕναν χειρόγραφο κώδικα, πού εὐτύχησα νὰ εἶδω πρὶν ἀπὸ χρόνια σὲ κάποιο ἰδιωτικὸ ἀρχεῖο στὰ Γιάννενα, κώδικα γραμμένον τὴν ἐποχὴ τοῦ Ψαλίδας, ἐρίσκει ἀνάμεσα στ' ἄλλα σημαντικὰ κείμενα καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ στατιστικοὺς πίνακες τῶν πληθυσμῶν τῆς Ἡπείρου κατὰ «ναχιγέδες» καὶ «καζάδες», ὅπου ἀπαριθμοῦνται ὅλα τὰ χωριά καὶ οἱ συνοικισμοί, μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν «σπιτιῶν» (οἰκογενειῶν = «χανέδων») πού τὰ ἀπαριθμοῦν καὶ χωριστὰ κατὰ θρωσκέυματα κτλ. Θεωρῶ πιθανὸν ὅτι πρόκειται γιὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς πού ἐνήργησε στὰ 1815 ὁ Ἀλῆ πασᾶς μὲ τὴν ἐποπτεία τοῦ Ψαλίδας καὶ θὰ τοὺς δημοσιεύσω ἀργότερα, γιατί πολλὰ μᾶς διδάσκουν καὶ μᾶς διαφωτίζουν γιὰ τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση τῶν πληθυσμῶν τῆς Ἡπείρου—καὶ ἰδιαίτερα τῆς Βορείου—πρὶν ἀπὸ 150 χρόνια.

50. Τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του (20 Ἰουλ. 1829) μᾶς δίνει ὁ G. Grassetti, ἐνθα κατωτ., σελ. 1. Σωστὰ ἀναφέρουν τὸ ἔτος 1829 οἱ παλιᾶς βιογραφίαι τοῦ Γουᾶ καὶ Κρίνου. Ἐντούτοις μερικοὺς νεώτερους παρέσυρε ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος - Βρεττός (Νεοελλ. Φιλολογ. Β', σελ. 351), πού γράφει ὅτι ὁ Ψ. «ἀπεβίωσε κατὰ τὸ 1833».

51. Grassetti, ἔ.δ. σελ. 5.

52. Μιὰ ἔρευνα στίς ἐπτανησιακὰς ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς θὰ μπορούσε ἀσφαλῶς νὰ μᾶς διαφωτίσῃ καὶ γι' αὐτὸ καὶ γι' ἄλλα ἴσως περιστατικὰ σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Ψαλίδας.

53. Τὸ τμήμα αὐτὸ παραθέτει σὲ μετάφραση ὁ Σ. Βλαντῆς, ἔ.δ.—Πρβλ. καὶ σημ. Β' 10.

54. «... le sublimi liriche del Conte Solomids», λέει ὁ Grassetti (σελ. 8). Ὁ Ψαλίδας

δας θάχε γνωρίσει ένωρίτατα τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ μέσῳ τοῦ κοινοῦ φίλου τους Σπ. Τρικούπη, ὁ ὁποῖος συνδέθηκε μὲ τὸν ἔθνικὸ ποιητὴ μας τὸ 1821, περνώντας ἀπ' τὴ Ζάκυνθο, ὅταν ἔρχόταν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὴν Κέρκυρα καλεσμένος ἀπὸ τὸ Γκυίλφορντ (πρβλ. 'Ι α κ. Π ο λ υ λ ᾱ, Προλεγόμενα § V). Ὅταν πάλι ξανάφευγε ἀπ' τὴν Κέρκυρα ὁ Τρικούπης γιὰ νὰ κατεβῇ στὴ μαχόμενη Ἑλλάδα, πέρασε κι ἔμεινε κάμποσον καιρὸ στὴ Ζάκυνθο τὸ 1824 (πρβλ. πιδό πάνω, σελ. 89). Δίγιο ἀργότερα ἔγραψε ὁ Σολωμός τὸν περίφημο «Διάλογο» (πρβλ. Κ. Θ. Δ ἡ μ α ρ ᾱ, Σημειώσεις γύρω στὸν Διάλογο, περ. «Ἀγγλοελλην. Ἐπιθεώρ.», τόμ. Γ' ἀρ. 9, Μάρτ.—Ἀπρ. 1918, σελ. 273-274, ὅπου χρονολογικὴ τοποθέτηση). Ὁ Τρικούπης εἶχε πρόσφατες ἀκόμα καὶ ἀσφαλῶς μετέδωσε στὸν ἔθνικὸ ποιητὴ μας τὶς ριζοσπαστικὰς γλωσσικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ψαλίδου. Ὁ «Διάλογος» τοῦ Σολωμοῦ ἀπηχεῖ, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, κάποιους στερεότυπους ἀφορισμοὺς τοῦ Βηλαρά καὶ τοῦ Ψαλίδου: «Ὅσο δὲ λείπουν οἱ πρόληψες τῶν λογισμάτων, τὸ Γένος δὲ γλέπει ποτὲ του ἡμέραν», ἔγραφε ὁ Βηλαράς (βλ. "Ἀπαντα σελ. 250). Ὁ Ψαλίδας γράφει ἀργότερα στὸν Τρικούπη: «Τοῦ κάκου πασχίζετε νὰ φτιάξετε Κράτος! τοῦ κάκου, ἂν δὲν σπάσετε τὰ κεφάλια τῶν λογισμάτων κι ἂν δὲν ἀποδεχθῆτε τὴν κοινὴ γλῶσσα ὡς γλῶσσα ἐθνικὴ» (πρβλ. πιδό πάνω, σελ. 89 καὶ σημ. Ε' 12). Ὁ Τρικούπης ἐπαναλαμβάνει: «Ἄν δὲν ἐλευθερωθῇ τὸ ἔθνος ἀπὸ τὶς μωρολογίαις τῆς σοφολογιωτάτης γλώσσας, εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ προκόψῃ...» (πρβλ. Γ. Β α λ έ τ α, Τὸ προδομ. Εἰκοσιένα, Ἀθ. 1946, σ. 107). Κι ὁ Σολωμός ἔχει ἤδη ἀναφωνήσει: «Ἦ σοφολογιώτατοι!... ἐτελείωσε τὸ βασίλειόν σας εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τῶν Τούρκων τὸ βασίλειο»!...— Ἰσως, ἐπαναλαμβάνω, ὁ Τρικούπης μετέφερε καὶ μετεβίβασε στὸ Σολωμὸ πολλὰ ἀπὸ τὶς συζητήσεις του μὲ τὸν Ψαλίδου στὴν Κέρκυρα.— Δὲν ξέρουμε ἂν, στὰ 1828 ποὺ ἦρθε στὴν Κέρκυρα ὁ Σολωμός, πρόλαβε νὰ γνωρίσῃ καὶ προσωπικὰ ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους τὸν Ἑθνικὸ μας Ποιητὴ, τὸν ὁποῖο θαυμάτα ἐκτιμοῦσε (πρβλ. καὶ πιδό πάνω, σημ. Β' 10).

55. Μεταφέρω τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Λ ε ω ν. Χ. Ζώη, Ἐπιφανὴς διδάσκαλος [=Ἀθαν. Ψαλίδας], περιοδ. «Παντογνώστης», ἔτος Ε', ἀρ. 12-13, (15 Ἰουλ.—1 Αὐγ. 1928) σελ. 170-171.— Ἡ ἐπιγραφή δημοσιεύεται στὴ σελ. 171 «μὲ ὅλας τὰς ἐλλείψεις καὶ τοὺς σολοικισμοὺς». Διόρθωσα μερικὰ ὁλοφάνερα, τυπογραφικὰ ἴσως, λάθη καὶ σὲ 2-3 σημεία τὴ στίξιν.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΛΕΞ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟ

Ο ΣΑ ΕΞΕΘΕΣΑ πὺδ πάνω, ιδίως στὰ δυὸ τελευταῖα κεφάλαια τῆς ἐργασίας μου, βασίζονται, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος, ὅπως εἶπα, στὶς ἀποκαλυπτικὲς πληροφορίες ποὺ μᾶς προσφέρουν τὰ ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο. Ἐγινε ἐκεῖ διεξοδικὰ λόγος, ὥστε δὲν ἀπομένει, παρὰ νὰ παραθέσω τώρα καὶ αὐτούσια τὰ κείμενα αὐτὰ τοῦ Ψαλίδα, ποὺ μιλοῦν ἄλλωστε μόνον τοὺς τόσο εὐγλωττα.

Ἐδωσα ἀναλυτικά, νομίζω, πὺδ πάνω ὅ,τι σχετιζόταν μὲ τὸν Ψαλίδα καὶ τὴ δράση του. Ἀσφαλῶς ὅμως τὰ κείμενα αὐτὰ εἶναι ἱστορικὰ ντοκουμέντα, ποὺ προσφέρονται ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς γιὰ παραπέρα ἔρευνα. Ἐκρίνα σκόπιμη τὴ δημοσίευσή τους, ἀλλὰ θεώρησα περιττὸ νὰ ἐπεκταθῶ σὲ διεξοδικοὺς ὑπομνηματισμοὺς καὶ ἱστορικὲς συσχετίσεις, ποὺ θὰ μᾶς ὠδηγοῦσαν ἄσκοπα πολὺ μακριά. Νομίζω ἄλλωστε πὺς τὰ κείμενα αὐτά, ὅχι μόνον γιὰ τὸν εἰδικευμένο μελετητὴ δὲν παρουσιάζουν δυσκολίες, ἀλλ' οὔτε κἂν γιὰ τὸν ἀπλῶς ἐξοικειωμένο κάπως ἀναγνώστη, ἀφοῦ μάλιστα εἰπώθηκαν τόσα στὶς προηγούμενες σελίδες (σελ. 66-69, σημ. Δ' 24, Δ' 27, σελ. 73-89 καὶ σημ. Ε' 9).

Τὰ ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Ψαλίδα καὶ τ' ἄλλα ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ προέρχονται ὅλα ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Μαυροκορδάτου, ποὺ θρῖσκεται φυλαγμένο σήμερα στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Σημειῶνω στὸ καθένα τὸν αὐξ. ἀριθμὸ ποὺ ἔχει πάρει κατὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ ἀρχείου. Εἶν' ὅλα γραμμένα στὸ συνειθισμένο ἐπιστολικὸ χαρτί τῆς ἐποχῆς (διαστάσεων συνήθως 23X18,5 ἐκατ.), σὲ δίφυλλα (τετρασέλιδα), ποὺ ἔχουν συνήθως λευκὴ τὴν τελευταία σελίδα, στὸ μέσον τῆς ὁποίας, μετὰ τὴ δίπλωση τῆς ἐπιστολῆς, γραφόταν ἡ διευθύνσις: «Τῷ Γενναϊοτάτῳ Πρίγκηπι κυρίῳ Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μαυροκορδάτῳ—Εἰς Μεσολόγιν» ἢ «Τῷ Ἐκλαμπροτάτῳ κυρίῳ Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μαυροκορδάτῳ αἰσίως—Εἰς Μεσολόγιν» κ.τ.δ. Σὲ μιὰ ἄκρη, ἄνω δεξιὰ συνήθως, τῆς τελευταίας λευκῆς αὐτῆς σελίδος ὁ Μαυροκορδάτος συνηθίζει νὰ σημειῶνῃ τὰ στοιχεῖα πρωτοκόλλου, ὅπως θὰ λέγαμε, τὸν ἀποστολέα, τὴ χρονολογία ἀποστολῆς, λήψεως καὶ ἀπαντήσεως κλπ. Στὸ ὑπ' ἀριθ. 1 γράμμα π.χ. ὑπάρχουν τὰ ἑξῆς:

1823 — Κέρκυρα — Ἀθανάσιος Ψαλίδας

Σημ[ειωμένον] : 12 Φεβρ.

Δῆψ[ις] : 11 Μαρτ.

Ἀπ[άντησις] : 12 Μαρτ.

Ἀπάντησις τοῦ Μαυροκορδάτου σημειώνεται μόνον : στὸ ὑπ' ἀρ. 1 γράμμα τοῦ Ψαλίδα (12 Μαρτ. 1823), στὸ 2 καὶ 3 μιὰ κοινὴ ἀπάντησις (17 Ἰαν. 1824 «δοθεῖσα εἰς τὸν υἱόν του» καὶ στὸ ὑπ' ἀρ. 7 (28 Φεβρ. 1824).

Στὰ περισσότερα ὅμως γράμματα ἀκολουθεῖ μετὰ τὸ σημείωμα αὐτὸ τῆς «πρωτοκολλήσεως» καὶ σύντομη περίληψις τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιστολῆς. Εἶναι συγκινητικὸ νὰ δια-

δάξη κανείς μὲ πόση προσοχὴ σταχυολογεῖ καὶ συνοψίζει ὁ Μαυροκορδάτος τὴς ὑποδείξεις, τὴς πληροφορίες καὶ τ' ἄλλα χρήσιμα στοχεῖα ποὺ περιεῖχαν οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Ψαλίδα.

Ἡ ἔκδοσις τῶν κειμένων ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν ὀρθογραφίαν τῶν χειρογράφων τοῦ Ψαλίδα. Σ' ἐλάχιστα σημεῖα ἐκεφαλαιογράφησα τὸ ἀρχικὸ γράμμα καμμιάς λέξεως ἢ χώρισα σὲ παραγράφους τὸ πολὺ πυκνογραμμένον ἐκτενὲς κείμενον καμμιάς σελίδος. Κράτησα πιστὰ ὅλες τὴς ἰδιωτικὰς τῆς ὀρθογραφίας, ἔστω καὶ ἀδικαιολόγητες συχνά, (ἀμάθια, Ἀρβανητιά, Μπέϊδες, Γκέγκιδες, καλῆτερον, μεγαλῆτερον, ἐνεμιστεῦθηκα, λειποτάκτης, Φευρούριος, δευτέρι, Λευτοκαρυά, εὐγάζει, Κερκύραν κ.π.ἄ.), διαλεκτικούς τύπους (Σταοὺς=Σταγούς, διαλεγμένοι=διαλεγμένοι, νὰ σέρη = νὰ σέρνη, ἐσκόρπισε, Θεσσαλονίκι — πρὸς τὸ Σαλονίκι), διπλοτυπίες (φαμηλιά καὶ φαμιλιά, νὰ προστάξετε καὶ νὰ προστάξετε, Βιλαρᾶς καὶ Βηλαρᾶς) κ.τ.λ.

1.

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟ—12 ΦΕΒΡ. 1823.

[Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους—Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, φάκ. 2, ἀρ. 317].

[Φ 1^α] Ὑψηλότατε Ἡγεμόν, Γενναιοτάτη Ἑλληνικὴ Ψυχὴ!

Καὶ χωρὶς νὰ λάβω τὰ γράμματά σας (ἐπεὶ δὲν μοῦ ἐδόθησαν) καὶ χωρὶς νὰ πληροφορηθῶ διὰ τὰ γενναῖά σας καὶ εὐνοϊκὰ πρὸς με φρονήματα, ἐπρόκρινα νὰ σᾶς γράψω τοὺς στοχασμούς μου, τοὺς ὁποίους οὐδὲ πρέπον εἶναι, οὐδὲ ἀρμόδιον ἄλλος νὰ τοὺς ἀκούσῃ, ἔξω ἀπὸ τὴν μεγαλόνοιαν καὶ γενναιοτάτην καρτερίαν σας, ἢ ὁποία ἐνίκησε καὶ τοὺ γένους τὴν ἀμάθιαν καὶ ἀναισθησίαν, καὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ τὴν ἀπείθειαν καὶ ὑπεροψίαν, κατεπάτησε καὶ τὰ ποταπὰ καὶ χαμερπῆ φερσίματα τῶν τουρκολατρῶν προεστώτων καὶ καπεταναρέων, καὶ τέλος πάντων ἐθριάμβευσε καὶ ἐναντίον εἰς τὴν ἐφόρμησιν τῶν βαρβάρων Ἀρβανιτῶν, οἵτινες ἦσαν τὸ ἄνθος ὅλης τῆς Ἀρβανητιάς καὶ κατὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ πολεμικὴν γύμνασιν, καὶ κατὰ τὴν ἐμπειρίαν καὶ βουλήν, καὶ κατὰ τὰ πλοῦτη, ὅπου ἐσύναξαν ἀπὸ ὅλην τὴν Ρούμελην χρόνους 33 μὲ τὸν ποτὲ Τεπελενλὴ Ἀλὴ πασσᾶν· ἐπεὶ δὲ ὅλους σχεδὸν αὐτοὺς ὅπου εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα ἐναυάγησαν τοὺς ἐγνώρισα προσωπικῶς ἀκριβέστατα.

Ἐπιθυμοῦσα μὲν ἀμέσως νὰ σᾶς φανερῶ τοὺς στοχασμούς μου, ὅχι ὅτι τὰ γραφόμενα δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν δύναμιν μὲ τὰ λεγόμενα, ἀλλ' ὅτι τῶν γραφομένων τὰ ἀμφιβαλλόμενα ἢ μὴ ἐννοούμενα λείπει ὁ γράψας νὰ κάμῃ τῶν ἀπόδειξιν καὶ ἰδιασάφησιν, τῶν δὲ λεγομένων ὄντας παρὼν ὁ λέγων τὰ θεραπεύει καὶ τὰ δύω. Ἀλλ' αἱ περιστάσεις μου δὲν μοῦ τὸ συγχωροῦν, καθὼς εὐκόλα ἤμπορεῖ νὰ σᾶς πληροφορήσῃ ὁ Στέφανός μου, ὅπου σᾶς ἔστειλα. Καὶ ἂν ἐθεραπεύονταν, εὐθὺς ἔρχομουν· ἐλπίζω ὅμως νὰ θεραπευθοῦν μὲ τὸ μέσον σας.

Ἡ Ἑλλάς, Γενναιοτάτε ἄνερ, εἰς τὴν κατάστασιν, ὅπου εὐρίσκεται τώρα, ἔχει μπροστὰ τῆς δὴ ἐπαρχίαις πολὺ ἀναγκαίαις καὶ εἰς αὐξήσιν τῆς, καὶ εἰς δυνάμωσίν τῆς, καὶ εἰς ἀσφάλειάν τῆς: ἡ μὲν ἀνατολικὴ Ἑλλάς τὴν Θεσσαλίαν, ἡ δὲ δυτικὴ τὴν Ἠπειρον. Καὶ ἤμπορεῖ τινὰς νὰ ταῖς νομίσῃ δὴ προπύργια καὶ ὀχυρώματα, καὶ ἐνταυτῷ καὶ ὀρμητήρια, ἢ Ἠπειρος διὰ τὴν Γκεγκαριάν (Ἰλλυρικόν), καὶ ἡ Θεσσαλία διὰ τὴν

Μακεδονίαν. Καὶ ἂν δὲν πλακωθοῦν καὶ αἱ δύο πρεπόντως καὶ πρώϊμα, ποτὲ δὲν θὰ ἔχη τὸ γένος μας ἀσφάλειαν, οὐδὲ πλούτη ὑπέρογκα, ὅπου ἔχει ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Λάρισσα οὐδὲ ἀκένωτους θησαυροὺς, ὅπου ἔχει ἡ Θεσσαλία.

[Φ 1^β] Ἡ Ἡπειρος ἔχει ταῖς ἀκόλουθαις ἐπαρχίαις: τὴν Ἀρταν, τὴν Πρέβεζαν, τὴν Τζαμουριάν (ὅπου μοιράζεται σὲ δύο, εἰς Ντάϊ καὶ Παρακάλαμο), τὰ Ἰωάννινα, τὴν Κόνιτζαν, τὴν Παλιά Πωγωνιανήν, τὸ Ἀργυρόκαστρο, τὸ Δέλβινον (ὅφ' ὃ καὶ ἡ μισὴ Λιαπουριά), τὴν Δεσνίτζαν, τὴν Αὐλῶνα (ὅπου ἔχει τὴν ἄλλην μισὴν Λιαπουριάν καὶ Μαλακάστραν), τὸ Μπεράτι, τὴν Τοτζκαριάν, τὴν Τομορίτζαν, τὸ Σκραπάρι, τὴν Πρεμετὴν, τὸ Νταγκλί, τὴν Γκιόρτζαν καὶ Κολόνιαν.

Ἡ Θεσσαλία ἔχει τὸ Ζητούνι, τὸν Βῶλον, τὴν Ζαγοράν, τὴν Λάρισσαν, ὅφ' ἣν καὶ ὁ Τούρναβος, τὴν Ἀλασσόνα, τὰ Τρίκκαλα, ὅφ' αἱ καὶ τὰ Ἀγραφα, καὶ τοὺς Σταοὺς (Καλαμπάκαν).

Τὰ βουνά, ὅπου ξεχωρίζουν τὴν Θεσσαλίαν ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν εἶναι ὁ Ὀλυμπος καὶ τὰ Χάσια. Τὰ βουνά, ὅπου ξεχωρίζουν τὴν Ἡπειρον ἀπὸ τὴν Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν καὶ Γκεγκαριάν, εἶναι ὁ Πίνδος καὶ τὸ Τομόρι.

Ἡ Θεσσαλία εἰς τοὺς εὐφορωτάτους κάμπους της ἔχει ὡς 70 χιλιάδων ζευγαριῶν τόπον, ὅπου τὸ κάθε ζευγάρι ἡμπορεῖ νὰ δώσῃ τοῦ αὐθεντότοπου 500 γρόσια, καὶ 1000 τοῦ ζευγίτη ἀπὸ γέννημα μοναχά, ἔξω ἀπὸ κρασί, βαμπάκι, σουσάμι, μετάξι καὶ λάδι. Πλοῦτον ἔχει ἀκένωτον· ἀλλὰ πόσος τόπος δουλεύεται τώρα; ὡς 10 χιλιάδων ζευγαριῶν· ἐπειδὴ ἡ Ἀρβανητιά ἐσκρόπισε τοὺς Θεσσαλοὺς ἐπὶ Ἀλῇ πασσᾶ ἄλλους εἰς Θεσσαλονίκι, καὶ ἄλλους εἰς Σέρραϊς· καὶ μ' ὅλον τοῦτο ὁ τόπος ἔκανε τόσα γεννήματα, ὅπου ὁ Ἀλῆ πασσᾶς ἐφόρτωνε καράβια διὰ τὴν Ἰσπανίαν καὶ Ἰταλίαν.

Ἡ Ἡπειρος δὲν ἔχει μὲν γεννήματα πολλὰ, ἔχει ὅμως ἀσῆμι, μάλαμα καὶ χάλκωμα τόσον, ὅπου πουθενὰ εἰς τὴν Ῥούμελην δὲν εὐρίσκεται· ἐπειδὴ ὅλης τῆς Ῥούμελης τὰ χρήματα εἰς τὴν Ἡπειρον ἐχώνευσαν ἐπὶ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ καὶ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν Ἀρβανητιάν ἐξωδεύθησαν καὶ πολλὰ ὀλίγα ἐκουβαλίσθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τὰ γένη ὅπου κατοικοῦν στὴ Θεσσαλία εἶναι Ἕλληνες χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι. Καὶ Τοῦρκοι μοναχά εἶναι εἰς τὴν Λάρισσαν, Τούρναβον, Τρίκκαλα καὶ εἰς ὀλίγα κονιαροχώρια. Οἱ ἐπίλοιποι ὅμως ὅλοι καὶ εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς κωμοπόλεις καὶ εἰς τὰ χωριά, καὶ τῶν βουνῶν καὶ τοῦ κάμπου, εἶναι ὅλοι Ἕλληνες χριστιανοί, καταβαρεμένοι ἀπὸ τὰ δοσίματα καὶ τυραννίαις, καὶ οἱ ὀρεινοὶ καὶ πολεμικοὶ καὶ φιλελεύθεροι, καὶ μάλιστα στὸν Ὀλυμπον καὶ Χάσια.

Τῆς Ἡπείρου δὲ τὰ γένη εἶναι δύο, Ἕλληνες χριστιανοί, καὶ Ἀρβανίτες χριστιανοὶ καὶ Ἀρβανίτες τοῦρκοι. Εἰς τὴν [Φ 2^α] Ἀρταν εἶναι πολλὰ ὀλίγοι μέσα Τοῦρκοι, καὶ στὰ χωριά εἶναι ὅλοι Ἕλληνες χριστιανῶν.

νοί, εἰς τὸν κάμπον δειλοὶ καὶ εἰς τὰ βουνὰ πολεμικοί. Στὴν Τζαμουριά ὅλη σὲ πέντε-ἕξη χωριά εἶναι ἄρβανίταις τοῦρκοι, καὶ στὰ ἐπίλοιπα, τὰ πολλὰ, εἶναι Ἑλληγες καὶ Ἀρβανίταις χριστιανοί, φιλελεύθεροι καὶ πολεμικοί, ἔξω ἀπὸ τέσσαρα χωριά, ὅπου εἶναι ἀνάξια διὰ πόλεμον, καὶ αὐτὰ εἶναι ἡ Πλεσσίβιτζα, τὸ Γερμέρι, ἡ Φανερωμένη καὶ τὸ Φοινίκι, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι εἶναι ξενιτευμένοι καὶ ἀμάθευτοι ἀπὸ ντουφέκι, σὰν οἱ Ζαγορίσιοι. Εἰς τὸ Παρακάλαμον ὅμως τῆς Τζαμουριάς ὅλα τὰ χωριά εἶναι πολεμικώτατα, καθὼς ἐδείχθησαν ἐπὶ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, ὅστις διὰ νὰ ἐξουσιάσῃ τὴν Τζαμουριάν ἔπρεπε πρῶτα νὰ τραβήσῃ αὐτὰ τὰ χριστιανικά χωριά στὸ μέρος τοῦ με ταξίματα· καὶ αὐτὰ εἶναι ἡ Λαμπανίτζα, τοῦ Τζαμαντᾶ, τοῦ Μπαμπούρη, τοῦ Λιᾶ, ἡ Λευτοκαρυά, τοῦ Κούτζη, τοῦ Λύκου, ἡ Ῥεβενή, ἡ Λίστα καὶ καθεξῆς ὡς τὴν Κακαβιάν τοῦ Ἀργυροκάστρου, οἱ ὅποιοι ὡς ἄγνοι Ἑλληγες καὶ πέρυσιν πρόσμεναν ἀπὸ τοὺς Σουλιώταις μόνον μαρούτην καὶ μολύβι, διὰ νὰ πολεμήσουν διὰ τὴν Ἐλευθερίαν τοὺς, καὶ δὲν τοὺς ἔδωκαν· ἐπειδὴ οἱ πρῶτοι τοὺς Σουλιώταις ἦταν προδόταις, καὶ εἶχαν σκοπὸν νὰ κάμουν αὐτὸ ὅπου ἔκαμαν διὰ νὰ διαλάμψουν οἱ Ἑλληγες καὶ ὑπὲρ πάντας ἡ γενναιοψυχία σου. Τοῦτο δὲν τὸ ἔμαθα ἐδῶ, ἀλλὰ τὸ ἤκουσα πέρυσιν ἀπὸ τοὺς ἰδίους Παρακαλαμίτας, ὅπου καὶ Μπαλτιμοχωρίταις λέγονται, ὅταν ἐπερνοῦσα διὰ ἐδῶ, με τοὺς ὁποίους ὠμίλησα ἄρκετὰ καὶ μοῦ ὑποσχέθηκαν ἡρωϊσμόν. Φέτος ὅμως, ἂν τοὺς ζυγώσῃ δύνამις τοῦ γένους καὶ τοὺς δώσῃ μαρούτη, εὐθὺς ἐνώνονται με τὴν κολώναν τοῦ γένους, ὅπου εἶναι ὡς πέντε χιλιάδες ντουφέκι καλὸ.

Τὰ Γιάννινα ἔχουν Τούρκους πολλὰ ὀλίγους μόνον μέσα στὴν πολιτεία, καὶ σ' ὅλα τὰ χωριά εἶναι χριστιανοί καὶ τὰ περισσότερα χωριά καὶ μαθημένα στὸ ντουφέκι, καθὼς τὰ Τζουμέρικα, ἡ Γότιστα με τὸ Κράψι καὶ λοιπὰ γειτονικά, ἡ Λάκκα ἡ γιαννιώτικη, ἡ σεβομένη τὸν στρατηγὸν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος Μάρκον, καὶ τὰ Κούρρεντα, ὅπου εἶναι χωριά τοῦ Μεγάλου Λόγκου καὶ συνορεύουν με τὴν Λαμπανίτζαν καὶ Μπαλτιμοχωρία, ὅπου ἀνωτέρω εἶπα.

Ἀπὸ τὰ 44 χωριά τοῦ Ζαγοριοῦ, ὅπου ὅλα σχεδὸν εἶναι στὰ βουνὰ, μόνον δεκαπέντε εἶναι ὅπου βαστοῦν ντουφέκι, καθὼς ἡ Λαῖστα, ἡ Βουβοῦσα, ἡ Λεσνίτζα, τὸ Ντεμπρίνοβο, τὸ Γρεβενίτι, τὸ Φλαμπουράρι καὶ καθεξῆς· τὰ ἐπίλοιπα ὅμως εἶναι καλὰ νὰ κουβαλοῦν ζωοτροφίαις στὸ στράτευμα τοῦ γένους, ἐπειδὴ ἔχουν μολάρια καλὰ· καὶ μερικοὶ πλούσιοι νὰ συντρέξουν με ἄσπρα.

[Φ 2^β] Ἡ Παλιὰ Πωγωνιανὴ δὲν ἔχει Τούρκους ὁλότελα καὶ εὐγάζει καὶ ντουφέκια καλὰ, ὅταν τοῦτα τὰ χωριά ἐνωθοῦν, ὅπου καὶ εἶναι ἡνωμένα, με τὰ χωριά τῆς Ζαγοριάς Σιέπερη, Κότζκα, Χορμόβα καὶ ἐπίλοιπα, ὅπου εἶναι πολεμικώτατα.

Ἡ Κόνιτσα μόνον στήν πολιτεία ἔχει ὀλίγους τούρκους, τὰ χωριά της ὅμως ὅλα εἶναι χριστιανικά καί γερά στά ἄρματα, καί ὅλα στά βουνά, καθὼς καί τῆς Παλιᾶς Πωγωνιανῆς καί Ζαγοριᾶς ὡς τὴν Πέστιανην, ὅπου εἶναι αἱ πύλαις αἱ μεσιαῖς τῆς Ἡπείρου.

Εἰς τοῦ Ἀργυροκάστρου τὴν ἐπαρχίαν τοῦρκοι Ἀρβανίταις εἶναι μόνον εἰς τὸ Ἀργυρόκαστρον, Λιμπόχορον καί Λιαζαράτι· στά ἐπίλοιπα ὅμως χωριά εἶναι ὅλοι χριστιανοί, γεροὶ στά ἄρματα, καί μάλιστα ἡ Ῥίζα ἡ πολεμικώτατη, ὅπου εἶναι τὸ Χόρμοβο, Λάμποβο, Λέκλι καί ἄλλα χωριά δυνατά, ὅπου ἡμποροῦν νὰ βαστάξουν ταῖς πρώταις πύλαις τῆς Ἡπείρου, εἰς τοῦ Σιουμπάση τὸ γιοφύρι εἰς τὰ στενά ὑποκάτω ἀπὸ τὸ Χόρμοβο.

Τοῦ Δελβίνου ἡ ἐπαρχία ἔχει τούρκους καί στήν πολιτείαν καί στά χωριά τῆς Λιαπουριᾶς, εἶναι ὅμως καί χριστιανικά χωριά καί πολλὰ καί δυνατά, καθὼς τὸ Λυκούρσι, ἡ Νίβιτζα, τὸ Λούκοβο, ὁ Αἰβασίλης, ἡ Χειμάρρα, τὸ Κιαπερό, τὸ Βοῦνο, οἱ Δρυμάδες καί ἡ Παλάσα, καί εἰς τὸ λιμάνι Πάνορμο καί κάστρο δυνατόν στά χέρια τῶν Χειμαρρίων.

Ἡ Αὐλώνα ἔχει τούρκους πολλοὺς καί ὀλίγους χριστιανούς· ἀλλὰ τούτων τῶν χωρίων ἡ τουρκουσὴν τί ὠφελεῖ; ὅπου ὑπανδρεύεται ὁ τοῦρκος καί παίρνει χριστιανὴν καί ὁ χριστιανὸς τούρκαν;

Ἡ Τοτζκαριά δὲν ἔχει ὁλότελα χριστιανούς, καί αὐτοὶ οἱ Τότζκηδες, ὅπου εὐγαιναν ὡς 4000, εἶναι οἱ πολεμικώτεροι Ἀρβανίταις· ἐπειδὴ ἐζοῦσαν πάντοτε μὲ τὰ ἄρματα.

Τὸ Μπεράτι ἔχει ὀλίγους χριστιανούς, καί τοὺς πολλοὺς τοὺς ἔχει στὸν περίφημον κάμπον τῆς Μουζακιάς. Ἡ Τομορίτζα ἔχει καί τούρκους Ἀρβανίταις καί χριστιανούς, καί χριστιανούς πολλὰ δυνατοὺς εἰς τὴν περιοχὴν Γραμπόβα. Ἡ Ντεσνίτζα ἔχει πολλὰ ὀλίγους χριστιανούς, καθὼς καί τὸ Σκραπάρι. Τὸ Πρεμέτι καί Νταγκλί ἔχει τούρκους πολεμικοὺς, ὅπου ζυγώνουν τοὺς Τότζκηδες, ἔχει καί χριστιανούς καί στήν πολιτεία, καί στά χωριά. Ἡ Κολόνια ἔχει καί τούρκους καί χριστιανούς πολλοὺς.

Ὅλαις αἱ ἄνω εἰρημέναις ἐπαρχίαις καί τοπαρχίαις (βιλαέτια) τῆς Ἀρβανητιᾶς εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, ὅπου καί τὴν ἐξουσίαζεν ὀλην, ἐπειδὴ τὴν ὑπόταξε καί πολεμικῶς καί βασιλικῶς, καί εἶχε καί ψωμιά καί τῆς ἔδιδεν, ὅταν ἐστρατολογοῦσε, καί ἂν ἐσκο[Φ 3^a] τῶνονταν καί κᾶνένας μπουλούμπασσης στὴ δούλευσὴ του, ἔδινε τὸ ψωμί τῶν παιδιῶν του, δὲν εὐγαζαν περισσότερους ἀπὸ 30.000 ἄρματωμένους, καί τούτους μὲ μεγάλην σφίξιν, καί συγκαταλέγονταν σ' αὐτὸν τὸν ἀριθμὸν καί γέροντες στρατιῶταις καί παιδιὰ 15 χρονῶν, ὅπου τοὺς ἐβλέπαμεν συχνά· συγκαταλέγονταν καί πολλοὶ χριστιανοὶ Ἀρβανίταις. Ἀπὸ αὐτὸν τώρα τὸν ἀριθμὸν πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν ὅσοι ἐχάθηκαν εἰς διάστημα 2 1/2 χρόνων ἀπὸ τὴν ἀποστασίαν τοῦ ποτὲ Ἀλῆ πασσᾶ ἕως τώρα. Καί αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: 800 ἐχάθηκαν εἰς τὴν ἐκδρομὴν διὰ νὰ χαλάσουν τὸ στρατόπεδον· 1200 μέσα στὸ κάστρον ἀπὸ ἐπιδημίαν σκορβουτι·

κὴν μὲ δευτέρῃ τοῦ ἱατροῦ καὶ οἱ δύο ἀριθμοὶ 500 ἀρβανίταις ἐχάθησαν ἔξω μὲ τοὺς βασιλικοὺς στὴν πολιορκίαν· 4000 ἐχάθησαν μὲ τὸν Ἡμέρ πασσᾶν καὶ Μεχμέτ πασσᾶν εἰς τὴν Λειβαδιάν· ἐπειδὴ ἐκίνησαν ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα μὲ 5000, καὶ ἐγύρισαν μὲ 1000· εἰς τὴν Πελοπόννησον σταῖς ἀρχαῖς ἐχάθησαν 400· εἰς τὸ Ξηρόμερο εἰς τὴν ἀρχὴν μὲ τὸν Νούρκαν ἐχάθησαν 200· εἰς ταῖς μικραῖς ἐκστρατεῖαις στὰ Ἄγραφα καὶ Πατρατζίκι 600· στὴν μεγάλην ἐκστρατείαν εἰς τὴν Πελοπόννησον μὲ Γκέγκηδες καὶ Μακεδονίταις καὶ Θεσσαλοὺς ὁποῦ ὑπερέβαιναν ταῖς 30.000, ἦταν ἀρβανίταις ὡς 3000· στὴν δευτέραν ἐκστρατείαν τοῦ Μεχμέτ πασσα, ὁποῦ ἔφθασεν ὡς τὰ Σάλωνα καὶ ἐγύρισε πίσω στὸ Ζητούνι, ἔχασεν ἀρβανίταις Κολονιάταις καὶ Σκραπαληδες ὑπὲρ τοὺς 1.500· στὸ Κακοσουλί συμπεραίνω νὰ ἐχάθησαν ὡς 1000· τὸν παρελθόντα Ἰανουάριον ἐναυάγησεν ὡς εἰς μεγάλην σκόπελον εἰς τὴν Αἰτωλίαν κατὰ τὸ Μεσολόγκι, Βραχώρι καὶ Ἀχελῶν καὶ Ἀκαρνανίαν τὸ ἄνθος τῆς Ἀρβανητιᾶς ὡς 10.000· πόσοι ἐγλύτωσαν ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ἄδηλον. Εἶναι καὶ στὴν Αὐλῶνα στασιάζοντες μὲ τὸν Ἀχμέτ μπεν Βλόρα ὡς 2000· ἔχει καὶ ὁ Χασάν μπεν Βρυόνης εἰς τὸ Μπεράτι, ὁποῦ ἀντιστέκεται εἰς τὴν στάσιν τῆς Αὐλῶνας 500. Πολλὰ ὀλίγοι λοιπὸν μένουσι νὰ φυλάξουν τὰ σπήτια τοὺς εἰς ὅλην τὴν Ἀρβανητιάν.

Ἡ Θεσσαλία ἔπαθε τὸ ἴδιον μὲ τὴν Ἀρβανητιάν, ὁποῦ δὲν σὰς λανθάνει. Πρὸς τοῦτοις ἔφθειρε καὶ ἡ πανώλης πολλοὺς· καὶ τώρα αἱ πόλεις τῆς Θεσσαλίας ἐρήμαξαν [Φ 3^β] ἀπὸ ἄνδρες. Διὰ τὴν Μακεδονίαν δὲν λέγω ὀλοτελῶς· ἐπειδὴ οἱ πρῶτοι ἀγιάνιδές τοὺς ἐχάθησαν πανστρατιᾷ εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Πελοποννήσου, καθὼς καὶ πολλοὶ Γκέγκηδες ἀπὸ τὸ Καρκάνδελη καὶ Πιστριάνι. Ἡ Θράκη καὶ ἡ Παριστριδα προσέχει εἰς τὸν Προῦτον καὶ Δούναβιν. Ἡ καθόλου Γκεγκαριά διχρυστατεῖ, διὰ τὴν πολυαρχίαν, προσέχει καὶ εἰς τὸν δεσπότην τοῦ Μαυροβουνοιῦ, καὶ εἰς τὸν Πρέγκα τῶν Μερεντίτιδων, οἱ ὁποῖοι, ἂν τὸ στράτευμα τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος φθάσουν εἰς τὰς πύλας τῆς Ἡπείρου, αὐτοὶ εἶναι ἀρκετοὶ νὰ καταρροφῇσιν τὴν Γκεγκαριά. Ἡ Μπόσνα ἐπαπειλεῖται ἀπὸ τὴν Σερβίαν καὶ Ἑρτζεγοβίαν. Ἡ Ἀσιατικὴ Τουρκία, ἂν καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀναξία, μ' ὅλον τοῦτο καταγένηται εἰς τὸν Περσικὸν πόλεμον καὶ εἰς τὴν ἀποστασίαν τοῦ Πασσιᾶ ἀπὸ τὸ Ἄκρι.

Καὶ τοῦτῃ εἶναι ἡ πολεμικὴ κατάστασις τῶν ἐχθρῶν μας· ἡ δὲ πολιτικὴ ὁποία; Πολύ χειρότερη ἀπὸ τὴν πολεμικὴν· ἐπειδὴ τὰ νουνεχέστερα ριτζάλια, καὶ μάλιστα ὁ Χαλέτ ἐφέντης, καθὼς καὶ οἱ παλαιότεροι, πρακτικώτεροι πασσάδες καὶ πιστότεροι, σὰν ὁ Χουρσήτ πασσᾶς, ἐφονεύθησαν ἀπὸ τὸν μέναν Σουλτάνον, ὁποῦ δὲν ἐντρέπονται οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ τὸν ὀνομάζουν μέγαν αὐθέντην.

Τὰ πράγματα λοιπὸν τῆς Τουρκίας εἶναι ἀκριβέστατα εἰς τὴν κατάστασιν ὁποῦ εἶπα. Τὴν κατάστασιν ὁμῶς τοῦ γένους μας δὲν τὴν ἡξεύρω·

ἐκεῖνο ὅμως ὅπου ἤμπορῶ νὰ συμπεράνω εἶναι τοῦτο, ὅτι τὸ γένος μας εἶναι ἀμαθεῖς, ἄτεχνον καὶ πτωχόν. Εἶναι ὅμως ἀγχίνουν, ἀνδρεῖον καὶ ὀρμητικόν. Ἐχει καὶ διχόνοιαι, ἀλλ' αἱ περισσότεραις προέρχονται ἀπὸ τοὺς Τουρκολάτρας, ὅπου σώζονται, καὶ ὅπου χρειάζονται καθάρισμα μὲ τὸν ὠφελιμώτερον καὶ ἡσυχώτερον τρόπον, ὅπου οἱ φρόνιμοι στοχασθοῦν. Καὶ ὅταν οἱ Τουρκολάτραις καὶ τρυφηλοὶ καὶ οἱ ὑπερφηανοῖσχυρογνώμονες μὲ διαφόρους τρόπους λείψουν, τότε καὶ αἱ διχόνοιαι θὰ παύσουν ἀναμφιβόλως. Τὰ ἐπίλοιπα ὅμως λάθη τῆς ἀμαθίας καὶ ἀναισθησίας εὐκόλα ἢ γενναῖα φρόνησίς σας τὰ ἐξομαλίζει, καθὼς καὶ ἔως τώρα τὰ ἐξωμάλισε. Καὶ ἂν οἱ Ἡρώες τοῦ γένους ἐπιθυμοῦν τόπους, ἂν ἐπιθυμοῦν χρήματα, ἰδοὺ πρόκεινται αὐτὰ εἰς τὴν Ἀρβανητιὰν καὶ Θεσσαλίαν τόσα, ὅσα οὐδὲ νὰ τὰ ἰδεασθοῦν ἤμπο[ρ] 4^α /ροῦν. Καὶ τώρα εὐκολώτερα ἤμποροῦν νὰ πηγαίνουν νὰ τὰ ἀποκτήσουν, παρὰ ὅπου ἡξεύρουν νὰ τὰ λογαριάσουν· διότι ἐκεῖνοι, ὅπου θὰ τὰ ἐφύλαγαν, ἐχάθηκαν εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἡ γνώμη μου λοιπὸν εἶναι ἡ ἀκόλουθος : Ἀφ' οὗ ἀποπαστρευθῇ τὸ ἄνθος τῆς Ἀρβανητιᾶς, ὅπου αὐτοῦ ἐναυάγησε, τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν Ἡπειρον ἀξίως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὀλίγα πολεμικὰ πλοῖα νὰ ἀποκλείσουν τὴν Πρέβεζαν καὶ Πάργαν διὰ θαλάσσης, καὶ ἓνα μέρος τοῦ στρατοῦ ἀπὸ Ἄρταν διὰ ξηρᾶς νὰ προχωρήσῃ εἰς Πρέβεζαν, καὶ τὸ ἄλλο τὸ περισσότερον νὰ φθάσῃ τὰ Πέντε Πηγὰδια, ὅπου θέλουν εὖρη τόσους συντρόφους, ὅπου θὰ θαυμάξουν, φθάνει ὅμως νὰ εἶναι ἀρκετὸ τὸ σῶμα καὶ νὰ φερθῇ Ἑλληνικὰ πρὸς τοὺς συναδελφούς του χριστιανοὺς. Εἶπα ἀρκετό, διὰ νὰ ἐγκαρδιωθοῦν καὶ Τζουμερκιώταις καὶ Λακκιώταις καὶ οἱ λοιποὶ, ὅπου εἶπα ἀνωτέρω· καὶ ὅχι 200 ἢ 300 ἄνθρωποι σὰν τὸ ἀπερασμένον καλοκαίρι, ἀλλὰ πέντε καὶ ἕξ χιλιάδες, καὶ μὲ δεκαπέντε κανόνια καὶ κῆμμιὰ 300 καββαλλαρέους. Καὶ ἑλληνικὰ νὰ φερθοῦν, ὅπου νὰ μὴν ἀρπάζουν τὸ βιὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ τὸ πουλοῦν, καθὼς ἔκαμαν πέρυσι οἱ καπιτανάρεοι Σουλιώταις καὶ ὁ ἐπάρατος* Βαρνακιώτης. Καὶ τότε, ἂν ἀκολουθήσουν, ὡς εἶπα, θὰ αὐξήσουν τόσον ὅπου σὲ δέκα ἡμέραις φθάνουν σταῖς πρώταις πύλαις τῆς Ἡπείρου, ὅπου εἶναι στὸν Πίνδον, Ὅσανιτζαν, Κόντζαν, Πέστιανη καὶ Χόρμοβο. Ἐπειδὴ οἱ παραθαλάσσιοι ἀπὸ τὴν Χειμάρραν πλακώνουν εὐθὺς τὸ Δέλβινον καὶ ἀναβαίνουν στὸ Σοπότι, τοῦ Ἀργυροκάστρου, στὴν Καλιάσαν καὶ στὸ βουνὸ τῆς Παλάσας· φθάνει νὰ τοὺς πηγαίνουν καὶ 4 ἢ πέντε καράβια νὰ πιάσουν τὸ κάστρο Παλέρμο καὶ νὰ τοὺς δώκουν μπαρούτην. Καὶ τότε ἐκεῖνοι ἀπὸ τὸ Σοπότι ἐνώνονται μὲ τὰ Μπαλτιμοχώρια κατὰ τὴν Χρυσοβίτζαν καὶ Κακαβιάν, ἔχοντες ἀντικρὺ τὴν Ῥίζαν, Λουντζαριά, Ζαγοριά, Δρόπολιν, καὶ πίσω τῆς τὴν Παλιά Πωγωνιανὴν καὶ ἔτζι ἐνώνονται ὅλοι, καθὼς τοὺς εἶναι ὠμιλημένον καὶ καρτεροῦν μὲ προθυμίαν, καὶ γίνονται αὐτοὶ

* Ἐχει διαγραφὴ ἡ λ. Σουλιώτης.

πρόμαχοι τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὅπου θὰ εἶναι στὰ Ἰωάννινα ἡνωμένος μὲ Τζου-
μερκιώταις, Λακκιώταις καὶ ἐπίλοιπους, ὅπου θὰ γένουν 15.000. Καὶ ἔτι
ὡς ὀπισθοφυλακὴ θὰ προχωρήσῃ στὸ Ἀργυρόκαστρον χωρὶς πόλεμον, καὶ
θὰ εὕρῃ ἐκεῖ καὶ τοὺς προμάχους ὡς 5000.

Τὸ [Φ 4^β] ἴδιο καὶ ταυτοχρόνως πρέπει, στοχάζομαι, νὰ ἀκολου-
θήσῃ καὶ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς εἰς τὴν Θεσσαλίαν, διὰ νὰ φθάσῃ τὴν ἐρχο-
μένην ἀνοιξιν εἰς τὰς πύλας τῆς Θεσσαλίας, ὅπου εἶναι τοῦ Μπαμπᾶ,
τῆς Ἀλασσόνας, τῶν Γρεβενῶν ὡς τὸ Πίσω ντέρι, ὅπου νὰ ἀσφαλίσῃ
τὴν Ἠπειρον ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν.

Σὰς βεβαιῶνω ὅτι αὐταῖς αἱ δύο ἐκστρατεῖαι θὰ εὐτυχήσουν·
ἐπειδὴ πουθενὰ στρατόπεδα δὲν θὰ ἀπαντήσουν. Αἱ πύλαις, ὅπου εἶπα,
εἶναι τόσον στεναῖς, ὅπου 200 στρατιώταις ἤμποροῦν νὰ ἐμποδίσουν χιλιά-
δες· ἀλλὰ καὶ ποῦ ἀπόμειναν πλέον χιλιάδες νὰ ἔλθουν; Αὐτοὶ οἱ φόβοι
ἐνσπείρονται ἀπὸ τοὺς Τουρκολάτραις σὰν φόβητρα οἱ ἐπάρατοι, κα-
θὼς καὶ τὸ πρόβλημα τῶν χρημάτων τάχα, ὅπου χρειάζονται δι' αὐ-
ταῖς, καὶ δὲν ἔχουν. Αὐτοῦ ὅμως, ὅπου στέκονται ἀρματωμένοι χρειά-
ζονται περισσότερα ἄσπρα καὶ ζωοτροφίαις, καὶ χωρὶς ἐλπίδα νὰ πάρουν
ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς. Ἄν ὅμως οἱ ἴδιοι ἐφορμήσουν, οὐδὲ ζωοτροφίαις θὰ
χρειασθοῦν· ἐπειδὴ θὰ εὕρουν τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἔχουν καὶ βεβαίαν ἐλπίδα
καὶ τοὺς λοιποὺς ἀδελφούς τους νὰ ἐλευθερώσουν, καὶ ἄσπρα ἀναρί-
θμητα νὰ πάρουν στὴν Ἀρβανητιά, καὶ πίσω νὰ μείνῃ ὁ τόπος τους ἡσυ-
χος, ὅπου νὰ δουλεύεται ἀπὸ τοὺς γέροντας καὶ ἀναξίους τοῦ πολέμου
καὶ ἀπὸ ταῖς γυναῖκες καὶ νὰ καλλιεργῇται καὶ νὰ πλουτίσῃ καὶ ἀπὸ
λάφυρα ὅπου θὰ στέλνουν οἱ ἐδικοί τους ἀπὸ τὸν πόλεμον.

Εἶναι χρεῖα ἀκόμη νὰ κατασκευάζονταν πολλὰ ὀγκύγωρα ὡς δέκα
βάρκαϊς κανονιέραις εἰς τὸ Λουτράκι, ὅπου νὰ δίδουν παντοῦ εἰς τὸν
κόλπον τὸν Ἀμβρακικὸν τὸν τρόπον, καὶ νὰ συνεργήσουν καὶ εἰς τὴν
ταχεῖαν παράδοσιν τῆς Πρέβεζας, καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ νὰ χρησιμεύσουν
διὰ ἀπόβασιν στρατοῦ, ὅπου ἡ βαθύνειά σας καταλαμβάνει. Πρὸ πάντων
εἶναι χρεῖα νὰ περιποιηθῇ ὁ στόλος τοῦ γένους, καὶ νὰ μὴ πικραίνουν
τοὺς ναυτικούς Ὑδριώταις, ὅπου ἔκαμαν τὰ ἀδύνατα δυνατὰ εἰς τὴν
Σωτηρίαν τοῦ γένους, οἱ ὑπερήφανοι καὶ πλεονέκταις Μωραῖταις, διὰ νὰ
μὴν ἀκολουθήσῃ σχίσμα ἀπὸ δυσαρέσκειαν, καὶ ἀκολούθως βλάβη καὶ
κίνδυνος· ἐπειδὴ καὶ ἡξεύρω, ὅτι οἱ προεστοὶ τοῦ Μωρέως ἐσυνήθισαν ἀπὸ
τοὺς βαρβάρους Τούρκους, καὶ ἀγαποῦν τὰ παρόμοια, καὶ στοχάζονται
τοὺς ἄλλους, ὅπου ἐθυσιάσθησαν, ὅτι εἶχαν χρέος, καὶ αὐτοὶ [Φ 5^α] εἰς
ἀνταμοιβὴν δὲν ἔχουν χρέος νὰ τοὺς δώσουν τίποτε.

Ἡ μεγάλη σου καὶ περίπυστος φρόνησις, πιστεύω, ὅτι θὰ θεραπεύσῃ
καὶ αὐτὸ τὸ πάθος τους, καὶ μάλιστα τώρα, ὅπου τὸ πρᾶγμα ζυγώνει
στὴν ἀκμήν, ἀποδείχνωντάς τους τὸν κίνδυνον, ὅπου ἡμπορεῖ νὰ προέλθῃ
ἀπὸ παρόμοιαις δυσαρέσκειαις καὶ σχίσματι, τὰ ὅποια ἡμποροῦν νὰ τὰ

αὐξήσουν οἱ σωζόμενοι Τουρκολάτραις στὸν Μωρέαν, τοὺς ὁποίους ἡ θεία δίκη ὅλους ὁμοῦ νὰ τοὺς ἀστραπόκαιε, τὴ μεγάλη ὠφέλεια θὰ ἦταν !

Ὡς τόσον ἡ ναυτική εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἡπείρου, καὶ διὰ τὴν Πρέβεζαν, καὶ διὰ τὸ Πάνορμο τῆς Χειμάρρας, ὅπου ἀπὸ ἐκεῖ νὰ κτυπήσῃ καὶ νὰ ἐξουσιάσῃ τὴν Αὐλῶνα (σὰν ὁ Ἀλῆ πασσᾶς), διὰ νὰ πέσῃ ὕστερα μόνῃ τῆς ἡ Λιαπουριά καὶ Τοτζκαριά, καὶ εὐθὺς νὰ ἀρχίσῃ τὸ ντουφέκι στὴ Γραμπόβα κατὰ τὸ Σιένη πρίμτ, ὅπου τὰ Ἀκροκεραύνια καὶ αἱ πύλαις τῆς Ἀρβανητιᾶς διὰ τὴν Γκεγκαριά αἱ κυριώτεραις καὶ δυνατώτεραις.

Ἄχ ! ἂν εἶχε τὸ γένος μας ὡς δέκα χιλιάδες στράτευμα ξένον τακτικόν, μισθωτόν, τὴν μεγάλην θαύματα θὰ κατῶρθωνε ! καὶ μάλιστα τώρα, ὅπου ἡ Ἀγγλία, ἀφ' οὗ ὁ Μισέλλην ὑπουργὸς τῆς Καστλεαρῆς ἀπὸ θείαν δίκην ἐφονεύθηκε, καὶ ὁ φιλέλλην Καννίγκιος ἐγένεν ὑπουργὸς τῶν ἔξω πραγμάτων, καθὼς μὲ βεβαιώνουν οἱ φίλοι μου ἀπὸ Λόνδραν ἀπὸ ταῖς 24 παρελθόντος Δεκεμβρίου, κυττάζει τὴν Ἑλλάδα μὲ ἰαρόν μάτι, τώρα λέγω, ἂν ἔστειλε 4000 τακτικὰ μὲ ἄλλαις τόσαις ἄτακτα στρατεύματα στὴν Ἡπειρον καὶ 6.000 τακτικὰ στρατεύματα μὲ ἄλλαις τόσαις ἄτακτα εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τότε τὸ γένος θὰ ἔλαμπεν ὑπερβολικά, θὰ ἐπλούτιζε, καὶ θὰ εὐγαζε τὰ ἔξοδα ἑκατοντάδιπλα, καὶ θὰ τελείωνε τὸ πᾶν καὶ ὀγλίγωρα θὰ ὑπόταζε τὸ πᾶν. Καὶ τοῦτο τὸ τακτικόν μισθωτόν δὲν τὸ χρειάζονταν τὸ γένος διὰ πάντα, ἀλλὰ διὰ ἕναν χρόνον, καὶ ὕστερα ἐσύσταινεν ἐδικόν του καὶ περισσότερον καὶ καλῆτερον. Τοῦτο τὸ τακτικόν θὰ χρησίμευεν ὅχι διὰ ταχεῖαν προχώρησιν, ἀλλὰ καὶ διὰ ταπεινώσιν μερικῶν καπιταναρέων καὶ ἰσχυρογνωμόνων ὑπερηφάνων προεστώτων ὑπεροπτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος, [Φ 5^β] ὡς τουρκομαθημένων καὶ τουρκολατρῶν.

Ἡ μεγάλη σου φρόνησις, γενναιοῦτης, καὶ καρτεροψυχία, πιστεύω, ὀγλίγωρα θὰ ὑπερνικήσῃ ὅλαις ταῖς δυσκολίαις, καὶ θὰ καταστήσῃ τὸ γένος ὅχι μόνον ζῶν, ἀλλὰ καὶ λαμπρότερον ἀπὸ τοὺς προγόνους του. Ἐπειδὴ τὸ πάλαι ἦτον διηρημένον, ὡς γνωστόν σας, τὸ ἔθνος εἰς πολλὰ γένη ἀντιπολιτευόμενα, καὶ ἐπάσχισαν οἱ φρόνιμοι νὰ τὸ ἐνώσουν εἰς ἓν γένος μὲ τὸ ἀμφικτυονικὸν κριτήριον ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασαν ἐξ αἰτίας τῶν ἐξωτερικῶν πολέμων, καὶ τῶν ἐσωτερικῶν. Τοῦτο ὅμως τώρα κατῶρθηκε μὲ τὸν χριστιανισμόν, καὶ ὅλο τὸ ἔθνος εἶναι ἡνωμένον μὲ τὸν τίμιον σταυρόν, καὶ τὰ σχίσματα, ὅπου ἔχει τώρα, ἢ ὅπου ἡμπορεῖ νὰ ἔχη, εἶναι προσωπικά ἀπὸ πάθη ἰδιαίτερα, καὶ ὅχι ἔθνικά καὶ τὰ ἰδιαίτερα πάθη, ὡς μερικὰ τῶν προεστών, εὐκόλα διορθώνονται, ἢ μὲ μίαν αὐστηράν προσταγήν, ἢ μὲ μίαν χρήσιμον ἐξόντωσιν τοῦ ἐμπαθοῦς διὰ τὸ κοινὸν συμφέρον, ὡς Ζιζανίου.

Στοχάζομαι, ὅτι ἡ βουλὴ τοῦ γένους θὰ θεσπίσῃ εἰς τὴν Παιδείαν νῆσον καὶ διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδιῶν, καὶ θὰ διορίσῃ σχολεῖα κανονικά κατώτερα, εἰς τὰ ὅποια νὰ παιδεύωνται τὰ Ἑλληνόπουλα ἀπὸ τὰ

πέντε χρόνια ὡς τὰ δώδεκα γενικῶς ὅλα τὴν ἱερὰν κατήχησιν, τὴν ἱερὰν ἱστορίαν, τὴν ἱστορίαν τοῦ γένους, τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν γεωγραφίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους διεξοδικά, καὶ τῶν ἄλλων τόπων σύντομα, τὴν τελειοποιήσιν τῆς μητρικῆς τους γλώσσης, τὴν ἠθικὴν. Καὶ ὅλα τοῦτα νὰ τὰ μαθαίνουν στὴ μητρικὴ τους γλώσσα, καὶ ἡ παλαιὰ Ἑλληνικὴ νὰ μείνῃ ὡς γλώσσα, καὶ νὰ διδάσκεται εἰς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τὰ ἐπιστημονικά, ὅταν γένουν· ἐπειδὴ διὰ τέτοια σχολεῖα δὲν ἔχει καιρὸν ἀκόμῃ τὸ γένος, καθὼς καὶ ἡ λατινικὴ. Ἡ μάθησις ὁμῶς αὐτῇ τῶν παιδιῶν νὰ γίνεται τρεῖς ὥραις πρὸ τοῦ γεύματος, καὶ δύο μετὰ τὸ γεῦμα· καὶ καθὲς ἡμέραν τὸ δειλινὸν μίαν ὥραν νὰ χορεύουν τὰ παιδιὰ μὲ πατριωτικὰ τραγούδια, καὶ τὸν χορὸν νὰ τὸν σέρῃ ἓνας νέος πατριώτης ἀρματωμένος· καὶ ὁ χορὸς νὰ εἶναι κοπιαστικός, ὡς εἶδος παλαιστρας, ὅπου νὰ χρησιμεύῃ καὶ διὰ τὴν ὑγείαν, καὶ διὰ τὴν εὐρυθμίαν τοῦ σώματος τῶν παιδιῶν. Ἄλλ' [Φ 6^α] αὐτὰ ἡ τοῦ γένους βουλή τὰ γνωρίζει καλῆτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον. Τέτοια ὡς τόσον μικρὰ βιβλιαράκια εἶναι τυπωμένα πρὸ πολλοῦ ἀπὸ τρεῖς κόλλαις καὶ τέσσαρες, καὶ ἡμποροῦν νὰ ξανατυπωθοῦν ἀπὸ τὴν τυπογραφίαν τοῦ γένους.

Ἦκουσα, ὅτι ἦλθεν αὐτοῦ ἀπὸ τὴν Γερμανίαν ἓνας παλαιὸς μαθητὴς μου Θεοχάρης Κεφαλᾶς Μπαρῶνος μὲ τακτικὸν στράτευμα, τοῦ ὁποῦ ἀγαποῦσα νὰ ἐστέλλονταν ἀσφαλῶς ἡ ἐγκλειστος, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν εἰδοποιῶ, ὅτι ζῶ, καὶ ὅτι εἶμαι εἰς Κερκύραν, καὶ ἄς μοῦ ἀποκριθῇ.

Διὰ συνεργείας μου στέλνεται μία μικρὴ βοήθεια εἰς τὸ γένος, ὁ Καπετὰν Ζῶης μὲ τὰ παιδιὰ Τζαβέλα ὡς τριάντα στρατιώταις διαλεμένοι καὶ τίμιοι, καὶ ἄξιοι, καὶ πιστοί, καὶ πολεμικοί, καὶ ἐμπειροὶ τῶν τόπων· ἐπειδὴ ἐστάθηκαν εἰς ὅλους τοὺς πολέμους τῆς Λάκκας καὶ Ἄρτας· καὶ αὐτοῦ τοῦ Καπετὰν Ζῶη ἐνεμπιστεύθηκα καὶ τὰ παρόντα γράμματα διὰ νὰ σᾶς τὰ ἐγχειρίσῃ· ἐπειδὴ ἔχει ἐδῶ τὴν φамηλίαν του· καὶ παρακαλῶ νὰ εἶναι εἰς τὴν εὐνοίαν σας.

Ἔμαθα ὅτι ὁ γαμβρός μου Λουκάς ἔπεσεν αἰχμάλωτος αὐτοῦ· ἦταν ἱατρὸς τοῦ Ὁμέρ πασσᾶ· ἂν ἀληθεύῃ, νὰ εἶναι, παρακαλῶ, εἰς τὴν εὐνοίαν σας, καὶ ὁ Στέφανος Βιλαρᾶς σᾶς πληροφορεῖ δι' αὐτόν.

Ἀξιῶσατέ με, παρακαλῶ, προσταγῶν σας, καὶ θέλετε μὲ εὐρὴ προθυμότατον εἰς τὴν ἐκπλήρωσίν τους. Ὁ Στέφανος ὁμῶς νὰ κάμῃ τὸν τρόπον, ὅπου τὸν ἔχω εἰπῇ, διὰ νὰ μοῦ ἔλθουν εἰς χεῖρας· καὶ ὅχι σὰν τὴν ἄλλην, ὅπου δὲν τὴν ἔλαβα· ἐπειδὴ ὁ γαμβρός Λέλη, ὅπου μοῦ τὴν ἔφερε δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπακούσῃ εἰς τοὺς τρόπους, ὅπου τὸν εἶπα.

Σᾶς ἐβάρυνα μὲ τὴν πολυλογίαν μου· ἡξεύρω ὁμῶς ὅτι μὲ συμπαθατέ· ἐπειδὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ φιλόπατρι.

Τῆς ὑμετέρας γενναιοτάτης
ὕψηλότητος

πρόθυμος εἰς τὰς προσταγὰς τῆς
Ἀθανάσιος Ψαλίδας

Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ — 12 ΜΑΡΤ. 1823.

Στὸ ἴδιο ἀρχεῖο πρὸς κάτω (ἀρ. 373) βρίσκεται ἡ ἀπάντησις τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν Παλίδα. Εἶναι ἓνα διφυλλο (γραμμένες σελ. 1-3) χωρὶς ἐπιγραφή καὶ ὑπογραφή, ἀλλ' εἶναι φανερό πὺς ἀποτελεῖ ἀπάντησιν στὸ παραπάνω γράμμα. Στάλθηκε ἀραγε στὸν Παλίδα; Ἀρχιζοφολογιώτατε!», ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο χέρι διωρθώθηκε «Σοφὲ Πατριῶτα!». Εἶναι, φαίνεται, τὸ σκέδιο τῆς ἐπιστολῆς καὶ γι' αὐτὸ ἔμεινε στὸ ἀρχεῖο τοῦ Μαυροκορδάτου. Τὸ παραθέτω ὁλόκληρον :

[φ 1^α] Σοφὲ Πατριῶτα !

Ἐλαβον τὴν ἀπὸ ιβ' τοῦ παρελθόντος μηνὸς ἐπιστολήν σας, καὶ εὐχαρίστως ἀνέγνωσα εἰς αὐτὴν τοὺς σοφοὺς τῶνόντι καὶ ἀξιολόγους στοχασμοὺς σας, τοὺς ὁποίους ἡ περὶ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα πολυχρόνιος ἐμπειρία σας, καὶ τῆς παρουσίας αὐτῶν καταστάσεως ἀκριβῆς γνώσις σᾶς ὠδήγησαν νὰ ἐκθέσετε. Ἐπειδὴ δὲ ἡξιώσατε καὶ νὰ τοὺς ὑποβάλετε εἰς τὴν ἐμὴν κρίσιν, χρεωστώ νὰ σᾶς κάμω τὴν μόνην παρατήρησιν : ὅτι ὅσον οἱ στοχασμοὶ σας εἶναι ἀξιόλογοι (σχεδὸν σύμφωνοι μὲ ὅσους κ' ἐγὼ συνέλαβα), ἄλλο τόσον δύσκολον εἶναι νὰ βαλθῶσιν εὐθὺς εἰς προᾶξιν, διὰ τοὺς ἐφεξῆς λόγους· καὶ τὰ χρηματικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἀναγκαίως εἰς τοιαύτας μεγάλας ἐπιχειρήσεις χρειάζονται, λείπουν ἤδη ὁλοτελῶς, καὶ πόθεν ταῦτα ἡ ἐνεστώσα Ἑλληνικὴ Διοίκησις νὰ πορισθῇ, μὴ οὕσα εἰσέτι καλῶς ὀργανισμένη, καὶ ὡς εἰκὸς σεβαζομένη, ἀμικχανεῖ. Μολοντοῦτο δὲν πρέπει ν' ἀπελπισθῶμεν ἀμφοτέροι· ἐὰν ἡ Διοίκησις λάβῃ τὴν ἀπαιτουμένην ἰσχύν, καὶ ἐπιβρῶν εἰς τὰ πράγματα, καθὼς φρονῶ, ὅτι θέλει τὴν λάβει, τότε καὶ οἱ εἰρημένοι σιτῆσμοὶ εὐκόλως ἐνεργοῦνται, καὶ ἄλλα πάμπολλα εἰς τὴν Πατρίδα ὠφέλιμα κατορθοῦνται.

Ἐγὼ μετ' ὀλίγας ἡμέρας μεταβαίνω εἰς Πελοπόννησον ὁμοῦ μὲ τοὺς ἐκλεχθέντας Παραστάτας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, καὶ ἅμα φθάσας ἐκεῖ θέλω συνεργήσῃ τὸ κατὰ δύναμιν τόσον εἰς τὴν ἐπιθυμητὴν [Φ. 1^β] μόνιμον σύστασιν τῆς Διοικήσεως, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σκοπῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀγαθῇ τύχῃ εὐρέθημεν σύμφωνοι. Τὸ ἐκ τῆς ἐπιτιχίας τούτων παρεπόμενον κέρδος, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἀσφάλις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας, εἶναι βέβαια μέγα καὶ ἀνεκτίμητον.

Εἶδον εὐχαρίστως, ὅτι διὰ τῆς συνεργείας σας ἐστάλησαν πρὸς βοήθειαν τῆς Ἑλλάδος ὁ Καπιδάν Ζώης, ὁμοῦ καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Τζαβέλα. Οἱ Σουλταὶ συγκεντρωμένοι πάλιν εἰς μίαν ἐστὶν ἀποκαθιστῶσιν, ὥς τὸ πρότερον, δύναμιν ἰσχυράν, ἱκανὴν νὰ ἀντιέξῃ εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην προσβολὴν καὶ δευτέραν ἀποπειραν τῶν ἐχθρῶν.

Ὁ γαμβρὸς σας κύριος Λουκάς δὲν ἔπρεπε αἰχμάλωτος, καθὼς ἐμάθατε, εἰς χεῖράς μας, ἀλλ' ὢν καλὸς Πατριώτης παραίτησεν ἐκουσίως τὸν Τύραννον, καὶ ἦλθε πρόσφυξ εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινῆς μητρός, τῆς Ἑλλάδος. Τὸν ἀγαπῶ διὰ τὰς ἀρετάς του, τὸν ἔχω, καὶ θέλω τὸν ἔχει πάντοτε μαζὺ μου.

Ἀγκαλὰ καὶ μακρόθεν δὲν παύετε ὠφελοῦντες τὴν Πατρίδα, ἦτον εὐκταῖον μολοντοῦτο νὰ εὐρίσκουσθαι παρὼν εἰς τὰ πράγματα, ἐπειδὴ ἐξέρω ὅτι ἡθέλατε χρησιμεύσει ὅχι ὀλίγον καὶ διὰ τὴν περὶ ταῦτα ἐμπειρίαν σας, καὶ διὰ τὴν Παιδείαν, τὴν ὁποίαν ἔχετε.

Τὴν ἔγκλειστόν Σας πρὸς τὸν Βαρῶνον κύριον Θεοχάρην Κεφαλᾶν, ὅστις εὐρίσκεται κατὰ τὸ παρὸν εἰς Ναύπλιον, ἐπὶ κεφαλῆς ἐνὸς νεοσυστάτου τακτικοῦ σώματος, ἡ θέλω στείλει μὲ πρώτην εὐκαιρίαν ἀσφαλῶς, ἢ μόνος μου θέλω τὴν ἐγχειρίσει.

[φ 2^α] Γράφετέ με συνεχῶς, καὶ ἅς εἴσθε βέβαιος, ὅτι θέλω δέχεσθαι καὶ ἀκούει ἀσμένως τὰ ὅσα μὲ γράφετε, ὥς ὑπαγορευόμενα ἀπὸ τοῦ φιλόπατρι καὶ τὴν περὶ τὰ καλὰ κλίσιν σας. Ἐρῶσθε.

Τὴν ιβ' Μαρτίου 1823

Ἐκ Μεσολογίου

[Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος]

2.

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟ—22 ΝΟΕΜΒΡ. 1823

[Γεν. Ἀρχ. Κράτους — Ἀρχ. Μαυροκορδάτου, φάκ. 4, ἀρ. 707]

[φ1^α] Γενναιότατε Ἄνερ!

Ἄπο τὸν φίλον μου Κόμητα Γκυλφόρδιον σᾶς περικλείω γράμματα. Σᾶς στέλνω καὶ μερικά ποιημάτια, ὅπου μοῦ ἔστειλεν ὁ ποτὲ μαθητὴς μου καὶ νῦν νομικὸς Νικόλαος Μανιάκης ἀπὸ Λόνδραν, διὰ νὰ τὰ στείλω αὐτοῦ. Ὁ αὐτὸς Μανιάκης μοῦ γράφει καὶ μερικά περὶ τοῦ γένους χαροποιά, ὡς ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Ἀγγλων, τὰ ὅποια ἡ βαθύνοιά σου τὰ ἡξεύρει, καὶ θὰ φερθῇ πολιτικώτατα πρὸς αὐτὸ τὸ μέγα γένος· καὶ τόσον εὐεπιχείρητον θὰ γένη τὸ πρᾶγμα αὐτό, ὅσον ταχύτερα ἐλευθερωθῇ ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία, καὶ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος αὐξήσει καὶ ἐκτάσει καὶ ἐντάσει, ἄρα καὶ ὑπολήψει, καὶ ἐπομένως καὶ κολακεῖα ἐξωτερικῇ.

Ἄπο 15 Ἰουνίου γράμμα σας δὲν ἔλαβον, καὶ ἀπορῶ, πῶς μὲ ἀλημονήσατε. Σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ ἐνθυμηθῆτε, καὶ νὰ μὲ γράψετε τὰ ὅσα καταλάβετε. Ἄν τὸν παρελθόντα Μάϊον ἔστειλεν ἡ Βουλὴ, ὡς ἔγραφα, πρὸς τὸν Πρενκλέσην, δὲν θὰ ἐλάμβανεν ἡ πατρίδα αὐτὴν τὴν ζημίαν κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, οὐδὲ ὁ Πρενκλέσης αὐτοῦ πολιορκητὴς θὰ ἦταν, ἀλλὰ θὰ ἦταν εἰς τὴν πατρίδα του. Μ' ὅλον τοῦτο καλὸν ἦταν νὰ πραγματεῖοσθαι μὲ αὐτὸν καὶ αὐτοῦ, ὅπου εἶναι σιμά. Καὶ ἡ πραγματεία νὰ γένη μὲ τὴν Ἰταλικὴν γλῶσσαν, ὅπου ὁ παπᾶς του ὅπου εἶναι κοντά του τὴν ἡξεύρει. Οἱ φίλοι ἀπὸ Χειμάρραν μὲ εἰδοποιοῦν, ὅτι εἶναι στὸ στρατόπεδον τοῦ Σκόδρα μὲ τρεῖς χιλιάδες.

Τὸ Κομητάτο τῆς Ἀγγλίας πρὸ ἡμερῶν ἔστειλεν ἐδῶ μίαν τυπογραφίαν ἀξιόλογην διὰ τὸ γένος, καὶ ἱατρικά, καὶ ὄργανα χειρουργικά, τὰ ὅποια ἐστάλθηκαν αὐτοῦ, καὶ ἄλλα πολλὰ προσμένονται δι' αὐτοῦ. Ὅλη ἡ Εὐρώπη τὰ μάτια της τὰ ἔχει εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ξεχωριστὰ εἰς τὸ ὑποκείμενόν σας. Ὅθεν τὸ εἰς Ἡπειρον ἐμβασμά σας, ὅπου σᾶς καρτεροῦν ὅλοι, κατὰ τὰς εἰδήσεις ὅπου ἔχω, θὰ καταπλήξῃ τὸ πᾶν, καὶ τοὺς Ἑλληνας καὶ θὰ καταπλουτίσῃ καὶ δυναμώσῃ καὶ σεβαστοὺς θὰ τοὺς κάμῃ κοντὰ εἰς τὰ ἄλλα γένη.

Τὸν Νότην Μπότζαρην τέλος πάντων τὸν ἐξεκίνησα δι' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς θέλει σᾶς συντρέξει εἰς τοὺς σκοποὺς σας ὡς παλαιὸς καπετάνος, καὶ ἐπιχειρηματίας μὲ γνώσιν. Εἶναι ἀκόμη ὀλίγοι Σουλιώταις ἐδῶ, οἱ ὅποιοι τούταις ταῖς ἡμέραις κινοῦν δι' αὐτοῦ.

Ἐχω πολλὰ νὰ γράψω, ἀλλὰ χωρὶς γράμμα σας δὲν γράφω τίποτε.

1823
Νοεμβρίου 22
Κερκύρα

Τῆς Γενναιότητός σας ὁ ὅλως ὅλος
ἐξηρητημένος Ἀθανάσιος ὁ Ψαλιδας

Οἱ ἀπεσταλμένοι σας ἔχουν πέντε ἡμέραις, ὅπου ἐκίνησαν διὰ Λόνδραν μὲ τὸ Ἀγγλέζικο πακέτο.

3.

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟ— 16 ΔΕΚΕΜΒΡ. 1823.

[Γ. Α. Κ.— Ἀρχ. Μαυροκορδάτου. φάκ. 4, ἀρ. 769]

[Φ 1^α] Γενναιότατε!

Ὅτι ὁ Ἄγγλος Ἐπαρχὸς τῆς Ἰθάκης δὲν εἰδοποίησε τὸν ἐδῶ Μετλάνδην περὶ τῆς Ναυμαχίας τῆς κατὰ τὴν Ἰθάκην γενομένης, καὶ περὶ τοῦ καταπατήματος τῶν οὐδετέρων τόπων, ἀπὸ τοῦ περικλεισμένον προκήρυγμα δῆλον γίνεται, τὸ ὁποῖον οὐδὲ ἀρχὴν ἔχει, οὐδὲ τέλος, οὐδὲ κατάληψιν· ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ παραστήσῃ τακτικὰ τῶν βαρβάρων Τούρκων τὴν ἐφόρμησιν εἰς τὴν Ἰθάκην διὰ νὰ διαφεντευθοῦν, καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν ἀκρογιαλιὰν τῆς αὐτῆς ἐκτυποῦσαν τοὺς Γραικοὺς λεηλατοῦντας τὸ πλοῖον τους, τὸ ὁποῖον ἠνάγκασε τοὺς Γραικοὺς νὰ καταπατήσουν τὰ δίκαια τῆς οὐδετερότητος. Ἡ Γενναιότης σας ὅμως, στοχάζομαι, νὰ ἐγράψατε εἰς Λόνδραν, δὲν ἦταν ὅμως κακὸν νὰ ἐγράφετε καὶ ἐδῶ τὰ δέοντα πολιτικώτερα τοῦ πρέποντος, διὰ νὰ μὴν ἀκολουθήσῃ δυσαρέσκεια. Τὰ λόγια δὲν πειράζουν, καὶ τὰ γράμματα νὰ τὰ στείλετε ἀμέσως εἰς τὸν Μετλάνδ ἢ ἐδῶ ἂν εἶναι, ἢ εἰς τὴν Μάλταν ὅπου θὰ πηγαίῃ. Καὶ νὰ τοῦ ὑπόσχεσθε ποινὴν εἰς ἐκείνους τοὺς ναύτας ὅπου σὺθαδίσαν, καὶ ἄλλα παρόμοια. Ἐπειδὴ οἱ Ἄγγλοι εἶναι πολλὰ ὑπερήφανοι, καὶ τόσον ὅπου ὑπερέχουν ὅλους. Ἄλλ' αὐτὰ ἡ γενναιότης σας ἐνταυτῷ καὶ ταπεινότης σας τὰ διορθώνετε μὲ διάφορα μέσα καὶ τρόπου, καὶ παύει ἡ δυσαρέσκεια, καὶ ἱκανοποιεῖται τὸ κακὸν τῆς παραβάσεως.

Ἄλλ' ἡ εἰρήνη ὅπου ἔγινε μεταξὺ Περσίας καὶ Τουρκίας μὲ πειράζει πολὺ, καὶ διὰ τοῦτο ὅσον εἶναι χειμῶνας πρέπει νὰ ἐφεύρετε κάθε μέσον διὰ νὰ ἀνάψῃ ἡ φωτιὰ στὴν Γκεγκαριά, καὶ εἰς τὴν Σερβίαν, καὶ νὰ πλακωθῇ ἡ Ἡπειρος καὶ Θεσσαλία πρὶν τῆς ἀνοιξέως, ἕως οὗ βαστᾷ ὁ πανικὸς φόβος. Ἐπειδὴ ὡς τὴν ἀνοιξιν καὶ ὁ πανικὸς φόβος παύει, καὶ στρατεύματα ἀπὸ τὴν Ἀσίαν θὰ ἀπεράσουν, καὶ τοῦτα τῆς Εὐρώπης θὰ τὰ ἐνθαρρύνουν, καὶ πάλιν κατὰ τοῦ γένους θὰ ἐφορμήσουν. Λοιπὸν διὰ νὰ μὴ γένουν αὐτὰ, εἶναι ἀνάγκη νὰ σταλθοῦν εἰς τὸν δεσπότην τοῦ Μαυροβουνιοῦ γράμματα καὶ εἰς τὸν Πρενκλέσσην τῶν Μερεντίτιδων, καὶ εἰς τοὺς Ντουρσέδες στὸ Παρασιάμι, καὶ εἰς τοὺς Σέρβους εἰς τὸ Μπελιγράδι, καὶ εἰς τοὺς Ἐρτζεγοβινέζους τῆς Μπόσνας, καὶ καθέξῃς εἰς κάθε μέρος ὅπου εἶναι δυνατόν, μὲ κάθε μέσον, καὶ μὲ διάφορα εἶδη ὑποσχέσεων, καὶ διερεθισμῶν, καὶ τὰ μικρὰ πλοῖα νὰ ἐνοχλοῦν ἀκατάπαυστα ὅλα τὰ ἀνατολικά παράλια. Τότε ὁ ἐχθρὸς θὰ προσέξῃ εἰς πολλὰ μέρη, καὶ ὁ πανικὸς φόβος τοῦ δὲν παύει. Ἀκόμῃ καὶ τοὺς Ἀγάδες τῆς Τζαμουριάς νὰ ἐρεθίσετε εἰς ἀποστασίαν κατὰ τοῦ Σουλτάνου, γράφοντες καὶ βεβαιώνοντες αὐτοὺς, ὅτι ὁ Σουλτάνος τοὺς ἔχει ἐχθροὺς, καὶ τότε αὐτοὶ ἐνώνουνται καὶ κτυποῦν· καὶ περὶ τούτου ἐπληροφορήθηκα[ν], ἤθελαν ὅμως βεβαίωσιν ὅτι δὲν πειράζονται οὔτε εἰς τὴν[Φ 1^β] θρησκείαν τους, οὔτε εἰς τὸ ἔχειν τους.

Τοῦτα ὅλα ἕως τὸν φευρουάριον εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐνεργηθοῦν καὶ μὲ γράμματα, καὶ μὲ διάφορα ταξίματα, καὶ μὲ ποικίλαις ἐνέργειαις. Πρὸ πάντων εἶναι ἀνάγκη νὰ παρθῇ ἡ Πάτρα, Πρέβεζα καὶ Εὐρίπος. Διὰ νὰ μὴν ἔχουν οἱ ἐχθροὶ καταφύγιον, καὶ ἔτιζι πλέον δὲν ἐφορμοῦν. Τρόποι πολλοὶ εἶναι νὰ ἐνεργηθοῦν αὐτά, καὶ ἄνθρωποι διάφοροι εἰς τὸ γένος διὰ νὰ σταλθοῦν, καὶ μάλιστα βούλγαροι. Ἐπειδὴ φοβοῦμαι, ἂν ὁ Μάϊος φθάσῃ, καὶ τὰ πράγματα τὰ εὖρη εἰς τὴν κατάστασιν ὅπου εἶναι τώρα, οἱ ἐχθροὶ θὰ ἔλθουν περισσότεροι, καὶ κακὸν ἡμποροῦν νὰ προξενήσουν μεγαλύτερον, καὶ μάλιστα ἐὰν τελειώσῃ καὶ ἡ εἰρήνη τῆς Ῥουσσίας, ὅπου πραγματεύεται, τότε ὁ ἐχθρὸς θὰ πέσῃ κατακέφαλα ἐπάνω εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἄν ὅμως ἰδῇ εἰς κίνησιν τοὺς Μαυροβουνιώταις, τοὺς Μερεντίτιδες, τοὺς Τζάμιδες, τοὺς Χειμσρβραίους, τοὺς Ἡπειρώτας, τοὺς Σέρβους, τὴν Θεσσαλίαν καὶ κάτω Μακεδονίαν, τότε ὅλη του ἡ ἐκστρατεία νεκρώνεται, καὶ μάλιστα τοὺς Ντουρσιδες, καὶ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας λεηλατούμενα. Τὰ βάρβαρα γένη εἶναι εὐερέθιστα, καὶ μάλιστα τὴν σήμερον, ὅπου ἡ Ἑλλὰς ἐχάλασε τοῦ ἐχθροῦ τρεῖς ἐκστρατείας καὶ τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης. Ἡ Ἀρβανητιά εἶναι εὐχείρωτη καὶ ὡς πλουσία καὶ ὡς δειλὴ καὶ ὡς καταχαλασμένη καὶ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς πολέμους καὶ εἰς ταῖς φατρίαις. Ὁ Μπέης τῆς Αὐλώνας εὐκολὰ ἀποστατεῖ καὶ ἐνοῦται, ἂν τὸν ζυγώσουν καράβια τοῦ γένους, καὶ τεχνικὰ τὸν ὀμιλήσουν· ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Ὁμέρ πασσᾶ. Ἀλλὰ καὶ ὁ βάρβαρος Ὁμέρ πασσᾶς, ὅπου κάθεται στὴν Πρέβεζαν χωρὶς στράτευμα καὶ ζωοτροφίαν καὶ ἐπαπειλεῖται ἀπὸ τὸν Σουλτάνον, παραδίδει εὐκολὰ καὶ Πρέβεζαν καὶ Ἄρταν καὶ Ἰωάννινα, δταν τὸν ζυγώσῃ στόλος Ἑλληνικὸς καὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ πελάγου μὲ ὑπόσχεσιν νὰ τοῦ ἀφήρουν τὸ Μπεράτι καὶ τὴν Τοτζκαριὰν καὶ Σκραπάρι, καὶ Λιαπουριὰν. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὀδύνατος φυσικά, μὲ τὸ νὰ μὴν τὸν ἔχουν εἰς ὑπόληψιν οἱ Ἀρβανίταις.

Τι δὲν κατορθώνετε, ἂν ἀποφασίσετε νὰ ἐνεργήσετε. Τὰ στρατεύματα προχωροῦντα εἰς Ἡπειρον καὶ Θεσσαλίαν γίνονται πολλαπλάσια, καὶ ἡ κάσσα τοῦ γένους ὑπερπληροῦται.

Ἡ Ἀγγλία καὶ Γαλλία πῶς εἶναι, οἷς εἶναι γνωστὴ· καθὼς καὶ ἡ ἀχρεῖα Ἀουστρία, Πρωσσία καὶ Ῥουσσία.

Ἄλλο δὲν ἐμποδίζει, στοχάζεσθε, ἀλλὰ τὰ χρήματα· καὶ αὐτὰ ὅμως πρόκεινται εἰς τὰς ῥηθείσας Ἐπαρχίας παμπληθῇ. Ἡ Ἡπειρος [Φ 2^α] καὶ ἡ Θεσσαλία οὐδὲ κάστρα ἔχει, οὐδὲ Τούρκους, οὐδὲ ἡ κάτω Μακεδονία καὶ οἱ τρεῖς τοῖτοι τόποι καρτεροῦν τὰς δυνάμεις σας διὰ νὰ ἐνωθοῦν μὲ αὐταῖς, καὶ μόνον μαρούτην ζητοῦν. Τι λοιπόν ; Δὲν ἤξεύρω.

Παρακαλῶ νὰ μὲ ἀξιώσετε καὶ προσταγὰν σας καὶ ἀποκρίσεώς σας διὰ ἡσυχίαν μου.

1823 δεκεμβρ. 16

Κερκύρα

Τῆς Γενναιότητός σας
ὅλος ὅλος ὁμέτερος
ὁ Ψαλίδας

Ὅταν ἡ Ἑλλὰς πλακώσῃ Ἡπειρον καὶ Θεσσαλίαν, ἀλλέως ὀμιλεῖ μὲ Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν, καὶ ἀλλέως πολεμεῖ μὲ τὸν ἐχθρόν της.

4 — 5.

ΔΥΟ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟ
ΓΙΑ ΞΕΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ — 4 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1824.

[Γ. Α. Κ.— Ἀρχ. Μαυροκ., φάκ. 5, ἀρ. 884]

Γενναϊότατε Ἀνερ !

Τὸ Ἀγγλικὸν πλοῖον μὲ τὰ ἐφόδια διὰ τὴν Ἑλλάδα τὰ πολεμικά, ὁποῦ τούταις ταῖς ἡμέραις κατέφθασεν ἐδῶ, καὶ αὖριον μισεύει δι' αὐτοῦ, ἔχει καὶ τὸν ἐπιφέροντα τὴν παροῦσάν μου Ἀγγλὸν φιλέλληνα κύριον Ἐδουάρδον Φούοκ, τὸν ὁποῖον φίλος μου μοῦ τὸν συσταίνει, καὶ ἐγὼ τὸν συσταίνω εἰς τὴν εὐνοίαν σας καὶ γενναιότητά σας, ὡς πρόθυμον νὰ δουλεύσῃ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Γένους μας. Πιστεύω, διτι ὀλίγαις ὥραις θὰ βαστάξουν οἱ ἐχθροὶ εἰς τὰ κάστρα, ἂν ὁ Ἀγγλὸς, ὁποῦ ἔρχεται μὲ ταῖς ῥακέταις τοὺς κτυπήσῃ. Ἐπειδὴ αὐταῖς εἶναι τόσον δυναταῖς καὶ τρομεραῖς, ὁποῦ δὲν λέγονται. Ἡ πείρα θὰ σᾶς βεβαιώσῃ, καθὼς μὲ ἐβεβαίωσε καὶ ἐμένα τὸν καιρὸν τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, ὁποῦ εἶχε λάβῃ μερικάς χάρισμα ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς.

Ἡ περὶ ποίησις εἰς τοὺς ξένους θέλει ἀποστερεώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀναντιρρήτως, καὶ τοὺς προστάτας αὐτῆς θέλει τοὺς ἀπαθανάτισει.

Τῆς Γενναιότητός σας ὅλος ὁλῶς
ὁμέτερος

1824 Ἰανουαρίου 4
Κερκύρα.

Ἀθανάσιος ὁ Ψαλίδας

*

[Γ.Α.Κ.—Ἀρχ. Μαυροκ., φάκ. 5, ἀρ. 883]

Γενναϊότατε Ἀνερ !

Καὶ οἱ ἐπιφέροντες τὸ παρόν μου μὲ τὸ αὐτὸ πλοῖον κατέφθασαν ἀπὸ Λόνδραν, μὲ τὸ ὁποῖον ἤλθαν κατ' αὐτάς τὰς ἡμέρας τὰ πολεμικά ἐφόδια, ὁ ἓνας Σβεκὸς Ἀδόλφος Σάσης, καὶ ὁ ἄλλος Γερμανὸς Ἀδόλφος Λιουπτό, οἱ ὁποῖοι ἦσαν καὶ πέρυσιν εἰς τὴν δούλευσιν τοῦ Γένους μας, καὶ τῶρα πάλιν ἐπιστρέφουν ἐπιθυμοῦντες νὰ δουλεύσουν, καὶ δὲν ἀμφιβάλλω, διτι σᾶς εἶναι γνωστοί, καὶ παρακαλοῦν διὰ μέσου μου νὰ τοὺς διορίσετε δεχόμενοι αὐτοὺς εἰς τὴν δούλευσιν, καὶ θέλουν δείξει ὅλην τους καὶ τὴν ἐμπειρίαν, καὶ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν Ἀφοβίαν, καὶ τὴν προθυμίαν, καὶ θέλετε ὑποχρεώσῃ καὶ τὴν δοῦλόν

1824 Ἰανουαρίου 4:
Κορκύρα.

Σας Ψαλίδαν

Πότε νὰ ἀκούσω τὴν ἄλωσιν Πάτρας καὶ Ναυπάκτου, καὶ στρατόπεδον Ἑλληνικὸν εἰς Ἄρταν; καὶ Λάρισσαν;

Ὁ Λουκάς τάχα τί κάνει; δὲν μοῦ ἔγραψε πολὴν καιρὸν.

Παρακαλῶ νὰ μὲ ἀξιώσετε ἀποκρίσεώς σας διὰ ἀνάπαυσίν μου.

Τὸν Νάστον τοῦ Μπότζαρη τὸν ξεκινῶ ὀγλίγωρα. Αὐτὸς λέγεται Νάστος Νταγκλῆς, καὶ ἔχει τὰ ἀδελφία του αὐτοῦ μὲ τὸν Κώστα Μπότζαρη.

6.

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟ—18 ΙΑΝ. & 4 ΦΕΒΡ. 1824.

[Γ.Α.Κ.—'Αρχ. Μαυροκ. φάκ. 5, αρ. 928.—Τὸ γράμμα αὐτὸ ἔχει δημοσιευθῇ ἀπὸ τὸ Γ. Βλαχογιάννη στὴν ἐφημ. «Πρωΐα» 22 Νοεμ. 1931. Ξαναδημοσιεύεται ἐδῶ πιστὰ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο].

[φ 1^α] Ἐκλαμπρότατε!

Τὰ τριετῆ βάσανα, ὅπου ὑποφέρετε διὰ τὴν ἀνθρώπων τοῦ Γένους μας, σὰς ἀπέδειξαν γενναιότατον πατριώτην καὶ δημοκράτην ἄριστον—διότι οἱ δημοκρατικοὶ ἄνδρες, στοχάζομαι, πρέπει νὰ εἶναι καὶ γενναῖοι καὶ ὑπομονητικοί, διὰ νὰ κατορθώσουν ἔργα πελώρια, ὅτι λογῆς ἐλπίζονται ἀπὸ τοὺς γνησίους Ἕλληνας καὶ ἀληθινούς ἀνθρώπους—καὶ τοῦτο δὲν τὸ λέγω ἐγὼ μόνον διὰ τὸ ὑποκείμενόν σας, ἀλλὰ τὸ κηρύττουν ὅλοι οἱ ἀληθινοὶ Ἕλληνες καὶ οἱ ξένοι εὐγενεῖς, ὅπου ἦλθαν ἀπὸ αὐτοῦ, τὸ βεβαιώνουν καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα.

Γνωρίζοντάς σας λοιπὸν τέτοιον, σὰς παρακαλῶ νὰ μὴ βαρεθῇτε ἀπὸ τὰ συχνὰ γράμματά μου, καὶ ἂς μὴ λαμβάνω καὶ ἀπόκρισιν σας διὰ ταῖς πολλαῖς φροντίδες σας.

Κατὰ τὸ παρὸν ὅμως σὰς βαραίνω μὲ τὴν παρουσάν μου, ἡ ὁποία θὰ σὰς ἐγχειρισθῇ ἀπὸ τὸν Καπετάν Πήλιον Βουνιώτην, ἀπὸ τὴν γενεάν τῶν Κοκάτων, ὅπου σὰς τὸν στέλνω καὶ σὰς τὸν συσταίνω μὲ καμπόσα παλ[λ]ηκάρια του καὶ μὲ τὸν γαμβρόν του, χωρὶς ὅμως ἄρματα· διατὶ ὅμως χωρὶς ἄρματα, ὁ ἴδιος θέλει σὰς εἰπῇ.

Εἶχα ἕξ μῆνας ὅπου ὠργάνιζα αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν καὶ τέλος πάντων τὴν κατὰ ἡμέρα καὶ μὲ τὰ πιτωχικά μου ἔξοδα σὰς τὸν ἔστειλα, διὰ νὰ τὸν μεταχειρισθῇτε καὶ αὐτοῦ μὲ τοὺς ἀνθρώπους του, δίνοντάς τους ἄρματα δανεικά, ὅσο νὰ λάβουν τὰ ἐδικά τους. Καὶ εἰς τὰ καράβια νὰ τοὺς βάλετε, ὅταν ἀποφασίσετε τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἡπείρου, διὰ νὰ σὰς πσαδῶσουν τὰ δύο κάστρα τοῦ τόπου τους, ὅπου τὰ φυλάττουν οἱ ἐδικοὶ τους, τὸ Παλέρμο τῆς Χειμάρρας καὶ τὴν Αὐλῶνα, διὰ νὰ τὰ ἔχετε ὀρμητήρια κατὰ τῆς Χαονίας, καὶ μαζί μὲ τὰ κάστρα ἀποκτᾷ τὸ Γένος καὶ 2000 ντουφέκια καλὰ Παλασοδρυμαδιωτοβουνοχειμαρριώτικα, καὶ τόπον*, ὅπου νὰ τρέμῃ ἡ Χαονία καὶ Μολοσσία. Καὶ ἔτζι ἡ δύναμις τῆς Ἑλλάδος διὰ στεριάς νὰ προχωρῇ ἄφοβα. Ἐπειδὴ τοῦτοι εἶναι ἀπὸ ταῖς πρώταις [φ 1^β] φαμιλιαῖς ταῖς ἐκεῖ, καὶ εἶναι καὶ κουβεντιασμένοι δι' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. Περὶ τούτου ἔχει κᾶποιαν ἰδέαν καὶ ὁ Καπετάν Νότης, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχα ὁμιλήσει, ὅταν ἦταν ἐδῶ. Ἀκόμη δι' αὐτοῦ ἡμπορεῖτε νὰ στείλετε καὶ γράμματα εἰς τὸν Πρένκαν τῶν Μερεντίτιδων, ὁ ὁποῖος τώρα ἐγύρισε. Ζητεῖτε ἀπὸ τὸν Πήλιον καὶ τὰ γράμματα ὅπου ἔλαβε σήμερα ἀπὸ τὴν πατρίδα του, νὰ διαβάσετε νὰ πληροφορηθῇτε.

Ἐκλαμπρότατε!

Τώρα οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀνάγκη νὰ φιλοτιμηθοῦν νὰ κάμουν μεγάλη πράγματα καὶ ἄξια καὶ τῆς δόξας των καὶ τοῦ ἐπιχειρήματός των καὶ

(*) Στὴ δημοσίευσιν τοῦ Βλαχογιάννη : τόσον.

τοῦ μεγάλου Βρεττανικοῦ Γένους, ὁποῦ ἔλαβε καὶ ὑπόληψιν μεγάλην δι' αὐτοὺς καὶ σπλάγχνα. Καὶ οἱ ἑδουο-τρεῖς «ῥεῖτωσαν κατ' οὖρον», ὁποῦ φροντίζουν «μάμου καὶ νάνι» ὡς κτηνώδεις, ποταποί, χωριάταις, κουτοὶ καὶ ἀνάξιοι τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος—καὶ ὅχι τύραννοι, ὁποῦ μερικοὶ τοὺς νομίζουν καὶ μαγαρίζουν τὸν τύραννον μὲ τέτοια οὐτιδανὰ καὶ χαμερπη ἀνδράποδα.

Δὲν ἀκοῦν οἱ ἀναίσθητοι τὴν δόξαν τοῦ Μάρκου Μπότζαρη τοῦ ἥρωος, ὁποῦ ὅχι μόνον ἔγινε ξαῖκουστός εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ καὶ ὅλαις οἱ ἀρχόντισσais τῆς Ἀγγλίας καὶ Φράνσας τὸν φοροῦν κρεμασμένον μὲ χρυσὸν ἄλυσον στὰ στήθια τοὺς ὡς ἐγκόλπιον, πρᾶγμα ὁποῦ κἀνέννας στρατηγὸς ἀκόμη δὲν τὸ ἀξιώθηκε, καὶ οἱ σοφοὶ Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ ῥαψφδοῦν; Ἀμποτε ἢ θεία δίκη νὰ ἀστραποκάψῃ μὲν τοὺς κακόφρονas καὶ ἐχθροὺς τῆς εὐτυχίας καὶ δόξης τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ φωτίσῃ τοὺς Ἡρώας, καὶ πολιτικοὺς καὶ πολεμικοὺς, νὰ ἐμποδίσουν τοὺς κακεν-τρεχεῖς καὶ οἰηματίας.

Ὁ Σκόδρας, ἐπιστρέφωντας ἄτιμα εἰς τὴν πατρίδα του, ἄρχισε πόλεμον ἐναντίον εἰς δὺω παλαιούς ἐχθρούς του Μπέιδες, καὶ οἱ Μαυροβουνιώταις ἐταράχθησαν ἐναντίον του καὶ ὁ Σουλτάνος τὸν ἀφώρισεν ὡς λειποτάκτην. Ἡ κάτω ὅμως Μακεδονία καὶ ἡ Ἡπειρος, μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Σκόδρα, ὑπέπεσεν εἰς μέγαν πανικὸν φόβον· ἐπειδὴ ἡ ἐλπίδα τοὺς ἦταν εἰς τὸν Σκόδραν. Ἡ κυρίως ὅμως Ἀρβανητιά εὐρίσκεται εἰς διχόνοιαις καὶ ἀπομῶρια* ἀπερίγραπτη, κατὰ τὸ φυσικὸ τοὺς, ὁποῦ δὲν προβλέπουν. [φ 2^α] Σᾶς παρακαλῶ δὺω πράγματα ἀκόμη :

Καὶ πρῶτον εἶναι νὰ προστάξῃτε κἀνέναν αὐτοῦ εἰδήμονα νὰ παραφράσῃ τὸ βιβλίον τοῦ Πλακιέρη, ὁποῦ σᾶς ἤλθε μὲ τὰ ἐφόδια τῆς Ἀγγλίας, εἰς τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν· ἐπειδὴ εἶναι εἰς κορακιστικὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας τὸ ὕφος ἀναγουλιάζει τινὰς ἀκούωντάς το.

Καὶ δεύτερον, νὰ προστάξετε καὶ τὸν ἐκδότην τῶν «Χρονικῶν» μας νὰ μεταχειρισθῇ τὸ ὕφος τοῦ Γένους καὶ ὅχι τοῦ Κοραῆ· ἐπειδὴ ἀνέγνωσα τὸ πρῶτον φύλλον καὶ εἶναι ἀχρεῖον. Ὁ κόσμος θέλει τὸ κοινὸν ὕφος τοῦ Ρήγα, τοῦ Χρηστόπουλου καὶ ἄλλων παρομοίων καὶ ὅχι τὸ μισοσόλοι-κον, τὸ ἀνόητον καὶ τραγελαφικόν. Καὶ τοῦτο μοῦ τὸ παράγγειλε νὰ σᾶς τὸ γράψω καὶ ὁ κοινὸς φίλος μας Τρικούπης, ὁποῦ εἶναι εἰς τὸν Κόμητα Γκιλφόρδ καὶ τρώγεται ἐδῶ ἀκατάπαυστα μὲ μερικοὺς ψωρολογιώτατους. Αὐτὸς μοῦ εἶπεν, ὅτι ἔχετε ὁμιλήσει δι' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. Τὸ ὕφος τὸ ἐθνικὸν μαγεύει τὰ ἀφτιά τοῦ Γένους, διότι τὸ καταλαμβάνει.

Ὁ υἱός μου σᾶς ἔφερε γράμματα καὶ ἐδικὰ μου καὶ τοῦ Γκιλφόρδ καὶ ἀπόκρισίν σας δὲν ἔλαβα· οὐδὲ ἀπὸ αὐτόν, οὐδὲ ἀπὸ τὸν ἱατρόν. Τάχα τί κάνουν; Ἀπορῶ.

Σᾶς παρακαλῶ ἀκόμη νὰ παρηγορήσετε ὡς φιλόστοργος πατὴρ τὸν Στέφανον Βηλαρᾶν, ὁποῦ ἐστερήθηκε τὸν πατέρα του τὸν ἱατρόν,

(*) Στὴ δημοσίευσιν τοῦ Βλαχογιάννη : κακομοιριά.

άνδρα άξιότατον, όπου τόν θρηνεί δλη ή "Ηπειρος. "Εχει 15 ήμέραις, όπου απέθανε, και άφηκε την φαμιλιάν του πτωχότατην. Τοῦ νέου δέν τοῦ έγραψα, μη βαρυλυπηθῇ. "Η "Εκλαμπρότης σας όμως, ανάμεσα εις ταίς πολλαίς έθνικαίς φροντίδες, αν τό εὔρετε εύλογον, τόν λέγετε και τόν παρηγορήτε. Είμαι νέος καλός, και αυτός και ό Δημήτρης, και ήμποροῦν νά σᾶς δουλεύσουν και πιστά και πρόθυμα, και δι' αυτούς σᾶς γίνομαι και έγγυητής.

Μη βαρεθῇτε, παρακαλῶ, νά μοῦ γράψετε δύο στίχους άποκριτικούς εις άνάπαυσίν μου, προστάζοντάς με και εις ό,τι με κρίνετε ίκανόν.

1824 'Ιανουαρίον 18
Κερκύρα.

Γρη. 'Εκλαμπρότης σας δοῦλος ταπεινός
και πατριώτης θερμός
ό Ψαλίδας 'Αθανάσιος

[*Προσθήκη στο περιθώριο*] : Μοῦ κακοφάνηκεν όπου απέθανεν ό Μαιτλάνδης ταίς 17 'Ιανουαρίου κατά τό νέον, και δέν είδε την άπολογίαν σας. 'Ο Γκενεράλ "Αδαμ όμως έδῶ είπε, καλὰ άπολογοῦνται οί Γραικοί.

[*φ 2^β*] 1824 Φεβρουαρίου 4.—'Η παροῦσα έμεινεν έως σήμερον' έπειδή ό Καπετάν Πήλιος και Νάστος Νταγκλῆς έμποδίσθηκαν, και κρίμα εις τά 6 τάληρα τά φτωχικά μου, όπου έκαμα έξοδα δι' αυτούς' με δεύτερον όμως ίσως έλθουν. "Ομως χρειάζονται τάληρα και έγώ δέν έχω.

Σᾶς περικλείω και την γραφήν όπου έλαβα από Λόνδραν, διά νά ίδῇτε πόσα ώμίλησα και πόσα έγραψα εκεί και οίαν έέργειαν έκαμα.

Αυτήν μοῦ την έφερεν ό Ζερβός ό βιτζικόνσουλας "Αγγλος, όπου προχθές ήλθε και μοῦ είπεν ότι ή καταγραφή της καταστάσεως της 'Ελλάδος, όπου έστειλα, έζωντάνευσε την 'Εταιρείαν και ένήργησε νά γένη και άλλη. Εις την Λόνδραν με γνωρίζουν οί φιλέλληνες όλοι και καλήτερα από τους "Ελληνας

Οί έδῶ φαγάδες* έλαβαν τά «Χρονικά» και έγώ ὄχι ; 'Απόκρισίν σας δέν έλαβα από τόν παρελθόντα 'Ιούνιον' οὔδὲ από Λουκᾶν, διατί ; 'Εγώ δέν σᾶς έφταιξα.

Τὰ «Χρονικά» νά γένουν άπλοελληνικά και γαλλικά και ὄχι μιξοσόλεια και Ιταλικά. Τὰ άπλοελληνικά φωτίζουν ὄλο τό Γένος μας και τά γαλλικά τό δοξάζουν' έπειδή τά άναγινώσκουν και Γάλλοι, και "Αγγλοι, και Γερμανοί. Στοχασθῇτέ το και διορθώσατέ το, αν τό έγκρίνετε, και τό ένα και τό άλλο.

ό ίδιος Ψαλίδας

[*φ 2^β προσθήκη στο περιθώριο*] : 'Ο 'Ιμέρ πασσᾶς κλονίζεται' έπειδή έκραξεν εις "Αρταν τούς καλήτερους 'Ιωαννίταις Τούρκους και 'Ρωμάιους, διά νά γράψουν ἄρτζμαζάνια υπέρ αυτοῦ και κατά τοῦ Σηληχτάρη Πόδας, όπου υπερχαχᾶ νά γένη Πασσᾶς 'Ιωαννίνων.

Τί εύκαιρία της 'Ελλάδος νά κάμη έκστρατείαν και κατά τῶν δύο, τώρα όπου είναι άδύνατοι και μαχόμενοι ! . .

(*) Στή δημοσίευση τοῦ Βλαχογιάνη : φαγάδες.—'Ο Γ. Βαλέτας (Τό προδ. Είκοσιένα, Αθ. 1946 σ. 112) διορθώνει : φυγάδες.—Στό χγρ διαβάξω καθαρά : φαγάδες

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ Ν. ΜΑΝΙΑΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΨΑΛΙΔΑ — 13 ΔΕΚΕΜΒΡ. 1823.

Τὸ παραπάνω γράμμα τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸ Μαυροκορδάτο στὰ ὑστερογραφεῖα τοῦ τῆς 4 Φεβρ. 1824 ἀναφέρει: «Σὰς περιελείω καὶ τὴν γραφὴν ὅπου ἔλαβα ἀπὸ Λόνδρον κτλ...». Αὐτὴ ἡ «γραφὴ ἀπὸ Λόνδρον» ἦταν ἓνα γράμμα ἀπὸ τὸν παλιὸ μαθητὴ τοῦ Νικ. Μανιάκη. Τὸ θρίσκουμε στὸ ἴδιο ἄρχειο, ταξινομημένο χρονολογικὰ πολὺ πρὸ πάνων (φάκ. 4. ἀρ. 763). Εἶναι ἓνα τετρασέλιδο μὲ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴ στὴν τελευταία ὄψη: «Τῷ Σοφολογιώτῳ Κυρίῳ Ἀθανασίῳ Παλίδῳ—Κορφούς». Στὴν ἐπάνω δεξιὰ ἄκρῃ μὲ διαφορετικὴ γραφὴ (τοῦ Μαυροκορδάτου ἀσφαλῶς) ἡ σημείωσις: «Ἐγκλειστον εἰς τὸ γράμμα τοῦ Ψαλίδα». Τὸ παραθέτω ὁλόκληρον:

13 Δεκεμβρίου 1823 E. N. London
104 St Martin's Lane

[φ 1^α] Σοφολογιώτατε,

Διὰ τοῦ κυρίου Ζερβοῦ ἔλαβον τὰ πρὸς ἐμὲ γράμματά σου, διὰ τῶν ὁποίων μοι ἐσύσταινες τὸν ἄνωθεν ἄνδρα. Ἐγὼ καὶ διὰ τὴν μὲ αὐτὸν προτέραν φιλίαν μου ὅσον καὶ διὰ τὰ συστατικά σου, δὲν ἔλλειψα νὰ ἐνεργήσω πᾶν ὅ,τι ἐδυνήθην [ἵνα] τοῦ γένω ὠφέλιμος, κακῇ τύχῃ ὅμως τὰ πράγματά του δὲν ἔλαβον τὸ ποθοῦμενον τέλος, καὶ μὲ λυπεῖ ὅτι ἀναχωρεῖ ἐδῶθεν ἄπρακτος. Παρὰ τοῦ αὐτοῦ κυρίου Ζερβοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου σοὶ ἔρχεται καὶ ἡ παρούσα, θέλει μάθης τὰ περὶ ἐμοῦ.

Σοὶ φανερώνω πρὸς τούτοις ὅτι ἔλαβον καὶ τὸ γράμμα σου, σημειωμένον 13/26 Σεπτεμβρίου παρελθόντος, καὶ εὐφράνθην ἰδὼν τὸ μέγα τῶν ὁμογενῶν ὑπὲρ ἑλευθερίας φρόνημα, καθὼς καὶ τὰ ἀληθῶς ἡρωϊκὰ κατορθώματά των καὶ θριάμβους. Αὐτὴν τὴν γραφὴν ἀμέσως μετέφρασα εἰς τὸ Ἀγγλικόν, καὶ ἐτυπώθη ἀνωνύμως εἰς τὰς ἐφημερίδας, ὡς ὁ κύριος Ζερβὸς θέλει σὰς τὸ εἶπῃ, καί, ὡς μανθάνω, ἔκαμε μεγίστην ἐντύπωσιν εἰς ὅλον τὸ γένος [Φ 1^β] τῶν Βρεττανῶν.

Τὸ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων αἶσθημα ἐδῶ αὐξάνει καθ' ἑκάστην, εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς Ἐπαρχίας τοῦ κραταιοῦ καὶ πλουσιωτάτου τούτου γένους, συσταίνουσιν Ἐπιτροπείας, ἵνα συνάξουσιν ἐξ ὑπογραφῶν χρήματα πρὸς βοήθειαν τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος πολεμούντων Ἑλλήνων ἢ συμπάθεια διὰ τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἔστι μεγάλη, καὶ οὐ μόνον ἄνδρες ἀλλὰ καὶ γυναῖκες θαυμάζουσι τὰς ἀνδραγαθίας τῶν ὁμογενῶν. Ἐλπίζεται ὅτι εἰς ὀλίγον θέλει ἀκούσωμεν κάτι μέγα πρᾶγμα ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ γένους μας. Αἱ ἐφημερίδες καὶ τὰ περιοδικὰ συγγράμματα ὅλων τῶν μερῶν δὲν παύουσι νὰ ἐπαινῶσι τὴν ἀλήκην καὶ φιλόπατρι τῶν Ἑλλήνων, τοσοῦτον ὥστε καὶ Ἱστορίαι περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολέμου ἐγγράφθησαν.

Ἦκουσες ἴσως ἕως τώρα ὅτι ἡ ἐδῶ τῶν Φιλελλήνων Ἐπιτροπεία ἔστειλεν ἐξ ὑπογραφῶν διαφόρους πολεμικὰς προπαρασκευάς, μίαν τυπογραφίαν, μίαν λιθογραφίαν, καὶ τεχνίτας ἵνα χύνωσι κανόνια, κατασκευάζωσι ὀσκέταις, κτλ., καθὼς καὶ κανονιέρους ἵνα ὀργανίσωσιν Ἑλλήνας στρατιώτας τακτικούς εἰς τοῦτο τὸ εἶδος τῆς στρατιωτικῆς.

Ἐμάθαμεν μὲ μεγίστην χαρὰν μας διὰ τῶν δημοσίων ἐφημερίδων καὶ τὴν παράδοσιν τῆς Ἀκροκορίνθου· τοῦτο ἔστι νίκη ἀξιώλογος διὰ τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα, καθὼς καὶ εἰς τὸ Καρπενήσι τῆς Αἰτωλίας νίκη τοῦ Ἡρωϊκῶς ἀποθανόντος Μάρκου Βότζαρη· ὁ κόσμος ὅλος ἐθαύμασε τὴν ἀνδρείαν του καὶ πατριωτισμὸν του, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν του σύνεσιν, διότι, ὡς ἀκούομεν, αὐτὸς μόνος τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν ἐνόησεν ὅτι ἡ διχόνοια ἔστι θανατηφόρος πολιτ[Φ 2^α]ικῇ ἀσθένειᾳ, καὶ ὅτι φθείρει ὥς ἡ φθίσις τὰ σώματα ὡς καὶ αὐτῶν τῶν κραταιοτάτων πολιτειῶν. Τὸ ὄνομά του ἔμεινεν ἀθάνατον, εἰς τοῦτον ἀπεδείχθη ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔχουσιν ἄνδρας ἀξίους τῶν λαμπρῶν προγόνων των. Πολλὰ ἐγγράφθησαν καὶ γράφονται πρὸς ἐπαινον τοῦ ἀξίου τούτου ἀνδρός· ἡμεῖς ἐδῶ ἠκούσαμεν μετὰ χαρᾶς, ὅτι τὸ γένος μελετᾷ νὰ τοῦ ἐγειρῶσιν ἀνδριάντας πρὸς ἀποθανατισμὸν τῆς μνήμης

του· τοῦτο οὐ μόνον προξενεῖ τιμὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ ἐνθαρρύνει καὶ τοὺς πολεμικοὺς, καθὼς καὶ τοὺς ἄλλους φιλοπάτριδας, ὅτι ἡ πατρίς γνωρίζει καὶ τιμᾷ τοὺς ἀξίους υἱοὺς της, οὐ μόνον ζῶντας, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον.

Ὁμόνοια, ἐνέργεια καὶ εὐστάθεια εἰσὶν ἀπολύτως ἀναγκαῖα διὰ τὴν στερέωσιν τῆς Αὐτονομίας καὶ Εὐδαιμονίας τῆς Ἑλλάδος· ἐὰν πάντες οἱ δυνατοὶ Ἕλληνες παραιτήσασιν τὰ ἴδια τῶν συμφέροντα καὶ ἔχουσι κατὰ νοῦν μόνον τὸ κοινὸν ἀγαθόν, ἡ ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος ἔστιν ἀναπόφευκτος, καὶ ἡ φθορὰ τοῦ Σουλτανικοῦ θρόνου δὲν εἶναι μακράν. Ἡξεύρετε ὅτι πᾶσα δεσποτικὴ Πολιτεία περικλείει εἰς τὴν ἰδίαν τὴν φύσιν θανατηφόρα ἐλαττώματα, πολὺ περισσότερον ἢ Πολιτεία τοῦ Μωάμεθ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν, οἱ ὑπὸ αὐτὴν ζῶντες νομίζονται ὡς νὰ μὴν ὑπῆρχον, καὶ μόνον μωρός τις βάρβαρος καὶ ἀσελγὲς τέρας καθήμενον ἐπὶ χρυσοῦ θρόνου νομίζεται ὡς Θεός. Βλέπετε ἄρα ὅτι αὐτὰ εἰσὶ θανάσιμα ἐλαττώματα, καὶ τώρα φαίνεται ὅτι ἔφθασαν εἰς τοιαύτην [φ 2^β] ἀκμὴν, ὥστε ἡ βαρύτης τῶν ὀλονόνα σύρει εἰς τὴν φθορὰν τὴν ὑπαρξίν τοῦ βαρβαρικοῦ τούτου γένους, ἕως ὅτου νὰ τὸ κατακρημνίσῃ διὰ μᾶς εἰς τὴν ἄβυσσον τῆς λήθης.

Οἱ φιλέλληνες ἐδῶ μελετῶσι νὰ στείλωσιν εἰς Ἑλλάδα καὶ ἐκπολιορκητικὰ ἐργαλεῖα. Ἐὰν οἱ Ἕλληνες ἐπεμπον ἐδῶ πρέσβεις ἵνα πραγματευθῶσι περὶ δανείου, ἥθελε πράξωσι καλῶς, διότι εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἥθελε εὐδοκιμήσωσι.

Ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς τοὺς φίλους υἱοὺς σου.

Ἀλησμόνησα νὰ σοὶ εἶπω ἂν ἦτον τρόπος νὰ μοὶ ἔστειλνες μερικὰ δοθέντα περὶ τοῦ μακαρίτου Βόζαρη, διότι ἥθελε ἐνασχοληθῶ νὰ γράψω τὸν βίον του, καὶ νὰ τυπωθῇ ἐδῶ.

Τί μελετᾷς νὰ κάμῃς μὲ τὴν Ἱστορίαν σου; Ἡρχισες νὰ τὴν τυπώῃς; Ἐὰν ἤξευρα τί θέλει εἶναι τὸ μέγεθός της, καὶ ὡς πόσον ἡ τιμὴ της, ἥθελε πασιῶ νὰ συνάξω ὑπογραφὰς διὰ τὴν δημοσίευσίν της.

Ἐρρωσο.

Ὁ πρόθυμος καὶ εὐκρινέστατος φίλος σου

Ν. Μανιάκης

Θέλει σοὶ στείλω τὸν Ἀτλαντα μὲ ἄλλην εὐκαιρίαν.

7.

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟ—16 ΦΕΒΡ. 1824.

[Γεν. Ἀρχ. Κράτους — Ἀρχ. Μαυροκορδάτου, φάκ. 5, ἀρ. 1022]

[φ 1^α] Ἐκλαμπρότατε!

Μὲ τὸν Νάστον Σουλιώτην, ὁποῦ προχθὲς ἐμίσεισε, σὰς ἔστειλα γράμματα ἀρκετά, ὁ ὁποῖος ἦλθε μὲ τρεῖς Σουλιώταις καὶ τρεῖς Χειμαρριώταις, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας εἶναι γαμβρὸς τοῦ Καπετὰν Πήλιου Βουινιώτη, ὁποῦ σὰς ἀνέφερα. Ὅθεν ἡμπορεῖτε αὐτὸν νὰ τὸν μεταχειρισθῇτε εἰς κάθε σκοπὸν διὰ τὴν Χειμάρραν, καὶ διὰ τὸν Πρενκλέσην.

Ὁ Σιληχτάρης Μπότης εἶναι εἰς ἐτοιμασίαν νὰ βαρέσῃ τοὺς Νταγκλίταις ἐχθροὺς του, βοηθουμένους ἀπὸ τὸν Ὁμέρ πασσάν, τῶν ὁποίων τὸν πρῶτον πρὸ καιροῦ ἐφόνευσεν Ντελεχάμπην [διεγράφη ἡ λ. ἐφόνευσεν] ὁ Σεληχτάρης. Ἐφόνευσεν καὶ τὸν Τάκο Μπότη ἐδικόν του. Ὅθεν εὐρίσκονται εἰς ἀλληλομαχίαν.

Ἐξω τῆς Ἀρτης ὁ Ὁμέρπασσας φκιάνει δῶα πύργους διὰ νὰ φυλάξῃ τὸ κάστρο. Τί ἀνοησία! οἱ πύργοι νὰ φυλάξουν τὸ κάστρον.

Εἶδησις βεβαία ἀπὸ Κωνσταντινούπολιν εἶναι ὅτι ὁ Ἑσροῦμ βαλε-
σης ἀποστάτησε, καὶ ὁ τύραννος Σουλτάνος ἔστειλε τρεῖς πασσάδες ἐναν-
τίον του. Τῶν Περσῶν ὁ πόλεμος ἄναψε πάλιν. Καὶ ἐναντίον τῆς Ἑλλά-
δος θέλει στείλῃ 40^{χιλιάδες} γενιτζάρους ὡς πιστούς, καὶ τοὺς Σκοδριάνους
καὶ Ἀρβανίταις τοὺς ἀφώρισεν ὡς κιταποσίζηδες.

Κατὰ τοῦ Ἀλγγεριοῦ ἡ Βρεττανία ἐκήρυξε πόλεμον καὶ ὁ Ναύαρ-
χός της ἐβύθισε καὶ τρία πολεμικά πλοῖα τῶν ἐχθρῶν. Σήμερον ἐδῶ ἡ διοί-
κησις εἰδοποίησε τὰ ἰωνικά πλοῖα νὰ ἀρματωθοῦν ἐναντίον τῶν
Ἀλγγερίνων.

Ὅλοι ἐδῶ λαμβάνουν γράμματά σας καὶ Χρονικά, καὶ ἐγὼ ὄχι·
διατί; Παρακαλῶ, λύσατέ μου τὴν ἀπορίαν, διὰ νὰ παύσω εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ
τὸ νὰ σᾶς ἐνοχλῶ.

Ὁ παρὼν, ἡγουν ὁ ἐπιφέρων τὸ παρὼν μου, εἶναι νέος Χίος καὶ
ἔρχεται ἀπὸ Βιένναν πυρπολούμενος ἀπὸ φιλογένειαν, καὶ παρακαλῶ νὰ
τὸν ἴδητε μὲ ἱλαρὸν βλέμμα ὡς πατὴρ τῆς Πατρίδος.

Τὸ κακὸ εἶναι ὅπου δὲν ἔχω οὐδὲ ἀπὸ τὸν ἱατρὸν μου γράμμα, καὶ
διατί, ἀπορῶ.

1824
Φεβρουαρίου 16
Κερκύρα

Τῆς ὑμετέρας ἐκλαμπρότητος
δοῦλος ταπεινός
ὁ πατριώτης Ψ α λ ί δ α ς

8.

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟ — 24 ΦΕΒΡ 1824.

[Γεν. Ἀρχ. Κράτους—Ἀρχ. Μαυροκορδάτου, φάκ. 5, ἀρ. 1055]

[φ 1^α] Ἐκλαμπρότατε!

Δὲν ἀμφιβállω, ὅτι καὶ τὸν ἐπιφέροντα τὴν παροῦσάν μου θέλει
τὸν κυττάξῃ μὲ ἱλαρὸν καὶ πατρικὸν βλέμμα.

Ἐγὼ σᾶς βαρένω· ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλον ὅπου γράμματα δὲν λαμβάνω,
σᾶς γράφω. Ὅλοι οἱ αὐτοῦ δὲν μοῦ γράφουν, οὐδὲ μισοσόλοικα Χρονικά
μοῦ ἔστειλαν. Τί νὰ κάμω, δὲν ἠξερῶ.

Ὁ Ὅμῆρ πασσᾶς στὰ Γιάννινα κράζει τοὺς ἀγάδες τῆς Ἀρβανητιᾶς
διὰ νὰ συνάξῃ πάλιν στράτευμά, καὶ διὰ ἄλλην δοκιμήν. Ἀλλ' οἱ Ἕλλη-
νες, οἱ ὀρμητικοὶ Ἕλληνες, τί ἀργοῦν; ὅταν ὅλοι οἱ Ἑπειῶται ἀδελ-
φοὶ τοὺς τοὺς καρτεροῦν;

Εἶναι χρεῖα νὰ σταλθοῦν γράμματα στὸν Πρένκα. Σᾶς ἔστειλα τρεῖς
Χειμαρριώταις νὰ τοὺς μεταχειρισθῇτε εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον· ἦλθαν μαζὺ μὲ
τὸν Νάστον Νταγκλῆ Σουλιώτην.

Ἐρχεται καὶ ὁ κοινός μας φίλος αὐτοῦ Τρικούπης. Θέλει σᾶς ὁμι-
λήσῃ διὰ τὰ Χρονικά.

1824 φεβρουαρ. 24
Κερκύρα

Τῆς Ἐκλαμπρότητός σας
ὁ πατριώτης Ψ α λ ί δ α ς

9.

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟ — 24 ΜΑΡΤΙΟΥ 1824.

[Γ. Α. Κ. — 'Αρχ. Μαυροκ., φάκ. 5, ἀρ. 1153]

[φ 1^α] 'Εκλαμπρότατε!

‘Ο ‘Αναγνώστης ὁ Μόστρας, περὶ τοῦ ὁποίου σᾶς ἔγραφα προτῆ-
τερα, κατέφυγεν αὐτοῦ, καὶ εἶναι εἰς τὸν ἱατρὸν γαμβρόν μου. “Οθεν
παρακαλῶ νὰ τὸν προστάξητε νὰ σᾶς μετρήσῃ τὰ 330 τάληρα, ὅπου
μοῦ χρεωστᾷ διὰ νὰ προφθασθῶ. ‘Επειδὴ μοῦ ἔκαμε μέγα κακόν, μὲ ἄφη-
σε χωρὶς ἄσπρα καὶ ἡ ἐκλαμπρότης σας ἔχετε τὸν τρόπον καὶ μοῦ τὰ
ἐμβάζετε ἐδῶ, καὶ δίδω ταῖς ὁμολογίαις του. Αὐτὸς ἐπῆρεν ἀπ’ ἐδῶ πολ-
λαῖς χιλιάδες καὶ ἔφυγε, καὶ πρέπει νὰ ἔχῃ μαζὺ του ἄρκετὰ ἄσπρα.
Εἶμαι εὐελπὶς εἰς τὴν ἀγαθότητά σας, ὅτι θέλετε μὲ χαροποιήσῃ δι’ αὐ-
τὴν τὴν ὑπόθεσιν.

Εἶδησες βέβαιαις.

‘Ο Πρόνιος ἀπὸ τὴν Παραμυθιὰν ἐκράχθη ἀπὸ τὸν ‘Ομέρ πασσᾶν,
καὶ δὲν ὑπήκουσε λέγοντας, ὅτι εἶναι καιρὸς κάθε ἓνας νὰ φυλάξῃ τὸ
σπῆτι του. Τὸ ἴδιον ἀπεκρίθησαν καὶ οἱ ἐπίλοιποι Τζάμηδες. “Οθεν
ὁ ‘Ομέρ πασσᾶς στέλνωντας τὸν ἀνεψιόν του εἰς “Αρταν μὲ 700, ἐμί-
σευσεν διὰ τὸ Μπεράτι, μήπως ἡμπορέσῃ ἐκεῖ νὰ ξεπλανήσῃ τοὺς λεγο-
μένους Λιάπιδες τοὺς ἀναξιωτάτους. Πρὶν ὅμως κινήσῃ, ἔγραψε διὰ τὴν
Κωνσταντινούπολιν, ὅτι εἶναι ἀνίκανος αὐτὸς νὰ πολεμήσῃ μὲ τὴν ‘Αγ-
γλίαν, ἡ ὁποία ἔστειλεν εἰς ‘Ελλάδα καὶ ἀνθρώπους, καὶ πολεμικὰ ἐφό-
δια, καὶ χαζνέδες πολλοὺς.

“Αχ! πόσοι θησαυροὶ φυλάγονται εἰς τὴν ‘Αρβανητιὰν, καὶ οἱ “Ελ-
ληνες ἀναβάλλουν τὸν καιρόν! Καὶ εἰς τί ἀνάξια χέρια εἶναι, καὶ κεφά-
λια ἀπερίσκεπτα καὶ ἀναίσθητα! Καὶ ἡμποροῦν οἱ ‘Αρβανίταις νὰ παρα-
βληθοῦν μὲ τοὺς “Ελληνας; ‘Αρβανίταις καὶ Τοῦρκοι ὀλετελῶς ἀναίσθη-
τοι, συγκρίνονται μὲ τοὺς πνευματώδεις, προκομμένους καὶ ἀνδρείους
“Ελληνας; “Εχει ὁ ‘Ομέρ πασσᾶς, ἢ ἄλλος πασσᾶς κεφάλι νὰ ὀδηγήσῃ
στρατόν, νὰ κυβερνήσῃ λαόν, νὰ ἐνεργήσῃ στρατηγήματα; Πρέπει νὰ
ἐντρέπωνται οἱ “Ελληνες νὰ λέγουν ὅτι ἐνίκησαν τέτοια ἀνθρωπόμορφα
ζῶα, τὰ ὁποῖα ἐκόντεψε νὰ ἀποκαταστήσουν καὶ τοὺς “Ελληνας
ἴμοιους τοὺς. Προσκυνῶ.

1824 Μαρτίου 24

Κορφοῦς.

Τῆς ‘Εκλαμπρότητός σας δοῦλος ταπεινὸς
ὁ πατριώτης Ψ α λ ῖ δ α ς

10.

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟ — 29 ΙΑΝΟΥΑΡ. 1825.

[Γ. Α. Κ. — 'Αρχ. Μαυροκ., φάκ. 10, ἀρ. 2628]

[φ 1^α] 'Εκλαμπρότατε!

‘Ο προσκομίσων τὸ παρόν μου τῆς ἐκλαμπρότητός σας εἶναι συμ-
πατριώτης μου ἄνδρας, ὅπου ἐδούλευσε τὸ Γένος εἰς τούταις ταῖς περὶ-

στασες, ὥς τὰ ἀνά χεῖρας γράμματα τὸν ἀποδείχνουν· εἶναι ἔμπορος καὶ φαμηλῆς καὶ ἐζήμιωσε πολλά, καὶ πολλοὶ ὁποῦ τὸν χρεωστοῦν εὐρίσκονται αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται νὰ τοὺς ζητήσῃ, καὶ μὲ τὸ μέσον τῆς δικαιοσύνης νὰ πληρωθῇ ἀπ' αὐτοῦς.

Εἶμαι εὐελπὶς, ὅτι θέλετε τὸν προστατεύσει καὶ διὰ τὰς πρὸς τὸ Γένος ἐκδουλεύσεις του, καὶ διὰ χάριν μου. Ἐπειδὴ πολλοὶ ἀρπάζουν τὰ χρήματα τῶν πατριωτῶν, καὶ καταφεύγουν αὐτόσε, νομίζοντες τὴν Ἑλλάδα ἄσυλον τῶν κακοτρόπων καὶ ληστῶν, καὶ τόπον ἀναρχίας καὶ ἀνομίας. Δὲν πιστεύω ὅμως νὰ τὸ ἐπέτυχαν. Ὅθεν σὰς παρακαλῶ κατ' ἐξοχὴν δι' αὐτὸν τὸν καλὸν πατριώτην νὰ τὸν συντρέξετε, καὶ θέλετε ὑποχρεώσει τὸν διαπαντὸς ὑμέτερον κηρυττόμενον.

1825

Ἰανουαρίου 29
Κερκύρα

Ἀθανάσιον τὸν Παλίδαν

ΔΥΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

ΟΙ ΑΦΟΡΜΕΣ καὶ τὰ περιστατικά, πού ὠδήγησαν τὸν Ψαλίδα νὰ συντάξῃ καὶ νὰ στείλῃ τὰ ὑπομνήματα αὐτὰ πρὸς τὸν Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια, ἔχουν ἐκτεθῇ διεξοδικὰ στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς ἐργασίας μου (σελ. 89-94), ὅπου ἔγιναν καὶ οἱ ἀπαραίτητες ἱστορικὲς συσχετίσεις. Ὅπως στὰ δημοσιευόμενα πρὸ πάνω γράμματα τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸ Μανροκορδάτο, ἔτσι κι ἐδῶ, δὲν ἔκρινα σκόπιμο νὰ φορτώσω τὰ κείμενα αὐτὰ μὲ διεξοδικοὺς ὑπομνηματισμούς, ἀφοῦ, τόσο οἱ ἐπιστολὲς ὅσο καὶ τὰ ὑπομνήματα, ἀγκαλιάζουν μιὰ ἐποχὴ ὁλόκληρη καὶ θίγουν πρόσωπα, πράγματα καὶ ζητήματα, πού θὰ μᾶς ὠδηγοῦσαν σὲ μακρυνὲς παρεκβάσεις—ἱστορικά, ἐθνολογικά, οἰκονομικά, γλωσσικά καὶ λοιπὰ θέματα—φόρτο δυσανάλογο γιὰ ἓνα βιογραφικὸ σχεδιάσμα.

Ἡ προέλευση τῶν ὑπομνημάτων αὐτῶν θὰ ἐκτεθῇ σύντομα στὸ εἰσαγωγικὸ αὐτὸ σημεῖωμα.—Τὰ κείμενα πού παραθέτω πρὶν κατωτέρω πρωτοδημοσιεύθηκαν σὲ μιὰ μικρὴ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα τοῦ 1878 καὶ 1879. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ὁλος ὁ ἑλληνικὸς τύπος ἔχει πυκνώσει τὰ δημοσιεύματά του γύρω ἀπὸ τὶς ὑπόδουλες τότε θόρυβες ἐπαρχίες καὶ ἰδιαιτέρως τὴ Θεσσαλίᾳ καὶ τὴν Ἠπειρο. Ἀπὸ τὴ Συνθήκη τοῦ Ἀγ. Στεφάνου ὡς τὸ Βερολίνο Συνέδριο, κι ἀργότερα στὶς μετέπειτα διαπραγματεύσεις, κρινόταν ἡ τύχη τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν, ὅπου καταλήξαμε στὴ γνωστὴ συνοριακὴ γραμμὴ τοῦ 1881. Ἐκεῖνο τὸ διάστημα λοιπὸν καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα «*Ῥεα*» εἶναι γεμάτη ἀπὸ σχετικὰ δημοσιεύματα, ἀρθρα ἱστορικά, γεωγραφικά, ἐθνολογικά, στατιστικὰ κτλ. Κι ἀνάμεσα σ' ὅλα αὐτὰ συναντοῦμε καὶ τὰ Ἰπομνήματα τοῦ Ψαλίδα, τὸ ἓνα στὸ φύλλο τῆς 21 Αὐγούστου 1878, καὶ τὸ ἄλλο στὸ φύλλο τῆς 18 Ἰανουαρίου 1879.

Ὁ κάτοχος τῶν χειρογράφων καὶ πρῶτος ἐκδότης τοὺς μᾶς εἶναι γνωστός. Εἶναι ὁ «*ζηλωτὴς τῶν ἐθνικῶν κειμηλίων*» Σ τ α μ ἄ τ ι ο ς Δ. Κ ρ ῖ ν ο ς (1815-1886), ὅπως ρητὰ ἀναφέρεται στὸ προλογικὸ σημεῖωμα πού συνοδεύει τὸ πρῶτο Ἰπομῆμα. Ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ ἴδιου προέρχεται ἀσφαλῶς, ἂν καὶ δὲν ἀναφέρεται, καὶ τὸ δεῦτερο Ἰπομῆμα. Τὸν ἴδιο χρόνο ἄλλωστε, στὸ περιοδ. «*Ἑστία*» (τόμ. Ζ', ἀριθ. 167, τῆς 11 Μαρτ. 1879, σελ. 145-150) ὁ Στ. Κρίνος, «*ὁ φιλογλῶσσος καθηγητὴς τῆς φαρμακευτικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν*», δημοσίευσε τὴ γνωστὴ καὶ πολὺτιμη μελέτη του γιὰ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα, ὅπου φανέρωνε πῶς κατέχει ὁλόκληρο ἀρχεῖο μὲ ἄγνωστα καὶ ἀνέκδοτα κατάλοιπα τοῦ μεγάλου Ἠπειρώτη (βλ. πρὸ πάνω, κεφ. Ε', σημ. 11).

Ἡ γνησιότητα τῶν κειμένων αὐτῶν εἶναι ἀναμφισβήτητη. Δυστυχῶς ὅμως ἡ δημοσίευση δὲν ἀποσκοποῦσε νὰ φέρῃ στὸ φῶς δυὸ ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ Ψαλίδα α ὁ τ ο ῦ σ ι α καὶ μὲ κάθε ἀκρίβεια, στὴν αὐθεντικὴ μορφή τους, ὅπως θὰ θέλαμε σήμερα. Ἐρχόταν ἀπλῶς νὰ προσθέσῃ «*εἰς τὰς γενομένας ἤδη μελέτας περὶ ὁρίων τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας*» ἓ ν α μ ἔ ρ ο ς ἀπὸ τ' ἀνέκδοτα Ἰπομνήματα τοῦ Ψαλίδα, ἅμεινα σχετιζόμενα μὲ τὰ ἐθνικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς καὶ μὲ τὴν ἀρθρογραφίαν τῆς ἐφημερίδος. Στὸ πρῶτο Ἰπομῆμα ἀναγράφεται καθαρὰ: «*Ἀ πό σ π α σ μ α ἐ κ τ ο ῦ Ἰ π ο μ ν ῆ μ α τ ο ς*» κι εἶναι φανερό πῶς ὁ ἐκδότης παραλείπει τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. Τὸ δεῦτερο ὅμως φαίνεται πῶς δημοσιεύεται ὁλόκληρο.

Ἡ ἐκδοσις τῶν κειμένων λοιπόν, στὴν ὁποία προβαίνομεν σήμερον, δὲν ἔγινε ἀπὸ χειρόγραφο τοῦ Ψαλίδου — ποῦ, ἂν σώζονταν, εὐχρὴς ἔργον θὰ ἦταν νὰ γίνουν ἐπιτέλους προσιτὰ στὴν ἔρευνα — ἀλλὰ, ἀναγκαστικά, ἀπὸ τὴν δημοσίευσή τους στὴν ἐφημ. «Ὡρα», ὅπου ἔμεναν θαμμένα, ἀγνοημένα ἀπὸ τὴν ἔρευνα καὶ ἀνεκμετάλλευστα¹.

Περὶ τοῦ νὰ πῶ πῶς ἡ ἀναδημοσίευσίς ἐστὶν πιστή, μὲ μικρὰς μόνον διορθώσεις μου, κάπου — κάπου, στὴν στίξιν καὶ στὴν ὀρθογραφίαν. Ἄν καὶ δὲν εἶχα μπροστά μου χειρόγραφα, γιὰ νὰ θεσμεύωμαι ἀπὸ τοὺς κανόνες τῶν φιλολογικῶν ἐκδόσεων, ἐντοῦτοις κράτιστα μερικὲς ὀρθογραφικὰς ἰδιουτυπίαις, ποὺ εἶναι φανερό πῶς ἀνήκουν στὸ συγγραφέα καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ.

✱

Παραθέτω μόνον ἐδῶ, ξεχωριστὰ ἀπ' τὰ κείμενα τοῦ Ψαλίδου, τὰ προλογικὰ σημειώματα τῆς ἐφημερίδος, ποὺ συνώδευσαν τὴν κάθε δημοσίευσιν.

Τὸ πρῶτον Ὑπόμνημα δημοσιεύεται, ὅπως εἶπαμε, στὴν ἀθηναϊκὴν ἐφημ. «Ὡρα» (ἔτος Γ', ἀριθ. 285) τῆς 21 Αὐγούστου 1878 (σελ. 1-2) μετὰ τὸν τίτλον «Ψαλίδας περὶ Ἡπεύρου καὶ Θεσσαλίας» καὶ μετὰ τὸ ἐξῆς προλογικὸν σημείωμα:

ΨΑΛΙΔΑΣ ΠΕΡΙ ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

«Εἰς τὰς γενομένας ἤδη μελέτας περὶ ὁρίων Ἡπεύρου καὶ Θεσσαλίας ἀξία λόγου συμβολὴ εὐρήσεται ἐν ἀνεκδότῳ ὑπομνήματι τοῦ διδασκάλου Ἀθανασίου Ψαλίδου ὑπὸ χρονολογίαν 27 Αὐγούστου 1828, λατινιστὶ παρ' αὐτοῦ συνταχθέντι καὶ ἐπιδοθέντι εἰς τὸν ἀγγλον πρεσβευτὴν Στρατηφόρδον Κάννινγκ, διερχόμενον ἐκ Κερκύρας. Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ ὑπομνήματος ἀπέστειλεν αὐτὸς ὁ Ψαλίδας εἰς τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος Καποδίστριαν, ἀγγέλλας τὴν ἀνακοίνωσιν ἐν ἐπιστολῇ, ἧς τὸ πρωτόγραφον μετὰ τοῦ πρωτογράφου τῆς μετάφράσεως τοῦ ὑπομνήματος περιήλθεν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ ζηλωτοῦ τῶν ἐθνικῶν κειμηλίων κ. Στ. Κρίνου. Τὴν εἰρημένην ἐπιστολὴν ὡς καὶ τὴν ἐν τῷ ὑπομνήματι παράγραφον περὶ ὁρίων Ἡπεύρου καὶ Θεσσαλίας δημοσιεύομεν ὅδε.»

Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ψαλίδου πρὸς τὸν Καποδίστρια (σελ. 1, στήλ. 6') καὶ ἕνα μέρος ἀπὸ τοῦ ὑπομνήματος, χωρὶς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος, μετὰ τὸ χαρακτηριστικὸν τίτλον: «Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ὑπομνήματος» (σελ. 16-26).

✱

Τὸ δευτέρον Ὑπόμνημα (ἐφημ. «Ὡρα», ἔτος Δ', ἀριθ. 73, τῆς 18 Ἰανουαρίου 1879, σελ. 2-4) δημοσιεύεται μετὰ τὸν ἐξῆς τίτλον καὶ πρόλογον (σελ. 26):

ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΕΡΙ ΗΠΕΙΡΟΥ

«Ἐπὶ καιρὸν θεωροῦμεν τὴν δημοσίευσιν ἐπιστολῆς, τῶς ἀνεκδότου, ἣν ὁ διδάσκαλος τοῦ γένους Ἀθανάσιος Ψαλίδας ἔγραψε πρὸς τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος περὶ Ἡπεύρου ἐν ἔτει 1828, περιέχουσαν καταστατικὰς περὶ αὐτῆς πληροφορίας καὶ διατρανοῦσαν τὸν καθαρῶς ἐλληνικὸν χαρακτῆρα τῆς χώρας ἐκείνης, καὶ μάλιστα τῶν Ἰωαννίνων, καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῶν εἰς ἀποκατάστασιν μετὰ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ὡς κράτους ἀνεξαρτήτου.»

Τὸ Ὑπόμνημα ἐδῶ φαίνεται πῶς δημοσιεύεται ὁλόκληρον (σελ. 26-46).

1. Πρβλ. δμως Φ. Μιχαλόπουλον, «Ἡπειρωτικά, Χρονικά» Θ' 1934 σ. 176 καὶ Γ. Βαλέτα, «Ἀνθολογία τοῦ Δημοτ. Πεζοῦ Λόγου, τόμ. Α' Ἀθ. 1946, σελ. 424-5 καὶ 605.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

(27 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1828)

Ἐξοχώτατε Κυβερνήτα τῆς Ἑλλάδος!

Ὁ ἐξοχώτατος πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας κύριος Κάννιγκ μὲ ἔκραξεν εἰς τὸ Παλάτι καὶ μὲ ἐρώτησε πολλά, καὶ μὲ ἐπαρακάλεσε νὰ τοῦ δώσω ἐγγράφως ταῖς ἀποκρίσεις εἰς γλῶσσαν λατινικὴν, ὁ ὁποῖος ἐχθρὸς ἐκίνησε δι' αὐτοῦ τὸ ἀντίγραφον ὅλων τούτων τῶν ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων ἐστοχάσθηκα νὰ τὰ γράψω καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν μας καὶ νὰ σᾶς τὰ στείλω κρίνων αὐτὰ ἐπωφελεῖ, τὰ ὅποια τὰ λαμβάνετε διὰ τοῦ πρέσβεως τῆς Ῥωσσίας δομένα διὰ τοῦ εὐγενοῦς κυρίου Κωνσταντίνου Γεροστάθη. Παρακαλῶ, δεχθῆτε εὐμενῶς τὸν κόπον μου καὶ ἀποκριθῆτέ μου ὅτι τὸν ἐλάβετε, καὶ ὅχι ὅτι εἶναι καλὸς ἢ κακός. Τοὺς ἀνταδελφούς σας προσκυνῶ καὶ ἄς μὲ ἀλησμόνησαν καὶ μάλιστα ὁ Ἀρβανίτης νὰ ἀλησμονήσῃ τὸν Ἡπειρώτην ἐμέ; δὲν τὸ ἐπίστευα. Ἐγὼ ὁμως εἶμαι ὡς ἡμουν καὶ θέλει εἶμαι ὡς εἶμαι.

1828

Αὐγούστου 15/27

Κερκύρα.

Τῆς ἐμετέρας ἐξοχότητος
ταπεινὸς δούλος

Ἀ θ α ν ά σ ι ο ς ὁ Ψ α λ ι δ α ς

Διὰ τὴν ὑπόθεσιν, ὅπου γράφω τὸν Κάννιγκ ἡξεύρει καὶ ὁ Δημήτριος Μωραΐτης γραμματικὸς τοῦ Βελῆ πασσᾶ, ὁ ὁποῖος εἶναι εἰς Ζάκυνθον. Αὐτὸς ἔγραψε μίαν πραγματείον πρὸ χρόνων πῶς ἔγιναν αἱ κατάχρησες τῶν τσιφυλικῶν καὶ ἄλλων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ προστάζει ἐμμέσως διὰ τοῦ γαμβροῦ του, ὅπου εἶναι αὐτοῦ χιλίαρχος, νὰ σᾶς ἔλθῃ. Ἡξεύρει καὶ ὁ κύριος Κωνσταντῖνος Μαγῖνος καὶ ὁ κύριος Τουρτούρης καὶ ὁ Κέντρο Γκιόνης καὶ ἄλλοι πολλοί.

(Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ὑπομνήματος)

... Ἡ Ἡπειρος πρὸς τὴν Ἀρβανητιὰν καὶ ἡ Θεσσαλία πρὸς τὴν Μακεδονίαν ἔχουσι σύνορα ἐπιτηδειότατα, ὥσάν νὰ ἤθελε τὰ κάμει ἡ φύσις ἐπιταυτοῦ. Τὸ βουνὸν Ὀλυμπος, ὅπου συγκρατεῖται μὲ τὸν Πίνδον ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ μὲ τὸν Κίσσαβον ἀπὸ τὸ ἄλλο, τοῦτα εἶναι δύο βουνὰ ἀδιάβατα τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀφίνουν δύο πύλεις εἰς τοῦ Μπαμπᾶ καὶ Ἀλασσόνα, καὶ ἀπὸ αὐτὰς τὰς δύο πύλας πρέπει νὰ ἀπεράσῃ στρατεύματα διὰ τὴν Θεσσαλίαν ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν. Ὁ Πίνδος ἀπὸ τὸ Μέτζοβον συγκρατεῖται μὲ τὰ Ἀχροκεραύνια βουνὰ τῆς Χειμάρρας ὡς τὴν θάλασσαν, καὶ ἔχει δύο πύλας, τῆς Ὀστανίτζας εἰς τὴν Παλιὰν Πογωγιανήν, καὶ τοῦ Σουμπάσση τὸ γεφύρι εἰς τὸ Χόρμοβο. Εἶναι καὶ μία τρίτη ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Λιαποριᾶς εἰς τὸ Μπόρτζι, αὐτὴ ὁμως εἶναι διὰ τζακάλια καὶ ἀγριόγινδα, καὶ ὅχι διὰ νὰ ἀπεράσουν στρατεύματα, καὶ εἶναι καλὴ νὰ ἀπερνᾷ κανένα ἀγριόγινδο Λιάπης, νὰ κλέφτῃ κανένα γίδι εἰς τὸ Δέλβινον. Τούτους τοὺς τόπους, ἐξοχώτατε, τοὺς ἀπέρασα καὶ τῶν δύο ἐπαρχιῶν, Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας, ὅχι ὡς ἀπλοῦς θεωρητής, ἀλλ' ὡς διωρισμένος παρατηρητής, καὶ μὲ τὴν εἴδησιν τῆς παλαιᾶς γεωγραφίας, καὶ μὲ τὴν γνώσιν τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης, ὡς φυσικὰ Ἕλληνας, καὶ μὲ ἄλλα μέσα ἀνιγκαῖα εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, διὰ τοῦτο στοχάζομαι, ὅτι ἄλλα σύνορα φυσικώτερα, συστατικώτερα καὶ προφυλακτικώτερα

τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος οὐδὲ γίνονται οὐδὲ ἐμποροῦν νὰ διορισθοῦν ἄλλα, ἂν οἱ μεγάλοι βασιλεῖς θέλουν τὴν ἡσυχίαν τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν τὴν φανερόνουν εἰς τὴν 6ης Ἰουλίου συνθήκην, σύνορα ὅμως δὲν διορίζουν, ἀλλ' αὐτὰ τὰ ἄφηναν νὰ τὰ προσδιορίσουν οἱ πληρεξούσιοι ὑπουργοί, ἀφοῦ σκεφθοῦν τὴν ἀσφάλειαν τῆς εἰρήνης, καὶ τὸ δυνατόν.

Ἐξοχώτατε, ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ἡπειρος παρόντος μου ἐμετρήθη ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασσᾶν διὰ τὸ μουκαντήμι μπόρτζι τῶν χωριῶν καὶ τζιφτιλικιῶν (κοινὸν χρέος τῶν χωριῶν) εἰς τοὺς 1815, καὶ εὐγῆκεν ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων χριστιανῶν ὑπὲρ τὸ ἓνα μιλιοῦνι, ἐνῶ ἡ Πελοπόννησος, ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ Ἑλλὰς δὲν φθάνει ποτὲ τὸ ἓνα μιλιοῦνι. Ἀπὸ ἐδῶ εὐκόλα καταλαμβάνετε, πόσοι ὀλίγοι τοῦρκοι εἶναι εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ Θεσσαλίαν, καὶ ὅτι ἡ Ἡπειρος κακὰ λέγεται Ἀρβανητιά, ἐνῶ κανεῖς ἀρβανίτικα δὲν ἡξεύρει· εἰς ὅλα τὰ χωριά της, καὶ εἰς ὅλας τὰς πόλεις της, ἔξω ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὀλίγα, ὅπου εἶπα, καὶ στοχασθῆτε καὶ ἐξετάξατε, ἡ μητρόπολις τῆς Ἡπείρου τὰ Ἰωάννινα μὲ ὅλα της τὰ χωριά ὡς 300, ἀρβανίτικα δὲν ἡξεύρουν, καὶ κανένα τοῦρκον δὲν ἔχουν τὰ χωριά, παρὰ τὰ Ἰωάννινα ὡς 5000 τούρκους· ἡ Παλιὰ Πωγωνιανὴ ἀρβανίτικα ὁλοτελῶς δὲν ἡξεύρει, οὐδὲ τοῦρκον ἔχει, παρὰ ἓνα χωριὸν τούρκικο, Βοστίνα, ὡς 50 σπήτια. Τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν τῆς Παραμυθιάς καὶ Δελβίνου πολλὰ ὀλίγα χωριά εἶναι τούρκικα, καὶ ὁμιλοῦν καὶ Ἑλληνικὰ καὶ ἀρβανίτικα. Ἡ Ἄρτα ἔχει ὡς 100 σπήτια τούρκικα, καὶ ἀρβανίτικα δὲν ἡξεύρουν καὶ ὅλα της τὰ χωριά χριστιανικά, καὶ ἑλληνικὰ ὁμιλοῦν. Πῶς λοιπὸν ἡ Ἡπειρος ἡμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ Ἀρβανητιά; ἡ διότι συνορεύει μὲ τὴν Ἀρβανητιάν ἡ διότι ἐξουσιάζεται ἀπὸ Ἀρβανίταις πασσάδες· ἄτοπα καὶ τὰ δύο, διότι ἡ Ἀρβανητιά ἀρχίζει ἀπὸ τὰ Ἀκροκευραύνια ὄρη, ὅπου ἀπερνᾷ ὁ ποταμὸς Βιῶσσα, ὅπου ὁ Σκύλαξ τὸν λέγει Αἶαντα καὶ ὁ Στράβων Ἀῶν καὶ Λῶν· καὶ πηγαίνει βόρεια ὡς τὴν Σκόδραν, καὶ ἀνατολικά ὡς τὴν Ὀχρην καὶ Πολόκαν καὶ Νταγλῇ. Ὅλαις τούταις ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Ἀρβανητιᾶς ταῖς ἐπεριπάτησα, καὶ ἐδῶ καὶ χριστιανοὶ Ἀρβανίταις καὶ τοῦρκοι ὁμιλοῦν ἀρβανίτικα καὶ διαιρεῖται εἰς Τοτζκαριὰν καὶ Γκεγκαριὰν. Ἡ Τοτζκαριὰ μικρότερη καὶ ἡ Γκεγκαριὰ μεγαλύτερη καὶ πολυανθρωπότερη καὶ ἔχει καὶ πολλοὺς χριστιανοὺς Λατίνους Μερεντίτιδες ὀνομαζομένους, μὲ τὸν πρίγκιπά τους, ὅπου λέγεται Πρένκας καὶ ἀνάθεται εἰς τὸ χωρίον Δουκακίγγη, καὶ ἔχει ὡς 12 χιλιάδας ντουφέκια χριστιανικά, τὰ ὁποῖα ὁποιος ἀπὸ τοὺς δύο πασσάδες τοῦ Μπερατιοῦ ἢ τῆς Σκόδρας τὰ τραβήσῃ εἰς τὸ μέρος του, γίνεται δυνατότερος.

Ἡ Θεσσαλία ἔχει μητρόπολιν τὴν Λάρισσαν καὶ ἐπισκοπαῖς Τρίκκαλα, Σταγοὺς (Καλαμπάκαν καὶ τὸ πάλαι Ἰθώμην), Ζητούνι, Νέαν Πάτραν καὶ ἄλλαις· εἰς τὰς πόλεις αὐτὰς εἶναι Τοῦρκοι ὀλίγοι, καὶ εἰς τὰ χωριά κανεῖς, εἶναι ὅλα χριστιανικά τὰ χωριά καὶ τὰ τζιφτιλίκια, ἔξω μόνον ἡ περιοχὴ ἐκεῖνη, ὅπου περιλαμβάνει μερικὰ χωριά τούρκικα, λεγόμενα Κεσαρλιά, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι εἶναι χοντρότουρκοι Κονιάρηδες καὶ Βαλαάδες, ἅποικοι ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἦγουν ἀπὸ τὴν Καρίαν, τοὺς ὁποίους τοὺς ἤκουσα νὰ λέγουν, ὅτι ἐπιθυμοῦσαν νὰ τοὺς ἔκανεν ὁ Θεὸς βόδια διὰ νὰ μὴ κριματίζωνται καὶ πηγαίνουν εἰς τὴν κόλασιν, τόσον ἡλίθιοι καὶ ἀναίσθητοι εἶναι! Οἱ κάτοικοι χριστιανοὶ τῆς Θεσσαλίας

οἱ πολλοὶ εἶναι εἰς μὲν τὰ βουνὰ πολεμικώτατοι, ἐπειδὴ ὀλόγυρα τὴν περι-
κυκλῶνουν βουνά, καὶ ὁ μέγας κάμπος τῆς εἶναι εἰς τὴν μέσσην κατάρ-
ρυτος ἀπὸ ποτάμια, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν Πηνειὸν (Σαλαμπριάν), καὶ ἀκο-
λούθως εὐκαρπύτατος, καὶ εἰς τὸν κάμπον γεωργοὶ καὶ τεχνίταις, ἐξαίρετοι ὑφαν-
ταί, μάλιστα εἰς τὴν Μακρινίτζαν τῆς Ζυγορᾶς, Τούρναβον, Τρίγκαλα, Ἀγυιάν,
Τζερετζανην καὶ Ἀλασσόνα ὑφαντάδες κάλλιστοι, εἶναι καὶ πολλοὶ πεπαιδευμένοι
σκορπισμένοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ διὰ ταῖς ἀνωμαλίαις. Ὁ γεωργήσιμος τόπος τῆς Θεσ-
σαλίας ἐμετρήθη καὶ εὐγῆκε 75 χιλιάδων ζευγαριῶν καὶ τώρα μόλις 12 χιλιάδων
δουλεύεται· εὐγάζει πλῆθος γεννήματα, βαμπάκι, μετάξι, κρασί, λάδι, σουσάμι,
καὶ εὐγενῆ πωρικὰ εἰς τὰ παραθαλάσσια· ἡ κτηνοτροφία ἀκμάζει εἰς ἄλογα ἐξαί-
ρετα, βότidia καὶ 500.000 πρόβατα· ἄλλη πλουσιωτέρα ἐπαρχία τῆς Ἑλλάδος εἰς
προϊόντα καὶ τέχναις δὲν εἶναι. Ἐδῶ μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Κισσάβου εἶναι καὶ
τὰ ἀθάνατα Τέμπη, ὅπου παρόμοια πεδιάς πουθενά δὲν εὐρίσκεται, εἰς τὴν μέσσην
ὁ ποταμός, ὀλόγυρα δάφναις καὶ λιγαριαῖς καὶ ἱτιαῖς, τόπος κατάσκιος, καὶ κατάρ-
ρυτος καὶ δεοσερός . . .

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

(24 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1828)

Ἐξοχώτατε Κυβερνήτα τῆς Ἑλλάδος,

προσκυνῶ.

Μίαν προκήρυξίν σας ἐχθὲς ἀνέγνωσα, εἰς τὴν ὁποίαν διορίζετε ἐπιτρόπους
νὰ σᾶς καταγράψουν ὅλα τὰ πολεμήσαντα μέρη, πόσοι τοῦρκοι εἶναι καὶ πόσοι
χριστιανοί, πόσα ὑποστατικά ἔχουν οἱ Τοῦρκοι, πόσας ζημίας ἔκαμαν οἱ πασάδες
μετὰ τὴν 6ης Ἰουλίου συνθήκην καὶ πόσα βαικούφια εἶναι.

Ἐγὼ λοιπόν, ἐξοχώτατε, ὥς ἔμπειρος καὶ ὥς πατριώτης, ἰδὼν ὅπου σᾶς
καταγράφω διὰ τὴν Ἡπειρον, ὅπου εἶναι τὸ προπύργιον τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος
κατὰ τὰν ἀγρίων Ἀλβανῶν καὶ τὰ φυσικὰ καὶ προφυλακτὰ σύνορά της.

Καὶ πρῶτον ἡ Ἡπειρος εἶναι μέρος καὶ πολεμήσαν καὶ πολεμοῦν ἕως
ταύτης τῆς ὥρας.

Ἡ Ἡπειρος ἔχει ἐπαρχίαις πέντε, τὰ Ἰωάννινα τὴν Μητροπόλιν, μὲ τέσ-
σαρες περιοχαῖς, Ζαγόρι, Μαλακάσι, Τσαρακοβίστα καὶ Κούρεντα, ὅλοι χριστια-
νοί· εἰς τὸ χωριὰ, ὥς 300, καὶ μέσα εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων εὐρίσκονται
οἱ 5.000 τοῦρκοι κάτοικοι, τεχνίταις, κατήδες, σπαῖδες καὶ μπέιδες. Ἡ Παλιὰ
Πωγωνιανή, ἡ Παραμυθιά, ἐπισκοπὴ τῆς Μητροπόλεώς μας, τὸ Δέλβινον ὁμοίως
ἐπισκοπὴ μας καὶ τὸ Ἀργυρόκαστρον· καὶ μόνον εἰς τὰς πόλεις τῶν ἐπισκοπῶν
εὐρίσκονται καὶ τοῦρκοι, εἰς τὰ χωριὰ ὅμως ὅλων τῶν ἐπισκοπῶν εἶναι μονάτοι
χριστιανοί. Ἡ μητρόπολις Ἰωαννίνων μὲ ὅλαις ταῖς περιοχαῖς της καὶ ἐπισκοπὴν
Παραμυθιά καὶ Δέλβινον ἐπολέμησαν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας μας παρόντα
πόλεμον, καὶ μάλιστα οἱ περιοχαῖς Ζαγόρι, Μαλακάσι καὶ Τσαρακοβίστα τόσον
ἀνδρεῖα, ὅπου ἐστενοχώρησαν τὸν βεζίρην Χουρσὶτ πασᾶν τὸν πολιορκοῦντα τὸν
Ἀλῆ πασᾶν τόσον πολὺ, ὅπου ἦτον ἔτοιμος νὰ φύγῃ καὶ ἔφθασεν ἕως ἔξω ἀπὸ
τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων μίαν ὥραν, εἰς τὸ χωρίον Κοσμηρᾶν. Μάρτυρας τούτου

ὁ αἰοίδιμος ἥρωας Μάρκος ὁ Μπότζαρης, ὁποῦ ἐπολέμησεν εἰς τὴν Πλάκαν Κουρή-
τιανην καὶ εἰς τοὺς Δραμισσοὺς τῆς Λάκκας. Μάρτυς ὁ μακαρίτης Ἀλέξιος Νού-
τζου ὁ προσεστὸς τοῦ Ζαγοριοῦ, ὁποῦ ἐκίνησε καὶ ἐνθουσίασε Ζαγόρι, Μαλακάσι
καὶ Λάκκαν τῆς Τσαρακοβίστας μὲ τοὺς Σουλιώτας, μάρτυρες ὅλοι οἱ καπιτανα-
ρέοι ὁποῦ ἐπολέμησαν καὶ ἀκόμη πολεμοῦν εἰς τὸ Ζαγόρι τώρα, Μέτζοβο καὶ Γρε-
βενά. Μάρτυρας ὁ Ἰωάννης Μελάς, ὁποῦ εἶναι αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος μὲ τοὺς καπιτα-
ναρέους ἐτραβήχθη ἀπὸ τὰ Γραμμενοχώρια, ἔξω ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα τρεῖς ὥραις,
ἡ Λάκκα ὁποῦ ἔφαγε χιλιάδες χαλντούπιδες καὶ Λιάπιδες ἀρβανίταις· τούτα ὅμως
τὰ ἔργα εἶναι ὅλη ἱστορίας καὶ ὄχι ἀναφορᾶς. Καὶ τώρα εἰς ταῖς περιοχαῖς Ζαγο-
ριοῦ καὶ Μαλακασιοῦ πολεμοῦν ἀνδρεῖοι καπετάνοι, ὁ Ζιάκας, οἱ Στορναρέοι, καὶ
ἄλλοι· δὲν ἔπιασαν ταῖς προάλλαις τὸν Μπράχο Νεπράβιστα εἰς τὸ Μέτσοβον καὶ
τὸν Καλέμη Τεπελένην εἰς τὴν Γότισταν; Πότε ἔπαισαν, χρόνους τώρα 7 ;
Πολλοὶ ὅμως καὶ Λακκιώταις καὶ Σουλιώταις καὶ Ζαγορίσιοι καὶ Χειμαρραῖοι
ἦλθαν καὶ αὐτοῦ καὶ ἠνδραγάθησαν εἰς διάφοραις μάχαις. Εὐρίσκονται καὶ εἰς
πολιτικά ἐπαγγέλματα τοῦ γένους τῶν Ἰωαννίταις αὐτοῦ. Οἱ Καλαρρῦταις καὶ τοῦ
Συρράκου, ὅπου ἐφυλάττονταν ἡ τῆς Ἡπείρου περιουσία καὶ ἐλεηλατήθη ὕστερα
ἀπὸ τοὺς Ἀρβανίταις, τὰ Κατσανοχώρια καὶ Γραμμενοχώρια τὸ μαρτυροῦν, καθὼς
καὶ οἱ Παργηνοί, ὁποῦ ἐφόρμησαν οἱ δύστυχοι νὰ ἐλευθερώσουν τὴν Πάργαν
καὶ δὲν ἤμπόρεσαν ἐξ αἰτίας ὁποῦ ἦτον τὸ μέγα στρατόπεδον τῶν Τούρκων εἰς
Ἰωάννινα καὶ ἐπρόφθανε παντοῦ τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας πολέμους καὶ
τοὺς κατέπαυε.

Ἡ Μητρόπολις τῆς Ἡπείρου Ἰωάννινα ἐστάθη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς
Κων ταντινουπόλεως ἡ περιφημότερη τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα εἰς τὴν σπουδὴν
αὐτὴ κατὰ καιροὺς ἔβγαλε μεγάλους ἀνδρας, εἶχε τρία σχολεῖα, τοῦ Καραγιάννη,
τοῦ Μαρούτζη καὶ τοῦ Τρύφωνος καὶ τὰ κατεπλούτισαν τὰ δύο σχολεῖα οἱ αἰω-
νίας μνήμης Ζωσιμάται, Ἰωαννίταις ἔμποροι εἰς τὴν Ῥωσσίαν, καὶ ὁ Ζώης Κα-
πλάνης καὶ μὲ ἀξιολόγους βιβλιοθήκας καὶ μὲ χρηματικὰς καταβολὰς εἰς τὸ ὀρφα-
νοτροφεῖον τῆς Μόσκας διὰ μισθοὺς διδασκάλων καὶ ὑποτρόφων πτωχῶν μαθητῶν
καὶ ἄλλοι πολλοὶ Ἰωαννίταις κατέβαλον εἰς Βιένναν καὶ Μόσκαν διὰ Νοσοκομεῖα
καὶ ὑπανδρείας πτωχῶν καὶ πρὸ ὀλίγων μηνῶν κατέβαλε μεγάλην ποσότητα εἰς
Μόσκαν διὰ ἓνα νοσοκομεῖον τῶν Ἰωαννίνων κἄποιοι Μάτζος, ὁ ὁποῖος καὶ
ἔγραψε νὰ ἀγοράσουν καὶ τὸν τόπον νὰ τὸ κτίσουν.

Ἡ Μητρόπολις τῶν Ἰωαννίνων εἶχεν οἴκους μεγάλους μὲ ὑποστατικά-
καθὼς ἐκεῖνον τοῦ Καραγιάννη, τοῦ Μπέρου, τοῦ Γκανοῦ, τοῦ Γλυκῆ, τοῦ Μα-
ρούτζη, τοῦ Πανόπλου, τοῦ Ντούσσα, τοῦ Κερασάρη, τοῦ Σουγδουῆ καὶ ἄλλων.
"Ὅλοι τοῦτοι οἱ οἶκοι μὲ ὑποστατικά, τὰ ὁποῖα ἐπλακώθησαν ἀπὸ τὸν Σουλεϊμάν
πασᾶν πρὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, καί, μερικά ὁποῦ εἶχαν μείνει, ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶν εἰς
ταῖς ἡμέραις μου, καθὼς τὸ χωρίον Ζέλοβα, Ράϊκου, Στρούνου, Λεπενοῦ, τὰ ἐπλά-
κωσεν ὁ Ἀλῆ πασᾶς, τὰ ὁποῖα ἦταν Καραγιαννίτικα. Καὶ τὴν Μπριάνιστα τοῦ
Μπέρκου, ἀφοῦ ἀπέθανεν ὁ Μπέρκος εἰς Βενετιάν, τὴν ἐπλάκωσεν ὁ Βελῆ πασᾶς
υἱὸς του. Τὰ πολλὰ ὅμως χωρὶα τούτων τὰ ἐπλάκωσεν ὁ Σουλεϊμάν πασᾶς πρὸ
50 χρόνων. "Εμειναν μ' ὅλον τοῦτο τρεῖς - τέσσαρες ἀκόμη οἶκοι μὲ ὑποστατικά

εἰς Ἰωάννινα, τοῦ Μήσκου¹, τοῦ Δρόσου, τοῦ Ἀναστάση Πάνου καὶ τοῦ Κολοβοῦ, ὅπου ὁ Μήσκος¹ ἔχει τὸ χωρίον τοῦ Μπάνη, ὁ Δρόσος τὸ Μπαρκομάδι καὶ Βαγενίτη καὶ ὁ Ἀναστάσης Πάνου τὴν Κοβίλιανην.

Τὰ Ἰωάννινα ἔχουν 3.000 σπήτια²· τὰ 1.900 ἑλληνικὰ χριστιανικά, τὰ 300 ἑβραϊκά καὶ τὰ 800 τούρκικα. Οἱ τούρκοι εἰς τὰ Ἰωάννινα εἶνε ὡς 5.000, οἱ πολλοὶ τεχνίταις, ὀλίγοι κατήδες καὶ σπαῖδες περισσότεροι καὶ ὡς δέκα σπήτια μπεηλίτικα. Οἱ τεχνίταις ἔχουν μόνον ἀπὸ κανένα παλαιόσπιτο καὶ ὑποστατικά δὲν ἔχουν, οἱ κατήδες τὸ ἴδιον, οἱ Σπαῖδες ἔχουν τὴν δεκατιὰν καὶ οἱ Μπέιδες ἔχουν τζιφτιλίκια, καθὼς ὁ Ἀσήμπεης, ὁ Μπιμπρίμπεης, ὁ Πασσόμπεης, καὶ ὁ Χατζήμπεης· ἀλλ' αὐτῶν τὰ τζιφτιλίκια εἶναι τοῦ Σουλεϊμάν πασᾶ, ὅπου τὰ εἶχε καταπλακώσσει ἀπὸ τοὺς χριστιανούς, ὅπου εἶπα. Λοιπὸν δικαίως κανεὶς μπέης χωριὸ δὲν ἔχει. Τὰ λοιπὰ δὲ τζιφτιλίκια εἶναι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τώρα τοῦ Σουλτάνου ἄδικη κληρονομία. Ἡ περιοχὴ τῶν Ἰωαννίνων Ζαγόρι δὲν ἔχει ἓνα τζιφτιλίκι, ὅπου εἶναι χωριὰ 42 τὸ Μαλακάσι δὲν ἔχει τζιφτιλίκια, παρὰ τέσσαρα-πέντε, ὅπου ἄδικα τὰ ἔκαμε καὶ αὐτὰ ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καθὼς εἶπα· ἡ περιοχὴ Τζαρακοβίστα δὲν ἔχει τζιφτιλίκια, παρὰ ἐκεῖνα ὅπου ἔκαμεν ὁ Σουλεϊμάν πασᾶς· τὸ ἴδιο καὶ ἡ περιοχὴ Κούρρεντα. Γενικῶς, διὰ νὰ μὴ σᾶς βαρύνω, κανένα τζιφτιλίκι τούρκικο εἰς τὴν Ἡπειρον δὲν εὐρίσκεται, εἰμὴ καταπλακωμένον μὲ τὸ ἀγαλίκι καὶ τυραννίαν καὶ ὅχι μὲ ἀγορὰν χρηματικὴν, καὶ ὅταν γένῃ ἐξέτασις, θέλει ἀποδειχθῇ ὡς λέγω. Ἐπειδὴ τὰ Ἰωάννινα δὲν ὑπετάχθησαν μὲ πόλεμον, ἀλλ' ἐπροσκύνησαν μὲ συνθήκας καὶ ἦταν καὶ σπαῖδες χριστιανοὶ ἕως τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀπερασμένου αἰῶνος. Δίκαια ὅμως τζιφτιλίκια τούρκικα εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὅποια τὰ εἶχαν ὡς χριστιανοὶ πρῶτον, καὶ ὕστερα ἐτούρκισαν καὶ τὰ ἐκράτησαν, καθὼς εἰς τὰ Ἰωάννινα τοῦ Λιλιπαρᾶ, τοῦ Πέτα καὶ ἄλλων τριῶν-τεσσάρων. Ἀπὸ τὰ τρία σπήτια, ὅπου εἰς τὰ Ἰωάννινα ἔχουν ἀκόμη ὑποστατικά, ἀποδειχνεται ὅτι τῶν ἄλλων, ὅπου εἶπα, ἐπλακώθησαν καὶ δὲν ἀγοράσθησαν, ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ πλούσια σπήτια δὲν εἶχαν ἀνάγκην νὰ πουληθοῦν· διατὶ ὅμως καὶ τοῦτα τὰ τρία δὲν ἐπλακώθησαν, ὁ λόγος προφανής. Τοῦ Κολοβοῦ καὶ Δρόσου δὲν ἐπειράχθησαν, ἐπειδὴ ἦταν καὶ οἱ δύο αὐθεντικοὶ γραμματικοὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ Μουχτάρ πασᾶ· καὶ τοῦ Μήσκου¹ ἐπειδὴ ἦταν ἀνεπιὸς τοῦ Σπαθάρη, τὸν ὅποιον ὁ Ἀλῆ πασᾶς τὸν εἶχεν ὑπερασπιστὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ ὁποῖος συνήργησεν εἰς τὸ πρῶτον πασαλῆκι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ· τοῦ Ἀναστάση ὅμως Πάνου τὸ ἐπλάκωσαν καὶ τώρα καὶ δύο χρόνους μὲ ποσότητος χρημάτων τὸ ἐλευθέρωσε καὶ τὸ ἔχει.

Εἰς τὴν Παραμυθιάν (Θεσπρωτίαν) καὶ Μολοσσίαν (Δέλβινον) ὁ Σουλεϊμάν πασᾶς δὲν ἔφθανεν, οἱ ἐκεῖ ὅμως ἀγάδες ἐσκοτώναν τοὺς χριστιανούς κυρίους² τῶν χωριῶν καὶ τοὺς ἔπερναν τὰ χωριά, τὰς ἰδιοκτησίας τῶν· ζοῦν ἀκόμη ἄνθρωποι, ὅπου ἐνθυμοῦνται τὰ παρόμοια ἀνοσιουργήματα.

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ βεβαιόνηται, ὅτι εἰς τὴν Ἡπειρον ὅσα χωριά ἔγιναν τζιφτιλίκια ἔγιναν ἄδικα· καὶ ὅσα ἐκληρονόμησε ὁ Σουλτάνος τὰ ἐκληρονόμησεν ἄδικα· καὶ ὁ Σουλτάνος ἄλλο ἀπὸ τὴν δεκατιὰν τῶν σπαΐδων, χαράτzi καὶ νοζούλι, τίποτε δὲν εἶχεν ἀπὸ τὴν Ἡπειρον.

(¹) Ἰσως πρέπει νὰ διορθωθῇ: Μήσιος, Μήσιου. — (²) Στὸ τυπωμένο ἦταν: κυρίως.

Βακούφια εἰς τὰ Ἰωάννινα δὲν εἶναι· ἐπειδὴ τὰ βακούφια εἰς τὴν Ἡπει-
ρον ἔγιναν εἰς τὰ τζαμιά διὰ προστασίαν καὶ ὑπεράσπισιν ἀδικιῶν μεγαλητέρων·
καθὼς ἕνας χριστιανὸς ἀφιέρωνε τὸ σπῆτι τοῦ εἰς ἕνα τζαμι διὰ νὰ μὴ τὸ πειρά-
ζουν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐπλήρουν τὸν χρόνον τόσα. Εἰς κάθε λοιπὸν ἀδικίαν τοῦ
σπητιοῦ ἐκείνου ἔτρεχεν ὁ Ἡμάης τοῦ τζαμιοῦ καὶ ἀπαντοῦσε· ἂν ὅμως κανέναν
μπέης ἀφιέρωνε εἰς τὸ τζαμι ἀπὸ εὐλάβειάν του κανένα χωριόν, ἀφιέρωνε ξένο
πράγμα· ἐπειδὴ ἐκεῖνο τὸ χωριὸν τὸ εἶχε πλακωμένον. Ὅθεν βακούφια εἰς τὰ
Ἰωάννινα δὲν εἶναι καὶ ἀκολούθως οὔτε εἰς τὰ χωριά, οὔτε εἰς ταῖς ἐπισκοπαῖς
τῆς Ἡπείρου.

Τὰ χωριά τῶν Ἰωαννίνων καὶ ξεχωριστὰ τὸ Ζαγόρι, ἀφοῦ τὰ ἐστενοχώ-
ρησαν τοῦτα τὰ ἀπερασμένα 7 χρόνια μὲ δοσίματα ἄδικα ἀλλεπάλληλα, τὰ κατήν-
τησαν νὰ πουλήσουν ὅλον τὸ χάλκωμά τους καὶ ἀσημικὸν τοὺς εἰς Κορφοὺς, διὰ
νὰ προφθάσουν ταῖς ἀγγάρεiais καὶ δοσίματα· ἀπὸ τὰ πέρυσιν ὅμως, μετὰ τὴν θης
Ἰουλίου συνθήκην, τὰ ἐβάρυναν τόσον πολὺ διὰ νὰ κουβαλήσουν γεννήματα τοῦ
Ἱμπραήμ πασᾶ εἰς Ναύπακτον, Μεσολόγγι καὶ Ἀνατολικὸν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ
ἀπερνᾷ εἰς Πάτραν, ὅπου ἐπλήρουν οἱ δύστυχοι Ζαγορίσιοι ἀπὸ 100 καὶ 150 γρόσια
τὸ φόρτωμα ἀγῶγι καὶ ἔχαναν καὶ τὰ ζῶα των καὶ ἔπρεπε νὰ πληρόνουν καὶ
αὐτὰ καὶ κατάντησαν νὰ δανείζωνται ἀπὸ τοὺς ἀρβανίταις μὲ διάφορον 20%, διὰ
νὰ προφθαίνουν ταῖς ἀγγάρεiais αὐταῖς ταῖς ὑπέρογκαις κατὰ δύο χρόνους καὶ ἐχρε-
ώθηκε τὸ Ζαγόρι πολλὰς χιλιάδες πονγγεῖα τώρα κατὰ τὰ δευτέρια τοὺς διὰ τὸν
Ἱμπραήμ πασᾶ, ἔξω ἀπὸ τὸ ξεγύμνωμα τὸ προσητερινὸν καὶ ἄλλα τόσα ἐχρεώ-
θηκαν αἱ λοιπαὶ τρεῖς περιοχαῖς καὶ ἡ Παλιὰ Πωγωνιανὴ ξεχωριστά, τὸ ὁποῖον
εἶναι δίκαιον νὰ πληρωθῇ ἀπὸ τὸν Ἱμπραήμ πασᾶν τὸν ἀθετήσαντα τὴν θης Ἰου-
λίου συνθήκην. Οἱ δύστυχοι Ἰωαννίταις, διὰ νὰ προφθάνουν αὐτὰ τὰ ὑπέρογκα
δοσίματα, ἔφεραν ἐδῶ εἰς Κορφοὺς τὸ χάλκωμά τους καὶ τὸ ἐπουλοῦσαν δύο
γρόσια τὴν ὀκτῶν, ὅπου τὸ εἶχαν ἀγορασμένον 8 γρόσια.

Ἰδιοκτησίαν λοιπὸν καὶ ἱεροὺς τόπους οἱ Τοῦρκοι εἰς Ἡπειρον δὲν ἔχουν,
εἰμὴ τὰ σπήτια τοὺς.

Οἱ κάτοικοι χριστιανοὶ Ἕλληνες τῆς Ἡπείρου, ὅχι τῆς Χαονίας, εἶναι
κατὰ τὴν καταγραφὴν τὴν γενομένην εἰς τοὺς 1819 ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶν 540 χιλιά-
δες ψυχᾶς καὶ Τοῦρκοι εἰς Ἰωάννινα, Παραμυθιάν, Δέλβινον καὶ Ἀργυρόκα-
στρον 25 χιλιάδες καὶ αὐτοὶ εἰς πόλεις· εἰς τὰ κάτωθεν ὅμως χωριά Νεπεράβιστα,
Λιμπόχοβον, Λιαζαράτι, Λιουζάτες, Γαρδίκι, Κονίσπολιν, Λιόψι, Γραικοχώρι,
Φιλιάταις, Μαργαρίτι, Καρβουνάρι, Φράταρι καὶ ἄλλα πέντε-ἕξ μικρὰ εἶναι ὡς
τριάντα χιλιάδες ψυχᾶς.

Τὰ ἴδια πρέπει, ἐξοχώτατε, νὰ ἐννοήσετε καὶ διὰ τὴν Θεσσαλίαν καὶ λοι-
πὴν Ἑλλάδα, ὅτι οὔτε ἱεροὶ τόποι τούρκικοι εἶναι, εἰμὴ διὰ προστασίαν, οὔτε
τούρκικα τσιφτιλίκια εἶναι, εἰμὴ πλακώματα ἢ τουρκισμένων Ἑλλήνων· οὔτε τοῦ
Σουλτάνου εἶναι, εἰμὴ ἄδικαις κληρονομίαις τῶν βεζιράδων του τῶν ληστῶν, ἐπει-
δὴ ὁ Σουλτάνος κληρονομεῖ τοὺς ληστὰδες βεζιράδες τοὺς καὶ ὅχι οἱ υἱοὶ τῶν
βεζιράδων.

Εἶναι λοιπὸν ἄτοπον καὶ ἄδικον εἰς τοὺς τρεῖς μεγάλους πρέσβεις τῶν φιλελευθέρων Ἀγγλων καὶ Γάλλων καὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς Ῥωσσίας νὰ ζητοῦν νὰ καταστήσουν τὴν Ἑλλάδα ἢ μισὴν ἢ ὑποτελεῖ φόρου εἰς τὸν παλαιὸν της τύραννον, καταφρονοῦντες τὰ αἵματα ἐκείνων τῶν ἡρώων Ἀγγλων, ὅπου ἐφονεύθησαν εἰς τὸ Νεόκαστρον, καὶ τῶν Γάλλων καὶ Ρούσσων (ἐπειδὴ μὲ πόλεμον ἀπέκτησεν ὁ Τοῦρκος τὴν δεκατιάν, χαράτσι καὶ νοβοῦλι) καὶ νὰ καταφρονήσουν ἀκόμη καὶ τόσον αἷμα, ὅπου ἐχύθη. χριστιανικὸν ἑλληνικὸν χρόνους ὀκτὼ καὶ πόσον χύνεται ὀλονένα καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Βουλγαρίαν, Θράκην καὶ Ἀρμενίαν, εἰς τὸ Κάρς Ἀνάπην καὶ Πότι τοῦ Φάσιδος ποταμοῦ καὶ οἱ κόποι τῶν Γάλλων, ὅπου ὀλονένα εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑποφέρουν, ὅλα λέγω τοῦτα νὰ χαρισθοῦν τοῦ βαρβάρου Σουλτάνου καὶ ὄχι τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἔχουν παλαιὸν χρέος διὰ τὰ φῶτα καὶ τωρινὸν διὰ τὸ ὁμόπιστον ; Μεγαλωτάτη βέβαια ἀτοπία ! μήπως τάχα φοβοῦνται μήπως ἀδυνατίσῃ σωματικῶς ἢ χρηματικῶς ὁ Σουλτάνος καὶ δὲν εἴμπορεῖ νὰ βαστάσῃ τὸν μέγαν κολοσσὸν τῆς Ῥουσίας; ἀλλὰ τοῦτο εἶναι λάθος· ἐπειδὴ ἡ Ἑλλὰς ποτὲ σώματα, ἦτοι στρατιώτας, τοῦ Σουλτάνου εἰς πόλεμον δὲν ἔδιδε καὶ χρηματικῶς δὲν ἐλαττοῦται, ἐπειδὴ τὰ ὅσα ἔπερνε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα δὲν τὸν ἔφθναν διὰ δέκα ἡμέραις ἔξοδα διὰ τὸν πόλεμον τῆς Ῥωσσίας· καὶ ἂν ἔδιδαν πολλὰ οἱ Ἕλληνες, τὰ ἔπερναν οἱ βεζιράδες του οἱ λησταὶ καὶ οἱ βοῦβοντάδες καὶ ἄλλοι ἄρπαγες Τοῦρκοι. Ὅθεν κατὰ πάντα ἄδικον τὸ χάρισμα. Δὲν πιστεύω λοιπὸν ποτὲ νὰ φθάσουν εἰς παρομοίαν συνθήκην οἱ Πρέσβεις καὶ ἀκολούθως δὲν θὰ χρειασθοῦν νὰ ἐξετάξουν ἀδικίας τοῦρκικας καὶ δοῦματα ἀνήκουστα, ὥς ἀγαλίκι, βάκφι καὶ ἄλλα παρόμοια, τὰ ὁποῖα ἀπέδειξα ἐμπράκτως ὅτι εἶναι οὐδέν.

Τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος ταπεινὸς δοῦλος
καὶ τῶν προσταγῶν της ἐκκρεμῆς
Ἀθανάσιος ὁ Παλίδας

1828, Σεπτεμβρίου 24, Κερκύρα.

ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ ΣΟΥΡΛΑ, Παιδαγωγού

Ο ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΨΑΛΙΔΑΣ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ*

«Ο Ψαλίδας είναι από τούς πρώτους εις τὴν σημερινὴν Πα.δείαν τῶν Γραικῶν»
Λόγιος Ἑρμῆς (Βιέννη 1820, σελ. 386)

Ο ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΨΑΛΙΔΑΣ είναι μία ἐξαιρετικὴ φυσιογνωμία μέσα εἰς τὴν γειάδα τῶν Μεγάλων Διδασκάλων τοῦ Γένους.

Τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀπαθαναίζεται καὶ κυριαρχεῖται στὴν Ἡπειρὸ ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ψαλίδα.

* Μικρὸν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἐνασίμου ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβῆς μας μετὰ τὸν τίτλον: «Αθανάσιος Ψαλίδας. Ὁ ἄνθρωπος — Ὁ φιλόσοφος» — Ὁ παιδαγωγός». Βάσει ταύτης ὁ ὑποφαινόμενος ἀνεκρούχθη παλαιότερον «ἀριστοῦχος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν».

Ἡ διατριβὴ μας ἀποτελουμένη ἀπὸ τριακοσίας καὶ πλέον σελίδας εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὴν θρυλικὴν πόλιν τῶν Γιαννίνων, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Ἀσώπιον «τοιούτους ὡς τὸν Ψαλίδαν γενναίους ἄνδρας λογίους ἐξέθρεψεν».

Ἀπὸ τὸ κεφάλαιον τῆς διατριβῆς μας «Ὁ Ψαλίδας ὡς Παιδαγωγός» ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑκατὸν (100) καὶ πλέον σελίδας καὶ ὅπου ἐξετάζονται ἐν πλάτει ἡ εἰκὼν τῆς ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως στὰ Γιάννινα κατὰ τὴν ΙΖ' καὶ ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα, ἡ ἀλληλογραφία Ψαλίδα καὶ Ζώη Κατλάνη γύρω ἀπὸ τὴν ἰδρυσιν τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς Καπλάνη ἢ Σχολῆς Ψαλίδα, ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ ὁργάνωσις τῆς Σχολῆς Καπλάνη καὶ ἐν τέλει ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ψαλίδα καὶ τῆς Σχολῆς τοῦ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτιστικῆς καθόλου ἀνυψώσεως τοῦ ὑποδοῦλου Γένους, ἀποσπῶμεν μόνον περὶ τὰς τριάκοντα (30) σελίδας ὅσας δηλαδὴ καταλαμβάνει τὸ Κεφάλαιον ποῦ περιστρέφεται εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐσωτερικῆς ὁργανώσεως καὶ λειτουργίας τῆς Σχολῆς, τρέφομεν δὲ πάντοτε τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ διατριβὴ μας αὕτη, προῖόν κόσπου καὶ μόχθου μακροῦ θὰ ἴδῃ κάποτε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, πρὸς διαιώνισιν τῆς δόξης τῆς θρυλικῆς πρωτευούσης τῆς Ἡπείρου, ποῦ ἐξέθρεψεν καὶ ἐγαλούχησεν τέτοιους σὰν τὸν Ψαλίδαν ἄνδρας γενναίους εἰς τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀρετὴν.

Εἶναι ἡ Μορφή ἐκείνη ποῦ ἐπέζησε καὶ εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ κατὰ τὰς μεταγενεστέρας περιόδους, ὡς Μεγάλου Διδασκάλου τοῦ Γένους, διότι συμβολίζει κατὰ τι τὸ ξεχωριστὸ μετὰ τὸν ὑπέροχον πατριωτισμόν του, τὴν ἀπλότητα τοῦ βίου του, τὸ γαλήνιον ψυχικὸν μεγαλεῖόν του καὶ τὴν μεγάλην ἀφοσίωσίν του στὴν Ἰδέαν τῶν Γραμμάτων καὶ τῆς Παιδείας καθόλου.

Ὁ Ψαλίδας ἦτανε ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος θερμουργοῦ καὶ μετὰ διδασκαλικὴν ψυχὴν διαισθητικῶς ὥπλισμένην καὶ διαπλασμένην, ἦτανε ὁ κατ' ἐξοχὴν Ἑλλὴν Παιδαγωγὸς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

Τὸ ἐξαιρετικόν του πνεῦμα κατῳρίθωσε νὰ συνδυάσῃ εἰς ἓν ἁρμονικὸν σύνολον τὰς ὀνειροπολήσεις τοῦ Μεταφυσικοῦ μετὰ τὴν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν τοῦ διδασκάλου.

Ἦτανε καὶ ἄλλοι σύγχρονοί του, ὅπως ὁ Σουγδουρῆς καὶ ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις ποῦ εἶχαν τὴν ἴδια φιλοσοφικὴ κατάρτισιν, ἀλλ' ἡ διδασκαλικὴ ψυχὴ ἔλειπεν ἀπὸ ὅλους τοὺς συγχρόνους του.

Δικαίως λοιπὸν ὁ Βηλαρᾶς τὸν ἀποκαλεῖ «Ἀρχιδάσκαλος».

Δὲν γεννᾶται συνεπῶς καμμιὰ ἀμφιβολία, ὅπως σωστὰ ὑποστηρίζει καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος, πὸς ὅταν ἀρθοῦν αἱ πλάναι καὶ αἱ ἀνακρίβειαι, θὰ ἀναγνωρισθῇ ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας «ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν χαρακτη-

1. Σπ. Λάμπρου, Περὶ τῆς Παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ν. Ἑλληνομνημῶν Τόμ. ΙΓ' σελ. 273-317.

ριστικὸς τύπος τοῦ Ἑλληνος διδασκάλου τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

II

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ
ΤΗΣ ΚΑΠΑΛΑΝΑΙΑΣ ΣΧΟΛΗΣ
Ἡ ΣΧΟΛΗΣ ΨΑΛΙΔΑ¹

«Τὸν Καπλανῶν καὶ Ζωσιμαδῶν ἡ καλλιτόκος Πατρίς διὰ τοσούτων ἐτῶν, οὐ μόνον αὐτὴν ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν περιόριον περιήγαγε καὶ λαμπροὺς ἀνέδειξε φωταγωγούς καὶ διδασκάλους καὶ ἐν τοιούτοις καιροῖς Μητροπόλιν πάσης μαθήσεως τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων ἀνέδειξεν».

Πατριάρχης Κωνσταντίνης Καλλίνικος²

A. — Ἡ ἐσωτερικὴ ὁργάνωσις τῆς Καπλαναίας Σχολῆς καὶ ἡ ἀνύψωσις ταύτης εἰς περιβλεπτον καὶ μοναδικὸν μορφωτικὸν ἴδρυμα τῆς Ἡπειρωτικῆς πρωτεύουσος κατὰ τοὺς ζοφεροὺς ἐκείνους χρόνους τῆς δουλείας, ὀφείλεται εἰς τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν διδασκαλικὴν ψυχὴν τοῦ Ψαλίδα, ὅστις προτρέχων τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐγκλείων μέσα του τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀπέβη ἐν τῇ πράξει ὡς Διευθυντῆς καὶ ὁργανωτῆς ταύτης ὁ χαρακτηριστικὸς τύπος Παιδαγωγοῦ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι καθε ἀνθρωπίνη τελειοποίησις, ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ³ ὁ Kerschensteiner, εἶναι μόνον ἡ κατὰ τὸ δυνατόν τελειοποίησις τῆς ἀνευ ὁρίων ἰδέας καὶ ὅτι αὕτη συνίσταται εἰς τὴν δεικτικὴν πίστιν μας πῶς τὴν πλήρη πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας ἀνεύρομεν εἰς τὴν σχετικὴν ἀτομικὴν τελειοποίησιν μας, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ἔργον, τὴν ζώην καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ Ψαλίδα θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν βαθύτερον, ἔαν δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἔργον καὶ μύχιον παιδαγωγικὸν τοῦ ἐλατήριον συνίστατο οὐχὶ ἀπλῶς εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐπὶ μέρους μαθητῶν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν βαθυτέραν κατανόησιν ὑπ' Αὐτοῦ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ὑποδοῦλου Ἑθνους.

Καὶ ὅπως εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν του δρᾶσιν διεκρίναμεν τὰ κοινωνικὰ ἐλατήρια τῆς βαθυτέρας προοπτικῆς τῆς πολυμεροῦς ἀπασχολήσεώς του, ἔτσι καὶ εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ὀργανωμένης σχολικῆς Ζωῆς, προβάλλει ὁ τύπος τοῦ Κοινωνικοῦ καὶ Ἑθνικοῦ Παιδαγωγοῦ, ὁ ὁποῖος κλείοντας βαθειὰ μέσα στὴν ψυχὴν του τὸν ἀπώτερον σκοπὸν τῆς Ἀγωγῆς καὶ τὸ μορφωτικὸν ἰδεῶδες πού ἐληγορεῖτο ἀπὸ τὰς ἀπωτέρας ἐθνικὰς ἀπαιτήσεις, ἐργάζεται διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ μαζὺ μὲ τὴν πνευματικὴν ἀφύπνισιν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἑθνους ἀνάστασιν.

Ὁ Kerschensteiner παρατηρεῖ⁴ ἐπίσης ὅτι, ὅπου κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, συναντῶμεν μεγάλας Μορφὰς Παιδαγωγῶν ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ζωντανῶν τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, τὸ ὁποῖον μετουσιούμενον εἰς τὴν ἰδέαν τῆς Ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀποκορυφούμενον εἰς τὸν ἔρωτα τὸν Παιδαγωγικὸν ἐνὸς Pestalozzi, ἐξηγεῖ καλύτερον καὶ τὴν βαθυτέραν πηγὴν τῆς δράσεως καὶ τῆς πολυκυμάντου ἐνεργείας τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος μεγάλων ἀντιπροσώπων τῆς ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως.

Τοιοῦτόν τι συνέβη καὶ μὲ τὸν Ψαλίδα καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν κατὰ τὴν γνώμην μας καὶ ὅλαι αἱ παρεξηγήσεις⁵ αἱ ὁποῖαι ἐνεφίλοχῳρσαν εἰς βάρος του, τὸσον ἐκ μέρους τῶν ἀντιπάλων του, ὅσον καὶ ἀπὸ μερίδα τῆς κοινῆς γνώμης τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων.

Μεσα ὅμως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ψαλίδα ὡς Παιδαγωγοῦ δὲν ἐνεφώλευε μόνον

4. Τοῦ Αὐτοῦ, Αὐτόθι σελ. 26.

5. Ὁλη ἡ περιφημία κατηγορία τῶν Μπαλαίων περὶ διήθεν ἀθείας τοῦ Ψαλίδα ἦτο σκόπιμος σχευωρία πηγάζουσα ἐξ ἐπαγγελματικῆς ἀντιζηλίας ἀφ' ἐνὸς καὶ ἐξ ἀκράτου καὶ ἀδικαιολογήτου ὑπερσυντηρητισμοῦ ἀφ' ἑτέρου καταργούντος κάθε ἐννοίαν προόδου, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη ἦτο δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἓνας βαθειὰ φιλοσοφικὰ μορφωμένος, ἂν καὶ νεωτερίζων, ἐν τούτοις ἦτο δυνατόν νὰ συνδυάσῃ μέσα του πολὺ μεγαλυτέραν καὶ βαθυτέραν θρησκευτικότητα ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι περιορίζοντο μόνον εἰς τοὺς τύπους καὶ τὸ ἔργον γράμματος.

1. Κλειῶ (Τεργέστης) 1875 σελ. 728.

2. Συστατικά Γράμματα τῆς ἐν Ἰωαννίνους Πατριαρχικῆς Σχολῆς Καπλάνη, Βιέννη 1806 σελ. 23.

3. Kerschensteiner, Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung, Leipzig 1927, σελ. 8.

ἡ θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ῇ ἀ ξ ί α, ἀλλὰ παρὰ-
λήλως πρὸς ταύτην ἐφλόγιζον τὴν ψυχὴν
του μὲ τὴν ἰδίαν ἔντασιν καὶ αἱ ἰδέαι τοῦ
ἀ λ η θ ι ν ο ὕ κ α ι τ ο ὕ ὄ ρ α ῖ ο υ, καὶ
ἔτσι θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ μὲ πλήρη βε-
βαιότητα ὅτι ὁ Παλίδας ἀνῆκεν εἰς τὸν τύ-
πον τοῦ Κοινωνικοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπακριβῶς ἴσως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ
προσδιορισθῇ μία ἱεραρχικὴ διάταξις τῶν
ἐσωτερικῶν ἀξιών πού συνθέτον τὴν προ-
σωπικότητά του, οὔτε ἐπίσης νὰ ἀνευρεθῇ
ἡ ἀξία ἣτις ἐφλόγιζε τὴν ψυχὴν του, ἀπὸ
ὅσα ὁμως ἀρνεῖται τις ἀπὸ τὰς ἀλληλοσυγ-
κρουόμενας πληροφορίας τῶν βιογράφων
του θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπωθῇ ἡ γνώμη
ὅτι ἡ ἀ ξ ί α τ ο ὕ ἀ λ η θ ο Ὑς ἵστατο
εἰς τὴν κορυφὴν τῆς πυραμίδος τῶν ἀξιών,
χωρὶς ὁμως καὶ νὰ κυριαρχῇ αὕτη ἀπο-
λύτως.

Ἐν ὁμως εἶναι βέβαιοι, τὸ γεγο-
νὸς δηλαδὴ ὅτι μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ
μεγάλου αὐτοῦ Ἠπειρώτου Παιδαγωγοῦ
ἦτο ξένον τὸ σ υ ν α ῖ σ θ η μ α τ ῆς
κ υ ρ ι α ρ χ ί ας δι' ἐ ξ ω τ ε ρ ι κ ῶ ν
μ έ σ ω ν, τοῦναντίον δὲ ὅτι ἡ φύσις τὸν
εἶχε προικίσει μὲ ἓνα ἀπεριόριστον σεβι-
σμόν πρὸς τὰς ὑψίστας ἀξίας πού ἀποτε-
λοῦν τὴν βράνιν μιᾶς ἀληθινῆς προσωπι-
κότητος, γι' αὐτὸ καὶ εἰς τοὺς μαθητάς του
καὶ τοὺς συμπολίτας του ἐπεβλήθη μὲ τὴν
δύναμιν τῆς Ἀγάπης.

Ἀλλὰ δὲν ἦτο μόνον ἡ παιδαγωγικὴ
ἀξιολογικὴ πλευρά, ἣτις ἐξησφάλιζε εἰς τὸν
Παλίδαν τὴν ἐπιτυχίαν ἐν τῇ δράσει του,
ἀλλὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν πῶς μέσα του
ἐνεργῶλε καὶ ἡ π ρ ο δ ι ᾱ θ ε σ ις δι ᾱ
τ ὸ δ ι δ α σ κ α λ ι κ ὸ ν ἐ π ᾱ γ γ ε λ μ α
σὲ τρόπον ὥστε ὁ τίτλος πού ἀπενεμήθη
εἰς Αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Βηλαρᾶ ὡς «Ἀρχιδα-
σκάλου» νὰ εἶναι πλέον ἢ ἐπιτυχής.

Καὶ ἔτσι ὁ Παλίδας ὡς τελεία διδα-
σκαλικὴ προσωπικότης ἦτο ὁ ἴδιος ἐν πο-
λύτιμον μορφωτικὸν ἀγαθόν, ἦτο μία
ζωντανὴ δύναμις πού ἐξήσκει ἀκαταγώνι-
στον ἐπιδρασεῖν εἰς τοὺς μαθητάς του¹ καὶ

1. Γούδα Ἀν. Παράλληλοι Βίοι, Ἀθῆναι
1870 σελ. 304-305. «Ἐάν κρίνῃ τις τὸν Παλί-
δαν ἐκ τῆς μορφώσεως τῶν ἰδίων αὐτοῦ μαθη-
τῶν, θέλει πεισθῇ ἴσως, ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν
εἰς ἐκ τῶν εὐτυχεστέρων καὶ δοκιμωτέρων δι-

ένας τύπος κοινωνικός, ἐκφράζει τὸν βασι-
κὸν νόμον τῆς πνευματικῆς ἀγάπης.

Ἡ βαθεῖα κατοχὴ γνώσεων δὲν θὰ ἦτο
ἴσως ἀρκετὴ νὰ ἀναδειξῇ Αὐτὸν Μέγαν δι-
δάσκαλον τοῦ Γένους, ἐὰν ἡ ψυχὴ του δὲν
ἦτανε πλημμυρισμένη ἀπὸ ἀξιολογικὸν πε-
ριεχόμενον ἀνωτέρας μορφῆς, τὸ ὁποῖον
τοῦ ἐξησφάλιζεν ἡ καθόλου φιλοσοφικὴ του
μόρφωσις.

Γενικὰ περὶ τῆς διδασκαλικῆς ψυχῆς²
τοῦ Παλίδου θὰ ἠδύνατο τις νὰ ὑποστηρίξῃ
ὅτι ἐπάλλετο αὕτη ὄχι μόνον ἀπὸ μίαν ἀπέ-
ραντον ἀγάπην καὶ ἓνα ἀνυπόκριτον ἐν-
θουσιασμόν διὰ τὸ ἔργον του, ἀλλ' ἐφλο-
γίζετο καὶ οἰστορηλατεῖτο παρὰλήλως καὶ
ἀπὸ ἓνα βαθύτατον πατριωτισμόν. Μὲ λί-
γα λόγια ὁ Παλίδας ἦτανε: ὁ μ ε γ ᾱ λ ο ς
δ ι δ ᾱ σ κ α λ ο ς κ α ι ὁ μ ε γ ᾱ λ ο ς
π α τ ρ ι ὡ τ η ς.

Ὁ Περγαῖος εἰς ἐπιστολὴν πού ἀπηύ-
θυνε πρὸς τὸν Παλίδαν τῷ 1799 ἐκ Πάρ-
γας γράφει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἀκόλου-

δασκάλων τοῦ Γένους κατὰ τὴν τότε ἐποχὴν
Διότι μαθητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ χαλκέντερος
Κρανᾶς, ὅστις ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐκπλήξῃ τὸν
φιλολογικὸν κόσμον διὰ τῆς πολυμαθείας του.
Μαθητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἐν μέρει καὶ τὸ σέ-
μνομα τῶν νεωτέρων διδασκάλων τοῦ Γένους,
ὁ Καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος».

Περὶ τὸν ἴσως νὰ ἀναγραφῇ ὅτι τὴν ἐπί-
δρασιν τοῦ Παλίδου ἐδέχθησαν καὶ μεγάλοι πο-
λιτικοὶ τῆς τότε ἐποχῆς, ὡς π.χ. ὁ Κωλέττης,
ὅστις μέγα μέρος τῆς λελογισμένης ρητορείας
του καὶ τῆς πατριωτικῆς του σκέψεως ὀφείλει
εἰς τὸν Παλίδαν, οὗτινος ὑπῆρξεν μαθητής.
Ἀλλὰ καὶ ὁ Γεώργιος Σταύρου ἐπίσης πολλὰ
ὀφείλει εἰς τὸν Παλίδαν.

Περίλ. σχετικῶς:

Πατσέλη Νικολάου, Ἰωάννης Κωλέττης,
Ἠπειρωτικὰ Χρονικά 1931. Παράρτημα Γ'
σελ. 25.

2. Ἀσωπίου Εἰρηναίου. Ἡμερολόγιον 1873
σελ. 429-430,

Ὁ Παλίδας γράφων κατὰ τὸ ἔτος 1803
πρὸς τὸν Ζῶνν Καπλάνην διὰ τὸν μαθητὴν του
Ἀσώπιον λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἡ εὐγενία σας διω-
ρίζετε τρεῖς μαθητάς ἐν Γραμμενουπόλει
καὶ ἐγὼ ἐπρόσθεσα ἀκόμη δύο καὶ ἐγιναν πέν-
τε, καὶ ἔχω τὸ μάτι μου ἐπάνω
τοὺς τὸσον ὅπου εἰς δύο χρόνους τὸν ἓνα
πού τὸν ἐπικαλοῦμεν Ἀσώπιον, θέλετε τὸν ἰδεῖ
καὶ θέλετε εἰπεῖ αὐτοῦ εἰς τὴν Μόσχαν ὅτι εἰς
μάτην τὰ λάσα της δὲν ἐξοδεύονται καὶ θέλει
χαρῇ ἡ ψυχὴ σας καθὼς χαίρεται καὶ
ἡ ἰδ ι κ ῇ μ ο υ τ ῶ ρ α».

θα: «Οἶδα ὡς πατριώτης ὢν καὶ φιλογε-
νῆς εἰς ἄκρον τῇ τεκοῖσῃ προσέδραμες
παριδὼν τὰ κρεῖττον» εἰς ἄλλην δὲ ἐπι-
στολὴν τοῦ χαρακτηρίζει Αὐτὸν ὡς «λαμ-
πρύνοντα τὸ ἐσκοτισμένον
Γένος».

Ὁ Ψαλίδας ἐξ ἀρρομῆς ἐπιστολῶν ἡ
πολιτικοῦ περιεχομένου ἀνευθυνομένων ἐκ
μέρους τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸν Προέδρον
τῆς Ἰονίου Γερουσίας τονίζει τὸν πατριω-
τισμὸν τοῦ Ψαλίδα, προσθέτων ὅτι οὗτος
οὐχὶ ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς του ἐξυπη-
ρέτησε καὶ ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως τὴν
ἡμετέραν.

Συνδυάζων κατὰ ταῦτα ὁ Ψαλίδας βα-
θεῖαν ἐπιστημονικότητα, ἀξιολογικοῦ πε-
ριεχομένου παιδαγωγικότητα καὶ ἄφθα-
στον πατριωτισμὸν ἀπέβη κατὰ τὴν γνώ-
μην μας ὁ χαρακτηριστικὸς ἐκπαιδευτικὸς
Ἕλληνας Παιδαγωγὸς τοῦ III' αἰῶνος,
ἀναλαβὼν δὲ τὴν ὁργάνωσιν τῆς
ἐσωτερικῆς τῆς Καπλαναίας Σχολῆς
ἀνύψωσε ταύτην εἰς περίβλεπτον ἵδρυμα
τῆς ἡπειρωτικῆς πρωτευούσης.

B.— Τὸ μορφωτικὸν ἰδεώ-
δες τὸ ὁποῖον ἀντιπροσώπευε καὶ τὸν
ὑψιστον σκοπὸν τῆς Ἀγωγῆς, εἶχε καθο-
ρίσει ὁ ἴδιος ὁ ἱδρυτὴς τῆς Σχολῆς, ὁ αὐτί-
διμος Ζῶης Καπλάνης εἰς τὴν ἐπιστολὴν
ποὺ ἀπηρτίθουνε πρὸς τὸν Πατριάρχην Κων-
σταντινουπόλεως.

«Οἱ ἐν τῇ Πατρίδι μου Ἰωάννινα,
λέγει, ἐπίτροποι τῶν τεσσάρων ἐκκλησι-
ῶν καὶ οἱ δύο θεωροὶ καὶ διερευνηταὶ νὰ
ἐκλέγουν ἀπροσωπολήτως διδασκάλους
ἱκανοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἐναρέτους δη-
λαδὴ δυναμένους νὰ διδάξουν τὴν πάτριον
ἀρχαίαν διάλεκτον καὶ νὰ στοιχίσουν
τοὺς μαθητὰς εἰς ὅλην τὴν ἐγκύκλιον μά-
θησιν καὶ φιλοσοφίαν καὶ εἰς τὴν εὐσεβῆ
καὶ ὀρθόδοξον διδασκαλίαν τῆς ἀκηράτου
καὶ ἀμωμήτου πίστεως ἡμῶν καὶ εἰς τὰ
καλὰ καὶ θεάρεστα ἥθη».

Τὸ ὡς ἄνω πολλαπλοῦν μορφωτικὸν

1. Σάρρου Δημ. Γράμματα ἀναφερόμενα
εἰς τοὺς ἀγῶνας Πάργης καὶ Σουλίου, πρβλ.
ἡπειρωτικά Χρονικά 1927 σελ. 269.

2. Συστατικὰ Γράμματα τῆς ἐν Ἰωαννίνοις
Πατριαρχικῆς Σχολῆς κτλ. Βιέννη 1806 σελ.
15—16.

ἰδεῶδες δηλαδὴ ἐπιστημονικόν,
ὁρησκευτικόν, πατριωτικόν
καὶ ἠθικόν, ἀνταποκρινόμενον πλήρως
πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν χρόνων ἐκείνων
τοῦ ὑποδούλου Γένους, ἐνέκλειε βαθυτέ-
ρον περιεχόμενον ἀπὸ τὸ αὐστηρῶς θεο-
κρατικὸν καὶ μονομερὲς τοιοῦτον τῆς ἀντι-
παύου Μπαλαναίας Σχολῆς.

Ὁ Ψαλίδας ἀναλαβὼν τὴν διεύθυνσιν
τῆς Σχολῆς ἐργάσθη διὰ τὴν πραγματο-
ποίησιν τοῦ ὡς ἄνω ἰδεώδους κατὰ τρό-
πον ὅστις ἐπέτρεψε ἀργότερα εἰς μὲν τοὺς
ἀποφοίτους τῆς Σχολῆς νὰ ἐξελίσσωνται
μόνοι τῶν χωρὶς νὰ παρίσταται ἀνάγκη
μεταβάσεώς των εἰς τὴν Ἑσπερίαν, εἰς δὲ
τὰ Ἰωάννινα μὲ τὴν λειτουργίαν τοιοῦτου
εἵδους ὑποτύπου δούλους δηλαδὴ Πα-
νεπιστημιακῆς Σχολῆς, νὰ ἀνα-
κηρυχθῶν κατὰ τὸν Γρηγόριον τὸν Πα-
λιουρίτην εἰς «Νέας Ἀθήνας τοῦ
ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ».

Τὸ Πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ἄτινα
ἐδιδάσκοντο εἰς τὴν Καπλαναίαν Σχολὴν
ὑπέστη καὶ αὐτὸ μεταβολὰς καὶ τροποποιή-
σεις, ἀφ' ἧς ἀνέλαβεν τὴν διεύθυνσιν τῆς
Σχολῆς ὁ Ψαλίδας.

Ὁ Karl Iken³ μνημονεύει ὅτι πρὸ
τῆς ἀφίξεως τοῦ Ψαλίδα στὰ Γιάννινα,
οὔτε τὰ ἐπὶ μέρους μαθήματα τοῦ προ-
γράμματος οὔτε αἱ μέθοδοι τῆς διδασκα-
λίας ἱκανοποιοῦν τὰς φιλοδοξίας τῶν
σπουδαστῶν, μόνον δὲ διὰ τοῦ Ψαλίδα
ἐλλήθον ἱκανοποιητικαὶ μεταβολαὶ τόσον
εἰς τὰς μεθόδους διδασκαλίας ὅσον καὶ
εἰς τὸ Πρόγραμμα.

Ὁ ἐκ τῶν βιογράφων τοῦ Ψαλίδα,
ὁ Κρίνος, περιέσσωσ⁴ λεπτομερείας περὶ
τῶν μαθημάτων, ἄτινα ἐδίδασκεν εἰδικῶς
ὁ Ψαλίδας ἀρυσθεὶς τὰς πληροφορίας
ταύτας ἀπὸ χειρόγραφον τοῦ Χριστοφό-
ρου Φιλητᾶ, ὅστις ἐξημέμησε μαθητὴς
τῆς Καπλαναίας.

3. Γούδα Ἀναστ. Παράλληλοι βίοι, Λάμ-
πος Φωτιάδης, Ἀθήναι 1870 σελ. 244.

4. Παλιουρίτου Γρηγορίου, ἐπιτομὴ ἱστο-
ρίας τῆς Ἑλλάδος, Πρόλογος.

5. Karl Iken, Leukothea, Leipzig 1825
Τόμ. Α' σελ. 162.

6. Κρίνου, Ἀθανάσιος Ψαλίδας, Ἐστία
1879 σελ. 148.

Κατὰ τὸν Φιλητῶν λοιπὸν ὁ Ψαλίδας ἐδίδασκεν τὰ κατωτέρω :

1) Στοιχεῖα Φιλοσοφίας κατὰ τοὺς νεωτέρους Μεταφυσικοὺς τῆς Εὐρώπης, Λάκων, Κάντ κτλ.

2) Στοιχεῖα Μαθηματικὰ τοῦ διδασκάλου τῆς Μαθηματικῆς ἐν Βιέννῃ Μετξβούργου μεταφρασμένης εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἰδίωμα.

3) Φυσικὴν Πειραματικὴν τοῦ Χορβέτη, διδασκάλου εἰς τὸ Γενικὸν Σχολεῖον τῆς Πέστης, ἐξηγῶν τὰ κεφάλαια διὰ πειρημάτων, ὅσα συγχωρεῖ ἡ παρούσα κατάστασις.

4) Γεωγραφίαν ἡ Μαθηματικὴν καὶ πολιτικὴν ἐρανισμένην ἀπὸ τοὺς καλυτέρους νεωτέρους Γεωγράφους.

5) τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν μὲ ὅλην τὴν ἀκρίβειαν.

Πρώτη ἡ πόλις τῶν Ἰωαννίνων, καθὼς μνημονεύει ὁ Κρίνος, ἐξ ὧν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων εἶδε τὴν φυσικὴν διδασκομένην διὰ πειρημάτων, διότι πρῶτος ὁ Ψαλίδας ἐδίδασκεν ταύτην, ὅπως ἐπίσης κατὰ τὸν αὐτὸν βιογράφον τοῦ Ψαλίδα, ἡ πόλις τῶν Ἰωαννίνων ἐξέπεμψε διδασκάλους τῆς Λατινικῆς γλῶσσης εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα.

Τὰ διδασκόμενα ὑπὸ τοῦ Ψαλίδα μαθήματα, ἅτινα ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω, ἐξήντλουν τὸ Πρόγραμμα μόνον τῆς ἀνωτέρας τάξεως τοῦ Γυμνασίου του, τῶν δὲ κατωτέρων τάξεων τὸ Πρόγραμμα, κατὰ μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸν Ζαμπέλιον, εἶχεν ὡς ἀκολουθῶς :

1. Κουγέα, Ἑλληνικά, ἔτος Δ' (1931) σελ. 518—519.

2. Κρίνου, Ἀθ. Ψαλίδας, Ἑστία 1879 σ. 48.

«Ὁ Ψαλίδας ἀπερχόμενος ἐκ Βιέννης εἶχε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ ὄργανα ἰδιόκτητα πρὸς διδασκαλίαν τῆς Φυσικῆς. Τὰ ὄργανα ταῦτα ἐδώρησε κατόπιν εἰς τὴν Καπλαναίαν Σχολήν. Ἦσαν δὲ ταῦτα μηχαναὶ ἀεροστατικά, ἡλεκτρικαὶ καὶ ὀπτικά.

3. Τοῦ Αὐτοῦ, Αὐτόθι σ. 148.

«Τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν ὁ Ψαλίδας ἔγραφε μετὰ μεγίστης εὐχερείας καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἐπιστολικὴν του κοινωνολογίαν μετὰ τῶν Εὐρωπαίων ἐπιστημόνων δι' αὐτῆς εἶχε, καὶ πολυσέλιδα πολιτικὰ ὑπομνήματα, ἔτι καὶ νῦν σωζόμενα, εἰς αὐτὴν ἔγραψεν».

4. Chassiotis, L'instruction publique chez les Grecs, Paris 1881, σ. 108.

Α' τάξις (Κατωτέρα).

1) Στοιχεῖα Ἑλληνικῆς γλώσσης.

2) Ἀριθμητική.

3) Κατήχησις (2 ὥραι εβδομαδιαίως).

4) Ἀσκήσεις τεχνολογίας.

Β' τάξις

1) Ἑλληνικὴ Ὁρθογραφία καὶ Σύνταξις.

2) Γνώσις βαθυτέρα τῆς Ἑλληνικῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν νεωτέραν.

3) Παγκόσμιος Ἱστορία.

4) Γεωγραφία σύγχρονος.

5) Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογία.

Γ' τάξις (Ἀνωτέρα) ἡ τάξις Ἑλλήνων

Συγγραφέων.

1) Διάλεκτοι Ἑλληνικῆς γλώσσης.

2) Ποιητική.

3) Ρητορική.

4) Ἐπιστολῶν ὕφος.

5) Μαθηματικά.

6) Λατινικά.

7) Φυσική.

8) Φιλοσοφία (Λογική, Ψυχολογία, Ἠθική, Μεταφυσική).

Ὁ Ψαλίδας, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Γούδας, «μόλις καταρτίσας τινὰς τῶν εἰς τὴν Σχολὴν του συρρευσάντων ἀπειρώων μαθητῶν ἱκανοὺς ἵνα διδάξωσι καὶ ἄλλους καθίστα ἐκείνους Ὑποδιδασκάλους τῶν κατ' ἔτος σχηματιζομένων νέων τάξεων, καὶ τοιοῦτος π.χ. κατέστη ὁ Ἀσώπιος, ὁ Κρανᾶς, ὁ Σακελλάριος καὶ ἄλλοι τινές, οὗτος δὲ περὶωρίσθη νὰ διδάσκη μόνον ἐν τῇ ἀνωτάτῃ τάξει, οἷον εἰ Πανεπιστημιακὰ μαθήματα τῆς ὑψηλότερας Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Φιλολογίας καὶ ἰδίως τῆς Φυσικῆς Πειραματικῆς».

Κατὰ τὴν κρατοῦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γνώμην καὶ ἐκτίμησιν τὸ Πρόγραμμα τῆς Καπλαναίας Σχολῆς ὑπερεῖχε τῶν πολλῶν τοῦ τῆς Μπαλαναίας τοιοῦτου, ὥστε πλείστοι μαθηταὶ ἐγγραφόμενοι κατ'

5. Γούδα, Βίοι Παράλληλοι, Ἀθήναι 1870, σελ. 290.

ἀρχὰς εἰς τὴν Μπαλαναίαν,¹ μετεπήδων ἀργότερα εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Ψαλῖδα.

Γ'—Ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας τῶν διαφόρων μαθημάτων θὰ ἡδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὰ κάτωθι :

Πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀλληλοδιδασκικῆς² μεθόδου καὶ εἰς τὴν "Ηπειρον" κατεβλήθη προσπάθεια τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ μεγάλου Φιλέλληνο καὶ ἰδρυτοῦ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας τοῦ λόρδου Γκίλφορντ, περὶ βελτιώσεως τῶν κρατούντων διδασκικῶν³ συστημάτων, ὅπως ἐμφαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς του⁴ πρὸς τὸν ἐν Γοττίνγῃ τῆς Γερμανίας σπουδάζοντα Ἀσώπιον Κωνσταντῖνον, τὸν ὁποῖον παρακαλεῖ νὰ σπουδάσῃ τὴν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κρατοῦσαν μέθοδον διδασκαλίας διὰ νὰ εἰσαγάγῃ ταύτην μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του καὶ εἰς τὰ Σχολεῖα τῆς Ἰονίου Πολιτείας.⁵

«Ἡ συνήθης παράδοσις — γράφει ὁ Γκίλφορντ πρὸς τὸν Ἀσώπιον — τῶν σχολείων τῆς Ἑλλάδος, ἂν δὲν λανθάνωμεν, ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὴν διασάφησιν

1. Τὸ βαθύτερον αἷτιον τῆς ζηλοτυπίας τῶν Μπαλαναίων κατὰ τοῦ Ψαλῖδα προήρχετο ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἀρτιωτέρας ὀργανώσεως τῆς Καπλαναίας Σχολῆς διὰ τοῦ Ψαλῖδα, ἀπὸ τὸν ἀρτιώτερον φιλοσοφικὸν καταρτισμὸν καὶ ἀπὸ τὰς συγχρονισμένας διδασκικὰς μεθόδους τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποιοῖ ἡ Σχολὴ Καπλάνη διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν τροφίμων τῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἄκρως συντηρητικὰς ἀρχὰς τῆς ἰδικῆς τῶν.

2. Πολίτου Ἀθανασίου, Ἐγχειρίδιον ἀλληλοδιδασκικῆς μεθόδου συνταχθέν ὑπὸ Ἀθανασίου Πολίτου ἐκδοθὲν δαπάναις τῆς Κυβερνήσεως εἰς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Ἰόνιον Κράτος παιδαγωγῶν, Κέρκυρα, ἐκ τῆς Τυπογραφίας τῆς Κυβερνήσεως, 1820.

3. Φιλητὰ Χριστοφόρου, Δοκίμιον περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῶν ἐν Ἰωαννίνοις σχολείων καὶ περὶ τῆς εἰς αὐτὰ ἐπικρατούσης μεθόδου τῆς παραδόσεως, Ἰωάννινα 1812, Ἰουνίου 5.

4. Μοισιόδακος Ἰωσήπου, Ἀπολογία, Βιέννη 1780, σ. 190. Εὐρεῖα κριτικὴ διὰ τὰ διδασκικὰ συστήματα τῆς προεπαναστατικῆς ἐποχῆς, ἐπὶ πλεόν δὲ καὶ ἰδιαιτέρως λόγος διὰ τὸ σύστημα διδασκαλίας τῶν Μαθηματικῶν ὑπὸ τοῦ Μπαλάνου Βασιλοπούλου.

5. Ἀσώπιον Εἰρηναίου, Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον, 1874 σ. 194. Ἡ ἐπιστολὴ ἐστάλη ἐκ Βενετίας καὶ φέρει χρονολογίαν 25 Ἰουνίου 1819.

6. Α. Μ. Ἰδρωμένου, Περὶ τῆς ἐν Ἰονίοις νήσοις ἐκπαιδεύσεως (ἀπὸ τοῦ 1386-1804). Πρβλ. ἐπίσης Ἀσώπιου, Ἡμερολόγιον τ. 198-237.

τῶν λέξεων, τὸ Τεχνολογικόν, Ὁρθογραφικόν καὶ τὸ Σύντακτικόν τῆς παλαιᾶς γλώσσης, ἔλειπε δὲ ἐκείνη ἡ ἀναλυτικὴ τάξις ἡ ὁποία διαμελίζουσα τὰς χάριτας τοῦ λεκτικοῦ, ἀναπτύσσουσα τὰς ἐννοίας καὶ τοὺς σκοποὺς, διδάσκουσα τὸν τρόπον καὶ τὴν μέθοδον τῆς συγγραφῆς τῶν παλαιῶν καὶ παραβάλλουσα αὐτοὺς με ὅσους εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος ἐνησχολήθησαν φωτίζει τὸν νοῦν τῶν ἀκροατῶν καὶ με τὸν λίκνον τῆς ὀρθῆς κρίσεως καὶ ἀναλυτικῆς δυνάμεως, τὸν ὁδηγεῖ ἀσφαλῶς καὶ ἀπροσκόπτως εἰς τὴν καθαρὰν γνῶσιν ὅχι λέξεων ἀπλῶς ἀλλὰ αὐτῶν τῶν πραγμάτων καὶ τῆς πραγματικῆς συρραφῆς τῶν συγγραμμάτων.

Αὐτὴ ἡ μέθοδος, χωρὶς τῆς ὁποίας πλανᾶται ὁποῖος ἐλπίζει νὰ μάθῃ τὴν σοφίαν μιᾶς οἰασθήποτε γλώσσης, εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ ἀναγκαιοτάτη νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὰ μελετώμενα τῶν Ἰονίων ἐπαρχιῶν Ἐκπαιδευτήρια.

Εἰς αὐτὸ λοιπὸν τὸ εἶδος κρίνω εὐλόγον νὰ ἐνασχοληθῇ καὶ ὅλως διόλου νὰ ἀφιερῶσθαι τὰς μελέτας σου καταγινόμενος εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων διὰ νὰ διδάξῃς τὸ εἶδος αὐτὸ ἐξ ἐπαγγέλματος, ὡς εἰς τῶν λοιπῶν διδασκάλων».

Ἐκ τοῦ ὧς ἄνω ἀποσπάσματος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ λόρδου Γκίλφορντ καταφαίνεται ὅτι πρὸ τοῦ 1819 ἢ διὰ τὴν ἐξημενείαν τῶν ἀρχαίων Συγγραφέων, οἵτινες ἀπετέλουν καὶ τὸ οὐσιωδέστερον μορφωτικὸν ἀγαθὸν τῶν τότε Προγραμμάτων, ἐφαρμοζομένην μέθοδον⁶, δὲν ἦτο ἡ προσήκουσα, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἡ μέθοδος ποὺ ἐξησφάλιζε αὐτενέργειαν εἰς τοὺς μαθητὰς ἀλλ' ἦτο ἀπλῶς ἡ μέθοδος τοῦ διδασκικοῦ ὕλισμοῦ.

Τὸ ἐκπαιδευτικὸν ὅμως σύστημα καὶ τὰς μεθόδους διδασκαλίας αἵτινες κατὰ

7. Ἀπὸ ἑνα χειρόγραφον τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ πρὸς τὸν Παρανίκαν πληροφοροῦμεθα γιὰ τὴν μέθοδον τὴν ἐξημενικήν—ψυχαγωγίαν καλουμένην ποὺ ἐφήρμοξε εἰς τὴν σχολὴν τοῦ ὁ Μπαλάνος (1750) καὶ ἦτις ἐχρονολογεῖτο ἀκόμη ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς. Πρβλ. Παρανίκα, Σχεδιασμάς περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως μεχρι τῶν χρόνων τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος, Κων/πολις 1867 σ. 206.

τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐφημερόζοντο εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἡπείρου καὶ λοιπῆς Ἑλλάδος ἐπικρίνει καὶ ὁ Βηλαρῆς εἰς μίαν λίαν διαφωτιστικὴν ἐπιστολὴν του¹.

«Ἐνὰ Ἑλληνόπουλο παιδεύεται κάμποσα χρόνια νὰ μάθῃ τὴ φυσικὴν του γλῶσσαν νὰ τὴν κρένῃ καὶ ὕστερα εἶναι χρεῖα νὰ πηγαίῃ καὶ στὸ σχολεῖον νὰ τὴν ἀπομάθῃ ἀπὸ τὸ δάσκαλο καὶ νὰ τὴν κρένῃ καλὰ καὶ νὰ τὴν καλογράφῃ καὶ νὰ τὴν ἀναγνώσῃ καλὰ, ὁ δάσκαλος ὅμως τὸ δέχεται μ' ἀγριότητα καὶ φορτώματα σοβαρότατα καὶ τὸ τρομάζει καὶ ἀντὶ νὰ τοῦ δείξῃ τὰ γράμματα καὶ τὰ ψηφία τῆς γλώσσης του τοῦ δείχνει τὰ ψηφία καὶ τὰ ψηφιά μιᾶς ἄλλης γλώσσης ψευτικῆς καθὼς καὶ τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ λέει :

»Τούτῃ ἡ Γραμματικὴ θὰ σὲ μάθῃ τὴν ἀληθινὴν καὶ σωστὴν γλῶσσαν, ἐπειδὴ αὐτὴ ἀπομαθῇ καὶ κρένῃ καὶ κρένω εἶναι γλῶσσαν χυδαία, βάρβαρη καὶ χαλασμένη καὶ ἔτσι τοῦτο τὸ δύστυχο Ἑλληνόπουλο ὁποῦ ἐπῆγε στὸ σχολεῖον νὰ μάθῃ καὶ νὰ διαβάξῃ τὴ γλῶσσαν του καὶ μετὰ τοῦτο νὰ μάθῃ καὶ γνώσεις ἀναγκαῖες καὶ χρήσιμες καὶ στὴν Πίστι καὶ στὴ Ζωὴν του χάνει τὸ πνεῦμα του τὸ ζῶντο καὶ ἑλληνικόν, κουτιάει καὶ βγαίνει ἀπ' αὐτὸ τὸ σχολεῖον τὸ ἐλληνικὸν μὲ τὰς πέντε κλίσεις τοῦ Λάσκαρη καὶ μὲ τὰς πέντε πτώσεις καὶ μὲ καμμὶ λέξη ψευτοαττικὴ καὶ ἄλλες τόσες γενικὲς ἀπόλυτες ἀπὸ τίς ὁποῖες ἂν εἴπῃ καὶ καμμὶ εἰς τοὺς συμπολίτες του τὴν λέει μὲ τόση περηφάνεια πὼς τάχα κατὶ λέει καὶ τὴν στοχάζεται σὰν μαργαριτάρη ἢ σὰν διαμάντι· τὸ κακὸ ὅμως εἶναι ὅπου οἱ συμπολίται του σὰν τὴν ἀκούσουν αὐτὴ τὴν ψευτοαττικὴν λέξιν τὸν περιγελοῦν μὲ φράσι ψευτοαττικὴν λέγοντάς του: « Ἑλληνίζει ὁ βάρβαρος » καὶ ἔτσι καταντᾷ ὁ δύστυχος νέος περγέλιο τοῦ κοινοῦ λαοῦ καὶ τέτοιον τὸν ἐβγάξει ἀπὸ τὸ σχολεῖον τοῦ ὁ θαυμαστὸς δάσκαλός του ὁποῦ τὸν ἐμάνθανε δέκα χρόνια τὸν Λάσκαρη, τὸν Κατήφορο καὶ ἐξχωριστὰ τὸν Μέργιν Γαζῆν».

Προεξερίναμεν τὴν ἀνωτέρω περιχοπὴν

τοῦ Βηλαρᾶ ὅχι μόνον διότι ἀναφέρεται εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἡπείρου τὰ ὁποῖα εἶχεν ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψει του ἀλλὰ καὶ διότι ἡ μαρτυρία του εἶναι μιὰ πηγὴ ἢ παρὰ γὰρ ἡ πρώτη τῆς τάξεως γιὰ τὴν ἐκτίμησιν μερικῶν σημείων σχετικῶν μὲ τὴν διάνγνωσιν τοῦ σχολικοῦ πνεύματος τῶν χρόνων ἐκείνων.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν γενικωτέραν εἰκόνα τοῦ μεθοδολογικοῦ προβλήματος τῆς προηγηθείσης τοῦ Παλίδας ἐποχῆς.

Ἐάν δὲ ἤδη ἐπισκοπήσωμεν τὸ εἶδος τῆς ὑπὸ τοῦ Παλίδας ἐφαρμοσθείσης διδακτικῆς μεθόδου, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν ὅτι οὗτος διὰ τῆς διδασκαλίας του προσεπάθει νὰ διεγείρῃ τὸν τρυφερόν τοῦ ἀνθρώπου πνεύμα, γιὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν εἰκόνα τοῦ Herder² καὶ ὅχι νὰ ἐξημενῇ τὰ ἀγνωστα διὰ τῶν ἀγνώστων καὶ διὰ μεθόδου σχολαστικῆς, ὅπως ἐπραττον οἱ προκατοχοί του.

«Τὸ γόνιμον τῆς διδασκαλίας τοῦ Παλίδας, παρατηρεῖ³ ὁ Πέκιος, ἀποσκορακίσαντος τὴν ἐπίπονον καὶ ἄγονον μέθοδον, ἦν ὑπεστηρίξε θερμοῶς ὁ σύγχρονός του Κοσμάς Μπαλάνος καταδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς πληθύσεως τῆς σπουδαιότητος τῶν μαθητῶν αὐτοῦ».

Ὁ Παλίδας συμπληρώνει ὁ Παρανίκας⁴ «κατέλειπε τὴν ἐπὶ πολὺ ἐπικρατήσαν ψυχαγωγίαν⁵ καὶ ἐχρηστοδύλωσε νεωτέρω συστήματι καὶ μεθόδῳ».

Ἀπὸ τὸ εἶδος ἰδίως τῶν μαθημάτων τὰ ὁποῖα ἐδίδασκεν ὁ Παλίδας εἰς τὴν ἀνωτέραν τάξιν τῆς Καπλιανῆς Σχολῆς, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν μερικὰ χρήσιμα συμπεράσματα τὰ ὁποῖα ὅχι μόνον ἐξηγοῦν βαθύτερα τὴν καταπληκτικὴν ἐπιτυχίαν τὴν ὁποίαν ἐσημείωσεν εἰς τὴν

2. Herder, Briefe zu Beförderung der Humanität (πρὸβλ. ἰδίᾳ τὰς 61, 66, 71).

3. Πεκίου Ἀλ., Πνευματικὴ ἀποψις τῆς Τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος 1880, σ. 109-110.

4. Παρανίκα Ματθαίου, Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἔθνει καταστάσεως τῶν Γραμμάτων κτλ. Κων/πολις 1867, σ. 206.

5. Ἦτο ἡ μέθοδος ἡ ἐρημνευτικὴ τῆς Σχολῆς Μπαλάνου.

1. Βλαχογιάννη, Προπύλαια, Ἀθῆναι 1900-1908, σελ. 118.

διδασκτικήν πλευρὴν ἀλλὰ καὶ δικαιολογούν ἀποχρώντως τὴν γεννηθεῖσαν ἀνὰ τὸ Πανελλήνιον Ἀρτίστην φήμην τόσον περὶ Ἀβριπίου ὅσον καὶ περὶ τῶν μαθητῶν του, οἵτινες ἐξήρχοντο τῆς Σχολῆς του καὶ ἐδίδασκον μὲ τὸ πνεῦμα τῆς μεθόδου τοῦ Ψαλίδα.

Οὐδεμία δηλονότι ὑπερβολὴ ἴσως θὰ ἦτο εἶν λεχθῇ ὅτι ὁ Ψαλίδας τὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὴν μορφωτικὴν του προσπάθειαν ὥφειλε ὄχι μόνον εἰς τὴν μέθοδον, ἢ ὅποια ἤγγιξε τὰ ὅρια τῆς αὐτενεργείας ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γεγονὸς διὰ τὸ ὁποῖον οὔτε καὶ ὁ ἴδιος θὰ εἶχε ἴσως συνείδησιν — τῆς ἐφαρμογῆς δηλαδὴ μιᾶς μορφῆς Συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ σήμερον ἀκόμη ἀπικαίρει ἀνέφικτον ἐν τοιοῦτον ἐγχειρημα δι' ἀνώτερα σχολεῖα.

Ἄλλ' ἐνῶ σήμερον εἶναι ἀνέφικτος ἡ συγκέντρωσις τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων τῶν ἀνωτέρων τάξεων τοῦ Γυμνασίου εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον — πρᾶγμα πού θὰ ἦτανε καὶ τὸ ἰδεῶδες — ἦτο ὅμως μιὰ πραγματικότης διὰ τὸ Σχολεῖον τοῦ Ψαλίδα, πραγματικότης δηλαδὴ πού ἐξησφάλιζε ὄχι μόνον ὀργανικὴν μόρφωσιν εἰς τοὺς μαθητάς του, ἀλλὰ καὶ τὸ ὕπερ σπουδαιότερον, καθίστα δυνάτην τὴν διδασκαλίαν εὐρεῖας φιλοσοφικῆς προπαιδείας διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὁποίας πλείστα ἐρεθίσματα παρείχον ἢ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου διδασκαλίᾳ ἰδίῳ τῶν Φυσικῶν, Μαθηματικῶν καὶ Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, αὐτὴ δὲ ἀκριβῶς ἡ συνθετικὴ τάσις εἰς τὴν μορφωτικὴν προσπάθειαν, ἢ ὅποια ἐφηρμόζετο ἐξ ἀνάγκης, λόγῳ ἑλλείψεως προσωπικοῦ, ἀπὸ μεθοδολογικῆς τοῦλάχιστον ἀποφῆς ἦτο ἐν εἶδος Συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας¹, ἢ διὰ τὰ ἐκφρασθῶμεν ἐπὶ

τὸ παιδαγωγικώτερον μὲ ὅρον τῆς συγχρόνου Φιλοσοφίας, ἦτο μία «ὁρμή καὶ τάσις πρὸς θέαν τῆς ὁλότητος»², χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει συνείδησιν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδας ὁ ὁποῖος ἔδρα τρόπον τινὰ διαισθητικῶς.

Ἄλλὰ καὶ ἓνα ἄλλο σημεῖον, παραλλήλως πρὸς τὰ μνημονευθέντα, μᾶς ἐμφανίζει τὸν Ψαλίδαν ὡς μεταρρυθμιστὴν, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Βούλγαριν καὶ τοὺς Μπαλαναίους. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τῶν γλωσσικῶν πεποιθήσεων τοῦ Ψαλίδα καθὼς καὶ περὶ τοῦ ρόλου γενικώτερον τὸν ὁποῖον ὁ μέγας Ἑκείνος τῆς Ἡπείρου καὶ τοῦ Γένους διδάσκαλος διεδραμάτισεν ἐν σχέσει μὲ τὸ γλωσσικὸν πρόβλημα, ὅπως τοῦλάχιστον ἀντικρίζετο τοῦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν του.

4'. — Περὶ τῶν γλωσσικῶν ἀντιλήψεων αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν εἰς τὰ Ἰωάννινα καθ' ἣν ἐποχὴν ἐσχολάρευε ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις καὶ αἵτινες ἀπετέλεσαν — ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς διαχειριστικὰ ἀνωμυλίας «τῶν λάσων» — μίαν ἀπὸ τὰς σημαντικὰς αἰτίας διχονοίας καὶ παρακμῆς³

ὑπερνέκουν τῶν ἐμποδίων, λόγῳ ἑλλειπῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μορφώσεως παιδαγωγικῆς τοῦ διδασκτικοῦ προσωπικοῦ.

2. «Drang nach Zusammenschau», πρβλ. Schnass, Einführung in die Philosophie, Osterwick 1928, σ. 148.

3. Ἀραβαντινοῦ Παν., Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου, Ἀθῆναι 1857, τόμ. Β', σ. 281 (ὑποσημείωσις). «Σημειώτεον ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐκατονταετηρίδος ταύτης οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν δύο κοινῶν σχολείων (Καπλαναῖας Σχολῆς καὶ Σχολῆς Γκιούμα) τῆς πόλεως ὑπέπεσαν εἰς ἐρίδας βαθείας καὶ μικροπρεπεῖς καὶ εἰς ἀμοιβῶν μίσος λιαν ἐπιμεττον καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ πρόοδος καὶ ἡ διάχυσις τῆς Παιδείας δὲν ἐξτελεῖτο κατὰ τὸν ἱερὸν σκοπὸν τῶν καθιδρυτῶν. Δυστυχῶς τὰ αὐτὰ φαινόμενα εἶχον παρουσιασθῇ γενικώτερον καὶ εἰς τὴν Κοινωσίαν τῶν Ἰωαννίνων καὶ αἱ διαχειριστικαὶ Ἐπιτροπαὶ καὶ αἱ ὁποῖαι ἐπύκρναν ἐπανειλημμένως τὸν Καπλάνην καὶ τοὺς Ζωσιμάδας μὲχρι τοιοῦτον μάλιστα σημεῖον ὥστε πρὸς στιγμὴν ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι οὗτοι εὐεργεταὶ τῆς Ἡπείρου καὶ τοῦ ἔθνους νὰ σκεφθῶν νὰ διαθέσουν τὸν πλοῦτόν των, λόγῳ τῆς ἀσυμφωνίας καὶ τῶν ἐρίδων τῶν συμπατριωτῶν των, εἰς τῆς ὑποδοῦλου Ἑλλάδος καὶ τῆς ἰδιαίτερας των Πατρίδος».

1. Εἰς τὸν σημερινὸν τύπον τῶν κλασσικῶν μας Γυμνασίων εἶναι ἀδύνατον ἀπολύτως νὰ ὑπηρετοῦν τύποι δασκάλων ἢ Λειτουργῶν ὡς ὁ Ψαλίδας, συνδυάζοντας δηλαδὴ ἐπὶ τὸ αὐτὸ φιλοσοφικὴν, φιλολογικὴν καὶ φυσικομαθηματικὴν μόρφωσιν καὶ μάλιστα εἰς βάθος. Διὰ τοὺς χρόνους ὅμως τοῦ Ψαλίδα τὸ γεγονὸς ἦτο ἀξιοσημείωτον διότι συνέτελε ἀκριβῶς εἰς τὴν

τῶν διαφόρων σχολῶν τῆς πόλεως, ὁ Ἀσώπιος παρατηρεῖ¹ τὰ κάτωθι :

« Ἐν Ἰωαννίνοις ἐσχιδίασε τὸ πρῶτον ὁ Εὐγένιος τὴν Λογικὴν, θέλουσι μάλιστα ὅτι τὸ πρῶτον σχεδιάσμα ἦτον ἐ ν τ ῆ κ α θ ω μ ι λ ο υ μ ἐ ν η γ γ λ ῶ σ σ η καὶ τούτου ἀντίγραφον ἐσώζετο λέγουσιν καὶ ἐν Ἰωαννίνοις μέχρι τοῦ τελευταίου ἐμπορησμοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ κατηγορηθεὶς ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων ὅτι δὲν ἐγνώριζε τὰ ἑλληνικά, ἐφιλοτιμήθη νὰ συντάξῃ τὴν Λογικὴν ἐκ νέου, ἐπεξεργασθεῖσαν ἐπὶ τὸ Ἑλληνικώτερον καὶ δυσκολώτερον²,

Περὶ τῶν γλωσσικῶν πεποιθήσεων τοῦ Ψαλίδας παρετηρήθη εἰς τὸ παρελθὸν καὶ μεταγενεστέρα κάποια σύγχυσις τόσον μεταξὺ τῶν θιασωτῶν τοῦ μεγάλου Ἡπειρώτου διδασκάλου ὅσον καὶ μεταξὺ τῶν ἐπικριτῶν του.

Μερικοὶ³ ἐξέφερον γενικὰς καὶ ἀορίστους κρίσεις, ἄλλοι δὲ ἀντιθέτως ὑπερέβαλον⁴ εἰς τὴν ἐκτίμησίν των.

Ὁ Γούδας⁵ διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ψαλίδας ἦτο ὁπαδὸς ἐνθερμὸς τοῦ νεωτέρου ὕψους τῆς γλώσσης, ὅτι ἀπέκλινε μάλιστα κατὰ τι εἰς τὸ χυδαῖκόν καὶ ὅτι τῇ προτροπῇ τούτου ὁ Βηλαρᾶς ἔγραψε καὶ ἐδημοσίευσεν τὴν Γραμματικὴν «τῆς Ρομένης γλώσσης».

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τοὺς ἐπικριτὰς καὶ θιασώτας του.

Ἐχομεν ὅμως πρὸς ἀκριβοδικαίαν τοῦ ζητήματος ἐκτίμησιν, σκέψεις καὶ γνώμας τοῦ ἰδίου τοῦ Ψαλίδας εἰς μίαν ἐπιστολὴν του πρὸς ἀπηνύθινον ἀπὸ τὰ Γιάννινα τὴν 13 Φεβρουαρίου 1812 πρὸς τὸν Ἰωάννην Ζαμπέλιον, ὅστις ἐξήτει νὰ γνωρίσῃ καὶ πληροφορηθῇ τὰς περὶ γλώσσης ἀντιλήψεις τοῦ Ἡπειρώτου «Ἀρχιδασκάλου» ὅπως τὸν ἀπεκάλεε ὁ Βηλαρῆς.

«Ὡς πρὸς τοῦτο τὸ ζήτημα, τοῦ ἀπαν-

τᾶ⁶ ὁ Ψαλίδας, ἐπιθυμοῦσα, φίλε, νὰ ἐνθυμηθῇς τὸν παλαιόν μας Ἡράκλειτον, ὅστις ἔλεγεν ὅτι δις εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν δὲν πλέει τινὰς· ἀλλ' ἂν ὁ ποταμὸς ἀκαταπαύστως εἰς πᾶσαν οτιγμὴν μεταβαλλόμενος δὲν μένει ὁ αὐτός, ἡ γλῶσσα ἄρα δὲν εἶναι ποταμὸς καθ' ἑκάστην μεταβαλλόμενος ;

Ἐάν ἀκολουθῇσωμεν λοιπὸν τὸν Ἡράκλειτον μήτε ποταμὸν ἔπρεπε νὰ ὀνομάσωμεν τὸν αὐτόν, μήτε γλῶσσαν τὴν αὐτὴν εἰς τόσον μακρινὰς περιόδους χρόνου· ἀλλ' ὅμως μήτε ποταμὸς χάνει διὰ τοῦτο τὴν ταυτότητα μήτε ἡ γλῶσσα γίνεται ἕτερα ἕως οὗ ὁ μὲν δὲν χαθῇ παντελῶς ἡ δὲ δὲν παραμορφωθῇ εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ γνωρίζεται. Ἐν τοσοῦτον ὅμως ἔ γ ὠ θ έ λ ω ν ο μ ί ζ ε ι τ ῇ ν Ν έ α ν Ἑ λ λ η ν ι κ ῇ ν ἰ ἡ ν α ὕ τ ῇ ν μ έ τ ῇ ν Ἑ λ λ η ν ι κ ῇ ν Πα λ ι α ν, ἀλλὰ τί θε νὰ εἰπῇ ; βαθμηδὸν πλησιάζουσιν ; αὐτὸ δὲν τὸ νοῶ : ἂν πλησιάζει δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ κατὰ πάντα, καὶ ἂν εἶναι, πῶς πλησιάζει ;

Τοῦτο ἦτο συλλογισμὸς τῶν ἀπερασμέων Μακαρονιστῶν καὶ τῶν πρὸ ἡμῶν· ἀλλ' ἂν ἡ παροιμία λέγει : «δεύτεραι φροντίδες σοφώτεραι» σοφώτεροι βέβαια θέλει εἶμεθα καὶ ἡμεῖς οἱ μετὰ τοὺς πρώτους ἐπιγεγόμενοι, ἂν διορθώσωμεν τὴν γλῶσσαν καθὼς ἀπαιτεῖ ὁ λόγος.

Ἀποβλέπει ὁ λόγος μου εἰς τὴν ἀφαιρέσιν τῆς ὀρθογραφίας⁷, ἀναγκαιῶς εἰς τὴν παλαιάν καὶ περιττῶς εἰς τὴν νέαν τῶν Γραικῶν γλῶσσαν καὶ πολλὴν ἀκόμη γραμμάτων ἀχρήστων εἰς ἡμᾶς.

Ὁ γενναῖος ἀθλητὴς εὐχαριστεῖται γυμνὸς νὰ προβῇ εἰς τὸ στάδιον καὶ καταφρονεῖ ὅλα τὰ εὐτελεῖ ἐπικοσμήματα τὰ ὅποια ἤθελον κάμει ἀχρήστους τὰς δυνάμεις του καὶ διότι ἐφευρέθησαν διὰ νὰ κρύβουν καμμίαν ἀσχημίαν, διὰ τοῦτο εἰς τὰ ἄγχιμα καὶ ὅχι εἰς τὰ καλὰ χρειάζεται.

Τὸ φυσικὸν τῆς γλώσσης μας κάλλος δὲν στέργει νὰ προέρχεται κατασχημισμόν

1. Ἀσωπίου Κωνσταντίνου, Περὶ ἑλληνικῆς συντάξεως, Ἀθῆναι 1858 σελ. 75.

2. Rangabé A. Precis d'une histoire de la littérature Neo-Hellenique, 1877 τόμ. I σ. 99.

3. Κορδάτου, Δημοτικισμὸς καὶ Λογιωτατισμός, Ἀθῆναι 1927 σ. 71 - 73.

4. Γούδα Ἀν., Βίοι Παράλληλοι, Ψαλίδας Ἀθῆναι 1870 σ. 298.

5. Βλαχογιάννη. Προπύλαια. 1900 - 1908. Ἀθῆναι σ. 177 - 192.

6. Καὶ ὅμως οὐδέποτε ὁ ἴδιος τοῦλάχιστον ἐπεχείρησε νὰ ἐφαρμόσῃ ὀρθογραφίαν μὴ ἱστορικὴν εἰς τὰ συγγράμματά του καὶ εἰς τὰς ἐπιστολάς του, ἂν καὶ ἐπίστευεν θεωρητικῶς εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς καταργήσεως τῆς ὀρθογραφίας.

ἀπὸ στολισμοὺς ἀνοικεῖους οἵτινες ἀμορφίαν φέρουν ἀντὶ εὐπρεπείας.

Ἕλληνες ἦσαν οἱ Ἕλληνες καὶ πρὸ τοῦ *η* καὶ *ω*. Ἕλληνες θέλουν εἶναι πάλιν, ὅχι ἂν τὰ φυλάξουν χωρὶς νὰ χρειάζεταιται, ἀλλ' ἂν τὰ ἀπορρίψουν ὥς περιττά.

Ἰσως ἐπειράχθῃς ἀπὸ τὴν περὶ γλώσσης ταύτης μου γνώμην· ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠμποροῦσα νὰ ἐλευθερώσω τὴν συνειδησίμ μου ἀπὸ μέγα βάρους, ἂν ἔκρυπτα τὴν ἀλήθειαν· εἶμαι ἕτοιμος εἰς ὑπεράσπισίν της ἐπὶ παντός δικαστηρίου».

Ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἐπιστολῆς καταφαίνεται ἐκ πρώτης μὲν ὅπως ἔνας γλωσσικός ριζοσπαστισμὸς εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ψαλίδου, εἰς τὸ βάθος ὅμως καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπῆρχε μία ἄλλη προοπτική, ἂν καὶ κατ' ἀρχὴν οἱ μετὰ τοῦ Βηλαρᾶ ἀγώνες του ἀπέβλεπον ἰδίᾳ «διὰ τὸ ὄφελος καὶ τὴν προκοπὴν τῶν νέων».

Ὁ Ψαλίδας δηλαδὴ ἀντικρῦζει τὸ ζήτημα εἰς τὴν βαθυτέραν ἐκπαιδευτικὴν καὶ παιδαγωγικὴν τοῦ ἄποψιν, ἐφαρμόζων ἐν τῇ πράξει ἐκεῖνο πού ἐπίστευε βαθεῖα θεωρητικῶς. Οὐδεμία συνεπῶς παρουσιάζεται ἀνακολουθία εἰς τὸ βάθος τῆς τακτικῆς του.

Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Ψαλίδας ἐπίστευε ὅτι τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἔχει ἀνάγκην διαφωτισμοῦ εἰς εὐρύτεραν κλίμακα, καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ κάποια προσπάθεια πειθοῦς ὡς πρὸς τὴν καθιέρωσιν τῶν ὀρθῶν γλωσσικῶν ἀντιλήψεων, ὁ Βηλαρᾶς τοῦναντίον ὠρμαῖο ἀπὸ τὴν πεποιθήσιν ὅτι γι' αὐτὸν τοῦλάχιστον εἶχε λήξει ἡ συζητήσις¹, ὅτι ἦτο συνεπῶς περιττὴ πᾶσα

1. «Γιὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς γλώσσης μας εἰπώθησαν τόσα καὶ στοματικά καὶ μὲ γράμματα, ὅπου δὲν μνήσκει πλὴν κἀνα ἀξιόλογο γιὰ νὰ σκοτήσωμε τὸ νοῦ μας· αὐτὴν τὴν ἐφαχθήσαμε μὲ τὴν ὁλότῃ καὶ εἰς τὴν αἰχμὴν οὗ ὁ δούτερος κόπος, ξεχωριστὰ ὅπου ἐγὼ νὰ σοῦ εἰπῶ τὴν ἱστίδα δὲν βρίσκω πλὴν καμμίαν εὐχαρίστησιν νὰ μιλήσω ἢ νὰ γράψω σὲ τοῦτῃ τὴν ὑπόθεσιν ἐπάνω. Ἄ μὴ καὶ τί νὰ εἰποῦμε παρὰ πᾶν ἀπὸ ὅσα εἰπες καὶ εἰπαί».

² Ἀποτάξασθε γὰρ ὀρθὴ καὶ ὠφέλιμη αὐτὴ τὴ γνώμη ὅπου βαστάμε δὲν χρειάζεται νὰ

ἐκ νέου ἀνακίνησις τοῦ ζητήματος, μέμφεται δὲ μάλιστα τὸν Ψαλίδαν γιὰτὶ ἀκολουθῶν τὴν συμβουλὴν του περὶ διαφωτισμοῦ τῶν ἀντιφρονούντων λογίων, συνήντα δυσκολίας καὶ πείσμα ἐκ μέρους τούτων ὅπως μεταβάλλουν τὰς γλωσσικὰς τῶν πεποιθήσεις.

«Νὰ δάσκαλε, —τοῦ λέγει²— μὲ τὸ κακὸ παῦμ' ἔκαμες, ἐπιάστηκα μὲ ὅλους τοὺς μιζοσόλοικους καὶ μισοβάρβαρους ὅπου συναπάντησα εἰς τὸν δρόμον μου· δὲν μοῦ τὸ συμπαθοῦν σὲ χίλιους χρόνους· τὸ χειρότερον εἶναι ὅπου μὲ ἐπῆραν ὅχι μόνον γιὰ ἀμαθέστατο μὰ καὶ γιὰ τὸν πλεόν αὐθάδη ἀκούοντάς με νὰ λέγω ὅπου ἡ γλῶσσα πού τώρα μιλοῦμε εἶναι Ἑλληνική».

Ὅσα ἐπιχειρήματα καὶ ἂν τοὺς ἐπρόβαλα διὰ τὰ τοὺς καταπείσω ἔμειναν ἀναφέλεφτα· τὸ κεφάλι τους δὲ τὸ χωράει. Καὶ ὅσα νὰ εἰποῦμε ἡμεῖς εἶναι ὅλα περίσσια.

Λοιπὸν; Νὰ τοὺς ἀφήσουμε νὰ στοχάζωνται καὶ νὰ βλέπουν τὰ πράγματα κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ μυαλοῦ τους τὸ ὁποῖον σὲ μίαν ἡλικίαν ὀλίγον ἀπερασμένην καλὰ τὸ ξέρεis, χάνει τὴν εὐκολίαν νὰ δέχεται νέας ἐντυπώσεις ὅπου νὰ μὴν εἶναι ἀνάλογες μὲ ὅσα ἔλαβεν μακρόθεν.

Ὁ σκοπὸς ἐκείνων ὅπου ἀγωνίζονται νὰ διορθώσουν τὴ γλῶσσα μας εἶναι διὰ τὸ ὄφελος καὶ τὴν προκοπὴν τῶν νέων».

Καὶ ἤδη, ἐὰν ἠθέλομεν γενικὰ καὶ συνοπτικὰ νὰ διατυπώσωμεν μὲ τὴν γλῶσσαν τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς Ἐπιστήμης τὸ βαθύτερον νόημα τῶν γλωσσικῶν πεποιθήσεων τοῦ Ψαλίδου, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ταύτας ὡς ἀκολουθῶς :

Τοῦ μεγάλου δηλονότι αὐτοῦ Ἡπειρώτου διδασκάλου ἡ πίστις συνωψίζετο εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι κἄτι τι σταθερὸν καὶ δεδομένον, ἀλλ' ὁμοιάζει πρὸς ποταμόν, ὅστις ἀκαταπαύστως μὲν μεταβάλλεται ἀλλ' ὁ ὁποῖος δὲν χάνει στήν

χάνομε τὸν καιρὸ ἄδικα σὲ ξερὰ καὶ ἄκαρπα λόγια, μόνον νὰ ἀγωνισθοῦμε σὲ ὠφέλιμα ἔργα ὅπου εἶναι νὰ συγγράψωμε καὶ νὰ τυπώσωμε» πρβλ. Βλαχογιάννη, Προτύλεια, Ἀθῆναι 1900-1903 σ. 202 - 203.

2. Αὐτόθι σ. 192 (Βηλαρᾶς πρὸς Ψαλίδαν).

χρονικὴν ροὴν καὶ ἐξέλιξιν τὴν ἐν ὁτὶ
τα καὶ τὴν ταυτοτήτά του.

Μὲ τὴν ἀνωτέρω προοπτικὴν ἡ ὁποία
ἀντιπροσωπεύει κατὰ τὸν Παλίδαν μὴ βα-
θεῖα φιλοσοφικὴ ἄποψη ἀφ' ἐνὸς καὶ ἕνα
σωστὸ γλωσσολογικὸ ἀξίωμα ἀφ' ἐτέρου
ἀντίκρουσεν οὗτος τὸ ὅλον πρόβλημα τόσον
εἰς τὴν διδασκαλίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν
γενικωτέραν γλωσσικὴν του ἄποψιν.

Μία ἐπεξήγησις εἰδικὰ ὡς πρὸς τὴν
διδασκτικὴν ἄποψιν.

Ὁ Γρασέτης, Καθηγητὴς ἐν Κερκύρᾳ
τῆς Λατινικῆς καὶ Ἑλληνικῆς Γραμματο-
λογίας, εἰς τὴν περὶ Παλίδαν νεκρολογίαν
του, ἀναπτύσσων τὰς γλωσσικὰς πεποιθή-
σεις τοῦ Ἰωαννίτου διδασκάλου, λέγει¹ με-
ταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς:

«... Ἐξηγῶν ὁ Παλίδας τοὺς Κλασ-
σικοὺς ποιητὰς καὶ πεζοὺς Ἕλληνας καὶ
Λατίνους, ἐδίδασκεν ὅτι τὸ σημερινὸν ἰδίω-
μα χειριζόμενον μὲ δύναμιν
πνεύματος, εἶναι ἱκανὸν νὰ περιβά-
λῃ μετὰ πάσης εὐπρεπείας καὶ κομψότητος
τοὺς λογισμοὺς καὶ τὰ διανοήματα τῶν
υπερόχων ἐκείνων, ἐπέμενε δὲ ὅτι
μόνον οὕτω καθίσταται ἐφί-
κτῃ ἡ ἐπιώφελειά τῶν νεωτέ-
ρων ἢ ἀναπαράστασις τῶν με-
γάλων ὑποδειγμάτων τοῦ
ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κάλλους
καὶ οὕτω μόνον δύναται
ὁ μαθητὴς νὰ γνωρίσῃ πῶς,
πότε καὶ ἐν τίνι κυρίως εἰσὶν ἀξιο-
μίμητοι οἱ πρόωτοι ἐκείνοι
διδάσκαλοι πάσης τέχνης.

Διὰ τοῦτο, ἔλεγεν, ὅτι οἱ μεταχειριζό-
μενοι τὸν λόγον καὶ τὸ πνεῦμα των, πρὸς
ὠφέλειαν καὶ τέρψιν τῶν συγχρόνων των
εἶναι ἀνυπολογίστως ἀξιώτεροι ἐπαίνου καὶ
εὐγνωμοσύνης ἀπὸ τοὺς ὁμιλοῦντας πρὸς
τοὺς ἤδη ἀπὸ αἰῶνων τεθνηκότας,

Καὶ τὸν ἠκούσαμεν λέγοντα ἀπὸ τῆς
ἕδρας του: «Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑποπέ-
σωμεν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες εἰς χεί-
ρονα πλάνην καὶ μᾶλλον φθοροποιὸν τῆς
παρουσίας καὶ τῶν ἐπερχομένων γενεῶν,

ἀπὸ τὴν πλάνην ἐκείνων οὔτινες ἐπιβά-
λονται εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ
κύπτωσι μόνον ἐπὶ τῶν τύπων
τῆς ἀρχαίας Γραμματικῆς καὶ
στοιβάζοντας εἰς τὴν μνήμην των λέξεις καὶ
φρασίδας γλώσσης ἀπὸ πολλοῦ νεκρῶς ἀνα-
μένουσι κατόπιν πρὸ οὐδὲν, ἔμφασιν
καὶ κομψότητα καὶ παῖδος τῆς
νεωτέρας γλώσσης.

Ταύτην, προσέθεσε, κυβερνᾷ ἐν παντὶ
ἰδίᾳ αὐτῇ γραμματικῇ τέχνῃ μὲ κανόνας
σταθεροὺς ὡραίους, ποικίλους διὰ τὰς
κλίσεις, τὴν σύνταξιν, τὴν ἁρμονίαν καὶ δι-
ὅσα ἐν γένει ἀπαιτοῦνται ὅπως ἡ ἀνθρω-
πίνη λαλιὰ καταστῇ τέλειον ὄργανον κα-
λιλογίας.

Πᾶσα γλώσσα δι' ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀρ-
χικοὺς αὐτῆς τύπους, τὰς καταλήξεις, τὴν
προφορὰν καὶ τὴν διάταξιν τῶν λέξεων ὡς
πρώτων στοιχείων τῆς ἐννοίας, εἶναι ἔρ-
γον τοῦ λαοῦ».

Κατὰ τὰς διδασκτικὰς δηλονότι ἀντιλή-
ψεις τοῦ Παλίδου πρέπει νὰ διαβλέπωμεν
εἰς τὰς λέξεις καὶ φράσεις τῆς ἀρχαίας
γλώσσης μίαν Ζωὴν τὴν ὁποίαν πρέπει
παραλλήλως νὰ συνειδητοποιῶμε ἀξιολο-
γικὰ διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν βαθύτεραν κατα-
νόησιν καὶ ἐπιτυχήν πλαστικὴν γλωσσικὴν
διατύπωσιν.

Ἔτσι μὲ τὴν προοπτικὴν αὐτὴν ἐξη-
γεῖται κατὰ τὴν ταπεινὴν ἡμῶν γνώμην
ἡ ἄποψις τοῦ Παλίδου «περὶ ταυτι-
σμοῦ τῆς νέας πρὸς τὴν Ἀρ-
χαίαν», ἄποψις δηλαδὴ ποῦ ἐκ πρώτης
ὄψεως δὲν προσπίπτει ἀντιληπτή, φαίνεται
δὲ ἴσως καὶ κάπως ἀνόητος.

Ἡ μεθοδολογικὴ ὁμως αὐτὴ γλωσσικὴ
καινοτομία τοῦ Παλίδου κατὰ τὴν ἐρμηνείαν
τῶν Ἀρχαίων Συγγραφέων ἐξέπληξε
τοὺς ἀντιπάλους του, οὔτινες
ἐκεραυνοβόλουν τὰ ὦτα τῶν μαθητῶν των
δι' ἀγνώστων ἐκφράσεων καὶ ἀκατανοήτων
λεξιδίων.

«Δασκαλία, τοὺς ἀπεκάλει²
ὄλους αὐτοὺς ὁ Παλίδας, μεταφράζοντα
μίαν Γραμματικὴν, διδάσκοντα τὸ τύ-
πω καὶ τὸ ἐκ τρίτου ἢ τετάρτου τοῦ Γαζή

1. Βλαντιῆ Σ., Ἀθανάσιος Παλίδας, πρβλ.:
Ἑπτανησιακὴ Ἐπιθεώρησις 1922 Τεύχος ΣΤ'
σ. 85 - 87.

2. Καμπάνη, Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς
λογοτεχνίας Ἀθήναι 1933 σ. 96 - 97.

ἢ συγγράφοντα τρεῖς ἢ τέσσαρας στίχους ποιητικούς, συμπάζοντα δὲ περὶ τὰ λεξίδια καὶ ἐν γωνίαις λίσθρα ὑποφ' θυρίζοντα».

Ἡ πίστις τοῦ Ψαλίδι περὶ τοῦ ἐνιαίου καὶ ἀδιαιρέτου τῆς γλώσσης παρὰ τὴν ρευστότητα, ὥδῃ-γησεν Αὐτὸν καὶ εἰς μίαν ἄλλην δοθὴν καὶ γλωσσικῶς ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἐσχάτως ἤρχισαν νὰ πραγματοποιοῦν καὶ οἱ παρ' ἡμῖν ὀργανισμοὶ γλωσσικῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν, δηλαδὴ τὴν ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ συλλογῆν ὕλικοῦ τῆς ὁμιλοῦμένης γλώσσης ἐν Ἡπεύρῳ καὶ ἀποστολὴν τούτου εἰς Κων)πολιν διὰ τὴν σύνταξιν Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ὁ Ζώης Καπλάνης εἰς μίαν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Πασχάλην Βασιλείου, ἐπόπτην τῆς Καπλαναίας Σχολῆς, διαμένοντα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Κωνσταντινουπόλει συνιστᾷ τὰ ἑξῆς ἀξιωματικόμενα.

«Ἐπειδὴ διεδόθη, γράφει¹ πρὸς τὸν Πασχάλην, καὶ εἰς ἡμᾶς ἐνταῦθα ἡ φήμη τοῦ θαναταστοῦ ἔργου εἰς τὸ ὁποῖον καταγίνεται ἡ αὐτοῦ Πάγκοινος Σχολὴ διὰ νὰ πλουτίσῃ τὸ Γένος μὲ τὴν σύνταξιν νέου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου, ἀπὸ ὅλα τὰ ἐκδοθέντα καὶ σωζόμενα Λεξικά καὶ ἀπὸ τοὺς ἐνδόξους συγγραφεῖς, παρακαλῶ νὰ προσταχθῶσιν οἱ τῆς Σχολῆς μαθηταὶ διδάσκαλοι νὰ κάμνωσι σημειώματα καὶ ἐξηγήσεις εἰς λέξεις σκοτεινὰς καὶ δυσερμηνεύτους ὅπου νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὰ βιβλία ἢ σώζονται εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλίαν τῶν ἐκεῖσε ἐγκατοίκων καὶ νὰ εἶναι χρεὸς νὰ στέλλωσι εἰς τὴν αὐτῇ Σχολῇ τὰ τοιαῦτα σημειώματα τὰ ὁποῖα ἡμποροῦν ἴσως νὰ συνεισφέρωσι εἰς τὸν ἀπαρισμὸν τοῦ αὐτοῦ λεξικοῦ καὶ γίνεται οὕτω ὁ τῆς Γλώσσης θησαυρὸς τέλειος».

Τὴν ἀξίαν μᾶς τοιαύτης γλωσσικῆς καὶ Γλωσσολογικῆς συμβολῆς ἀνεγνώρισεν καὶ αὐτὸς ὁ ὑπερσυντηρητικὸς Μπαλάνος, ὅστις διὰ τῆς εἰς τὴν καθωμλουμένην με-

ταφράσεως «τῶν Ἀφορισμῶν τοῦ Ἱπποκράτους», συνέβαλε ὥστε νὰ γνωρίσωμεν καλύτερον καὶ τὴν τιπὸν τῆς κοινῆς² ὁμιλουμένης εἰς τὰ Ἰωάννινα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ἐν ἔλει ὡς πρὸς τὴν γενικωτέραν ἐν τῇ Καπλαναίᾳ Σχολῇ ὁργάνωσιν σχολικῆς Ζωῆς ἡ ὁποία νὰ ἐπιδρᾷ διαμορφωτικῶς εἰς τὸ ἦθος καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν τροφίμων θα εἴχωμεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ κάτωθι :

Ε.— Ἄν καὶ δὲν ἔχομεν ἀπικριβωμένας περιγραφὰς καὶ λεπτομερεῖας περὶ τοῦ εἶδους τῆς σχολικῆς Ζωῆς εἰς τὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ψαλίδι, ἐν τούτοις πληροφορία διαφόρων Ἡπειρωτογράφων ἐπιτρέπουν νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἐλειτούργει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν διδασκόντων καὶ ὁ θεσμὸς τῶν Οἰκοτροφείων, ὅστις ἂν καὶ ἔφερε κάπως αὐστηρόν Σπαρτιατικὸν χαρακτῆρα, ἐπέδρα ἐν τούτοις μορφωτικῶς εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ ἡθους τῶν τροφίμων καὶ ὥπλιζε διὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς Ζωῆς ὅλους τοὺς δι' ἄνω τέκων μόρφωσιν συρρέοντας εἰς Ἰωάννινα πωχούς σπουδαστὰς καὶ ἐκ τῶν ἀποτάτων ἀκόμη ἐσχατιῶν τῆς Ἡπειρωτικῆς Γῆς.

«Ἐντὸς τῶν Σχολῶν, λέγει³ ὁ Γούδας, οἱ Ἰωαννῖται ἠκοδόμησαν καὶ κελία τινα, ἐστερημένα πάσης συσκευῆς, ἐν οἷς κατώκουν οἱ ἄποροι καὶ οἱ μὴ συστημένοι ὄντες εἰς οἰκογενεῖας ἑξέοι μαθηταί.

Ἐν ἐκάστῳ μὲν χαμογεῖφ κελίῳ συνδιηθῶντο τρεῖς καὶ τέσσαρες μαθηταί, ἕκαστος δὲ τούτων εἶχεν ἰδιαίτην πύραν, ἐν ἣ ἔθετεν τὸν ξηρὸν καὶ ἐκ τοῦ χωρίου ἐκάστοτε φερόμενον ἄρτον καὶ τινας ξηράς

2. Σακελλίωνος. Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης σ. 268. χειρόγραφον ὑπ' ἀριθμ. 1498. Γεῦχος ἐκ χάριτος κοινῶς μῆκος 0,21, πλάτους 0,16 περὶ τελευτῶσαν τὴν ΠΓ' ἑκατονταετηρίδα γεγραμμένον. ἐκ φύλλων δὲ 280 συγκείμενον. Περιέχει: Ἑρμηνείαν εἰς τοὺς Ἀφορισμοὺς τοῦ Ἱπποκράτους καταστροφθεῖσαν εἰς κοινὴν φράσιν παρὰ Μπαλάνου Βασιλοπόπουλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, κατὰ Γαληνόν.

3. Γούδα, Βίοι Παράλληλοι, Λάμπρος Φωτιάδης Ἀθῆναι 1870 σ. 245 - 246.

1. Συστατικά Γράμματα τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Πατριαρχικῆς Σχολῆς κτλ. Βιέννη 1806 σ. 8.

ὁ π ὠ ρ α ς ἡ ξ η ρ ᾶ ὅ σ π ρ ι α ἡ τ υ ρ ὀ ν ἡ ἑ λ α ί α ς. Ταῦτα δὲ ἦσαν τὰ καθημερινὰ ἐδέσματα τῶν μαθητῶν τότε.

Σπανιώτατα τὰς Κυριακάς ἢ τὰς δεσποτικὰς λεγομένας ἑορτὰς συνεταιρίζοντο δύο ἢ καὶ πλείότεροι καὶ ἐμαγεύρεον ὀλίγον κρέας εἰς τινα φουῆρον ἢ καὶ ἐν τοῖς κελλίοις αὐτῶν οἱ μὴ στεροῦμενοι μαγειρικῶν σκευῶν.

Κλίνῃ δὲ καὶ στρώμα καὶ κάθισμα καὶ γραφικὴ τράπεζα ἡσαν σχεδὸν ἄγνωστα τότε τοῖς ἔξωθεν ἐρχομένοις καὶ ἐν ταῖς Σχολαῖς διατωμένοις μαθηταῖς.

Καὶ τὰ μὲν πρῶτα τρία ἐκ τῶν σκευῶν τούτων ἐνεπλήρουον ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ περιώνυμος ἀπλὴ ἐκ παπύρου κατασκευασμένη ψάθᾳ, ἐφ' ἣν οἱ ὀπωσοῦν εὐποροῦντες ἐδύναντο νὰ στρώσωσι καὶ ἕτερον τι μάλλινον ὕφασμα, τὴν γραφικὴν τράπεζαν ἀνεπλήρουον τὸ γόνυ.

Ὁ βίος τῶν μαθητῶν τότε ἦτο τῷ ὄντι κυνικός, ὁ δὲ τοῦ Κρανᾶ φαίνεται ὅτι ἦτο κυνικώτερος· τούτου δ' ἔνεκα καὶ ἐπωνομάσθη ἔκτοτε ὑπὸ τῶν συμμαθητῶν αὐτοῦ καὶ Αἰσωπος».

Καὶ ὅμως... καὶ ἐν μέσῳ τοιούτων στερησέων ὑπὸ ἐποψιν διατροφῆς καὶ μέσων μορφώσεως διατελοῦντα τὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πτωχὰ τῆς Ἡλείου τέκνα, ἐν τούτοις ἐφλέγοντο διὰ μόρφωσιν ἀνωτέραν.

Ὅταν δὲ ἀναλογισθῶμεν ὅτι καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Ψαλίδα ἐν τῇ Καπλιναίᾳ Σχολῇ ἐφήρμοζον τὸ ὑπ' ἐκείνου καθιερωθὲν ὡρολόγιον Πρόγραμμα ἐργασιῶν τῆς Σχολῆς, δηλαδὴ «ἤρχιζον νὰ διδάσκουν περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου καὶ ἀποπεράτωνον τὰ ἔργα τῆς ἡμέρας σχεδὸν πάντοτε μὲ τὸ φῶς τῆς σελήνης ἢ μὲ δᾶδας. σπανίως ἐπὶ ἡμίσειαν ἢ ἐπὶ μίαν ὥραν μεταμεσημβρινὴν διακοπτομένων τῶν μαθημάτων¹», συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι παρὰ τοὺς ἀγνώστους διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κανόνας κοπώσεως καὶ ὑγιεινῆς οἱ τροφίμοι, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἦσαν ἀπληλαγμένοι τῶν ἐκ τῶν

ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος κινδύνων, ἐφόσον καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἡμέραν εὐρίσκοντο εἰς τὸ Σχολεῖον.

Τοιαύτη ἐν γενικάις γραμμαῖς ἡ ἐσωτερικὴ ὁργάνωσις καὶ λειτουργία τῆς Σχολῆς Καπλιανῆ, τῆς ὁποίας μέγας ἐμψυχωτικῆς καὶ ἀνακατασκευαστικῆς ὑπὴρξεν ὁ Ψαλίδας.

III²

Ἄλλ' ἐὰν ἡ θέσις τοῦ μεγάλου ἐκείνου τῆς Ἡλείου Φιλοσόφου καὶ διδασκάλου ὑπῆρξεν λίαν περιφανῆς εἰς τὸ πλείσιον τῶν Νεοελληνικῶν Γραμμάτων, ἡ δὲ συμβολὴ τοῦ ἐξ ὅχως γόνιμος εἰς τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, τοιαῦται Μορφαὶ ἀναμφιβόλως δὲν σβύνουν μὲ τὴν ἐποχὴν τῶν, μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἢ μὲ τὴν ἀνθρωπίνην λησμοσύνην καὶ κακίαν, ἀλλ' ἡ προσωπικότης τῶν εἰναιχρήσιμος καὶ διὰ τὴν σημερινήν μας ἐποχὴν.

«Τοσοῦτος πατριωτισμὸς καὶ τοσοῦτοι ὑπὲρ τῆς Παιδείας καὶ θρησκείας καὶ τοῦ Ἑθνους ἀγῶνες, λέγει³ ὁ Ροδοκανάκης, δίκαιον εἶναι ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ νὰ γνωσιθῶσιν καὶ νὰ τεθῶσιν εἰς μίμησιν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ὁμοεθνοῦς ἐνότητος».

Περιπλανώμενος πολλάκις παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ παρηκολούθουν τὰς τελευταίας ἀκτίνας τοῦ δύοντος ἡλίου νὰ πίπτουν ὥς χρυσίζουσα σκόνῃ ἐπὶ τῶν φυλλωμάτων τῶν σκιερῶν δένδρων τὰ ὁποῖα παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ἀρδητιῦ καὶ δεξιὰ τῶν Προφυλαίων τοῦ Σταδίου, σκεπάζουν μερικὰς ἀναθηματικὰς στήλας ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι ἀναγεγραμμένα μὲ χρυσὰ γράμματα μεταξὺ ἄλλων μεγάλων τοῦ Γένους Διδασκάλων καὶ Εὐεργετῶν καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Ψαλίδα καὶ τοῦ Καπλιανῆ.

2. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν ἐπίλογον τῆς διατριβῆς μας.

3. Ροδοκανάκη, Φιλολογικὸς Ἀγὼν, Ἀθῆναι 1867 σ. 7.

Εἰς τὴν ἀπόκρυφον αὐτὴν γωνίαν τῆς Ἀττικῆς Γῆς αἱ δὲ οὐκ εἰσὶν αἱ στήλαι, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἴσως ἄγνωστοι εἰς τὸ πολὺ κοινὸν ἢ μένουν ἀπαράτηρητοι ἀπὸ τοὺς πλείστους τῶν διαβατῶν, συμβολίζουσαν τὴν εὐγνώμονα ἀνάμνησιν τοῦ Ἑθνους πρὸς τοὺς δύο ἐκείνους μεγάλους τῆς Ἡπείρου ἄνδρας, οἵτινες ἐάν ζῶντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντικρύσουν ἀλλήλους προσωπικῶς, εὐρίσκονται ὅμως τοῦλάχιστον μετὰ θάνατον αἱ στήλαι των ἀντιμέτωποι ἀλλήλων.

Ποσάκις κατὰ τὰς μαγευτικὰς καὶ ὑποβλητικὰς ἐκείνας ὥρας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λυκόφωτος ἀντικρύζων τὰς ἐν λόγῳ ἀναθηματικὰς στήλας, δὲν μετεφέρθη διὰ τῆς φαντασίας μου εἰς τὸν χορταριασμένον καὶ ἄγνωστον μέχρι καὶ πρὸ ὀλίγων ἀκόμῃ ἐτῶν τὰ φροντοῦ Ψαλίδας εἰς τὴν Λευκάδα!...

Καὶ πόσες φορὲς μέσα στὴν μυστικὴ αὐτὴ ἐνόραση δὲν ἀπελυτρώθην μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ πόλις τῶν Γιαννίνων, ἥτις ἐξέθρεψεν γενναίους ἄνδρας λογίους θὰ ἐκτελέσῃ κάποτε — ἴσως ὅχι ἀργὰ — τὸ καθήκον τῆς καὶ πρὸς τὸ μέγα Τέκνον τῆς, τὸν Ψαλίδαν!

Μία ἀπλὴ καὶ ἀπέριτος μετακομιδὴ τῶν λειψάνων Του εἰς τὴν Γῆν ἥτις τὸν ἐξέθρεψεν εἰς τὴν Γῆν ὅπου ἀντίκρουσε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, εἰς τὴν Γῆν τῶν πατέρων καὶ τῶν πάππων Του, εἰς τὴν κλεινὴν καὶ θρυλικὴν πόλιν τῶν Γιαννίνων, θὰ ἦτο δι' Αὐτὸν τὸ καλύτερον μνημόσυνον τὸ ὅποιον ἡ Ἡπείρος γενικῶς καὶ τὰ Γιάννινα ἰδιαιτέρως μετὰ ἐξαιρετικὴν εὐγνωμοσύνην θὰ ἠδύνατο νὰ τελέσουν πρὸς τιμὴν τῆς Μνήμης Του.

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΣΟΥΡΛΑΣ

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΡΟΠΕΣ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ

— Δὲν βλέπετε τὰ ἀποτελέσματα τῆς Σοφίας φανερά εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, καὶ τῆς Ἀμαθείας καὶ Βαρβαρότητος εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα;

Διατὶ ἡμεῖς νὰ εἴμεσθαι τόσοι ἡλίθιοι; Διατὶ νὰ κατατρέχωμεν καὶ νὰ ἀτιμάζωμεν τοὺς ἀληθεῖς Σοφοὺς, οἱ ὅποιοι καίουν ὡς ἄλλοι λύχνοι λάμποντες καὶ φθειρόμενοι διὰ τὴν ὠφέλειαν τῶν φωτιζομένων, καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐξήρτηται ἡ καθ' ἑαυτὸ Εὐτυχία τοῦ κοινοῦ, καὶ νὰ προσέχωμεν εἰς μυθάρια ἀνθρωπαρίων, τῶν γραϊδίων μὴ διαφερόντων;

(Καλοκινήματα σ. 24)

★

— Νὰ ὑβρίζῃ καὶ νὰ σατυρίζῃ ἡμπορεῖ κάθε ἓνας, καὶ ὁ ἀμαθέστατος σχεδὸν καὶ βαρβαρώτατος, ὡς αὐτῶν ἴδιον ὂν. Τὸ νὰ ἀναίρεσῃ δὲ μίαν ὑπόθεσιν μετὰ λόγου καὶ νὰ δημοσιεύῃ μίαν ἀλήθειαν, δὲν εἶναι ἴδιον τοῦ καθενός, ἀλλὰ τοῦ σοφοῦ καὶ ἐπιστήμονος...

(Καλοκινήματα σ. 25)

Γ. Ι. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΩΔΗ ΣΤΟΝ ΨΑΛΙΔΑ

1

«Γιάννινα πρώτα στ' ἄρματα,
στά γρόσια καὶ στά γράμματα».
Τῆς ἡπειρώτικης ψυχῆς στολίδι
ἡ Μοῦσα τοῦ λαοῦ μας χρυσοχέρα
σὲ πλαστοურγεῖ πανώριο στὸν αἰῶνα.
Δόξα στοῦ δάσκαλου τὸ πινακίδι,
δόξα στοῦ ἄρματολοῦ καὶ τῇ μαχαίρα,
ποῦ στῆς σκλαβιάς ἀστράψαν τὸ χειμῶνα.

2

Ὅμηροι, Αἰσχύλοι, Ἡράκλειτοι,
τοῦ Γένους οἱ παράκλητοι,
Τὸ Τετραβάγγελο καὶ τὸ Ψαλτήρι,
τῆς πίστες Κιβωτός, σὲ μοναστήρια
καὶ σ' ἐκκλησιές φωτίζουν κι ἡμερώνουν.
Ἀπ' τᾶγιο τῆς φυλῆς Δισκοποτήρι
παίρνουν μεταλαβιά στόματα μύρια
κι ἀνάβουν οἱ καρδιές καὶ γιγαντώνουν.

3

Τὴν ἄναστρη νυχτιά τοῦ Ἀλῆ
φωτιά θερμαίνει σιγαλή,
φέγγει στά Γιάννινα Πυρσοῦ λαμπράδα,
τῆς Μαρουσαίας ἄξιος κυβερνήτης,
τῆς γνώσης κολοσσός, τῆς πίστες βράχος,
δοσμένος στὴν αἰώνια τὴν Ἑλλάδα,
σοφός τῆς Καπλαναίας ὑποφήτης
ὁ ξακουστός Ψαλίδας, ὁ διδάχος.

4

Δόξα, τιμὴ σοῦ πρέπει, ὦ ναί,
τοῦ Γένους Δάσκαλε τρανέ!.
Τῇ ρητορείᾳ δὲν λάτρεψες τὴν ψόφια
μῆτε τὴν ἄγωνα σοφία τὴν ἁδεία,

τεχνίτες ποὺ λαλοῦσαν παπαγάλοι.
 Ἐσὺ ποθοῦσες τὴν ἀλήθεια ἀτόφια,
 κι ἂν σκόνταψες στῆς πλάνης τὰ σκοτάδια,
 δὲν ἔσκυψες στοὺς τ ὕ π ο υ ς τὸ κεφάλι.

5

Πρωτάνοιχτος ὁ δρόμος σου,
 πρωτόγραφτος ὁ νόμος σου.
 Ἐκαιγε ὁ λῖβας τὰ χλωρὰ τὰ φύλλα
 κι ἐμάραινε τὰ εὐώδερά λουλούδια
 στοῦ ἀνθρώπου τάργαστήρι, τὸ σχολεῖο.
 Μαῖιστράλι ἔσὺ φυσᾷς στήν ξεραῖλα,
 ξύπνησε ὁ νοῦς κι εἶπε ἡ καρδιά τραγούδια,
 κι ἔγινε περιβόλι τὸ βιβλίο.

6

Μαζί σου ἡ Μοῦσα περπατεῖ
 κι ἀπὸ τὸ χέρι σὲ κρατεῖ.
 Στὰ χεῖλη σου γλυκολαλοῦν ἀηδόνια,
 Γραikoὺς καὶ ξένους μέ τὰ μάγια δένεις.
 Κι ἐκεῖ ποὺ φλυαροῦσαν λογοκόποι,
 Ἐσὺ ἀπ' τὰ γέραστου δεντροῦ τὰ κλώνια
 κόβεις, φυτεύεις, θαλερὸ ἀνασταίνεις
 βλαστό, τὸ νέο πνεῦμα ἀπ' τὴν Εὐρώπη.

7

«Στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ πιστὸς
 νᾶσαι, νὰ ὁ δρόμος ὁ σωστός !»
 Ἐσὺ δοῦλος δὲν ἔγινες στὴ λέξη
 σὰν δασκαλάκι στὴ γραμματικούλα.
 Μὰ στὴ λαλιά τοῦ ἐργάτη, τοῦ χωριάτη
 βρῆκες ἀπὸ καθάριο νόημα φέξη,
 κι ἐνῶ ἦταν ἀποπαῖδι, σὰν νυφούλα
 Ἐσὺ τὴν ἔβαλες καθάλα σ' ᾄτι.

8

Ὡ τῆς Ἡπείρου καύχημα,
 ὅλη ἡ ζωὴ σου μάθημα
 τῆς ἀρετῆς ἀστεῖρευτα ἀναβρύζει.
 Ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ μέσ' στὴν καρδιά σου
 ἀκοίμητη, ὦ Ψαλῖδα, καίει λαμπάδα.
 Μιὰ ξενιοτεύτρα ὁρμὴ μέσα σου σφύζει
 καὶ ζωντανό πετάει μέ τὰ φτερά σου
 πνεῦμα μέ σάρκα καὶ ὅσῃ ἡ Ἑλλάδα !

ΙΩΑΝΝΟΥ ΟΡ. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Ὑφηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης

ΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑΙ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ

Περὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ Ψαλίδα δὲν ὑπάρχει σαφῶς ἀποκρυσταλωμένη γνώμη. Ἀπαντες οἱ περὶ αὐτοῦ γράψαντες παρεδέχθησαν ὡς ἀναμφισβήτητον τοῦτο μόνον, ὅτι αἱ εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν διδασκικὴν του δρασίαν εἰς τὰ Ἰωάννινα (1796 - 1820) ἀποδοθεῖσαι κατηγορίαι ἐπὶ ἐλευθεριότητι πεποιθήσεων, Βολταιρισμῷ καὶ ἀθεΐᾳ ἀκόμη εἶναι συκοφαντίαι μᾶλλον, προσερχόμεναι ἐκ τοῦ κύκλου τῆς ἐτέρας τότε ἀκμαζούσης ἐκεῖ Σχολῆς, τῆς τῶν Μπαλάνων. Εἰς τὰ Ἰωάννινα, ὡς γνωστόν, ἠγμάζον κατὰ τὰ μέσα τοῦ 18 αἰῶνος δύο Σχολαί, ἡ τῶν Μπαλάνων καὶ ἡ Μαρουτσαία. Ἡ τελευταία εἶχε καταστῆ περὶφανὴς κατὰ τὰ ἔτη κυρίως κατὰ τὰ ὁποῖα ἐδίδασκεν εἰς αὐτὴν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης (1742 - 1750). Ἀλλὰ μὲ τὴν πτώσιν τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, ὅπου ἐμπορεύοντο οἱ ἰδρυταὶ καὶ προικοδοτοῦν αὐτῆς Μαρουῦσαι, παρήκμασεν ἡ δευτέρα Σχολή. Τὴν ἀνασύστασίν της ἀνέλαβεν ἕτερος φιλογενὴς Ἡπειρώτης ὁ Ζῶης Καπλάνης ἐκ Γραμμένων τῶν Ἰωαννίνων, ἐμφορευόμενος εἰς Ρωσσίαν, ὅπου καὶ ἀνεζήτησεν οὗτος τὸν κατάλληλον διδάσκαλον, τὸν ὁποῖον οὐ ἀπέστειλεν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν πρωτεύουσάν διὰ τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ ὁρατοῦ πόθου. Τοιοῦτον εὑρε παύματα ἐκεῖ τὸν Ἀθανάσιον Ψαλίδα, ἐπανακείμενον εἰς Ρωσσίαν μετὰ ὀκταετῆς σπουδᾶς ἐν Βυῖννῃ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρότης συζύγου του, κόρης καθηγῆτοῦ του. Ὁ Ψαλίδας ἀποδεχθεὶς τὴν τιμὴν εὐχαρίστως κατήλθεν εἰς τὰ Ἰωάννινα, ἐπανίδρυσεν τὴν Σχολήν,

τὴν ἔκτοτε ἀποκληθεῖσαν Καπλάνειον, ἡ δὲ προσωπικότης του καὶ ἡ διδασκαλία του συνέτειναν ὥστε ἐντὸς βραχείου χρόνου νὰ συρρεύσῃ πλῆθος μαθητῶν εἰς τὴν Νέαν Σχολήν. Εἰς ταύτην ὁ Ψαλίδας, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ὑπερμέτρωσ συντηρητικὸν Κοσμῶν Μπαλάνον, διευθυντὴν τῆς Μπαλανείου Σχολῆς ἀπὸ τοῦ 1760 μέχρι τοῦ 1807, (βλ. Δ.Σ. Μπαλάνου, Οἱ Μπαλάνοι διδάσκαλοι τοῦ γένους. Ἡπειρωτικὰ Χρονικά 5, 1930 σ. 233), εἰσήγαγεν ἐλευθεριωτέρας μεθόδους ἐρεῖνης ἐδίδασκε δὲ καὶ τὰ ῥιζοσπαστικώτερα φιλοσοφικὰ καὶ φυσιοδιφικὰ συστήματα τῶν συγχρόνων του ξένων σοφῶν. Περὶ τῆς Σχολῆς τοῦ Μπαλάνου πληροφοροεῖ ὁ πολὺς Κούμας ὅτι αὐτὴ παρήκμαζεν, «ἐπειδὴ ὁ εὐλογημένος Κοσμάς Μπαλάνος δὲν ἠθέλησε νὰ παραδεχθῇ καμμίαν νεωτέραν θεωρίαν ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν Εὐρωπαίων, οὐδὲ νὰ εἰσαγάγῃ κανὲν ἀπὸ τὰ μαθήματα τοῦ Εὐγενίου». (Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, Τόμ. 12, σ. 572). Ἡ ἔλευσις τοῦ Ψαλίδα εἰς Ἰωάννινα ἐγένετο αἰτία μεγαλυντέρας ἐκασθενήσεως τῆς Σχολῆς τοῦ Μπαλάνου, διότι οἱ μαθηταὶ συνέρρεον, ὡς προείπομεν, πολυπληθέστεροι εἰς τὴν Νέαν Σχολήν. Ἐκ τούτου προήλθεν εὐλο-

-294. Ὁ Γ. Βαλέτας εἰς τὸ περὶ Ψαλίδα ἄρθρον ἐν τῇ Μ. Ἑγκυκλοπαίδειᾳ τοῦ Πυρροῦ, τομ. ΚΑ' σ. 807, παρουσιάζει τὰ περιστατικά τῆς μετακλήσεως τοῦ Ψαλίδα εἰς Ἰωάννινα ἄλλως ὅτι οὗτος εἶχε μετακληθῇ ἀπὸ τῆς Δημογεροντίας τῆς πόλεως τῷ 1795 ἐκεῖ, διὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν διδασκαλίαν εἰς τὴν Μαρουτσαίαν Σχολήν καὶ ὅτι ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης παρεκίνησεν ὁ Ψαλίδας τὸν εἰς Ρωσσίαν Ζῶν Καπλάνην εἰς τὴν γενναίαν χειρονομίαν τῆς οικονομικῆς ἀρωγῆς διὰ τὴν Νέαν Σχολήν, τὴν ὅσῃαν ὁ Ψαλίδας ἀπὸ τοῦ 1801 πλέον διηύθυνεν.

γος ἀνταγωνισμὸς ἐκ μέρους τῆς παλαιότερας μὲ τὰ συνήθη εἰς τοιαύτας περιστάσεις μέσα καὶ ἀποτελέσματα, τὴν διαβολὴν καὶ τὴν δυσφημίαν. «Οἱ τῆς ἀρχαιοτέρας σχολῆς διδάσκαλοί τε καὶ μαθηταί, κατὰ τὸν βιογράφον Α. Γούδαν, βλέποντες τὴν μὲν ἑαυτῶν προβαίνουσαν εἰς ἐλάττωσιν μαθητῶν, τὰς δὲ τάξεις τοῦ Ψαλίδα αὐξάνουσας κατ' ἔτος καὶ πυκνότερας καθιστάμενας, δὲν ὤκνησαν νὰ προσάψωσι καὶ τοῦ Ψαλίδα τὴν μομφὴν τῆς ἀθείας καὶ τοῦ Βολταιρισμοῦ διήγειραν μάλιστα κατ' αὐτοῦ τὸν Κλήρον». (Βίοι παράλληλοι. 2. σ. 291. Ὁ Γούδας γράφει τὸ Ψαλίδας μὲ δύο λ. Ἡμεῖς προτιμῶμεν ὡς ὁρθότεραν τὴν γραφὴν μὲ ἓν λ.).

Εἰς τὴν ἐπίτασιν τῆς φήμης περὶ ὑπόπτων φιλοσοφικῶν, θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἔτι φρονημάτων τοῦ Ψαλίδα συνέτειναν τρία κυρίως γεγονότα· αἱ στεναὶ σχέσεις, τὰς ὁποίας εἶχε συνάψει οὗτος πρὸς τὸν Ἀλῆ Πασᾶν καὶ τοὺς υἱοὺς του Μουχτάρ καὶ Βελῆ Πασᾶν, ἡ πολεμικὴ του ἐναντίον ὀρισμένων θρησκευτικῶν τύπων, ὅταν διέβλεπεν ἀπόκλισιν ἀπὸ τὴν γνησίαν θρησκευτικὴν ἰδέαν, τὴν ἀρχῇθεν ἐμπερικλειομένην εἰς τοὺς τύπους τούτους, καὶ τέλος μία δόσις ἀκρισίας καὶ ἀθυροστομίας τὴν ὁποίαν διεπίστωσαν εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς ἐκφράσεις τοῦ Ψαλίδα οἱ γνωρίζαντες αὐτὸν ἐκ διαρκεστέρως προσωπικῆς συναναστροφῆς. Περὶ τῶν σημείων τούτων τῆς ἐκδηλώσεως τῆς προσωπικότητος τοῦ Ψαλίδα ἀναλαμβάνει ἤδη ὁ βιογράφος Α. Γούδας νὰ δώσῃ ἐξηγήσεις καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων. Οὕτω τὴν ἐπιδιώξιν καὶ πραγματοποιήσιν στενῶν πρὸς τὸν Ἀλῆν καὶ τοὺς υἱοὺς του σχέσεων δικαιολογεῖ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ψαλίδας ἔχεν ἀνάγκην ἰσχυροῦ πολιτικοῦ ἐρεϊσματος διὰ νὰ ἀμύνεται κατὰ τὸν πρὸς τὸ πρόσωπόν του καὶ τὴν σχολὴν του συκοφαντιῶν καὶ ἀπειλῶν τῶν ἀντιπάλων. Ὅτι ὅμως χάριν τῶν μετὰ τοῦ Ἀλῆ δεσμῶν του δὲν ἐθυσίαζεν ὁ Ψαλίδας καὶ τὰ ἀνώτερα πατριωτικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτοῦ αἰσθήματα, ἀποδεικνύει ὁ Γούδας σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ δι' ἑνὸς χαρακτηριστικοῦ περιστατικοῦ, τὸ ὁποῖον παραθέτει ὡς τὸ ἥκουσεν ἐκ στόματος τῆς τρίτης συζύγου τοῦ

Ψαλίδα, τῆς «σεβασμίας Βασιλικῆς», τῆς ὁποίας κόρη (ἐκ τοῦ Ψαλίδα) εἶχεν ὑπανδρευθῆ ἐξάδελφον τοῦ Βιογράφου, ἐπίσης Ἀναστάσιον Γούδαν. Πρόκειται περὶ δελεαστικῆς προτάσεως τοῦ Τυράννου πρὸς τὸν ἔμπιστόν του τότε Διδάσκαλον (τὸν Ψαλίδαν), ὅπως καλέσῃ ὁ τελευταῖος οὗτος παρ' αὐτῷ τὸν γνωστὸν πρόξενον τῆς Γαλλίας καὶ ἱστορικὸν τῶν Ἰωαννίνων τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ Rouqueville καὶ τὸν δολοφονήσῃ διὰ τῆς ἀναμειξεως δηλητηρίου εἰς τὸν καφέν, διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ οὕτω ἀπὲν θορύβου ὁ Ἀλῆς, ὅπως ἐνόμιζεν, ἀπὸ τὸν «σκυλόφραγκον», ὁ ὁποῖος μὲ τὰς περιγραφάς του περὶ τοῦ προσώπου του καὶ τῆς ἐν γένει πολιτείας του τὸν «ἐρεξίλευε» εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τοῦ ἐπροξένοι διπλωματικὰς δυσχερείας. Οὕτω, ἐφρόνει ὁ Ἀλῆς, ἡ δολοφονία τοῦ Rouqueville, τὴν ὁποίαν ἐκ φόβου ἐκρήξεως τῆς ὀργῆς τοῦ Μ. Ναπολέοντος, δὲν ἐτόλμα ὁ Τυράννος νὰ ἐπιχειρήσῃ κατ' ἄλλον τρόπον, θὰ παρέμεινεν ἀπαρατήρητος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Γάλλου Προξένου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὑπὸ πάντων ὡς ἀνωτέρου πνευματικοῦ ἀνθρώπου θεωρουμένου καὶ τιμωμένου διδασκάλου Ψαλίδα θὰ ἐξελαμβάνετο, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀλῆ, ὡς τυχαῖον φυσικὸν περιστατικόν. Ἡ πρότασις συνωδενετο φυσικὰ καὶ ὑπὸ τῆς διαβεβαιώσεως, ὅτι ἂν ὁ Ψαλίδας τὴν ἀπεδέχετο καὶ τὴν ἐξετέλει, θὰ ἐτύγχανε πλουσίας ἀμοιβῆς, ἂν δὲ τὴν ἀπέκρουεν, δὲν θὰ ὑφίστατο μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ ἄμεσον τιμωρίαν, ἔνεκα τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποίαν τοῦ εἶχε ὡς φίλου καὶ τοῦ σεβασμοῦ ὡς παιδαγωγοῦ τῶν τέκνων του, ἀλλὰ προειδοποιεῖτο ὁ Ψαλίδας ὅτι θὰ ἔχανε πλέον πᾶσαν εὐνοίαν τοῦ Τυράννου καὶ ὅτι δὲν θὰ ἤθελε πλέον ὁ τελευταῖος νὰ τὸν ἐπανίδῃ ἐμφανιζόμενον πρὸ αὐτοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ψαλίδας ἀπέκρουσε μετ' ἀγανακτήσεως τὴν ἀνήθικον ταύτην πρότασιν, χωρὶς νὰ πτοηθῇ ἀπὸ τὴν ὀργὴν καὶ τὴν ὑπουλόγητα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, τοῦ ὁποίου αἱ διαβεβαιώσεις οὐδεμίαν φερεγγυότητα παρείχον καὶ οὐδεμίαν ἀσφάλειαν εἰς τὸν τολμῶντα νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν θέλησίν του καὶ νὰ περιφρονήσῃ προτάσεις του. Μεταξὺ τῶν λόγων διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἀπέ-

φυγεν ἐν τέλει καὶ ὁ Παλίδας τὴν κοινὴν μοῖραν τῶν σχετιζομένων μὲ τὸν Ἀλὴν, τὸ νὰ ὑποπέσῃ δηλαδὴ καὶ αὐτὸς εἰς δυσμένειαν καὶ νὰ ἐξανγκασθῇ εἰς φυγὴν (1820), συγκαταλέγεται καὶ τὸ ὅτι ὁ Ἀλὴς ἐπληροφορήθη, ὅτι ὁ Παλίδας κατὰ τὴν νεότητά του εἶχεν ἐκδόσει εἰς τὴν Βιέννην σύγγραμμα, «Ἀληθὴ εὐδαιμονίαν», ἔνθα εἰς προτασσομένην πρὸς τὴν Αἰκατερίνην τὴν Μεγάλην ἀφιέρωσιν «τὸ μὲν ὑπερπαινεῖ τὰς χριστιανικὰς κυβερνήσεις καὶ ἰδίως τὴν Ῥωσσίαν» τὸ δὲ καταφέρει αἰ κατὰ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως καὶ ἰδίως τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλὴ Πασᾶ. (Ἀ. Γούδας ἐνθ. ἀνωτ. σ. 299). Τὸ σύγγραμμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐκ φήμης μόνον ἐγνώριζε καὶ ὁ Γούδας μὴ δυνθῆναι νὰ ἀνεύρῃ τότε ἀντίτυπόν του οὐδὲ εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην, θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ κατωτέρω ἐκτενέστερον, διότι εἰς τὸ βαθυστόχαστον τοῦτο ἔργον τῶν νεανικῶν χρόνων ἀποτυπῶνται κυρίως, ἂν καὶ οὐχὶ ὀλοκληρωμέναι, αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις τοῦ Παλίδας.

Διὰ τοιούτων ἐπιχειρημάτων ἀναλαμβάνει, πολὺ ὀρθῶς, ὁ Γούδας νὰ δώσῃ τὴν ὀρθὴν ἔννοιαν τῶν πρὸς τὸν Ἀλὴν σχέσεων τοῦ Παλίδας καὶ νὰ ἀνασχευάσῃ τὴν περὶ ἀκρισίας καὶ ἀθυροστομίας αὐτοῦ ἐσχηματισμένην γνώμην. Ταύτην δὲν ἀποκρούει μὲν τελείως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γούδας, ἀλλὰ τὴν ἀποδεικνύει ἐν πάσῃ περιπτώσει ὡς παρεξηγουμένην καὶ υπερβαλλομένην ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων. «Τὴν ἀθυροστομίαν λοιπὸν τοῦ Παλίδας οὔτε ἡμεῖς διαφιλονικούμεν· ἀμφιβάλλομεν ὅμως ἂν ἦτο καὶ τόσον ἄκριτος ὥς τινες ὑποθέτου» (Ἀ. Γούδας ἐνθ. ἀνωτ. σ. 296). Περὶ τῶν συκοφαντιῶν ἐπὶ ἀθείᾳ καὶ θρησκευτικῇ ἐν γένει φιλελευθερισμῷ τοῦ Παλίδας ὁ Γούδας δίδει τὴν ὀρθὴν ἐπίσης ἐξηγήσιν, ὅτι ἡ πολεμικὴ τοῦ διδασκάλου ἐστρέφετο κατὰ τῶν παρερμηνειῶν καὶ τῶν καταχρήσεων τῆς γνησίας οὐσίας τῆς θρησκείας καὶ εἰδικώτερον τοῦ χριστιανισμοῦ, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἄλλωστε εὐεξήγητοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς σπανιότητος, ἂν μὴ τελείας ἐλλείψεως, ὀρθῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς καὶ διδακτικῆς διαφωτίσεως. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρει τὸ ὅτι «κατηγορήθη ποτε

ὁ Παλίδας ὡς ἄθεος, διότι προέτρειπε πάσχοντα τινα μαθητὴν του νὰ κρεωφαγήσῃ κατὰ παραγγελίαν τοῦ ἱατροῦ ἐν νηστευσίμῳ ἡμέρα. Συζητήσεως δὲ γενομένης περὶ τούτου ὁ Παλίδας ἀπέδειξε διὰ τῆς εὐγλωττίας του ὅτι ἄθεος εἶναι ὁ ἕνεκα δεισιδαιμονίας μὴ ἐπιτρέπων τὴν πρὸς ἀνθρώποις ἀσθενοῦς κρεωφαγίαν». (Ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 292).

*

Τοιαῦτα λοιπὸν αἱ περὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ Ἀθανασίου Παλίδας ἔμμεσοι σποραδικαὶ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας ὁ βιογράφος Γούδας ἐπιχειρεῖ νὰ θέσῃ ὑπὸ ὀρθὴν κριτικὴν θεώρησιν. Τὸ ἀντικειμενικὸν τῶν κρίσεων αὐτοῦ οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ θέσωμεν ὑπὸ ἀμφιβολίαν καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς τοῦ πρὸς τὸν Παλίδαν συγγενικοῦ ἐξ ἀγχιστείας δεσμοῦ τῆς οἰκογενείας Γούδας.

Ἀμεσωτέραν ὅμως καὶ ἔτι ἀντικειμενικωτέραν ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἀπασχολήσαντος ἡμᾶς ζητήματος θὰ ἐσχηματίζωμεν βεβαίως ἐξ ἀνακρίσεως αὐτῶν τούτων τῶν συγγραφῶν τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Εἰς ταύτας θὰ πρέπῃ νὰ διατυπώνῃ οὗτος τὴν κοσμοθεωρίαν καὶ βιοθεωρίαν αὐτοῦ, τὴν πίστιν του ἐν γένει ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ μεταφυσικὰ ἢ θρησκευτικὰ ζητήματα καὶ τὰς ἀντιλήψεις του εἰδικώτερον περὶ τῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τὴν ὁποίαν μὲν αὐτὸς ὡς Ἕλλην ἐγνώριζε καὶ καὶ ἐπρέσβευεν ὑπὸ τὴν πάτριον ὀρθόδοξον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐκδήλωσιν αὐτῆς ἀλλὰ κατὰ τὴν ὀκταετὴ ἐν Βιέννῃ παραμονὴν του ἐγνώρισεν καὶ ἐσπούδασεν ταύτην καὶ ὑπὸ τὰς ἐτέρας ἐν τῇ Δύσει ἀναφανείσας αἰρετικὰς μορφάς,

Βεβαίως ὁ Παλίδας οὔτε εἰδικῶς περὶ τὴν θεολογίαν ἡσχολήθη οὔτε μονομερῶς φιλόσοφος ὑπῆρξεν. Πολυπράγμων καὶ πολυσύνθετος φύσις, ὡς ἦτο, συγκεντρώνει ἐξαιρετικὰ καὶ σπάνια διὰ τὴν ἐποχὴν του προτερήματα. Ὡς εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ κατὰ ἓνα αἰῶνα βραδυτέρον ἐκδόσας τὴν «Γεωγραφίαν» αὐτοῦ Γ. Χαριτάκης, ὁ Παλίδας «κάτοχος ἀπ' ἐνὸς εὐρείας φιλοσοφικῆς μορφώσεως, ἐκδηλωθείσης εἰς τὰ εἰδικὰ φιλοσοφικά του συγγράμματα (Ἀληθὴ εὐδαιμονίαν, Πρακτικὴν φιλοσο-

φίαν, Λογικὴν κλπ.) ἦτο ἄφ' ἑτέρου (κατὰ τὸ σύστημα τῶν πολυϊστορῶν τῆς ἀναγεννήσεως μέχρι καὶ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος) γνώστης καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπιστημονικῶν κλάδων, τοὺς ὁποίους ἀλληλοδιαδόχως ἐδίδαξεν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν εἰς Ἰωάννινα, Κέρκυραν καὶ Λευκάδα». (Ἡπειρωτικά Χρονικά 6, 1931 σ. 32 - 33).

Συστηματικὴν ἔρευναν καὶ ἐκθέσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ψαλίδου βάσει τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ προέκυπτε καὶ ἡ περὶ τῶν γενικωτέρων καὶ ἐιδικωτέρων θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων εἰκὼν, δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐνταῦθα, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν μάλιστα τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν χαράσσονται αἱ παρούσαι γραμμαί, ἂν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Λεάνδρου Βρανούση ἀναγγελόμενα ὡς εἰς τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἀθανάσιον Ψαλίδαν τεῦχος τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας» ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθησόμενα νέα κείμενα τοῦ Διδασκάλου δὲν θὰ περιλαμβάνονται καὶ τμήματα, δυνάμενα νὰ διαφωτίσωσι πῶς πληρέστερον καὶ τὸ περὶ τῶν θρησκευτικῶν τοῦ ἀνδρὸς πεποιθήσεων ζήτημα. Ἐνταῦθα ἐπιθυμοῦμεν νὰ γνωστοποιήσωμεν σχετικὰ τινα βάσει τοῦ νεανικοῦ ἀλλὰ βαθυστοχάστου ἔργου τοῦ Ψαλίδου, περὶ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἀποτελεῖ φιλοπρωσιν τοῦ θεολογικοῦ μάλλον ἢ τοῦ διαπολιτιστοῦ, ὡς συνήθως νομίζεται, συστήματος τοῦ Ἰωαννίτου σοφοῦ. Τοιοῦτον εἶναι πράγματι τὸ προαναφερθὲν ἔργον «Ἀληθὴς Εὐδαιμονία», τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Ψαλίδας εἰς ἡλικίαν μόλις εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν ἐν Βιέννῃ καὶ ἐξέδωκεν ἐκεῖ τῷ 1791 ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ὑπὸ τὸν πλήρη τίτλον, «Ἀληθὴς εὐδαιμονία, ἥτοι βάσις πάσης θρησκείας συντεθεῖσα ὑπὸ Ἀθανασίου Πέτρου Ψαλίδου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων εἰς τὴν ἀπλὴν διάλεκτον καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν Λατινικὴν μεταφρασθεῖσα. Τόμος Α' ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1791». (Σελίδες πυκνωτοπυκνωμένα ἀμφοτέρων τῶν κειμένων 407). Τὸ βιβλίον ἀφιερῶνται «Τῇ κραταιοτάτῃ καὶ εὐσεβεστάτῃ μεγάλῃ κυρίᾳ κυρίᾳ Αἰκατερίνῃ τῇ Β' Ἰμπερατορίσῃ πάσης Ρωσσίας κτλ. κτλ. κτλ.». Προτάσσεται δὲ πρὸς τὴν ἰδίαν καὶ μακρὰ κολακευτικατῇ

προσφώνησις εἰς ἀρχαῖζουσαν γλῶσσαν, ἐνῶ τὸ λοιπὸν ἔργον εἶναι εἰς ἀπλούστερον ἰδίωμα. Ἐκ τοῦ ὅλου ὕφους τῆς προσφώνησεως ταύτης, ἔνεκα τῆς ὁποίας, ὡς εἶδαμεν ἀνωτέρω, εἶχε χολωθεί καὶ ὁ Ἀλῆ Πασῆς, θὰ ἐκινδύνευεν ἤδη ὁ νεαρὸς Ψαλίδας νὰ θεωρηθῇ ὡς εἰς τῶν συνήθων ἰδιοτελῶν αὐλοκολάκων, ὁ ὁποῖος κίμναι κατάχρησιν ἐγκωμίων πρὸς τὴν πανίσχυρον τότε ὡσσίδα αὐτοκράτειρα. Προσεκτικώτερον ὅμως ἐξετάζων τις τὰ πράγματα διαπιστώνει, ὅτι τὸ βαθύτερον αἶτιον τῶν ὑπερμερῶν ἐκείνων ἐγκωμιασμῶν ἦτο τὸ ὅτι καὶ ὁ Ψαλίδας συνεμερίζετο τὰς ἐλπίδας πολλῶν τότε ὁμογενῶν περὶ ἐπικειμένης ἀπελευθερώσεως τῆς ὑποδούλου πατρίδος διὰ τῆς βοηθείας τῆς ὁμοδόξου χριστιανικῆς μεγάλης δυνάμεως, τῆς ὀρθοδόξου Ρωσσίας. Οὕτω ἀποτεινόμενος πρὸς τὴν Αἰκατερίνην γράφει (εἰς τὴν ἀφιέρωσιν): «Ταῖς ΣΑΙΣ οὖν ἀκτίσι καὶ ἡ Ἑλλάς ἡ τὸ πάλοι μὲν ἐνδοξὸς τε καὶ εὐδαίμων διὰ τὴν Ἀθηναίων καὶ τὸν Ἀρην νῦν δὲ ἄδοξος καὶ δυστυχὴς διὰ τὸν τῶν βαρβάρων θλίβοντα καὶ ἐπιβαρύνοντα ζυγόν, ψυχρὰ οὖσα, θερμαίνεσθαι ἤρξατο, καὶ τὰς χεῖρας ἐκτείνειν, καὶ τῷ νῶ ὡς παροῦσαν ὀρᾶν ΣΕ τὴν αὐτῆς ἀντιλαμβανομένην καὶ ὑπερασπιζομένην, καὶ τοῦ δεινοῦ ζυγοῦ λυτρωσμένην... ΣΕ φημί, κραταιοτάτη! προσδοκᾷ, ἐπὶ ΣΕ ἐλπίζει, καὶ ἐλπίζουσα οὐκ ἐπαισχυνθήσεται...». Πόνος λοιπὸν βαθὺς πρὸς τὴν δυστυχοῦσαν πατρίδα ἀποτελεῖ τὸ ἐλατήριο τῆς ἀφιερώσεως τοῦ βιβλίου τούτου εἰς τὴν Αἰκατερίνην τὴν Μεγάλην.

Ἐξ ἴσου βαθὺς καὶ μεγαλεπήβουλος εἶναι ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ψαλίδας ἐπιχειρεῖ τὴν παρούσαν συγγραφήν, ὡς εἰς τὰ προλεγόμενα «Τῷ ἀναγινώσκοντι» ἐξηγεῖ. Ἐπιθυμεῖ νὰ στερεώσῃ καὶ νὰ κατοχυρώσῃ τὴν πίστιν εἰς τὰς βασικὰς ἐκείνας ἀρχὰς ἢ ἀποδοχὴ τῶν ὁποίων ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐν τῷ βίῳ ἐφαρμογὴ ἐπεξεργάζεται τὴν ἀληθῆ καὶ πραγματικὴν εὐδαιμονίαν, τὴν πλήρωσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ζωῆς. Ὡς τοιαύτας ἀρχὰς διακηρύσσει τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, τὴν Ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τὴν μετὰ θάνατον ἀντίδοσιν, (δηλαδὴ

τὴν ἀνταμοιβὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν τιμωρίαν τοῦ κακοῦ) καὶ τέλος τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἀκόμη σπουδαιότερον φαίνεται εἰς τὸ ἐγχείρημα τοῦ Παλίδας ἡ πρόθεσίς του, ὅπως τὰς ἀρχὰς ταύτας τὰς ἀποδείξῃ καὶ τὰς κατοχυρώσῃ ὡς ἀναγκαίας καὶ ἀκλονήτους οὐχὶ βάσει τοῦ ἀνθρωπίνου ὁρθοῦ λόγου κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν συγχρόνων του μεγάλων ὁρθολογιστῶν φιλοσόφων, Γερμανῶν κυρίως καὶ Γάλλων, οἱ ὅποιοι, καὶ ἰδίως οἱ δευτεροί, τὰς ἀνήρουν ἐπίσης πολλάκις διὰ τοῦ ἰδίου μέσου, ἀλλὰ βάσει αὐτῆς ταύτης τῆς θείας Ἀποκαλύψεως. Εἰς ταύτην δίδει τὴν προτεραιότητα καὶ ταύτην θέτει ὁ Παλίδας, οὐχὶ ἀπλῶς κηρυγματικῶς ἀλλὰ ἀναλυτικῶς ἐπιστημονικῶς, ὑπεράνω πάσης ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ πάσης λειτουργίας τοῦ ὁρθοῦ λόγου, διὰ τῆς ὁποίας πολλοὶ τῶν Φιλοσόφων κατασκευάζουσιν ἐπίσης μίαν θρησκείαν μὲ περιεχόμενον μὲν τὰς ἀνωτέρω τέσσαρας βασικὰς ἀρχὰς ἀλλὰ μὲ πηγὴν αὐτῶν τὸν ὁρθὸν λόγον μόνον. Κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς θεωρεῖ τὸ ἔργον του ὡς πρωτότυπον ὁ νεαρὸς ἡμῶν σοφός, «ἐπειδὴ κανένας ἕως τὴν σήμερον δὲν ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ ἰδέα αὐτῶν τῶν ἀληθειῶν οὐχὶ τῷ τοῦ νοὸς φωτὶ εὗρηται, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ προήλθεν». (Ἡ διὰ κεφαλαίων γραφὴ ὑπὸ τοῦ Παλίδας). Εἰς τὸν δυνισχυρισμὸν του, ὅτι «αὗται αἱ ἀλήθειαι ὑπὸ τοῦ ΘΕΟΥ προήλθον» λαμβάνει ὑπ' ὄψιν καὶ ἐνδεχομένην ἔνστασιν ὅτι «ὅλοι οἱ θεοὶ Πατέρες καὶ αὐτὸς ὁ θεὸς Παῦλος λέγουσιν, ὅτι τῷ τοῦ νοὸς φωτί, δηλαδὴ φυσικῶς ἡμποροῦμεν νὰ γνωρίσωμεν τὸν Θεόν» συμφώνως πρὸς τὸ τοῦ Παύλου, «τὰ γὰρ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθοράται, ἥτε αἰδὶος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους». Ἐπὶ τοῦ χωρίου τούτου τῆς πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου καὶ ἐπὶ παρομοίων ἄλλων, ὡς π.χ. ἐπὶ τοῦ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους λόγου τοῦ ἰδίου εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ ἐπὶ τοῦ μεγαλοπνόου Προλόγου τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, ὅπου περὶ τοῦ προαιωνίου Λόγου τοῦ Θεοῦ λέγεται ὅτι «ἦν τὸ φῶς, τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς

τὸν κόσμον», ἐπὶ τοιούτων λοιπῶν γραφικῶν χωρίων στηρίζεται ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων κυρίως ἀναπτυχθεῖσα διδασκαλία περὶ τῆς φυσικῆς καλουμένης ἀποκαλύψεως. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τῆς ἀληθείας ὅτι οἱ ἄνθρωποι διὰ τῶν φυσικῶν αὐτῶν προσόντων, ἥτοι τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας, τὰ ὁποῖα ἐνεφυτεύθησαν εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν δημιουργίαν καὶ δὲν ἀπωλέσθησαν ὁλοκληρωτικῶς μετὰ τὴν διὰ τῆς ἁμαρτίας ἐπελθοῦσαν πτώσιν, δύναται νὰ ἔχωσι γνῶσιν τινὰ περὶ τῶν ὑφίστων ἀληθειῶν, νὰ διατηρῶσιν ἵχνη τῆς θεογνωσίας καὶ τοῦ ἠθικοῦ αὐτῶν αἰσθητηρίου διὰ τὴν κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον συμπεριφορὰν των καὶ πρὸς ἡ ἄνευ τῆς διὰ τοῦ Θεοῦ ἀπ' εὐθείας ἐν Χριστῷ δωρουμένης χάριτος, τῆς ἀναγεννώσεως τὸν ἄνθρωπον. Καὶ ὁ Παλίδας λοιπὸν ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἔνστασιν διευκρινίζει θεολογικώτατα ὅτι ὁ Παῦλος καὶ οἱ Πατέρες ἀναγνωρίζοντες φυσικὰς λογικὰς δυνάμεις εἰς τὸν ἄνθρωπον πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ καλοῦ δὲν ἀπολυτοποιοῦν τὸν ὁρθὸν λόγον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ θέτουν καὶ τοῦτον ὑπὸ τὴν πρώτην, τὴν ἀρχέγονον Ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ· «Οἱ Πατέρες καὶ ὁ Παῦλος ἦσαν μετὰ τὴν ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΝ αὐτῶν τῶν ἰδεῶν, ἀπ' οὗ δηλοδὴ ἦσαν γνωσταὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους αὗται αἱ ἰδέαι, ὅτι ὁ κόσμος τοῦτος εἶναι ἐκτισμένος, ἐκ τοῦ μηδενός, καὶ ἀκολουθῶς ὃν συμβεβηκός, καὶ ὅτι ἡμεῖς ἔχομεν ἄλλην οὐσίαν ἐν ἑαυτοῖς αἴθρον καὶ ἀφθαρτον, καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ ὡς τούτων ἤδη τῶν ἰδεῶν ἐγνωσμένων ὁμιλοῦν οἱ Πατέρες καὶ αὐτὸς ὁ Παῦλος ὑποθέτοντες τὴν πρώτην ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΝ τὴν ἀπ' ἀρχῆς τῷ πρώτῳ ἀνθρώπῳ γεγεννημένην, καὶ τοῦτο δεικνύεται ἀπὸ τὰς Ἀπολογίας τῶν Πατέρων, ἐν οἷς ἀγωνίζονται νὰ δείξουν πάντα τοὺς Ἑλληνας ὑπὸ τῆς ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ ἀρῦσασθαι». (Ἐν τῷ προλόγῳ, ἄνευ ἀριθμοῦ σελίδος). Τὴν ἀποψίν του ταύτην κατοχυρώνει περαιτέρω διὰ καταλλήλων χωρίων ἐκ τοῦ Παύλου ὡς καὶ διὰ ὀξυνουστάτου διαλεκτικοῦ στοχασμοῦ.

Ἀποκρούων τὴν δυνατότητα τῆς ἀpriori νοητικῆς καταλήψεως τῶν τεσσάρων ἐκείνων βασικῶν ἀρχῶν καὶ κυρίως τῆς

περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀληθείας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνδιατρύβει ἐπιμελέστερον, δεικνύει ὁ Ψαλίδας ἐξάρτησιν ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως ἐκ τοῦ Κάντ. Ὁ Γερμανὸς οὗτος φιλόσοφος εἶχε καταδείξει, ὡς γνωστὸν, διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ τοῦ καθαροῦ λόγου τὰ ὅρια καὶ τὰς περιορισμένας δυνατότητας τοῦ ἀνθρώπινου λόγου εἰς τὴν κατάληψιν τῆς περὶ Θεοῦ ὑψίστης ἀληθείας, ἥτοι τῆς ὑπάρξεως Αὐτοῦ, καὶ ἀπέδειξεν ὡς λογικῶς ἀνεπαρκεῖς τὰς περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ κλασικὰς ἀποδείξεις. Ἀλλὰ ὁ Κάντ, διὰ τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ἥτοι τῆς α priori ἠθικῆς ἐννοίας, τὴν ὁποίαν ὑπερετόνισεν, ἠθέλησε νὰ συγκρατήσῃ καὶ ἐνισχύσῃ ἔτι πλέον μίαν ἐκ τῶν ἀποδείξεων τούτων, τὴν καλουμένην ἠθικὴν. Δι' αὐτῆς συμπεραίνει ὡς ἀναγκαίαν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ βάσει τοῦ αἰτήματος τῆς ἀποκαταστάσεως μονίμου ἠθικῆς τάξεως, ἥτοι σταθερᾶς ἀρμονίας μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας ὡς καὶ ἀντιστρόφως μεταξὺ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς τιμωρίας. Τὴν ἀρμονίαν ταύτην μόνον ἡ ὑπαρξις ὑψίστου καὶ ἀπολύτως ἠθικοῦ ὄντος, τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἐμφυτεύσαντος ἐν ἡμῖν καὶ τὸν ἠθικὸν νόμον, δύναται κατὰ τὸν Κάντ νὰ ἐγγυηθῇ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ.

Ἀνάλογόν τι πρὸς τὸ ἠθικὸν τοῦτο αἶτημα τοῦ Κάντ κινεῖ καὶ τὸν Ψαλίδα εἰς τὸ νὰ διακηρύξῃ τὴν ἀναγκαιότητα καὶ ἐπομένως καὶ τὴν πραγματικότητα τῶν προμνημονευθεισῶν ἀρχῶν, στηριζόμενον ὅμως πάντοτε ἐπὶ τῆς ἀρχηγόνου Ἀποκαλύψεως καὶ ἀποκρούοντα ῥητῶς ἐν τῷ προλόγῳ τὴν περὶ ἐνοικουσῶν εἰς τὴν ψυχὴν (ἠθικῶν) δυνάμεων, τῶν κατηγοριῶν, θεωρίαν τοῦ Κάντ.

Τὸ πρακτικὸν κίνητρον εἰς τὴν προσάθειαν ἐμπεδώσεως τῶν βασικῶν τούτων ἀρχῶν καταφαίνεται παρὰ τῷ Ψαλίδᾳ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οὗτος τὴν περιφρόνησιν καὶ καταπάτησιν τούτων εἰς μίαν ἐποχὴν, πολλὰς ἀναλογίας καὶ ὁμοιότητας καὶ πρὸς τὴν ἡμετέραν παρουσιάζουσιν, διεκτραγωδεῖ παραστατικώτατα ὡς ὀλέθριον διὰ τὸν ἄνθρωπον. «Ποῖος οὖν ἄραγες ἄνθρωπος τότε ἤθελε στοχάζεται καλὸν, ἢ κακὸν πεσόντων αὐτῶν τῶν ἀληθειῶν, καὶ ἐγεροθείσης τῆς ἰδίας ὠφελείας; ποῖα εὐσπλα-

χνία ἤθελεν εἶναι εἰς τὸν Κόσμον; ποῖα ἀγαθότης; ποῦ ἤθελε μείνῃ πλέον ἢ ἀρετῇ; ποῦ ἡ ἀνδρεία; ποῦ ἡ σωφροσύνη ἢ τῆς ὑγείας φύλαξ; ποῦ ἡ ἐγκράτεια; ποῦ ἡ ἐλευθεριότης, ὅπου τοὺς περισσοτέρους διατηρεῖ; καὶ ποῦ τὰ λοιπὰ εἶδη τῆς ἀρετῆς, ὡς ἡ ἀγάπη, δι' ἧς ὁ Κόσμος τοῦτος ὁ ὁρατὸς καὶ αἰσθητὸς διατηρεῖται καὶ φυλάττεται. Ἐπειδὴ τότε ἤθελε κυριεύσει ἡ φιλαυτία, ἤθελε βασιλεύσει τὸ μῖσος, ἤθελεν ἐξουσιάσει ἡ μισανθρωπία... καὶ οὕτω καθέξῃς ὅλα τὰ ἐναντία τῆς ἀρετῆς ἤθελεν εἰσαχθῇ, καὶ ἡ ἀρετὴ ἤθελε νομίζεσθαι ἕνας πάταγος, μία φωνὴ ἄνευ σημασίας, ἕνας ἦχος προφορικὸς μὲν καὶ ἔναρθρος, χωρὶς δὲ νὰ σημαίνῃ τίποτε. Τότε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἤθελεν γένῃ θηρία ἀνήμερα κατατρώγοντες τοὺς ἄλλους διὰ νὰ αὐξήσουν τὴν ἰδίαν ὠφέλειαν· τότε λέγω δὲν ἤθελεν εἶναι πλέον δίκαιον νὰ καλῶνται λογικοὶ οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν θηρίων ἀλογώτατοι.» (σ. 32 - 34).

Διὰ τοιαύτης λοιπὸν αντιορθολογιστικῆς, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς καθαρᾶς γνώσεως, μεθόδου, καὶ ἐξ ἠθικῶν πρακτικῶν ἐλατηρίων εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐλαυνόμενος διεξέρχεται εἰς 150 πυκνοτυπωμένας σελίδας τὸ περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ζήτημα καὶ καταφωρᾶται εἰς αὐτὰς ὁ νεανίας Ψαλίδας, ὁ ὁποῖος ἔχει καὶ τὴν μετριοφροσύνην καὶ ζητεῖ καὶ συγγνώμην διὰ τὰς ὡς ἐκ τῆς νεότητός του τυχὸν ἐλλείψεις τοῦ ἔργου του, («καὶ εἶπου τι ἀγῶ παρέβλεψα, συγγνωτέ μοι ὡς εἰκοσιτεσσάρων ἐτῶν νέφ»), ὡς καταπλήσσουν φαινόμενον ὀρίμου κριτικοῦ καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ογκοκεροτῆμένου φιλοσοφικοῦ καὶ ἱστορικοῦ πνεύματος. Τὰ αὐτὰ προσόντα καὶ τὴν αὐτὴν ἐκπλήσσουσιν δέξυνον παρουσίαζει ἐπίσης καὶ εἰς τὴν συντομωτέραν διαπραγμάτευσιν τῶν λοιπῶν τριῶν ἀληθειῶν, τῆς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἠθικῆς ἀντιδόσεως καὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀσκῶν δευτέτην κριτικὴν καὶ διαλεκτικὴν ἐπὶ πάντων σχεδὸν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἀρχαίων καὶ συγχρόνων του, ἀντικρούει τόσον ἐκεῖνα ἐξ αὐτῶν, εἰς τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται καταφανεῖς ἀποκλίσεις ἐκ τῆς ὑγιоῦς βάσεως τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἀληθειῶν του, ὅσον καὶ ἐκεῖνα,

καὶ τὰ θεολογικὰ ἀκόμη, εἰς τὰ ὁποῖα καταβάλλονται προσπάθειαι, ὅπως στηριχθῶσιν αἱ ἀλήθειαι αὐταὶ διὰ ἐννοιῶν καὶ συλλογισμῶν, ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὡς τῆς ὑψίστης αὐθεντίας ἀπορρεόντων. Παντοῦ καταλήγει εἰς τὸ ἐπίμονον συμπέρασμα ὅτι αἱ βασικαὶ ἀλήθειαι μόνον διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι νοηταὶ καὶ δέον νὰ γίνωσιν ἀποδεκταί. Προετίθετο δὲ νὰ ἐκδώσῃ καὶ δεύτερον τόμον τοῦ ἔργου του, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ διελάμβανε περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἀποκαλύψεως ταύτης ὡς καὶ περὶ τῶν κριτηρίων διὰ τῶν ὁποίων γνωρίζεται αὕτη ὡς ἀληθής. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν τὸ ἐπραγματοποίησε, καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν. Ἰδοὺ τὸ συμπέρασμα τῆς ὅλης ἐρεύνης τοῦ Ὡαλίδα συνοψιζόμενον εἰς τὴν τελευταίαν (209) παράγραφον τοῦ ἔργου του· «Ἰδामεν λοιπὸν ἐν τῷ προοιμίῳ, ὅτι ἡ βέβαιος γνῶσις τούτων τῶν τεσσάρων ἀληθειῶν εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν Εὐδαιμονίαν τῶν ἀνθρώπων· ἱεῦρομεν δὲ πρὸς τοῦτοις, ὅτι ὁ ἀνθρωπος φύσει πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν σπεύδει, τοιῦτοις τὸ τέλος του εἶναι ἡ εὐδαιμονία· δὲν μᾶς λανθάνει δέ, ὅτι τὸ τέλος τις δὲν ἡμπορεῖ νὰ τὸ ἀπολαύσῃ ἄνευ μέσων· τούτου δὲ τοῦ τέλος τὰ μέσα εἶναι ἐκεῖνα τὰ βιβλία, ἐξ ὧν ἡ βέβαιος γνῶσις τούτων τῶν εἰρημένων ἀληθειῶν ἀρύεται· δέδεικται πρὸς τοῦτοις, ὅτι τὰ διὰ τοῦ λόγου γραφθέντα βιβλία δὲν εἶναι ἱκανὰ οὔτε νὰ μᾶς φέρουν εἰς τοιαύτην ἰδέαν, οὔτε νὰ μᾶς βεβαιώσουν περὶ αὐτῆς· ἐντεῦθεν ἄρα ἔπειτα ὅτι ἡ Ἀποκάλυψις ἐστὶν ἐναγκαλιστέα, ὥσάν ὁποῦ εἶναι μέσον ὁποῦ μᾶς φέρει πρῶτον εἰς τοιαύτην ἰδέαν, καὶ δεύτερον μᾶς βεβαιώνει καὶ περὶ αὐτῆς· ποία δὲ εἶναι αὕτη, καὶ μὲ τί κριτήρια γνωρίζεται, ἐν τῷ δευτέρῳ Τόμῳ πραγματευθήσεται.». (σελ. 406).

Ἡ ἔκδοσις ἐνὸς τοιούτου τόμου θὰ ἦτο ἐνδιαφέρουσα, διότι ἐν αὐτῷ θὰ κατεφαίνετο καὶ ἡ ἐιδικῶς περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως, ἥτοι τοῦ πληρώματος τῆς Ἀποκαλύψεως, γνώμη τοῦ Ὡαλίδα. Διότι δέον νὰ ὁμολογηθῇ, οὐδαμοῦ τοῦ πρώτου τόμου ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ! Τοῦτο μόνον γίνεται φανερόν, ὅτι ὡς φορέα τῆς Ἀποκαλύψεως θεωρεῖ ὁ Ὡαλίδας τὴν Ἀγίαν Γραφήν, Παλαιὰν καὶ Καινὴν

Διαθήκην, εἰς τὴν ὁποίαν ὀητῶς καὶ παραπέμπει πρὸς στήριξιν τῶν ἀποφεῶν του. Οὕτω π.χ. τοῦ λόγου προκειμένου περὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ· «Αὕτη τοίνυν ἡ θεία Ἀποκάλυψις ἡ κατὰ διαδοχὴν τοῖς μετὰ ταῦτα ἄχρι τοῦ νῦν σωζομένη φανερώνει εἰς ἡμᾶς περὶ τῆς αἰτίας τῶν φαινομένων οὕτω λέγουσα, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχει ἐν Ὁν ἄπειρον, αἰώνιον, πρῶτον αἷτιον τοῦ παντός, ἀγαθώτατον, ἄμετρον, σοφώτατον, παντοδύναμον, ἔξω τούτου τοῦ κόσμου, ἀπλούστατον, ἐλευθερώτατον, ἀνεξήρητον καὶ ἄλλας παρομοίας ἰδιότητος ἔχον, καθὼς τῷ ἀκριβῶς τὴν διὰ γραμμάτων σωζομένην Ἀποκάλυψιν ἀναγινώσκοντι δῆλον γίνεται. Ὅρα καὶ τινες τόπους, ὅπου ἐδῶ ἐσημειώσαμεν· Γεν. Κεφ. α. 1. Δευτερ. Κεφ. δ. 35. Ἐξὸδ. ιε'. Ματθ. ιε', 15. Μαρκ. ι'. 27. Ἰωβ Κεφ. ια'. 23. ψαλ. η'.». (σελ. 112 - 114). Εἰς χωρία ἐπίσης τῆς «παλαιᾶς» καὶ τῆς «νέας» Ἀποκαλύψεως, ἥτοι τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, παραπέμπει πρὸς στήριξιν καὶ τῶν λοιπῶν ἀληθειῶν του (σελ. 386 - 388, 404). Τέλος ἀξιοσημείωτα εἶναι καὶ τὰ ἐπόμενα, τὰ ὁποῖα γενικῶς περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως σημειώνει· «ὅθεν μακάριοι οἱ τὸν ἑαυτὸν τοὺς γνόντες καὶ τῇ θείᾳ Ἀποκαλύψει ἐμμένοντες· ὅσοι γὰρ ἑαυτὸν γνωρίζουσι, γνωρίζουσι βέβαια καὶ τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν καὶ ἐν αὐτῇ μένουσι. Ἡ θεία Ἀποκάλυψις ἡσυχάζει τὸν νοῦν, καταπραίνει τὸ πνεῦμα, διετυννεί τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου· ἐπειδὴ πονηρὰ δὲν εὐρίσκεται τὸ ἴσως, τὸ ἐνδέχεται· καὶ τὸ δυνατόν εἶναι καὶ τὸ φαίνεται· ἀλλὰ πανταχοῦ τὸ βέβαιον, καὶ τὸ ἀληθὺς, εἰς πᾶσαν ὕλην, πανταχοῦ εἶναι γυμνὴ ἀπὸ ἀμφιβολίας, ὥσάν ὅπου προῆλθεν ἀπὸ τοιοῦτον Ὁν, οὔτινας ὁ νοῦς εἶναι ἀλάνθαστος, καὶ πλήρως ἀπλουστάτων ἰδεῶν, καὶ ἀκολούθως βεβαιωμάτων.». (σελ. 308).

★

Ἐκ τῶν ὀλίγων ἐνταῦθα περὶ τῶν πεποιθήσεων τοῦ Ὡαλίδα ἐκτεθέντων καταφαίνεται ὅτι αἱ εἰς αὐτὸν βραδύτερον ἀποδοθεῖσαι κατηγορίαι ἐπὶ ἀθείᾳ ἢ καὶ σκεπτικισμῷ μόνον ἢ φιλελευθερισμῷ δὲν εὐσταθοῦν διὰ τὸ νεανικὸν τοῦλάχιστον

ἐπιστημονικὸν στάδιον τοῦ ἀνδρός¹. Ἀλλὰ

1. Καὶ εἰς τὸ περὶ Ψαλίδα σύντομον ἄρθρον ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ τοῦ Ἐλευθερουδάκη ἀναγινώσκομεν ὅτι εἰς τὸ ὑπὸ ἔρευναν ἔργον τοῦ Ψαλίδα ἐκδηλοῦται «ὁ σκεπτικισμὸς» τοῦ ἀνδρός. (Τομ. 12. σ, 1016). Τοῦτον ὅμως ὁ Ψαλίδας ἀποκρούει ῥητῶς π.χ. εἰς τὸ προοίμιον· «Αὐτὰ λοιπὸν εἶναι τὰ ἀποτελέσματα ὅπου ἀκολουθοῦν, ἂν τινες ἤθελε βιάσῃται τὸν νοῦν του νὰ εὕγῃ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅριά του, ἀπὸ ἐκεῖνα λέγω τὰ ὅρια, ὅπου ὁ πάνσοφος Θεὸς τοῦ ἔβαλε, καὶ ὅχι μόνον αὐτά, ἀλλ' ἀκόμι καὶ ἄλλα ὥς ἡ Πανθεΐα, καὶ ὁ Σκεπτικισμὸς ὁ ἀνόητός τε καὶ ἀνόητος, τὰ ὅποια εἶναι τὰ πλέον ὀλεθριώτατα εἰς τὸν ἄνθρωπον» βλέπε καὶ σελ. 304. Ἄλλως ἔχει τὸ ζήτημα, ἂν ὑπὸ τὸν «σκεπτικισμόν» ἐννοεῖ ὁ ἀρθρογράφος τοῦ Λεξικοῦ καὶ ἄλλοι τὸν ἀντιορθολογισμόν τοῦ Ψαλίδα.

οὔτε καὶ διὰ τὸν ὥριμον διδάσκαλον τῶν Ἰωαννίνων δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐξέλιξιν ἀπὸ τῶν συντηρητικῶν θρησκευτικῶν ἀρχῶν εἰς τὴν κοσμοθεωρητικὴν καὶ βιοθεωρητικὴν ἐλευθεροφροσύνην, ἐφ' ὅσον τὸ ἀντίθετον συνήθως συμβαίνει εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ὑγιῶν μεγάλων προσωπικοτήτων. Μεταξὺ δὲ τούτων ἔχομεν λόγους νὰ συγκαταλέξωμεν καὶ τὸ ἐκλεκτὸν τέκνον τῶν Ἰωαννίνων Ἀθανάσιον Ψαλίδαν παραβλέποντες τὰς τυχόν ἀδυναμίας τοῦ χαρακτῆρος, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸ καταθλιπτικὸν καθεστὸς καὶ περιβάλλον τῶν Ἰωαννίνων τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν οὐδὲ ὑπὸ τῆς ἰσχυροτέρας ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ θιλήσεως νὰ ἐξαλειφθῶσι τελείως.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΟΡ. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΡΟΠΕΣ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ

Ταλαίπωρη ἀνθρωπότητα ! Σὲ πόσα ἄτοπα κατανταίνεις, ἀπὸ κάτω σὲ τυραννικὴ κυβέρνηση ! . .

(περιοδ. «Ἐστία» Ζ' 1879, σ. 147)

*

Τώρα οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀνάγκη νὰ φιλοτιμηθοῦν νὰ κάμουν μεγάλα πράγματα καὶ ἄξια καὶ τῆς δόξης των καὶ τοῦ ἐπιχειρήματός των . . .

(Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο, 18 Ἰαν. 1824)

*

Ἄμποτε ἡ Θεία Δίκη νὰ ἀστραποκάψῃ μὲν τοὺς κακόφρονας καὶ ἐχθροὺς τῆς εὐτυχίας καὶ δόξης τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ φωτίσῃ τοὺς Ἥρωας — καὶ πολιτικούς καὶ πολεμικούς — νὰ ἐμποδίσουν τοὺς κακεντρεχεῖς καὶ οἰηματίας !

(Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον, 18 Ἰαν, 1824)

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ

Εισαγωγικό σημείωμα

Ἀπὸ τὸν πατέρα μου, εἶχαν περιέλθει στὴν κατοχή μου, δυὸ χειρόγραφα ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα προέρχονται ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῆς βιβλιοθήκης Τσιγαρά. Τὰ χειρόγραφα αὐτά, εἶναι : ἡ Γεωγραφία καὶ ἡ Μεταφυσική.

Σύντομη περιγραφή τῶν χειρογράφων

α' — Γεωγραφία

Τὸ χειρόγραφο εἶνε δεμένο μὲ δέσμα· ἔχει διαστάσεις 0,21 X 0,15 τοῦ μ., καὶ ἀποτελεῖται συνολικά, ἀπὸ τριακόσιες ἑβδομήντα δύο σελίδες, χωρὶς ἀρίθμηση, ὡς ἑξῆς :

1. — Σελ. 1 - 2, κενές.

2. — Σελ. 3, τίτλος τοῦ πρώτου μέρους, ὅπως παραθέτεται πρὶ κατω.

3. — Σελ. 4, τὸ προοίμιον.

4. — Σελ. 5-252, τὸ κείμενον τοῦ πρώτου μέρους : «Περὶ γεωγραφίας γενικῶς, περὶ Εὐρώπης (Αὐτοκρ. Τουρκίας, ρουσίας, λεχιάς, σβεκίας, ὀλλάνδας καὶ κάτω χωριῶς, Γαλλίας, Ἰσπανίας, πορτοΓαλλίας, Δανιμάρκας, βρετανίας, Γερμανίας, ἑλβετίας, προυσσίας, ἰταλίας), περὶ Ἀφρικῆς, περὶ Ἀσίας, περὶ Ἀυστραλίας, περὶ Ἀμερικῆς».

5. — Σελ. 253 - 370, ὁ τίτλος τοῦ δευτέρου μέρους, ὅπως παραθέτεται πρὶ κατω, καὶ τὸ κείμενό του : «Θεωρία τῆς γεωγραφίας, περὶ τῶν κυριωτέρων γεωγραφικῶν προβλημάτων, ὅπου λύονται μὲ τὴν σφαῖραν, περὶ τοῦ πολιτικοῦ ἐνιαυτοῦ ἢ καλενδαρίου, περὶ ἰνδικτιῶνος καὶ ἄλλων χρονικῶν περιόδων».

6. — Σελ. 371 - 372, κενές.

7. — Πρὶν ἀπὸ τὸ τελευταῖον αὐτὸ φύλλο, παρεμβάλλονται τρία φύλλα πινάκων καὶ σχεδίων (ἡλιακοῦ συστήματος, ἀνέμων κτλ.) τὰ δυὸ τελευταῖα, ἔχουν διαστάσεις 0,405 X 0,505 τοῦ μ.

*

Στὸ πρῶτον μέρος τῆς Γεωγραφίας, ἀναφέρονται περιστατικὰ χρονολογούμενα ἴσαμε τὰ 1816 («...ἀπόκτησαι [πὺν ἔκαμε ἡ Ρωσσία] ἕως τοῦ 1816»).

Παραθέτονται ἀντίγραφα τῶν τίτλων τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου μέρους :

(Γεωγραφία, σελ. 3η)

Μέρος πρῶτον Γεωγραφία σύντομον
εἰς ἀπλὴν φράσιν, ὑπὸ
Ἀθανασίου Πέτρου Ψαλίδα
ἐξ Ἰωαννῆνων συντεθὲν καὶ πρὸ αὐτοῦ πλή
στης ἐπιμελείας διορθωθὲν,
Ἀντιγραφὲν διὰ χειρὸς
Ἰωαν. ἀναγνώστου ἐκκό
μης πέρα τοῦ ἀ
στροποτάμου
Ἐν ἔτι 1819 Αὐγούστου 15 :
καὶ ἐδέθη ὑπαντοῦ.*

(σελ. 229η)

Μέρος Βον Γεωγραφία συντομον
ὑπὸ Ἀθανασίου Πέτρου
Ψαλίδα συντεθὲν

* Μὲ κόκκινον μελάνι. Μεταγενέστερες διορθώσεις μὲ μαῦρον μελάνι : ἐπιμελείας ἀναγνώστου, κόμης, πέρα, 1809· τὸ κάτω τμήμα τῆς σελίδας, εἶνε ἀποκομμένο, φαίνονται δὲ ὑπολείμματα γραφῆς.

καὶ παρ' αὐτοῦ
πλήσσης ἐπι
Μελείας διορθωθὲν
Ἀντιγραφὴν διάχυρός Ἰωὺν Διμη
τρίου Ψύχω ἐκ κόμης πήρα
1819· Ἰουλίου· 24 *

β' — Μεταφυσική

Τὸ χειρόγραφο εἶνε δεμένον μὲ καρτόνι,
ἔχει διαστάσεις 0,155 X 0,12 τοῦ μ., συνολικά δὲ 164, χωρὶς ἀρίθμηση σελίδες.

1.— σελ. 1-6, κενές.

2.— σελ. 7, ὁ τίτλος «μεταφυσική
[Ἀθανασίου Ψαλίδα».

3.— σελ. 8, κενή.

4.— σελ. 9-63: *Περὶ μεταφυσικῆς ἐν
γένει* (§ § 1-193)

5.— σελ. 64-87: *Περὶ Κοσμολογίας
γενικῶς* (§ § 1-70).

6.— σελ. 88-153: *Πνευματολογία,
τὴν λογικὴν ψυχολογίαν καὶ φυσικὴν θεολογίαν
περιέχουσα* (§ § 1-77 καὶ 1-121).

7.— σελ. 156-164, κενές.

*

Ἀπὸ ἄλλο παρμένα χειρόγραφο τῆς

Γεωγραφίας τοῦ Ἀθ. Ψαλίδα, τῆς κατο-
χῆς τοῦ Γ. Χαριτάκη, δημοσιεύθηκαν στὰ
Ἡπειρωτ. Χρονικά τοῦ 1931,
Τεύχος Α' καὶ Β', ἀντίγραφα ἀπὸ δλό-
κληρο τὸ τμήμα τῆς τὸ ἀναφερόμενο στὴν
Εὐρωπαϊκὴ καὶ Ἀσιατικὴ Τουρκία. Τὸ
τμήμα εἰδικώτερα τὸ ἀναφερόμενο στὴν
Ἡπειρο, ἔχει δημοσιευθεῖ καὶ ἀπὸ τὸ Ν.
Γιαννόπουλο, ἀπὸ χειρόγραφο ἔκτε-
νέστερο καὶ πληρέστερο, στὴν ἐφημερίδα
τοῦ Βόλου «Λαϊκὴ Φωνή» (14 — 19 Ὀκ-
τώβρη 1928), καὶ ἀναδημοσιεύθηκαν ἀπὸ
τὸ Χ. Σοῦλη, στὴ γιαννιώτικη ἐφη-
μερίδα «Ἡπειρος» (26 — 30 Μάη 1929).

*

Παραθέτουμε πρὸ κάτου ἀντίγραφα
ἀπὸ ἀποσπάσματα τῆς *Μεταφυσικῆς*.

Δὲν εἶμαι σὲ θέσιν νὰ κρίνω ἂν τὸ χει-
ρόγραφο τῆς *Μεταφυσικῆς*, εἶνε κι' αὐτὸ
ἀντίγραφο (ὅπως ἡ Γεωγραφία) ἢ αὐτό-
γραφο τοῦ Ψαλίδα. Σημειῶνω μόνον ὅτι
ἡ *Μεταφυσική*, δὲν παρουσιάζει τὰ ἀντι-
γραφικὰ ἢ ἄλλα λάθη τὰ ὁποῖα σημειώ-
νονται στὴ Γεωγραφία.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

[σελ. 9]

ΠΕΡΙ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

§ 1 Ἡ τῶν κοινῶν, καὶ ἀφηρημένων ἀληθειῶν διδασκαλία, μεταφυσικὴ ἦκουσε.

σχόλιον Αον § 2

Τῇ λέξει μεταφυσικῇ οἱ νεώτεροι τῶν φιλοσόφων χρῶνται· ἐν δὲ τοῖς
πάλαι, οὐχὶ εὐρῆται εἰμὴ παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει τὰ μετὰ τὰ φυσικά.

σχόλιον Βον § 3

Τὴν μεταφυσικὴν, τῶν ἀκανθωδῶν ἐννοιῶν καὶ ὕθλων, καὶ πλασμάτων
ἀπαλλάξας Βόλφιος ὁ Γερμανὸς φαίνεται, ὁ ταύτην εἰς τέσσαρα, μέρη, δηλ.: ὄντο-
λογίαν, κοσμολογίαν, ψυχολογίαν, καὶ φυσικὴν θεολογίαν, διανείμας, καὶ ἐν αὐ-
τοῖς τὰ ἄνω τὰς λοιπαῖς ἐπιστήμας εἰς ἀνάπτυξιν ὑπηρετήσουσιν ἐρμηνεύσας.
[σελ. 10]

§ 4

Τῇ μεταφυσικῇ τάξει τὰ τῆς μεταφυσικῆς δόγματα πραγματευσόμεθα,
περὶ ὧν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς λογικῆς εἴπομεν.

§ 5

Ἡ χρῆσις τῆς μεταφυσικῆς ἐστὶ μέγιστη καὶ ἀναγκαιοτάτη, δι' αὐτῆς
γὰρ ἀνακαλύπτεται πᾶσα ἀλήθεια, ὁσονφυσικὴ τοσοῦτον καὶ ὑπὲρ φύσιν, δι'
αὐτῆς τὸ τῆς πίστεως ὑπερφυῆς ἐρευνᾶται καὶ τὸ πάγιον ταύτης, καὶ μὴ, στη-
ρίζεται· ἐν αὐτῇ τὸ πρῶτον αἷτιον, τὸ αὐτὸ ὃν ἐξετάζεται, οὐχ ἥττον δὲ καὶ τὸ
τῆς ψυχῆς ἄυλον, καὶ μὴ.

* Μὲ κόκκινο μελάνι· μεταγενέστερες διορθώσεις μὲ μαῦρο μελάνι: διὰ χειρός, Δημη-
τρίου, Ψύχου, πέρα, 1809.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Αον—ΠΕΡΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ

§ 6 Ὁρισμὸς Αος

Ἡ τοῦ ὄντος γενικὴ γνῶσις ὀντολογία, καὶ ὀντοσοφία, καὶ μεταφυσικὴ κυρίως, καὶ κατ' ἐξοχὴν, καὶ φιλοσοφία πρώτη ἀκούει.

§ 7 σχόλιον αον

Ὅτι ἡ ὀντολογία ἐστὶ γνῶσις τοῦ ὄντος ἐν γένει, ἀλλὰ τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἡμετέρων αἰσθή(σ. 11)σεων, καὶ νοός, καὶ φαινομενολογία μᾶλλον, ἢ ὀντολογία κλητέα, καὶ τὰ ρηθησόμενα τοῦτο δείκνυσι, καὶ ἡ πείρα, καὶ τὰ ἅπερ ἐν τῷ περὶ ἰδεῶν (λογικὴ § 96) εἴρηται· τοῦ γὰρ ὄντος οὐδαμῶς ἀντιλαμβάνομεθα ἀλλὰ τῶν αὐτοῦ τροπολογιῶν τῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων, καὶ τοῦ νοός μεταμορφουμένων, αὐτὸ δὲ τὸ ὄν τί ἐστὶν ἀπολύτως, οὐδεὶς τῶν νουνεχῶν οἶδε γινώσκειν ὁμολογήσειεν.

§ 8 σχόλ.

Πρὶν ἢ ἡμᾶς τὰ ὀντολογικὰ δόγματα ἀναπτύξαι, τὰς δύο ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπίνου νοός προσθέσθαι δεῖ, δηλ. τὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, καὶ τῆς ἀντιφάσεως· καὶ ἡ μὲν τῆς ἀντιφάσεως τὰς ἀναγκαίαις ἀληθείας ἀποδείκνυσι, ἡ δὲ τὰς ἐνδεχομένας, οἷον ὁ κύκλος οὐκ ἔστι τρίγωνος, ὁ σωκράτης διδάσκει.

§ 9

Κατὰ τοῦ αὐτοῦ ἅμα καταφάσκοντες, τὸ αὐτὸ καὶ ἀποφάσκοντες, ἀντιφάσκειν λεγόμεθα· καὶ ἡ ἐνέργεια αὕτη ἀντίφασις· αὕτη δὲ ἡ ἀντίφασις ἐστὶν διττὴ προφανῆς (σελ. 12), καὶ λανθάνουσα· οἷον ὁ ἥλιος οὐ λάμπει, ὁ κύκλος τετράγωνος.

ΦΥΣΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ—ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Βον

[σελ. 127]

§ 35

Εἷς ἄρα θεὸς ὑπάρχει καὶ οὐ πλείους· καὶ γὰρ ὁ θεὸς ὃν ἄπειρον, καὶ δύο ὄντα ἄπειρα ὑπάρχειν ἀδύνατον ὥς ἐν τῇ Ὀντολογίᾳ δέδεικται ἄρα εἷς θεὸς ὑπάρχει· πλείους δὲ εἶναι ἀδύνατον.

[σελ. 129]

§ 44

Ὁ θεὸς πάντα ἐπίσταται, καὶ γὰρ ὁ θεὸς πάντα τὰ δυνατὰ διακεκριμένως παριστᾶν ὥς δέδεικται· τὸ πάντα δὲ παριστᾶν ἐστὶ τὸ πάντα ἐπίστασθαι, ἄρα ὁ θεὸς τὰ δυνατὰ πάντα ἐπίσταται ἥτοι ἐστὶ παντεπιστήμων.

[σελ. 130]

§ 48

Ἡ τῶν οὐσιῶν τῶν ὄντων πηγὴ ἐστὶν ὁ θεῖος νοὺς πάντα τὰ δυνατὰ παριστάνων, ὥς ἐδείχθη, ἄρα τὸ μὴ ὑπὸ θεοῦ παριστανόμενον ἀδύνατον ἐστὶν· τοιγαροῦν ὁ τοῦ δυνατοῦ λόγος τῷ θεῷ νοῖ ἐμπεριέχεται· τὸ δὲ τοιοῦτον ἀρχὴ καὶ πηγαὶ αὐτήκουεν, ὥς δέδεικται· ἄρα ὁ θεῖος νοὺς ἐστὶ πηγὴ τοῦ δυνατοῦ, τὸ δὲ δυνατόν τῶν ὄντων συνιστᾷ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ· ἄρα ὁ θεῖος νοὺς ἐστὶ πηγὴ τῶν οὐσιῶν τῶν ὄντων.

[σελ. 141]

§ 80

Ὁ θεὸς ἐστὶ παντοδύναμος, καὶ γὰρ ὁ θεὸς τοῦτον τὸν κόσμον παραγαγὼν τὰ δυνατὰ ὑπάρχοντα ποιῆσαι ἐδυνήθη· τοῦτο δὲ δύναιμι ἀκούει· ἄρα ὁ θεὸς ἔχει δύναμιν, καὶ διὰ τὸ ἄπειρον τῶν προσόντων αὐτοῦ παντοδυναμίαν, τοὔτέστιν ὁ θεὸς ἐστὶ παντοδύναμος.

ΑΓΓΕΛΟΥ Α. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ: ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΡΓΑ

Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθαν. Ψαλίδα, τοῦ μεγάλου Γιαννιώτη δασκάλου τοῦ γένους, ποὺ στάθηκε καὶ ὑπέρμαχος τοῦ ἀπλοελληνικοῦ λόγου, ὅπως καὶ ὁ φίλος του γιατρός καὶ ποιητὴς Γιάννης Βηλαράς, δὲν εἶναι βέβαια ἄγνωστο στὴν ἱστορία τῶν γραμμάτων καὶ τῆς παιδείας. 129 χρόνια πέρασαν ἀπὸ τὸν θάνατό του, ποὺ τὸν βρῆκε γέρο καὶ βασανισμένο στὴν Ἀγία Μαύρα (Λευκάδα), καὶ ὅμως τὸ ἔργο του δὲν ἔχει ξεχασθῇ. Ἀντίθετα ἔγινε ἀντικείμενο μελετῶν, ποὺ διαφωτίζουν τὴν ὅλη δράση του, διδακτική, συγγραφική, πολιτική, πατριωτική, καὶ ἐξηγοῦν τὸ μέγα κύρος τοῦ Ψαλίδα καὶ τὸν θαυμασμό τῶν συγχρόνων του.

Ἀναγραφὴ, τῶν ἐντύπων ἐργασιῶν καὶ σημειωμάτων, ποὺ ἀναφέρονται στὸν Ψαλίδα θὰ χρειαζόταν εἰδικὸ τεύχος, ὅπως εἰδικὸ τεύχος θὰ χρειαζόταν καὶ γιὰ τὸ συγγραφικὸ ἔργο του. Τὰ γνωστὰ ὅμως ἔργα τοῦ Ψαλίδα δηλ. τὰ τυπωμένα βιβλία του, φυλλάδια, καθὼς καὶ τὰ γράμματα ποὺ ἐστειλε σὲ διάφορα ἐπίσημα πρόσωπα, Μαυροκορδάτο, Κωλέττη κλπ. δίδοντας συμβουλὲς καὶ πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Ἡπείρου καὶ τῶν Τουρκαλδανῶν, ποὺ τὴν ἐρήμωναν, δὲν ἀποτελοῦν ὁλόκληρον τὸ ἔργο του. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα χειρόγραφα κείμενα τοῦ Ψαλίδα, ποὺ σώζονται σὲ διάφορα ἀρχεῖα ἰδιωτικὰ καὶ δημόσια. Μὲ τὸ σημείωμά μου αὐτὸ θὰ κάμω γνωστὰ τὰ σωζόμενα στὸ Ἑθνικὸ Ἀρχεῖο Γιάννη Βλαχογιάννη (Γενικὰ Ἀρχεῖα Κράτους), ποὺ ἔχω ἀντιγράψῃ ἀπὸ τὴν κατοχὴ ἀκόμα συμβουλευόμενος τὸν κάτοχό του καὶ μεγάλο μου δάσκαλο Γιάννη Βλαχογιάννη, ποὺ βοήθησα τότε στὸ ἔργο του.

Τὰ Ψαλιδικὰ αὐτὰ κείμενα εἶναι γραμμένα κατὰ διάφορα διαστήματα καὶ πρὶν καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση. Τὰ μέχρι τοῦ

1822 εἶναι γραμμένα στὰ Γιάννινα, τὰ μεταγενέστερα ἔχουν γραφῇ στοὺς Κορφοῦς, ἐποὶ κατέφυγε ὁ Ψαλίδας γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴ δράση του τὴν πατριωτικὴ, ποὺ εἶχε ἀρχίσῃ στὰ Γιάννινα μαζί μὲ τὸν ὁμόγλωττο φίλο του Βηλαρά, ποὺ κατέληξε στὸ Ζαγόρι (Τσεπέλοβο) ἐποὶ καὶ πέθανε (1824).

Τὰ περισσότερα ἔχουν διδακτικὸ περιεχόμενο καὶ προσρίζονται γιὰ τοὺς μαθητὰς του, —ποὺ ὀνομάζει φιλιτάτους— στὰ Γιάννινα καὶ τοὺς Κορφοῦς, ἐποὶ παράλληλα μὲ τὴν πατριωτικὴ δράση ἔκανε, γιὰ νὰ ζήσῃ, τὸ δάσκαλο.

Ἐξίρρηση ἀποτελεῖ ἡ σύντομη ἱστορία τῆς παλιοκράτειας τῶν Γιαννίνων, κείμενο πολῦτιμο, ἀδιάφορο ἂν συμμερίζεται ἢ ὄχι κανεὶς τίς κρίσεις του γιὰ ὀρισμένες ἐνέργειες, ἀφοῦ προέρχεται ἀπὸ συγγραφέα ποὺ ξέρεי καλά καὶ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, ἐφ' ὅσον ἐννοεῖται διαπιστωθεῖ ὅτι ὁ Ψαλίδας δὲν ἔχει ἀντιγράψῃ μονάχα, ἀλλὰ καὶ συνέταξε τὴν ἱστορία.

Προβαίνουμε τώρα σὲ σύντομη περιγραφή ἐπιφυλασσομένη νὰ δώσουμε λεπτομερέστερη περίληψιν στὴν ἔκδοσιν τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ κειμένου.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΑΘΑΝ. ΨΑΛΙΔΑ

α) Γεωγραφικά.

1) 1810—Γεωγραφία πολιτικὴ καὶ φυσικὴ, 1810 ἔτει, Ἰωάννινα, σελ. 118, διαστ. 0,14X0,19, (σημ. Τὸ κείμενο εἶναι διδακτικὸ, ὅπως δείχνει ἡ σημείωσις «... αὐτὰ δὲν εἶναι καιρὸς νὰ σὰς ἐξηγήσω, ἐπειδὴ ἡ ἡλικία σας δὲν τὰ δέχεται» (σ. 8).

2) 1819—Περὶ τοῦ πολιτικοῦ ἐνιαυτοῦ ἢ καλενδαρίου § 1—29 Ἰωάννινα, 1819 σελ. 36 διαστ. 0,12X0,18

3) 1828—Σύντομη Γεωγραφία, Κέρκυρα 1828 § 1—14, σελ. 32, διαστ. 0,16X0,11.

4) 1828—Γεωγραφία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, Κέρκυρα, 1828 Μαρ. α', σελ. 8, διαστ. 0,14X0,19.

Ἀχρονολόγητα γεωγρ. κείμενα.

5) —Τὰ νησιά τῆς Ἑλλάδος, ἀκέφαλο, § 13—36, διαστ. 0,14X0,19.

6) —Ἀφρική, ἀκέφαλο, § 33—50, σελ. 16, διαστ. 0,12X0,18.

7) —Γεωγραφία, μέρ. β', μαθηματικόν. § 1—228 σελ. 136, διαστ. 0,18X0,12 (σημ. Ἐάν συνεχίζῃ τὴν πολιτικὴν καὶ φυσικὴν γεωγραφίαν (ἀριθ. 1) τότε θὰ ἔχῃ γραφῇ στὰ 1810).

8) —[Γεωγρ. χειρόγραφο ἀκέφαλο καὶ ἀχρονολόγητο, § 91 — 105 σελ. 20, διαστ. 0,12X0,18 (γραμμμένο ἢ ἀντιγραμμμένο ἴσως ἀπὸ ἄγνωστο μαθητὴ τοῦ Παλίδας) ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ ὕψος του].

6) Ἱστορικὰ κλπ. χειρόγραφα.

9) 1822 — Σημειώματα Ἱστορικά.. (διάφορα καὶ συνέχεια)... «Ἱστορία τῆς πολιτορκίας τῶν Ἰωαννίνων, 1821 Ἀπρ. 2, Ἰωάννινα 1822.» (Τὰ πρῶτα ἔχουν δοθεῖ γιὰ ἐκτύπωση ἀπὸ τὸν ὑποφαινόμενο. Θ' ἀκολουθήσῃ ἐλπίζουμε σύντομα καὶ ἐκτύπωση τῆς ἐτοιμῆς σχεδὸν νὰ ἐκδοθῇ Ἱστορίας τῆς πολιτορκίας τῶν Ἰωαννίνων, ἀφοῦ ἀποσαφηνισθοῦν ὀρισμένα ζητήματα).

10) 1818—Σύντομη Γενικὴ Ἱστορία, § 1—8 Ἰωάννινα (1818) σ 8, διαστ. 0,18X0,12 (σ. ἡ ἔνδειξις Ἰωάννινα ἀποκλείει μετатροπὴ τῆς χρονολογίας σὲ 1828).

11) Ρητορικὴ ἀκεφ. καὶ ἄχρον. χειρόγραφο — § 15—29.

★

Γιὰ νὰ σχηματίσῃ καὶ ὁ ἀναγνώστης μίαν ἰδέαν γιὰ τὸ ὕψος καὶ τὸ χαρακτῆρα τοῦ Παλίδας, τὸν ἀπέρητο, εὐθύ, τεσκευάτο, ὅσο καὶ προσδευτικό καὶ ἐλευθέρου, παραθέτομε λίγα δείγματα ἀπὸ τὰ κείμενά του ποὺ ἀναφέραμε.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ
ΤΟΥ ΑΘ. ΠΑΛΙΔΑ

★

Δεισιδαιμονίας κακὰ.

«... Ἀπὸ τὴν ὁποίαν (πανώλην) ἤμποροῦσε νὰ γένῃ εὐκολωτάτῃ προφύλαξις, ἀλλ' ἡ βαρβαρότης ἡνωμένη μὲ τὴν δεισιδαιμονίαν τῆς θρησκείας τῶν κρατούντων καὶ οἰκούντων ἐμπόδιζε κάθε προφύλαξιν δι' ἐσχυρίζομε-

νη τὸ λεγόμενον γραφτὴν καὶ δεικνύουσα τὸ λογικόν της ἀργὸν καὶ νωθρόν !

★

Κακοδιοικήσεις

«... Τὰ ἐπισημότερα προϊόντα τῆς Τουρκίας εἶναι τὰ ἀκόλουθα : γεννήματα, σιτάρη, κριθάρη, ἀραποσίτι, κεχρί καὶ ρύζι, τῶν ὁποίων πολλάκις διὰ τὴν κακὴν διοίκησιν γίνεται τόση ἐξαγωγή, ὥστε οἱ ἐντόπιοι λιμοκτονοῦν !» (ἀρ. 1 σ 127).

★

Βλάχοι.

«... Εἰς τὴν Ἠπειρὸν δὲ Ἀλβανίαν καὶ Ἑλλάδα εὐρίσκεται καὶ ἄλλο γένος, τὸ περισσότερον νομαδικὸν καὶ ἄλλοι κατὰ κώμας οἰκοῦντες, Κουτσόβλαχοι καὶ Ἀμπρουντζόβλαχοι καὶ Καραγκούνηδες καὶ Βλάχοι καλούμενοι, χωρὶς ἥθης ἰδίας, μὲ γλώσσαν χωλὴν ἰταλικήν, καὶ χωρὶς γράμματα· τὸ ὅποσον ὄντας θαρραλώτατον δὲν ἐσύστησεν ἕως τὴν σήμερον πόλιν πούθενά· καὶ ἂν τινες ἐξ αὐτῶν ἐπολιτεύθησαν καὶ ἐξελλήνισαν τὸν ἑαυτὸν τους. Καὶ τοῦτοι χωρὶς ἀμφιβολίαν εἶναι οἱ φονεῖς τοῦ Περτίνανκρς, οἱ ἐξορισθέντες ὑπὸ τοῦ Σεβήρου εἰς τὴν Ἠπειρὸν καὶ ὡς κοινοὶ στρατιῶται τὴν ποιμαντικὴν ἐνταῦθα ἀναλαμβάνοντες καὶ εἰς τὰ δουνά καὶ πεδιάδας ὅλης τῆς Ἀλβανίας καὶ Ἠπείρου, Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας διασπαρέντες, σκληρῶν ζωὴν ζῶντες, τὸ τότε κακότερον καὶ κακεντρεγὲς ἄχρι τῆς σήμερον διεφύλαξαν καὶ ὅχι ὀλιγώτερον τὸ ἡλίθιον καὶ ἀναίσθητον, τὸ σκληρόν τε καὶ ἄκαμπτον. Ἄν δὲ παρατηρεῖται καὶ τις μεταξὺ αὐτῶν ἀνθρωπικώτερος δέξαια ἐνοθεύθῃ καὶ ἀπὸ Ἑλλήνων καὶ ἀπὸ Ἀλβανίων. Μοναχὸς δὲ Βλάχος μὲ ἀνθρωπότητα καὶ πολιτευμένος καὶ πεπαιδευμένος νὰ εὑρεθῇ εἶναι ἀδύνατον.» (ἀρ. 1. 219)

★

Ὄνομα Ἀλβανιτῶν.

«... Οἱ δὲ Ἀλβανίται ἔλαβον τὸ κοινὸν τοῦτο ὄνομα ἀπὸ τὴν Ἀλβανόπολιν, ὅπου ἐκτίσθη ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες Ρωμαίους, τῆς ὁποίας σώζονται τὴν σήμερον τὰ εῖρεπια μακρὸν τοῦ Ἀλμπασαντοῦ. Αὐτοὶ δὲ δὲν ἠθέλησαν εἰς τὴν γλῶσσαν τους νὰ ὀνομασθοῦν Ἀλβανίται ἀλλὰ Σηκηπετάραι καταφρονήσαντες τὴν τῶν Ρωμαίων ὀνομασίαν...» (ἀρ. 1. σ 128)

Ἑκταίς Ἑλληνισμοῦ

«Εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲ μὲ τὰ νησιά της καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης ἄχρι τῆς Βάρνης οἱ κάτοικοι εἶναι Ἑλληνες, μὲ γλώσσαν Ἑλληνικὴν, πλὴν διεφθαρμένην διὰ τὴν ἀμάθειαν καὶ μὲ τὰ παλαιὰ Ἑλληνικὰ γράμματα.». (ἀρ. 1. σ 126)

*

Τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων.

«... Οἱ δὲ Ἑλληνες οἱ αὐτόχθονες οἱ διδάσκαλοι τῆς οἰκουμένης, τὸ θαῦμα καὶ ἀριστοῦργημα τῆς φύσεως τὸ ἀρχαιότατόν τους ὄνομα διὰ τὸν ζυγὸν τῶν ἀχρειστάτων Ρωμαίων, οἵτινες ἄρχισαν τὴν πολιτείαν τους ὡς λησταί, ἐδέχθησαν τὸ ὄνομα αὐτῶν τῶν ληστῶν, μετονομασθέντες Ρωμαῖοι καὶ δὲν τὸ ἐν τρέπονται!...» (ἀρ. 1. σ. 129)

*

Ἀλβανῖται (χαρακτήρ).

«Οἱ δὲ Ἀλβανῖται εἶναι γένος καὶ αὐτὸ παλαιόν τοῦ ὁποῦ τὴν ἀρχὴν δὲν ἤξεύρομεν. Αὐτοὶ δὲ εἶναι πνευματώδεις, ἐκδικητικοί, ὄχι ὅμως καὶ ὀρμητικοί, προσεκτικοί, φειδωλοὶ καὶ μικροπρεπεῖς, φιλοτάραχοι, ἀδασίλευτοι καὶ ἀνυπότακτοι, οἱ πλείστοι κλίνοντες εἰς τὸ δημοκρατικόν. Ὑποφέρουν κάθε σκληραγωγίαν καὶ κόπον διὰ παραμικρὸν κέρδος. Τὴν πολιτικὴν πίστιν τὴν πραγματεύονται ἀπολίτευτοι κοινῶς καὶ ἀγράμματοι, πλεονέκται καὶ ἄρπαγες, τὰ ὅποια τοὺς γίνονται ἐμπόδιον τῶν μαθήσεων καὶ τῆς καλλιτερεύσεως μὲ ὅλον ὅπου ἔχουν φυσικὴν καὶ περιέργειαν καὶ δεκτικότητά της μαθήσεως. Εἶναι φιλελεύθεροι, πολλὰ ποταπῆς καὶ ὀλίγης διαίτης, τὰ φορέματά τους στενὰ καὶ καὶ ἐλαφρὰ καὶ προσεγγίζουν εἰς τὸν παλαιὸν τρόπον. Χαμαικοῖτες, ὡς οἱ παλαιοὶ πρόγονοί τους, καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Ὅμηρος· εἰς τὸν κρυφὸν δὲ πόλεμον σταθεροὶ καὶ ἀπὸ τὰς ἐνέδρας δύσκολα ἀποδιώχονται ὑποποτι καθ' ὑπερβολὴν, τὸ ὅποτον ἕως τὴν σήμερον τοὺς ἔκαμε νὰ μὴ πολιτευθοῦν, οὐδὲ νὰ συστήσουν πόλεις· διὰ τοῦτο δὲ πολλὰ ὀλίγας ἔχουν· ἀτεχνοὶ κατὰ πάντα καὶ ἀνεξίτηργοι...» (ἀρ. 1. σ 138)

*

Πλεονεξία κλήρου.

«... Ἡ σπουδὴ ἐδῶ (εἰς Ἀδριανούπολιν) τῶν μαθήσεων ἀμελεῖται καὶ ἀπὸ τοὺς

Ὀθωμανοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς διὰ τὴν πλεονεξίαν τοῦ μητροπολίτου...»

(ἀρ. 1. σ. 150)

*

Φιλιπούπολις.

«... Ἡ Φιλοσοφία καὶ ἐδῶ ὀλιγωρεῖται ὡς ἀνωφελὴς. Οἱ ἔμποροι δὲ αὐτῆς Ἑλληνες φθάνουν εἰς τὰς Ἀνατολ. Ἰνδίας καὶ γίνονται ὑπέρπλουτοι. Ἀλλὰ τί ἐκ τούτου ὠφελεῖται ἡ δύστυχη πατρίς των, ὅταν ἀποδιδώκουν τὰ φῶτα τῆς μαθήσεως ἐξ ὧν ἡ ἐδνομία καὶ ἡ εὐτυχία. Καὶ ὅταν ὁ ἕκαστος μητροπολίτης εἰς τοῦτο δὲν τοὺς παρακινεῖ, ἀλλὰ μόνον καταγίνεται εἰς τὴν πλεονεξίαν καὶ τρυφὴν καὶ οὐδὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ρυθμίζει...» (ἀρ. 1. σ. 150)

*

Τέχνες, ἐμπόριον.

«... Αἱ τέχναι δὲ πολλὰ ὀλίγαι· ὅθεν καὶ τὸ θαμπάκι στέλνεται ἀπὸ τοὺς πραγματεῦτάς ὅλον σχεδὸν εἰς τὴν Γερμανίαν, τὸ ὅποτον ἂν ἦσαν τέχνες ἔπρεπε τὰ στέλνεται δουλευμένον διὰ νὰ μένη τὸ κέρδος εἰς τὸν τόπον· ἡ ἀμάθεια ὅμως ἀποδιώκει τὸ κέρδος καὶ πληρώνει φόρον ὑπέρρογκον.

(ἀρ. 1. σ. 165)

*

1821

Ἐφτάμπολες (Τουρκ. παράδοση).

«... Οἱ Ἰωαννῖτες Τούρκοι διηγοῦνται καὶ τὴν ἐφεξῆς ἱστορίαν τὴν μυθώδη περὶ τῶν ἑπτὰ πρωτοεθόντων Τουρκῶν εἰς Ἰωάννινα. Τούτοι ὄντες νέοι καὶ ἀνύπαντροι καὶ ζητοῦντες νὰ ὑπανδρευθοῦν ἐδῶ καὶ νὰ μὴ τοὺς ἔδιναν οἱ Χριστιανοὶ τίς θυγατέρες τοὺς ἀποφάσισαν νὰ τίς πάρουν σιανικῶς καὶ μίαν ἡμέραν ὅπου ἔβγαιναν αἱ γυναῖκες μὲ τὰς θυγατέρας τῆς ἀπὸ τοῦ Κάστρου εἰς περιδιάδασιν ἢ καθὼς ἄλλοι λὲν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν ἐχύθησαν τοῦτοι οἱ ἑπτὰ Τούρκοι καὶ ἄρπαξαν ἀπὸ ἓνα κορίττι ὁ καθείς, τὸ ἐσκέπασε μὲ τὸ τὸ ἐπανωφόρι του, ἤγουν τὸ ἐμπούλωσε καὶ τὸ ἐπῆγεν εἰς τὸ σπῖτι του· καὶ ὁ τόπος αὐτὸς ὀνομάζεται ὡς λέγουν, ὡς τὴν σήμερον «ἐφτάμπολες...».

(ἀριθ. 9. σ. 14;)

*

Αἷτια καταδρομῆς Ἀλφ.

«... Ἐγένεν λοιπὸν εἰς τοὺς 1818 τὸ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΡ. ΣΟΥΛΗ

ΠΩΣ ΕΙΔΑΝ ΤΟΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟ ΨΑΛΙΔΑ ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ

Στὰ Γιάννινα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ προβάλλει ἡ μορφή τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ κυριαρχοῦσες. Ἡ παιδεία του καὶ ἡ γνώση ποὺ εἶχε τῶν κυριωτέρων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν γλήγορα τὸν ἔφεραν στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος συχνὰ τὸν χρησιμοποίησε ὡς σύμβουλό του σὲ διάφορες ὑποθέσεις καὶ ὡς σύνδεσμο μὲ τοὺς ξένους προξένους ἢ ἀπεσταλμένους στὰ Γιάννινα. Ἔτσι εἶναι φυσικὸ νὰ βρίσκονται στὰ βιβλία διαφόρων ξένων περιηγητῶν ποὺ ἐπισκέφθηκαν τὴν Ἠπειρο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πληροφορίες γιὰ τὸν Ἀθ. Ψαλίδα, ποὺ οἱ ἴδιοι εἶχαν συναντήσει καὶ μιλήσει μαζί του κατὰ τὴ διαμονή τους στὰ Γιάννινα.

Οἱ πρῶτοι περιηγητές, ὅσο γνωρίζω,

Βουλευτήριον καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς καταδρόμης του καὶ εἰς τοὺς 1819 τὸν Ὀκτώβριον μετὰ τοὺς γάμους (σημ. τῶν δύο ἐγγονίων του, παιδιῶν τοῦ Βελῆ Πασιᾶ) ἡ ἐκτέλεσις. Ἐπειδὴ, ὡς φαίνεται ἐστοχάσθησαν τὸν Ἀλῆ Πασᾶν πολλὰ δυνατόν καὶ ἀκαταμάχητον καὶ ἀποφάσισαν νὰ μὴ τὸν κατατρέξουν μὲ πόλεμον, ἀλλὰ μὲ ἀφαίρεσιν πρῶτα τῶν πασαλικιῶν διὰ νὰ τὸν ἀδυνατίσουν, στο χαζόμενοι ὅτι τὰ στρατεύματα καὶ οἱ ραγιάδες ὁποῦ εἶχαν εἶναι εὐχάριστοι (ἀντὶ εὐχαριστημένοι) καὶ εἰς τοῦτο ἐγελάσθησαν καθὼς ἡ πείρα θὰ τὸ δείξει. Ἐπειδὴ κἀθε ἐξουσία, ὁποῦ δὲν ἀκουμπᾷ εἰς τὴν ἀγάπην τῶν ὑπηκόων εἶναι ἐπισφαλὴς καὶ ὀλίγη νὰ αἰτίαν θέλει νὰ πέσῃ...» (ἀρ. 9.)

ποὺ συνήντησαν τὸν Ψαλίδα καὶ κάνουν λόγο γι' αὐτὸν στὰ ἔργα τους εἶναι ὁ Λόρδος Byron καὶ ὁ J. C. Hobhouse, ποὺ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, εἶχαν ἐπισκεφθῇ τὰ Γιάννινα μαζί στὰ 1809.

Ὁ Byron σὲ μιὰ του σημείωση στὸ β' βιβλίον τοῦ Childe Harold's Pilgrimage, τὴν ὁποῖα ἔγραψε στὸ μοναστήρι τῶν Φρανσισκανῶν στὴν Ἀθήνα στὶς 17 Μαρτίου 1811 καὶ ὅπου μιλεῖ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία, γράφει ὅτι «ὁ Ψαλίδας μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε συνομιλήσει στὰ Γιάννινα, χαίρει μεγάλη ἐκτίμηση μεταξὺ τῶν λογίων!», καὶ ὅτι ἔχει γράψει «ἓνα ἔργο στὴν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ—Ἀληθὴς Εὐδαιμονία—ἀφιερωμένο στὴν Αἰκατερίνη Β', τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζει σὲ μιὰ σημείωση ποὺ βροῦθηκε στὰ χειρόγραφα του ὡς «ἀληθινὰ σοφὸ, γεμᾶτο παραπομπές, ἀλλὰ γραμμένο σ' ἓνα ψευδοκαλαίσθητο ὕφος»».

Ὁ φίλος ὁμοῦ τοῦ Byron ὁ J. C. Hobhouse (ὁ ἀργότερα Λόρδος Broughton) μᾶς δίνει πολὺ περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸν Ψαλίδα. «Τὰ Γιάννινα, γράφει ὁ Hobhouse, παρέχουν εὐχάριστη διαμονὴ στὸν περιηγητὴ. Οἱ Ἕλληνες ἐδῶ εἶναι τοῦ καλύτερου εἴδους καὶ καλὰ μορφωμένοι μὲ τρόπους καὶ εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Ἐνας αἰ. αὐτοὺς ὁ διδάσκαλος Ψαλίδας μπορεῖ νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν λογίων. Διδάσκει ἀρχαῖα καὶ νέα ἑλληνικά, λατινικά, ἰταλικά, καὶ γαλλικά σὲ περίπου ἑκατὸ μαθητὲς καὶ ἔχει ἐπίσης ἀποκτήσῃ φήμην ἀπὸ τὴ δημοσίευση ἑνὸς φιλοσοφικοῦ ἔρ-

γου περί 'Αθανασίας τῆς Ψυχῆς, ἀφιερών-
μένου στήν αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη». Σὲ
ἄλλο μέρος ὅπου μιλεῖ ὁ Hobhouse γιὰ
τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα σὲ σχέση μετὰ τὴν
ἀρχαία ὅσον ἀφορᾷ τὴν προφορὰ γράφει
τὰ ἑξῆς ἐνδιαφέροντα : «Ὁ Ψαλίδας ὅταν
τοῦ διάβασα τοὺς πρώτους στίχους τοῦ
'Ομήρου, μίλησε μὲ μεγάλη περιφρόνηση
γιὰ τὴν ἀλαζονεία αὐτῶν πού ἔρχονται
ἀπὸ μιὰ μακρυνὴ γωνιά τοῦ βορρᾶ, ἀπὸ
μέρη τελείως ἄγνωστα στοὺς προγόνους
τους, καὶ ἀπαιτοῦν νὰ διδάξουν στήν 'Ελ-
λάδα, τοὺς ἀπογόνους τῶν 'Ελλήνων πῶς
νὰ προσφέρουν τὴν ἑλληνικὴ, τὴ μητρικὴ
τους γλῶσσα». Τέλος δὲ γράφει ὅτι ὁ Ψα-
λίδας ἦταν κάτοχος μιᾶς συστηματικῆς βι-
βλιοθήκης, μικρῆς ὁμῶς, στήν ὁποία βρί-
σκονταν βιβλία χρήσιμα γιὰ τὴ διδασκαλία
του κυρίως καὶ «μεταξὺ αὐτῶν ἦταν ὁ Θου-
κυδίδης μὲ νεοελληνικὴ μετάφραση, καὶ
ἡ 'Ελληνικὴ Ἱστορία τοῦ Goldsmith σὶὰ
ἐλληνικά».

Ὁ λίγο μεταγενέστερος Ἀγγλος ἐπί-
σης περιηγητὴς Henry Holland, ὁ ὁποῖ-
ος ἐπισκέφθηκε τὴν Ἠπειρο στὰ 1812-13
μιλῶντας γιὰ τὰ σχολεῖα τῶν Γιαννίνων
γράφει ὅτι «τὸ Γυμνάσιο, ἂν θὰ μπορού-
σε νὰ ὀνομασθῇ ἔτσι, τοῦ 'Αθανασίου Ψα-
λίδα εἶναι τὸ καλύτερο ὅλων καὶ ἔχει ἀπο-
κτήσει κάποια φήμη ἀπὸ τὴν ὑπόληψη πὺ
χαίρει ὁ ἴδιος ὁ διευθυντὴς του, ὁ ὁποῖος
θεωρεῖται ἕνας ἀπὸ τοὺς πνευματικὸς ἡγέ-
τας τῆς Νέας 'Ελλάδας. Εἶναι ἀλήθεια
ὅτι ὑπάρχουν ἄλλοι πὺ ἔχουν γράψει πῶ
πολλά, ἀλλὰ ὁ Ψαλίδας ἔχει ταξιδεύσει σὲ
πολλά μέρη, κατέχει πολλὰς γλῶσσες, εἶναι
καλὸς γνώστης τῶν κλασικῶν γραμμάτων,
ὁξὺς κριτικὸς νοῦς, ποιητὴς καὶ καλὰ δια-
βασμένος στοὺς διαφόρους κλάδους τῆς
εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας καὶ ἐπιστήμης.
Τὸ μόνο ἔργο μὲ τὸ ὄνομά του ἀνοικτὰ
εἶναι, ὅσο γνωρίζω, ἡ «'Αληθινὴ Εὐδαι-
μονία, ἥτοι βάσις πάσης θρησκείας» τοῦ
ὁποῖου τὸ κυρίαρχον γνώρισμα εἶναι ἕνας
γενικὸς τόνος σκεπτικτικῆς γνώμης. Εἶναι
ἐπίσης ὁ συγγραφέας, ἀλλὰ ἀνώνυμα, μιᾶς
ἀσυνήθιστης σύνθεσης πεζῶν καὶ ποιημά-
των, πὺ φέρει τὸν τίτλο «'Ερωτος ἀπο-
τελέσματα», καὶ πὺ ἔχει τυπωθῇ στὴ
Βιέννη στὰ 1792». Ἴσως νὰ ἔχη συμμε-

τάσχει σὲ ἄλλα ἔργα τὰ ὁποῖα δὲν γνωρί-
ζω. Τὰ χρηματικὰ κεφάλαια τῆς σχολῆς
πὺ διευθύνει ὁ Ψαλίδας εἶναι τοποθετη-
μένα στήν Τράπεζα τῆς Μόσχας. Ἐχει
μεγάλον ἀριθμὸ μαθητῶν, στοὺς ὁποῖους
διδάσκει ὄχι μόνον γλῶσσες, ἀλλὰ ἐπίσης
ἱστορία, γεωγραφία, καὶ διαφόρους κλά-
δους τῆς γενικῆς φιλοσοφίας. Ἐχει ἕναν
ἢ δύο βοηθοὺς στὸ ἔργο του, ἀλλὰ εἶναι
ἡ ὑπόληψη τοῦ ὀνόματός του πὺ κρατᾷ
τὴ φήμη τοῦ σχολείου». Στὰ Γιάννινα
ὁ Holland γνώρισε προσωπικὰ τὸν Ψαλί-
δα γιὰ τὸν ὁποῖον γράφει τὰ ἑξῆς σὲ ἄλλη
σελίδα τοῦ βιβλίου του : «'Επὶ κεφαλῆς
τῆς μορφωμένης τάξης βρίσκονταν ὁ 'Αθα-
νάσιος Ψαλίδας, ὁ διευθυντὴς τῆς σχολῆς
τῶν Γιαννίνων, τὰ συγγράμματα καὶ τὴ
φήμη αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνος ἔχω ἤδη μνη-
μονεύσει. Ὁ ἴδιος δὲν ἀφήνει χωρὶς νὰ
ἀποκαλύπτῃ τὴν εὐφυΐα του σ' αὐτοὺς πὺ
βρίσκονται γύρω του. Μιλάει ἀσταμάτητα
σὰ χεῖμαρος στὴ λατινικὴ, ἑλληνικὴ, γαλλι-
κὴ, ἰταλικὴ, γερμανικὴ, ἢ ρωσικὴ πάνω
σ' ὅποιο θέμα τύχει νὰ παρουσιασθῇ μπρο-
στά του, ἀλλὰ πάντοτε ὁμῶς προτιμᾷ θέ-
ματα σχετικὰ μὲ τὶς τέχνες, τὴ λογοτεχνία,
καὶ τὴ δόξα τῆς πατρίδος του, τὴν ὁποία
πάντοτε δὲν παραλείπει νὰ ταυτίζει μὲ τὴν
ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἡ προκατάληψη πὺ
ἔχει στὸ σημεῖο αὐτὸ γίνεται ἀμέσως φα-
νερὴ. Δὲν εἶχα περάσει μαζί του οὔτε κἂν
πέντε λεπτὰ καὶ ἄρχισε νὰ παραπονεῖται
γιὰ τὴν ἀγνωμοσύνη τῶν εὐρωπαϊκῶν κρα-
τῶν πὺ δὲν ξεπλήρωσαν στοὺς σημερι-
νοὺς Ἑλλήνες τὶς εὐεργεσίας πὺ ἀντλη-
σαν ἀπὸ τοὺς προγόνους τους. Τί θὰ εἴμε-
θα ἡμεῖς χωρὶς τ'ς τέχνες, τὴν παιδεία, τὸ
παράδειγμα τῶν ἑλληνικῶν ἀξιών ; Οἱ ση-
μερινοὶ ἀπόγονοι αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων
ἔχουν τὴν ἴδια ἱκανότητα νὰ γίνουν μεγά-
λοι καὶ χρειάζεται μόνον νὰ τοὺς δοθῇ εὐ-
καιρία καὶ κ ἄ π ο ι α μ ι κ ρ ῆ β ο ῆ θ ι α
γιὰ νὰ μὴν ποῦν νὰ δείξουν τὶς ἰδιότη-
τές τους καὶ νὰ λάβουν τὴ θέση τους με-
ταξὺ τῶν ἑθνῶν. Αὐτὸ τὸ θέμα τῆς ἀγνω-
μοσύνης τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης πρὸς
τὴ χώρα τους εἶναι ἀγαπητὸ μεταξὺ ὅλων
τῶν Ἑλλήνων...

... Ὁ Ψαλίδας κατέχει σημαντικὰς
γνώσεις τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, πὺ

τις ἀπέκτησε στὴ Γερμανία καὶ ἀλλοῦ, ἀλλὰ ὁ νοῦς του φαίνεται νὰ ἀσχολεῖται περισσότερο μὲ μελέτες ποὺ μυρίζουν κατὶ ἀπὸ τὴν ὀρχαία φιλοσοφία τῶν σχολῶν. Τὸν χαρακτηρίζει ἕνας ἀξέπαινος ζήλος γιὰ τὴν πρόοδο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, καὶ πολλὸς ἐνθουσιασμός γιὰ τὴν ποίησιν αὐτῆς τῆς γλώσσας. Τὸν ἔχω ἀκούσει νὰ ἀπαγγέλλῃ καὶ νὰ ἐξηγῇ μαζί γιὰ μιὰ ὥρα τοὺς λυρικοὺς στίχους τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, τοὺς ὁποίους, μαζί μὲ πολλοὺς ἄλλους Ἕλληνες, θεωρεῖ τοὺς καλύτερους τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως. Καὶ κατὰ λίγο κατώτερους σὲ ἀξία τῶν στίχων τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀνακρέοντα».

Ἰδιαιτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ ἐντυπώσεις τοῦ Thos. Smart Hughes γιὰ τὸν ἔρχονται κάπως σὲ ἀντίθεση μὲ ὅσα γράφουν οἱ ἄλλοι περιηγητὲς γιὰ τὸν Ἀθ. Παλίδα. Ὁ Hughes ἐπισκέφθηκε τὰ Γιάννινα στὰ τέλη τοῦ 1813 μὲ ἀρχὲς τοῦ 1814 καὶ ἔμεινε κατὰ τὴ διuμονή του ὡς φιλοξενούμενος στὸ γνωστὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Φορέστη. Ἐκεῖ συνήνησε τὸ πρῶτο βράδι κι' ὅλας τὸν Παλίδα γιὰ τὸν ὁποῖο γράφει τὰ ἑξῆς: «Τὸ πρόσωπο αὐτοῦ κατέχει τὸ μεγαλύτερο ὄνομα μεταξὺ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴ μόρφωσή του καὶ τὴν εὐφυΐα του καὶ εἶναι διευθυντῆς μιᾶς μεγάλῃς σχολῆς στὰ Γιάννινα. Πάντως ἀπὸ τὴ συζήτηση ποὺ εἶχα μαζί του κατὰ τὴ συνάντησιν αὐτοῦ καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλες νομίζω ὅτι οἱ γνώσεις του, ἰδίως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, ἔχουν πολὺ ὑπερτιμηθῇ. Μιλεῖ πολὺ καὶ κατέχει μιὰ φυσικὴ δξύνουα σὲ σημαντικὸ βαθμὸ, ἀλλὰ οἱ συζητήσεις του εἶναι κατὰ ἕνα παράξενο τρόπο ἀνάμικτες μὲ παραδόξους καὶ δικτατορικοὺς ἰσχυρισμούς. Ἐχει ταξιδεύσει σὲ πολλὰ μέρη καὶ ἔχει ἀποκτήσει κάποιον ἐνδοιασμό στὶς θρησκευτικὰς του ἀντιλήψεις. Ὁ κύριος τόπος τῆς διαμονῆς του κατὰ νὰ νεανικά του χρόνια ἦτο ἡ Πετρούπολη⁹, ὅπου ἔγραψε τὸ μόνον ἔργο ποὺ ἔχει δημοσιεύσει— δηλ. «Ἀληθὴς Εὐδαιμονία»—τὸ ὁποῖο ἔχει ἀφιερῶσει στὴν αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη, ἡ ὁποία τὸν ἔχει προστατεύσει ὅταν ἡ φιλόδοξη αὐτὴ γυναῖκα σχεδίαζε νὰ ἐγκαθιδρύσῃ τὸν γιό της Κωνσταντῖνο στὸ Βυζαντινὸ θρόνον.

Ὁ Παλίδας μᾶς εὐχαρίστησε περισσότερο μὲ τὰ διασκεδαστικά του ἀνέκδοτα τῆς ρωσικῆς αὐλῆς παρὰ μὲ τὴ βία ἐπίθεσιν ποὺ ἔκαμε ἐναντίον ἐνὸς ἀπὸ τὴ συντροφία μας, τοῦ κυρίου Cockerell, τοῦ ὁποῦ τοῦ ὄνομα δὲν τοῦ ἦταν ἄγνωστο, καὶ τὸν ὁποῖον ἀντιπαθοῦσε λόγω τῶν ἐπιτηχῶν ἀνασκαφῶν του στὴν Αἴγινα καὶ Φιγαλεία¹⁰. Οἱ τίτλοι μὲ τοὺς ὁποίους τὸν τίμησε γιὰ τὰ εὐρήματά του ἦταν «τυμβωρύχος» καὶ «ιερόσυλος» καὶ μερικοὶ ἄλλοι τοῦ αὐτοῦ τύπου. Ὁ κύριος Cockerell ὅμως δὲν ἤθελε ν' ἀνοίξῃ συζητήσεις γιὰ ν' ἀποκρούσῃ αὐτὲς τὶς ἐπιθέσεις. Οὔτε ἦταν εὐχάριστο ν' ἀκούσῃ αὐτὸν τὸν κυνικὸ φιλόσοφο νὰ βρίζῃ μὲ τραχύτητα κάποιον ἄλλον Ἀγγλο, ἄνδρα μὲ χαρακτῆρα καὶ προτερήματα ποὺ τὸν εἶχε γνωρίσει στὰ Γιάννινα, ἐναντίον ὁμως τοῦ ὁποῦ τέτοιες βρισιὲς δὲν στέκονται¹¹. Πρὶν περάσει τὸ βράδι ὅλο τὸ ἀγγλικὸ ἔθνος δέχτηκε ἐπίθεση καὶ κατηγορήθηκε γιὰ φτηνὴ ἀγνωμοσύνη, ζητῶντας μᾶλλον νὰ βάλῃ καινούργιες ἀλυσίδες στοὺς φτωχοὺς Ἕλληνες, παρὰ νὰ σπάσῃ αὐτὲς ποὺ τοὺς βαρύνουν, κι' αὐτὸ ὡς ἀνταμοιβὴ γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀνεκτίμητα πλεονεκτήματα ποὺ ποὺ πήραμε ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν προγόνων τους. Σ' αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις τολμήσαμε νὰ εἰποῦμε ὅτι ὁ,τιδήποτε κι ἂν νομίζῃ κανεὶς γιὰ τὶς κυβερνήσεις τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης, καὶ ὅτι ὑπάρχει ἔλλειψη δημοσίας φιλανθρωπίας στὸ σύστημα τῶν σημερινῶν πολιτικῶν, ἐν τούτοις ὁμως δὲν εἶχε δίκιο νὰ κατηγορῇ τοὺς Ἀγγλοὺς γενικὰ ὅτι ἔχουν ἀρνηθῇ συμπάθεια στὶς δυστυχίες ἢ τὶς προσπάθειες πρὸς ὄφελος τῶν δυστυχισμένων συμπατριωτῶν του. Ἐπίσης εἶπαμε ὅτι οἱ περιηγητὲς μας γενικὰ ἔρχονται νὰ ἰδοῦν τὶς σκηνὲς τῆς ἀρχαίας δόξας, δροσεροὶ ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων προτύπων τῆς φιλοσοφίας καὶ αἰσθητικῆς, γεμάτοι ἐνθουσιασμός, καὶ θερμοὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τῆς ἐλευθερίας ποὺ ἐναποτυπώνουν καὶ ὅτι κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες αὐτοὶ εἶναι πάντοτε οἱ πρῶτοι ποὺ φωνάζουν γιὰ τὴ δυστυχία τῆς Ἑλλάδος στ' αὐτὰ ὅλων αὐτῶν ποὺ τυχὸν ἔχουν τὴ δύναμιν καὶ τὴν ξελαφρώσουν ἢ νὰ τὴν ἐξαφανίσουν¹².

Τὸ πρόβλημα τῆς προφορᾶς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπετέλεσε τὸ θέμα μιᾶς ἄλλης συναντήσεως τοῦ Hughes μὲ τὸν Ψαλίδα, πάλι στὸ σπίτι τοῦ Φορέστη, στὴν ὁποία ὁ Γιαννιώτης δάσκαλος ὑπεστήριξε ὅτι ἡ ἀρχαία προφορά ἦταν ἡ ἴδια μὲ τὴ νεοελληνική. Ὑστερα ὁ Hughes ἔδειξε στὸν Ψαλίδα μερικὸς ἱμβους ποὺ εἶχε γράψει ὁ Ἄγγλος φιλόλογος Porson. Μιὰ ἄλλη μέρα ἐνῶ ὁ Hughes καὶ ὁ Ψαλίδας προσγεμμάτιζαν μαζὶ ἀνοιξάν συζήτησι γιὰ τὴ Δωδώνη, τὴν ὁποία ὁ Ψαλίδας τοποθετοῦσε πλῆσιον τῆς ἀρχαίας Φοινίκης. Κατόπιν δὲ ἔβγαλε ὁ Ψαλίδας ἀπὸ τὸ σημειωματάριό του μιὰ ἐπιτάφιο ἀρχαία ἑλληνική ἐπιγραφή, τὴν ὁποία εἶχε ἀντιγράψει ἀπὸ τὸ πρωτότυπο κοντὰ στὰ Τρίκκαλα. Κατὰ τὸν Hughes ὁ Ψαλίδας «εἶχε κάνει δυστυχῶς τρία λάθη κατὰ τὴν ἀντιγραφή αὐτοῦ τοῦ ἐπιταφίου (λόγῳ ἀμελείας τῆς προσφωδίας), τὰ ὁποία τοῦ ὑπέδειξε μ' ὅλη τὴ δυνατὴ εὐγένεια, καὶ μὲ ἀκόμη περισσότερη ἀπ' ὅτι ἀπαιτοῦσαν αἱ προηγουμένους του ἐπιθέσεις. Σὰν προσεβλήθη ὑπεστήριξε δυστυχῶς ἀκόμη τὰ λάθη του, ἡ ἀναγκαία ἐκθεση τῶν ὁποίων τόσο τὸν ἐθροῦβησε ὥστε ἔγινε πῦρ καὶ μανία καὶ ἀπὸ τότε πολὺ λίγο τὸν ξαναείδαμε κατὰ τὸ διάστημα τῆς διαμονῆς μας στὰ Γιάννινα¹⁴».

Ὁ Hughes μιλεῖ γιὰ ἀκόμη μιὰ συνάντησή του μὲ τὸν Ψαλίδα στὸ σπίτι τοῦ τελευταίου. «Γιὰ νὰ μὴν ὑστερήσουμε στὴν ἐπιθυμητοσύνη, γράφει ὁ Hughes, κάναμε μιὰν ἐπίσκεψιν στὸν Ψαλίδα, ὁ ὁποῖος μᾶς δέχτηκε μὲ ἀλαζονικὴ ἀξιοπρέπεια. Φέραν φυσικὰ πίπες καὶ ἡ νοικοκυρὰ ἔφερε καφέδες τοὺς ὁποίους ἔδωσε στοὺς ξένους καθὼς καὶ στὸν ἄνδρα τῆς, χωρὶς νὰ πάρῃ τὸ θάρρος μόνη της ἢ νὰ τῆς εἰπῇ ὁ ἀγέρωχος ἀφέντης τῆς νὰ καθίσῃ. Δυὸ ὁμογερα παιδάκια ἦρθαν καὶ συστήθηκαν, ἓνα ἀγόρι καὶ ἓνα κορίτσι, τὸ ἀγόρι ἦταν κάτω ἀπὸ τὴ φροντίδα ἐνὸς παιδαγωγοῦ καὶ τὸ κορίτσι μιᾶς παραμάνας. Τὸ κορίτσι ἦταν μετὰ βίας 9 χρονῶν, ἀλλὰ ἦταν κίολας ἀρραβωνιασμένον μὲ τὸν ἀρχίατρο τοῦ βεζῖου. Ὅταν ἡ νοικοκυρὰ ἔφυγε ἀπὸ τὸ δωμάτιο, κοίταξα νὰ βρῶ τρόπο νὰ ἀνοίξω κουβέντα γύρω ἀπὸ ἓνα ἄδικο ἔθιμο, δηλ.

τὴ συνήθεια ν' ἀποκλείουν τὶς γυναῖκες ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ μαζὶ μ' αὐτὲς ὅλη τὴν τέρψη καὶ τὴ λεπτότητα ποὺ μονάχα ἡ δικιά τους ἐπιρροὴ μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ. Νομίζω ὅτι τίποτε ἀπὸ ὅσα εἶχα εἰπεῖ δὲν τάραιξε περισσότερο τὶς προκαταλήψεις τοῦ Ψαλίδας ὅσο τοῦτο, γιὰτὶ μὲ πάθος ὑπεράσπισε τὸ ἔθιμο διακηρύττοντας ὅτι ὅ, ἐς οἱ γυναῖκες κλίνουν πρὸς τὸ κακὸ καὶ ἐὰν τοὺς δοθῇ ἐλευθερία, θὰ τὴν καταχρασθοῦν. Ἀπῆντησα ὅτι τίποτε ἄλλο δὲν θὰ μποροῦσε νὰ γεννήσῃ τιμὴ καὶ εὐτιξοῖνια στὸ ὠραῖο φύλο παρὰ ἐμπιστοσύνη σ' αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ἄνδρες καὶ τοῦ ἔφερα ὡς παράδειγμα τὶς γυναῖκες στὴ χώρα μου. Ὁ Ψαλίδας ἀνέφερε τότε ὡς ἀντίθετος πρὸς ἓνα τέτοιο πρᾶγμα τὶς γνώμες καὶ τὰ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οἱ ὁποῖοι ἀναγκαστικὰ πρέπει νὰ ἔχουν δίκιο. Αὐτὸ ἔδωσε τέλος στὴ συζήτησιν, γιὰτὶ νὰ διαφωνήσῃ κανεὶς μὲ τὸν Πλάτωνα στὴν Ἑλλάδα εἶναι τόσο βδελυρὸ ἔγκλημα σὰ νὰ ἀρνείσθαι τὸ ἀλάθητο τοῦ Πάπα στὴ Ρώμῃ. Ἀποτόλμησα ὁμως καὶ ἀνέφερα ἓνα δίστιχο ἀπὸ ἓνα ἀρχαῖο συγγραφέα, ἀνάμεσα στὰ σφάλματι τοῦ ὁποίου δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ συγκαταλέξῃ τὴν ἄγνοια τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἀλλ' αὐτὸς ὁ συγγραφέας ἦταν Ρωμαῖος (Ὁβίδιος): *Cui peccare licet, peccat minus; ipsa potestas Semina nequitiae languidiora facit*.

Ἡ συζήτησή μας τώρα γύρισε στὴν κατάσταση τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας, ἀλλ' ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀντιληφθῇ τὶς πραγματικὲς γνώμες τοῦ Ψαλίδας πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Πότε θρηνοῦσε τὶς δυστυχίες τῆς καὶ ἔβριζε πικρὰ τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις οἱ ὁποῖες τὶς ἐπέτρεπαν νὰ ὑπάρχουν, καὶ πότε ἔβριζε τοὺς συμπατριῶτες του, τοὺς ἀποκαλοῦσε ἀνδράποδα καὶ μὲ τόσα ἄλλα εὐτελεῖ ὀνόματα, ἐπαινοῦσε τὴ διαγωγή τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, μιλοῦσε γιὰ τὶς πράξεις του μὲ πνεῦμα Ἀλβανοῦ, καὶ δικαιολογοῦσε μὲ θερμὰ λόγια τὴ φοβερὴ σφαγὴ τοῦ Γαρδικίου¹⁵. Ὡς σημειωθῇ δὲ καὶ ὅτι Hughes θεωροῦσε τὸν Ψαλίδα ὡς τὸν κύριο ὑποστηρικτὴ τοῦ Βηλαρά στὶς γλωσσικὰς του ιδέας¹⁶.

Τέλος τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1819 ἐπισκέ-

φθηκαν τὰ Γιάννινα δύο Ἀμερικανοὶ περιηγητὲς ὁ Edward Everett καὶ ὁ Theodore Lyman¹⁸. Ὁ Lyman δημοσίευσε ἀνώνυμα τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὰ Γιάννινα καὶ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ στὸ περιοδικὸ North American Review, ὅπου γράφει τὰ ἑξῆς γιὰ τὸν Παλίδα: «Ὁ Παλίδας ἔχει ἓνα σχολεῖο μὲ 200 μαθητὲς. Μιλοῦσε γερμανικά, ἰταλικά, καὶ λατινικά, καὶ ἔλεγε ὅτι ἔχει τέλεια γνώμη τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς, τῆς λατινικῆς καὶ γερμανικῆς. Ἡ λέξη τέλεια, ἰδίως σχετικὰ μὲ τὴ γνώση τῶν γλωσσῶν καὶ ἰδιαίτερα τῆς γαλλικῆς, δέχεται διάφορες ἐρμηνεῖες, καὶ πρέπει νὰ ἐννοεῖται πάντοτε cum grano salis. Ἦταν ἓνας ζωηρός, συνετός, ὀξύδους, καὶ νοήμων ἄνθρωπος, ἀλλὰ μιλοῦσε μὲ κάποια δομιτύτα γιὰ τὴ γνώμη τοῦ φημισμένου συμπατριώτη του τοῦ Κοραῖ στὸ Παρίσι καὶ τὴν πορεία τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς καθαρότητος τῆς ἀρχαίας γλώσσας¹⁹. Ὁ Παλίδας ζεῖ σ' ἓνα ὠραῖο σπίτι καὶ ἔχει ἓνα πολὺ ὁμορφο ἀγόρι τὸ ὁποῖο μᾶς προσέφερε τὸν καφέ καὶ τὸ γλυκὺ μὲ πολὺ χάρη.

Ἔχει γράψει μερικὰ βιβλία τὰ ὁποῖα τυπώθηκαν στὴ Βιέννη καὶ τὴ Βενετία²⁰ καὶ τελευταῖα ἓνα ἔργο γιὰ τὴν ἱστορία, στατιστικὴ, καὶ γεωγραφία τῆς Ἀλβανίας, τὸ ὁποῖο ἔδωσε στὸ Λόρδο Guilford γιὰ νὰ τὸ δημοσιεύσῃ²¹. Ἔχει μιὰ μικρὴ βιβλιοθήκη ἀπὸ ἑλληνικά καὶ λατινικά βιβλία, τέσσερες μικρὲς ἀγγλικὲς εἰκόνες στὸ δωμάτιό του καὶ ἓνα ἑλληνικὸ χάρτη τῆς Εὐρώπης²².

Ὁ Edward Everett ἄφησε τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴν Ἑλλάδα σὲ χειρόγραφο ἀνέκδοτο τὸ ὁποῖο εἶχα τὴν καλὴ τύχη ν' ἀνακαλύψω ἔδῳ καὶ μερικὰ χρόνια στὰ Ἀρχεῖα τῆς Massachusetts Historical Society²³. Γιὰ τὸν Παλίδα γράφει ὁ Everett τὰ ἑξῆς: «Ἐνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς πού γνωρίσαμε στὰ Γιάννινα ἦταν καὶ ὁ Παλίδας, ὁ διευθυντὴς τῆς ἐδῶ σχολῆς ἢ ἀκαδημίας....

Ἔχει λάβει τὴ μόρφωσή του ἐν μέρει στὴ Γερμανία καὶ μποροῦσε νὰ συνομιλῇ στὴ γερμανικῇ, λατινικῇ καὶ ἰταλικῇ. Παρανοῖαζε τὸ σχολεῖο του, τὸ ὁποῖο ὑπέθεσα ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα κολλέγιο μὲ εὐά-

ριθμοὺς μαθητὲς ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας, ὡς ἓνα μικρὸ ἴδρυμα στὸ ὁποῖο φοιτοῦσαν κυρίως τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὰ Γιάννινα. Δὲν συντηροῦνταν ἀπὸ τὸ κράτος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς ἀναλογιζόμενος τὴν φιλελεύθερη καὶ ἀνεκτικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀλῆ πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς σχολῆς γίνονταν ἀπὸ πλοῦσιους Ἑλλήνες. Ἀκουσα τὸν Παλίδα νὰ λέγῃ ὅτι ἓνας Γιαννιώτης πού πέθανε τελευταῖα στὴ Μόσχα ἄφησε ἓνα κεφάλαιο ἀπὸ 225 χιλιάδες ρούβλια σὲ τόκους γιὰ τὴ συντήρηση τῆς σχολῆς²⁴. Σὰν ἦταν ἡ περίοδος τῶν πασχάλινῶν διακοπῶν, δὲν μᾶς δόθηκε εὐκαιρία νὰ ἰδοῦμε τὴ συλλογὴ τῶν κλασικῶν βιβλίων οὔτε τὸν τρόπο διδασκαλίας. Ὁ Παλίδας μᾶς πληροφόρησε ὅτι εἶχε συγγράψῃ μιὰ ἀρχαία καὶ νέα ἱστορία καὶ γεωγραφία τῆς Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας, τὴν ὁποία πρότεινε νὰ δώσῃ στὸν Λόρδο Guilford γιὰ δημοσίευση. Μοῦ ἔδωσε ἓνα βιβλίον τὸ ὁποῖο εἶχε δημοσιεύσει ἔδῳ καὶ μερικὰ χρόνια στὴ λατινικὴ καὶ νεοελληνικὴ περὶ «Ἀληθοῦς Εὐδαιμονίας».

Ἀσφαλῶς κι' ἄλλοι πολλοὶ ξένοι περιηγητὲς θὰ εἶχαν συναντήσῃ τὸν Παλίδα στὰ Γιάννινα, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν μᾶς ἄφησαν τὶς ἐντυπώσεις τους ἀπὸ τὴ συνάντησή τους μαζί του. Παραῖξο εἶναι ὅτι ὁ Ἄγγλος συνταγματάρχης William Martin Leake καὶ ὁ Γάλλος Fr. Pouqueville πού ζήσαν στὰ Γιάννινα ὡς ἐπιτετραμμένοι τῶν χωρῶν τους στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, καὶ οἱ ὁποῖοι ἀναμφισβήτητα θὰ εἶχαν πολλὰς φορὲς συζητήσει μὲ τὸν Παλίδα δὲν γράφουν τίποτε σχεδὸν γι' αὐτὸν ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ξερὴ ἀναγραφή τοῦ ὀνόματός του καὶ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου του «Ἀληθῆς Εὐδαιμονία», καὶ ἓνα σύντομο χαρακτηρισμὸ τοῦ ἔργου του.

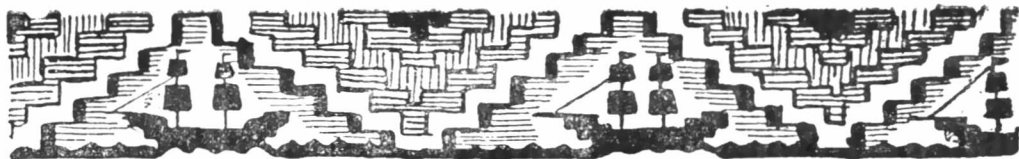
Ἀπὸ ὅλους τοὺς περιηγητὲς πού ἀνέφερα πρὶν πάνω μόνο ὁ Hughes ἐπικρίνει τὸν Παλίδα καὶ ἀμφισβᾷ γιὰ τὴ βιαιότητα τῆς παιδείας του. Ἴσως ἡ ἐπίθεση τοῦ Παλίδα κατὰ τοῦ φίλου του Cockerell καὶ τῶν Ἀγγλῶν γενικὰ νὰ ἐψύχρανε αὐτὸν τὸν Ἄγγλο περιηγητὴ κι' ὡς ἀποτέλεσμα μᾶς ἔδωσε τέτοια δυσμενὴ περιγραφή τῆς προσωπικότητος τοῦ Παλίδα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. The Works of Lord Byron (ἔκδ. E. H. Coleridge). Poetry, τόμ. Β' (Λονδίνο 1922), σ.198.
2. "Ο.π. σ. 198, σημ. 5.
3. J. C. Hobhouse, A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810 (Λονδίνο 1813), σ. 185 και 574.
4. "Ο.π. σελ. 548.
5. "Ο.π. σελ. 572-573.
6. Πρβλ. Κ. Παπαχρίστου, Τὸ βιβλίον "Ερωτος Ἀποτελέσματα καὶ ὁ Ψαλίδας, στὸν τόμο «Ἀφιέρωμα εἰς Κωνστ. Ἀμαντον», Ἀθ. 1940, σελ. 394.
7. Henry Holland, Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc. during the years 1812 and 1813 (Λονδίνο 1815) σελ. 151-152.
8. "Ο.π. σελ. 161-163.
9. Ἡ πληροφορία αὐτὴ δὲν εἶναι ἀκριβής. Ὁ Ψαλίδας ἔζησε στὴ Νίζνα καὶ τὴν Πολτάβα κατὰ τὴ διαμονή του στὴ Ρωσία. Βλ. Γ. Βαλέτα, στὴ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδεία. ΚΔ' σελ. 806-807.
10. Ὁ Charles R. Cockerell (1788-1866) ἦταν ὀνομαστὸς ἀρχιτέκτων καὶ εἶχε λάβει μέρος στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Αἰγίνας (1811) καὶ τῆς Φιγαλείας (1812), πολλὰ εὐρήματα τῶν ὁποίων ἀγοράστηκαν ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς. Βλ. The Dictionary of National Biography, τόμ. 4ος, σελ. 661 κέξ.
11. «Ὁ συγγραφέας πληροφορήθηκε ἀπὸ ἓνα φίλο του ποὺ τελευταῖα ἐπεσκέφθηκε τὰ Γιάννινα, ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Ψαλίδα οὐτε αὐτὸν δὲ λυπήθηκε καθὼς καὶ ἄλλους. Εὐκόλα μπορεῖ νὰ τὸ πιστέψῃ αὐτό, γιατί ὁ ἴδιος εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ προσβάλῃ κάπως τὸν Ψαλίδα, ἄθελα ὁμως, ὅπως θὰ ἰδῇ ὁ ἀναγνώστης πῶς κάτω» (Σημ. τοῦ ἴδιου τοῦ Hughes). Πρόκειται γιὰ τὴ συζήτηση γιὰ τὴν ἀρχαία ἐπιγραφή ὅπως θὰ ἰδοῦμε πῶς κάτω.
12. Thomas Smart Hughes, Travels in Sicily, Greece, and Albania (Λονδίνο 1820), I, σελ. 441-443.
13. "Ο.π. σελ. 451-452.
14. "Ο.π. σελ. 462-463. Σὲ σημείωση γράφει ὁ Hughes ὅτι ὁ Fr. Pouqueville τοῦ ἐξήγησε τὸ λόγο αὐτῆς τῆς ἀσυνέπειας στὶς γνώμες τοῦ Ψαλίδα. Δυστυχῶς ὁμως δὲ μᾶς λέγει τί τοῦ εἶπε ὁ Pouqueville.
15. Ο.π. II, σελ. 74.
16. Βλέπε τὴ μελέτη μου «American travellers in Greece before 1821», στὸ περιοδ. «Athene», τόμ. X (1949), ἀρ. 1, σελ. 8 κέξ. καὶ ἀρ. 2, σελ. 14 κέξ.
17. Γιὰ τὶς γλωσσικὰς ἰδέες τοῦ Ψαλίδα βλέπε τὴ μελέτη μου «Ὁ Ἀθ. Ψαλίδας καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα» περ. «Ἑπειρωτικὰ Γράμματα», τομ. Α' (1944).
18. Ἐννοεῖ τὴν «Ἀληθῇ Εὐδαιμονία» καὶ τὰ «Ἐρωτος ἀποτελέσματα».
19. Ἡ πληροφορία αὐτὴ εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας γιατί πούθενά ἄλλου σὲ σύγχρονη πηγὴ δὲν ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ψαλίδας εἶχε γράψῃ ἱστορίαν τῆς Ἑπείρου καὶ Ἀλβανίας, καὶ ἔτσι ἐπιβεβαιώνονται οἱ εἰδήσεις τοῦ Ν. Τσιγαρά. Ἑπειρωτικὰ (Ἀθῆναι 1885) σελ. 10.
20. «Visit to Ioannina aut Ali Pasha, περ. North American Review, τομος X, τμήμα 1 (1820), σελ. 445-446.
21. Βλ. τὸ ἄρθρον μου «Ταξίδι τοῦ Ἑβερρεττ στὴν Ἑλλάδα», ἐφ. «Ἐθνικὸς Κήρυξ», Νέα Ὑόρκη, 29 Ἰανουαρίου 1948, καθὼς καὶ τὴ μελέτη μου στὸ περ. Athene, τομ. X (1949), ἀρ. I, σελ. 8 κέξ καὶ ἀριθ. 2 σελ. 14 κέξ.
22. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐννοεῖ τὸν Ζώη Καπλάνη. Βλ. Ζώη Κωνστ. Καπλάνη, Σπάνια εὐποιᾶς ἔργα (Μόσχα 1809).

Γ. ΣΟΥΛΗΣ

ΑΧΙΛΛΕΩΣ BANTZIOY

ΥΠΟΘΗΚΑΙ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥΣ

Εἰς τὴν πνευματικὴν πανδαισίαν, τὴν ὁποίαν διοργανώνει ἡ «Ἑπειρωτικὴ Ἑστία» ὡς μνήμην τοῦ ἀειμνήστου μεγάλου τοῦ Γένους Δασκάλου, τοῦ Ἑπειρώτου Ἀθανασίου Ψαλίδα, ἃς ἐπιτρέψουν οἱ φίλοι ἀναγνῶσται καὶ εἰς ἐμὲ νὰ ρίψω ἓνα νικέλινον νόμισμα ἐκ τοῦ πενιχροῦ μου βαλαντίου, ἐναντι τῶν θησαυρῶν τοῦ χρυσοῦ, τὸν ὁποῖον προσφέρουν ἄλλοι πολὺ σοφώτεροί μου.

Ὡς ἐάν προεγνώριζε τί θὰ τοῦ συνέβαινεν, ληγοῦσης τῆς τελευταίας Σχολικῆς περιόδου δι' αὐτὸν ἐν Ἰωαννίνοις, ἀπεχαιρέτα ὁ μέγας διδάσκαλος τοὺς μαθητάς του διὰ τῶν ἐξῆς ἀποχαιρετιστηρίων λόγων, τοὺς ὁποῖους περιέσσωσεν εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς Γενικῆς του Γεωγραφίας δ' Ἀναστ. Σακελλάριος καὶ οἱ ὅποιοι διὰ τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον ἐνετυπώθησαν ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας εἰς τὴν μνήμην μου.

«Εὐγενέστατοι μαθηταί μου. Σεῖς μετ' ὀλίγον θὰ κατευθυνθῆτε εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀρίζοντος, διὰ νὰ μεταλαμπαδεύσητε τὴν ἐθνικὴν παιδείαν, ἡ ὁποία ἐξυψώνει μέχρι τοῦ θρόνου τοῦ Δημιουργοῦ. Κατὰ τὴν εὐγενῆ σας σταδιοδρομίαν δὲν θὰ συναντᾶτε πάντοτε ἀνθόσπαρτον λεωφόρον, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θὰ συναντᾶτε ἀκάνθας καὶ τρι-

βόλους καὶ θὰ ἀκούετε παραχόρδους φωνάς παρὰ κοινωνίας νοσοῦσης καὶ διεφθαρμένης. Μὴ δειλιᾶτε, μὴ ἀφήνετε νὰ κατισχύῃ ἡ ἀποκαρδίωσις. Προσπαθήσατε νὰ περιβάλλητε τοὺς τροφίμους σας μὲ τὴν πατρικὴν στοργὴν καὶ ἀγάπην, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον νὰ ἐφελκύητε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐκτίμησιν αὐτῶν πρὸς ἑσᾶς. Διότι αὐτὸ εἶναι τὸ κριτήριόν σας. Διότι οἱ μαθηταί σας εἶναι ἐν ταυτῷ μαθηταί καὶ υἱοὶ καὶ δικασταί σας. Ἡ ὑψίστη ἠθικὴ, ἡ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὰς μεγάλας φιλοσοφικὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ἀπὸ τὰ ἀθάνατα δράματα τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, ἃς ριζώσῃ εἰς τὴν καρδίαν σας τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων σας, πρὸς τὴν γενικὴν μας Πατρίδα, πρὸς τὴν στοργικὴν σας οἰκογένειαν, ἡ ὁποία εἶναι τὸ Σχολεῖόν σας. Ὁ Κύριος ἃς ἐπευλογῇ τὸ ἔργον σας».

Δακρυρροῶν τοὺς ἐφίλησε καὶ τοὺς ἀπεχαιρέτησεν. Ἦτο τὸ κύκνειον ᾄσμά του.

Δὲν σᾶς φαίνεται ὅτι εἶναι σπουδαία ὑποθήκη πρὸς πάντα Ἑλληνα διδάσκαλόν;

ΑΧ. BANTZIOΣ

ΓΙΑΝΝΗ ΕΥ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Θεολόγου - Καθηγητού Γυμνασίου Ἀργένων Φλωρίνης

ΠΩΣ ΕΙΔΕ ΤΟΝ ΨΑΛΙΔΑ Ο ΑΓΓΛΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΤΗΣ Τ. ΣΜΑΡΤ. ΧΙΟΥΖ

Ἀνάμεσα στους Ἀγγλους περιηγητὰς πού ἦρθαν στὰ Γιάννινα στὶς ἀρχὲς τοῦ 19^{ου} αἰώνα εἶνε καὶ ὁ Τ. Σμάρτ Χιούζ. Σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο ἔρχονταν στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἔλεγαν, ἦταν νὰ ἰδοῦν τοὺς τόπους ὅπου ἔζησαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ ἀνθίσει ὁ ἀρχαῖος πολιτισμός. Στὰ Γιάννινα εἰδικὰ ἔρχονταν γιὰ νὰ ἰδοῦν τὸν περίφημο τύραννο Ἀλῆ Πασσιᾶ, πού τ' ὄνομά του ἦταν γνωστὸ στὴν Εὐρώπῃ ἀπὸ τὶς συνεννοήσεις του μὲ τὸν Μ. Ναπολέοντα, τὴν ἀγορὰ τῆς Πάργας ἀπὸ τοὺς Ἀγγλους, τὴν κυριαρχία πού ἀσκούσε στὶς Ἑπειρωτικὲς ἀκτὲς καὶ τῆς Δ. Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τὸν ἔφερνε σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς κατόχους τῶν Ἰονίων νησιῶν. Περίφημος ἀκόμα ἦταν γιὰ τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὸν Σουλτάνο.

Ὁ Τ. Σμάρτ Χιούζ ἦταν ἄγγλος κληρικός, πρῶν ἑταῖρος τοῦ Κολλεγίου τοῦ Σάιντ Τζὼν καὶ τοῦ Ἑμμάνουελ τοῦ Κάιμπριτζ. Ἦταν πολὺ καλὰ καταρτισμένος στὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ καὶ τὰ Λατινικὰ, τὸν διακρίνει παρατηρητικότητα, κριτικὴ δύναμη, ἐλευθερία σκέψεως καὶ ἀνθρωπισμός. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς πού γνωρίζει πολὺ καλὰ, εἶνε σὲ θέσιν νὰ κρίνει φιλοσοφικὰ δοκίμια, ξέρει τὴν πολιτικὴ κατάστασι τῶν χρόνων του καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμό.

Στὰ Γιάννινα ἦρθε μαζί μὲ τὸν φίλο του Ρόμπερτ Τάουνλεϋ Πάρκερ στὶς 2 Γεναριοῦ 1814, ἀφοῦ πρῶτα περιηγήθηκαν ὅλη σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλία. Ἐμείναν στὰ Γιάννινα μέχρι τὶς 10 Μαΐου 1814. Ἀπ' αὐτὸ ὅμως τὸ χρονικὸ διάστημα πρὸς

πεὶ νὰ ἀφαιρέσουμε τὶς μέρες πού ἔκαναν μιὰ περιοδεία στὴν Ἀλβανία. Τὶς ἐντυπώσεις του τὶς ἔγραψε στὸ δίτομο ἔργο του «Τὰ ξίδια στὴ Σικελία, Ἑλλάδα καὶ Ἀλβανία» πού ἐξέδωκε στὸ Λονδίνο στὰ 1820¹. Καὶ οἱ δυὸ τόμοι, μαζί μὲ τὶς εἰσαγωγὲς καὶ τὰ παραρτήματα, ἔχουν 947 σελίδες. Στολίζονται ἀπὸ πολλὲς λιθογραφίες καὶ χάρτες.

Στὸ βιβλίο του μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης νὰ ἰδεῖ τὴ ζωὴ τῆς πόλεως μας στὰ χρόνια ἐκεῖνα. Τὴ μελέτησε πολὺ καλὰ καὶ δὲν τὴν ἀποδίδει ἐπιπόλαια, ἀλλὰ κάνει κρίσεις παρατηρήσεις καὶ προσπαθεῖ νὰ βοῇ τὶς αἰτίες τῆς δυστυχίας τοῦ λαοῦ στὰ χρόνια ἐκεῖνα. Γνωρίστηκε μὲ πολλοὺς Γιαννιώτες πλούσιους καὶ ἐπιφανεῖς, ἀφοῦ, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, διαπιστώθηκε ὅτι εἶχε καλὲς σχέσεις μὲ τὸν Ἀλῆ Πασσιᾶ γιὰ τὶς ἀρχὲς ἦταν ὅλοι ἐπιφυλακτικοὶ ἀπέναντί του. Γνώρισε ἔτσι τὸν Ἀλέξη Νοῦτσο, τὸν Γιάννη Μελά, τὸν Μπαλᾶνο, τὸν γιατρὸ Σακελλάριο, τὸν Μιχαλάκη, τὸν Φορέστη, τὸν Νικολὸ Βρεττό καὶ τὸν Γάλλο πρῶξενο στὰ Γιάννινα, τὸν γνωστὸ μας Πουκεβίλλ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἐκφράζεται μὲ τὰ καλύτερα λόγια.

Φυσικὸ ἦταν στὰ Γιάννινα νὰ γνωρίσει καὶ τὸν Ψαλίδα καὶ νὰ μάθει ποιά γνώμη ἐπικρατοῦσε γι' αὐτὸν ἐκεῖ. Οἱ συνατήσεις ἔχουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον καὶ

1. «Travels in Sicily Greece and Albania» by the Rev. Thos. Smart Hughes, London 1820. Τὰ κείμενα πού χρησιμοποιήσαμε βρίσκονται στὸν Α' τόμ., σ. 441-443, 450-452, 462-463 καὶ Β' τόμ., 23-24, 73-75.

ἡ περιγραφή εἶνε ἀξιόλογη γιατί προέρχεται ἀπὸ ἄνθρωπο πού εἶδε τὸν Ψαλίδα καὶ κουβέντιασε μαζί του καὶ μόρφωσε γνώμη γι' αὐτόν.

*

Ὁ Τ. Σμάρτ Χιούζ συναντήθηκε μὲ τὸν Ψαλίδα τὸ βράδι τῆς πρώτης μέρας πού ἔφτασε στὰ Γιάννινα. Τὸν ἴδιο καὶ τὸν φίλο του μαζί τοὺς ὁδήγησαν νὰ μείνουν στὸ σπίτι τοῦ Νικολοῦ Βρεττοῦ. Τὸ βράδι ὁ Ἄγγλος ὑπὸχοος Φορέστης τοὺς κάλεσε στὸ σπίτι του καὶ τοὺς ἔκανε τραπέζι. Ἦταν ἐκεῖ καὶ ὁ ἄγγλος συνταγματάρχης Τσέρτς, ὁ γνωστός ἀπὸ τὴν Ἑπανάσταση τοῦ 1821 καὶ ἓνας ἄλλος ἄγγλος ὁ Κόκρελλ.

Ἀφοῦ τελείωσε τὸ δεῖπνο ἦρθε καὶ ὁ Ψαλίδας νὰ περάσει τὴ βραδυὰ του μαζί τους. Ὁ Τ. Σ. Χιούζ ὀνομάζει τὸν Ψαλίδα περιβόητο καὶ λέει γι' αὐτόν ὅτι κατέχει τὸ μεγαλύτερο ὄνομα στὴ φιλολογία ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ ἀκόμα ὅτι εἶνε διευθυντὴς μεγάλης σχολῆς στὰ Γιάννινα. Αὐτὰ εἶχε ἀκούσει γιὰ τὸν Ψαλίδα. Στὴ συζήτηση πού ἀναπτύχθηκε, ὁ Ψαλίδας τοὺς εἶπε διάφορα ἀνέκδοτα ἀπὸ τὰ ταξίδια του καὶ ἀπὸ τὴ ζωὴ του στὴν Πετρούπολη, ὅπου εἶχε ζήσει πολλὰ χρόνια στὴν αὐλὴ τῆς αὐτοκράτειρας Αἰκατερίνας. Τοὺς μίλησε γιὰ τὸ βιβλίον του «*Ἀ λ η θ ῆ ς ε ὕ δ α ι μ ο ν ί α , ἦ τ ο ι β ά σ ι ς π ά σ η ς θ ρ η ς κ ε ί α ς*». Τὸ βιβλίον του αὐτὸ εἶνε ἀφιερωμένο στὴν αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνα, ἀπὸ τὴν ὁποία εὐνοήθηκε, ὅταν ἡ φιλόδοξη αὐτὴ γυναικὴ σχεδίαζε νὰ βάλει τὸ γιό της Κωνσταντῖνο στὸ θρόνον τοῦ Βυζαντίου. Ἀπὸ τὴ συνομιλία ὡς ἐδῶ φάνηκε πῶς ὁ Ψαλίδας, ὅπως σημειώνει ὁ Χιούζ, εἶνε μεγάλος συζητητής, ἔχει ἀναπτυγμένη σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ φυσικὴ ἐξυπνάδα, ἀλλὰ λέει ἀκόμα, ὅτι στὴ συνομιλία του ἀνακάτευε παράξενους δικτατορικοὺς ἰσχυρισμοὺς καὶ γιὰ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἐκφράζονταν μὲ κάποιον σκεπτικισμό. Τὸ σκεπτικισμόν του αὐτὸν τὸν ἀπόκτησε ἀπὸ τὶς μελέτες του καὶ τὰ ταξίδια πού εἶχε κάνει.

Μέχρι τὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ συνομιλία ἦταν εὐχάριστη γιὰ ὅλους καὶ ὁ Ψαλίδας μὲ τὶς διηγήσεις του ἀπὸ τὰ ταξίδια καὶ τὰ

ἀνέκδοτά του τοὺς διασκέδασε ὅλους. Στὴ συντροφιά ὅμως, ὅπως εἶπαμε, ἦταν καὶ ὁ ἄγγλος Κόκρελλ, πού κατὰ τὴν ὁμολογία τοῦ συγγραφεῖ εἶχε κάνει ἐπιτυχεῖς ἀνασκαφές στὴν Αἴγινα καὶ στὴν Φιγαλία. Ὁ ἄγγλος αὐτός, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἔπεσε στὴ δυσμένεια τοῦ Ψαλίδας, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔκανε βίαιη ἐπίθεση. Τὸν ἀποκάλεσε «*τ υ μ β ω ρ ύ χ ο*» καὶ *ε ρ ο σ υ λ ο*¹ καὶ τοῦ εἶπε καὶ κάμποσα ἀκόμα ἀκόμα τέτλια βαριά ἐπίθετα πού ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀναφέρει². Ὁ Ψαλίδας ἔκανε τὴν ἐπίθεση αὐτὴ γιατί οἱ ἄγγλοι καὶ ἄλλοι περιηγηταὶ εὗρισκαν τὴν Ἑλλάδα σὰν ξέφραγο ἀμπέλι, ἔκαναν ἀνασκαφές καὶ τὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα πού ξέθαβαν τὰ ἔπειρναν κοντὰ τους γιὰ νὰ στολίσουν τὶς ἰδιωτικὲς τους συλλογὲς ἢ τὰ μουσεῖα στὴν πατρίδα τους. Δὲ μπορούσε βέβαια νὰ γίνεῖ λόγος γιὰ παράδοσή τους στοὺς Τούρκους πού δὲν εἶχαν ἰδέα γιὰ τὴν ἀξία τους, πολὺ λιγώτερο στοὺς Ἕλληνες. Ὁ συγγραφεὺς δὲν δικαιολογεῖ τὸν Κόκρελλ καθόλου γιὰ τὴ συγκεκριμένη αὐτὴ κατηγορία, παρὰ μονάχα λέει ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκη ἢ προσωπικότητα τοῦ Κόκρελλ ἀπὸ δικαιολογίαις γιὰ ν' ἀπομακρύνει τὶς ἐπιθέσεις αὐτές. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, μὲ τέχνη ἀποφεύγει νὰ πεῖ πρῶτα ποιὲς ἀκριβῶς ἦταν οἱ κατηγορίες τοῦ Ψαλίδας ἐναντίον τοῦ Κόκρελλ καὶ κατόπι νὰ τὶς δικαιολογήσει. Γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Κόκρελλ δὲν ἀναφέρει καθόλου ἂν ἀπάντησε καὶ τί εἶπε. Αὐτὸ εἶνε κάπως περιέργο.

1. Ἑλληνικά στὸ κείμενο.

2. Φιγαλία ἢ Φιγαλία, ἀρκαδικὴ πόλη ἰδρυμένη ἀπὸ τὸ γιό τοῦ Λυκάονος, τὸν Φιγαλόν. Βρίσκονται σήμερα τὰ εἱρεῖριά της στὴν ὁμώνυμη κοινότητα (πρῶτα Παυλίτσα) στὴν ἐπαρχία Ὀλυμπίας τοῦ Νομοῦ Μεσσηνίας. Ἐκεῖ ὑπῆρχε περίφημος ναὸς τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος. Μὲ ἀνασκαφές πού ἔγιναν τελευταῖα ὁ ναὸς ἀναστηλώθηκε. Πρῶτος ἀνακάλυψε τὸ ναὸ ὁ Γάλλος Μπουσέ. Τὸ 1811 Ἄγγλοι καὶ Γερμανοὶ ἔκαναν ἀνασκαφές, πῆραν τ'ἀνάγλυφα τοῦ διαζώματος πού παρίσταναν Ἀιαξονομαχία καὶ Κενταυρομαχία, τὶς μετῶπες καὶ ἄλλα ἀνάγλυφα καὶ τὰ πούλησαν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, ὅπου βρίσκονται σήμερα. Νὰ λοιπὸν γιατί φώναζε ὁ Ψαλίδας καὶ ὁ Κόκρελλ δὲ μιλοῦσε. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἑλευθερουδάκη, τόμ. ΙΒ', σελ. 597, λ. Φιγαλία, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Κατόπι ὁ Ψαλίδας ἐξακολούθησε τὴ βίαιη ἐπίθεσή του ἐναντίον ἐνὸς ἄλλου ἄγγλου πού εἶχε περάσει ἀπὸ τὰ Γιάννινα καὶ τὸν γνώρισε. Ὁ συγγραφέας δὲν ὀνομάζει τὸν ἄγγλο αὐτόν, λέει μονάχα πὼς ἦταν τζέντλεμαν, εἶχε καλὸ χαρακτήρα καὶ ἔκανε μεγάλα κατορθώματα. Δὲ μπορούμε νὰ καταλάβουμε ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ ἄγγλος, γιατί δὲν ἀναφέρει οὔτε ποῖα ἦταν ἡ κατηγορία τοῦ Ψαλίδα ἐναντίον του. Λέει μονάχα ὅτι ἡ βρισιά τοῦ Ψαλίδα, τοῦ κυνικοῦ φιλοσόφου, ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ τώρα, πέφτει ἀδύναμη, μπρὸς στὸ χαρακτήρα καὶ στὶς πράξεις τοῦ ἄγγλου αὐτοῦ κυρίου. Ποῖος νὰ ἦταν τάχα ὁ ἄγγλος αὐτὸς καὶ γιατί δὲν μᾶς λέει ὁ Χιούζ τίποτε συγκεκριμένο γιὰ τὰ λόγια τοῦ Ψαλίδα ἢ γιὰ τὸ πρόσωπο πού κατὰ τὴ γνώμη του κακομεταχειρίστηκε;

Μποροῦμε νὰ κάνουμε μιὰ ὑπόθεση ἐδῶ. Ἀφοῦ ὁ Χιούζ πέρασε ἀπὸ τὰ Γιάννινα στὰ 1814 καὶ ὁ ἄλλος πέρασε πρὶν ἀπ' αὐτόν, πρέπει νὰ εἶνε ἓνας ἀπὸ τοὺς τέσσερες πού ξέρομε πὼς πέρασαν πρὶν ἀπ' αὐτόν, δηλαδὴ ὁ Μπάϋρον, ὁ Χόμπχαους, ὁ Λήκ ἢ ὁ σέρο Ἑρ. Χόλλαντ. Τὸ πὸς πιθανὸ εἶνε νὰ μίλησε ἄσχημα γιὰ τὸν Μπάϋρον καὶ ὁ Χιούζ, ἐπειδὴ εἶνε ἱερωμένος, δὲ θέλει φανερὰ νὰ τὸν ὑπερασπιστεῖ, ἀλλὰ γράφει ἔτσι γενικὰ καὶ ἀόριστα γιὰ νὰ μὴ φαίνεται οὔτε ποῖος εἶνε ὁ κατηγορούμενος, οὔτε γιατί κατηγορήθηκε, οὔτε καὶ ἡ δικαιολογία γιὰ ἄνθρωπο πού εἶχε ἀναστατώσει καὶ τὴν πουριτανικὴ Ἀγγλία καὶ τὴν Εὐρώπη μὲ τὰ ἐρωτικά του σκάνδαλα.

Ἡ ἐπιθετικότητα τοῦ Ψαλίδα ὥστόσο δὲ σταμάτησε ὡς αὐτοῦ. Ὅπως, φαίνεται ἀκολούθησε συζήτηση σχετικὰ μὲ τὴ σκλαβωμένη Ἑλλάδα, τὰ φερσίματα τῶν Τούρκων καὶ τὴ στάση τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἀπέναντι στὸ δράμα τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ψαλίδας βρῆκε καινούρια εὐκαιρία γιὰ νὰ κάνει ἐπίθεση. Τώρα πιά χτυπάει ὁλόκληρο τὸ ἀγγλικὸ ἔθνος καὶ κατηγορεῖ τοὺς ἄγγλους γιὰ ταπεινὴ ἀχαριστία. Γιατί, ἀφοῦ καρπώθηκαν ἀνεκτίμητα ὠφελήματα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων προγόνων τῶν Ἑλλήνων, ἀντὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ σπᾶσουν τίς ἀλυσίδες μὲ τίς ὁποῖες εἶνε

δεμένοι οἱ ἀπόγονοι, οἱ νέοι Ἕλληνες, αὐτοὶ ζητοῦν νὰ φτιάσουν καινούριες γιὰ νὰ τοὺς δέσουν πὸ σφιχτά.

Τώρα πιά ἡ κατηγορία εἶνε συγκεκριμένη καὶ βγαλμένη ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καὶ ἐξελίξεων τῶν χρόνων αὐτῶν. Ὁ συγγραφέας, ἂν καὶ δὲν τὸ λέει ξεκάθαρα, παραδέχεται στὴ δικαιολογία του ὅτι ὁ Ψαλίδας σὲ μερικὰ ἔχει δίκιο, γιατί, λέει, ἐπικρατεῖ στὴ νέα πολιτικὴ τῶν κυβερνήσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἔλλειψη δημοσίας φιλανθρωπίας. Προσθέτει ὅτι εἶνε ἀσθενικὴ ἡ κατηγορία πὼς οἱ ἄγγλοι γενικὰ ἀρνιοῦνται τὴ συμπάθειά τους γιὰ τοὺς ἀγῶνες ἢ τίς δυστηχίες τῶν Ἑλλήνων. Καὶ οἱ ταξιδιώτες καὶ περιηγηταὶ πού ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἀγγλία γιὰ νὰ ἰδοῦν τοὺς τόπους τῆς ἀρχαίας δόξας, διαλαλοῦν τὰ παθήματα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰ φέρουν ὡς τ' αὐτὰ ἐκείνων πού μποροῦν νὰ κάνουν κάτι γιὰ νὰ τ' ἀλαφρώσουν.

Αὕτὴ ἦταν ἡ πρώτη συνάντηση τοῦ συγγραφέα μὲ τὸν Ψαλίδα. Ὁ Χιούζ χώρισε μᾶλλον δυσανεκτικὸς ἀπὸ τὴν ἐπιθετικότητα τοῦ Ψαλίδα καὶ ἀπὸ τὴν εἰλικρίνεια μὲ τὴν ὁποία τοῦ εἶπε ὅσα σκέφτονταν.

*

Οὔτε ἡ δευτέρη συνάντηση ἦταν περισσότερο εὐχάριστη, γιατί σ' αὕτὴ ἔμπλεξαν σὲ φιλολογικὸ καυγᾶ. Ὁ συγγραφέας δὲ μᾶς λέει πού ἔγινε αὕτὴ ἡ συνάντηση, ἔγινε πάντως μεσημέρι. Δὲ μᾶς λέει ἀκόμα γιὰ ποῖα ἄλλα ζητήματα μίλησαν. Ἀρχίζει λέγοντας πὼς ὁ Ψαλίδας κατηγοροῦσε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἄγγλοι προφέρουν τ' ἀρχαῖα Ἑλληνικά. Ὁ Χιούζ, λέει, ἦταν πρόθυμος νὰ συμβιβαστεῖ μὲ τὸν Ψαλίδα στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ νὰ παραδεχτεῖ τὰ ἐλαττώματα τῆς προφορᾶς των, ἀλλὰ βρῆκε ἀδιαλλαξία ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Ψαλίδα πού ἐπέμενε πὼς ἡ προφορὰ τῶν νέων Ἑλλήνων εἶνε ἡ σωστή. Ὁ Χιούζ δὲ μπορούσε νὰ καταλάβει καὶ ἀντιπαθεῖ τὸν ἀηδιαστικὸ, ὅπως τὸν λέει, ἰωτακισμὸ τῶν νέων Ἑλλήνων στὴν προφορὰ τῆς ἀρχαίας γλώσσας. Ἐτοί καὶ οἱ δυὸ ἔμειναν μὲ τὴ γνώμη τους, χωρὶς καμιά ὑποχώρηση.

Ὁ Χιούζ εἶχε μαζί του ἓνα ἀντίτυπο ἐνὸς βιβλίου τοῦ ἑλληνιστῆ ἄγγλου καθη-

γητὴ Πόρσον μὲ ἑλληνικοὺς ἰάμβους καὶ ἐπειδὴ ἤθελε νὰ δείξει στὸν Ψαλίδα πόσο ὁμορφα οἱ ἄγγλοιμποροῦ νὰ συνθέτουν ἑλληνικά ποιήματα, τοῦ τὸ παρουσίασε. Ἰσχυρίζεται ὅμως ὅτι ὁ Ψαλίδας τὰ μεταχειρίστηκε μὲ περιφρόνηση καὶ τὸ ἔκρινε ἀστόχαστα. Αὐτὸ τοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβει ὅτι δὲν ἦταν τόσο πολυμαθής, ὅσο ἤθελαν νὰ τὸν παραστήσουν.

Ἡ γνώμη τοῦ αὐτὴ ἐπιβεβαιώθηκε, ὅπως λέει τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρῶτὸ στὸ σπίτι τους, ὅπου κάλεσαν τὸν Ψαλίδα γιὰ πρόγευμα.

★

Στὴν τρίτη κατὰ σειρά αὐτὴ συνάντησή πού ἔγινε στὸ σπίτι τοῦ Νικολοῦ Βρετοῦ, ὅπου φιλοξενήθηκαν οἱ ἄγγλοι, ὁ Ψαλίδας πῆγε καλεσμένος γιὰ νὰ πάρει μαζί τους πρόγευμα. Ἀνοῖξαν πάλι τώρα μεγάλη συζήτηση, πού δὲ μᾶς λέει γύρω σὲ τὴν περιγράφηκε. Στὴ σειρά τῆς συζητήσεως ἦρθε καὶ τὸ θέμα τῆς Δωδώνης καὶ τῆς πιθανῆς τοποθεσίας τῆς.

Εἶνε γνωστὸ ὅτι πάνω στὸ θέμα αὐτό, τῆς τοποθεσίας δηλαδή τῆς Δωδώνης, ἐπικρατοῦσε σύγχυση σχεδὸν ὡς τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ὁ Donaldson (1839) πρῶτος ἔδειξε τὴ σωστὴ τοποθεσία καὶ κατόπιν ἐπικύρωσε τὴ γνώμη τοῦ ὁ Gaultier de Claubry (1858-59) τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος ἔμεινε τρεῖς μῆνες στὴν Ἡπειρο. Ὁ Καραπάνος μὲ τὶς ἀνασκαφές του τὸ 1873 ἀποκάλυψε τὰ γνωστὰ ἐρείπια καὶ μάζεψε καὶ τὰ εὐρήματα πού βρίσκονται στὸ ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο στὴν Ἀθήνα.

Ὁ Ψαλίδας εἶχε τὴ γνώμη πὼς ἡ Δωδὼν ἦτο βρισκόνταν στὸ Φοινίκι, ὅπου ἦταν ἡ ἀρχαία πλούσια πόλη Φοινίκι, στὴν περιοχὴ τοῦ Δελβίνου. Ἐκεῖ περνάει ὁ ποταμὸς Πίστριτσα ἢ Μπίστριτσα πού ὀνομάζονταν στὴν ἀρχαιότητα Δώδων ἢ Σιμόεις. Ὁ Ψαλίδας περιέγραψε ζωηρὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ καὶ εἶπε ὅτι βρίσκονταν ἀκόμη ἐκεῖ τὰ μαῦρα σκοτεινὰ δάση ἀπὸ βε-

λανιδιές, ἡ πηγὴ καὶ ὁ λόφος μὲ τὰ ἀρχαῖα Κυκλώπεια τείχη καὶ πολλὲς ἄλλες λεπτομέρειες τοῦ προφητικοῦ ἱεροῦ. Δὲν τοὺς ἔπεισε ὁ Ψαλίδας, ἀλλὰ τοὺς κίνησε τὴν περιέργεια καὶ ἀποφάσισαν νὰ πᾶν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸν τόπο αὐτόν, ἂν καὶ ἦταν χειμῶνας καὶ τὸ ταξίδι θὰ ἦταν δύσκολο. Γιὰ νὰ τοὺς εὐκολύνει τοὺς σχεδίασε τὸ δρόμο καὶ τοὺς μίλησε γιὰ τὰ μέρη πού θὰ περνοῦσαν.

Ὑστερ' ἀπ' αὐτὸ ἦρθε ἡ στιγμή πού ψυχράθηκαν πιά οἱ σχέσεις τους. Ὁ νοικοκύρης τοὺς ἔβγαλε ἀπὸ τὸ σημειωματάριό του μιὰ ἀρχαία ἐπιγραφὴ πού εἶχε ἀντιγράψει στὰ Τρίκαλα. Τὴν ἔδωσε στὸν Χιούζ γιὰ νὰ τὴν παραδώσει σὲ ἐκδότες ἀνθολογιῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν, γιὰ νὰ τὴν ἐκδώσουν κι' αὐτὴ.

Ὁ Ψαλίδας τὴν πῆρε νὰ τὴν ἀντιγράψει. Ἡ ἐπιγραφὴ ἦταν ἐπιτάφια ἐνὸς γιτροῦ, τοῦ Κίμβερος, ἀπὸ τὴν πιστὴ χήρα του Ἀνδρομάχη καὶ ἔλεγε αὐτά :

Φῶτα θεοῖς ἔκελον στυγερῶν ^{ἰήτορα}
^{ἰνούσων}
 Μοίρη ὑπ' ἀτρέπτω Κίμβερα ^{τύμβος}
^{ἔχει,}
 Ὅν πινυτὴ παράκοιτις ἀνηρόν, ^{φίλ'}
^{ἰδῶτα}
 Θάψεν ἀκοιμήτοις δάκρυσιν Ἀνδρο-
^{μάχη.}

Ὁ Χιούζ, λέει, πὼς, ὅταν ὁ Ψαλίδας ἀντέγραψε τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ σημειώματάριο, ἔκανε τρία μεγάλα λάθη, τὸ «στυγερόν», «Κίμβερα» καὶ παρέλειψε τὴ λέξη «φίλ'». Αὐτά, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ συγγραφέα, δείχνουν σὲ ποιά λάθη μπορεῖ νὰ πέσουν οἱ Ἕλληνες παραμελώντας τὴν προσοφία, πού τὴ θυσιάζουν ὀλοκληρωτικὰ στὸν τόνο. Ἐδειξε στὸν Ψαλίδα τὰ λάθη μὲ λεπτότητα, καὶ περισσότερη μάλιστα, ὅπως λέει, ἀπ' ὅση ἄξιζε, ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις πού τοὺς εἶχε κάνει. Ὁ Ψαλίδας νόμισε πὼς ἡ ἀποκάλυψη τῶν λαθῶν ἦταν δείγμα ἔχθρας ἀπὸ μέρους τοῦ Χιούζ. Ὑπερασπίστηκε τὴν ἀποψή του, θορυβήθηκε, θεώρησε τὸν ἑαυτὸ του ταπεινωμένο καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὸ δὲν ἔκανε πιά συντροφιά μαζί τους τὸν καιρὸ πού ἔμεναν στὰ Γιάννινα.

1. Ἀδικαιολόγητα βρίσκονται ἐκεῖ γιατί ἡ θέση τους εἶναι στὸ Μουσεῖο στὰ Γιάννινα.
 2. Ἰδὲς καὶ Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου, ἐν Ἀθῆναις 1856, τόμ. Β', σ. 173.
 3. Π. Ἀραβαντινοῦ, ἴδιο ἔργο σελ. 152.

*

Ὁ Χιούζ μὲ τὸ φίλο του Πάρκερ ὥσ-
 το πῆγαν στὸ σπίτι τοῦ Ψαλίδα, ἀνταποδί-
 δοντας τὴν ἐπίσκεψή του, γιὰ νὰ μὴν ὑστε-
 ρήσουν στὸ ζήτημα τῆς ἐτικέτας. Ὁ Ψα-
 λίδας τοὺς δέχτηκε μὲ σοβαρὴ ἀξιοπρέ-
 πεια. Κάθισαν καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγο τοὺς
 ἔφεραν τσιμπούκια, ὅπως συνηθίζονταν
 τότε. Ἡ οἰκοδέσποινα, ἡ γυναῖκα τοῦ
 Ψαλίδα, πρόσφερε καφέδες στοὺς ξένους
 καὶ στὸν ἄνδρα της, χωρὶς νὰ φαίνεται
 πὼς ἔχει διάθεση νὰ καθίσει. Ἀλλὰ οὔτε
 καὶ ὁ Ψαλίδας ἔδειχνε πὼς θὰ τὴν καλέσει
 νὰ καθίσει στὴ συντροφιά τους. Σὲ λίγο
 ἦρθαν νὰ χαιρετίσουν τοὺς ξένους καὶ τὰ
 δύο χαριτωμένα παιδάκια τοῦ Ψαλίδα.
 Ἕνα ἀγόρι, ποὺ τὸ εἶχε στὴ φροντίδα
 ἐνὸς οἰκοδιδασκάλου, καὶ ἓνα κορίτσι ἐν-
 νῶ χρόνων, ποὺ τὸ φρόντιζε μὴ γρηὰ
 παραμὰ καὶ τὸ εἶχε κιόλας ἀρραβωνια-
 σμένο μὲ τὸν πρῶτο γιατρὸ τοῦ Βεζύρη.

Ὅταν ἔφυγαν ἡ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιά
 τοῦ Ψαλίδα καὶ ἔμειναν πάλι μόνοι τους,
 τότε ὁ Χιούζ ἄρχισε τὴ συζήτηση σχετικὰ
 μὲ τὴ βλαβερὴ συνήθεια, κατὰ τὴ γνώμη
 του, ποὺ εἶχαν στὰ Γιάννινα καὶ στὴν
 Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα γενικά, νὰ
 ἀποκλείουν τὶς γυναῖκες ἀπὸ τὴν κοινωνία.
 Ζοῦσαν, δηλαδή, οἱ γυναῖκες σὲ χωριστὰ
 διαμερίσματα καὶ ὅταν γίνονταν διασκεδά-
 σεις ἢ γάμοι, αὐτὲς ἦταν χωριστὰ ἀπὸ τοὺς
 ἄνδρες, σὲ ἄλλο δωμάτιο. Καὶ στίς ἐπι-
 σκέψεις πρόσφεραν τὸ γλυκὸ ἢ τὸν καφέ
 καὶ ἔφευγαν. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ
 ὁ Χιούζ ἔγραψε στὸ βιβλίο του λεπτομε-
 ρῶς καὶ τὸ κατακρίνει σφοδρὰ. Περιγράφ-
 οντας ἓνα γλέντι στὸ σπίτι τοῦ Ἀλέξη
 Νούτσου, ὅπου ὅλοι εἶχαν μεθύσει ἄσχημα,
 λέει ὅτι τὰ ἦθη θὰ ἦταν πιὸ ἥμερα, ἂν
 δὲν ἀπέκλειαν τὶς γυναῖκες ἀπὸ τὶς συντρο-
 φίες τῶν ἀνδρῶν. Εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ἡ γυ-
 ναῖκα φέρνει στίς συντροφίες λεπτότητα
 καὶ ἀβρότητα.

Ἄνοιξε τὴ συζήτηση αὐτή, γιατί ἴσως
 εἶχε τὴ γνώμη, ὅτι ὁ Ψαλίδας, σὰν πολυ-
 ταξιθεμένος ποὺ ἦταν, θὰ συμφωνοῦσε μὲ
 τὴν ἀντίληψί του. Γρηγόρα ὁμως κατὰ-
 λαβε ὅτι ὁ Ψαλίδας ὑποστήριξε τὴν ἀντί-
 θετη ἀποψη, τὴ συνήθεια δηλαδή ποὺ ἐπι-
 κρατοῦσε στὰ Γιάννινα. Ὁ συγγραφεὺς

σημειώνει πὼς τίποτε ἄλλο ἀπ' ὅσα εἶπε
 δὲν πείραξε τόσο πολὺ τὶς προκαταλήψεις
 τοῦ Ψαλίδα ὅσο ἡ ἀντίληψί του αὐτὴ
 καὶ αὐτὸ τὸ κατάλαβε ἀπὸ τὴν ὀρμητικότη-
 τὰ μὲ τὴν ὁποία ὑποστήριξε τὴ συνήθεια.
 Ὁ Ψαλίδας εἶχε μικρὴ ἰδέα γιὰ τὴ σταθε-
 ρότητα τῶν γυναικῶν στὴν ἀρετὴ καὶ
 γι' αὐτὸ ἐπέμενε στὸ χωρισμό, λέγοντας
 πὼς οἱ γυναῖκες παρασέρονται εὐκόλα στὸ
 κακὸ καὶ ἂν τοὺς δοθεῖ ἐλευθερία, θὰ τὴν
 κακομεταχειριστοῦν. Ὁ Χιούζ ὁμως ἐπέ-
 μεινε καὶ παρατήρησε ὅτι ἡ ἐμπιστοσύνη
 τῶν ἀνδρῶν θὰ δώσει στίς γυναῖκες τιμὴ
 καὶ εἰλικρίνεια, καὶ γιὰ παράδειγμα ἔφερε
 τὶς γυναῖκες τῆς Ἀγγλίας, ὅπου δὲν ὑπῆρχε
 τὸ σύστημα τοῦ χωρισμοῦ ἀπὸ τὶς ἀνδρικές
 συντροφίες. Τότε ὁ Ψαλίδας ζήτησε ἐπι-
 χειρήματα ἀπὸ τὶς συνήθειες τῶν ἀρχαίων
 Ἑλλήνων, ποὺ εἶχαν τὸ ἴδιο σύστημα, καὶ
 ὁ Χιούζ ἀποφάσισε νὰ σταματήσει τὴ συζή-
 τησι γιατί τὸ θεωροῦσε ματαιοπονία πιά,
 λέγοντας, πὼς «τὸ νὰ θελήσει κανεὶς ν' ἀμ-
 φισβητήσει στὴν Ἑλλάδα τὰ λόγια τοῦ
 Πλάτωνα, εἶνε τόσο βδελυρὸ ἐγκλημα, ὅσο
 τὸ ν' ἀρνηθεῖ τὸ ἀλάθητο τοῦ Πάπα
 στὴ Ρώμη».

Μετὰ ἀπ' αὐτὴ τὴ συζήτηση, ἡ κου-
 βέντα ἦρθε στὴν κατάσταση τῆς νεώτερης
 Ἑλλάδας. Ὁ Χιούζ δὲ λέει τί ἀκριβῶς συ-
 ζήτησαν, παρατηρεῖ ὁμως ὅτι ἦταν ἀδύνα-
 το νὰ καταλάβει τὶς πραγματικὲς γνώμες
 τοῦ Ψαλίδα. Παραπονέθηκε πικρὰ γιὰ τὶς
 ἀτυχίες τῆς Ἑλλάδας καὶ κατηγόρησε,
 ἔβρισε, ὅπως λέει, τὶς Εὐρωπαϊκὲς δυνά-
 μεις ποὺ ἐπέτρεπαν νὰ ὑποφέρουν τόσο
 πολὺ οἱ Ἕλληνες. Κατόπι βλαστημοῦσε
 τοὺς πατριώτες του καὶ τοὺς δνόμαξε «ἀ ν-
 δ ρ ά π ο δ α»¹ καὶ ἑκάτὸ ἄλλα τέτοια πα-
 ρόμοια ὀνόματα. Ἐπαινοῦσε τὴ διαγωγή
 τοῦ Ἀλῆ Πασσιᾶ, μιλοῦσε γιὰ τὶς πράξεις
 του σὰν νὰ ἦταν ὁ ἴδιος ἀρβανίτης καὶ δι-
 καιολογοῦσε μὲ θερμὰ λόγια τὴν τρομερὴ
 σφαγὴ τοῦ Γαρδικιοῦ.

Δυστυχῶς, ἐνῶ σ' ἄλλα σημεία ὁ Χιούζ
 εἶναι διεξοδικός, σ' αὐτὸ ἐδῶ, ποὺ εἶνε τό-
 σο σημαντικό, εἶνε πολὺ σύντομος. Παρα-
 πάντα παρέθεσα σχεδὸν αὐτοῦσια τὰ λόγια
 του. Δὲ μᾶς ἀναφέρει λεπτομέρειες ἀπὸ

1. Ἑλληνικά στὸ κείμενο.

τὴ συζήτηση, οὔτε ἀπὸ ποῦ ἔπαιρνε ἀφορμὴ καὶ ἔλεγε τὰ λόγια αὐτὰ ὁ Ψαλίδας, οὔτε πῶς ἔφρασε σ' αὐτὰ τὰ συμπεράσματά. Γιατί, ἀλήθεια, εἶνε παράδοξο αὐτὸ πού μᾶς λέει ὅτι ὁ Ψαλίδας ἔπαιρνε τόσο εὐνοϊκὴ στάση ἀπέναντι στὴ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀλῆ Πασσιᾶ, μιλοῦσε σὰ νὰ ἦταν ὁ ἴδιος ἀρβανίτης καὶ δικαιολογοῦσε, καὶ μὲ θερμὰ λόγια μάλιστα, τὴ φαγὴ τοῦ Γαρδικιοῦ. Ἐδῶ δὲ μπορούμε νὰ παρακολουθήσωμε τὴν πορεία τῶν συλλογισμῶν καὶ νὰ βγάλωμε συμπεράσμα. Οὔτε μπορούμε νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ὁ Χιούζ, παρασυρμένος ἀπὸ ἀντιπάθεια πρὸς τὸν Ψαλίδα, παραποίησε τὰ λόγια του, γιατί ἀπὸ τὸ ἔργο του φαίνεται πῶς εἶναι κύριος. Μήπως μεγαλοποιεῖ τὰ ὅσα εἶπε ὁ Ψαλίδας; Ἡ τάχα ὁ Ψαλίδας τόνισε τίς καλὲς καὶ τίς κακὲς πλευρὰς τῶν θεμάτων αὐτῶν πού συζήτησαν καὶ στὸ μυαλὸ τοῦ Χιούζ ἔμειναν μόνον οἱ ἔπαινοι, γιατί τοῦ ἔκανε ἐντύπωση τὸ πῶς ἕνας Ἕλληνας μπορούσε νὰ βροῖσκει καὶ καλὲς ἀπόψεις; Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ μίλησε ἔτσι ὁ Ψαλίδας, ἐπειδὴ ἤξερε ὅτι ὁ Χιούζ πῆγαινε στὸν Ἀλῆ Πασσιᾶ καὶ μόνος του, χωρὶς διερχομῆναι, καὶ φοβήθηκε μήπως καταστραφεῖ ἀπὸ καμμιὰ ἀκριτομύθια τοῦ ἄγγλου. Τοὺς ὑπόδουλους ἀνθρώπους πρὲς καὶ νεῖς νὰ τοὺς κρίνει μὲ τὰ μέτρα τῶν καὶ τῶν περιστάσεων πού περνοῦν.

*

Ἐκτὸς ἀπὸ τίς προσωπικὲς συναντήσεις πού εἶχε ὁ Χιούζ μὲ τὸν Ψαλίδα, ὅπως εἶδαμε πρὸ πάνω, τὸν ἀναφέρει ἀκόμα καὶ στὸ μέρος ὅπου μιλάει γιὰ τὰ σχολεῖα στὰ Γιάννινα καὶ γιὰ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση τοῦ κύκλου Ψαλίδα—Βηλαρά.

Μιλώντας γιὰ τὰ σχολεῖα, ἀναφέρει δύο, τοῦ Μπαλάνου καὶ τοῦ Ψαλίδου. Τὸ σχολεῖο ὅπου δίδασκε ὁ Μπαλάνος, ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν γιαννιώτη ἔμπορο Χιονῆ. Ὅταν τὰ χρήματα πού ὁ Χιονῆς εἶχε καταθέσει στὴν Τράπεζα τῆς Βενετίας, δημεύθηκαν ἀπὸ τοὺς Γάλλους τοῦ Μ. Ναπολέοντα, τότε τὴν ὑποστήριξη τοῦ σχολείου ἀνέλαβαν οἱ Ζωσιμάδες, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Χιούζ μιλάει μὲ πολὺ ἐπαινετικά λόγια.

Στὸ σχολεῖο αὐτὸ φοιτοῦσαν 300 παιδιὰ. Γιὰ τὸν Μπαλάνο λέει ὅτι εἶνε αξιοσέβαστος ἀνθρώπος καὶ ἐξαιρετος φιλόλογος. Τὸ παρουσιαστικὸ του, μὲ τὴ μακρὰ ἄσπρη γενειάδα πού φτάνει ὡς τὴ μέση του, μὲ τοὺς ἀπαλούς καὶ φιλικούς του τρόπους, φέρνει στὸ μυαλὸ εἰκόνα ἀρχαίου Ἑλλήνα φιλοσόφου. Σημειώνει ἀκόμα ὅτι ὁ πατέρας κι' ὁ ἀδερφὸς τοῦ Μπαλάνου ἦταν διευθυνταὶ τοῦ ἴδιου σχολείου πρὶν ἀπ' αὐτόν¹.

Γιὰ τὸ σχολεῖο τοῦ Ψαλίδου λέει ὅτι ἰδρύθηκε πρὶν ἀπὸ τριάντα χρόνια, δηλαδή στὰ 1784 ἀπὸ τὸν Πικροζώη (Καπλάνη) καὶ ἐκπαιδεύονταν σ' αὐτὸ 100 παιδιὰ. Τὸ σχολεῖο τοῦ Ψαλίδου ἔχει δύο ὥραιες ὑδρογείες σφαῖρες καὶ μερικὰ ἀστρονομικὰ ὄργανα. Καὶ τὰ δύο σχολεῖα ἔχουν ἐξαιρετικὲς βιβλιοθήκες. Ἐφαρμόζουν τὸ διδακτικὸ σύστημα τοῦ δόκτορος Μπέλλ, τὸ γνωστὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ σύστημα.

*

Μιλώντας γιὰ τὸ γ λ ω σ σ ι κ ὸ ζ ἦ τ η μ α τῆς Ἑλλάδας τοῦ καιροῦ του, σημειώνει ὅτι δὲν εἶνε πολὺ καλὰ κατατοπισμένος σ' αὐτὸ οὔτε ἔχει καὶ τὴν ἀρμοδιότητα νὰ ἀναπτύξει ἔγκυρες γνώμες. Ὡστόσο παρατηρεῖ ὅτι ἡ ρωμεῖκη γλώσσα διατηρήθηκε στὴν Ἡπειρο πρὸ καθαρῆ ἀπ' ὅλη τὴν ἄλλη Ἑλλάδα, γιατί εἶνε ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἀνατολίτικους βαρβαρισμούς καὶ ξενότροπους φράγκικους κ' ἰταλικούς ὁρους. Ἡ ρωμεῖκη ἔχει τίς ρίζες της στὴ Νέα Διαθήκη καὶ στὴ γλώσσα τῶν βιβλίων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει τὴν ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν κλασσικὴ καὶ τίς ἀλλαγὰς πού σημειώθηκαν μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ. Δὲν μπορεῖ ὅμως

1. Μέχρι τὸ 1941 βρισκόνταν στὴν πλατεῖα Βενιζέλου ἕνα κτίριο σὲ κακὴ κατάσταση πού λέγονταν «Βαλάνειος Σχολή». Ἦταν δημοτικὸ σχολεῖο. Σώζονταν τοῦλάχιστον ἐκεῖ τὸ ὄνομα. Τώρα τὸ κτίριο ἐρειπώθηκε καὶ ἡ Βαλάνειος σχολὴ ἴσως πῆρε κανένα ἀριθμὸ στὴ σειρά τῶν δημοτικῶν σχολείων στὰ Γιάννινα. Ἔτσι, γιὰ ντροπὴ τῆς πόλεώς μας, γίνονται καὶ τὰ σχολικὰ κτίρια καὶ τὰ παλὰ λαμπρὰ ὀνόματα. Ἡ λαμπάδα πού ἦταν ἀναμμένη στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, σβύνεται στὰ χρόνια τῆς ἐλευθερίας.

νά καταλάβει τὴν αὐτοτέλεια τῆς νέας ἐλληνικῆς ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ τὴ χαρακτηρίζει σὰν ὑποβιβασμένη ἐκνευρυστική διάλεκτο τῆς ἐνδοξότερης γλώσσας ποὺ ἔπλασε ποτὲ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Ἡ νέα θὰ εἶνε πάντα σκιασμένη ἀπὸ τὴ λαμπρότητα τοῦ πρωτοτύπου.

★

Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν εἶνε δίκαιο νὰ κατηγορήσουμε τὸν Χιούζ, γιατί ἀκολουθεῖ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του. Θὰ περάσουν χρόνια ὥσπου οἱ σοφοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ οἱ δικοὶ μας καταλάβουν τὴν αὐτοτέλεια τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς γλώσσας τῶν ἀρχαίων, τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν νέων Ἑλλήνων. Αὐτὸ ἦταν καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες ποὺ τὸ Βυζάντιο εἶχε πέσει σὲ ἀνυποληψία, γιατί δὲ μπορούσε νὰ παραβγεῖ στὴ σύγκριση μὲ τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα.

Κατόπι ἐπαινεῖ τὶς προσπάθειες ποὺ ἔγιναν γιὰ τὸ ξεκαθάρισμα τῆς ρωμείκης ἀπὸ βαρβαρισμοὺς καὶ ξένα στοιχεῖα καὶ παρατηρεῖ, πολὺ σωστά, ὅτι ἡ γλώσσα αὐτὴ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὲ κάθε μελλοντικὴ σύνθεση, γιατί ἂν προσπαθήσουν οἱ Ἕλληνες νὰ γράφουν τὴν ἀρχαία, σίγουρα θ' ἀποτύχουν. Ἡ μεταρρυθμίστη καὶ ὁ καθαρότης τῆς γλώσσας πρέπει νὰ προχωρήσουν βᾶθμια καὶ ὄχι βίαια. Παράδειγμα βίαιας καὶ ἀπότομης μεταρρυθμίσεως φέρνει μιὰ ομάδα ριζοσπαστῶν, ὅπως τοὺς λέει, στὰ Γιάννινα. Σημειώνει ὅτι αὐτοὶ σχηματίσαν μιὰ ἐπιτροπὴ λίγο καιρὸ πρὶν ἔρθε ὁ ἴδιος στὰ Γιάννινα, μὲ σκοπὸ τὴ μεταρρυθμίστη τῆς γλώσσας καὶ δημοσίευσαν καὶ κάμποσες μικρὲς ἐργασίες στὴ νεοφασισμένη «Ρομέη» ἢ γλῶσσα, ὅπως τὴ λένε. Ἀφοῦ ἀναφέρει λεπτομερῶς τὶς ὀρθογραφικὰς καὶ τονικὰς μεταρρυθμίσεις ποὺ ἐσηγεῖται ὁ Βηλαράς στὴ «Ρομέη» ἢ γλῶσσα του, σημειώνει ὅτι ἀρχηγὸς σ' αὐτὴ τὴ συντροφία ἦταν ὁ γιὰ τὸς Βηλαράς καὶ κυριώτεροι βοηθοὶ τοῦ ὁ Ψαλίδας καὶ ἔνας ἀμαθὴς ψευτογλωσσολόγος ὁ Σακελλάριος, ποὺ γράφει συνέντια γιὰ τὸν ἔρωτα καὶ τὰ φρόδια τῶν γυναικῶν, παρατώντας τὶς συνταγὰς του.

Ἄν κοιτάξουμε τὴν ἀλλήλογραφία Βη-

λαρά—Ψαλίδα¹ θὰ ἰδοῦμε ὅτι ὁ Βηλαράς ἐκεῖ ἀναγνωρίζει γιὰ δάσκαλό του τὸν Ψαλίδα, στὸν ὁποῖον ἀφιερώνει τὴ «Ρομέη» ἢ γλῶσσα, τοῦ ζητάει συμβουλὰς, σέβεται τὶς γνώμες του καὶ τὸν ὀνομάζει «Σοφολογιώτατο δάσκαλο, καὶ πολυπόθητο ἀφέντη». Αὐτὰ εἶνε δύσκολο νὰ συμβιβαστοῦν μὲ τὴ γνώμη τοῦ Χιούζ ὅτι ὁ Βηλαράς εἶνε ἀρχηγός. Ἴσως ὁ Βηλαράς παρουσιάζεται γιὰ ἀρχηγός, ἐπειδὴ εἶνε μαχητικὸς καὶ ἔκανε καὶ δημοσιεύσεις παρουσιάζοντας τὶς ἀπόψεις τῆς ομάδας. Ἐπίσης σημαντικὴ εἶνε ἡ πληροφορία τοῦ Χιούζ ὅτι ὑπῆρχε ἐπιτροπὴ ποὺ ἀνέλαβε τὸ ἔργο τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως στὰ Γιάννινα. Ἴσως σ' αὐτὴ νὰ μετεῖχε καὶ ὁ Γιάννης Μελᾶς, ἂν κρίνουμε ἀπὸ ἐπιστολὰς τοῦ Βηλαρά πρὸς αὐτόν². Ὁ Χιούζ δὲν ἀναφέρει τὴν Μελᾶ στὴν ομάδα, γιατί γι' αὐτὸν εἶχε πολὺ καλὴ γνώμη, ἐνῶ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος περιφρονοῦσε τὴν Ἐπιτροπὴ³.

Ὁ Χιούζ δὲ μπόρεσε νὰ καταλάβει τὴ ρωμαλεὰ προσπάθεια τῶν Ψαλίδα—Βηλαρά γιὰ τὴ μεταρρυθμίστη καὶ τὴν ὀρθογραφικὴ ἀλλοπλοίστη τῆς γλώσσας. Συνεπάρμενος ἀπὸ τὸν κλισιακισμὸ καὶ τὴν ἱστορικὴ δόξα, δὲν ἔβλεπε ὅτι αὐτὴ γιὰ τοὺς νέους Ἕλληνες ἦταν βάρος ἀχρηστο. Ὁ Χατζηδάκης ἀργότερα εἶπε πὼς θὰ ἦταν εὐτύχημα γιὰ τὴν Ἑλλάδα νὰ ἐπιτρατεῖτο τὸ γλῶσσικὸ καὶ ὀρθογραφικὸ κίνημα τοῦ Βηλαρά, ἢ τῶν Κοητικῶν ἀπὸ τὰ χιόνια⁴ ἐκεῖνα. Θὰ εἴχαμε ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ διγλωσσία ποὺ μᾶς βαρύνει σὰν κατάρα. Καὶ θὰ μπορούσε αὐτὸ νὰ γίνει, γιατί τὰ Γιάννινα ἦταν ἱκανοὶ ἐν κέντρο καὶ πόλιν ὡς γραμμάτων, ἢ νέα Ἀθήνα, ὅπως εἶλεγαν, καὶ ἡ γλώσσα ἦταν καθαρή, ὅπως καὶ ὁ Χιούζ παραδέχεται.

1. Ἡ ἀλλήλογραφία Βηλαρά—Ψαλίδα εἶνε ἓνα θέμα ποὺ πρέπει κάποτε νὰ ἐξετασθεῖ καὶ νὰ ἀναπτυχθεῖ πλατύτερα.

2. Ἀπαντὰ Ἱ. Βηλαρά, ἐπιμελεῖς Γ. Α. Βαβαρέτου, Ἀθῆναι 1935 σελ. 239.

3. Ἀπαντὰ Ἱ. Βηλαρά κλπ. σελ. 277, 279.

4. Ὁ Χιούζ περιγράφει λεπτομερῶς τὸ γάμο τοῦ Μελᾶ καὶ μιλάει ἐπαινετικά γιὰ τὶς προοδευτικὰς ἰδέες του. Ἰδὲς ἴδιο ἔργο τομ Β' σελ. 29—35.

5. Ἀπαντὰ Βηλαρά κτλ. σελ. κ'.

Ὅπως βλέπουμε, ὁ Ψαλίδας παραδέχεται σ' ὅλην του τὴν γραμμὴ τὸ μεταρρυθμιστικὸ γλωσσικὸ κίνημα. Αὐτὸ γιὰ τὸν Χιούζ εἶνε ἀκόμα μιὰ ἀφορμὴ γιὰ νὰ κατηγορήσῃ τὸν Ψαλίδα.

*

Ὁ Χιούζ ἔβγαλε τὸ βιβλίον του στὰ 1820, δηλαδὴ ἑξ ἔτη ἀπὸ τότε ποὺ ἔφυγε ἀπὸ τὰ Γιάννινα. Στὸ διάστημα αὐτὸ εἶχε ἀλληλογραφίαν μὲ Γιαννιώτες. Ἀγγλοὶ δὲν ἔπαυσαν νὰ ἔρχονται στὰ Γιάννινα καὶ σ' ἕναν ἀπ' αὐτοὺς ὁ Ψαλίδας μίλησε ἐναντίον τοῦ Χιούζ. Κι ἔτσι ὁ συγγραφέας βάζει τὸν ἑαυτό του ἀνάμεσα στοὺς Ἀγγλοὺς ποὺ ἡ γλῶσσα τοῦ Ψαλίδας κατηγόρησε ἡ βιαιότητα λοιπὸν κι' ἡ ἐπιθετικότητά ποὺ ἔδειξε ὁ Ψαλίδας δημιούργησαν στὴν ψυχὴ τοῦ Τ. Σμάρτ Χιούζ πίκρα, ποὺ τὴν πῆρε μαζὶ του ἀφοῦ ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ φύλαξε. Ὅ,τι ἔγραψε γιὰ τὸν Ψαλίδα τὸ ἔγραψε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ συναισθήματος τῆς πίκρας, γι' αὐτὸ καὶ πρὶν ἀρχίσει νὰ μιλάει γιὰ τὸν Ψαλίδα καὶ νὰ μᾶς ἀφίσει μόνους νὰ σχηματίσουμε γνώμη γι' αὐτόν, γράφει «καὶ τῶρα ἀκόμα ἀπ' αὐτὴ (τὴν πρώτην θέλεις νὰ πεῖ) καὶ ἀπὸ ἄλλες συζητήσεις ποὺ εἶχα μαζὶ του, δὲν μὲ ῥῶ παρὰ νὰ σκεφτῶ ὅτι τὰ προσόντα του εἰδικὰ στὴν ἑλληνικὴ φιλολογία, ἔχουν ὑπερτιμηθεῖ πλὺς». Καὶ μόνον αὐτὲς οἱ γραμμὲς στὴν ἀρχή, ὅταν θέλεις νὰ συστήσεις στὸν ἀναγνώστη μιὰ προσωπικότητα, φθάνουν γιὰ νὰ δείξουν τὴ γνώμη σου καὶ τὸ σχέδιον πάνω στὸ ὁποῖο θὰ βαδίσει ἡ παρουσίαση τῆς προσωπικότητος ποὺ γνωρίζεις. Ὁ Χιούζ ἀπὸ τὴν πρώτην κιόλας συνάντησιν εἶναι ἀποφασισμένος νὰ παρουσιάσῃ τὸν Ψαλίδα μικρότερον ἀπ' ὅ,τι ἦταν ἢ νομίζονταν στὰ χρόνια του. Βασικά λοιπὸν ὁ Χιούζ δὲν εἶδε τὸν Ψαλίδα μὲ καθαρὸ μάτι. Ἀπὸ τὴν πρώτην κιόλας συνάντησιν χωρίσε προκατειλημμένος ἐναντίον του. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ψαλίδας ξὲν νοιάσθηκε καθόλου γιὰ τὴ γνώμη τοῦ Χιούζ. Μὲ εἰλικρίνεια ἀνέπτυξε τὶς ἀπόψεις του, θρησκευτικὰς, πολιτικὰς, κοινωνικὰς καὶ φιλολογικὰς, ἔστα κι ἂν αὐτὸ πίκρανε τὸν Χιούζ. Τὸ θεωροῦσε, ὅπως φαίνεται, κα-

τώτερό του νὰ σωπάσει ἢ νὰ παρουσιάσει στοὺς ξένους τὶς γνώμες του μὲ τρόπο ποὺ θὰ τοὺς ἄρεσε. Πρέπει στὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν εἰλικρίνεια καὶ τὸ θάρρος τῆς γνώμης τοῦ Ψαλίδας. Ὁ θερμοὺς πατριωτισμὸς του καὶ ὁ πόνος του γιὰ τὴν κατάντια τῆς Ἑλλάδας τὸν παρέσυρε καὶ τὸν ἔκανε βίαιον καὶ ἐπιθετικόν. Ποιὸς ὅμως, ὅταν πονάει, προσέχει εὐγένειες καὶ χρυσωμένα χάπια; Ὁ Ἑλληνισμὸς πάλιν τότε τὸν ἄγωνα γιὰ τὴν ὑπαρξὴν του καὶ οἱ ἄλλοι ἦσαν θεαταί, ἢ, ὅπως εἶπε ὁ Ψαλίδας, ἔκαναν καινούριες ἀλυσίδες πρὸ βαρεῖες γιὰ τὴν Ἑλλάδα....

Τὸ σκοτεινὸ σημεῖον γιὰ τὸν Ψαλίδα εἶνε ὅσα ἀναφέρει ὁ Χιούζ γιὰ τὶς γνώμες του γιὰ τὸν Ἀλῆ πασιᾶ. Γι' αὐτὸ ὅμως ὅπως εἶπαμε καὶ πρὸ πάντων, δὲ μπορούμε νὰ μιλήσουμε θετικὰ, γιὰτὶ δὲν παραθέτει ὁλόκληρον τὴ συνομιλίαν.

Οἱ δύο αὐτοὶ ἄντρες δὲ συμφώνησαν ποῦθεν καὶ χωρὶς πικραμένοι καὶ προκατειλημμένοι. Τὴν πίκραν τοὺς τὴ διατήρησαν καὶ οἱ δύο. Ὁ ἕνας τὴ διατύπωσε προφορικὰ, χωρὶς νὰ ξέροντες τι εἶπε, ὁ ἄλλος μᾶς τὴν ἄφησε γραμμένη. Τὶ θὰ ἔλεγε τάχα ὁ Ψαλίδας, ἂν διάβαζε ὅσα ἔγραψε ὁ Χιούζ γι' αὐτόν, καὶ τὸ πῶς τὸν εἶδε;

Ἄν ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἔχουμε ἀπὸ τὴ μιὰ μονάχα πλευρὰ, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Χιούζ, θελήσουμε νὰ κρίνουμε τὰ πράγματα, δὲν πρέπει νὰ κατηγορίσουμε τὸν Ψαλίδα γιὰ τὴν ψυχρότητα αὐτὴ ποὺ δημιουργήθηκε.

Ὁ Χιούζ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι, κι' ὅταν ἀκόμα ἕνας λαὸς εἶναι ὑποδουλωμένος, ἔχει τοὺς ἀνθρώπους ποὺ σκέφτονται καὶ ἐκφράζονται ἐλεύθερα, ὅταν βροῦν εὐκαιρία. Καὶ εἰ γνώμες τοὺς δὲν πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ εἶναι σύμφωνες μὲ τὸν συνομιλητὴν τοὺς. Μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν ἀντιλήψεις διαφορετικὰς καὶ ἀπὸ τοῦ Χιούζ. Θεωρητικὰ ὁ Χιούζ νὰ παραδέχεται αὐτά. Ὅταν ὅμως τὰ ἀντιμετώπισε στὸ πρόσωπον τοῦ Ψαλίδας, θύμωσε, πικράθηκε καὶ δὲν τὸ ἔχασε. Καὶ κάτι παραπάνω, τὸν ἔκρινε μὲ τὶς προκαταλήψεις του αὐτές. Κατόπι ἔπρεπε νὰ σταθεῖ πάνω νὰ μὴ χάσει τὸ βρετανικὸν του φλέγμα, νὰ κρίνῃ ἀνεπη-

ΑΠΟ ΜΗΝΑ ΣΕ ΜΗΝΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΚΙΝΗΣΙΣ

ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ — ΕΛΛΗΝΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΝ

Μὲ τὸ ἀναμνηστικὸν τεύχος Ψ α λ ί δ α ἡ «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ» ἀνέλαβε μίαν ἐπίπικον καὶ δαπανηρὰν προσπάθειαν πρὸς ἀπότισιν τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν μεγάλον Ἡπειρώτην Διδασκαλόν, πὺ ἐνσαρκώνει τὸν ἀντιπροσωπευτικὸν τύπον τοῦ Ἑλλήνου Ἑκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ, πνευματικοῦ ἡγέτου καὶ ἀναμορφωτοῦ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἑθνεγερσίας. Ὡς γνωστόν, ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννησις συνδέεται στενὰ μὲ τὴν Ἡπειρὸς μας, διότι ἐδῶ ἐμορφώθησαν καὶ ἀπ' ἐδῶ ἐξεπήδησαν οἱ ἐπιφανέστατοι διδάσκαλοι καὶ κληρικοί, οἱ πνευματικῶς γαλουχήσαντες τὸν ὑπόδουλον Ἑλληνισμόν καὶ στερεώσαντες τὴν ὀρθοδοξίαν. Εὐνόητον λοιπὸν εἶναι, ὅτι τὸ μνημόσυνον τῶν πνευματικῶν ἡρώων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος πρέπει νὰ ἀρχίσῃ μὲ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἡπειρώτου Διδασκάλου. Ἐχομεν ἱερὸν χρέος (καὶ ὡς ἰδιῶται καὶ ὡς Κράτος) νὰ ἐξάρωμεν τὰς ὑπηρεσίας, πὺ προσέφεραν εἰς τὸ ἔθνος οἱ ἀθόρυβοι σκαπανεῖς τοῦ πνευματικοῦ του μεγαλείου. Πρὸς τοῦτο δὲν ἄρκοῦν μόνον οἱ λόγοι· ἀλλὰ χρειάζεται καὶ ἡ ἐμπρακτος ἀπόδειξις, καθὼς ὁ δαιμόνιος Περικλῆς τονίζει εἰς τὸν Ἐπιτάφιόν του: «Ἐμοὶ δ' ἄρκοῦν ἂν ἐδόκει εἶναι ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἔργω γενομένων ἔργω καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμὰς». Δικαιούμεθα νὰ διαμαρτυρηθῶμεν, διότι δὲν ὑπάρχει ἀκόμη κάπου σ τ η μ έ ν ο ν τὸ μνημεῖον τοῦ ἀφανοῦς Διδασκάλου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἀναβλύσῃ τὸ καλύτερον ἱστορικὸν μάθημα διὰ τοὺς νέους μας, ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους μας. Τὴν ἰδρυσιν τοῦ καλλιμαρμέρου αὐτοῦ μνημείου εἰς τὰ θρυλικά Γιάννινα τάσσομεν ὡς ἓνα ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενι-

κοὺς σκοποὺς τῆς «Ἡπειρωτ. Ἑστίας». Πρὸς πραγματοποιήσιν τῆς ἰδέας ταύτης πρέπει νὰ βοηθήσουν ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς ὅλοι οἱ ἀπανταχοῦ Ἡπειρώται, τῶν ὁποίων ἡ φιλόμουσος καὶ γενναιόδωρος διάθεσις ἐλπίζομεν νὰ καλύψῃ τὴν ὑπεροχὸν δαπάνην. Ὅμως ἐν τοιοῦτον ἔργον δὲν γίνεται ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην, διότι προαπαιτεῖται κατὰστρωσις τοῦ σχεδίου καὶ μελέτῃ ὅλων τῶν λεπτομερειῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καλοῦνται οἱ Ἡπειρώται ζωγράφοι, γλύπται καὶ ἀρχιτέκτονες νὰ ἐπιστρατεύσουν τὰς καλλιτεχνικάς τῶν δυνάμεις διὰ τὴν σύνθεσιν ἐνὸς ὡραίου καὶ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν παράδοσιν στηριζόμενου συμπλέγματος, τὸ ὁποῖον ταιριάζει νὰ κοσμήσῃ τὸ κενοτάφιον αὐτοῦ τοῦ Ἑλλήνου Ἑκπαιδευτικοῦ καὶ νὰ τὸ καταστήσῃ «μῆμα εἰς αἶν» διὰ τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Ρίπτομεν τὴν ἰδέαν αὐτὴν οὐ μόνον εἰς τὸ ἡπειρωτικὸν κοινόν, ἀλλ' εἰς τὸ π α ν ε λ λ ῆ ν ι ο ν, (ἐπειδὴ ἡ Ἑλλὰς πολλὰ ὀφείλει εἰς τὸν Ἡπειρώτην διδάσκαλον), καὶ ἀναμένομεν τὰς ὑποδείξεις παντὸς δυναμένου νὰ ἔχῃ ἔγκυρον γνῶμην.

Γ. Ι. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΜΙΑ ΙΔΕΑ ΠΟΥ ΠΑΙΡ- ΝΕΙ ΣΑΡΚΑ ΚΑΙ ΟΣΤΑ

Αἰσθάνομαι μεγάλην χαρὰν—καὶ μαζὶ μου ὅλοι, νομίζω, οἱ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν πνευματικὴν πρόοδον τῆς Ἡπειροῦ—διαπιστώνων, ὅτι ἡ ἰδέα ἡ διὰ σημειώματός μου ριφεῖσα εἰς τὸ τρίτον τεύχος τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας» σχετικῶς μὲ τὴν ἰδρυσιν «Ἑταιρίας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν» βαίνει πρὸς πραγματοποιήσιν. Τὴν 31ην Αὐγούστου ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς δεξιώσεως, πὺ ἔγινε στὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ μας πρὸς τιμὴν τοῦ παρεπιδημούντος καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐκλεκτοῦ τέκνου τῆς Ἡπειροῦ κ. Δ. Εὐαγγελίδου, ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῶν παραστάντων ἡ ἰδρυσις τῆς Ἑταιρίας ταύτης. Κατόπιν μετ' ἐπιμετῆς τὸν κ. Εὐαγγελίδην ἀρκετὰ ἐκ τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν μετέβησαν εἰς τὸ Γραφεῖον τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου κ.κ. Σπυρίδωνος Βλάχου, διὰ νὰ ζητήσουν τὴν εὐλογίαν Του καὶ τὴν πολὺτιμον ἠθικὴν ἀρωγὴν Του εἰς τὴν ἀναληφθεῖσαν προσπάθειαν. Εἶναι

οἷαςτος ἀπὸ τὶς διαφωνίας τὸν Ψαλῖδα καὶ νὰ τὸν παρουσιάσῃ ὅπως ἦσαν πραγματικά. Νὰ ἐκτιμῇ τὴς ἀρετὰς τοῦ «κυνικοῦ φιλοσόφου» καὶ νὰ τὶς μνημονεύσῃ. Θὰ γέρδιζε ἡ προσωπικότητά του, γιατί θὰ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὸ ἀναγνωρίσουμε γιὰ ἀνώτερο ἄνθρωπον.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΕΥ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

λίαν ἐνθαρρυντικόν, ὁ ἄριστος τῶν οἰωνῶν θὰ ἐλέγομεν, τὸ ὅτι ὁ Μακαριώτατος ἐνεστερνίσθη τὴν κίνησιν ταύτην καὶ ὑπεσχέθη νὰ κάμῃ τὸ πᾶν, ὥστε ταχέως νὰ ἀνδρωθῇ καὶ νὰ ἀρχίσῃ τὴν δρᾶσιν τῆς ἑταίριας μας διὰ τὴν καλυτέραν ἐξερεύνησιν καὶ πνευματικὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς Ἡπειροῦ μας. Ἡ παρουσία τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ κ. Δ. Εὐαγγελίδη μεταξὺ τῶν ἰδρυτῶν τῆς ἑταιρίας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν ἐγγυᾶται τὴν καλὴν ὀργάνωσιν τῆς καὶ τὴν ταχεῖαν ἀνάδειξιν τῆς μεταξὺ τῶν σοβαρῶν πνευματικῶν σωματείων τῆς χώρας μας. Ἐντὸς τῶν προσεχῶν ἡμερῶν θέλει συγκροτηθῇ ἑπιτροπὴ, ἡ ὁποία θὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Καταστατικοῦ καὶ τὴν σύγκλησιν Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν μελῶν τῆς ἑταιρίας πρὸς ἐκλογὴν τακτικοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου. Ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» μπορεῖ νὰ ὑπερηφανεύεται, διότι μία ἀπὸ τὰς πνευματικὰς τῆς ἐξορμήσεις ἀποδίδει καρποὺς τόσον γρήγορα, καὶ καλεῖ πάντ φιλόμουςον Ἡπειρώτην νὰ ἐνισχύσῃ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς τὴν ἑταιρίαν Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν εἰς τὰ πρῶτα τῆς βήματα, ὥστε νὰ γίνῃ ἕνας εὖρωστος ὀργανισμός, ἱκανὸς νὰ ἀναπτύξῃ πολυσχιδῇ δρᾶσιν διὰ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἡπειροῦ, Γ.Ι.Π.

ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΑ

Φυσικὸ εἶναι τὰ ἔθνη, ὅταν λείψουν οἱ αἰτίες, ποὺ προκάλεσαν τοὺς πολέμους μεταξὺ τους, καὶ ὅταν, ἀντιθετὰ δημιουργήθηκαν ἱστορικὲς συνθήκες τέτοιες, ποὺ νὰ καθιστοῦν ἀναγκαῖα τὴ φιλία καὶ συνεργασία, νὰ προσπαθοῦν νὰ ξεγράψουν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τους ὅλες τὶς σελίδες, ποὺ θὰ δηλητηρίαζαν τὶς σχέσεις τους καὶ θὰ δημιουργοῦσαν κλίμα ἀπρόσφορο γιὰ μιὰ ἀμοιβαία κατανόησιν καὶ συνεργασία. Ἀπὸ τὴν ἀφετηρίαν αὐτὴ ξεκινώντας ἡ Ἑλλάδα δέχθηκε πρόθυμα ν' ἀπαλείψῃ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς κάθε στοιχεῖο, ποὺ θὰ στεκόταν ἐμπόδιο στὴν ἐγκάρδια συνεννόησιν τοῦ λαοῦ τῆς μετὰ τὸν Τουρκικὸν λαὸν καὶ θὰ εἶχε ὡς συνέπεια τὸ ἀδυνατίσμα ἢ τὸ ράγισμα τῆς ἑλληνοτουρκικῆς φιλίας, ποῦ, ἰδιαίτερα σήμερα—στοὺς κρίσιμους γιὰ τὴ διεθνῇ Εἰρήνῃ καιροὺς—εἶναι ἀπαραίτητη. Ἀλλ' ὅταν ἀποφοασίσθηκε νὰ γίνῃ ἡ φαλκίδευσιν αὐτὴ τοῦ παρελθόντος, ἀπὸ κανενὸς Ἑλληνοστὸς νὸν δὲν πέρασε ἡ ιδέα, ὅτι ἐπρόκειτο νάπεμποληθῇ ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους τοῦ ἢ νάπαγορευθῇ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα τοῦ παρελθόντος. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν κατενόησαν τὸ πνεῦμα τῆς συμφωνίας. Κατάπληκτοι μέναμε

ἀπὸ τὴν κατάσχεσιν πενήντα τευχῶν τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας» στὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὶς Τουρκικὰς Ἀρχάς, ἐπεὶδὴ στὰ τεύχη αὐτὰ δημοσιευόνταν ἕνα ἡπειρωτικὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, ποὺ ἀναφέρεται στοὺς ἀγῶνες τῶν Σουλωτῶν κατὰ τῶν σιφῶν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ (ἀποκαλούμενον κ' αὐτῶν ἀπὸ τὸ λαὸ «Τούρκων») πολέμιων, ὡς γνωστόν, τῆς παλαιᾶς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἱστορικὴ μονογραφία γιὰ τοὺς Σπαῖδες, ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ διαπνέεται ἀπὸ καμμίαν ἀπολύτως μισαλλοδοξίαν, καταπιανόταν μὲ τὴν ἔρευνα τῶν στοιχείων ἐκείνων, ποῦ ὁ Κεμαλικὸς μεταρρυθμιστικὸς ἀνέμος κυριολεκτικὰ ἐσάρωσε (θέλουμε δὲ νὰ πιστεύουμε ὅτι τὸ Κεμαλικὸ πνεῦμα ἐξακολουθεῖ νὰ διέπει τὶς τύχες τοῦ Τουρκικοῦ ἔθνους). Ἀπὸ τὴ μικρὴ αὐτὴ γωνιά καταγγέλλουμε τὴν πράξιν αὐτὴ τῶν Τουρκικῶν Ἀρχῶν τῆς Πόλης ὡς πράξιν ὅχι ἐπικοδομητικὴ τῆς ἑλληνοτουρκικῆς φιλίας καὶ ζητοῦμε ἀπὸ τὶς ἑλληνικὰς διπλωματικὰς ὑπηρεσίας νὰ προβοῦν στὶς κατάλληλες ἐνέργειες. Ὅταν ἐμεῖς δεχόμεθα τὴν ἐπαράδεκτὴν ἀξίωσιν τῶν Τούρκων καὶ ἀποκαθλώνουμε ἀπὸ τὸ περίπτερο τοῦ ΝΑΤΟ τοὺς πινάκες, ποὺ ἀπεικονίζουν τοὺς ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους γιὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ καὶ ἀδιαμαρτύρητα ἀνεχόμεστε τὴν χωρὶς κανένα λόγον κατάσχεσιν ἑλληνικῶν ἐντύπων τότε ἡ ἑλληνοτουρκικὴ φιλία ἀπὸ μέρους τῶν Τουρκικῶν Ἀρχῶν μεταβάλλεται σὲ καταθλιπτικὸ πνευματικὸ ζυγὸ σὲ βάρος μας.

Π.Φ.

ΕΠΙΒΕΒΑΗΜΕΝΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ

Πρὸς τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιον τοῦ Συνδέσμου Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» θεωρεῖ ὑποχρέωσιν νὰ διαδηλώσῃ τὴν ἐγνώμονσύν τῆς, γιὰ τὴ σχετικὰ μὲ τὴν προσπάθειάν μας διακήρυξιν, ἡ ὁποία, δημοσιεύεται σὲ ἄλλη στήλῃ τοῦ περιοδικοῦ, εἶχεν ἀνακονισθῇ στὸν Ἀθηναϊκὸ Τύπον, καὶ ἀναδημοσιεύτηκε κ' ἀπὸ τὸν ἐγχώριον. Ἡ ἐνίσχυση ποῦ, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἢ ὀργανωμένη αὐτὴ πνευματικὴ Ὁμάδα τῆς Πρωτεύουσας δίνει σ' ἕνα Ἐπαρχιακὸ Περιοδικόν, κάνει πιὸ σταθερὰ καὶ ἐπίμονα τὰ πρῶτα βήματά μας καὶ τονώνει τὴν αἰσιοδοξίαν μας. Τοὺς καλοὺς πνευματικοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἰδιαίτερα τὸν Εἰσηγητὴ τῆς στοργικῆς αὐτῆς χειρονομίας, Γενικὸν Γραμματέαν τοῦ Συνδέσμου εὐχαριστοῦμε καὶ ἀπὸ τὶς στήλες αὐτὲς θερμὰ.

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ

Στὴ σειρά τῶν «ἀφιερωμάτων» ποὺ ἐγκαινιάζει μὲ τὸ παρὸν τεύχος τῆς ἡ «Ἑπειρωτικῆς Ἑστίας» δικαιωματικά θὰ πάρουν τὴ σειρά τους καὶ δυο, πανευρωπαϊκῆς πλέον φήμης, ἡπειρώτες ιστοριοδίφες: Ὁ Ἀραβαντινὸς καὶ ὁ Λαμπρίδης. Ἀπὸ τὴν Πάργα ὁ πρῶτος, ἀπὸ τὸ Ζαγόρι ὁ ἄλλος, μὲ τὶς κοπιώδεις καὶ πλούσιες ἐργασίες τους, δημιούργησαν τὶς πλατεῖες βάσεις, ἀπ' ὅπου ξεκινάει καὶ σήμερα ἀκόμα, καὶ θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ξεκινάει κάθε ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὰ ἱστορικά καὶ λαογραφικά ἐνδιαφέροντα τοῦ τόπου. Πρέπει κάποτε νὰ δοθῇ ἀνάγλυφη ἡ μορφή καὶ ἡ προσωπικότητα τῶν δυο αὐτῶν μεγάλων Ἑπειρωτῶν. Δ.Σ.

ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΕΚΔΗΛΩΣΙΣ

Στὴν προσπάθειά της γὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ πνευματικοῦ ἐπέδου τοῦ Ἑπειρωτικοῦ λαοῦ, ἡ «Ἑπειρωτικῆς Ἑστίας», ὠργάνωσε μιὰ σειρά διαλέξεων γιὰ τὴ χειμερινή περίοδο, ποὺ θὰ δοθοῦν στὰ Γιάννινα καὶ σὲ ἄλλες ἡπειρωτικὲς πόλεις. Ἡ ἀρχὴ ἔγινε μὲ τὸν διαπρεπῆ συμπατριώτη μας καθηγητὴ τοῦ Πολυτεχνείου κ. Δ. Εὐαγγελίδη ποὺ ὠμίλησε μπροστὰ σὲ πυκνὸ καὶ ἐκλεκτὸ ἀκροατὴρ σὸ Στρατιωτικὸ θέατρο Ἰωαννίνων μὲ θέμα «περὶ τέχνης». Ἦδη καταρτίστηκε τὸ πρόγραμμα τῶν διαλέξεων ποὺ θὰ δοθοῦν ἐνδοπαράλληλα γίνεται προεργασία καὶ γιὰ τὴ διοργανώσι φιλολογικῶν ἀπογευματινῶν. Πιστεύουμε πὺς θὰ ἐκτιμηθῇ ἀνάλογα καὶ ἡ ἐκδήλωση αὐτὴ τοῦ περιοδικοῦ μας καὶ θὰ τύχῃ τῆς συνηθισμένης ὁλων τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων ποὺ πονοῦν γιὰ τὸν τόπο μας. Γ.Ν.

ΠΑΛΑΙΑ ΣΟΦΙΑ ΠΟΥ ΕΙΝΕ ΕΠΙΚΑΙΡΟΣ

Χαιρετίζουμε μὲ χαρὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ περιοδικοῦ ποῦ... «ἔλεπε στὴν Ἑπειρο» καὶ εὐχόμαστε νὰ μὴν καταπέση ἡ μαχητικότητά του, ἔστω καὶ ὑβριστική, γιὰ τὴν δημιουργία τῆς «ἀνώτερης πνευματικῆς ζωῆς τῆς τέχνης». Γιὰ τὰ βέλη του ἐναντίον ἐλλειπόντων συντελεσμάτων μας, τὰ ὅποια δείχνουν τὶς προθέσεις καὶ τὸ ἥθος ἐκείνων ποὺ τὰ ἐκτοξεύουν, ἔχομε νὰ τοὺς ὑπενθυμίσουμε τὰ παρακάτω λόγια τοῦ Ψαλῖδα: «*Νὰ ὁβριζῇ καὶ νὰ σατυρίζῃ ἡμπορεῖ κάθε ἄνθρωπος, καὶ ὁ ἀμαθέστατος σχεδὸν καὶ βαρβαρότατος, ὡς αὐτῶν ἴδιον ἐν. Τὸ νὰ ἀναίρεσθαι δὲ μίαν ὑπόθεσιν μετὰ λόγον καὶ νὰ δημοσιεύσῃ μίαν ἀλήθειαν, δὲν εἶναι ἴδιον τοῦ καθενός, ἀλλὰ τοῦ σοφοῦ καὶ ἐπιστήμονος.*»

Ἡ «Ἑπειρωτικῆς Ἑστίας»

Ε Π Ι Σ Τ Ο Λ Α Ι

Ὁφειλομένη ἀπάντησις

Ὁ δημοδιδάσκαλος κ. Κώστας Νικολαΐδης μὲ τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ 3ον τεύχος τῆς «Ἑπειρωτικῆς Ἑστίας» ἐπιστολὴν τοῦ ἐπικρίνει περικοπὴν τοῦ ἀρθροῦ μου «Ἡ μέση παιδεία», εἰς τὴν ὁποῖαν ἐτόνιζα, ὅτι ἐπιβάλλεται τὸ δημοτικὸν σχολεῖον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θεωρίαν περὶ πλήρους αὐτοτελείας του καὶ τὸν ἀκρατὸν παιδαγωγισμόν καὶ νὰ ἐπιμένῃ εἰς τὴν παροχὴν σαφῶν καὶ σταθερῶν γνώσεων εἰς τοὺς τροφίμους του, τοῦλάχιστον εἰς τὰ δυο πρωτεύοντα μαθήματα, (ἐλληνικὰ καὶ μαθηματικά), ἂν θέλωμεν νὰ ἀνέλθῃ ἡ πνευματικὴ στάθμη τῶν ἀποφοίτων τοῦ λαϊκοῦ σχολείου, ἐκ τῶν ὁποίων μικρὸν ἔστω ποσοστὸν προορίζεται διὰ γυμνασιακὰς σπουδὰς. Ὁ κ. Ν. νομίζει, ὅτι θέλωμεν νὰ θυσιάσωμεν τὸ συμφέρον τῶν ⁹⁰/₁₀₀ τῶν παιδίων τοῦ λαοῦ χάριν μιᾶς μικρᾶς μειοψηφίας, ποὺ θὰ φοιτήσῃ εἰς τὸ γυμνάσιον. Ἀλλ' ἡμεῖς ὑπῆρξαμεν πολλὴν σάφεις: Δὲν ἐζητήσαμεν τὴν καταργήσιν τῆς αὐτοτελείας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἀλλ' ὑπεστηρίξαμεν ὅτι ἡ πληρὴς αὐτοτελεία τοῦ λαϊκοῦ σχολείου (δηλ. ἡ μὴ ἐναρμόνισις του πρὸς τὰς γενικωτέρας παιδευτικὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς μας) παρεμποδίζει σοβαρώτατα τὴν περαιτέρω μόρφωσιν τῶν παιδίων εἰς τὸ γυμνάσιον. Διότι, μὰ τὴν ἀλήθειαν, θὰ ἦτο περιέργως ἡ ἀντίληψις νὰ ἀφῆνται οἱ μαθηταὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου χωρὶς γλωσσικὴν καὶ μαθηματικὴν κατάρτισιν, διὰ νὰ μὴ θιγῇ ἡ ἐννοία τῆς αὐτοτελείας τοῦ λαϊκοῦ σχολείου. Ἡ μήπως ἡ κατοχὴ τῆς μητρικῆς γλώσσης (ὀρθογραφία, σύνταξις, γραμματικὴ) καὶ ἡ γνώσις τῆς πρακτικῆς ἀριθμητικῆς εἶναι ἀχρηστοὶ φόρτοι διὰ τοὺς νέους, ποὺ θὰ ἐπιδοθοῦν εἰς πρακτικὰ ἐπαγγέλματα, καὶ ἐνδιαφέρει μόνον ὅσους θὰ φοιτήσουν εἰς τὸ γυμνάσιον; Πλανᾶται ὁ κ. Ν. ἐὰν νομίζει ὅτι ἀποτελεῖ δυστυχία τὸ ὅτι φροντίζουν μερικὸι συνάδελφοί του νὰ καταρτίζον καλῶς ἀπὸ γλωσσικῆς καὶ μαθηματικῆς ἀπόψεως τοὺς μαθητὰς τῶν, ὅχι μόνον διὰ νὰ ἐπιτύχουν ἀπλῶς εἰς τὰς εἰσιτηρίους ἐξετάσεις τοῦ γυμνασίου, ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι ὠφελισμένοι μὲ τὰς ἀναγκαίαις γνώσεις εἰς τὴν ζωὴν τῶν. Ἀνθρώπος ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ χειρισθῇ καλῶς τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν καὶ δὲν εἶναι ικανὸς νὰ λύῃ προβλήματα τῆς πρακτικῆς ἀριθμητικῆς, δὲν λέγεται μορφωμένος καὶ δὲν ἐπιτυγχάνει εἰς τὴν

ζωὴν, ἔστω καὶ ἂν ἀκολουθήσῃ πρακτικὸν ἐπάγγελμα. Εἶναι εὐκολὸν νὰ λέγωμεν, ὅτι ἐργαζόμεθα «γιά μιὰ θετικὴ ἐναρμόνιση γνώσεων καὶ ζωῆς», ὅτι ἐπιδιώκομεν νὰ μεταδώσωμεν εἰς τὰ παιδιά τοῦ χωρίου «περισσότερο ἐνδιαφέροντα πράγματα γιὰ τὴ ζωὴ τους στὴν Κοινωνία...», ἀλλὰ αὐτὰ ὅλα εἶναι γενικότητες. Πῶς θὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ ἐναρμόνιση γνώσεων καὶ ζωῆς (χωρὶς γλωσσικὴν καὶ μαθηματικὴν κατάρτισιν); Καὶ ποῖα εἶναι αὐτὰ τὰ «περισσότερον ἐνδιαφέροντα πράγματα γιὰ τὴ ζωὴ τους στὴν Κοινωνία»; Ὅταν ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου δὲν θὰ μπορῇ νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ γράφῃ εὐχερῶς πως, ὅταν δὲν θὰ κατανοῇ ὅσα διαβάζει καὶ ὅταν ἔχῃ μεσάνυχτα εἰς τὴν ἀριθμητικὴν, τί τὸ ἀληθὲς ἐνδιαφέρουν διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν τοῦ μπορεῖ νὰ προσοικειωθῇ;

Γνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς ὀλίγα παιδαγωγικά καὶ δὲν ζητοῦμεν τὴν ἐπάνοδον τοῦ στεῖρου βερμπαλισμοῦ εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. Ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ, νὰ μὴ μεταπέσωμεν εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον, εἰς τὴν κατάλυσιν δηλαδὴ παντὸς συστήματος παροχῆς σταθερῶν γνώσεων ἐν ὀνόματι τῆς προοδευτικότητος καὶ τοῦ συγχρονισμοῦ. Αὐτὸ θὰ ᾔτο ὀπισθοδρόμησις καὶ οὐχὶ πρόοδος. Ὁ κοινὸς νοῦς πρέπει νὰ μᾶς συγκρατῇ εἰς τὸ λογικὸν μέτρον, δηλαδὴ εἰς τὴν λελογισμένην ἐφαρμογὴν τῶν παιδαγωγικῶν θεωριῶν κατὰ τὴν διδακτικὴν μας πορείαν. Διὰ τοῦτο κατακρίνομεν τὸν ἄκρατον παιδαγωγισμόν ὡς ὑπερβολὴν καὶ ἐκτροπήν, ποὺ ζημιώνει τὸ κύριον ἔργον τοῦ σχολείου.

Ὡραὶ εἶναι αἱ θεωρίαι καὶ αἱ προθέσεις μας, ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔχει σημασίαν βαρύνουσιν εἶναι τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ καθενὸς μας. Καὶ διὰ νὰ μὴ ἀπεραντολογῶ, ἐπανέρχομαι εἰς τὴν βάσιν τοῦ ζητήματος. Ἡ παροχὴ σαφῶν καὶ σταθερῶν γνώσεων εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου κακῶς ἐκλαμβάνεται ἀπὸ κ. Ν. ὡς ὠφελοῦσα μόνον τοὺς διὰ τὸ γυμνάσιον προοριζομένους, ἐνῶ ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον ὄπλισμόν δι' ὅλους τοὺς ἀποφοίτους τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἴτε πρόκειται νὰ τραποῦν εἰς πρακτικὰ ἐπάγγελα εἴτε πρόκειται νὰ ἀκολουθήσουν γυμνασιακὰς σπουδὰς...

Ἐάν τὸ λαϊκὸν σχολεῖον δὲν κατορθώνῃ νὰ μεταδώσῃ αὐτὸ τὸ minimum τῶν γνώσεων εἰς τοὺς ἀποφοίτους του, τότε ἀσφαλῶς κατὰ πταίει. Καὶ ὅταν γίνονται δυσάρεστοι κάπως διαπιστώσεις διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν σχολείων μας (τόσον τῶν δημοτικῶν, ὅσον καὶ τῶν γυμνασίων), δὲν πρέπει νὰ ἐμεθεα τόσον εὐθικοί, ὥστε νὰ ἀποκρούωμεν τὸν ἔλεγ-

χον, ἀλλὰ δεχόμενοι τὴν καλὸπιστον κριτικὴν νὰ φροντίζωμεν διὰ τὴν θεραπείαν τῶν κακῶς ἐχόντων.

Γ. Ι. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀκρίβεια

Φίλη «Ἡπειρ. Ἐστία»

Στὸ ἄρθρο μου γιὰ τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα, ποὺ γράφτηκε, ὅπως γνωρίζετε, ἔνα βράδυ καὶ συμπληρώθηκε τὸ μεσημέρι τῆς ἐπομένης, γιὰ νὰ πάρῃ τὴ σειρά, ποὺ εἶχεν ὀρίσει ἡ συντ. ἐπιτροπὴ, ἦταν ἀδύνατον νὰ κάμω χρῆσιν τῶν κειμένων γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τῶν ποικίλων πληροφοριῶν. Στηρίχθηκα λοιπὸν ἀποκλειστικὰ στὴ μνήμη, ἡ ὁποία δὲν με γέλασε. Χάριν τῆς κυριολεξίας ὅμως θὰ πρέπει ν' ἀλλάξουν κάπως δυὸ φράσεις, χωρὶς νὰ μεταβάλλεται καθόλου τὸ νόημα:

1) Ὅχι ὀχτὼ ἕως δέκα, ἀλλὰ δέκα ἕως δώδεκα ἦταν οἱ ἄντρες ποὺ μαζί με τὶς γυναῖκες τους, ποὺ τὶς εἶχαν κοινὰς μεταξύ τους, ἀποτελοῦσαν μιὰ οἰκογένεια στὴ Μ. Βρετανία. «Ἀνὰ δέκα καὶ ἀνὰ δώδεκα» (uxores habent de ni duode-nique inter se communes) λέει αὐτολεξεῖ τὸ κείμενο (Caesaris: Belli Gallici, lib V, § XIV).

Ὅχι ὁ Θουκυδίδης, ἀλλ' ὁ Πλούταρχος περιγράφει λεπτομερῶς καὶ ὅπως ἀναφέραμε τὸ πῶς ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας ἐπῆγε στὴν πρωτεύουσα τῆς Περσίας (Πλουτάρχου: Θεμιστοκλῆς χχvj). Ὁ Θουκυδίδης, ἐνῶ ἐκθέτει λεπτομερῶς τὶς ἄλλες περιπέτειες τοῦ μεγίστου πολιτικοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, εἶναι συντομώτατος στὸ σημεῖο αὐτό.

Αὐτὰ γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἱστορικὴ ἀκρίβεια.

Φιλικώτατα
ΤΑΚΗΣ ΣΙΩΜΟΠΟΥΛΟΣ

Τὸ κουρί

Κύριε Διευθυντά,

Διόβασα στὴν ἀγαπητὴν «Ἡπειρωτικὴ Ἐστία» διατριβὴ τοῦ κ. Γρίσπου πάνω στὴ σημασία καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς λέξης «κουρί».

Σχετικὰ ἀνοφέρω ὅτι ἐδῶ στὴν Κρήτη ἡ λέξη ἀπαντᾷ σὰ συνθετα: «κοντόκουρο», ξύλο γιὰ φωτιὰ μικροῦ πόχους (τὰ μεγάλα λέγονται κουτσουροί (οἱ) καὶ μάρκος ὡς μιὰ ὀργιά, ἄλλα «δαυλὸς» καὶ «κοντοκουριάζω», κόπτω ξύλα σὲ διστάσεις κοντόκουρου. Ἐπίσης ἀπαντᾷ στὶς λέξεις «κολοκουρίζω», κόπτω τὰ μαλλιά τῶν προβάτων ἀπὸ τὰ ὀπίσθια, (κατὰ Μάϊον) «κολοκουρίσμα», «κολο-

κουοισμένο» πρόβατο καὶ «κολοκουρές» ἢ «κουλουκουρές», τὰ μολλὰ πού βγαίνουν μὲ τὸ κολοκύρισμα. Ἀλλή περίπτωσι δέ: ἔχω συναντήσει. Οὐτε ἡ λέξι «κυρί» ὅπαντὰ στήν Κρήτη.

Με πολλή τιμή
Στυλ. Μοτάκις
Χανιά 27—8—52 Καθηγητής

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΙ ΤΗΣ «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣ»

Μιά ἀπό τίς σημαντικότερες ἀναγνωρίσεις τῆς προσπάθειας πού κάνει ἡ «Ἡπειρωτική Ἑστία», εἶναι ἡ πιό κάτω δημοσιευμένη διακήρυξι τοῦ Συνδέσμου Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, τοῦ λογοτεχνικοῦ αὐτοῦ Σωματείου, τὸ ὁποῖο τόσο κύρος καὶ ἐκτίμησι ἔχει ἀποκτήσῃ στοὺς πνευματικούς κύκλους, τόσο τοῦ Ἑσωτερικοῦ ὅσο καὶ τοῦ Ἑξωτερικοῦ.

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ

Ἀκαδημίας 23
ΑΘΗΝΑ

Ἀριθ. Πρωτ. 186]221

—Ὁ Σύνδεσμος Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, ἔχοντας τῆς, σάν ἓνα ἀπὸ τοὺς πρωταρχικοὺς σκοποὺς του, νὰ παρακολουθῇ καὶ νὰ ἐνισχύῃ τὴν πνευματικὴν ζωὴν, ἔχει μόνον τῆς Πρωτεύουσας, ἀλλὰ τόσο τῶν ἐπαρχιακῶν Κέντρων ὅσο καὶ τοῦ ἑξῶ Ἑλληνισμοῦ, δρῖσκειται στήν εὐχάριστη θέσιν νὰ διαπιστώσῃ τὴν ζωηρότατην πνευματικὴν κίνησιν πού παρουσιάζει, τελευταία, ἡ πόλις τῶν Ἰωαννίνων, μὲ τὴν ἀπὸ μὴνῶν ἐκεῖ ἐκδόσιν τοῦ περιοδικοῦ «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ».

Τὸ ἀξιόλογο αὐτὸ ἐπαρχιακὸ περιοδικὸ ἐκδίδεται τακτικώτατα κατὰ μῆνα σὲ 128 σελίδες, σ. 80, πλοῦσις σὲ ὕλη λογοτεχνικοῦ, ιστορικοῦ καὶ λογογραφικοῦ περιεχομένου ὅχι μόνον κλειστοῦ τοπικοῦ, ἀλλὰ πανελληνίου ἐνδιαφέροντος.

Μιά τέτοια ἀξιόλογη προσπάθεια, ἔχομε τὴ γνώμη, πὼς ὅχι μόνον πρέπει νὰ προσεχθῇ ἀπὸ τὸν πνευματικὸν μας καὶ γενικότερα διανοούμενον κόσμον, ἀλλὰ καὶ νὰ υποστηριχθῇ ἠθικὰ καὶ ὀλιγά. ὥστε νὰ ῥῆθι μιμητὲς καὶ στ' ἄλλα ἀξιόλογα ἐπαρχιακὰ Κέντρα πρὸς ὕψος τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων καὶ γιὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ μας.

Μετὰ τιμῆς
Ὁ Προεδρεύων Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Στέλιος Χιλιάδης Πέτρος Μαρκάκης

— Μὲ ὅλην τὴν θαρύτητα πού δίνει τὸ ἀξίωμα τοῦ καὶ ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ στοὺς Πανεπιστημιακοὺς τῆς Πρωτεύουσας κύκλους θέσιν του, ὁ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Καθηγητῆς, κ. Μιχαὴλ Δένδιας, ἔστειλε στήν «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία», τὴν πιό κάτω ἐπιστολὴν:

Ἀγαπητοὶ Κύριοι,
Σὰς εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν τευχῶν τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας» καὶ σὰς συγχαίρω εὐκρινῶς διὰ τὴν ἀρτίαν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐμφανίσσεως καὶ περιεχομένου παρουσιασιν αὐτῆς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κοινόν.

Εἶναι χωρὶς καμμίαν ὑπερβολὴν τὸ καλύτερον τῶν περιοδικῶν, ἐξ ὧσαν ἐκδίδονται εἰς Ἑλληνικὰς Ἐπαρχίας, καὶ ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ἐκτός τῶν ἰδικῶν σας ἀτρήτων κόπων, καὶ τῆς πνευματικῆς ζωτικότητος τοῦ Ἡπειρωτικοῦ στοιχείου.

Εἰς μίαν ἐποχὴν μᾶλλον αὐχθιμῆράν ἀπὸ ἀπόψεως σοδαῶς καὶ ἀνιδιοτελοῦς πνευματικῆς ἐργασίας ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» χαράσσει ἓνα καινούργιον ὁράϊον δρόμον καὶ ἀποτελεῖ ζηλευτὸν ὑπόδειγμα διὰ τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους ἁλλῶν ἐπαρχιακῶν κέντρων, μεγαλυτέρων τοῦ ἰδιοῦ σας.

Εὐχομαι κάθε ἐπιτυχίαν εἰς τὴν ὁραίαν σας προσπάθειαν. ἄξιαν πάσης ἐνισχύσεως ὅχι μόνον ἐκ μέρους τῶν Ἡπειρωτῶν ἀλλὰ καὶ τῶν φίλων τῆς Ἡπείρου καὶ τῶν γραμμάτων καὶ γενικώτερον τοῦ Κράτους.

Μετὰ φιλικῶν χαιρετισμῶν
Μιχαὴλ Δένδιας
Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Στὸν ἐξέχοντα αὐτὸν ἐκπρόσωπο τῆς ὕψιλης τοῦ τόπου διανόησης, ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς γιὰ τὴ σημαντικὴ ἐνίσχυσιν πού δίνει στὶς ἀρχὰς ἀκόμα τῆς ἐπίπονης πορείας τῆς.

Μὰς γράφουν ἐπίσης κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ ἀφ' ἑξῆς τῶν ἐπιστολῶν, οἱ:

Στρατ. Γ. Α. Σοφιανόπουλος. — «...δὲ μπορούσα νὰ μὴν κομίσω τὴ διδλιθόκη μου, πλάι στὴ «Νέα Ἑστία» καὶ «Ἑλλ. Δημοουργία», καὶ μὲ τὴ δική σας προσπάθεια...Εἶμαι κατενθουσιασμένος καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον καὶ ἀπ' ὅλα...»

Τάκης Τσιάνος, ποιητῆς, Ἀθηναί. — «...Γιὰ τὸ περιοδικὸ τί νὰ σὰς πῶ; Δὲν εἶναι ἀπλὴ προσπάθεια. Εἶναι ἡ κατάκτησις καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχή...»

Νικόλαος Βαζάνας, Ταμίας τῆς Πανηπειρ. Ἀδελφότητος Καίρου. — «...Ὁ ἄθλος σας εἶναι ὄντως γιγάντιος...»

Π. Μπέμπης, τ. γερουσιαστῆς. — «...ἐντροφῶ ἐγὼ καὶ τὰ παιδιὰ μου εἰς τὰ ὁράια τῆς (Ἡ. Ε.) ἄρθρα, προϊόντα ἐγκρίτων Ἡπειρωτῶν Λογίων. Μὰς εὐχαρισεῖ ἐπὶ πλέον ἡ καλαίσθητος καὶ πολυτελής ἐμφάνισις τῆς, ὡς περιθικὸν τῆς πατρίδος μας, μὲ ἀκτινοβολίαν Πανελληνίων, καὶ ἐπὶ ὅλου τοῦ κόσμου τῶν Διανοητῶν τοῦ Ἑθνους...»

Ν. Ντεκάστρο, Ἀθηναί. — «...σπεῦδω νὰ συγχαρῶ ὑμᾶς καὶ τοὺς ἀξιοτίμους συνεργάτας διὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ κορυφαίου αὐτοῦ ἔργου, μὲ τὴν ἐκλεκτὴν ὕλην...»

Τάσιος Τσέλιος, κτηνίατρος. — «...εὐγενὴς προσπάθεια πού θὰ μὰς τιμᾷ...»

Γ. Σούλης, Harvard University, Cambridge. — «...δὲ μπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἐκπληξὴ πού αἰσθάνθηκα. Χαρὰ γιατί

ἡ Ἡπειρώς μας τέλος ἀπόκτησε ἕνα τέτοιο σοβαρό περιοδικό, καὶ ἐκπλήξη, γιὰ τὴν ἀριότητα καὶ τὸν πλοῦτο (τοῦ α' τεύχους τῆς Η. Ε.)...

Κ. Μπέλλος, Θῆβαι.—«Σὰς συγχάριω γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας»...εἶναι ὅτι χρειάζεται. Πέτρα πού ἔρχεται νὰ διαταράξη τὰ γαλληνιαία νερά τῆς Αἰγύπτου τῆς Κυρά-Φροσύνης. Καὶ ἦταν καιρός...»

Μιλτ. Βίμπλς, Στρατηγός.—«...Ἐκφράζω τὰ θερμότερα συγχρητήρια σὲ ὅλους πού ἔλαβαν τὴν ὥραίαν πρωτοβουλίαν νὰ προωθήσουν τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς Ἡπείρου».

Ἡ Νότιος Ἡπειρώς μαζὶ μὲ τὴν Βόρειον τοιαύτην εἶχον πάντοτε κοινὴν πνευματικὴν καὶ ἔθνηκιν ζωὴν, γι' αὐτὸ εἶμαι ἐβέβαιος ὅτι αἱ σελίδες τοῦ περιοδικοῦ σας θ' ἀποδοῦν καὶ ἕνας διαπρύσιος κήρυξ τῶν ἐν Βορείῳ Ἡπειρῷ σφαγιαζομένων Ἑλληνικῶν δικαίων...»

Γιάννης Καραλῆς, Γραμματεὺς Ρ. Σταθμοῦ Πατρῶν.—«...ἡ «Ἡπειρ. Ἑστία», εἶναι μιὰ ἐκδοσὴ πού τιμᾷ τὰ Ἑλληνικά Γράμματα...ἡ πιὸ καλλιτέρα (ἐπαρχιακὴ ἐκδοσὴ) πού εἶδε τὸ φῶς τὸν τελευταῖο καιρόν...»

Ἀλκ. Μυσιλῆς, Λογοτέχνης.—«Ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητη τιμὴ γιὰ ὅσους εἶχαν τὴν εὐγενὴ ἐμπνευσιν... (πού) ἐσχύνεται φωτεῖν καὶ στῆν ἡπειρωτικὴ διανοήσιν...».

Μιλτ. Τζάννης, Δημοσιογράφος, Ἀγρίνιον.—«...αἰσθάνομαι ὑπερῃφάνεια γιὰ τὴ λαμπρὴ ἐκδοσὶ Σας...Θέματα καὶ ἐπιλογὴ συνεργατῶν καὶ ὕλης, καθιστοῦν τὸ περιοδικόν σας ἀξίον τῆς μεγαλειτέρας προσοχῆς. Εἶναι τιμὴ γιὰ τὴν Ἡπειρὸ νὰ διατηρήσῃ ὡπωσδήποτε τὴν ἐκδοσὴ αὐτὴν...»

Γ. Καλυδόπουλος, Ἱποδιοικητὴς Κεντρικοῦ Ἀγροτ. Τραπέζης.—«...Ἡ χαρὰ μου καὶ ἡ ὑπερῃφάνειά μου ὡς Ἡπειρώτου εἶναι ἔντονη μὲ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ περιοδικοῦ σας καὶ μᾶλλον τοῦ περιοδικοῦ μας...»

Μιλτ. Μούτσιος, τῆς Ἑλλ. Προεδρίας Ρώμης.—«...δὲν εἰμπαρῶ παρὰ νὰ ἐκφράσω τὸν θαυμασμόν μου διὰ τὴν ἐξαιρετὸν ἐπιτυχίαν...Εἶναι ἔργον πού τιμᾷ τὴν ἰδιαίτεράν μας πατρίδα...»

Νίκος Πορσεύδης, Μηχανολόγος, Πάτρα.—«...Ὅσοι φίλοι μου εἶδαν αὐτὸ τὸ περιοδικόν, ἔμειναν κατάπληκτοι...»

Φίλεκπαυδ. Σύλλογος Φλωρίνης «Ἀριστοτέλης».—«...Εἶναι ἕνα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως λαμπρὸν περιοδικόν, διὰ τὸ ὅποιον πρέπει νὰ εἴσθε πραγματικά ὑπερήφανοι...»

Γιάννης Καλοῦρη, Ὑψηλῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, (ἀπὸ πολυσέλιδη ἐνθουσιαστικὴ ἐπιστολὴ του).—«...δὲν εἶναι μόνον στενῆς τοπικιστικῆς σημασίας, ἀλλ' ἔχει τὴν ἐννοίαν τοῦ πρωτοποριακοῦ ἐκινήματος διὰ τὴν πνευματικὴν ἀφύπνισιν τῆς Ἑπαρχίας... (διὰ) τοῦ πανῆπειρωτικοῦ πλέον πνευματικοῦ ἀνθρώπου τοῦ περιοδικοῦ σας...»

Δημ. Π. Διάτσης, Peabody, Mass (U.S.A.).—«...τῇ ἀληθείᾳ, ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» εἶναι ἕνα ἀνώτερο σύγγραμμά καὶ ἀξίζει τῆς ὑποστηρίξεως ὧν τῶν ἀποδήμων Ἡπειρωτῶν...»

Πέτρος Κόντορος, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου

Θεσσαλονίκης.—«...εἶναι ἄξιοι συγχρητῶν οἱ πρωτεργαταὶ τῆς ἐκδόσεως ἐνός τόσο ἀξιολόγου εἰς περιεχόμενον καὶ καλλιτεχνικὴν ἐμφάνισιν περιοδικοῦ, τὸ ὅποιον προσφέρει πολὺτιμον συμβολὴν εἰς τὴν ἡνωμένην ἐμφάνισιν καὶ τὴν τόνωσιν τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς τῆς ἰδιαίτερας μας πατρίδος, συνεχίζουσας μακρὰν παράδοσιν πνευματικῆς προσπάθειας».

Β. Κ. Σκαφιδᾶς, Ἱστοριοφίλης, Λαογράφος.—«...θερμὰ συγχρητήρια γιὰ τὴν ἐμπνευσί πού εἶχατε νὰ ἐκδώσῃτε ἕνα τέτοιο καλὸ περιοδικόν, ὅπου ἡ ἐξαιρετικὰ διαλεχτὴ ὕλη του, ἀμύλλεται πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν ἐμφάνισί του...»

Γιῶργος Χριστογιάννης, φοιτητῆς.—«...σὲ σένα ἔρρηκα τὴν Ἱστορίαν του, τὴ σύγχρονον πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ του κίνησιν...σὲ διαβάσω ὁρτάγα...μὲ τὴν περηφάνειαν τοῦ Ἡπειρώτου πού βλέπει στὴ γενέτειρά του ἔργα προκοπῆς...»

Βασίλειος Κόλλας, Νέα Ὑόρκη.—«Σὰς συγχάριω διὰ τὴν ἐκδοσὴν τῆς «Ἡπειρ. Ἑστίας». Ἔχει ἀρίστην πνευματικὴν τροφήν. Σὰς εὐχομαι καλὴν ἐπιτυχίαν».

Ἀριστοτέλης Μίλλιος, Fitchburg, Mass.—«Εἴσθε ἄξιοι συγχρητῶν».

Δημ. Ντάκος, Peabody, Mass.—«Σπεύδω νὰ ἐγγράψω ἑαυτὸν καὶ τὸν Ἡπειρωτικόν μας Σύλλογον «Δημ. Δούλης» εἰς τὴν χορείαν τῶν συνδρομητῶν σας. Ὁμολογῶ ἀξίζει ἑταίρος εἰς τοὺς κ. κ. ἐκδότας διὰ τὸ μεγαλεπίδοτον ἔργον τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ἡ. Ε.», ἡ ὁποία θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τῆς ἰδιαίτερας μας πατρίδος Ἡπείρου».

Ἡ ἐπιστολὴ ἐνός διακεκριμένου Ἡπειρώτου ἐπιστήμονος:

«Φίλοι κύριοι,

Ἐπιστρέφας ἐκ ταξιδίου μου εὗρον εἰς τὸ γραφεῖόν μου τὰ τρία ἐκδοθέντα τεύχη τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας». Ἡ χαρὰ μου εἶναι μεγάλη ἐκ τῆς ἐμφανίσεως καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ περιοδικοῦ, τὸ ὅποιον ἔρχεται νὰ ἀναπληρώσῃ ἕνα μεγάλο αἰσθητὸ κενὸ πού εἶχε δημιουργηθῇ εἰς τὴν ἰδιαίτεράν μας πατρίδα. Ἐπιθυμῶ μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς καρδίας μου νὰ Σὰς συχαρῶ θερμότερα διὰ τὴν πρωτοβουλίαν, τὴν ὥραίαν καὶ εὐγενὴ, τὴν ὁποίαν ἀνελάβετε εἰς τὸν τομέα τῶν πνευματικῶν μέσων εἰς μιάν ἐποχὴν τόσο δύσκολον, τόσο ρευστὴν καὶ πρὸς τὰ ὕλικά ῥέπουσαν. Δὲν πιστεύω νὰ ὑπάρξῃ Ἡπειρώτης, ὁ ὁποῖος νὰ μὴ Σὰς ἐνισχύσῃ εἰς τὸ ὥραϊον ἔργον, τὸ ὅποιον ἀνελάβετε. Ἐμπόδια ὑπάρχουν παντὸς καὶ σεῖς θὰ συναντήσητε. Ἀλλὰ χρειάζεται πίστις εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ἀναλαμβάνοντος ἔργου, ἡ ὁποία θὰ σὰς δώσῃ τὰ φτερά νὰ ὑπερνικήσητε κάθε ἐμπόδιον. Εἴμαι βέβαιος ὅτι τὸ ἔργον θὰ στεφθῇ ὑπὸ ἐπιτυχίας. Μὲ τὴν ἐλπίδα αὐτὴ Σὰς σφίγγω ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ χεῖρ Σας καὶ ὅλων τῶν συνεργατῶν Σας εὐχόμενος ἐκπληρωσῶν τὸν σκοπὸν, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» ἐξεδόθη».

Μὲ θερμούς χαιρετισμούς

Β. Βέλλας

ἩΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Κρυστάλλης Ἀπαντα Εἰσαγωγή, σχόλια, ἐπιμέλεια **Μιχ. Περάνθη** — Ἀθήναι, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας».

Ἐνα ὀγκῶδες βιβλίον ἀπὸ 748 σελίδες, τὰ «Ἀπαντα» τοῦ Κρυστάλλη μετὰ τοῦτο τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν: ὅτι περιλαμβάνουν σ' ἓνα τόμο ὁλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ: Τὰ Ποιήματα (σελ. 78-302) τοῦς Βλάχους τῆς Πίνδου (σελ. 303-504), τὰ Πεζογραφήματα (σελ. 505-700), καὶ εἰκοσι γράμματα του (σ. 701-729).

Τῆς ὅλης ἐργασίας προτάσσονται: Βιογραφικά (σελ. 9), Κριτικά (σελ. 53) καὶ Ἐπιμνημόσυνα (σελ. 6) τοῦ Μιχαήλ Περάνθη, ὁ ὁποῖος ὑπομνηματίζει ἐπίσης μετὰ ἐπτὰ σελίδες σημειώσεις καὶ τὶς ἐπιστολὰς τοῦ ποιητῆ, καὶ παραθετεῖ τελικὰ, τετρασέλιδο ἀλφαριθμητικὸν πίνακα ἐρμηνείας τῶν ἰδιωματικῶν ἡπειρωτικῶν λέξεων.

★

Ὁ Μ. Περάνθης, δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορά πὺ ἀσχολεῖται μετὰ τὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη. Στὰ 1936, τύπωσε τὸν «Κῶστα Κρυστάλλη», μιὰ διεξοδικὴ βιογραφία τοῦ ποιητῆ, πὺ τὴν ὁλοκλήρως στὰ 1943 σὲ μυθιστορηματικὴ βιογραφία, πὺ βγήκε μετὰ τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «Ὁ Τσέλικας». Σὲ μιὰ κριτικὴ τοῦ Χ. Ι. Σ(ούλη), γιὰ τὸ τελευταῖον αὐτὸ βιβλίον τοῦ Μ.Π., δημοσιευμένη στὸ Γιαννινοῦτικο περιοδικὸν «Ἡπειρώτικα Γράμματα» (τεύχ. 3-4, σελ. 145), τονίζονται κάποια κενὰ πὺ παρουσιάζουν στὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα πὺ δίνουν ὅλοι ὅσοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ μετὰ τὴ ζωὴ τοῦ Κρυστάλλη. Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖον τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς, ἐθαίνει ὅτι, ὁ Κρυστάλλης, στὰ 1884 - 1885 φοιτοῦσε, σὲ ἡλικία 17 χρονῶν, στὴν Α' τάξην τοῦ τότε Γυμνασίου πὺ ἄρχιζε μετὰ 4 τάξεως Δημοτικοῦ καὶ 4 Ἑλληνικοῦ, στὴν ὁποία καὶ ἐμεινε μετεξεταστέος· ἔδωσε ἐξετάσεις, κι' ὅπως σημειώνεται στὸ Γενικὸν Ἐλεγκχὸ τῆς Σχολῆς αὐτῆς, «ἀπῆλθε κατὰ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου». Ἀπὸ τότε, στὰ σχετικὰ βιβλία τῆς Ζωσιμαίας, δὲν ὑπάρχει καμμιά ἄλλη ἐγγραφή. Γράφηκε ὅτι, ὅταν οἱ Τοῦρκοι — ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάδωση τῶν «Σκιῶν» τοῦ Ἀδου» — πῆγαν στὴν Δ' τάξην τῆς Ζωσιμαίας — ὁ ποιητῆς ἔπρεπε νὰ ἦταν τότε 20 χρονῶν — γιὰ νὰ τὸν συλλάβουν, οἱ συμπαθητὲς του Σταμάτης καὶ Σούλη, ἦταν παρόντες στὴν τάξην· κι' ὅτι μάλιστα, ὁ ἀπ' αὐτοὺς Σταμάτης, ἔκρυψε τὸν ποιητῆ, κάτου ἀπὸ τὸ θρανίον, καὶ εἶπε ὅτι ἦταν ἀπών. Ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖον δὲ τῆς Ζωσιμαίας, φαίνεται ὅτι ὁ ποιητῆς δὲν εἶχε ποτὲ συμπαθητὲς του, τὸ Σούλη καὶ τὸ Σταμάτης: ὁ Σταμάτης, τελείωσε τὸ Γυμνάσιον, στὰ 1891, ὁ δὲ Σούλης στὰ 1892, σὲ καιροὺς δηλ., πὺ ὁ ποιητῆς ἦταν στὴν Ἀθήνα. Θὰ ἔπρεπε κάποτε νὰ συμπληρωθοῦν τὰ βιογραφικὰ αὐτὰ κενὰ καὶ νὰ ἐγδοῦν ἀπὸ τὴ μέση οἱ βιογραφικὲς ἀνακρίσεις.

★

Πέντε χρόνια καὶ λίγους μῆνες ἔζησε νοσταλγὸς στὴν Ἀθήνα ὁ ἀλησμόνητος ἡπειρώτης ποιητῆς: «Στοὺς ἐξήντα δύο μῆνες τῆς ἀθηναϊκῆς τοῦ ζωῆς, γράφει ὁ Μ. Π. στὰ τώρα ἐκδομένα Ἀπαντά του, τὸ ἀνέραςτο τέκνον τῆς ἐξορίας, ἀγωνίστηκε νὰ ἐπιβάλῃ τὶς ποιμενικὲς ἀναμνήσεις του. Γέμισε τὸ διάστημα πὺ χωρίζει τὸν παλὺν ρομαντισμό, ἀπὸ τὴν νέα Ἀθηναϊκὴ Σχολή, μετὰ τὴν ἰδιότυπην παρουσίαν του. Εὐπνήσθη μέσα μας τὴν κοιμισμένη νοσταλγίαν τοῦ ἀγρότη. Ἐκάλυψε τὴν ἀγωνίαν τῆς δραματικῆς του ἀνέχειας, μετὰ τὰ εἰδύλλια τῶν μακρυνῶν του θροῦνῶν. Μετὰ τὰ πενιχρὰ μέσα τοῦ δεκαπεντασύλλαβου, ἐξέφρασε τὴν πικρὴ μοῖραν τῶν ἀρρωστων σπλάγγχνων του.

Κι' ἐγκαταλείποντας, μελλοθάνατος, τὴ συμπάθεια τῶν στίχων καὶ τῆς μνήμης του, πῆγε νὰ σμίξῃ τὴν τραγικὴν ἐφηβὴ στρατιά τῶν φιλημένων τῆς Μούσας καὶ τοῦ Θανάτου...».

Δ. Σ.

Μαργαρίτη Νικολάου, Καθηγητοῦ τῆς Μουσικῆς: **55 Τραγούδια** (γιὰ σχολεῖα καὶ οἰκογενεῖας)

Ὁ κ. Μ. Νικολάου, καθηγητῆς τῆς Μουσικῆς εἰς τὴν Παιδ. Ἀκαδημίαν Ἰωαννίνων, ἐπὶ πολλὰ χρόνια προσέφερε ἀρκετὰ γιὰ τὴν μουσικὴν κατάρτισιν ἑκατοντάδων νέων διδασκάλων, οἱ ὁποῖοι μποροῦν νὰ ψυχαγωγοῦν μετὰ τὸ ἔθνικόν, τὸ σχολικόν καὶ τὸ λαϊκόν μας τραγοῦδι τὰ θλιμμένα ἀπὸ τὸν πόλεμον Ἑλληνόπουλα.

Μαζὶ μετὰ τὸ ἔργο αὐτὸ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, προσφέρει καὶ ἓνα βιβλίον μετὰ 55 τραγούδια, τοις μετὰ μετὰ ἐπιτυχία καὶ κατάλληλα γιὰ τὸ Δημοτικὸν μας σχολεῖον καὶ γιὰ τὴν ψυχγωγίαν τῆς οἰκογενεῖας.

«Τὰ 55 τραγούδια» εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν ποιήματα παιδικὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου Δημοτικὰ Ἡπειρωτικὰ τραγούδια. Ἀναφέρονται στὴν Χριστιανικὴ πίστιν, στὴν Πατρίδα, στὴν ἑλληνικὴ φύσιν μετὰ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα τῆς καὶ στὰ αἰσθήματα τοῦ Ἡπειρωτικοῦ λαοῦ, ὅπως τὰ ἐξέφρασε μετὰ τὴν δικὴν του Μοῦσαν.

Ὅλα μποροῦν ν' ἀποδοθοῦν ἀπὸ κάθε ἓνα πὺ ἔχει στοιχειώδεις γνώσεις θεωρητικῆς μουσικῆς ἢ γνωρίζει κάποιο ὄργανον καὶ εἶναι ρυθμισμένα καὶ γιὰ παιδικὰ χοροὺς καὶ γιὰ μικτὲς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν.

Στὰ ποιήματα καλῶν στιχοῦργῶν ὁ κ. Νικολάου προσήρμοσε τὸ κατάλληλον ἔλεος, ὥστε ν' ἀρέσουν στὰ παιδιά καὶ νὰ ἐνθουσιάζουν.

Γιὰ νὰ μπορέσῃ ὁμοῦ νὰ τονίσῃ τὰ Δημοτικὰ τραγούδια, πληροφορήθηκα ἀπὸ σχετικὴ συζήτηση ὅτι παρηκολούθησε πολλὰς φορὰς διὰ λεχτοὺς τραγουδιστὰς καὶ ὀργανοποικτας καὶ κατάρθωσε καὶ βρήκε τὶς ταιριαστὰς μουσικὰς νότας, ὥστε ν' ἀποδοθῇ τὸ λαϊκὸν μέρος σὲ κάθε τραγοῦδι, συντελώντας ἐστὶ στὴν διαμουρῇ καὶ διάδοσιν τῆς Ἑθνικολαϊκῆς μας μουσικῆς.

Τοῦτο δὲν εἶναι εὐκόλο γιὰ κάθε Μουσικόν, ὅσον ἱκανὸς κι' ἔάν εἶναι, ἔάν δὲν ξήση καὶ δὲν νοιώσῃ τὸν λαόν. πού τὰ τραγουδάει. Ὁ κ. Νικαλάου τὰ ἄκουσε, τὰ τραγούδησε, τὰ ἔξησε, τὰ χάριξε σὲ κοινὲς μὲ τοὺς Ἑπειρωτὲς ἐκδηλώσεις, σὰν Ἑπειρωτὴς κι' ἐκεῖνος, καὶ μπόρεσε μ' εὐρωπαϊκὰς νότες κι' ἀπέδωσε καὶ τὶς λεπτότερες ἀκόμη ἀποχρώσεις τῆς τοπικῆς φωνῆς.

«Ἡ Σαμαρίνα», «τὸ τραγούδι τ' ἀργαλειοῦ ἀπ' τῇ Γιαννιώτισσᾳ», «Στὴ βρύση στὰ Τσερίτσινα», «Ὁ Γκιούλ Μπαξές», «ἡ κοντούλα λεμονιά», «ὁ Ρόβας», «ἡ Κυρ - Ἀναγνώσταινα», «ὁ χορὸς τοῦ Ζαλόγγου», «ἡ Παταλάμπραινα», «ἡ Βλάχα» κλπ. ὅλα αὐτὰ εἶναι τραγούδια τοῦ τόπου μας, πὺν ἐκφράζουν τὴν χαρὰ ἢ τὸν πόνο τοῦ ἡπειρωτῆ μὲ τὸν ξεχωριστό, τὸν Ἑπειρωτικὸ, τρόπο μουσικῆς ἐκφράσεως, μὲ τὸν ρυθμὸ καὶ τὸν τόνο πὺν βγαίνει αὐθόρμητα ἀπ' τὰ Ἑπειρωτικὰ στῆθι,

Τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ κάθε Ἑπειρωτικὸν σχολεῖο, γιὰ κάθε οἰκογένεια, πὺν ἐπιζητεῖ μιὰ καλὴ ψυχαγωγία καὶ γιὰ κάθε ἐθνικὴ ὁργάνωσι Νέων.

Ἡ συμβολὴ τοῦ κ. Νικολάου εἶναι ἀξιόλογη α) διὰ τὴν Παιδαγωγικὴν, διότι προσφέρει στὰ Ἑλληνόπουλα τραγούδια, τὼν ὁποῖων τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ μέλος ἀνταποκρίνονται στὴ φύσιν καὶ στὶς ἀνάγκες τους, β) διὰ τὴν Διδακτικὴν, διότι ὅλα τὰ ἄσματα εἶναι κατάλληλα γιὰ τὶς ἐνότητες τῆς συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας καὶ γιὰ τὶς σχολικὰς γιορτὲς καὶ ἐκδρομὰς, καὶ γ) διὰ τὸν Ἑθνικὸν καὶ λαϊκὸν μας πολιτισμὸν, διότι μὲ τὰ τονισμένα Δημοτικὰ Ἑπειρωτικὰ τραγούδια συντελεῖ νὰ διατηρηθοῦν τὰ αἰσθήματα, οἱ σκέψεις καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ μας κι' ἡ ἐθνικὴ μας μουσικὴ. Σὲ ἐποχῇ, πὺν τὸ «μοντέρνον τραγούδι», ἀνούσιο σὲ περιεχόμενον κι' ἄχαρο πολλὰς φορὲς στὸ μέλος του, ἔφθασε ν' ἀκούεται καὶ στὸ ἑλληνικὸ χωριό, εἶναι ἀνάγκη νὰ κρατήσουμε τὰ ἄγνα Δημοτικὰ μας τραγούδια καὶ τὴν Ἑπειρωτικὴν μας Μοῦσα.

Οἱ Ἑπειρωτὲς διδάσκαλοι συγχαίρουν καὶ εὐγνωμονοῦν τὸν κ. Νικολάου γιὰ τὴν παιδαγωγικὴ καὶ ἐθνικὴν προσφορά του καὶ περιμένουν κι' ἄλλα μελοποιημένα τραγούδια, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ χαρίσουν στὸ στήθος κάθε παιδιοῦ τὸ ἀηδόνι ἐκεῖνο, πὺν θὰ τραγουδᾷ γλυκὰ καὶ ὡμορφα τὴν τιμημένην ζωὴν καὶ τὶς νίκες τῶν προγόνων καὶ τὶς δικὰς του σὲ μιὰ ξακουσμένην περιοχὴ τῆς Ἑλλάδος.

Ἔτσι θὰ περνοῦν τὰ χρόνια κι' οἱ γενεαὲς θὰ διαβαίνουν, καὶ τὰ Δημοτικὰ τραγούδια μὲ ὅλη τὴν χάριν καὶ τὴ γοητεία τους, θὰ μεταβιβάζονται καὶ θὰ ζωντανεύουν τὴν ἀγάπην στὴν Στενέωτερον Πατρίδα καὶ τὴν Ἑθνικὴν συνείδησιν.

ΚΩΝ. Ι. ΚΙΤΣΟΣ

Γ. Σ. Δάνου : Ἡ πρώτη ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ μὲ τὴ συνολικὴ ἢ ἰδεοπτικὴ μέθοδο» Ἐκδόσις Βῆ ἀναθεωρημένη-Τυπογραφεῖον «Δωδώνη», Γιάννινα 1952

Ἐυκολοφόρησε κατ' αὐτὰς εἰς Βαν ἀναθεωρημένην καὶ βελτιωμένην ἔκδοσιν, τὸ βιβλίον τοῦ δημοδιδασκάλου Γ. Σ. Δάνου «Ἡ πρώτη ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ μὲ τὴ συνολικὴ ἢ ἰδεοπτικὴ μέθοδο». Ὁ συγγραφεὺς του, γνωστός εἰς τὸν ἐκπαιδευτικὸν κόσμον διὰ τὰς διαφόρους παιδαγωγικὰς καὶ ψυχολογικὰς μελέτας καὶ μεταφράσεις του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀπὸ ἐτῶν ἐφαρμογὴν συγχρονισμένων μεθόδων διδασκαλίας εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἀναπτύσσει τὸ θέμα του θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς. Εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος, εἰλημμένον ἀπὸ πλουσιωτάτην, ξένην, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ αὐθεντικὴν βιβλιογραφίαν, ἐκτίθενται μὲ σαφήνειαν καὶ ἐπιστημονικότητα αἱ ψυχολογικαὶ βάσεις, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι λόγοι, οἱ δικαιοδογούντες καὶ ἐπιβάλλοντες τὴν νέαν μεθόδον διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς πρώτης ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς, ἀνασκευάζονται δὲ μὲ τὸν πεισικώτερον τρόπον πᾶσι αἱ κατ' αὐτῆς ἀντιρροήσεις. Εἰς τὸ πρακτικὸν μέρος ἐκτίθεται ἡ διδακτικὴ τῆς μεθόδου αὐτῆς, καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς εἰς τὸ ὑπὸ τὴν συνεχῆ παρακολούθησιν καὶ συνεργασίαν τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Δημ. Σχολείου Ἰωαννίνων ἀπὸ πέρουσι λειτουργοῦν μονοτάξιον Ἰωαννίνων, τὰς ἐργασίας τοῦ ὁποίου παρηκολούθησαν καὶ οἱ δημοδιδάσκαλοι τῆς περιφερείας Ἰωαννίνων. Ἐκτίθενται ὡσαύτως καὶ συμπεράσματα τοῦ συγγραφέως διὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς νέας μεθόδου καὶ τὸν ἀποτελεσματικώτερον τρόπον ἐφαρμογῆς τῆς εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα μας. Τὸ μέρος αὐτὸ ἐνέχει ἰδιαιτέσημασίαν, καθ' ὅσον περιλαμβάνει ἐργασίαν πραγματικὴν καὶ ἡλεγμένην, τὰ δὲ συμπεράσματα του εἶναι ἀξιοσημεῖωτα, διότι προέρχονται ἀπὸ διδ/λον ὅτις καὶ ἀσχολεῖται θεωρητικῶς μὲ τὴν μεθόδον ταύτην ἀπὸ τοῦ 1935, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐφήρμοσεν ἐπανειλημμένως ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰς ὅλους τοὺς τύπους τοῦ σχολείου μας καὶ ἐπιτυχῶς κατὰ τὴν ὁμολογίαν ὅλων τῶν κατὰ καιροὺς προϊσταμένων του καὶ τῶν συναδέλφων.

*

Γενικῶς πρόκειται διὰ μίαν μελέτην μεθοδικῶς διατεταγμένην, συνοπτικὴν, περιεκτικὴν ἐπιστημονικὴν, διὰ μίαν ἐργασίαν, ἢ ὅποια κατατοπίζει καὶ τὸν πλέον ἀνίδεον, πείθει δὲ καὶ πάντα διστακτικόν, ἀλλὰ καὶ διὰ μίαν ἐφαρμογὴν πραγματικὴν.

Εἶναι ἐν βιβλίον χρησιμώτατον διὰ κόθην δημοδιδάσκαλον, θὰ συντελέσῃ δὲ ἀσφαλῶς, εἰς τὴν καλυτέραν διδασκαλίαν τῆς πρώτης ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς.

Ι. Ν.

ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ

1.—'Αφίκετο εἰς Ἰωάννιναν ὁ γεωλόγος κ. Ἰωάν. Σβρόικης καὶ ἤρχισεν γεωλογικὰς ἐξετάσεις εἰς τὴν περιφέρειαν Ἰωαννίνων.

— Εἰς Λαδοχώριον Ἰγουμενίτης ἐφονεύθη ἐκ νάρκης ὁ ποιμὴν Ἀνδρέας Πιτούλης.

—'Εγένετο ἐμπλουτισμὸς τῆς λίμνης Παμβώτιδος διὰ γόνου κεφάλου καὶ ἀστακοῦ.

2. Οἱ Δήμοι Δελβινακίου καὶ Μετσόβου ὡς καὶ αἱ Κοινότητες Τσεπελόβου, Β. αἰλικὸς Κήπων, Ξηροβάτου, Βαλτίστης καὶ Ἀργυροχωρίου δι' ἀπαφάσεων τῶν ἀνεκήρυξαν ἐπιτιμον δημότιον τῶν τὸν ἐν Ἰωαννίνοις ἐκπρόσωπον τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς κ. Ἀντλερ.

— Εἰς Βρυσέλαν Φιλιατῶν ἐφονεύθησαν ἐξ ἐκρήξεως χειραβωβίδος οἱ παῖδες Ν. Σκίτος καὶ Σωτ. Ἐξαρχος.

— Εἰς Μαυρεβούνιον ἐφονεύθη ἐκ κεραυνοῦ ἡ Λευκοθέα Πέτσου.

3. Ὑπὸ τὴν πρεσβρίαν τοῦ Νομάρχου κ. Κιτσιδὴ συνεκροτήθη σύσκεψις διὰ τὴν σύστασιν τῆς Λέσχης Ἰωαννίνων. Κατ' αὐτὴν ἐνεκρίθη τὸ συνταχθὲν καταστατικὸν καὶ συνεκροτήθη ἡ προσωρινὴ ἐπιτροπὴ. Ἡ Λέσχη θὰ στεγασθῇ εἰς τὸ ἀγυρασθὲν ὑπὸ τοῦ Τοιτοῦσιου κληροδοτήματος οἴκημα Βλαχλίδου.

— Ἀφίχθη καὶ ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του ὁ νέος Γενικὸς Διοικητὴς Ἡπείρου κ. Γ. Ταρμπάκης.

4. Ὁ Ἡπειρωτικὸς λαὸς συμμετέσχεν ὁλοψύχως εἰς τὴν ὀργανωθεῖσαν Πανελληνίον διαμαρτυρίαν διὰ τὴν Ἐνωσιν τῆς Κύπρου. Εἰς τὰς πόλεις καὶ καταστήματα ἐκλείσαν καὶ ἡ κυκλοφορία διεκόπη. Ὑπὸ τῶν σωματείων, συλλόγων καὶ ὀργανώσεων, συνετάγησαν ψηφίσματα διαμαρτυρίας ἀποσταλέντα μέσω τοῦ Μακαριωτάτου εἰς τὸν ΟΗΕ.

— Ἐγνώσθη ὅτι εἰς τὸν νομὸν Ἰωαννίνων οὐδεὶς παλαιοημερολογίτης ὑπάρχει.

5. Δι' ὑπομνήματός του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Ἀμύνης ὁ Δήμαρχος Ἰωαννίνων κ. Θεοδωρίδης ἐζήτησε τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ Α' Σ. Στρατοῦ εἰς τὴν πόλιν, τὴν Ἰδρυσιν Κέντρου Ἐκπαιδεύσεως καὶ τὴν παραχώρησιν τῶν στρατῶνων εἰς τὸν Δῆμον.

— Ἡ Ἐταρεία «Μπούτ» ἦτις ἐξετέλει διάφορα ἔργα εἰς τὴν Ἡπείρον ἐκνήρυχθη ἐκπτώτος. Διὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἔργων γίνονται διάφοροι προσφοραὶ ἐξ ἄλλων ἐταιρειῶν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Δημοσίων ἔργων.

6. Εἰς Κόνιτσαν ἐγένετο ἡ τελετὴ τῆς καταθέσεως τοῦ θεμελίου λίθου τοῦ ἀνεγειρομένου δαπάναις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ Νησοκομείου. Εἰς ταύτην παρόντησαν ὁ Σεβ. Μητροπολίτης κ. Δημήτριος, ὁ Γενικὸς Διοικητὴς κ. Ταρμπάκης, ὁ Νομάρχης Ἰωαννίνων κ. Κιτσιδης, ὁ πρόεδρος τοῦ ΕΕΣ κ. Γεωργακόπουλος, ὁ ἀντιπρόσωπος

τῆς ΓΣΕΕ κ. Πατσάτζης, ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος κ. Πόγγης κ.ἄ.

— Ἐκ μέρους τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος ἀπεφασίσθη ἡ χορήγησις 100 ἐκ. δρχ. διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὑδραγωγείου Κονίτης.

— Ὁ Νομάρχης Θεοπρατίας κ. Κόπανος ἔθεσε τὸν θεμελίον λίθον τοῦ ἀνεγειρομένου Δημοτικοῦ Σχολείου Ψάκας.

7. Ἀφίκετο εἰς Ἰωάννινα ἡ Γερμανὶς συγγραφεὺς κ. Σράμ.

8. Ἐζήτηθη ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ ἡ συνεχίσις τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τῆς οἰκοτεχνίας Ἡπείρου διὰ τὸ οἰκονομικὸν ἔτος 1952—53.

— Ἀφίκετο εἰς Ἰωάννινα ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ΓΕΣ κ. Θρ. Τσακαλῶτος πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν στρατιωτικῶν μονάδων.

— Διετέθησαν πιστώσεις εἰς τὰς Κοινότητας Μανωλιάσσης καὶ Πέτρας δι' ἐκτέλεισιν ἐξυγιαντικῶν ἔργων.

9. Ὁ Δασικὸς Σύνδεσμος τῶν Κοινοτήτων Ζαγορίου διεμαρτυρήθη διὰ τὴν μὴ ἀγορὰν τῆς παραγομένης ξυλείας ἐκ μέρους τῆς Ἀνοικοδομήσεως.

— Εἰς τὴν ἐν Ἰωαννίνοις Παιδόπολιν «Ἀγία Ἑλένη» ἀπεφασίσθη ἡ εἰσαγωγή 50 ὀρφανῶν καὶ συμμερισιπλήκτων παιδιῶν.

— Δήμαρχος Παραμυθιάς ἐξελέγη ὁ κ. Γ. Ρίγγας.

— Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ΓΕΣ κ. Τσακαλῶτος μετέβη εἰς Πρέβεζαν.

— Εἰς τοὺς μελίσσοτρόφους συμμερισιπλήκτων περιοχῶν θὰ διανεμηθοῦν 50 μελιτεξαγωγεῖς.

10. Ὁ Βρετανὸς ἀεροπορικὸς ἀκόλουθος κ. Ντριῦ μετέβη εἰς Ἀηδοχωρίον, το ὁποῖον ἔχει υλοθετηθῇ ὑπὸ τῆς ΡΑΦ διὰ νὰ μελετήσῃ τὸ ζήτημα ἀγορᾶς ζώων καὶ κυψελῶν διὰ τοὺς κατοίκους.

— Ἐληξεν ἡ βασικὴ ἐκπαίδευσις 45 στελεχῶν Ἑλληνίδων ὁδηγῶν ἐξ ὀλκλήρου τῆς Ἡπείρου.

11. Κατὰ τὸ λήξαν οἰκονομικὸν ἔτος ἐπετεύχθη ἡ ἀποπεράτωσις τῆς ἐπισκευῆς διὰ χρημάτων ἐκ τοῦ ἐράνου ὑπὲρ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν Νῶων τῶν ἐξῆς χωρίων: Τσεριτσάνων, Κοσμηρᾶς, Ἐπισκοπικοῦ, Ζωνδῆλας, Ἀμπελιάς, Δωδώνης, Κοκκινοχώματος, Βρυσοχωρίου, Ἡλιοχωρίου, Λαϊστής, Τσεπελόβου, Καπεσόβου, Σκταμελίου, Βαγενετιοῦ, Κόπρας, Τσέριανης, Γραμμένου, Μοσπίνης, Παλαιῶν Ἀλωνίων, Μάζιας, Παρδαλίτσας, Κάτω Ἀσπροχωρίου, Πατέρου, Κωστανίανης, Ἀναργύρων, Νιστορας, Ζωτικοῦ, Καταμάχης, Γρεβεντιοῦ, Δεματίου, Λιάππης καὶ Βραδέτου. Εἰς τὰς ἐν λόγω ἐπισκευὰς ἐδαπανήθη περὶ τὸν δισεκατομμύριον δραχμῶν. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρων συνεχίζονται αἱ ἐργασίαι ἐπισκευῆς τῶν ἐκκλησιῶν τῶν κοινοτήτων Ἑλληνικοῦ, Δερβιζιάνων καὶ Πέτρας.

Ἐπίσης κατὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα

ἀνηγέρθησαν νέαι ἐκκλησίαι εἰς τὰ χωρία Μα ναλιάσσα, Μπαουσιόι καὶ Ἄνω Ἀσπροχώρι ὡς καὶ εἰς τοὺς συνοικισμοὺς Ποτιστικά, Πε τρεβούνι, Καμιά, Γιάνιστα καὶ Λαγάτορα.

—Υπὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος ἐνεκρίθη ἡ χορήγησις ἀτόκου δανείου 200 ἑκατ. δρχ. διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου τῆς διανοίξε ως τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Κομπέραγα—Γρεβε νελίου.

12. Ἀφίκοντο εἰς Ἰωάννινα δι' ἐκδρομὴν οἱ μαθηταὶ τῆς Γ' Τάξεως τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων. Ὅδοι μετέβησαν εἰς Γράμμον καὶ ἐπισκέφθησαν ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Ἠπείρου.

13. Εἰς τὴν Ζωσιμαίαν Παιδωγωγικὴν Ἀκαδημίαν ἐτοποθετήθη ὡς διευθυντῆς τοῦ Β' Τμήματος ὁ κ. Ν. Βυστανιζῆς.

—Εἰς Γηρομέριον Φιλιππῶν ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τῆς ὑδρεύσεως τοῦ χωριοῦ.

14. Ἐγνώσθη ὅτι τὸ πόδγραμμα «Πρό νοια—Ἐργασί» θὰ συνεχισθῇ καὶ ἐφέτος εἰς τὴν Ἠπειρον μὲ τὸ αὐτὸ ὕψος παροχῶν ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθόν.

15. Εἰς Μαργαρίτιον ἐφοιεύθη ὁ Β. Νικο λάου, καθ' ἣν στιγμὴν ἤλιευεν διὰ δυναμίτιδος.

16. Εἰς τὸ Δημαρχεῖον Ἰωαννίνων ἐν ἐπι σήμῳ τελετῇ ἀνεκρύχθη ἐπίτιμος δημότης τῆς πόλεως ὁ ἀποχωρῶν ἀντιπροσωπὸς τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς εἰς τὴν Ἠπειρον κ. Ἀντλερ.

17. Λόγῳ τῆς συνεχιζομένης ἀνομβρίας μέγα μέρος τῆς ἐφετεινῆς πορρωγωγῆς κατε στοάφη.

—Εἰς Σκαμνέλιον ἐπνίγη ἐνῶ ἐκολέμβω ὁ Χρ. Ράπτης ἐτῶν 17.

18. Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Διδασκο λι κῆς Ὀμοσπονδίας ἐξελέγη ὁ ἐκ Ζαγορίου δημ)λος κ. Κ. Λαζαρίδης.

19. Τὸ Ὑπουργεῖον Ἑσωτερικῶν δι' ἐγ κυκλίου τοῦ ἐπαίνει τὴν Νομαρχίαν Ἰωαννί νων διὰ τὴν δρᾶσιν τῆς πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ θεσμοῦ αὐτοδιοικήσεως καὶ τὴν ἵδρυσιν Σχο λῆς Κοινοτικῶν Γραμματέων.

—Εἰς τὸν νομὸν Θεσπρωτίας ἤρχισεν ψεκαμὸς εἰς τὰς ὀρυζοκαλλιεργουμένας ἐκτάσεις καὶ ἔλη.

—Μέλη τῆς ΧΕΝ Θεσσαλονίκης ἀφίχθη σαν δι' ἐκδρομὴν εἰς Ἰωάννινα.

—Εἰς τοὺς συμμοριοπλήκτους Νομοὺ Ἰω αννίων θὰ διανεμηθοῦν 100 ὄνοι.

—Προήχθησαν εἰς διτάξια τὰ δημοτικά Σχολεῖα Κεφαλοβρῦσι καὶ Παλαιοχωρίου.

—Εἰς τὸν Νομὸν Ἰωαννίνων ἱδρύονται καὶ ἕτερα 10 «Σπίτια τοῦ Παιδιοῦ».

20. Εἰς τὸν Δρίσκον, ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἐορτῆς τῶν πυρῶν διοργανώθη ἐορτή. Κατ' αὐτὴν ὠμίλησεν ὁ καθηγητῆς κ. Δημήτριος Σιωμόπουλος καὶ ἀπήγγειλαν ποιήματα αἱ διδερ Γκαστή καὶ Παπαδοπούλου. Τὸ ἐσπέ ρας εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων Σμόλικά, Μι τσικέλι, Περιστέρι, Κόζιακα καὶ Τζουμέρκα

ἠνάφθησαν συμβολικαὶ πυραὶ. Εἰς Περιστέρι ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀποστολῆς ἡ ὁποία ἦναψε τὴν πυρὰν ἦτο ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἐνώσεως Φυσιολατρῶν Ἀθηνῶν.

—Εἰς τὸ ὕψωμα 2497 τῆς Γκαμήλας συ νεκροτήθη τὸ 12ον Ὀρειβατικὸν Συνεδριον εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβον μέρος ἀντιπρόσωποι τῶν Συλλόγων Ἀθηνῶν, Πατρῶν, Βόλου, Λα ρίσσης, Τρικάλων, Θεσσαλονίκης καὶ Ἰωαν νίνων.

—Εἰς Κεφαλόβρυσον Θεσπρωτίας ἐγένον το τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκεῖ γεφύρας. Εἰς αὐτὰ πορέστησαν καὶ οἱ πολιτευταὶ κ.κ. Παπα σταύρου καὶ Ἀθανασίου, ὡς καὶ πολλοὶ Θε σπρωτοὶ ἐξ Ἀθηνῶν.

21. Εἰς Τσομαντὰ ἐφονεύθη ἐκ κεραυνοῦ ὁ Μιχ. Λαγός κτίστης.

—Ἀνέλαβε τὰ κατήκοντά του ὁ νέος ὑγειονομικὸς Ἐπιθεωρητῆς τῆς Ἠπείρου κ. Γκιζος.

22. Ἀφίχθησαν εἰς Ἰωάννινα ὁ Γενικὸς Διευθυντῆς τοῦ Ὑπουργείου Ἑσωτερικῶν κ. Λαζαρίδης, ὁ σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας κ. Γ. Μαραγκόπουλος καὶ ὁ κ. Γ. Δασκαλάκης καθηγητῆς Πανεπιστημίου.

—Ἀφίκετο ἐξ Ἀμερικῆς ὁ Δήμαρχος Δελβινσκιου κ. Λάμπρου.

23. Ἰδρύθη Κέντρον ομοπορρωγωγῆς πατάτας εἰς τὰς Κοινότητας Μικράς κα Με γάλης Γοτίστης.

24. Ἀφίκετο εἰς Ἰωάννινα ὁ ὑψηγῆης τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Παν. Χρήστου.

25. Ἐζητήθη ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον Βιομη χανίας ὅπως ἀρχίσουν γεωτρώσεις εἰς τὴν περιοχὴν Πρεβέζης πρὸς ἀνέυρεσιν πετρε λοίου.

—Εἰς Μέτσοβον ἐσημειώθησαν κρούσμα τα ἀφθώδους πυρετοῦ ἐπὶ ποιμῶν καὶ βοο ειδή.

—Ἀφίκετο εἰς Ἰωάννινα ὁ ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ Οἴε Ἀθηνῶν κ. Εὐ. Μπογκας.

26. Συνεστήθη σύνδεσμος Κοινοτήτων Λάκκας—Ἄδου εἰς δν μετέχουν αἱ Κοινότη τες Ἐλευθερίου, Πολαιοσελίου, Διστράτου, Πάδων, Πεκκαρίου καὶ Ἀρμάτων.

—Ἀφίκετο ἐξ Ἀθηνῶν ὁ ὑπουργὸς κ. Εὐάγ. Ἀβέρωφ ὅστις ὠμίλησε τὴν ἐπομένην πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἰωαννίνων.

—Ἀφίκοντο εἰς Ἰωάννινα δι' ἐκδρομὴν 200 ἐργατοὺπάλληλοι τῶν ἐργατικῶν Κέντρων Τρικάλων καὶ Καλαμπάκας.

27. Εἰς Δημόκορην ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἀποπερατωθέντος Δημοτικοῦ Σχολείου.

—Εἰς Ἰωάννινα ἀφίκοντο δι' ἐκδρομὴν 27 κατασκευωταὶ τῆς «Διεθνούς κατασκευώσεως ἐργασίας» οἵτινες ἐργάζονται εἰς Πεστὰ διὰ τὴν κατασκευὴν κοινωφελῶν ἔργων. Τούτους ἐδεξιῶθη εἰς τὰ Γραφεῖα τῆς Κοινωνικῆς Προ νοίας τῆς Μητροπόλεως ἡ δις Βαρβάρα Τσίλη.

—Ἀφίκετο εἰς Ἰωάννινα ὁ ὁμογενὴς κ.

Χαραλ. Ντόριζες καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Φιλαδελφείας.

— Ἀπεβίωσε εἰς Ἰωάννινα ὁ ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ. Γεράσιμος Ραζῆς.

28. Τὸ μαλιέτο τῆς Σχολῆς Μοριάνωφ ἔδωσε δύο παραστάσεις εἰς Ἰωάννινα.

29. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Νοτιοαφρικανικῆς Ἐνώσεως κ. Χένρ ἀφίκετο εἰς Ἰωάννινα μετὰ τῆς συζύγου του.

— Ὁ κ. Γκίλμπερσον τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας μετέβη εἰς Μελισσόπετραν καὶ προέβη εἰς τὴν χορήγησιν 300 μέτρων σωλῆνων διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁδραγωγείου.

30. Ὁ Ἀμερικανὸς ἀγοροτόπαις Ρόμπερτ Πέκ, ὅστις ἀφίκετο εἰς τὸν Νομόν Ἰωαννίνων πρὸς ἐξέτασιν τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τοῦ ἀγορότου καὶ τοῦ τρόπου καλλιέργειας, ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τῶν χωρίων Μ. Μπισδουνίου Βουνοπλαγιάς, Ζίτσης καὶ Πεστών.

31. Ἐγνώσθη διὰ ἐργασίαι τῶν ὁδροηλεκτρικῶν ἔργων Λούρου προχωροῦν ἱκανοποιητικῶς.

— Λόγω τῆς ἀνομβρίας ἡ μελισσοκομία εἰς τὸν νομόν Ἰωαννίνων ὑπέστη σοβαρωτάτας ζημίας.

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

1. Λόγω μὴ ἐγκρίσεως πιστώσεων διὰ τὴν πρόσληψιν προσωπικοῦ κινδυνεύουν νὰ κλείσουν τὰ Νηπιτροφεῖα τῆς Ἡπείρου.

2. Ἀφίκετο ἐξ Ἀθηνῶν ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἀλεβιζάτος καὶ ἐπεθεώρησε τὴν εἰς Πεστὰ κατασκήνωσιν τῶν ξένων ἐκκλησιῶν.

3. Τοποτηρητὴς τῆς χρησεύσεως Μητροπολιτικῆς ἔδρας Πρεβέζης ὠρίσθη ὁ Σεβ. Ἀρτης κ.κ. Σερραφεῖμ.

— Εἰς Γαρθίον Παρὰμυθιάς ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκεῖ ἱδρυθείσης ἀγορικῆς βιβλιοθήκης.

4. Ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἀπεφασίσθη ἡ λειτουργία τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Φροντιστηρίου Βελλᾶς κατὰ τὸ νέον σχολικόν ἔτος.

5. Ἀπεφασίσθη ἡ ἴδρυσις σιταποθηκῶν εἰς τοὺς Νομοὺς Πρεβέζης καὶ Θεσπρωτίας.

6. Ἀφίκετο ἐξ Ἀθηνῶν ὁ Ἡπειρώτης καθηγητὴς τῆς χειρουργικῆς κ. Παλῆος.

7. Παρουσία τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Ἡπείρου κ. Ταρμπάκη, τοῦ Γενικοῦ Γρμματέως κ. Παπαχρήστου καὶ τῶν Νομαρχῶν Ἀοῆς καὶ Πρεβέζης κ.κ. Μακρή καὶ Καφφετζῆ ἐτελέσθησαν εἰς Βίγλαν—Ἀρτης τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐκεῖ ἀντλιοσταίου. Διὰ τοῦ ἔργου τούτου ἀποδίδονται εἰς τὴν καλλιέργειαν 25.000 στρέμματα.

— Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων ἐξελέγη ὁ Δήμαρχος Ἰωαννινῶν κ. Θεωδωρῆς, ἀντιπρόεδρος δὲ κ. Βηρ. Ζώης, κοινοτι-

κὸς Σύμβουλος Δερβιζιάνων καὶ Γενικὸς γραμματεὺς δὲ κ. Γ. Στεφάνουλος, πρόεδρος Συνδέσμου Κοινοτήτων Ἀνατολικοῦ Ζαγορίου.

8. Ἀποπερατῶν ἡ γέφυρα Μπαλντούμας καὶ ἀπεδόθη εἰς τὴν κυκλοφορίαν.

— Εἰς θέσιν «Ντέρβα» τοῦ Ζερβοχωρίου Παρὰμυθιάς εὐρέθη φονευμένος παρ' ἀγνώστων ὁ πρόεδρος τῆς Κοινοτήτος Δ. Μαραζόπουλος.

9. Μέλη τοῦ Ὁρειβατικοῦ Συλλόγου Ἰωαννίνων ἀνεχώρησαν δι' ἐκδρομὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

10. Οἱ Νομάρχαι Ἡπείρου ἀνεχώρησαν εἰς Τρίκαλα ἵνα λάβουν μέρος εἰς τὴν συγκροτουμένην ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ὀρχηγοῦ τοῦ ΓΕΣ κ. Τσακωλῶτου σύσκεψιν σχετικὴν μετὰ τὴν συμμετοχὴν τῶν στρατιωτικῶν μονάδων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων ἀνασυγκροτήσεως εἰς τὴν Ἡπειρον.

— Εἰς Λιόψι Φιλιατῶν κεραυνὸς ἐφόνευσεν περὶ τὰ 90 πρόβατα.

12. Ἀφίχθη καὶ ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του ὁ νέος Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως κ. Δεληγιώργης.

13. Ἀφίκετο εἰς Ἰωάννινα ὁ τέως Γεν. Γραμματεὺς τῆς ΓΔΗ κ. Βασ. Μούτσιος.

14. Τὸ Ἐθνικὸν Ἰδρυμα ἀπεφάσισε τὴν χορήγησιν πιστώσεων διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως Κονίσης.

— Εἰς Πεστὰ ἐτελέσθησαν τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἀποπερατωθέντος ἀρδευτικοῦ ἔργου. Τοῦτο ἐξετελέσθη ὑπὸ ὁμίλου φοιτητῶν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν.

15. Ἀφίκοντο εἰς Ἡπειρον δι' ἐκδρομὴν 25 μέλη τῆς Περιγητικῆς Λέσχης Ἀθηνῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κ. Κουλουμβάκη.

— Ὁ γεωλόγος κ. Ψαριανὸς προέβη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ Λεκανοπεδίου Καλεντζίου—Πλαίσιας διὰ τὴν ἀνέυρσιν ὕδατος. Τὴν χρηματοδότησιν τῶν γεωτρήσεων ἀνέλαβεν ὁ ἐκ Καλεντζίου εἰς Ἀμερικὴν ἐγκατεστημένος κ. Φίλιος.

16. Ἐκ τῶν προμηθευθησομένων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζώων χορηγοῦνται εἰς τὴν Ἡπειρον 850 ἡμίονοι, 1000 φορβάδες καὶ 425 βοοειδῆ.

17. Ἐκτὸς τῶν 11 γυναικῶν καὶ 1 ὄλβανου ὀπλίτου, διέφυγον ἐξ Ἀλβανίας καὶ κατέφυγον εἰς Ἑλλάδα δύο εἰσέτι Βορειοηπειῶται ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀργυροκάστρου.

— Ἀρκετὰ κρούσματα κοκκοῦτο ἐσημειώθησαν εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν περιφέρειαν Ἰωαννίνων.

18. Ἦρχισεν εἰς Ἰωάννινα ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς Κοινοτικῶν Γραμματέων.

— Λόγω τῆς ξηρασίας εἰς τοὺς Νομοὺς Ἀρτης καὶ Πρεβέζης κατεστράφη ὁλοσχερῶς ἡ παραγωγὴ ἀραβοσίτου.

19. Μετὰ τριακονταετὴ ἀποδημίαν ὄψ' ἔκατο εἰς Ἰωάννινα ἐκ Σερρῶν ὁ συμπατριώτης καθηγητὴς καὶ λογτέχνης κ. Τάσιος Γαλδῆ.

μης μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ιατροῦ κ. Ἀρίονος Γαλδέμη.

—Κῶμα καύσωνος ἐνέσκυψε πρὸ ἡμερῶν καὶ συνεχίζεται εἰς τὴν Ἑπείρον.

20. Ἀφίκετο εἰς Ἰωάννινα ὁ ὑπατος ταμίας τῆς Πανηπειρωτικῆς Ὀμοσπονδίας ἐν Ἀμερική κ. Παπαχρήστου καταγόμενος ἐκ Βορ. Ἑπείρου.

21. Τὰ ἐκτελούμενα ὑπὸ τῆς Μποῦτ ἐγχειοβελτικά καὶ ἀποξηραντικά ἔργα εἰς Ἑπείρον ἀνετέθησαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐταιρίαν ΕΤΚΑ.

22. Ἐπανέκαμψαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως οἱ ἐκδραμόντες ἐκεῖ Ἰωαννῖται. Κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν εἰς τὴν Κων(πολιν) ἐπεσκέφθησαν τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην κ.κ. Ἀθηναγόραν καὶ τὸν ἄλλοτε διοικητὴν τῶν Ἰωαννίνων ἐπὶ τσερκοκρατίας Ἑοσάτ Πασά.

23. Εἰς τὸ Στρατηγεῖον Ἑπείρου συνεκροτήθη οὐσκεψις εἰς ἣν μετέσχον ὁ στρατηγὸς κ. Μεσοηνόπουλος, ὁ Νομάρχης κ. Κιταΐδης καὶ οἱ τεχνικοὶ σύμβουλοι τῆς Νομαρχίας, ἀσχοληθεῖσα μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν εἰς τὰ Τρίκαλα ληφθεισῶν ἀποφάσεων διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων ἀνασυγκροτήσεως εἰς τὸν Νομὸν Ἰωαννίνων ὑπὸ τοῦ Στρατοῦ.

—Πλησίον τοῦ Λούρου ἀνευρέθη τὸ πτώμα τοῦ ποιμένου Ἰωάννου Κατέβα.

—Εἰς Κόνιτσαν ἐγένετο ἡ χόραξις τῆς δεξαμενῆς τοῦ ὕδραγωγείου τῆς πόλεως.

24. Εἰς τὴν Βάλτιαν ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐκεῖ ἱδρυθέντος παραρτήματος τοῦ «Σπιτιοῦ τοῦ Παιδιοῦ».

25. Ὁ Νομάρχης Θεσπρωτίας κ. Κόπανος συνεργάσθη μετὰ τοῦ στρατηγοῦ κ. Μεσοηνοπούλου διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων ἀνασυγκροτήσεως εἰς Θεσπρωτίαν τῇ συμβολῇ τοῦ Στρατοῦ.

—Κατηργήθη ὁ τομεὺς οἰκισμοῦ Κονίτης καὶ ἱδρύθη ἀντ' αὐτοῦ Γραφεῖον.

26. Ἀφίκετο εἰς Ἰωάννινα ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος κ.κ. Σπυρίδων συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ρωγῶν κ. Διονυσίου καὶ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀλ. Κοντοπάνου.

—Εἰς Ἀρταν ἐξεργάσθη μεγάλη πυρκαϊὰ προξενήσασα σημαντικὰς ζημίας.

—Ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Ἑπείρου κ. Σ. Δάκρη διεξάγονται ἀνασκαφαὶ εἰς τὸ Ζάλογγον, ὅπου διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν τὰ ἑρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Κασσώπης.

27. Ἀφίκετο εἰς Ἰωάννινα ὁ καθηγητὴς ἀρχαιολογίας τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν κ. Δ. Εὐαγγελίδης πρὸς διενέργειαν ἀνασκαφῶν εἰς Δωδώνην καὶ Ροδοτόβιον.

—Ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μακαριώτατου συνεκροτήθη οὐσκεψις σχετικὴ μὲ τὴν ἀνέγερσιν τῆς νέας Ζωσιμαίας Σχολῆς εἰς τὴν Πλατείαν Ἐυεργετῶν. Ὁ διαγωνισμὸς θὰ προκηρυχθῇ τὸν Σεπτέμβριον.

28. Διὰ δημοσιευθέντος διατάγματος προήχθησαν τὰ κάτωθι Σχολεῖα ἰ Τερρόβου

εἰς 4τάξιον, Πεδινῆς εἰς 3τάξιον, Θεριακισίου εἰς 2τάξιον καὶ Ἐλεούσης εἰς 4τάξιον. Ἰδρύεται ὡσαύτως μοντάξιον Δημ. Σχολεῖον εἰς Λαγγιώτισσαν—Μηλιάς.

Ἡ ἐκ Μοναστηρίου—Κονίτης Οὐρανία Γκάνιου πεσοῦσα ἐκ δένδρου ἐφονεύθη.

29. Ἐπὶ τὸ ὑψόμετον 2520 τοῦ Γράμμου ἐγένετο τελετὴ προσκυήματος καὶ ἐψάλλη ἐπιμνημόσυτος δέησις ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ρωγῶν κ. Διονυσίου ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν πεσόντων ἡρώων. Εἰς τὴν τελετὴν παρέστησαν ὁ ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης κ. Μαῦρος, ὁ Γενικὸς Διοικητὴς κ. Ταρμπάκης, ὁ Νομάρχης κ. Κιταΐδης, ὁ Διοικητὴς τοῦ Στρατηγοῦ κ. Μεσοηνόπουλος, ὁ στρατηγὸς κ. Μπαλαντιάς κλπ. ὡς καὶ ἀντιπροσωπεῖαι τῶν σωματείων, ὀργανώσεων, σχολείων, ἀναπήρων καὶ προσκόπων.

—Τὴν ἰδίαν ἡμέραν εἰς τὸ Νεκροταφεῖον τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Κοπάνων) Ἰωαννίνων χοροστάτοῦτος τοῦ Μακαριώτατου κ. Σπυρίδωνος ἐψάλλη τρισάγιον ὑπὲρ τῶν πεσόντων κατὰ τὸν ἀντισυμμοριακὸν ἀγῶνα. Μετὰ τὸ τρισάγιον ὁ Μακαριώτατος ὠμίλησεν ἐξάρας τὴν θυσίαν τῶν πεσόντων νεκρῶν.

30. Ἡ Τράπεζα Ἀθηνῶν ἀπεφάσισε τὴν ἀνέγερσιν Ἐκκλησίας εἰς τὴν Ἑπείρον.

31. Ἀπεφασίσθη εἰς Ἰωάννινα ἡ συγκρότησις Ἑταιρείας Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν. Ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη κατὰ τὴν δεξιῶσιν τιν ὁποῖαν ὀργάνωσεν ἡ «Ἑπειρωτικὴ Ἑστία» πρὸς τιμὴν τοῦ Ἑπειρώτου καθηγητοῦ τοῦ Πολυτεχνείου κ. Δ. Εὐαγγελίδου. Ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος κ.κ. Σπυρίδων ἐδήλωσεν ὅτι θὰ ἐνισχύσῃ μὲ ὅλας τοὺς δυνάμεις τὴν προσπάθειαν.

ΟΙ ΗΠΕΙΡΩΤΑΙ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ

—Κατὰ τὴν γενομένην ἐκλογὴν τῆς νέας Διοικήσεως τῆς Διδασκαλικῆς Ὀμοσπονδίας ἐξελέγησαν μέλη αὐτῆς οἱ Ἑπείρωται κ. Κ. Λαζαρίδης καὶ Θεμ. Μπάσιος καὶ ἀναπληρωματικοὶ οἱ κ.κ. Δημ. Γαλάζιος καὶ Ἀλ. Κουνάβος. Ὁ κ. Λαζαρίδης ἐξελέγη Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ὀμοσπονδίας.

—Σμᾶς Λιστινῶν καὶ Κουρεμαδιτῶν Ἀθηνῶν μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν Πρόεδρον τῆς Ὀμοσπονδίας Θεσπρωτῶν κ. Π. Παπαϊωάννου εἰς ἣν συμμετεῖχεν καὶ ὁ κ. Χρ. Παπασταύρου ἐξέδραμεν εἰς Μουργάναν καὶ ἐπεσκέφθη τὰ φυλάκια 1806 καὶ Ἀσκηταρίου ἔνθα διένειμεν γλυκὰ, τσιγάρα καὶ βιβλία εἰς τοὺς στρατιώτας.

ΟΙ ΗΠΕΙΡΩΤΑΙ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

ΚΑΙ·Γ·ΟΝ Τὴν 6ην Ἰουλίου εἰς τὸ Ἐμπρικὸν Ἐπιμελητήριον Καίρου ἐγένετο ἡ ἐτήσια γενικὴ συνέλευσις τοῦ Πανηπειρωτικοῦ Συλλόγου. Μετὰ τὴν λογοδοσίαν τοῦ Συμ-

βουλίου ἐγένοντο ἀρχαιρεσάι κατὰ τὰς ὁποί-
ας ἐξελέγησαν οἱ κ.κ. Βασ. Πασάλης, Στ.
Μάκκος, Παν. Τσοῦκας, Χρ. Δαγόπουλος,
Κ. Μαλάτος, Γεωρ. Καλλιδής, Βασ. Βίτης,
Σωκρ. Βάννας, Νικ. Βαζάκας, Στεφ. Ζέρβας,
Μιλτ. Εὐαγγέλου καὶ Λαζ. 'Αργιάννης. 'Ε-
λεγκταὶ ἐξελέγησαν οἱ κ.κ. Βασ. Μουρής καὶ
'Ιωαν. Οἰκονόμου. 'Ο ἀποχωρῶν πρόεδρος
κ. Κ. Σταύρου ἐξελέγη ἐπίτιμος πρόεδρος τοῦ
Συλλόγου.

ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ

Κατὰ τὸν μήνα 'Ιούλιον καὶ Αὐγούστον
ἡ ἀθλητικὴ κίνησις εἰς τὰ 'Ιωάννινα καὶ τὰς
'Ηπειρωτικὰς 'Επαρχίας ἦτο ἀνεκτά ζωνήρ.
'Εκτός δὲ τῶν ποδοσφαιρικῶν συναντήσεων ἐγέ-
νοντο καὶ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες Στίβου, τὰ Γ' Δω-
θωνεία, καὶ Παλαιστικοὶ ἀγῶνες.

1. ΙΩΑΝΝΙΝΑ.

Ποδοσφαιρικοὶ 'Αγῶνες

6. 'Ιουλίου. Εἰς τὸ Πανηπειρωτικὸν Στάδιον
'Ιωαννίνων διεξήχθη ποδοσφαιρικὸς ἀγὼν μεταξὺ
τοῦ 'Ατρομήτου καὶ 'Αδέρωφ.

'Ο ἀγὼν διεκόπη εἰς τὸ 40' λόγῳ ἐπει-
σοδίου.

13. 'Ιουλίου. 'Αδέρωφ—'Αχιλλεὺς Τρικκάλ-
ων 7—4.

Παλαιστικοὶ 'Αγῶνες

12. 'Ιουλίου. 'Ο πρωταθλητὴς Τουρκίας θα-
ρέων θαρῶν Κασίμ 'Ασλάν ἐνίκησε τὸν 'Ελληνα
πρωτοπαλαιστὴν Καδᾶν εἰς ἀγῶνα ἐλευθέρας
πάλης μετὰ ἐλευθέρων κτηνημάτων.

'Ορειβατικὸν Συνέδριον

20. 'Ιουλίου. Εἰς τὴν ὑψηλοτέραν κορυφὴν
τῆς Γκαμήλας 2.497 μ. συνήλθε τὸ VII Πανελ-
λήνιον 'Ορειβατικὸν Συνέδριον. Τοῦτο διοργα-
νώθη ὑπὸ τοῦ Ε.Ο.Σ. 'Αθηνῶν καὶ 'Ιωαννίνων.
'Ελαβον μέρος 60 ὀρειβάται καὶ ὀρειβάτισσαι,
ἀντιπρόσωποι τῶν τμημάτων τοῦ Βόλου, 'Αθη-
νῶν, Εὐλοκάστρου, Πατρῶν καὶ 'Ιωαννίνων.

2. ΦΙΛΙΔΕΣ

13. 'Ιουλίου. 'Αρῆς Φιλιατῶν—233 Τ. Προ-
καλύψεως. Κατόπιν ὁραιοτάτου ἀγῶνος ὁ 'Αρῆς
Φιλιατῶν ἐνίκησε τὴν ὁμάδα τοῦ 233 Τ. Προ-
καλύψεως διὰ 4 ἔναντι 3.

★

1. ΙΩΑΝΝΙΝΑ.

Ποδόσφαιρον

5. Αὐγούστου: Π α ν α ι τ ω λ ι κ ὁ ς 'Αγρι-
νίου—'Α 6 ἐ ρ ω φ 4—2.

12. Αὐγούστου. 'Ο λ υ μ π ι α κ ὁ ς 'Ιωαννί-
νων—'Ο λ υ μ π ι α κ ὁ ς 'Αρτης 3—3.

19. Αὐγούστου: 'Α τ ρ ὀ μ ῆ τ ο ς — Α. Ε.
Τρικκάλων 3—1.

31. Αὐγούστου: 'Ο λ υ μ π ι α κ ὁ ς —'Α ν α-
γ ἑ ν ν σ ι ς Κερκίτσας 4—1.

31. Αὐγούστου: 'Α σ τ ῆ ρ Κερκύρας—'Α τ ρ ὀ-
μῆτος (ὁ ἀγὼν διεκόπη λόγῳ διαφωνίας).

2. ΠΡΕΒΕΖΑ.

5 Αὐγούστου. 'Ο λ υ μ π ι α κ ὁ ς 'Ιωαννί-
νων—Α.Ε. Πρεβέζης 2—1.

3. ΠΑΤΡΑ.

—Εἰς τὴν πόλιν τῆς Πάργας ὁ ἀθλητισμὸς
ἄρχισε νὰ ἀναγεννᾶται. Χάρis εἰς τὴν θωρεάν
τοῦ Εὐεργέτου Β. Βασιλᾶ καὶ τὰς προσπάθειάς
τῶν φιλάθλων τῆς πόλεως, ἡ Πάργα ἀπέκτησε
γῆπεδον τὸ ὅποion ὠνομάσθη «'Εθνικόν».

—Μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ γηπέδου τὸ
ἀθλητικὸν σωματεῖον «'Απόλλων» ἐπέδειξε ζωνη-
ράν ἀθλητικὴν δράσιν. Οὕτω τὴν 2αν 'Ιουλίου
ὁ «'Απόλλων» Πάργης ἐξῆλθεν ἰσοπαλὸς τοῦ
'Απόλλωνος Πρεβέζης μὲ 2—2.

Τὴν 3ην Αὐγούστου διεξήχθη καὶ δεῦτερος
ἀγὼν, διὰ τὸν λήξῃ καὶ αὐτὸς ἰσοπαλὸς 3—3.
'Αντίπαλοι ἦσαν ὁ «'Αστήρ» Κερκύρας καὶ
ὁ «'Απόλλων» Πάργας.

—Τὴν 15ην Αὐγούστου ἡ ὁμάς τοῦ «'Απόλ-
λωνος» ἐπεβλήθη τῆς ὁμάδος «Σούλι» Παραμυ-
θιάς, μὲ τὸ ἐνὺρ σκόρ 4—0.

'Αθλητισμὸς Στίβου

ΑΘΛΗΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ Γ' ΔΩΔΩΝΕΙΑ 1952

Τὸ σπουδαιότερον ἀθλητικὸν γεγονός τοῦ
Αὐγούστου ἦτο ἡ διοργάνωσις καὶ ἡ διεξαγωγὴ
τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων τῶν Γ' Δωδωνείων 1952.
Οὗτοι διεξήχθησαν τὴν 23ην καὶ 24ην Αὐγού-
στου εἰς τὸ Πανηπειρωτικὸν Στάδιον, καὶ διοργα-
νώθησαν ὑπὸ τοῦ ΠΑΣ «'Ατρομήτος».

—Εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτοὺς ἔλαβον μέρος
ἀθληταὶ ἀπὸ τὰς πόλεις Πατρῶν (Παναχαϊκὴ)
Πρεβέζης (Α.Ε.), Τρικκάλων (Γ.Σ.), 'Αλμυροῦ
Βόλου (Γ.Σ., 'Αλμυροῦ) καὶ 'Ιωαννίνων ('Αδέρωφ
καὶ 'Ατρομήτου).

—'Εδῆμιουργήθησαν 5 νέαι Πανηπειρωτικὰ
ρεκόρ. Δύο διὰ τοῦ ἡπειρωτοῦ ἀθλητοῦ Μεσσὴν
('Ατρομήτου) 1) εἰς τὸ ἄλμα εἰς μῆκος μὲ 6.45 μ.
2) εἰς τὴν ἐλευθέραν διακοβολίαν μὲ 35.86 μ.
Δύο εἰς τὰς σκυταλοδρομίας 4Χ100 καὶ 4Χ400
τῆς ὁμάδος τοῦ 'Ατρομήτου 47' 3 καὶ τοῦ 'Αδέ-
ρωφ μὲ χρόνον 3.45' 6" καὶ 5ον εἰς τὰ 400 μ.
Ζιζώγας (ἀδέρωφ) μὲ 8' 53" 5.

—Πολυνίκης ἀνεκνήρυχθη ὁ ἀθλητὴς τοῦ
Π.Α.Σ. 'Ατρομήτου 'Αλέκος Μεσσὴνης κατακτη-
σας τὸ ἀθλοθετηθὲν κύπελλον.

—Πολυνίκης Σύλλογος ἀνεδείχθη ὁ Π.Α.Σ. 'Α-
τρομήτος συγκεντρώσας 112,5 βαθμοὺς, ἔναντι
101 τοῦ 'Αδέρωφ καὶ 44 τῆς Παναχαϊκῆς Πα-
τρῶν. Εἰς τὸν πολυνίκην σύλλογον ἀπενεμήθη
τὸ ἀθλοθετηθὲν κύπελλον τῆς ἐφημερίδος «'Αθλη-
τικῆς 'Ηχρὺς».

Ἡ καλύτερα ἐπίδοσις τῶν ἀγώνων ἦτο τῶν
100 μ. 11" 6 διὰ τοῦ Μπίτζου βαθμολογούμενη
μὲ τὴν νέαν Φινλανδικὴν βαθμολογίαν διὰ 706
βαθμῶν.

2α ἐπίδοσις εἰς τὸ ἄλμα εἰς ὕψος 1.70 διὰ
τοῦ Σταυροπούλου (Α.Ε. Πρεβέζης). 3η εἰς τὸ
ἄλμα εἰς μῆκος 6.45 μ. διὰ τοῦ Μεσσὴν, 4η τοῦ
δρόμου 400 μ. 8' 53" 5 διὰ τοῦ Ζιζώγα.

Τὸ ὑπὸ τοῦ Σ.Ε.Γ.Α.Σ. ἀθλοθετηθὲν εἰδικὸν
δίπλωμα καὶ μετὰλλιον διὰ τὴν καλύτεραν ἐπί-
δοσιν ἀπενεμήθη εἰς τὸν ἀθλητὴν Μπίτζον.

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ

ΒΙΒΛΙΑ :—Δημήτρη Σιατόπουλου, «Ἡ Γυναικα, καὶ τὰ κοινωνικά της προβλήματα». Προλογίζει : Ὁ Κος Στέλιος Σπεράντσας, Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐκδότης : Ἀρ. Μαυρίδης, Ἀθήναι 1949.—Γ. Φιλανθίδη, «Κρίση στὴν κρίση», Θεσσαλονίκη 1951.—Τηλεμάχου Ἀλαβέρα, «Τ' ἀγρίμια τοῦ ἄλλου δάσους», Ἐκδοση ΟΣΥΜ.—Γ. Α. Καλυδοπούλου, «Ἡ Ἑλληνικὴ ὑπαιθρος, ἡ χθεσινὴ—ἡ σημερινή—ἡ αὐριανή», Ἀθήνα.—Δεκέμβριος 1950.—Γλυκερίας Πρωτόπαπα, «Ὁ ἄνθρωπος ποῦ ἦταν ντυμένος», «Ψυχογραφία», Ἀθήναι 1952.—Παναγιώτου Κ. Χρήστου, Δ. Θ., «Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου», διατριβὴ ἐπὶ Ὑφηγεσία ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ἀθήναι 1951.—Μαργαρίτη Νικολάου, καθηγητοῦ τῆς Μουσικῆς παρά τῇ Ζωσιμαίᾳ Παιδαγωγικῇ Ἀκαδημίᾳ Ἰωαννίνων, «55 Τραγούδια γιὰ σχολεῖα καὶ οἰκογενεῖας», Δευτέρᾳ ἔκδοσις ἐπιυξημένη. Μουσικὸς Οἶκος Μιχ. Κωνσταντινίδη, Ἀθήναι.—Παναγιώτου Χρίστου, «Ζωὴ Ἀληθινή», κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰγνатиου τοῦ Θεοφόρου, ἐναῖσιμος ἐπὶ διδακτορία διατριβή, ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Ἑθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀθήναι 1951.—Χρήστου Ντάλια, «Περὶ νῶντας τὰ Τρίστοτα», Ἐκδοση «ΟΣΥΜ».—Γ. Κοτζούλα, «Ποῦ βαδίζει ἡ ποίησις», Ἀθήναι 1951.—Γ. Σ. Δάνου, «Ἡ πρώτη ἀνάγκωσι καὶ γραφὴ μὲ τὴ συνολικὴ ἢ ἰδεοπτικὴ μέθοδο», Ἰωάννινα 1952.—Νικολάου Β. Πασιέλη, «Τὸ Δελβινάκιον τῆς Ἡπείρου» (Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἡλικίης κωμοπόλεως). Ἐκδοση Μ. Γ. Βασιλείου, Ἀθήναι 1948, σελ. 256.—Ρένου, «Πυραμίδα 67», σελ. 32, Ἀθήνα.—«Κρυσταλλὴς, ἅπαντα». Πόλησι—Πεζὶς Λόγος—Ἀνομήσεις—Ἐντυπώσεις—Γράμματα. Εἰσγωγή, σχόλια, ἐπιμέλεια, Μιχ. Περάνθη, σελ. 748. Ἐν Ἀθῆναις, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας.—Γ. Κοτζούλα, «Τὸ κακὸ συναπάντημα, καὶ ἄλλα διηγήματα», σελ. 128, Ἀθήνα 1939.—1.—Ἐκδόσεις τοῦ ἱεροδικιοῦ «Κιβωτός», Λεωνίδα ὑπένεσι, Καθηγητοῦ τῆς Εἰκονογραφίας εἰς τὸ Ὁρθόδοξον Ρωσικὸν Ἰνστιτούτον τῆς Γαλλίας, «Ἡ Εἰκόνα, λίγα λόγια γιὰ τὴ δογματικὴ ἔκδοσιν». Μετάφρασις Φώτῃ Κόντογλου, σελ. 80, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἑ. Ἀστῆρ, Ἀθήναι.—Μανώλη Γ. Βήτου, «Ὁ Νυχτοφύλακας», σελ. 48, Ἀθήνα 1948.—Τοῦ ἰδίου, «Ὁ γάμος τοῦ φτωχοῦ», σελ. 48, Ἀθήνα 1951.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ :—«Ἀκτίνες», Ἰούλιος—Αὐγούστος 1952.—«Ἐκλογὴ», Αὐγούστος 1952.—«Κιβωτός», Αὐγούστος 1952.—«Μορφές», Αὐγούστος 1952.—«Κρίκος», Ἰούλιος—Αὐγούστος 1952.—«Ἑλληνικὴ Δημιουργία», Δεκαπενταῦγουστος 1952.—«Πνευματικὴ Ζωή», 15 Μαρτίου—15 Αὐγούστου 1952 (τεύχη 1—6).

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ : «Ἡπειρωτικὸν Βῆμα»,

Ἀθηνῶν.—«Ξενοδοχειακὸν Βῆμα», Ἀθῆναις.—«Βόρειος Ἡπειρος», Ἰωάννινα.—«Θεσπρωτικὸν Βῆμα», Ἡγουμενίτσα.—«Ἐλεύθερος Λόγος», Ἄρτας.—«Θεσπρωτικὰ Νέα», Ἀθήνα.—«Φωνὴ τοῦ χωριοῦ», Κορησός—Καστοριάς.—«Παξοί», Παξοί.

Κ. Μέρτζ., Βειετία.—**Στ. Μοτ.** Χανιά.—**Κ. Μιχ.**, Ἡνυμενίσσαν.—**Γ. Σουλ.**, Cambridge.—**Β. Σκαφ.**, Μέτσαςβο.—**Γ. Γαρ.**, Τακ. Τσιακ.—**Εὐ. Μπόγκ.**, Μιχ. Περ.—**Γιαν. Δαλ.**, **Γ. Πράτσ.**, Ἀλκ. Μυρσ.—**Χρ. Παπαστ.**, **Κ. Σφακ.**, **Νικ. Πατσ.**, **Βασ. Μπαρ.**, **Ὁρ. Καλογ.**, **Γιαν. Σαρ.**, **Εὐρ. Σούρλ.**, Ἀθῆνας, **Κ. Μαντ.**, **Κ. Κιτσ.**, Ὀδ.—**Δημογ.**, **Δ. Δαν.**, Ἐνταῦθα.—Ἡ συνεργασία σας ἐλήφθη. Εὐχαριστοῦμε θερμῶς.

Γ. Φιλανθίδην, Θεσσαλονίκη.—Πήραμε τὴν ἀγγελία σας γιὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Τὰ Γιγάντια ὥροια καὶ τὰ Ὑπεριτάνια Πάγκαλα», καθὼς καὶ τὸ βιβλιαράκι σας «Κρίση στὴν Κρίση» Στεροῦμεθα ἐν τσούτω ὄλων τῶν ἐκδομένων σας ἐργασιῶν περὶ μνημονεῖναι σ' αὐτό, κι ἔτσι ἀδυνατοῦμε καὶ μεις νὰ κάνουμε κρίση.

Χρ. Κοντ., Ἄρταν.—**Καν Γεωργ. Παπαστ.**, Ἀμφοίσι.—**Χρ. Σκυβ.**, Κόρινθον.—**Γ. Μπ.**, Θήβας.—**Σοφ. Ἐφ.**, **Γ. Βαντζ.**, Ἀθήνας.—**Αχ. Βαντζ.**, Ἐνταῦθα.—Ἡ συνεργασία σας ἐλήφθη. Εὐχαριστοῦμε.—**Μαρ. Ρηγ.**, **Δ. Κεκ.**, **Χαρ. Τσακ.**, Στρατ. **Στ. Παπαγ.**, Ἐνταῦθα.—**Ἀν. Μπον.**, Ἀθῆνας.—Ἡ συνεργασία σας θὰ τιθῇ στὴν κρίση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐπιμελείας Ὑλῆς.

Λήψις συνδρομῶν : **Μιλτ. Τζάνην**, Ἀργεῖον.—Ἀντιστράτηγον **Μιλτ. Βίμπλην**, Ἀθῆναι.—**Μυρ. Δημητράκοπουλον**, Θεσσαλονίκη.—**Γεώργ. Καλυδόπουλον**, **Κων. Τσαλίην**, **Ἡλ. Κοφίαν**, Ἀθῆναι.—**Γεώργ. Μπέλλον**, Ἐρβα.—Ἀντιστράτηγον **Θρ. Ζαῖμην**, Τρκαλα.—**Γ. Χ. Παπαγεωργίου**, Βόλος—**Κωνστ. Μέντζιον**, Ἀλ. Τζιόβαν, **Στ. Βακάλην**, **Μιχ. Γιαννέν**, **Γ. Κυριακόπουλον**, **Φίλ. Παπαδημητρίου**, **Ἡρ. Μπάτζιον**, **Μιχ. Ραῖδον**, **Ἀθ. Μητσούλην**, **Ζ. Τσούκαλην**, **Κων. Γκρατζιον**, Θεσσαλονίκη.—Συνδρομαὶ σας ἐλήφθησαν. Εὐχαριστοῦμε.

Διὰ τοὺς συνδρομητὰς μας τοῦ Βόλου :

Ἀντιπρόσωπος ἐν Βόλῳ διὰ τὴν ἐγγραφὴν καὶ εἰσπραξίν συνδρομῶν τῆς «Ἡ. Ε.» εἶναι ὁ κ. **Γεώργ. Λύκας**, Διευθυντῆς τοῦ ἐκεῖ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ.

ΔΙΑ ΤΟΥΣ ΑΠΟΔΗΜΟΥΣ ΗΠΕΙΡΩΤΑΣ

Τὸ Τμήμα Βιβλίου

ΤΗΣ "ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣ,,

Ἡ «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ» ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τῆς νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς ἀποδῆμους καὶ τοὺς μακρὰν τοῦ κέντρου Ἑπειρώτας, ὀργάνωσε ὑπηρεσίαν ἀποστολῆς εἰς αὐτοὺς παντὸς Ἑλληνικοῦ βιβλίου εἰς τὴν τρέχουσαν τιμὴν μὲ μόνην ἐπιβάρυνσιν τὰ ἔξοδα ἀποστολῆς του.

Τὸ «ΤΜΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΥ» διαθέτει ἐπίσης εἰς μικρὰν τιμὴν τὰς κάτωθι μελέτας - ἀνάτυπα τῆς «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣ» :

- Νικ. Β Πατσέλη : «Οἱ Κομπογιαννίτες ἰατροὶ τοῦ Ζαγορίου»
- Γ. Ι. Παπαγεωργίου : «Ὁ λαϊκὸς θρύλος στὸ Θέατρο».
- Κ. Κασβίκη : «Ἀνεβαίνοντας στὰ Ἑπειρωτικὰ βουνά».
- » : «Ὁ Ὀλυμπισμὸς σὰν χρονικὸ»

Τέλος εἰς τὰ Γραφεῖα τῆς «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣ» πωλοῦνται διὰ λογαριασμὸν τῶν συγγραφέων των τὰ κάτωθι βιβλία :

- 1) Μιχ. Περάνθη : «Ὁ Κρυστάλλης» (Ἀπαντα σελ. 750) Δρχ. 65.000
 - 2) Δ. Σαλαμάγκα : «Ὁ γνωστὸς Καλόγηρος Κοσμάς » 10.000
 - 2) Κ. Κρυστάλλη : Τὰ Ἀπαντα (Τόμ. Α΄) » 30.000
 - (Τόμ. Β΄ καὶ Γ΄ ἕκαστος » 20.000
- (Ἐκδοαὶς Β Δ.Κρυστάλλη, Ἀντισιραιήγου ἐ.ἄ.)

Οἱ φίλοι συγγραφεῖς (ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ) ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ διαθέσουν βιβλία των εἰς τὴν Ἑπειρον δύνανται νὰ ἀπευθύνονται πρὸς τὸ

ΤΜΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΤΗΣ "ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣ,,

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1841

ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ: ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ

110 ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΝ ΚΑΪΡΩ & ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ
(ΑΙΓΥΠΤΟΥ)

ΕΥΡΥΤΑΤΟΝ ΔΙΚΤΥΟΝ ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩ

ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ } Ο Ψ Ε Ω Σ
ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΙΟΥ
ΚΑΙ ΕΠΙ ΠΡΟΘΕΣΜΙΑ

ΕΚΤΕΛΟΥΝΤΑΙ ΠΑΣΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ΤΡΑΠΕΖΙΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΠΡΟΣΕΧΩΣ :

Ἐμπεριστατωμένη περιγραφή μετὰ
φωτογραφιῶν καὶ σχεδιαγραμμάτων
τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Φυσ. Ἀγωγῆς κ.

ΚΩΝΣΤ. ΚΑΣΒΙΚΗ

μέλους τῆς Ἑλληνικῆς Σηπλαιολογι-
κῆς Ἑταιρείας

Περὶ τοῦ ἐξόχου ὠραιότητος λόγῳ
τοῦ πλούτου τῶν σταλαχτιτῶν κλπ.

ΣΠΗΛΑΙΟΥ ΠΕΡΑΜΑΤΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τοῦ ὠραιότερου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐ-
φαμιλλοῦ τῶν ὠραιότερων τῆς
Εὐρώπης

ΜΟΥΣΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Τὰ ἐκλεκτότερα εἰς τὸ εἶδος
τῶν Μουσικῶν Περιοδικῶν «ΤΟ ΜΟΝ-
ΤΕΡΝΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ» καὶ τὸ «ΚΑΙ-
ΝΟΥΡΓΙΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ» τοῦ κ. Κώ-
στα Μάνεση κυκλοφοροῦν κάθε 15 μέ-
ρες καὶ πωλοῦνται εἰς τὰ κατὰ τό-
πους Πρακτορεῖα Ἐφημερίδων

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ἐξεδόθη νέα μελέτη τοῦ κ. Πέτρου
Σ. Σπανδωνίδη μετὰ τὸν τίτλον «**Τὸ
Κλέφτικο Τραγούδι καὶ ἡ Ἀρχαϊκὴ
Τέχνη**». Πωλεῖται εἰς τὰ κυριώτερα
βιβλιοπωλεῖα τῆς πόλεώς μας

Διευθύνσεις συμφώνως τῷ Νόμῳ

Ἐκδίδεται :

Εὐάγγελος Α. Φανατοῦλης Ὁδὸς Λαγ-
κλῆ 17-Μ. Χαρ. Μάνος, Ἀραβαντινοῦ 1

Προϊστάμενος Τυπογραφείου :

Πέτρος Κ. Πασχάλης, Σμύρνης 16

Τυπογραφεῖον «**Ἐθνικοῦ Ἀγώνος**» Ἰωάννινα

**ΚΡΕΜΑ
L A I S**

- Ἡ κρέμα τῆς Ὁμορφίας
- Τὸ προϊόν πού τιμᾷ τὴν Ἥπειρον.

ΑΡΩΜΑΤΟΠΟΙΤῖΑ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΥΡΙΑΖΗ

ΛΟΡΔΟΥ ΒΥΡΩΝΟΣ-ΙΩΑΝΝΙΝΑ

**Νέα βοηθητικὰ βιβλία
τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου**

Γ. Σ. ΔΑΝΟΥ

ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Γιὰ τὴν Ε' καὶ ΣΤ' τάξιν Δημοτικοῦ

(Ἔκδοσις Ν. Ἀλικιώτη Ἀθῆναι)

Ἐγκειρισμένη στὸν τελευταῖο διαγω-
νισμό γιὰ τὴν τριετία 1952--1955

Διευκολύνει τὸν δάσκαλο καὶ βοηθεῖ
τὸ μαθητὴ.

Ζητεῖτε τὴν Ἀριθμητικὴν

Γ. Σ. Δάνου

● ΚΑΘΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ

● ΒΑΦΕΙΟΝ

● ΣΙΔΗΡΩΤΗΡΙΟΝ

ΔΙ' ΑΤΜΟΥ

"ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΗΛΙΟΣ,,

Διεύθυνσις : **ΧΡΗΣΤΟΣ ΡΑΡΟΣ**

Κεντρικὴ Πλατεῖα

(Ἐναντι Ἐθνικῆς Τραπεζῆς)

ΙΩΑΝΝΙΝΑ